ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

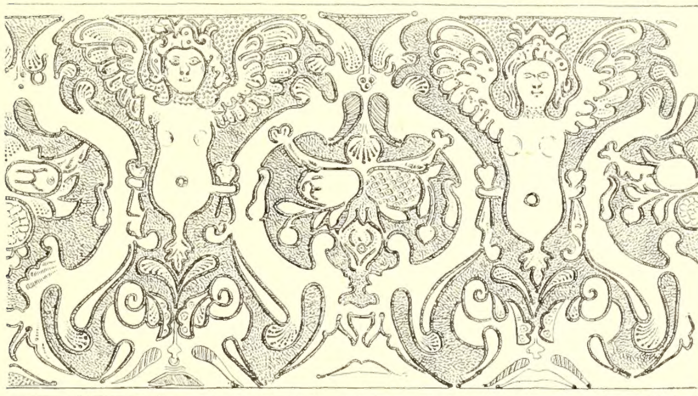
A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

UJ FOLYAM. XVI. KÖTET. 30

HUSZONHAT KÉPES TÁBLÁVAL ÉS KÉTSZÁZHUSZONHÉT ÁBRÁVAL.

DOMBORMŰVES DISZÍTMÉNY XVII. SZÁZADI KIRÁLYFÖLDI EZÜSTKANCSÓRÓL A N. MUZEUMBAN

BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1896.

Franklin-Társulat nyomdája.

TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETŰRENDES SORA SZERINT.

B) ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

II. Ókor és népvándorlási kor.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET. *(Megjelent 1896 február 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

KÜLÖNFÉLÉK.

MÁSODIK FÜZET. *(Megjelent 1896 ápritis 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

NEGYEDIK FÜZET. *(Megjelent 1896 október 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

IRODALOM.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

KÜLÖNFÉLÉK.

ÖTÖDIK FÜZET. *(Megjelent 1896 deczember 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

KÜLÖNFÉLÉK.

D) ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

A

C

F

G

H

I

J

L

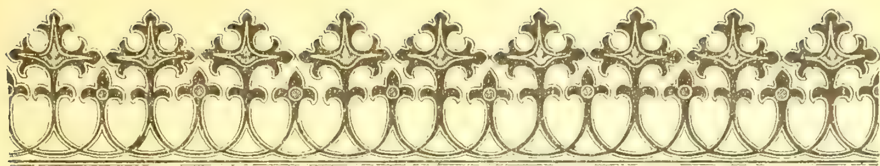
S

T

U

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

DIONYSOST ÁBRÁZOLÓ BRONZSZOBROCSKA A NEMZETI MÚZEUMBAN.

Miként megpróbáltam az A. É. mult évi folyamában, hogy a n. múzeum szép satyrszobrocskájának helyzetét a görög műtörténetben megállapítsam, úgy megkisértem most ugyanezt a Pannoniában lelt és itt bemutatott szobrocskával, mely a satyrral együtt a nemzeti múzeum legjobb bronzai közé tartozik.

Nem lehet ugyan állítani azt a szobrocskáról, hogy jelesen van öntve és gondos a fölületének kidolgozása (p. o. a felső czombok összetapadása), mégis a figyelmes szemlélő rögtön sejteni fogja, hogy eredetije görög műhelyben keletkezett, a szem a római műkereskedés szerény másolatainak tökéletlenségeitől eltekint s a képzelem maga elé állítja az ily fogyatkozásoktól ment nagyobb méretű görög eredetit. Számos más esetben járunk el így, akkor is, a mikor kevésbbé sikerült másolattal van dolgunk és erre képesek vagyunk, mert mindinkább gyarapodik ismeretünk az antik művészetről és segítségünkre van a föld alól kiemelkedő görög alkotások folyton szaporodó száma.

Melyik görög művész teremtette meg az eredetit, melyet a Dionysos szobrocskában magunk elé képzelünk? Vizsgálatunk első folyamata, mely e kérdésre hivatva van választ adni, elég könnyen és kényelmesen teljesíthető.

Dionysos öltözete a nebris, a hagyomány szerint legelőször Praxitelesnél találkozunk vele, bár nem kell okvetlenül föltételeznünk, hogy ő volt az első, a ki Dionysosnak ezt a viseletét kezdte. Praxitelestől az Elis számára készített Dionysoson kivül, melyet Weil egy elisi Hadrianus érmen fölismert, Kallistratos «szobrai»-ban maradt fön egy bronz Dionysos leírása. Alighanem túlhajtott a kritika Kallistratos-féle ἔκφρασις megbízhatósága iránti kételyeiben; ha elfogadjuk leirását, Praxiteles eme szobrát hasonló helyzetben s öltözetben kell képzelnünk, mint a minőnek azt itten a n. múzeum szobrocskája mutatja, csakhogy szőlőkoszorú helyett örökzöld van a fején és nem szőlőfürt van a kezében, de billikom. Az arányoktól eltekintve, a florenzi Sambon-féle

szobrocska, melyet Milani Praxitelesnek itélt oda (Museo italiano di antichità class. III. k.), találó képet ad a Kallistratostól leirt Praxiteles-féle compositióról és azért fontossággal bír a n. múzeum szobrocskájának megítélésére.

Ha azt mondom, hogy Dionysos olyanféle alakítása, mint a melyet e szobrocska mutat, a Praxiteles-félét közvetlenül megelőzi, akkor majd-nem megjelöltem a művész nevét is, Kephisodotosét, a ki Praxitelesnek nemcsak apja, de művészi tekintetben is szülője volt.[1]

Az olympiai Hermes alkotása nem csak egy typust fejlesztett tovább, melyet apja megteremtett. Épen az olympiai Hermes-szoborban, melynek karján ül a kis Dionysos, követett a művész egy Kephisodotos-féle motivumot. Az ismeretes müncheni csoport Eirene, karján a Plutor-gyerekkel, mintául szolgált erre. Nem-e közeleső föltevés, hogy a Praxiteles-féle Dionysosszoborra is Kephisodotos adta az első mintát? E művész alkotásainak lajstromában, mely a róla gyéren maradt hírek után megszerkesztődött, nincs ugyan szó oly Dionysosról, mint a milyen az itt szóban lévő, de ez semmit sem bizonyít. Ha a régi mesterek csak annyit dolgoztak volna, a mennyiről véletlenül tudomásunk van, akkor nem sokat végeztek volna.

Helyesen utalt Furtwängler (Meisterwerke 513. l.) Eirene szobránál a redőzetre, melyben Kephisodotos Phidiashoz csatlakozik. Hasonló-kép felismerhetjük szobrocskánk fiatal, meztelen testén a hatást, melyet Polykleitos az ő híres canonjával az attikai művészetre gyakorolt. Más attikai műveken is észrevették ezt a hatást (Furtwangler Meisterwerke 537. s. k. ll.). Kephisodotosnak az elődökhöz szító művészeti irányára nagyon reá talál, hogy egy jóformán meztelen test[2] elhelyezésében is régibb mestert követ, csakúgy mint Eirenében tette.

Hogyha föltevésünk helyes, akkor az eddig Kephisodotosnak tulajdonított három szoborhoz (Eirene, herculanumi Athenafej és Sardanapal[3] mint negyedik hozzácsatlakozik a n. múzeum szobrocskája, mely szintén vonzó példa a Praxiteles előtti művészetre.

Majnai Frankfurtban, 1895 deczember hó.

Ziehen Gyula.

1 Furtwänglerrel szemben egyelőre ragaszkodom az eddigi felfogáshoz, hogy Kephisodotos Praxiteles atyja volt.

2 Ugyanabban az időben az athenei Eukleides nemcsak Aphroditét, de Dionysost is meztelenűl ábrázolta. (vsd ö. Overbeck Schriftquellen Eukleides.)

3 Vsd ö. ezekre a művekre nézve Wolter's megjegyzéseit (Arch. Jahrb. 1893., 1730. k. l.), melyek ellen Furtwängler, véleményem szerint helytelenűl síkra szállott (Meisterwerke).

DIONYSOS BRONZ SZOBROCSKÁJA A N. MÚZEUMBAN. $^2/_3$ NAGYS.

A LEDERATA-TIBISCUMI RÓMAI ÚT.

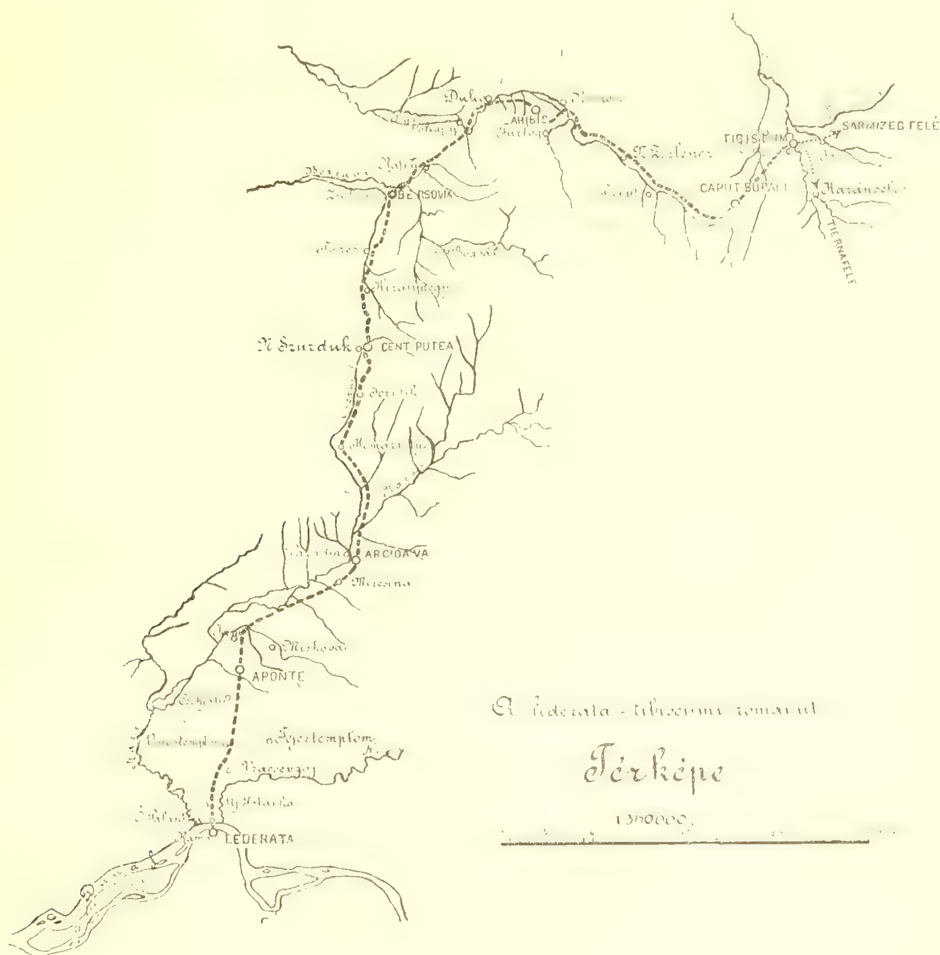
1881. év nyarán Fehértemplom-Kubin vidéken folytatva az országos geologiai részletes felvételeket: a véletlen összehozott *Torma Károly* egyet. tanár úrral, ki akkor a Szendrő-várba (Smederovo, Szerbiában) befalazott s Kostoláczról (Col. Viminatium) ide hordott római kövek felírásait másolta le. Az ő érdekes és tanúlságos közlései délmagyarországi útjairól, felköltötték bennem a róma kultura maradványai iránt az érdeklődést, annál is inkább, mert mindig élénken érdeklődöm annak a vidéknek történelmi multja iránt, a hol megfordulok. A mint aztán folytattam az országos geologiai felvételeket, nem mulasztottam el tudakozódni a római kultura maradványai, s különösen a római út után. Miután pedig mindezideig, daczára annak, hogy nálam illetékesebbek tanúlmányozták ez útat, tudtommal még senki le nem írta, mult év nyarán még egyszer átmentem az úton különösen azért, hogy a térképre rávezessem. Van szerencsém ezennel a római útat illető tapasztalataimat publikálni.

A *peutingeri táblán* találjuk legrégibb adatait ez útnak. E szerint utunk Viminatiumból indulva ki, Tibiscumnál végződik. Állomásai a következő távolságokra vannak egymástól, római mértföldben megjelölve: *Viminatio* X, *Lederata* XII, *Apo fl.* XII, *Arcidava* XIII, *Centum putea* XII, *Bersovia* XII, *Ahibis* III, *Caput bubali* X, *Tiuises.* Lássuk: merre visz ma ez az út? és hol vannak ezek az állomások?

Viminatium — köztudomás szerint — Szerbiában a mai Kostolác helyén terült el, melytől 10 római mértföldnyire (145 klm.-nyire) van *Lederata*, melynek castrumát Szerbiában, Ramától K-re a Duna partján, Ó-Palánka átellenében, egyik magaslaton találjuk meg. Lederatánál hid vezetett a Dunán át, melynek balparti, alaktalan chloritpalából készült hidfőjét Ó-Palánkánál, a vám-kirendeltség épülete mellett még ma is látható. E ponttól kezdve nyomoztam és térképeltem én az utat. A mi nem is olyan nehéz feladat, ha tudjuk, hogy a nép nagyon jól ismeri a határába eső szakaszt, s arra a kérdésre: «Ungye *drumu jariné?*» (Hol van Irene útja?) készségesen meg is mutatja az utat, melynek nyomát ma már sok helyen csak a szántásban sűrűbben előforduló kődarabok tüntetik fel. Csak ott nem ismeri a nép, hol ma is rajta jár. Mert, mint látni fogjuk, ilyen szakaszai is vannak.

Ó-Palánkán túl az út nem látható, befújta azt az itt mindent elborító futóhomok. Tovább ÉKÉ-ra, azonban a Néra egyik mellékágától körülzárt szigeten megtaláljuk már nyomait, sőt itt egyik bozótos helyen, hol a nép valamelyes templomromot gyanít, római tégladarabokra is

akadtam. E ponttól kezdve az utat Vracsevagáj Ny-i határáig,* azontúl Verestemplomig nyomoztam. E szakaszon javarészben csak a szántóföldeken elszórva heverő kisebb-nagyobb kődarabok jelzik az utat, de a vracsevgáji szőllők táján még megvan az úttest, mely a szántóföldek síkjából kiemelkedő domborulat alakjában látható.

Verestemplomtól E-ra nekem nem sikerült kinyomozni, de hogy itt is megvan, bizonyítja *Böhm Lenárd.*** Tovább É-ra azonban a csehfalvi közs. biró, a verestemplomi határban fekvő földjén megmutatta nyomait, s innét aztán magam nyomoztam tovább, egészen a fehértemplom-verseczi országútig, melyet a 6. klm.-jelző közelében metsz át.

* Téves tehát azok nézete, kik utunk irányát Gerebencz felé, a Karas völgyében hiszik.

** A Lederata-Tibiscum közötti hadútvonal az egykori Dácziában (Tört. és régész. értesítő, IX. Évf. 55. lap.)

A hirtelen beállt esős idő, mely ezt az agyagos talajt igen feláztatta, lehetetlenné tette Jám irányában a nyomozást. Mit annál is inkább sajnálok, mert csak Budapestre való visszatérésem után tudtam meg, hogy *Böhm L.* (l. c.) Fehértemplom határának innét már nem messze lévő csücskében, a Valea-Missis-nél, a Fünfgulden-Feld-en fedezte fel a következő állomást: az *Apo fl.*-t. Ez az állomás Lederatától ÉKÉ-ra 18 km.-nyire van,[1] a mi a pentingeri tábla XII. r. m. (=17·7 km.) körülbelül megfelel.

Apo fl. után *Arcidava* következik, melyet *Torma K.* Varadiánál fedezett fel.[2] Ha már most összekötjük e két állomást: Jám, Csorda, Vrány, Mercsina községek közelében kellett haladnia az útnak. Sajnos, e községekben tudakozódásaim mit sem eredményeztek. Jámon csak annyit tudtam meg, hogy az ottani gör. kel. lelkész földjén, mely a fehértemplomi határ közelében van, megvolt az út, de a köveket kiszedték s a községbe szállították. Nem tartom ép valószínűtlennek, hogy az út e szakaszát a Karas-folyó, mely ezt a partját mossa, elmosta.

Arcidava a Karas hídján túl lévő ér-kőhidtól nehány lépésnyire DK-re a Rovina nevű legelőn van. Itt 200 lépés hosszú s 175 lépés széles, oldalaival a négy világtáj felé irányított négyszögű sánczolat nyomain láthatók. Apo fl.-tól Arcidava körülbelül 18 km.-nyire van, a mi körülbelül XII r. mértföld.

Míg azonban Arcidaváig csak egymástól távolabb eső részleteit láttam utunknak, ezentúl majdnem lépésről-lépésre sikerült azt kinyomozni.

Arcidaván túl, miután áthaladna a Karas-folyón, a Csernovecz-patak balpartján, a lejtőben található fel. A Karason túl a kákovai szőllők alatt halad s a kákova-komoristyei út melletti kútnál megvan, s ezentúl a komoristyei-út közelében ezzel párhuzamosan halad. Komoristyén a községi iskola közelében az utczán még megvan. A községen túl a komoristye-forotiki-út nagy része a római úton halad, csak Forotik közelében tér el kissé K-re tőle. Forotikon, a község Ny-i részében több helyen megvan még az utczákon és kertekben. Forotikon túl felkapaszkodik a dombra s a nagy-szurduki Csernovecz-szorulatot K-ről kikerülve, a bresszonfalva-nagyszurduki-út irányában nyomoztam egész Nagy-Szurduk szélső házáig. E község K-i részében van meg, s a községen túl csakhamar elérjük a következő állomást: *Centum puteá*-t.[3] 150 lépés hosszú s 160 lépés széles sánczolat látható itt, melyen a nagyszurduk-doklini-út átvezet, s az út mellett magában a sánczolatban

1 Méréseimet a katonai nagyméretű (1:25,000) térképeken, melyek rendelkezésemre álltak, eszközöltem

2 L. *Mileker B.* Varadia története. Temesvár 1889.

3 Hibás tehát az a nézet, mely Centum puteát a temesmegyei Buziás helyére helyezi.

kereszt áll. Arcidavától Centum putea körülbelül 24 km.-nyire van, a mi jóval több XII római mértföldnél (=17·7 km.-nél).

Centum puteán túl az út egy darabig a Csernovicz-patak völgyében halad ÉKÉ-i irányban, s átlépvén a patakot, a dombra kapaszkodik fel s a dombháton folytatódik egész Királykegyeig,[1] mely községtől Ny-ra a régi temető s tovább a káposztáskertek közt találtam nyomát. E község É-i házai közelében leereszkedik a völgybe, de csakhamar ismét felkapaszkodik a dombra s a füzesi temetőnél konstatálható. Megkerülve a Gyalu-krucsinál kezdődő vizmosásokat, egyenesen Zsidovinnak tart. Kő mindenütt elég hever a szántásban arra nézve, hogy irányát illetőleg mi kétség se támadjon. Zsidovinnál a pályaudvar Ny-i részében van meg, s a temetőnél elhaladva, elérjük *Berzovia* castrumát, mely magában Zsidovin községében körvonalaiban jól felismermerhető.[2] Centum puteától Berzovia 18·5 km.-nyire van, mely távolság megegyezik a peutingeri tábla adatával.

Berzovián túl utunk, melynek iránya eddig ÉKÉ—DNYD volt, irányát megváltoztatva ÉK-nek tart. Egy darabig még a Berzava-folyó balpartján halad, s itt részben a folyó már el is mosta; aztán áthidalván a Berzavát, Rafnának tart. E községtől ÉNY-ra lévő dombhátra kapaszkodik, melyen sok a kő, s e dombháton nyomoztam tovább. Majd a rafna-valeapaji-uttal halad párhuzamosan, eleinte a NY-i oldalon, majd ott, hol a barbószai határ metszi ezt az utat, a római-ut is átcsap rajta, azontúl a K-i oldalon konstatáltam. Csakhamar azonban, még a barbószai határban leereszkedik a Poganis völgyébe s a Poganis itteni kanyarodásai következtében e folyót kétszer is áthidalva, a folyó balpartján követhető egészen a Rusag malomig (Mora rusaguluj). Itt ismét átmegy a folyón s jobbpartján, még a dulevi szorulatban megtaláltam nyomait egészen a községig, hol újra átcsap a folyó baloldalára, s most már ezen találjuk nyomait Valeamarétől É-ra elterülő laposon egészen *Ahibis*-ig.

Ahibis Furlogtól É-ra, a falu kapuja közelében a szántóföldeken van.[3] Magából az állomáshelyből ma már kevés látható, egyengette azt

1 Centum puteán túl — úgy látszik — két út volt. Doklin községe Ny-i részében a házak közt, az után egy kövezett út nyomai láthatók, mely út Binist érintve, Bogsánnál ér véget. Ez az út, valószinüleg a Krakuku-aur oldalában levő aranybányákhoz vezetett. E bánya tárnáit néhány év előtt kitisztították s ez alkalommal római mécsre s bányászeszközökre akadtak, melyeket a temesvári múzeum őriz. A tárnák kalapácscsal és ékkel vannak kivájva igen szabályosan, s az oldalakon ott van a római bányászatot jellemző fülke, hová munka közben a mécset helyezték.

2 Helyrajzát *Ormos Zsigmond* közli (Archeologiai közlemények, VIII. k. 145. l.) az ott lelt régiségekkel egyetemben. Német-Bogsánban *Budintean János* ügyvéd úrnál bronz-szobrocskát, bronzsisakot s egy ép peremes téglát LEGIIIIFF bélyeggel láttam, melyek Berzovia romjai közt talá tattak.

3 *P. Brosteanu*, elvakulva az oláhoknak a római legióktól való származásának hóbortjától, Berzovián túl utunkat Bogsánon keresztűl, nagy hegyeken át, hol az ötvenes években csak

az eke, de a föld tulajdonosának állítása szerint e helyről sok követ és teglát szedett ki. Berzoviától Ahibis körülbelül 23 km.-nyire van, a mi ismét jóval meghaladja a peutingeri tábla XII római mértföldjét.

Ahibison túl egy darabig megtartja irányát, majd a remete-poganisi hid közelében átcsap a Poganison s ezentúl a jobb parton halad. A Remete-Poganisról a furlogi malomhoz vivő úton, a községtől nem messze álló, útszéli keresztnél már konstatáltam a római útat, melyet jó darabig nyomoztam a lejtő aljában. Majd azonban eltünt, mert a furlog-lugosi út készítése alkalmával a szkeusiak innét hordták a követ, s csakis úgy tudtam meg helyét, hogy egy öreg szkeusi oláh, ki annak idején maga is hordott az új útra innét követ, a helyet megmutatta a lejtő aljában. A fiatalabb nemzedék mit sem tud e helyen régi útról.

Tovább nyomozva a római utat: Derestyénél kikerüli a Poganis-szorulatot s a Klisora mögötti nyergen találtam nyomát. Majd leereszkedve a Poganis völgyébe. ugyancsak a jobbparton, a dombok aljában halad tovább Nagy-Zorlencz K-i részén át egészen odáig, hol a prebul-velcabouli ú. n. Kozlár-út, a kereszt melletti kúton túl fel nem kapaszkodik a dombra. A Kozlár-út ez a szakasza egy darabon összeesik a római úttal, mely itt jól konstatálható. Valamint tovább is, hol iránya eltér a Kozlár-úttól, mely a tetőn marad, míg utunk a lejtőben folytatódik, s nyomozva csakhamar elérjük *Caput bubali*-t.

Caput bubali ott fekszik, hol a valeadényi határt az ohaba-mutniki és delinyesti határ érinti, olykép, hogy maga az állomás a valeadényi erdőben terül el, de a négyszög egyik oldala összesik a határvonallal, s északi szögletén rajta van az ohaba-mutniki határdomb. E helyen 50 lépés hosszú és széles sánczolat látható az erdőben, melyet kincskeresők több helyen megbontottak, s az ilyen helyeken látható, hogy a sáncz 1 m. vastag, alaktalan chlorit-palából rakott falat rejt magában.

Ahibistől Caput bubali körülbelül 22·5 km.-nyire fekszik, a mely távolság jóval több a peutingeri tábla III római mértföldjénél (5·3 km.-nél) s nyilvánvaló, hogy itt másolási hiba esett. A Bécsben őrzött peutingeri tébla — köztudomás szerint — XIII. századbeli barát-másolat s már eddig is több másolási hibát fedeztek fel rajta. Ez esetben a XII helyett III került a térképre.

Caput bubalin túl utunk csakhamar rátér a Kozlár-útra s ezen

nagy költséggel csináltak utat, vezeti a római utat s Ahibist Ezeres községe helyére teszi (Romänische Revue, V. Ig. pag. 146.). Ezeres Furlogtól D-re hegyek közt fekszik, hol nyoma sincs a római útnak. Aztán rég bebizonyított tény, hogy Dáczia helynevei közül egy sem maradt meg, még eltorzítva sem, a lakosság folytonossága tehát nem volt meg. Különben is Ezeres községét még a XVI. században *Egres*-nek hivták, melynek az Ahibis-ből való leszármazásához ugyancsak jó adag fantázia kell.

halad a Toplicza-patak völgyében egészen odáig, hol a valeabouli út a Gyalu-stupilort kezdi megkerülni. A Kozlár-út homokból álló dombháton halad s áltaában e környéken jó messze vannak a kőalkotta hegyek s homokból állanak a dombok. Maga a Kozlár-út viczinális út, melyet nem gondoz, kavicsol senki, annál feltünőbb tehát, hogy úgy prebuli, mint a Toplicza-patakmenti részén gondosan készített, de senkitől sem gondozott kőúttal találkozunk.

Utunk folytatását a Macsikas-patak mentén lévő zsuppai szilvásban, majd a községtől NY-ra elterülő bokros legelőn találtam meg s követtem egészen a vasút vonaláig. Ennek a szakasznak iránya a zsuppai malomhoz visz s bár a vasút és a malom közt körülbelül 1 km. hosszban a szántásban nem konstatálható már, mi kétséget sem szenvedhet, hogy az út folytatása itt is megvolt, s egész a malomig vezetett, mely malom hepehupás környéke *Tibiscum* egy részének romjait rejti magában. Caput bubalitól Tibiscum 10 km.-nyire fekszik, mely távolság a peutingeri tábla X római mértföldjénél (=14·7 km.) jóval kevesebb.

A pentingeri táblán feltüntetett egyik: a lederata-tibiscumi út, állomásaival egyetemben, — miként az előbbeniekből kitetszik — a természetben több-kevesebb biztossággal konstatálható s a térképen kijelölhető. Hogy a peutingeri táblán jelzett állomástávolságok a természetben nem felelnek meg mindenütt teljesen, azt én az akkori mérőeszközök a maihoz képest tökéletlenebb voltának lennék hajlandó betudni. A tábla szerint — nem tekintve az ahibis-caput bubali szakasz másolási hibáját — utunk 6×12+10=82 római mértföld* azaz 120·7 km. hosszú, míg a természetben, a cs. és kir. katonai földrajzi intézet nagyméretű (1 : 25,000) térképein utána mérve, kb. 134 km. hosszúnak bizonyúlt, a mi az adott viszonyok közt nem is túlságosan nagy differenczia.

Maga az út ott, hol azt a kultura még meg nem bolygatta erősebben, a közelben található nagyobb, alaktalan kövekből gondosan épült, s az alapépítményt kavics fedte. Az utat mindkét oldalán árok szegélyezi.

*

Tibiscum helyfekvésének kérdését *Ortvay Tivadar*** döntötte el. Szerinte Tibiscum a krassó-szörénymegyei Zsuppa községtől É-ra, a Bisztra-folyó torkolatán innen, a Temes-folyó mindkét partján ott terült el, hol ma az uradalmi malom áll. Tényleg a malom környéke hepehupás, téglatörmelékes s a malom-árok oldalán falak nyomai láthatók.

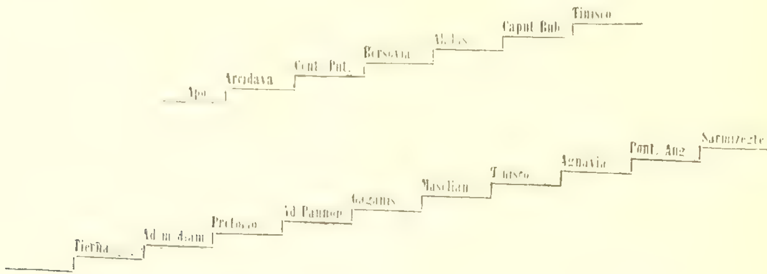
* 1 római mértföld = 1472·5 méter.

** Tibiscum helyfekvése az írók és térképírók szerint (Archæologiai Közlemények, X. köt. 3 füzet.)

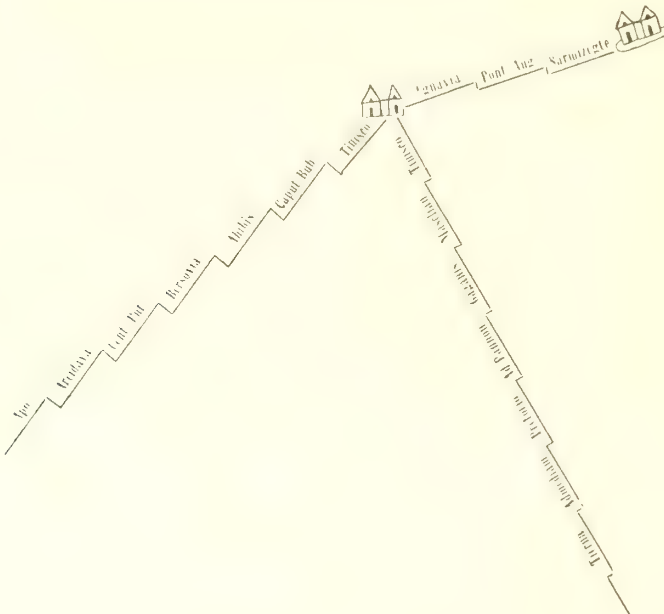
De bármily erős kritikával oldotta is meg *Ortvay* e kérdést, mindent nem tisztázott s két Tibiscum létezését tételezi föl. A municipium Tibiscumot a Bisztra torkolata közelébe, míg a másik Tibiscumot Temesvár helyére helyezi.

Nagybecsű műve 42. lapján, miután leírja, hogy a zsuppai romoknál két út fut össze: az egyik a Bisztra völgyén, Hátszeg felől, a másik a Temes völgyében Karánsebes felől jön, ekkép folytatja:

«Más utat e vidéken hasztalanul kerestem, sem a Temes, sem a Bisztra irányában ilyennek nyomára nem jöhettem. Pedig ha a peutingeri táblának első, vagyis nyugati útvonala, mely a kettőstornyú Tivisconál szakad meg, az erdélyivel egyesült, annak nyilván itt nyomának kellene lenni. És fel nem találva e nyomokat, *éppen nem állíthatom, hogy a peutingeri táblának két Tibiscuma azonos volna*, vagyis hogy e táblának ekként vonuló útvonalát

következőleg irányúltnak kellene gondolnunk:

Pedig hát ez a helyes, *Ortvay*-nak fentebbi állítását a természetben, a helyszínén szerzett tapasztalataim megczáfolják. Tényleg a zsuppai malom táján elterülő *Tibiscumnál három út jön össze*, a miről — minekutána kettőt már kinyomozott a helyszínén — könnyen meggyőződhetett volna, ha Zsuppa községétől NY-ra elterülő bokros legelőt is belevonja vizsgálásai keretébe, hol egyes helyeken az út oly jól fenn van tartva, hogy nemcsak az úttest, de a szegélyző árok is látható, s ez az itteni útrészlet nyílegyenesen a zsuppai malomnak tart. Az, hogy a peutingeri táblán a lederata-tibiscumi-út a kéttornyú Tibiscumnál megszakad s nem egyesül a tierna-sarmisegethusai úttal, csak azt bizonyítja, hogy a mit e tábla mond, az mind még nem biblia. A természetben tényleg egyesül, mert, miként az a helyszínén szerzett tapasztalataimon alapuló elmondottakból kitetszik, a szóban forgó út majdnem a zsuppai malomig nyomozható, odáig, a meddig a másik két útnak is megvan a nyoma.

Tibiscum romjaiból már eddig is sok római régiség előkerült, pedig ezek csak véletlen leletek, mennyi érdekest és becsest hozhatna felszínre egy olyan rendszeres ásatás, minő évek óta Aquincumban folyik? *Ortvay* (l. c.) számos római régiséget ír már le.* Azóta is sokat találtak e romok közt. Ottjártamkor a molnártól magam is kaptam MID bélyegű téglát, milyenről már *Ortvay* megemlékszik.** Itt találtak egy Mercuriust ábrázoló érdekes negativ (homorú művü) agyagmintát, Zsuppán pedig az uradalmi parkban egy oltárkő és sírkő felirásos töredéke volt, mely — hála *Patyanszky Szilárd* úr liberalitásának — ma már a Magyar Nemzeti Múzeumban van.

Az egyik kő 116 cm. magas, 50 cm. széles s 43 cm. vastag párkányos oltárkő. A felső lapon négyszögű lyuk van, melyben valamelyes vas volt megerősítve. A felirásos, vízmosta kievésekkel barázdált rész 69 cm. magas ; a feliratát közölte a C. I. L. harmadik kötetéhez megjelent pótkötetben Domaszewsky a 7996. szám alatt.

A másik egy sírkőnek töredéke a felirásos részszel. A figurális felső résznek csak alja van meg két alak nyomaival. Az erős, tiszta véset olvasása dr. Kuzsinszky Bálint szerint a következő :

D (is) M (anibus). Ael (ius) Borafas Zabdiboli mil (es) ex n (umero) Pal (myrenorum) vix (it) a [n . . . .] . . . [et] . . . [Va] leriae . . . .

Aelius Borafas Zabdiboli neve ezen feliraton először fordul elő. A *numerus Palmyrenorum* ellenben már két dácziai feliratból ismeretes, az egyiket

* Érdekesnek találom megemlíteni, hogy az Ortvay-közölte I. feliratos oltár Karánsebesen a Doda Traján-utcza 367. sz. ház kapubálványába van ez fdőszerint befalazva.

** Az Ortvaytól (l. c. pag. 35.) említett «leggyönyörűbb és legépebb római nagy négyszögtéglákkal» kirakott előpitvart én már nem találtam : a téglákat felszedték. A többékevésbbé sérült téglákat egy fészerbe rakták, ezek közt azonban csak MID bélyeges téglák vannak.

(C. I. L. III. 837.) Mojgrádon (Porolissum) találták s a katona neve *Salmas Rami*, a másiknak (C. I. L. III. 907.) lelhelye pedig Torda (Potaissa) s *Aelius Bolhas Bannaei* nevű veteranusról emlékezik meg. Egytől-egyig syriai nevek.

Budapest, 1896. január 20.

Halaváts Gyula.

A ZÁVODI SÍRMEZŐ.

Závod (Tolna m.) község határában, a Hőgyész felé vezető országút mentén elterülő szőlőhegynek körülbelül közepén, egy nagy népvándorláskori sírmező terül el, melyből 104 sírt bontottam fel. A csontvázak rendes sorban, hanyatt, kinyujtott karokkal s lábakkal úgy feküdtek, hogy a fej nyugotnak volt, a lábak pedig kelet felé nyultak. A csontvázak egy részét csonkán vagy bolygatott helyzetben találtam, de ezt a rég óta szőlővel beültetett területen a sok vermelési munka okozta. Két esetben lócsontok is voltak a sírban, de sajnos, ezek fekvési helyzete semmi tanulságot sem nyujt, mert bolygatott, összehányt állapotban találtattak. E 104 sírból csak a fontosabbakat ismertetem e helyen, megtartva a síroknak az ásatások alkalmával adott sorszámát.

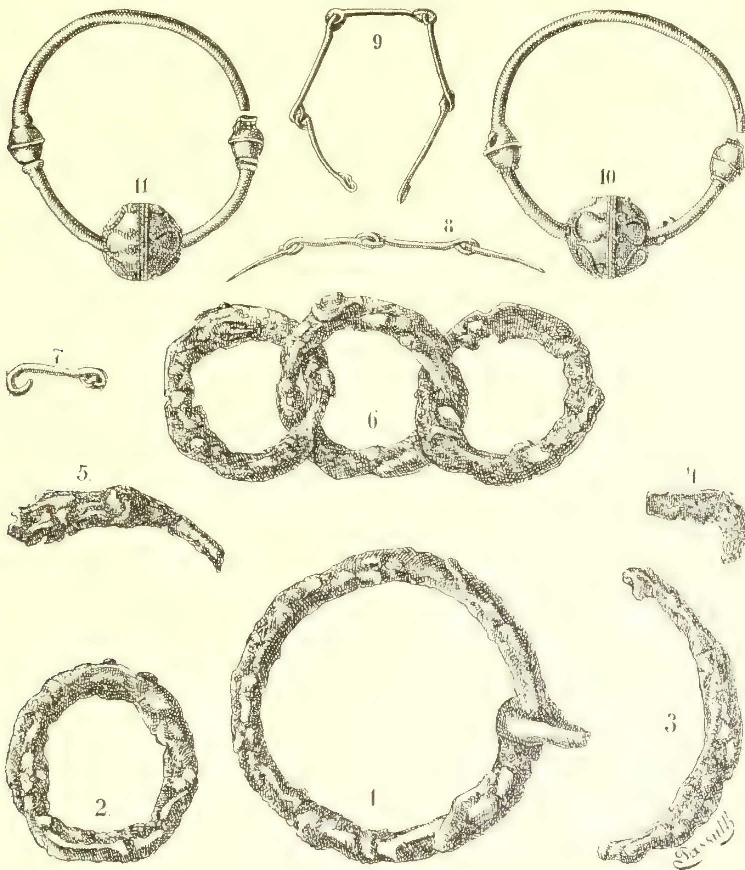
7. sz. sír. A koponya mindkét füle tövénél egy-egy 5 cm. átmérőjű csínos függő (10., 11. sz.). Mindkettő teljesen egyenlő. A függő nagy karikája vastag ezüstsodronyból készült, melynek egyik végén s ennek ellentett zárt oldalán tojásdad alakú, 1 cm. hosszú s közepén körülfutó sodronynyal díszített, belül üres ezüstgömböt találunk. E két kisebb, tojásdad alakú ezüstgömb között, egy 1·8 cm. átmérőjű, két félgömbből összeállított, belül üres ezüst golyó van a függő karikának alsó részére erősítve. A félgömbök összeillesztésénél, szorosan egymás mellett, három sorban gyöngysoros vékony ezüstsodrony futja körül a golyót s ugyanilyen gyöngysoros ezüstsodronyból készült patkóalakú négy-négy díszítést forrasztottak mindkét félgömb felületére.

Az állkapcza tövénél egy bronz-sodronyból készült lánczнak tagja állott ki (8., 9. szám), mely úgy látszott, mintha a szájon keresztül nyulott volna, de a segédkező munkás kihúzta ezt, még mielőtt biztosan constatálhattam volna, vajjon az alsó állkapcza fölött, vagy alatt nyulott-e az keresztben. E 11 tagból álló lánc egész hossza 21 cm. s így nem elég arra, hogy a nyak körül ért volna.

Megjegyzem még, hogy az egyik fognak gyökere a patinától egészen zöldre festett. Mindkét végén karikára hajlított s egymásba kapaszkodó, vékony bronzsodrony képezi a lánczнak tagjait.

A medencze-csont jobb oldalán egy nagyon elrozsdásodott vas-csatnak darabja (4., 5. szám) s bal felső lábszáránál egy nagy vaslánc (1., 2., 3., 6. szám) találtatott. E nagyon elrozsdásodott lánczнak csak hat karikája maradt meg elég épen, melyek közül három még egymásban lóg. A karikák mindinkább nagyobbodnak, a legkisebbnek átmérője 3 cm., a legnagyobbé 6 cm. Ez utóbbin (1. sz.) egy karikás vasszeg lóg, mely valószínűleg egy fából készült s teljesen

elkorhadt tárgyba volt illesztve. E lánczmellett még egy vascsőnek darabját s egy vékony bronzlemeznek picziny darabját találtam.

7. SZÁMÚ SÍR.

8. sz. sír. A csontváz nyakánál vékony bronz-sodronyból tojásdad alakúan hajlított lánczszemek. Jobb felső lábszáránál egy 12 cm. hosszú, egyélű, egyenes vaskés. Medencze-csontján egy nagy s egy picziny vas-csat, mindkettő a közepén két oldalról hajlított úgy, hogy alakja a hegedűhöz hasonlít. Bal felső lábszáránál vasláncznak különböző nagyságú karikái, melyek közül négy tag még egymásba kapaszkodik; a legkisebb karika átmérője 1·5 cm., a legnagyobbé 3·5 cm.

14. sz. sír. Nyakánál 200 darab, alakra, nagyságra és színre nézve nagyon változatos üveggyöngy. A dinnyemag-alakúakban — ugyanúgy, mint a gerjeni népvándorláskori sírmező példányaiban — bronz-sodrony van. Egészen gömbölyű gyöngyökben is találunk bronz-sodronyt, melynek mindkét vége fület képez. Vannak azonfelül a gyöngyök között egészen picziny bronz-karikák. Egyes gyöngyök kiválóan csínosak, így az egyik hengeralakúnak alapszíne kék, vége sárga, a kék alapszínbe vörös-fehér concentrikus körök s fehér csillagok vannak rakva; egy másik csonkakúp alakúnak alapszíne vörös, hullámvonalai fehérek, sőt kékes-

zöld, erősen kiálló bütyökkel díszített; több példányon találunk betett hullámvonalakat. E gyöngyök között egy nagyon picziny állatkának tíz lyukas hátgerincze hevert, melyek egyike a patinától zöldre festett s így valószínűleg a nyakékszerhez tartoztak.

A bal és jobb felső karcsont között egy mindinkább nagyobbodó karikákból összeállított nagy vaslánc nyulott, melyből 42 töredéket vehettem ki. A legkisebb karika átmérője 1 cm., a legnagyobb 7 cm. A legkisebb karikákból tíz szem még egymásban van. E vaskarikák között csőalakú vaslemeznek négy darabját és egy 3 cm. hosszú kanálalakú s szárán átlyukasztott bronztárgyat találtam. A vaslemez egyik darabjának hosszában vasszeg van, külső felén pedig zöld patinának foltja látszik. A vaslemez- és kanálalakú bronztárgynak rendeltetése ismeretlen eddig. Az utóbbiról első pillanatban azt hinné az ember, hogy két félgömbből összeillesztett csörgőnek felerésze lehetne, de ellentmond e rendeltetésének az, hogy nem lemezből készült, hanem vastag öntés s csakis ez egy darab volt a sírban. A vasláncznak apró szemei a bal felső karcsontnál feküdtek, a legnagyobb karikák pedig a jobb karcsontnál, lehetséges tehát, hogy állatbőrből készült nehezebb ruhát tartottak össze.

Valószínű, hogy a 7. sz. sírban a nagy vaslánc mellett talált vaslemez és bronzdarabka ugyanilyen készüléknek képezte részét.

16. sz. sír. Jobb felső lábszáránál egy 22·5 cm. hosszú, egyélű, egyenes vaskés (1. sz.); egy szegalakú vaseszköznek három töredéke (4., 5., 6. sz.) s két

16. SZÁMÚ SÍR.

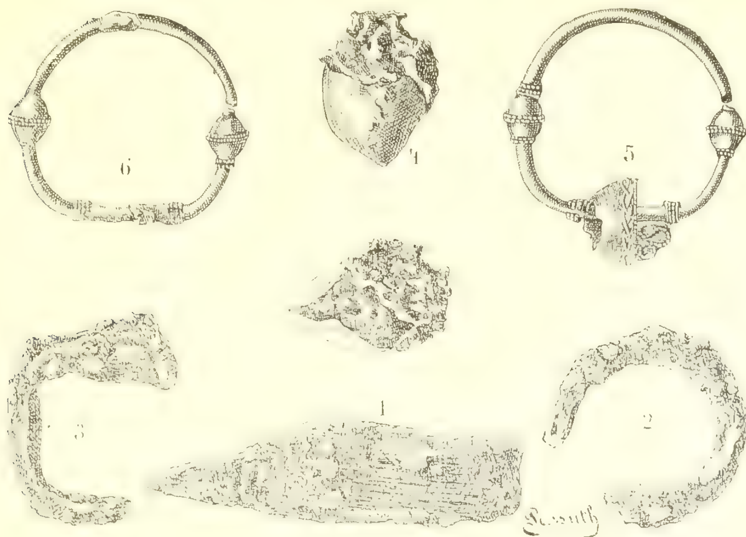
háromélű tövises hajító-dárda (2., 3. sz.). A nagyobbnak hossza 10 cm., melyből 2·5 cm. a fanyélbe való hegyes tövisre esik, mindhárom széles szárnynak töve az elvérzés elősegítése czéljából átlyukasztott. A kisebb hajító-dárdának szárnyai jóval keskenyebbek az előbbeninél s nincsenek átlyukasztva. Hossza 8 cm., melyből 1·5 cm. esik a törött tövisre.

17. sz. sír. Fültövénél két ugyanolyan nagy (4·5 cm. átmérőjű) ezüstfüggő, minők a 7. sz. sírban fordultak elő (5., 6. sz.). Csak annyiban különböznek az előbbeniektől, hogy ezeken a nagy ezüstgömbnek közepét nemcsak gyöngysoros sodrony, hanem ezüstsodronyból készült fonadék is díszíti.

Felső jobb lábszáránál vaskés, melynek rozsdáján a toknak fasejtjei tapadnak (1. sz.).

A két alsó lábszár között néhány vaskarikából álló lánczszem (2., 3. sz.) között ugyanolyan kanálalakú bronztárgy, minő a 14. sz. sírban fordult elő (4. sz.).

Itt is, ép úgy, mint az előbbeni példánynál, vasrozsda veszi körül a bronztárgyat.

17. SZÁMÚ SÍR.

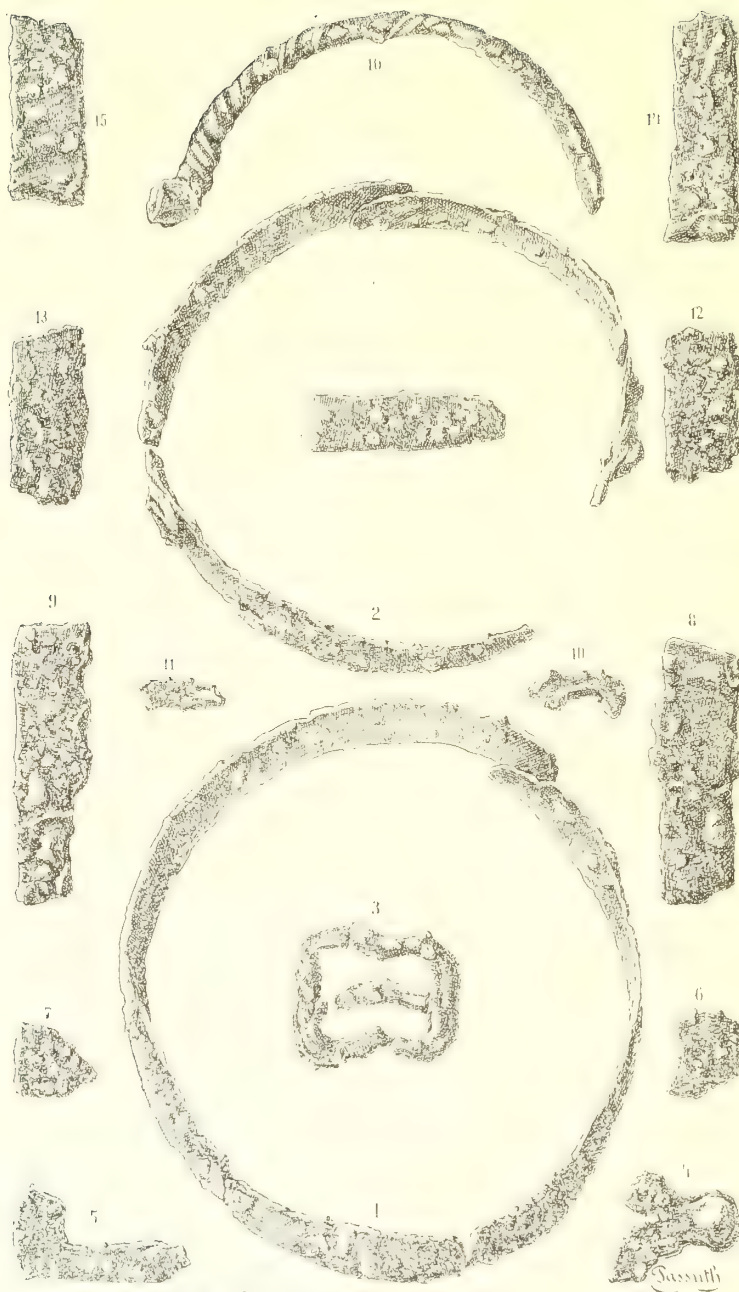
18. sz. sír. A medencze-csont bal oldalán egy nagyon elkorhadt vasdarab, valószínűleg csatnak töredéke ; jobb felső lábszára mellett egy igen szépen conservált ugyanolyan háromélű hajító-dárda, minő a 16. sz. sírban találtatott. Egész hossza 8·6 cm., melyből hegyes tövisére 3·6 cm. esik. Szárnyai nincsenek átlyukasztva s tövisén a szárnak fasejtjei tapadnak.

19. sz. sír. A medencze-csontnak jobb oldalán vascsat ; a bal felső lábszár mellett egy második kisebb csat ; 22 apró karikából álló vaslánc s egy bronzpánttal ellátott 20 cm. hosszú egyenes vaskés.

23. sz. sír. A medencze-csont közepén nagy négyszögű vascsat (3. sz.) ; a két lábfej között facsöbör, melyből csak a sodrott vasból készült 12·5 cm. átmérőjű, félköríves fogantyú (16. sz.) s az 1·5—2 cm. széles vasabroncsoknak (1—5. sz.) 24 töredéke maradt meg, a vasabroncsok rozsdáján azonban tisztán kivehetők a fának sejtjei. A csöbör magassága nem állapítható meg, átmérője azonban az abroncsok után következtetve, 15 cm. lehetett.

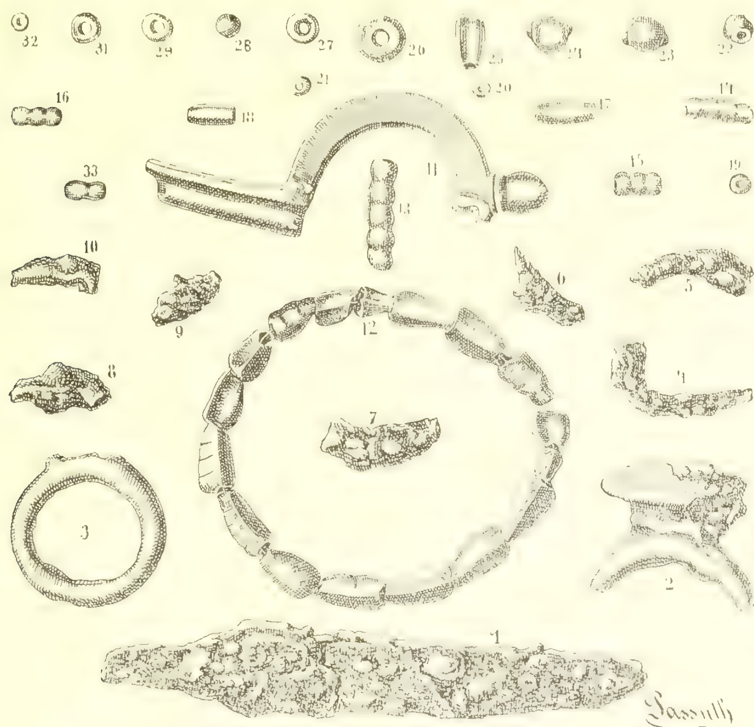
24. sz. sír. Nyakánál 83 darab különböző alakú, nagyságú és színű üveggyöngy (12., 32. sz.), melyek némelyikében bronz-sodrony darabjai vannak, a medencze-csonton vascsat (4., 10. sz.) ; jobb felső lábszáránál : egy 11 cm., hosszú vaskés 1. sz.), bronzfibula (11. sz.), bronzgyűrű (3. sz.) és pecsétnyomóhoz hasonló ismeretlen rendeltetésű bronztárgy (2. sz.). E két utóbbit vasrozsda forrasztotta egybe. A fibula tűje hiányzott, a tű tövénél a fibula is törött s így jutott már a sírba.

25. sz. sír. A csontváz felső része bolygatott, csak a medenczétől a lábujjakig volt érintetlen helyzetben. A medencze-csonton vascsat hevert. Jobb felső lábszáránál egy 13 cm. hosszú vaskés és két darab háromélű dárdacsúcs-

23. SZÁMÚ SÍR.

Az egyik 15 cm. hosszú, szárnyai 2 cm. szélesek s alul átlyukasztottak; a másik 9 cm. hosszú, szárnyai nincsenek átlyukasztva. Mindkettőnek hegyes tövisén fasejtek tapadnak. Bal felső lábszáránál egy második csat. Lába végénél nagy állati borda.

24. SZÁMÚ SÍR.

26. sz. sír. A medencze-csont bal oldalán silex-pengének töredéke; a jobb felső lábszár mellett vaskés, a nyélnek széles vaspántjával; a baloldali felső lábszár mellett egy háromélű hajító-dárda, melyen feltünő az, hogy törött, mégis 5·5 cm. hosszú, míg a dárdacsúcs csak 4·3 cm. hosszú. Szárnyai nincsenek átlyukasztva s tövisein fasejtek tapadnak.

28. sz. sír. A csontváz felső része hiányzott, a medenczétől a lábfejig érintetlen. A medencze csonton vascsat; jobb kezénél vaskarika; jobb felső lábszáránál picziny vaseszköznek többszörösen átlyukasztott díszített csontnyele, melyben még benn van a vaseszköznek gömbölyű vége.

30. sz. sír. A csontváz állkapczája s legfelső nyakcsigolyája patinától erősen zöldre festett, de a bronztárgyat még sem találtuk meg. A jobb felső lábszár-csont mellett egy 18·5 cm. hosszú egyenes vaskés, melynek nyelén széles vaspánt volt. A medencze-csonton egy hosszńégyszög alakú 8 cm. hosszú vaskapocs, a bal felső lábszár mellett különböző nagyságú karikákból álló vaslánc s egy vékony vaseszköznek 7 cm. hosszú vörösre festett s bevágásokkal díszített csontnyele, melyben még egy picziny vasdarab van. E sír eléggé bizonyítja, hogy e picziny

csontnyelek nem — mint általánosan hitték — késhez, hanem más vékony vaseszközhöz tartoztak.

31. sz. sir. Bal fülén egészen sima, vékony bronzkarika (1. sz.) ; a medencze-csont közepén egy piczi vascsat (2. sz.) ; lába végénél egy 16 cm. magas, golyóalakú szűknyakú edény (3. sz.), melyet párhuzamos karczolatokból álló szalagok futnak körül.

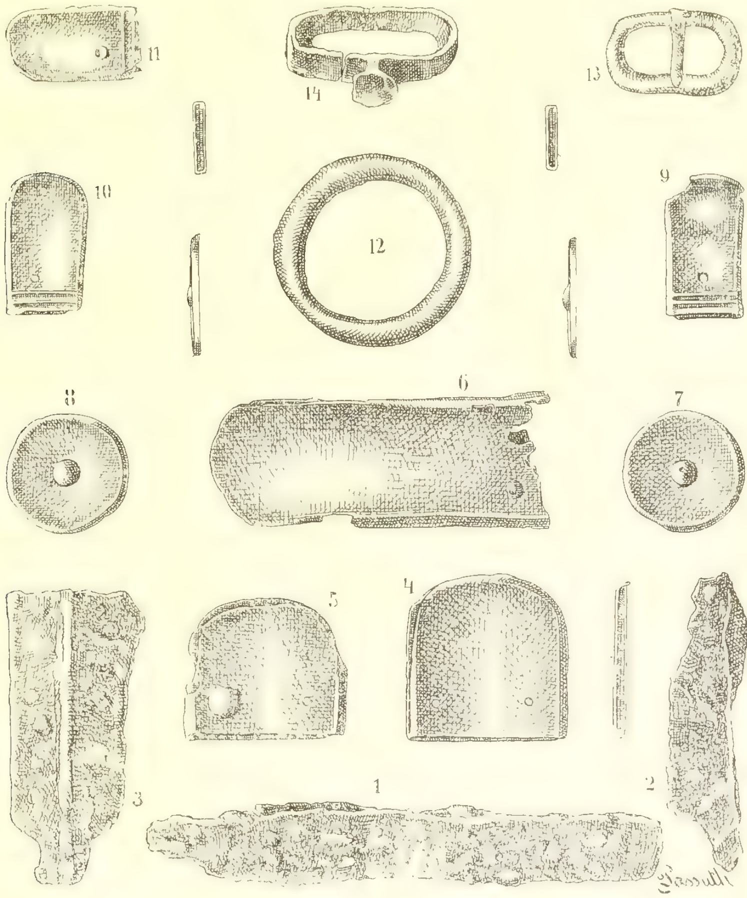

31. SZÁMÚ SÍR.

32. sz. sir. A medencze-csont közepén tojásdad alakú 2·5 cm. hosszú bronzcsat (13. sz.) és két ezüstből készült (2·5 cm. átmérőjű), a közepén dudoros pityke (7., 8. sz.) ; a medencze-csont jobb oldalán egy háromélű nagy hajítódárda, mely szárnyainak tövén átlyukasztott (3. sz.) és egy kisebb háromélű dárda (2. sz.), melynek szárnyain nincsen lyuk ; bal felső lábszáránál két, ezüstből készült félköríves (3 cm. széles s ugyanolyan hosszú) szíjvég (4., 5. sz.), melynek mindegyike két-két, a tövénél két ezüstszeggel összetartott sima ezüstlemezből áll, ugyanitt volt még egy 7 cm. hosszú (6. sz.) s három darab 2·5 cm. hosszú szintén ezüst szíjvég, az utóbbi picziny szíjvégeknek lemezeit csak egy szeg tartja össze s a szeg mellett három párhuzamos kidomborodó vonallal díszíttettek (9., 10., 11. sz.). A jobb felső lábszár közepén egy 4 cm. átmérőjű sima bronzgyűrű (12. sz.), egy vaskés (1. sz.) feküdt, melynek korhadt fatokján egy gombbal ellátott 4 cm. széles vaspánt volt.

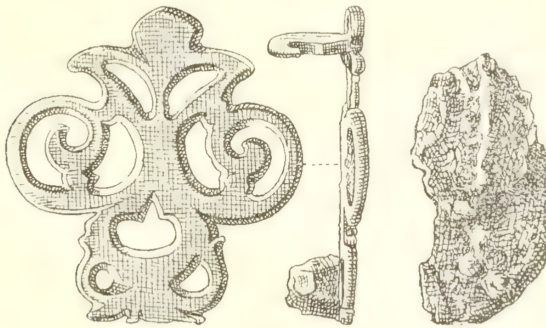
37. sz. sir. A bal kulcs-csontnál (váll-csont) egy bronzból öntött, áttört művű igen csínos fibula, melynek tűtöve csuklóban fordul. Jobb felső lábszárcsontjánál egy vaskésnek töredéke.

38. sz. sir. Jobb fültövénél bronzfüggő, melyen a karikán keresztben nyuló tengely mindkét végét üveggöngy ékítette (1. sz.), nyakánál néhány dinnyemagalakú üveggyöngy (6., 7. sz.) s apró sodronydísz (5., 11. sz.). Bal alsó kar-

csontjának töve a patinától zöldre festett s ott egy átlyukasztott Constantinus-pénz találtatott (2. sz.).

32. SZÁMÚ SÍR.

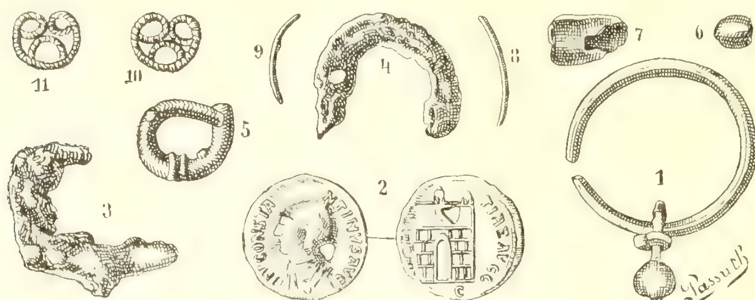
37. SZÁMÚ SÍR.

39. sz. sír. A medencze-csonton tojásdad alakú ép vascsat, egy silex-pengének töredéke s egy csiholó-vas feküdt. A jobb felső lábszár tövében egy kis vaskés,

melyen tokjának fasejtjei tapadnak s egy 8 cm. átmérőjű vaskarika; jobb térdénél egy hossznégyszög alakú egészen ép vascsat.

40. sz. sír. A medencze-csonton szíjvégnek ezüstből készült sima lemezei s egy szegalakú vaseszköz.

42. sz. sír. A medencze-csontnál egy 5 cm. széles s 1·5 cm. magas kétnyelvű vascsat s egy nagy vaskarika.

38. SZÁMÚ SÍR.

51. SZÁMÚ SÍR.

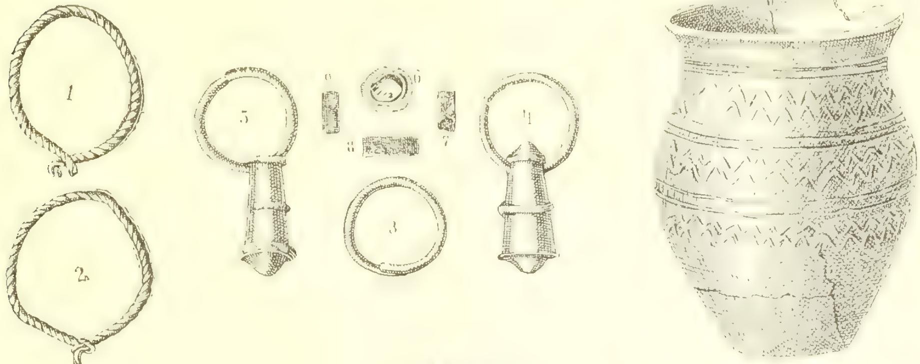
43. sz. sír. Jobb fülénél egy egyszerű nagy bronzfüggő. A karikának átmérője 3·5 cm., egyik végén s ellentett zárt oldalán egyszerű bütyökkel érintett; a medencze-csonton ép vascsat.

46. sz. sír. Medencze-csontnál tojásdad alakú vascsat; bal felső lábszáránál vaskarika és egy 15 cm. hosszú vaskés, melynek pengéjén fasejtek tapadnak.

49. sz. sír. Medencze-csonton vascsat és kampós szeggel ellátott két ezüstpityke. Mindkét felső lábszár mellett vasból készült szíjvég. E szíjvégek alul félkörívesek, de tömörre kovácsoltattak, a felső csiptetőbe szegekkel erősítették a szíjat. Mindkét szíjvégen vastag vászondarab tapad.

51. sz. sír. Kettős sír, anya a gyermekével. A felnőtt csontvázánál mindkét fül tövében bronzból készült függő. Mindkettő egészen egyenlő, az 1·6 cm. átmérőjű vékony bronzkarikán 2 cm. hossú, csonkakúp alakú bronzcső lóg, mely

mindkét végén s a közepén vékony bronzsodronynyal díszített s nyitott végeit félgömbök fedik (4, 5. sz.). A mellkas táján félkörívés füllel ellátott nagy ezüstpityke (13. sz.). Lábánál egy hengeralakú, szabad kézzel idomított, igen durva, 13 cm. magas edény (1. sz.). A gyermek-csontváz nyakánál üveggyöngyök és egy bronzból készített, 4 cm. hosszú, felül füllel ellátott, hosszában kissé kidom-

54. SZÁMÚ SÍR.

borodó bordákkal díszített, alul négyfelé hasított s belül bronzgolyóval ellátott csörgő (2. sz.).

54. sz. sír. Igen korhadt csontváz füleinél rossz ezüstből készült, ugyanolyan harangalakú fülbevaló, mint az 51. sz. sírban, azon különbséggel, hogy a lelógó csőnek három abroncsa itt sodrott (4., 5. sz.). A függők mellett volt még két-két vékony bronzsodronyból csavart, a függőknél jóval nagyobb karika (1., 2. sz.). Egyik ujján bronzlemezből készült gyűrű (3. sz.), melyen henger-

57. SZÁMÚ SÍR.

alakú foglalatban sárgás-fehér üvegpánt van (6. sz.). Lába végénél egy szabad kézzel idomított 15 cm. magas edény, melynek felületét hármas mezőben, párhuzamos vonalak között, hullámvonalak díszítik (7. sz.).

55. sz. sír. Bolygatott csontváz, mellette: vaskés, vascsat, számos apró vasdarab, övdíszhez tartozó három bronzkampó, egy piczIny bronzcsat, melyen

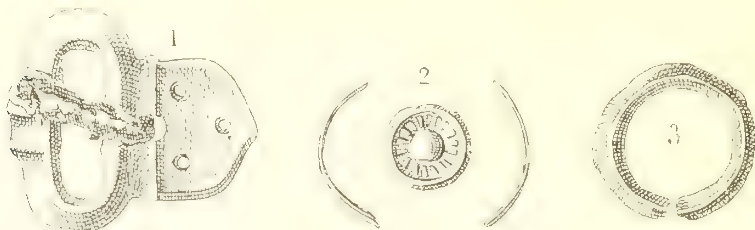
feltünő az, hogy vasnyelve, a népvándorláskori fibulákhoz hasonlóan, csuklóban nyilik.

56. sz. sir. Feldúlt csontváz, egyik fülénél picziny bronzfüggő, melyen egy irisáló nagy tömör üveggyöngy s az alatt egy picziny bronzkarika lóg. Találtunk még itt nagy vascsatot, vaskarikát, egy nagy s egy picziny, alig 1 cm. széles pengéjű vaskést, szegalakú vaseszközöket s számos vaslemez-darabkát.

57. sz. sir. Ép csontváz, füleinél két kis ezüstfüggő, melyeken ezüstsodronyon nagy tömör üveggyöngy lógott (2., 3. sz.). Lábánál durva agyagedény (1. sz.) Egyik karján sima, vastag bronzsodronyból készült karperecz, melynek mindkét nyitott vége laposra kovácsolt (4., 7. sz.).

61. sz. sir. Bolygatott csontváz mellett, a felismerhetetlenségig kopott, átlyukasztott pénz.

62. sz. sir. Ép csontváz. A medencze-csonton széles s alig 1 cm. magas (valószínűleg kétnyelvű vascsat ; jobb felső lábszáránál 10 cm. hosszú vaskés, melyen fasejtek tapadnak, bal felé, lábszára tövében, tojásdad alakú bronzkarika.

63. SZÁMÚ SÍR.

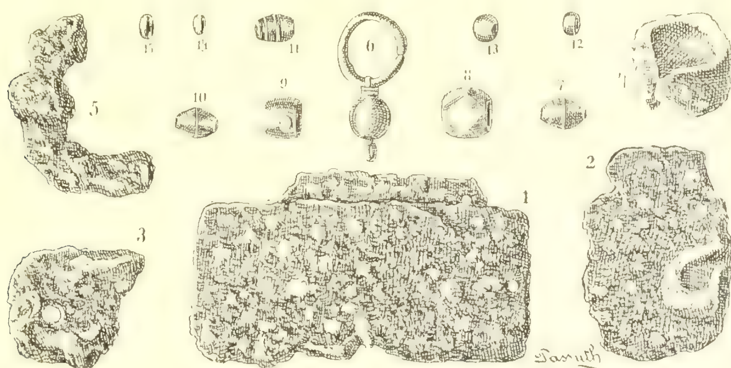
63. sz. sir. Nagyon korhadt csontváz. Jobb kezén az összes ujjak patinától zöldre festettek, az egyiken öntött sima bronzgyűrű (3. sz.) volt, a másikon pedig vékony ezüstgyűrű, melynek kerek feje a közepén kidomborodó lencsével s egyenes sugarakkal díszített (2. sz.). Bal kezének ujjai is patinásak voltak, de a gyűrű már egészen szétmállott. Jobb felső lábszáránál vaskésnek nagyon elrozsdásodott darabjai. Bal felső lábszárának tövénél vasnyelvvel ellátott bronzcsat, melynek karikája tojásdad alakú, paizsalakú tövén pedig négy lyuk s egy kidomborodó vonaldísz látható (1. sz.).

64. sz. sir. Vermelés alkalmával összehányt csontváz mellett vaskés, melyen tokjának fasejtjei tapadnak ; vasból készült fibula, melynek tűtartója egyenes csatornát képez, a tű töve pedig többszörös csavarodásba megy át.

65. sz. sir. Nagyon korhadt csontváz, egyik füle táján picziny bronzfüggő, melyről sodronyra fűzött nagy üveggyöngy lóg (6. sz.). A nyak körül különféle alakú, nagyságú és színű üveggyöngy (7., 15. sz.). Medencze-csontján vascsat (5. sz.) ; bal felső lábszára tövénél kardpengéhez hasonló 3 cm. széles vaslemeznek több darabja (1., 3. sz.) s egy nyélnek széles vaspántja (4. sz.).

66. sz. sir. A csontváz medencze-csontján két vascsat s lába végénél kékesszürke agyagból, korongon készült, golyóalakú, széles szájú edény, melynek oldalfalában két sorban, párhuzamos vonalakból álló szalagok között hétsoros fogakból ellátott eszközzel hullámvonalakat karczoltak.

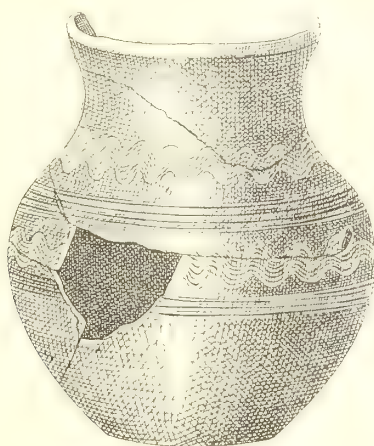
68. sz. sír. A koponya töve (az occipitis) patinától zöldre festett, de nem találtunk itt bronztárgyat. Nyaka körül vasrozsdán tapadó igen csínos üveggyöngyök. A medencze-csonton vascsat és két nagy vaskarika. Jobb felső lábszára tövénél fasejtekkel borított vaskés s tokjának széles vaspántja. A jobb felső lábszárnak alsó fele patinától zöldre festett s itt szíjvégnek bronzból készült két

65. SZÁMÚ SÍR.

foglalatját találtuk. Lába végénél egy szabadkézzel készült durva edény, mely a kivevésnél darabokra törött.

70. sz. sír. Feldúlt sír, melynél különféle nagyságú és színű gyöngyöket, két kis vaskarikát s gyöngysoros filigran-díszítéssel ellátott nagy ezüstgolyónak

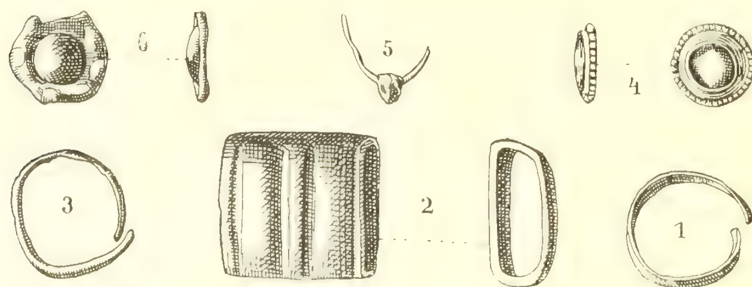

66. SZÁMÚ SÍR.

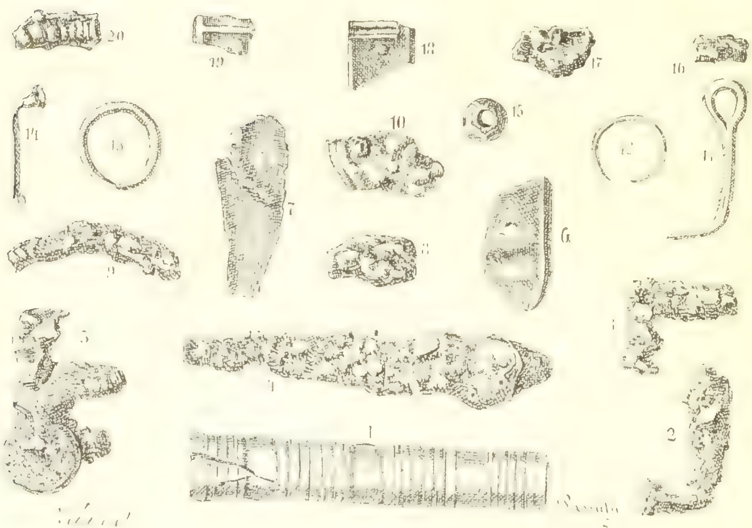
töredékeit találtam, melyek az e sírmezőből ismert nagy gömbös függőhöz tartoztak.

71. sz. sír. Bolygatott sír mellett: vaskés, csínos bronzpánttal (2. sz.); két picziny bronzgyűrű (1., 3. sz.), egy a középen kidomborodó bronzpityke (6. sz.) s egy gyöngysoros ezüstkeret, mely világoszöld üvegpasztát foglal magában (4. sz.) Ez utóbbi két darab valószínűleg a gyűrűnek képezte fejét.

72. sz. sír. A nyak körül néhány igen csinos üveggyöngy (15. sz.) s két kis bronzkarika (12., 13. sz.). A medencze-csonton vascsat (2., 3., 5. sz.) s a nagymányoki példányokhoz hasonlóan ólommal bélelt félköríves ezüst szíjvég (18. sz.), melybe bronzkampó erősíttetett (11., 15. sz.). Felső jobb lábszáránál keskeny pengéjű vaskés (4. sz.) s egy 7 cm. hosszú, párhuzamos vonalakkal díszített csontnyél (1. sz.). A bal felső lábszárnál picziny, keskeny szíjvégeknek töredezett ezüstlemezei.

71. SZÁMÚ SÍR.

72. SZÁMÚ SÍR.

73. sz. sír. Feldúlt sírban: egy silex-vakaró, egy 17 cm. hosszú vaskés, különféle nagyságú vaskarikák, 2 cm. széles vasabroncsok, melyen a facsöbörnek sejtjei tapadnak, két vascsat, 4 cm. széles kardpengének töredéke.

74. sz. sír. Feldúlt sirban: vaskés, vascsat, különböző nagyságú vaskarikák, facsöbörnek 2 cm. széles vasabroncsai, melyen fasejtek tapadnak, egy csínos üveggyöngy, szíjvégnek lemezdarabjai s bronzkapocs, 2 római pénz, az egyik átlyukasztott, a másik nem, egy 10 cm. magas hengeralakú durva edény.

76. sz. sír. Medencze-csonton vascsat; a bal felső lábszárnál egy széles

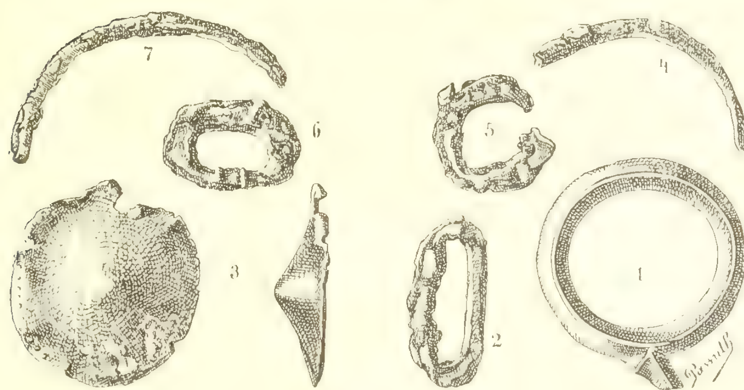
vaskampón lógó vaskarika és egy vasszeg, melynek minden oldalán fasejtek tapadnak.

77. sz. sír. A medencze-csonton vaskarika; jobb felső lábszáránál egy 24. cm. hosszú, jól conservált vaskés (scramassax) s egy felső részén karikára hajlított 9 cm. hosszú vasszeg; a jobb felső lábszár mellett egy háromélű hajítódárda; lábánál egy szürke agyagból, korongon készült, tojásdad alakú, dísz nélküli 23 cm. magas edény.

78. sz. sír. Feldúlt sírban: 5 cm. átmérőjű nagy ezüstfüggő, melynek nagy gombja filigran-sodronynyal ékített; két nagy vaskarika, egy vascsat s vaskés.

83. SZÁMÚ SÍR.

86. SZÁMÚ SÍR.

79. és 80. sz. sír. Az egész sírüregben hamuval kevert apró széndarabkák találtattak. A felnőttnek csontvázán keresztben feküdt egy picziny gyermeknek csontváza.

83. sz. sír. Fejének jobb oldalán hengeralakú s rovátkolt peremű durva edény (8. sz.). Mindkét fültövén egy bronzfüggő. Mindkét függő egészen egyenlő. Sima bronzkarikáról lóg le egy háromoldalú s hegyén golyóban végződő tömör pyramis, melynek oldalaiba concentrikus körök vésettek (1., 2. sz.). Az egyik függőn vászondarab tapadt. Nyakán tarka betéttel díszített nagy üveggyöngyök (3., 7. sz.) voltak.

84. sz. sír. Alsó részén bolygatott csontváz, mellén vasnyelvvel ellátott bronzcsatnak kerete.

86. sz. sír. Egy 4 cm. átmérőjű öntött ezüstkarika (1. sz.), mely egy na-

gyobb díszlapnak töredéke, mert a karika egyik oldalán szögalakú folytatásnak töredéke van.

Különböző nagyságú karikák (4., 7. sz.) s egy 4·3 cm. átmérőjű, a szélén sűrű pontokkal szegélyzett bronzkúp, melynek egyik külső oldalához vasrozsda tapad (3. sz.). A vasláncznak végét díszítette e bronzkúp, a mint erre már több analogiát találtunk itt Závodon, úgy mint a czikói sírmezőben.

87. sz. sír. Egy eredetileg aranyozott tömör ezüst fülbevaló, melyről a hozzáolvasztott csüngő letörött. Egy tojásdad alakú csat (hosszában 4 cm. átmérőjű), szabadon mozgatható kampós nyelvvel. Elrozsdásodott vaskésnek töredéke Felismerhetetlenségig elrozsdásodott vasdarabok.

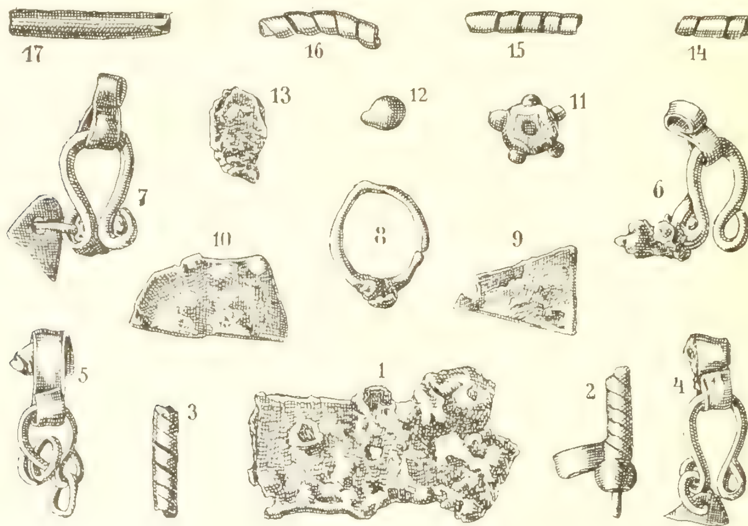

89. SZÁMÚ SÍR.

89. sz. sír. Durva agyagedény (magassága 13 cm. s ugyanannyi az átmérője is), melynek pereme ujjbenyomásokkal csipkézett.

91. sz. sír. Egy picziny bronz fülbevaló, melyről csüngőjének fele letörött (8. sz.). Üvegpálczából készült középnagyságú, barna színű gyöngy, melyből berakott sárga vonalakkal körülvett fehér színű bütykök állnak ki (11. sz.).

Számos apró darabból álló bronz-nyakék, mely úgy volt összeállítva, hogy sodronytekercsből (14., 16. sz.) s közben-közben gyöngyökből álló füzérről, bizo-

91. SZÁMÚ SÍR.

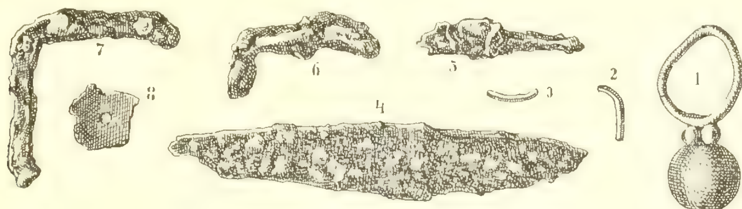
nyos távolságban egymástól, csínos csüngők (4., 7. sz.) lógtak le. E csüngők felső része bronzlemezből S-alakúra hajlított kampóból állanak, ebbe egy pápaszem-alakúan hajlított bronzsodrony kapaszkodik s ez utóbbinak mindkét karikáján egy-egy felül átlyukasztott háromszögalakú bronzlemez lóg. Ezen csínosan összeállított nyakékszerre nem ismerek hazai népvándorláskori leleteink között ana-

logiát. A karikáról lógó háromszögű bronzlemezek mint függő-díszek a gundelscheni* frank sírokban fordulnak elő.

Egy vaslemez, melyhez durva vászondarab és sodrott fonalak rozsdásodtak.

97. sz. sír. Tűzverésre használt vasrozsdafoltos jaspisdarab; fasejtekkel borított vaskésnek töredéke; vascsat, vaslemez, trébelt s ólommal bélelt bronzlemezek.

98. sz. sír. Picziny vaskés (4. sz.), vascsat (5., 7. sz.), egy átlyukasztott bronzlemez (8. sz.) és sodronydarab (2., 3. sz.), egy csínos bronzfüggő, mely

98. SZÁMÚ SÍR.

fürtalakban elhelyezett három picziny gömbbel s egy belül üres nagy golyóval van díszítve (1. sz.), átmérője felül 10 cm., a fenekén 7·5 cm.

100. sz. sír. Aczél és két tűzkő (jaspis) és silex, vaskés, vascsatnak töredéke, egy minden oldalán homorúra koptatott köszörűkő, egyik oldalán vasrozsda foltjával.

101. sz. sír. Szürke iszapolt agyagból korongon készült öblös edény, lyukas fenékkel s hullámvonalas díszítéssel.

102. sz. sír. Nyitott, sima bronzkarikából álló fülönfüggő, különféle alakú és nagyságú üveggyöngy; irisáló fehér színű üvegedény, belül lyukas pereméből két nagyobb darab, melyek egyikében a fonál megmaradt; igen picziny karikákból álló vaslánc, egy nyitott vaskarika, melynek mindkét vége visszahajlított; egy keskeny és egy jóval szélesebb átlyukasztott vaslemez és madárcsontok.

103. sz. sír. Sima, nyitott ezüst karika, mint fülönfüggő; egy tarka nagyobb üveggyöngy s egy picziny vaskés.

104. sz. sír. Vékony bronzlemeznek néhány töredéke.

Két középnagyságú fekete üveggyöngy négy-négy zöld és fehér színű berakott bütyökkel díszítve (2., 3. sz.).

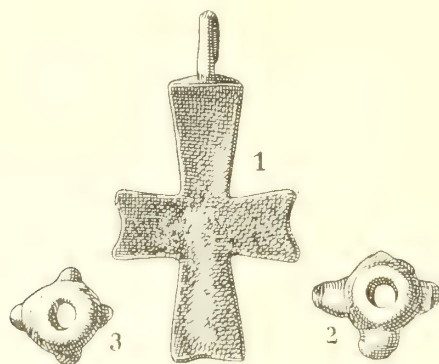
Egy felső részén karikával ellátott, bronzból öntött kereszt (1. sz.). Hossza a karikával együtt 5 cm., szélessége 2·5 cm. Alakja hasonlít a bysanzi egyenszárú kereszthez. Minden egyes ágnak töve valamivel keskenyebb a végénél. A három alsó ágnak vége kicsipkézett, a felső ág fölött pedig a karika van. E kereszt a halottnak mellén feküdt.

Oly szép sima patina fedte a kereszt mindkét oldalát, hogy azon senki sem gyaníthatott valami díszítést. A nemzeti múzeumban egészen véletlen karczolás után, eltávolítva a patinát róla, jutottak azon kiválóan fontos felfedezésre,

* Lindenschmidt: «Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit». I. B. XI. Heft, 8. Taf. Fig. 18.

hogy a kereszt egyik oldalán görög betükben a következő felirat van bevésve: «Hagios, Hagios, Hagios Christos Sabaot», a mi a ritualéban latinul is gyakran előfordul, mint «Sanctus, Sanctus, Sanctus Deus Sabaot» s a régi magyar énekekben is mint «Szent, szent, szent Sabaot Istene».

A závodi sírmezőnek ez a legfontosabb tárgya. Hazai népvándorláskori leleteink között a kereszt, mint devotionalis tárgy, ritkán fordul elő. Kettőt ismerünk az ozorai avar sírból, ismeretlen lelhelyről még kettő van a nemzeti múzeumban. Ezek egyike aranyból készült (csak annyiban hasonló a závodi példányhoz, hogy a keresztszárak szélesebbek a végükön, mint tövükön). Henszlmann[1] ez utóbbit góth munkának tartotta.

104. SZÁMÚ SÍR.

Mint ornamentum hazai őskeresztény leleteink között többször fordul elő, így Keszthelyen[2] egy korongos melltűn, egy budai római sírnak lemezein,[3] az apahidi (Erdély) két aranygyűrűn, a nagyszentmiklósi kincsnek aranykorsóin s a nemzeti múzeum egy kettős rekeszű arany csatján. Mindezek többnyire ugyanolyanok, mint a závodi kereszt, t. i. egyenszárúak, kihajló végekkel, aminővel a IV. és V. századi keresztény emlékeken közönségesen találkozunk. Legújabban a paks-adony-szabolcsi vonal építése alkalmával Sz. András-pusztán találtak népvándorláskori leleteket. Ezek között van egy hullámvonallal díszített népvándorláskori edény, melynek fenekét kidomborodó egyenszárú kereszttel díszítették.

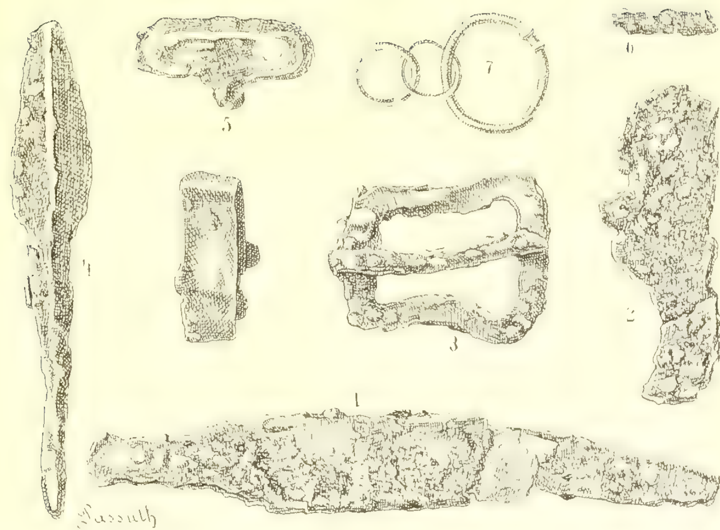
A germán törzsek lakóhelyein gyakrabban fordul elő a kereszt ornamentum alakjában. Így Mainz környékén találtak egy korongos melltűt, melynek előlapján egy római éremnek olvashatatlan utánzata, hátsó felén pedig egyenszárú bysanzi kereszt látható.[4] Oberarm-Sulz (Hopfau mellett) községben előforduló frank sírokban találtak egy aranycsatot, melybe szintén egyenszárú ezüst ke-

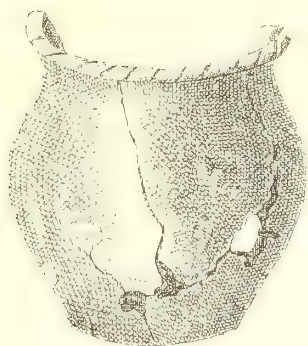
1 Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistorique à Budapest. (Etude sur l'art gothique. Par M. Henszlmann) 525 lap.

2 Dr. Lipp Vilmos: «A keszthelyi sírmező» 40. lap, XIV. tábla, 333. ábra

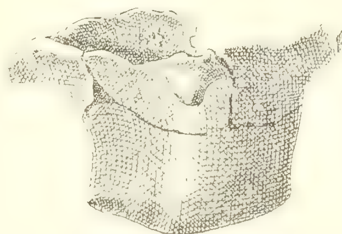
3 Archæologiai Értesitő, XIV., 25. lap.

4 Lindenschmit: «Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit». I. kötet, XII. füz., 7. tábla, 18., 19. ábra.

8.

4.

2.

3.

LELETEK A ZÁVODI SÍRMEZŐRŐL.

reszt van berakva.* Legjobban hasonlít a závodi kereszthez, egy Ulm melletti frank-alemann sírban talált (jelenleg a berlini kir. múzeumban őrzött) vaslándzsán ezüst betétben alkalmazott kereszt, melyen a vízszintes szárak szintén valami kevéssel rövidebbek a függőleges száraknál s a tövükön szintén valamivel keskenyebbek, mint a végükön.

Fontos e závodi kereszt önmagában is, de még fontosabb azért, mert ennek alapján egy nagy lépéssel közelebb jutottunk a sírmező s vele analog leleteinek ethnologiai kérdésének megoldásához. Tudjuk ugyanis, hogy a római uralom végső szakában Pannoniát elözönlő hun szövetségnek népei közül csak a góthok, gepidák s a longobárdok vették föl a kereszténységet Pannoniába történt beözönlésük előtt s így a závodi sírmezőben kétségtelenül a germán törzsek egyikének halottjai nyugosznak.

Wosinsky Mór.

A TÖRTELI MAGYAR POGÁNYKORI LELETEK.

A m. é. augusztus havában ifj. Aranyi Sándor, törteli jegyző, arról értesítette a m. n. múzeum igazgatóságát, hogy a Nagy-Kőrös és Kocsér község határától kezdve, a nagy-kőrösi Tetétlen puszta mentén elterülő dombokban és környékén a munkások már több ízben találtak csontvázakat s ezekkel különböző tárgyakat, és pedig arany- és ezüstből való ékszereket, lószerszámrészeket bronzból, valamint fegyvereket is, továbbá, hogy pár nappal előbb is leltek alig egy ásónyomnyira egy csontvázat s közvetlen mellette a lónak csontvázából a koponya és lábszárrészeket, majdnem teljes, aranyozott ezüstnek látszó, dísz ötvösműveket, egy lándzsát, egy hosszú karddarabot, két darab sarkantyút, egy ezüst karpereczet s egy ezüst gyűrüt, melyeket ő magához kerített s a községházánál őriz. Ugyanezen a helyen ásatni próbált s úgy észlelte, hogy üregeknek kell lenni, mert hányott földre akadt s igen nagy dörgése van az ásott helynek.

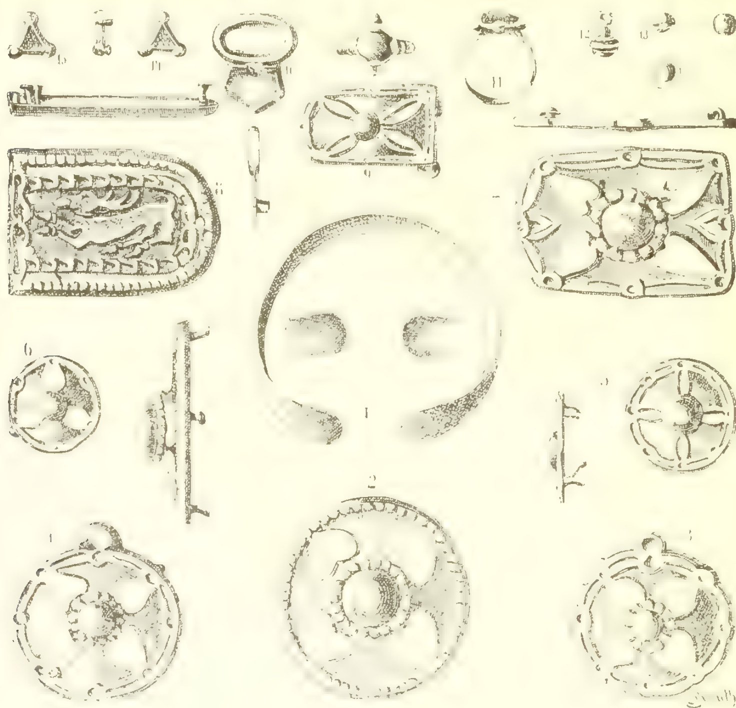
Ezen értesítés vétele folytán kiküldetvén Törtelre, ott nekem Aranyi úr, állítólag két leletből származó tárgyakat adott át, melyeknek jellemzőbb darabjait az idemellékelt két táblán mutatjuk be $^{1}/_{2}$ nagyságban.

1. Ezüst karperecz, síma, végei felé kiszélesedő s végein kerek záródású lemezből. — 2. Aranyozott ezüst boglár, gömbszeletalakú, domború gyöngykörös szegélylyel s közepén gyöngykörszegélyes síma dudorral, melyet keresztalakban elhelyezett négy szívalakú domború diszítmény környez. Szegélyének háti oldalán négy forrasztott, át nem járó szegecs. Ezen boglárból Aranyi úr egy darabot adott át; egy

* Lindenschmit: «Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit». I. kötet, IV. füzet, 8. tábla, 5. ábra.

másik, ezzel egyezőt az ásatások folyama alatt kerítettem elő Demeter Józseftől, kinek tanyáján a lelet felszínre került. Ezen utóbbinak egyik szegecse, úgy látszik, fül volt, mert most az egyik szegecs kettős csonkot mutat, s ezenfelül e példány még egy helyütt át is van lyukasztva. — 3. Aranyozott ezüst boglár, hasonló az előbbihez, középdiszítése csak annyiban tér el az előbbitől, hogy a szívalakú tagok egyrészt a középdudor gyöngyperemével, másrészt a boglár szegélydiszítésével összenőnek. Szegélydiszítését felváltva négy nagyobb és négy kisebb karikával tagolt kettős domború vonal alkotja, melynek kisebb tagoló karikái a szívalakú diszítmények csúcsaihoz, a nagyobbak pedig két-két kisebb közé esnek. A boglár szegélye e karikáknál kördeden kidudorodik, a felső nagyobb karika fölött pedig (mely különben ívháromszög alakú) kiugró, szegletes fülalakú, elől horpasztott, de át nem lyukasztott nyúlványnyal van ellátva. E példányból három darab van a leletben, s valamennyit Aranyi úr adta át. — 4. Aranyozott ezüst boglár, mely nagyságától eltekintve, megegyez az előbbivel, de füle kerek és átlyukasztott, szélein nincsenek a körded kiugrások, hanem simán fut az körül s a szívalakú diszítmények csak a szegélydíszszel nőnek egybe. E fajtából 16 darab van e leletben (13 dbot Aranyi úr adott át, három db. az ásatásokból ered). — 5. Aranyozott ezüst boglár, nagyságától eltekintve megegyez az előbbivel, de füle nincs; középdudorát nem szegi gyöngykör s a szívalakú diszítményeket domború vonalú ívkétszögek helyettesítik. Ezen darabot Aranyi úr adta át s több e fajta nem is került elő. — 6. Aranyozott ezüst boglár compositiója csak annyiban tér el az 1—4. sz. alattiakétól, hogy a négy szívalakú tag helyett csak hármat találunk és pedig lóherelevél alakban elhelyezve s ennek megfelelőleg az egyvonalú szegélyét tagoló karikák száma is csak hat. 17 darab van e fajból a leletben (14 dbot adott át Aranyi úr, egyet Demeter Józseftől szereztem, kettőt az ásatások szolgáltattak). — 7. Aranyozott ezüst szíjvég; hossznégyszög idomú, de egyik keskeny oldalán ívelt záródású. Előlapi ékítése, — eltekintve a tárgy formája által követelt lényegtelen módosításoktól, — a 4-ik számú bogláréval egyez, azon toldással mégis, hogy két keskeny oldalán a szegélyt tagoló középső karika felett egy-egy szívalakú, domború ékítés nyúlik, csúcsával a középdudor felé fordulva, a két nagyobb szívalakú diszítmény közé s ezen ékítés két berajzolt szívvel van élénkítve. E példányon három, hiányos öntés folytán előállott lyuk, látszik. (Aranyi úrtól vettem át.) — 8. Aranyozott ezüst szíjvég. Formája egyez az előbbiével, de előlapját kettős domború keretbe zárt balra ugró domború szarvas ékíti. Két kerete egy az egyenes záródású, keskeny oldalán alkalmazott s közepén megkötött növény volutából indulva körülfut és pedig kivül mint gyöngysor, belül mint völgyelt levélsor. E szíjvéget az ásatások folyama alatt szereztem

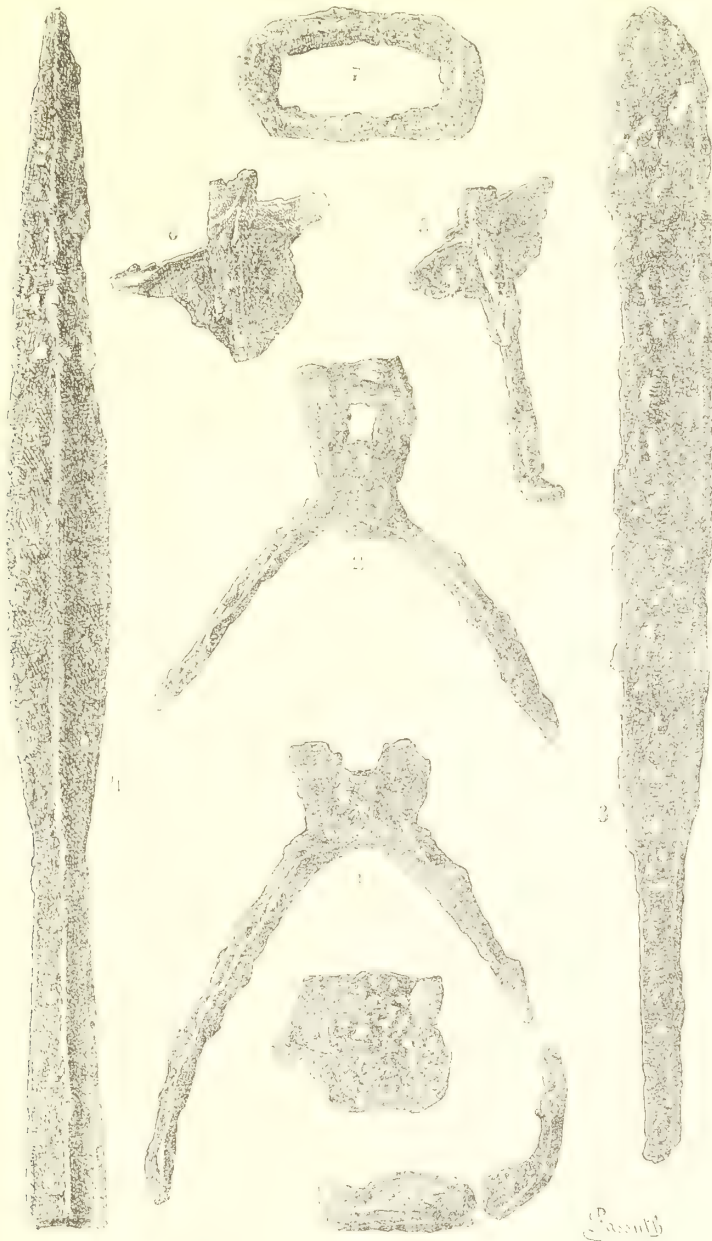
Demeter József egyik rokonától, kinek nevére azonban nem emlékszem. — 9. Aranyozott ezüst szíjvég; formája csak annyiban tér el az előbbiekétől, hogy egyik keskeny oldalán nem egészen ívelt, hanem kissé csúcsozott; diszítményeinek compositiója az 5-ik számú bogláréval egyez. E szíjvégekből 2 dbot Aranyi úr adott át, kettőt pedig az ásatások alatt szereztem Demeter Józseftől. — 10. Bronz szíjcsatt tojásdad szíjkerettel, melyhez vele együtt öntött, ötszögű síma szíjszorító-nyúlvány csatlakozik. Peczke hiányzik. (Aranyi úr adta át.) — 11. Ezüst gyűrű szemközt és oldalnézetben. Kívül domború, belül lapos karikájára

TÖRTELI SÍRLELET. I. TÁBLA.

inkább szegletes, mint kerek ékkőrekesz van téve fejül, melyen négy álkarom látszik; benne gömbszelet idomú, kissé sérült kék üveg van. (Aranyi úr adta át.) — 12. Bronz gomb, szemközt és oldalnézetben, tömör gömb fejét két körülfutó hornyolat rovátkolja; rövid pálczás nyakán lapos karika fül. (Aranyi úr adta át.) — 13. Ezüst pityke szemközt és oldalnézetben. Gömbszelet idomú lemez fejébe nittoló szegecs van forrasztva. (A leletben két dárab van; mindkettőt Aranyi úr adta át.) — 14., 15. Ezüst szíjdiszítmények egyenoldalú háromszög idomban, csúcsukon egy-egy kerek nyúlványnyal s ezekben egy-egy átjáró szeggel. Elő oldalukat vonalszegélybe zárt czápás ékítés takarja. A lelet-

ben lévő nyolcz darabot Aranyi úr adta át. — II. tábla: 1., 2., 5., 6. Vaskengyelpár töredékei. Az 1. sz. alatti összeállítás szemlélteti körte

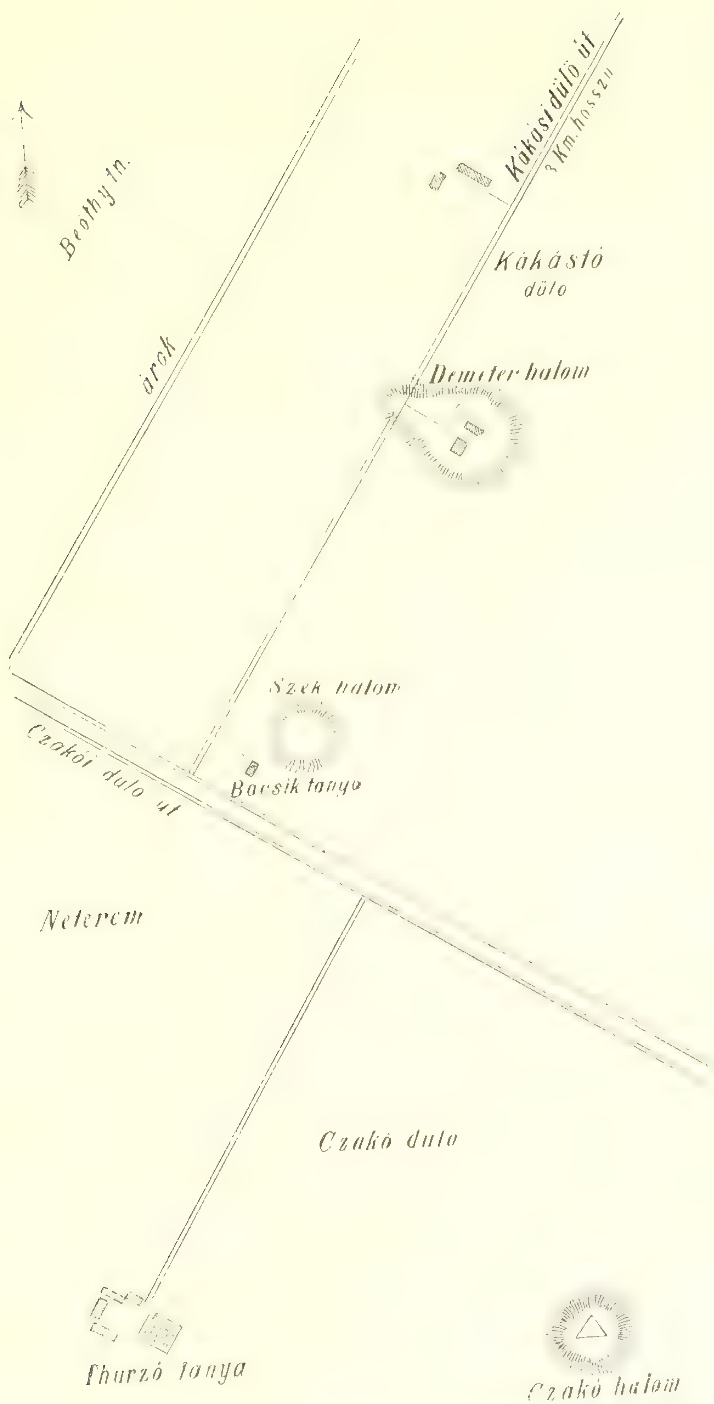
TÖRTELI SÍRLELET. II. TÁBLA.

alakú formájukat. Prizmás négyélű karikájuk alul lemezes, úgy látszik, bordázatlan hágóba, fölül szabálytalan négyszögalakú, kiugró lemezes fülbe megy át, melyen hossznégyszögű lyuk van. Mind az öt darabot

Aranyi úr adta át. — 7. Vas szíjcsatt, tojásdad szíjkerettel, melynek alsó hosszoldala, azonban egyenes; peczke hiányzik. (Aranyi úr adta át.) — 3. Vaskés töredéke. Pengéje gyengén befelé görbült, azaz háta domború, éle homorú. Hegye hiányzik. (Aranyi úr adta át.) — 4. Kópja vas. Pengéje szabályos ívkétszög idomot mutat, közepén a köpüre is átfutó domború vonalgerinczczel. Éle egyik oldalon sérült. Köpüje erősen élelt hatoldalú csonka gúla idomú. (Aranyi úr adta át.) — Ezeken kivül még egy gömb idomú fekete opakgyöngy fele volt az Aranyi úr által átadott s ezen első lelethez tartozó tárgyak között, melyeket egy kosár csont egészített ki. Ez utóbbiaknak lehetőleg pontos összeállításából kitünik, hogy a vitéz csontváza egypár borda és újjízület kivételével, nagy egészében meg van. A ló csontvázából pedig meg van a két alsó állkapocs csaknem teljesen, de elejénél ketté törve, meg van az alsó állkapocs letört előrésze s benne három fog, továbbá a felső állkapocs egy része a pofacsonttal s négy foggal, ezenkivül 45 db. töredék a koponya és a fej más részeiből, 7 első és 8 oldalsó fog, két felkarcsont, 19 részlet az alkar, lábtő, lábközép és a lábcsontokból, (melyek közt ugyan csak 3 pata, de négy lábközép van) két lapoczkatöredék, 7 db. Van továbbá 25 db. apró csontocska, melyet tüzetesebben eddig meg nem határozhattam, de melyek láthatólag részben a vitéz, részben a ló csuklói és láb, illetve kézcsontjaihoz tartoznak; végül 12 db. meghatározhatlan töredék.

Találták pedig ezt a gazdag és érdekes leletet Törtel község határának kákási dülőjében, az egykori Luzsányi-féle birtok azon részén, a melyet most Demeter József bír s mely az ide mellékelt térképen Demeter-tanya néven van feltüntetve. Nemcsak a lelet, hanem a lelet helye is legnagyobb mértékben érdekes. Az ide mellékelt térkép megmutatja, hogy leletünk helye bele esik azon domblánczolatba, vagy helyesebben dombgyűrűzetbe, melyet már a Czakóhalom alján lelt bronz üst tett ismertté, melyből 1879-ben egy az orsz. rég. és embertani társulat által kiküldött bizottság tizenkettőt, köztük a Szőr, Czakó, Mák, Asszony és Látó halmokat, a híres Pengyomot és Csépvárt ásatta meg,* valamint a kőrösi Földvárt is, melyből legutóbb Nagy Géza és Kada Elek ásatásai folytán nyertünk érdekes leleteket. Miután tehát elkészítettem a lelet-inventárt s ebből láttam, hogy leletünk nem teljes, s az orsz. rég. és embertani társulat különben is azzal bizott meg, hogy a millenáris kiállítás alkalmából honfoglalási leletek után kutassak; másnap neki fogtam a jelzett hely megásatásához. A lelet helye azon csekély emelkedésü dombhát, vagy inkább partos rész közepe táján fekszik, melynek formáját a térkép feltünteti. Egy nagyobb és egy

* A. É. R. f. 13. K. 366—368.

A TÖRTELI SÍRLELETEK HELYSZÍNRAJZA.

kisebb épület áll rajta s az előbbinek nyugat-északi keskeny oldalánál feküdt a lelet. Ásatni csak azon a területen lehetett, a mely a térképen kipontozással van feltüntetve, mert az egész domb kukoriczával volt beültetve. Ezt a 62 és fél □ m. területet ásattam tehát fel. Az ásatás csak a lelet helyén, mely különben erősen fel volt dúlva, eredményezte azon utólagos leleteket, melyekről a leletek leírásánál megemlékeztem, de az egész, aránylag nagy területen, még csak a földforgatásának nyomaira sem akadtam, nemhogy leletekre tettem volna szert.

Ennek folytán azon a területen befejeztem az ásatást, annál is inkább, mert az eddigi általános tapasztalat szerint honfoglaláskori lovas temetkezéseink rendesen magukra álló leleteket képeztek, de támaszkodva ezen és a multból ismert leletekre, intézkedtem, hogy szeptember hóban megásathassam a szomszédos dombokat. Ez utóbbi ásatások alatt Kada Elek és gr. Zichy Jenő úr ő nagyméltósága társaságában a térképen megjelölt Bacsik-tanya dombját, a Székhalmot és a térképen meg nem jelölt Mákhalmot ásattam meg, mely utóbbi a Czakóhalomtól északkeletnek fekszik, s végül a Lipthay-féle tanyán kutattunk, de a Székhalmon talált neolithkori konyhahulladékokon s egy a halom közepében, 2·40 m. mélyen, DK—ÉNY. irányában fekvő s minden mellékletet nélkülöző csontvázon, valamint a Lipthay-tanya dombján felfedezett egészen késő temetőn kivül 17 felbontott, keletelt csontváz minden sírmelléklet nélkül, semmi nevezetesebbre nem akadtunk. Azonban ezen ásatás alkalmával adott át két síma, hengerded sodronyból készült aranykarikát Aranyi úr, melyeket ugyancsak Demeter Józseftől kellett megváltanom s mely állítása szerint, — a mi különben is egészen hihető, — ugyancsak az első pogány magyarkori lelethez tartozik.

Hogy az ily módon kiegészített és megszerzett lelet valóban lovas, vagyis oly pogány magyarkori temetkezésből származik, melyben a vitéz lovával együtt temettetett el, azt, daczára annak, hogy a lócsontváz nem volt teljesen megszerezhető, kétségtelenné teszi először a kengyelpár jelenléte, de megerősíti ezt azon körülmény is, hogy a meglévő alsó és felső állkapocsrész külső lapján a szíjazattól származó barna foltok látszanak. A lelet legnagyobb részét képező boglárok, már csak a Pilini lelet analogiái szerint is lószerszám díszeknek tartandók, annál is inkább, mert amily könnyen helyezhetők el azon az eddigi analógiák nyomán, ép oly kevéssé tudnánk annak a vitéz ruházatán indokolt elhelyezést találni. A sziráki kantár analógiája nyomán u. i. az I. t. 2. számú boglárt, melyből kettő van a leletben, tartjuk a pofaszíj és homlokszíj találkozási pontjait ékített boglároknak; az I. t. 6-ik szám alatt bemutatottak, melyekből 17 db. van a kantár pofa-, orr- és

homlokszíjainak kerületén, az 5-ik számú egyetlen példány a csótár és pofaszíj találkozási pontján, a tarkó felett, a fülek közt helyezhetők el. Az I. t. 9-ik szám alatti szíjvégek a kantár és álladzó szíjvégei, az 1. t. 7 sz. a heveder szíjé. Az I. t. 3. és 4. számúakat a nagy-szentmiklósi korsó lovagjának analógiája nyomán a farmatring díszeihez sorozhatjuk. Hogy a 8-ik számú szíjvéget a szerszám valamely szíjához tartozónak tartjuk-e, vagy a vitéz övszíjvégének, erre nézve biztos támpontunk nincs. A pilini leletben az I. t. 7-ik számúval egyező példányból két darab van. Leletünkben az egyiket az I. t. 8-ik számú helyettesíti. Ez alapon a szerszámhoz sorozhatnánk s gondolhatnánk kettősvégű hevederszíjra, avagy a farmatring valamely szíjvégére, de másrészt díszesebb kivitele s valamivel választékosabb formája, mégis nem zárja ki azt, hogy a vitéz övszíjvége lehetett. Az I. t. 10. sz. szíjcsatt a meglevő szíjvégek egyikéhez sem tartozván, azt máshoz, mint a vitéz öltözetéhez tartozónak nem vélhetjük s ennek subtilis volta is ellene szól annak, hogy a nagy, szarvasos szíjvéget az öltözethez tartozónak képzeljük. Ugyancsak az öltözethez és pedig valószínüleg az övhöz tartoznak a 14—15. számú darabok; a 13. számú pitykék valószínüleg a csizmát ékítették, melynek nyomai a csontváz lábfején és lábújjain észrevehetők.

Hogy a lelet így, a mint van, nem teljes, azt már csak a zabla hiánya is mutatja, de hiányzik abból bizonynyal más egyébb is. A vitéz koponyáján p. o. tojásdad barna foltok látszanak, melyek egy megfelelő formájú diszítmény rozsdásodásától származnak. Ily formájú diszítménydarabok eddigi leleteink közt a piliniben azon darabok, melyek a vitéz szemüregei fölé vannak most erősítve. Ilyen folt látszik kettő jobb oldalt, kettő elől, kettő hátul egészen a tarkó alatt, úgy hogy az egész egy, mintegy 10 ily diszítménynyel ékített süvegszegélynek, felel meg. Ennek megfelelő diszítménydarab a leletben nincs, ha csak a két aranykarikát nem vesszük ilyeneknek, (melyeknek formája csakugyan tojásdad), de akkor is több ilyet kell feltételeznünk. Az I. t. 6-ik számúnak megfelelő boglárból is 28 db. van a piliniek közt, míg leletünkben csak 17 db. van, az I. t. 5. számúból pedig 12 db.

Analogiait tekintve, leletünk a legszorosabban csatlakozik a pilinihez. Az I. t. 4-ik számú nagy füles boglárból van Pilinben hat darab valamivel nagyobb s ezek csak annyiban térnek el a törteliektől, hogy a kettős szegélyvonal csak négy helyen, t. i. a szívalakú diszítmények csúcsainál van karikácskával tagolva. Két más darab teljesen megegyez ugyan velök, de ezeknek nincs füle. — Az I. t. 5. számú boglárból, mint már említettük, 12 db. van Pilinben s ezek csak annyiban térnek el leletünkéitől, hogy leveleik középen nincsenek mélyítve, szegélyük pedig egyrészt nem kétvonalú, másrészt csak a levelek csúcsán van-

nak karikával, a levelek közt ellenben bemélyedéssel* tagolva. Az I. t. 6-ik számú boglárnak megfelelő példányokból Pilinben 28 db. van, s ezek is csak szegélyük tekintetében térnek el a törteliektől, a menynyiben t. i. az előbbieknek síma, domború szegélye nem hat, hanem csak három helyen s itt is nem karikákkal, hanem ívelt kicsúcsorodással van tagolva. A pilinivel egyezik a lelet görbe kése is, melynek mását nem is ismerjük egyébb leletből. Azt is említettük már, hogy az I. t. 7-ik számú szíjvégből két, az I. t. 9. számúból pedig négy darab van Pilinben.

Az I. t. 4. számú füles boglár egyébként a m. n. múzeum gyűjteményében még két ismeretlen lelhelyről származó példányban is analogiára lel. Ugyanott találjuk egyik tojásdad formájú változatát is. Az I. t. 3. számú boglár egyik variansát szinte ott látjuk ; ez a boglár egyébként még az anarcsi és gödöllői leletekkel is összefűzi leletünket. (Az előbbiben 3, az utóbbiban 2 db., de tagolatlan, domború szegélyű ily példány van.) Az I. t. 12. sz. gombok révén Nagy-Körü és Nagy-Teremiával, az I. t. 13. sz. pitykékén pedig Nagy-Teremia és Galgóczczal rokon a törteli lelet. Nagyon ismert formájú karperecze, még pedig legtöbbször szintén csak páratlanúl, ott van a galgóczi, verebi, nagy-teremiai és egyeki leletekben. Gyűrűje nagyon ismert népvándorlási forma (négyszög alakú fej, csúcsain gömbökkel), magyar pogánykori leleteink közt eddig nem fordult ugyan elő, de a fejében lévő kék üveg az egyeki lelet karpereczeiben levőkkel egyezik. A két aranykarikának analogiáját nyujtja a nemes-ócsai lelet; a kengyelek pedig a szolyvai, pilini, neszmélyi, szentes-nagyhegyi, szeged-öthalmi, kisvárdai, pörösi, monaji, csornai stb. leletekből eléggé ismert formák.

Leletünk azonban még azon darabjaival válik legérdekesebbé, melyeket eddigi leleteinkből nem ismertünk s ezek az I. t. 2-ik számú boglár, az I. t. 8-ik számú szarvasos szíjvég és a II. t. 4-ik számú kópja vas. A mi a boglárt illeti, annak egy újabban megismert változatnál nagyobb jelentősége nincs, mert compositiója főbb alkatelemeiben és elrendezésében ismert. A kópjavas már nagyobb jelentőségű, mert az eddig ismert első határozottan datált e fajta fegyver. A mi végül a szarvasos szíjvéget illeti, egyike az magyar pogánykori leleteink legbeszédesebb darabjainak. Szarvasa egyrészt az ú. n. Skithaföldi leletek egy nagy csoportjával köti össze, melynek a szarvas oly különböző formában alkalmazott diszítő motivuma; másrészt e fajta stilizálásában az elég késő magyarföldi művészettel, melynek tovább élő motivuma maradt. A szepesmegyei topporczi templom mennyezetfestményei közt,

* M. N. Múzeum IV. terem, közép tárló, jobb oldalt a Neszmélyi-lelet mellett.

a XIII. század második feléből, ott látjuk e szarvast* csaknem teljesen egyező stilizálásban, mely még a szarvak naiv perspektivátlan előadásában is egyezik. Szegélyének völgyelt levélsoros kerete az 1573-ből származó Rubigall-féle zólyom-lipcsei ajtó hasonló díszítésével egyezik, melyekről pedig Huszka József kimutatta,** hogy ősi alakját a perzsa-egyiptomizáló párkányzatokon és több szaszszanid-kori virágon nagyon jól felismerhetjük.

Hátra volna még, hogy beszámoljunk a törteli második leletről, mely úgy látszik, szintén a magyar pogánykorból származik. E második leletből csak 7 darabot adott át Aranyi úr; többet sem ő, sem én nem tudtunk belőle megkeríteni. A 8-ik darab, melyet Aranyi úr szintén, mint állítólag a lelethez tartozót adott át, nem látszik ahhoz tartozónak.

Mind a hét pogány magyarkori darab aranyozott ezüst övdiszítmény. Egy közülök teljesen ép és áll egy kerek pitykealakú s egy másik szívalakú tagból, mely utóbbinak füle az előbbinek fülébe van akasztva. A kerek tag sima, domború szegélyű, közepén domború kerek dudorral; hátlapján két füle van. A szívalakú tag előlapját síma, domború keretbe zárt ötlevelű palmetta ékíti. A kerek tagból van a leletben ezen kívül még három olyan, melyen a fül töredéke látszik és két olyan, a melynek füle nem is volt. A szívalakú tagokból pedig az említetten kívül kettő van s ezek együtt képezik a második törteli leletet, mely a törteli határban, a Thomka-féle birtokon lévő Tury János szőllejében találtatott, mely szőllő most Szüle András tulajdona. E lelet övdíszeinek formája ismeretes. Pusztán csak a kerek tagokat látjuk Bene pusztán, Vereben, Nagy-Teremián, a szívalakú tagot, de csak három levelű palmettel Anarcson, mindkettőt együtt némileg eltérő diszítéssel Nagy-Körün, de az ötlevelű palmettre eddigi leleteink közt analogia nincs.

A 8-ik darab, mely mint állítólag e lelethez tartozó, átadatott nekem egy bronzgyűrű fejében a Salamon pecsétje: «Mühür-i-Sulejman» karczolatával. E gyűrű formája a XVI—XVII-ik századra vall s így közte s a most bemutatott leletek közt összefüggés nem igen képzelhető.

Dr. Pósta Béla.

* É. N. f. XIII. 239.
** É. N. f. XIV. 231—233. l.

A KECSKEMÉTI ÁSATÁSOK.

Tavalyi ásatásom alkalmával egyik napszámosomtól arról értesültem, hogy a kecskeméti vásártéren levő «czédula-ház»-i domb északi részét töltésnek elhordták, s ez alkalommal pár száz csontvázra akadtak ; mely csontvázak vas tárgyakkal és bronz ékszerekkel voltak eltemetve, de az ékszereket az ott dolgozó csongrádi kubikosok elhordták.

A nevezett domb a város nyugoti szélétől pár száz méternyi távolságra fekszik. Felső része agyagos, alsó része tiszta homok. A domb a hagyományok szerint még a XVI. században vízzel volt körülvéve, ma azonban csak a nyugoti oldala alatt van nagyobb mélyedés. A század elején házat építettek rá, a mely vásárok alkalmával a kapitányság hivatalos helyiségéül szolgál s mivel a marhaleveleket itt állítják ki, ettől nyerte «czédula-ház» elnevezését.

A ház északi oldala mellett, a domb közepén kocsi-út vezet át ; mely kocsiút a domb mellett közvetlenül elhuzódó «Korhány» közbe ágazik. A dombnak északi oldalát eme kocsiútig hordták le, s így a dombtól a ház északi oldaláig mintegy 9 méter szélességű terület maradt épen.

A hír vétele után azonnal a helyszinére mentem s a munkás állításának valódiságáról meggyőződtem. A domb oldalában ugyanis tisztán meglátszottak a feldult sírhelyek, melyek mintegy 3 méter távolságban voltak egymástól. Koporsónak semmi nyoma. A csontvázaknak a fejtől a medenczecsontig terjedő részei hiányoztak, de az egyformán DDK irányban nyuló lábszárcsontok jelezték a vázak fekvésének irányát. Erről még inkább meggyőzött a bolygatott sírok sorában talált két, egymás mellett 2·80 méter távolságban fekvő ép férfi-csontváz. A vázak az említett helyzetben kinyujtóztatva feküdtek. Az arcz a jobb vállra volt fordulva, a jobb kéz a jobb medenczecsont külső szélén, a bal kéz pedig a bal medenczecsont alatt pihent. Az egyiknek jobb válla felett két vas nyíl (I. 4. 5.), bal vállán egy — valószinűleg hajdíszül szolgáló — bronzkarika (I. 7.), a bal medenczecsont alatt pedig egy nyomott lantalakú vas tűzszerszám, hozzá rozsdásodott kova és vas késpenge (I. 1. 3.) találtatott.

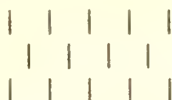
A másik váznak bal válla felett volt a vas nyíl (I. 6.), s ugyancsak bal medenczecsontja alatt, egy rossz állapotban levő vas tűzszerszám-töredék, kova- és vas késpenge (I. 2.). A késpengénél figyelemreméltó érdekes jelenség volt az, hogy letört darabján (I. 8.) a vasrozsda által teljes épségben megóvott, illetve rozsdává átalakult szőtt ruhafoszlány találtatott.

A további kutatásra nem lévén időm, az ásatást ez év julius hó 15-én folytattam s négy napig tartó munka után 22 sírt, október hóban pedig utólag 1 sírt ásattam fel.

Rendkívüli kár a régészetre, hogy ez a nagyobb kiterjedésű ős jellegű temető a közönségünket jellemző indolentia folytán feldulatott ; de a mit sikerült megmenteni, az is sok világot vet a temetkezési szokásokra és viseletre.

Tisztában lévén azzal, hogy a sírok sorban vannak elhelyezve és a vázok arczczal DDK-nek fekszenek : kelettől nyugoti irányban metszettem át a dombnak előbb jelzett részét.

Az első árokban a már leírt módszer szerint eltemetett nyolcz csontvázra akadtam, és pedig kelettől számítva: az 1. és 2. sírban: gyermek; a 3. sírban: fiatal férfi; a 4. sírban: fiatal nő; az 5. 6. és 7. sírban: nő; a 8. sírban: férfi. Ettől a sortól északra három sorban, délre — egész a ház faláig — két sorban akadtunk sírokra. A sorok 15—30 cm.-re voltak egymástól, a sírok pedig úgy voltak elhelyezve, hogy azok (kivéve a IV. sort) mindig az előttük levő sírok közé estek ilyformán:

Az északra fekvő első sorban csak három csontvázra akadtunk; egy sírnak helyei részben meglátszottak ugyan, de apró csonttöredékeken kívül egyebet nem tartalmazott. A kelettől számítva első sírban (mely az I. sor 2., 3. sírja közé esik) férfi-csontváz volt.

A másodikban (mely az I. sor 7., 8. sírja között volt) gyermek és a harmadikban (mely az I. sor 8., 9. sírja között volt) nő feküdt.

A harmadik sorban a második sorhoz hasonlóan szinte csak három ép sírt találtunk. Az első sírban (mely az I. sor 4. sírjának vonalában volt) felnőtt férfi feküdt. A másodikban (mely az I. sor 6. sírja vonalában volt) gyermek és a harmadikban (mely az I. sor 8. sírjának vonalában volt) szinte gyermek feküdt.

A negyedik sorban két ép sírra akadtunk. Az elsőben (mely az I. sor 2. sírja feletti irányban volt) fiatal nő, a másodikban (mely az I. sor 6. sírja feletti irányban feküdt) felnőtt nő feküdt.

Az első sortól délre eső sorban egy ép sírra akadtam. Ez pedig (mely az I. sor 4., 5. sírja közé esett) gyermek-sír volt.

A második sorban hat ép sír volt. És pedig az első sírban (mely az I. sor 1. sírja irányában feküdt) fiatal férfi, a második sírban (mely az I. sor 2. sírja irányában volt) agg nő, a harmadikban (az I. sor 4. sírja irányában) gyermek, a negyedikben (az I. sor 5. sírja irányában) felnőtt férfi, az ötödikben (az I. sor 6. sírja irányában) felnőtt férfi és végre a hatodikban gyermek feküdt.

A sírok fekvésének látképe tehát a következő: (A vonások az ép sírok, a pontok a csonttörmelékes sírhelyek.)

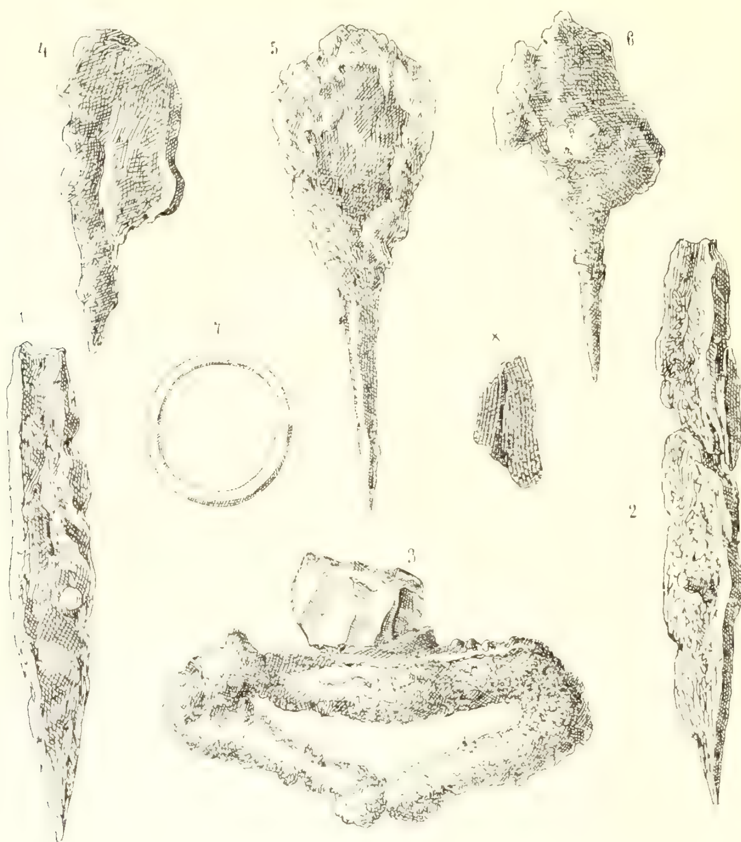

Az egyes sírleletek a következők voltak:

I. sor. 1. Gyermek-csontváz. Jobb alsó karján egy nyitott, tompa végű, végein hármas vonaldíszszel ellátott kerek bronz sodrony-karperecz (II. I.), bal alsó karján pedig ugyancsak nyitott, de hegyes végű, valamivel vékonyabb bronz karperecz (II, 2.). Közvetlen a jobb kézen levő karperecz mellett és a nyak tájékán a jobb kulcscsont belső végénél két, egymáshoz teljesen hasonló bronz

ruhadísz (II. 3 *a*., 3 *b*. 4.) A bronz dísz két egymásba akasztott levél. A felső levélnek hátlapján a ruhára való felvarráshoz szükséges karika van, az alsó levél a felsőn szabadon fityeg. Mindkét rész előlapja kettős dudorodott kördiszítéssel van ellátva, a kördiszítésen belül pedig madárfej látható.

2. Gyermek-csontváz tárgy nélkül.

3. Fiatal férfi-csontváz. Bal medenczecsontja alatt vas tűzszerszám, kova és vas késpenge (IV. 1. 2. 3.).

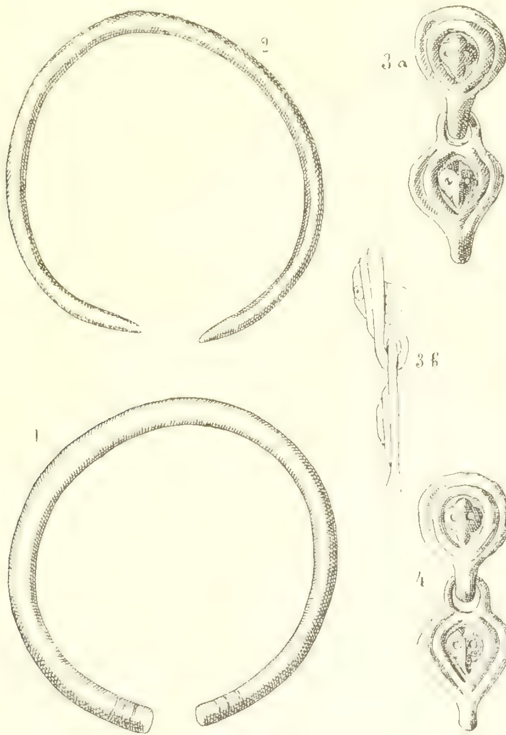

I.

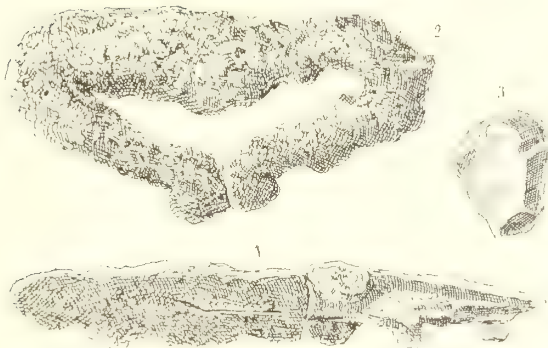
4. Fiatal nő-csontváz. Jobb alsó kar belső részén elrozsdásodott vas törmelék. A koponya jobb oldalán csukott végű vékony kis bronzkarika (VI. 3.); a jobb alsó kar külső részén egy nyitott végű, az előbbinél valamivel nagyobb és vastagabb bronzkarika (VI. 2.). A jobb felső kar és a bordák között két kis félgömbalakú, belől üres és füllel ellátott bronz pityke (VI. 4. 5*a*. 5*b*.). A has tájékán vasdarab (nyíl vagy ár? VI. 1.)

5. Nő-csontváz. A koponya jobb oldalán és a jobb kézfejnél a 4. sírlelethez teljesen hasonló bronz pitykék (V. 6 *a*. 6 *b*. 7. 8 *a*. 8 *b*.). A jobb alsó karon sodrott bronz karperecz (V. 1.). A jobb kéz negyedik ujján síma lapos bronz gyűrű (V. 9.). A jobb felső kar belső részén vas-ár (V. 10.). A bal kulcscsontnál két, kör-

alakú dudoros diszítésű bronz gomb. (V. 2 *a.* 2 *b.* 3 *a.* 3 *b.*) A bal alsó kar mellett kis síma bronz gomb (V. 4.). A nyaknál félgömbalakú, belül üres, alsó részén diszített kis ezüst pityke (V. 5 *a.* 5 *b.*). A fej alatt vasrozsda-törmelék és a bal medencze-csont felett vékony ezüstlap-törmelék.

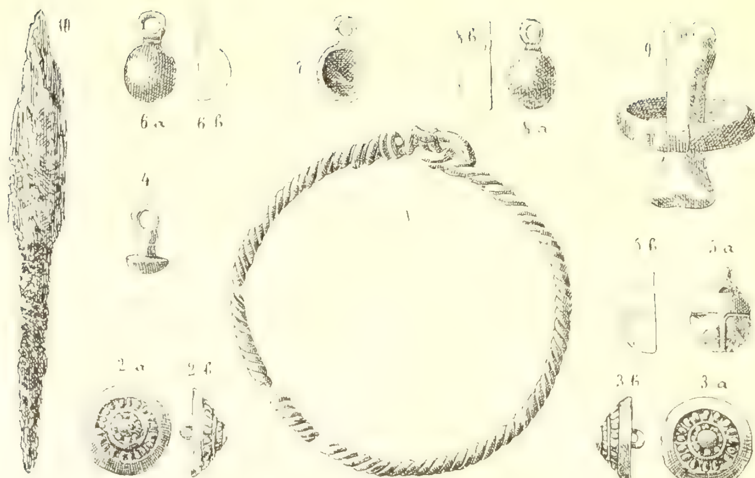

II.

IV.

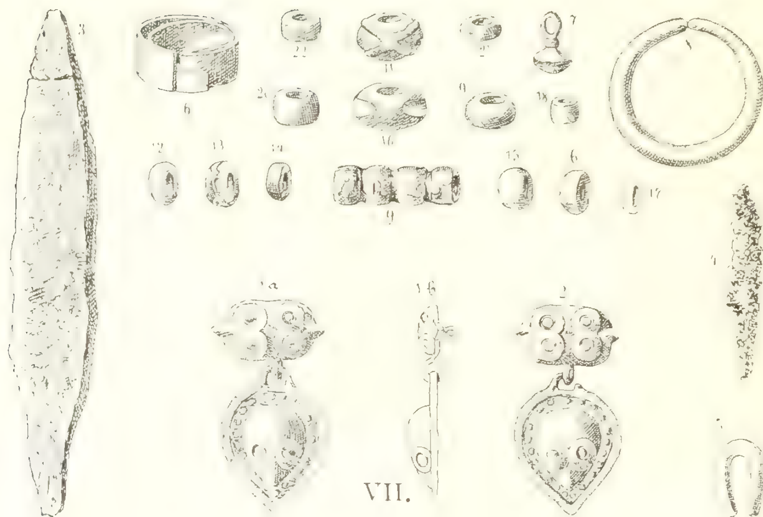
6. Nő-csontváz. A fejtetőn széles síma, kis bronzkarika vastörmelékkel (VII. 6.). Mellette vas-késpenge (VII. 3.) A bronzkarika valósziműleg a kés famarkolatának összeszorítására szolgált. A nyaknál agyag- és üveg gyöngyök. A barna agyag gyöngyök vájt vonalas diszítéseibe fehér anyag van bele égetve

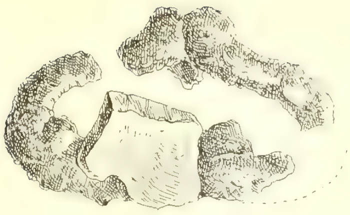
V.

VI.

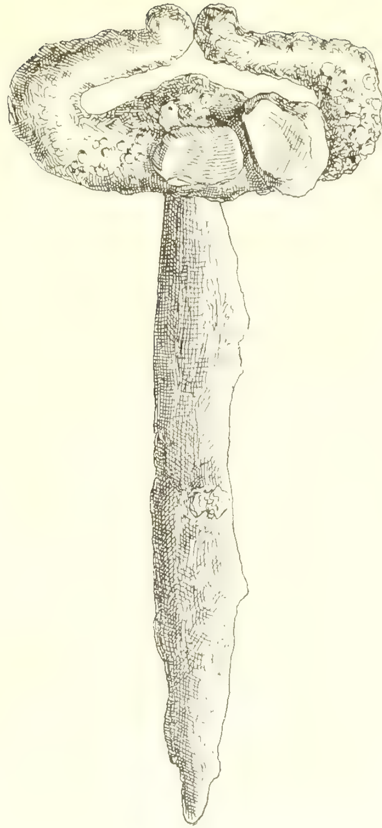

VII.

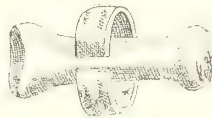

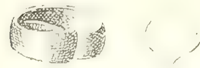
IX.

XV.

VIII.

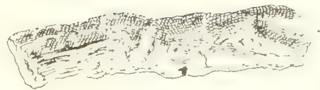

XIV.

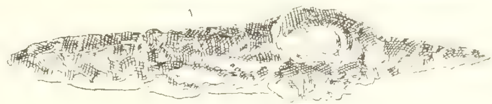

XVI.

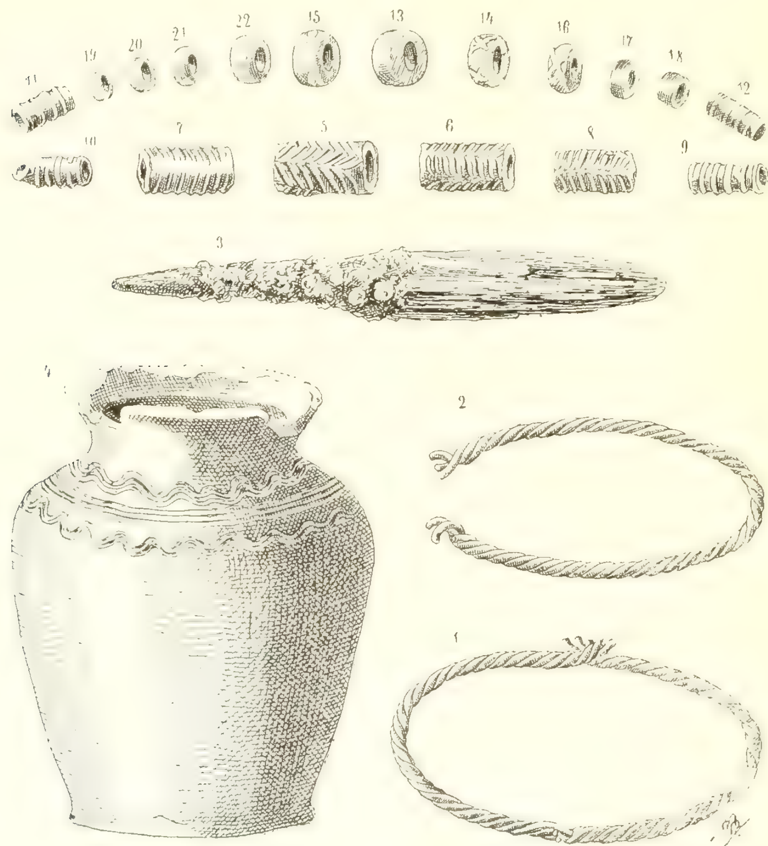

X.

(VII. 9—21.). A koponya jobb oldalán és a jobb könyöknél két, egymáshoz teljesen hasonló bronz ruhadísz, melyek alakra nézve, csekély eltéréssel az 1. sírban talált ruhadíszhez hasonlók, diszítésük azonban szebb. A felső rész egymásnak háttal fordult két madárfej. Az alsó rész pontozott dudordiszítéssel van körül véve, a közepén domború madárfej (VII. 1 *a*. 1 *b*. 2.). A jobb vállon csukott végű síma bronzkarika (VII. 8.). A jobb medenczecsont felső része és a karcsont között az 5. sírlelethez hasonló síma kis bronz gomb (VII. 7.). Ettől feljebb a gyomor tájékán kis, nyitott végű bronzkarika (VII. 5.). A hastájékán vasszeg. (VII. 4.)

XII.

7. Nő-csontváz. Jobb kéz negyedik újján nyitott végű széles síma bronz gyűrű (VIII.)

8. Felnőtt férfi-csontváz. Bal medenczecsont alatt vas tűzszerszám, kova, vas késpenge (IX.).

II. sor. Felnőtt férfi-csontváz. Bal medenczecsont alatt vas tűzszerszám, kova, vas késpenge (X. 1. 2. 3.). A tűzszerszám az előbbiektől eltérőleg nem nyomott lantalakú, hanem egyenes.

2. Gyermek-csontváz. Tárgy nélkül.

3. Nő-csontváz. Jobb és bal felső karon sodrott bronzkarperecz (XII. 1. 2.).

Jobb medenczecsont felett vas kés, melyen a fatok maradványa észlelhető (XII. 3.). A koponya bal oldalánál fekete, korongon készült, nyakán hullámdíszszel ellátott cserépedény (XII 4.). Az agyaggal telt edényben tárgy nem volt. A nyak körül agyag- és üveggyöngyök. (XII. 5—22.)

III. sor. 1. Felnőtt férfi-csontváz. Bal medencze-csont alatt (kovás tűzszerszám. A tüzszerszám alsó részéhez vastőr-penge volt oda rozsdásodva. (XV.)

2. Gyermek-csontváz. A nyaknál égetett agyaggyöngyökkel diszített vastű törmelékei. A medenczecsont mellett kis széles bronzkarika, a bal vállon vékony kis bronzkarika (XIV.)

3. Gyermek-csontváz. Tárgy nélkül.

XVII.

IV. sor. 1. Férfi-csontváz. Jobb medenczecsont felett elrozsdásodott késpenge. Fej felett vas nyíl (XVI.).

2. Nő-csontváz. A bal kéz felfelé az állig hajlítva. Jobb kéz a medenczecsonton. A jobb fül tájékán vékony kis bronzkarika, az állkapocs jobb oldalának felső részén hasonló, de nagyobb bronzkarika (XVII. 2. 4,). Jobb kézfejnél rovátkás diszítésű bronzgyűrű (XVII. 3 *a*. 3 *b*.) A jobb térd külső részén élével felfelé fordított ásó (XVII. 1 *a*.), melynek belseje ki van vájva (XVII. 1 *b*.).

V. sor. 1. Gyermek-csontváz. Tárgy nélkül.

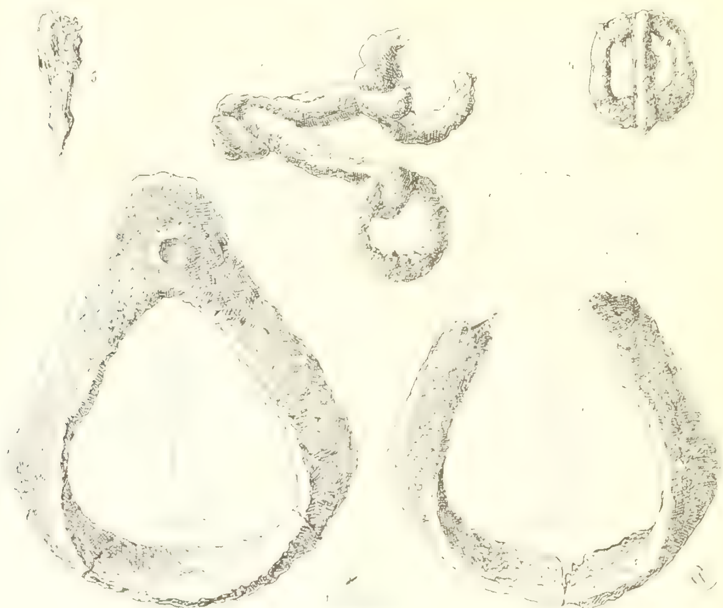
VI. sor. 1. Fiatal férfi-csontváz. Tárgy nélkül.

2. Aggnő-csontváza. A kezek a hason összekulcsolva, arczczal balra fordulva. Tárgy nélkül. Ennek a váznak kéz és arcz fekvése a többitől elütő.

3. Gyermek-csontváz. Bal kéz a mellre hajlítva, jobb kéz a jobb medencze-csont alatt.

4. Felnőtt férfi-csontváz. Bal medencze csont alatt kés, melynek csont tok maradványai láthatók.

5. Férfi-csontváz. Bal fül táján vékony kis bronzkarika-töredék. A jobb könyök és borda között hegyével a fej felé fordított vastörmelék, mely — a törmelék terjedelméből itélve — valószínűleg kés lehetett (XIX. 5.). A jobb térd külső részén, fejével a lábfej felé fordított széles, alsó részén két homorú bemélyedéssel diszített, vas kengyel (XIX. 1 *a*. 1 *b*.). A jobb térd belső részén vas csat (XIX. 4.).

XIX.

A jobb térd külső részén fejével lefelé fordított, a másik kengyelhez teljesen hasonló kengyel, melynek elrozsdásodott feje nem volt megmenthető (XIX. 2 *a*. 2 *b*.) A medenczecsont alsó részén összecsukódott vas csikó-zabla (XIX. 3.).

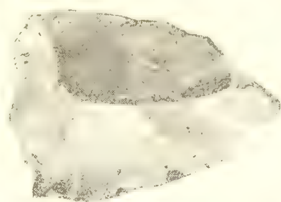
A jobb alsó lábszárcsonton csikó-koponya. A koponya orral nyugotnak, jobb pofáján fekszik. A koponya hátsó része alatt a csontváz bal alsó lábszár-csontján a bal lábfej felett egy lónak négy alsó lábszárcsontja olyformán volt elhelyezve, hogy három lábszárcsont közvetlenül egymáshoz szorítva és patával a váz feje felé fordulva, a negyedik közvetlen a három darab alatt nyugot felé kissé rézsutosan, de patával szinte a váz feje felé volt fordulva. A lábcsontoknak és a koponyának eme helyzetéből látszott, hogy a lovat nem egészben temették el. Igaz ugyan, hogy a sírnak a láb felől való külső része az újabb korban fel volt dulva, mert abban téglatörmeléket és mázos edénydarabokat is leltünk s így feltehető, hogy talán a lóváznak a feldult helyre eső részei elkallódtak ; de ha

egészben temették volna el a lovat, nem tehető fel, hogy a lóváz többi öszes csontját kiszedték volna, mert akkor hogyan maradt volna meg épen a férfi-csontváznak a lóváz alatt levő lábfeje? De máskülönben is egy lóhullát képtelenség olyképen elhelyezni, hogy a négy alsó lábszárcsont szorosan egymás mellé így simuljon. A lócsontokat szakférfiak által megvizsgáltatván, a következtetés helyesnek bizonyult, mennyiben constatáltatott, hogy a koponya 3 éves csikó koponyája, míg a négy láb *öreg ló* lába. Kétségtelen tehát, hogy ezeknek a temetésénél a lóval együtt való temetkezés már nem divott; hanem a csornai lelethez hasonlóan már csak egyes ló részeket és pedig csak fejet és lábakat raktak a sírba.

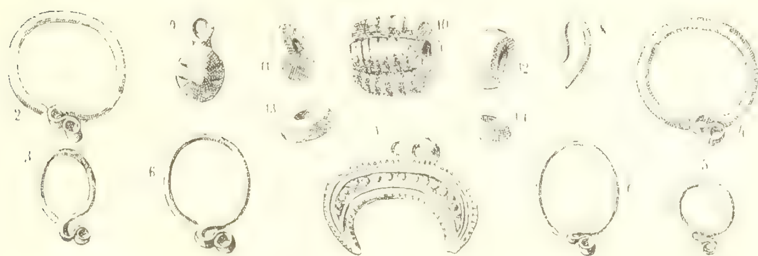
Eme sírnál különben figyelemre való fontos jelenség volt az is, hogy bal kezénél az egyes sírokban ugyan ezen helyen észlelt kisebb állat csont (sertés? kutya?) találtatott.

XX.

XXI.

XXII.

A temetkezés jellegét illetőleg kétségtelen, hogy a hullákat arczczal a nap felé fordították és valószínűleg délelőtt temetkeztek, mivel a vázaknak a nap állása iránt való fekvése a délelőtti óráknak felel meg. Az is bizonyos, hogy a sirokba ételeket tettek. Ezt bizonyítja az előbb említett sír, aztán az edénynyel eltemetett sír és végre az, hogy a sírok legtöbbjében vagy a bal karcsont, vagy a láb körül egy-egy darab állati csont találtatott.

A talált tárgyak legtöbb része teljesen megegyezik a honfoglalás korabeli magyar leletekkel. Egyedül a tűzszerszámok azok, a melyek eddig honfoglaláskorabeli magyar sírokban tudtommal nem találtattak.

Kétségtelen az is, hogy nem koporsókban temetkeztek. A sírokban a fának nyoma sincs. Már pedig, ha a vastárgyakon megmaradt a fafogó és tok nyoma, akkor a koporsó nyoma se pusztult volna el. A sírokban semmi hulladék nem volt. Egyetlenegyben találtatott egy darab faszén. A vázok tiszta homokban feküdtek s a homok csak a vázak körvonalaiban volt a rothadás folytán meg-

barnulva. A sírok mélységét illetőleg nincs biztos adatunk, mert a domb a nagy idők alatt sokat kopott. A lovas sír 130 cm. mélységben volt. A felnőttek sírja is körülbelől ilyen mélységben feküdt, de már a gyermeksírokat 10 cm. mélységben, sőt egyes sírokat olyan fent, teljesen a földszínén találtunk, hogy a csontok a rajtok haladó kocsik által teljesen összetörettek.

A viseletet illetőleg több fontos kérdés merül fel.

Kétségtelennek látszik, hogy a test felső részén bőr ruha-darabok voltak. Ezt bizonyítják a bronzruha-díszek, melyeknek fülekkel való ellátása arra vall, hogy azok bőrre voltak varrva. Érdekes körülmény az, hogy a bronzdíszek legtöbb esetben a jobb oldalon találtattak, és különösen a két madárfejes bronzdísz egy ugyanazon helyen, a nyak és a könyök tájékán. A sírokban talált eszközökből az is következtethető, hogy kiki a foglalatosságához szükséges tárgyakkal temettetett el. A legérdekesebb azonban a tűzszerszámok elhelyezése. Az egyik kézen levő ruhafoszlányból az következtethető, hogy a férfiak vászongatyában jártak. A paraszt jelenleg is a gatya-korcz hátsó bal részébe tüzve hordja a tűzszerszámot. A férfi-sírokban itt is mindig a bal medenczecsont hátsó részén vannak a tűzszerszámok, a melyeknek alakja különben nagyon hasonló a Hermann Ottó birtokában levő, a somogyi kanászok által jelenleg is használt aczélhoz (XX.) és kovához (XXI.)

Fontos, az ezután napfényre kerülő leletekből megállapitandó függőhordozás kérdése is. Mik azok a kis bronzkarikák, a melyek nem párosával, hanem egyenként találtatak, hol a bal, hol a jobb fül tájékán? Függők-e, haj díszek vagy ruházati tárgyak?

Ez alkalommal nem tartom feleslegesnek megjegyezni azt, hogy a város észak-keleti oldalán Urréten is ásattam, hol szinte ősmagyar, de igen szegény sírokra akadtam. A vázak fekvése a legapróbb részletekig ugyanaz volt. Ezeknél a vázaknál a vásártéri lelethez hasonló bronz pitykét és nehány gyöngyöt találtam, de ezeknél már szerepelt a páros halánték-függő és szinte páros félholdalakú ólom függődísz (XXII.).

A város északnyugoti részén egy Szent-István korabeli temetőt ásattam fel. A hol már *férfi* sírokban is találtunk jellegzetes szláv halánték függőket, a miből azt következtetem, hogy a czédula házi férfi sírokban a fej mellett talált kis bronz karikák is haj diszűl szolgálhattak.

A mi környékünkbeli Árpád királyok korabeli sírokban mindig megtaláljuk a szláv halántékfüggőt. Kérdés tehát, hogy mely időben vált ez magyar divattá? Ha a vásártéri sírokban talált egyes bronzkarikák függők, akkor ezek csak oly korabeliek lehetnek, mikor még a páros függő, és különösen a *szláv* halántékfüggő nem volt divatban. Nem tételezhető ugyanis fel az, hogy míg a város keleti oldalán pár kilom. távolságban, — de az egész környéken is — a szláv halántékfüggőt hordták, addig a vásártéren temetkezők ne követték volna ezt a divatot s ne használtak volna szláv függőt akkor, mikor karperecz, gyűrű, ruhadísz és egyéb tárgyakkal temetkeztek.

Ebből azt következtetem, hogy a vásártéri sírok a vezérek korabeli sírok lehetnek, s ha talán a soros temetkezés és az a körülmény, hogy egyes vázok kezei nem voltak a két oldal mellett egyenesen kinyujtva, keresztény befolyásra

mutatna is: ebből legkevésbé se lehetne arra következtetni, hogy eme sírok x. század utáni sírok volnának; mivel a körülöttük levő x. század utáni sír leletek ezektől már lényegesen eltérnek.

A lócsontokkal talált férfi csontvázat dr. Török Aurél anthropologiailag a következőleg jellemzi:

A 30 életév körüli férficsontváz, a hosszú csontok méretarányai szerint mintegy 1·68—1·70 m. termetű egyénre vall. A csontok a homoktól való letisztítás után világos sárgabarna (chamois) szinűek, érdes (a nyelvre ragadó) felületűek, a kéreg állományuk horzsolt s az enyvadó részektől való kilúgozásnak jeleit mutatják, mind a mely mozzanatok a csontváznak a régiségét tanúsítják. A csontváznak, egyes részleteiben különben nagyon érdekes embertani sajátságai elősorolását ezúttal mellőzvén, a koponyának a typusát nagyjában következőleg lehet jellemezni. Ágya (t. i. agyvelő-koponyája) középhosszú (fejjelző: 77 vagyis mesomakrokran, mesocephal), közép magas (jelző: 69.51 vagyis mesohypsikran: orthocephal), széles (jelző: 90·27 vagyis eurykran); arcza rövid (teljes arczhosszasság és járomiv szélesség jelzője: 83·82 vagyis tapinoprosop: chamaeprosop), szemüregű (jelző: 90, hypsikonch), keskeny-orrú (jelző: 40 vagyis stenorrhin: leptorrhin), kurtaszájpadu (jelző: 85.96 vagyis brachystaphylin).

A koponyán a következő feltünőbb boncztani sajátságok észlelhetők: 1. az hogy keresztvarrású («Kreuzschädel» a középső homlokvarrás: sutura metopie a fenmaradása következtében); 2. baloldalt egy szárnyfeletti varráscsont (os epipterium) egész terjedelmében kivehető jobboldalt egy egy még nagyobb ilyen varráscsont mutatkozik; 3. a nyilvarrás (s. sagittalis) hátsó vége és a lambdavarrás (s. lamboidea) között négy varráscsont fekszik, kettő a jobboldalon (ezek közül az alsó nagyságra nézve a többi hármat jóval felülmúlja) és kettő a baloldalon (ezek u. n. ikercsontocskákat alkotnak); 4. az állkapocsban mindakét állandó tépő v. szemfog (dens canina) visszamaradt a mederodujában (a tejfogaik azonban már kihullottak — ez a fogvisszaatartása (retentio dentis) fejlődési rendellenesség számába megy; és végre 5. az egész agy alakja részaránytalanságot (asymmetria) mutat fel, melyet főleg a koponya felső nézetében (norma verticalis) feltünőbben láthatni, ez a részaránytalanság abban áll, hogy az agy kerülete jobboldalt görbültebb és hátfelé nem nyúlik annyira, mint baloldalt, a hol a kerület vége rézsútosan megnyúlt.

A bronztól eredő világos-zöld lepedék (patina) csak baloldalt van s az egész csecskinyulást (processus mastoideus) a nyakszirtpikkely (squama occipitalis) balfelének nagy részét bevonja.

A mi e koponya faji bélyegét illeti, úgy egészen határozottan azt állíthatni, hogy rajta a mongol-typus semmikép nem mutatkozik, e typus ellen tanuskodik főleg az orr keskenysége s a kiálló orvhát görbülete meg a pofaárkok (fossæ caninæ) kifejletsége; szláv typusúnak sem mondható, minthogy e koponya nem széles (nem brachyteran: brachycephal). E koponya faji typusa egészen az ú. n. kaukázusi emberfajtára vall, a milyent hazánkban a régi telepekből nagy számmal találhatni. A mennyiben a kizáró (exclusiv) bizonyítékok szerint itélni lehet e koponya typusa a magyar typusok egyik képviselőjéül tekinthető. *Kada Elek.*

ADALÉK SZT. SIMEON ZÁRAI EZÜST KOPORSÓJÁNAK KELETKEZÉSÉHEZ.

A zárai szt. Simeon koporsóról az Arch. Közlemények XVIII. kötetében megjelent tanulmányomban a közelebbi okokat keresve, melyek Nagy Lajos királyunk nejét e nevezetes műkincs készíttetésére birták, arra a délszláv babonára utaltam, melynél fogva a viselős asszonyok fiúgyermek nyerése végett szoktak szt. Simeonhoz folyamodni. Nem volt azonban semmi közelebbi határozott ethnographiai adatom erre nézve, s csak ide vágó népies babonák és szokások gondos összegyüjtésétől tettem függővé a koporsó összes domború képeinek egészen világos megértését. Egyszersmind Herman Antal úrhoz fordúltam e tárgyban, ki viszont Vukasovic úrtól kért erre nézve felvilágosítást Zárából és pedig épen nem eredménytelenül. Az említett szláv tudós készséggel közölte eredeti zárai olasz dialectusban az alább következő érdekes elbeszélést, a mely a koporsóra és keletkezése okaira érdekes világot vet.

A monda maga eredeti szövegében így hangzik: Alcune leggende di S. Simeone Protettore di Zara. Tradizioni popolàri.

Una nave era pronta per salpare e recarsi dall'oriente in occidente ed in tanto si presentava al nocchiero un buon vecchio, — pellegrim da Gerusalemme, si diceva, — e lo pregava d'accettarlo e di condurlo nell' Adriatico. Frattanto depositava una cassa sul cassero della nave. La ciurma aspettava il vento propizio, e credeva di partire di buon mattino, e si erano tutti messi al riposo, dicendo al vecchio di recarsi sulla nave di buon ora. Mentre quei dormivano, all'aurora si presenta il vegliardo, e senza svegliare la ciurma, solleva l'àncora ed apre la vele. Il vento era impetuoso e la nave non solcava le onde, ma quasi volava per una virtù sopranaturale. — Il giorno era fatto, ed i marinai si svegliarono da uno stupendo e continuo suonar di campane. Che meraviglia? Si vedono ancorati davanti una belle città, cinta da mura e guardata da torri merlate. Questo era Zara, citta alle sponde dell' Adriatico. I marinai erano stupiti, ed anche la popolazione di Zara, all' udire questo suono a festa. Fù detto al vescovo, come le campane sonassero sole a festa e non si sapesse il motive. Il vescovo, per ispirazione divina, se ne andò direttamente col clero sull'arrivato bastimento per domandare da dove fossero venuti. Quei raccontarono come fosse venuto un vecchio, con una cassa, pregandoli di accettare quel deposito, ed intanto egli stesso sarebbe venuto per far viaggio con loro in Dalmazia. — «*La cassa ecco sul bastimento, ma il vecchio non fu visto da noi, e così siamo venuti, senza sapere come, sotto questo paese.*»

Il vescovo aprì la cassa, e quale non fù la sua meraviglia nel vedere un corpo intatto e di sentirsi nel cuore la più viva giuoja. Intanto le campane sounavano a festa e s'udiva una sacra armcnia, che pareva echeggiasse: «Nunc dimittis servum tuum Domine . . . .» Il vescovo si inginocchiò e baciò quelle sacre spoglia ch'ebbero l'alto onore d'accogliere nelle braccia il Redentore del mondo. I canonici, giulivi, caricarono sulle spalle quel prezioso fardello e lo portarono nella chiesa di Zara. In qell' attimo si era raccolta una grande moltitudine di popolo.

Le preghiere salivano al cielo; e già succedevano molti miracoli: zoppi camminavano, i ciechi vedevano. — Questo è la tradizione, che vige da secoli sulla venuta del pio vecchio di Gerusalemme, il taumaturgo di Zara. Ben presto quelle sacre spoglia meritarono uno stupendo tempio nel miglior punto di Zara presso la torre *pentagona del Bo' d'Autona.* Il popolo veniva a sciogliere voti da tutte le parti, anche le piu lontane; e ne piovevano grazie, e si raccontanto, anche oggodi, migliaja di miracalo e di grazie concesse alla sofferente umanità. Le puerpere, in particolar modo, venivano ajutate nel grande pericolo di vita dal Santo; perciò venivano a baciare le sante reliquie anche gentildonne da lontani paesi. Ecco la tradizione come ci si recasse a Zara per un tal voto la celebre regina *d' Ungheria Elisabetta.* — Essa divotamente baciò le reliquie, e per avere una pia memoria, nel dipartirsi, staccò un dito del Santo, e lo depose nel seno. Si recò, dopo aver dato ricchi doni ed offerte al tempio, alla propria nave; ma da un momento all'altro, successe una tempesta, che imperversava impetuosamente. La regina sospose la partenza, e si recò di belnuovo in terra. Appena pose piede sulla riva, il mare si placò ed il vento si calmò. Quella tentò di partire, ma eccovi in sorgere di nuovo, una burrasca, che pareva subbissasse la nave. Di bel nuovo la regina fù costretta di prender il lido, ed ecco come per incanto abbonacciarsi cosi erano tumultuosi i flutti del mare.

La regina si accorse che' era di mezzo un miracolo, e si recò col seguito ad intercedere perdono dinanzi quel sacro deposito. Vedeva, che il dito di Dio la perseguitava per quel dito del santo preso e messo nel proprio seno. Essa si mise le mani nel seno per cavarlo e metterlo al luogo, — ma chè orrenda cosa! Piú non v'era il santo dito, ma bensi raccolse un pugno di schifosi vermi . . . Domandò perdono per quella profanazione e ne fece mettere quel santo braccio in una *teca* d'argento, ben cesallata, e sulle dita pose anelli e pietre preciose in segno d'omaggio e di figliale divozione. Il Santo le diede contentezza, e fece prospero viaggio fino alla sua metropoli. San Simone è detto dal popolo: *San Simon strazza vele,* perchè in poche ore quella nave tragittò un lunghissimo viaggio. Anche i ma-

rinai lo implorano nei pericoli, e vengono esauditi. Questa festa, cioè Di *San Simon strazza vele*, non cade d'inverno, come l'usuale, ma di primavera, e l'altare del Santo taumaturgo à Zara é coperto allora da una quantità di rose. Nei dintorni di Zara vige la più grande divozione pel santo, e si recano grandi compagnie di contadini, prima di cominciare la messe, per far aprire la stupenda arca, che contiene quelle ammirabili reliquie; quell' arca che è un vero cimeglio d'arte, — come ne testificano i primi artisti e scienziati.

Egy hajó készen állott, hogy felhúzza a horgonyt és keletről nyugat felé induljon, ez alatt egy jó öreg ember, ki azt állítá, hogy Jeruzsálemből való zarándok, jelentkezett a kormányosnál és kérte, hogy vegye őt fel a hajóra s vigye át az Adrián. E közben letett egy ládát a hajó párkányára. A legénység várta a kedvező szelet és remélte, hogy korán reggel elindulhat és mindnyájan pihenőre tértek, mondván az öregnek, hogy jókor jöjjön a hajóra. Míg ők aluvának, hajnalban előállott az öreg és anélkül, hogy a legénységet felköltötte volna, felhúzta a horgonyt és kibontotta a vitorlákat. A szél heves volt és a hajó nem is szelte a hullámokat, hanem természetfölötti erővel, úgy szólván röpült. Már megvirradt és a tengerészek valami csodálatos és folytonos harangzúgásra felébredtek. Minő csoda!? Látták, hogy a hajó egy falaktól körülzárt, s őrtornyoktól védett szép város előtt horgonyt vetett. Ez Zára volt, város az Ádria partján.

A tengerészek e csodálatos harangok zúgásán épen úgy csodálkoztak, mint a záraiak. Jelentették a püspöknek, hogy mivel a harangok csak ünnepnapokon szólalnak meg, nem tudják a harangozás okát. A püspök isteni sugallatból papságával együtt az imént érkezett hajóra ment, hogy megkérdezze, honnan jött. A hajósok elbeszélték, miként ment a hajóra egy öreg egy ládával, kérvén, hogy vegyék azt fel a hajóra s vigyék őt is Dalmácziába.

— A láda, íme, itt van a hajón, mondák a tengerészek, de az öreget közülünk többé senki se látta, s mi nem tudjuk, hogy jöttünk ez országba.

A püspök kinyitá a ládát s mennyire bámult, midőn egy sértetlen testet látott benne. Szívét a legélénkebb öröm töltötte el. A harangok ezalatt ünnepiesen zúgtak, szent harmóniában visszhangzott: Nunc dimittis . . . Most bocsátod el Uram a te szolgádat . . . A püspök letérdelt s megcsókolta a szent tetemet, mely egykor abban a magas megtisztelésben részesült volt, hogy karjaiba zárta a világ Megváltóját. A kanonokok vidáman vállaikra vették a drága terhet és a zárai templomba vitték. E pillanatban nagy néptömeg gyült össze.

Imák szálltak az égre és máris sok csoda történt: a sánták jártak, a vakok láttak.

Igy szól a hagyomány, mely a jeruzsálemi jámbor embernek, Zára jótevőjének jöveteléről százéveken át fenmaradt.

A szent ereklyének Zárában csakhamar pompás templomot emeltek az Autonai öböl ötoldalú tornya szomszédságában. A nép mindenfelől sereglett, még a legmesszebb vidékekről is, hogy fogadalmát teljesítse. Az isteni kegy pedig záporként hullott, s manapság is ezer meg ezer kegy és csodatettről beszélnek, melyben a szenvedő emberiség részesült.

Különösen a gyermekágyas nőknek nyújtott e szent segélyt az élet veszélyében; miért is messze vidékről még nemes nők is jöttek, hogy megcsókolják e szent ereklyét.

Íme a hagyomány, miként találjuk ilyen fogadalom alapján Zárában Erzsébetet, Magyarország híres királynéját!

Ő ájtatosan megcsókolta az ereklyéket és hogy a szenttől emléke legyen, elutazásakor elvette a tetemnek egy újját és keblébe rejté. Erre, miután a templomot gazdag ajándékokban és áldozatokban részesítette, saját hajójára vonúlt vissza; hanem útközben egyszerre csak vihar keletkezett, mely iszonyúan dühöngött. A királyné félbeszakítá utazását és újból a szárazföldre ment. Alig hogy a partra teszi lábát, a szél megszűnik s a tenger lecsendesül. A királyné ismét megkísérli az elutazást, de íme újból nagy vihar támad, mely azzal fenyeget, hogy a hajót tönkre teszi. Ő tehát újból partra szállani kényszerül, és íme, mintegy varázsszóra a tenger másodszor is lecsendesül. Harmadszor pedig még élete is veszélyben forgott, annyira dühöngtek a tenger hullámai. A királyné észrevette, hogy ez félig-meddig csoda és később elment, hogy a szent ereklye mellett bocsánatért esdekeljen. Látta, hogy Isten újja üldözi őt szt. Simeon újja által, melyet ő elvett és elrejtett. Keblébe nyúlt tehát kezével, hogy a szent újjat onnan kivegye és helyére tegye. De borzasztó! A szent újj már nem volt többé ott, hanem igenis kivett kebeléből egy marék undok férget . . . Bocsánatot kért ezért a profanáczióért, a szentnek karját szépen czizellált ezüst koporsóba tétette, az újjakra pedig gyűrűket és drágaköveket rakott tisztelete és vallásos érzülete jeléül. A szent megnyugtatta őt és kedvezővé tette utazását egészen a fővárosig.

Szent Simeont a nép «San Simeon strazza vele»-nek (Szent Simeon a vitorlafeszítő)-nek nevezi, mert ama hajó néhány óra alatt igen hosszú útat tett meg. A tengerészek veszély idejében őt hívják segítségül, ki őket meghallgatja. Ez az ünnep, t. i. *San Simeon strazza vele*, nem esik téli időre, mint a rendes Simeon napja, hanem tavaszra és a csodatevő szentnek oltárát Zárában ekkor nagy mennyiségű rózsa borítja. Zára vidékén a legnagyobb vallásos tisztelet uralkodik e szent iránt és a parasztok az aratás megkezdése előtt nagy csapatokban jőnek, hogy

kinyittassák a szekrényt, mely a csodatevő maradványokat tartalmazza, s a mely, mint a legkiválóbb művészek és tudósok bizonyítják, valódi remekmű.

Ezek a jámbor lelkek, — folytatja a közlő — megelégedetten, s azzal a szilárd hittel térnek vissza munkájokhoz, hogy a szent őket minden zivatartól megfogja menteni. A tengerparton ma is éneklik e rövid dalocskát:

Santa Barbara, San Simon	Szent Barbara, szent Simeon
Libere me de sto ton	Ments meg minket e vihartól,
De sto ton,	Szabadíts e mennydörgéstől
De sta saetta,	Óh áldott szent Barbara !
Santa Barbara benedetta !	

(E kis vers szövegét némi változattal eredetiben és német fordításban közölte már Italienische Sprüche cz. alatt Fiuméből Matteo Sforzina is: Ethnol. Mitheilungen aus Ungarn I. füzet 198.)

A következő kis vers is valószínüleg a szent ereklyének Zárába hozatalára czéloz:

«— Din, don, campanon,	Bim, bam, — hangzik a
Le campane di San Simon	Szt. Simeon tornyának harangja.
Le sonava tanto forte.	Szt. Simeon húzza oly erősen,
Le buttava zo le porte	Hogy megnyitja a kapukat
E le porte eran de ferro.»	Pedig vasból vannak e kapuk.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

A jámbor zárai a legnagyobb eskütételnek tartja védőjének nevét, és folyton hangoztatja: — Igen, szent Simonra mondom!

Nagy káromkodás, elátkozás ezeket mondani: — «Vi mazzi San Simon!» (Üssön beléd ...) «Vi coppi San Simon», «Vi scavezzi la gamba ...» (Törje ki a lábad Sz. S.) — Mindezeket a mondásokat Zára népének ajkáról hallani. A zárai kerület gör.-kel. vallású lakói is ugyanabban a tiszteletben részesítik e szentet, mint a római katholikusok, sőt azt állítják, a test az övék volt s a latin (rk.) papok eltulajdonították. E név minden jó záraira nézve talizmán, mely őket távoli vidékeken is egyesíti, úgy mint szt. Balázs neve, nemcsak egyesíti a raguzaiakat, bárhol legyenek, hanem ez okos és hazájáért lelkesülő emberek köztársaságát tiszteltté is tette. Épen így büszkesége a paduai szt. Antal neve e híres város népének.

Eddig terjed Vid Vuleti Vukasovic közlése Curzolából. Egészen világos lesz ez elbeszélésből, miért megy Erzsébet éppen 1377. juliusában Zárába, s miért rendeli meg épen ekkor a híres ezüst koporsót: azért, mivel ekkor viselős harmadik leányával.

A tetem-megrablás esetét épen úgy adja elő e monda, mint egy másik régebbi Margitról, Durazzói Károly nejéről, elbeszéli s ezt a részét

már csak ezért sem hozhatjuk a koporsó ama jelenetének ábrázolásával kapcsolatba, melyen Pál bán áll az előtéren. Annál érdekesebb azonban a tetem újján ma is látható, Radisics igazgató úr vázlatai szerint, Anjou-kori gyűrűk eredetének elbeszélése.

Nem egészen világosan nyilatkozik e monda a királyné szándékáról, mely czélból csináltatta az ezüstkoporsót. Arról természetesen szó sem lehet benne, hogy a királyné az egész tetemet Magyarországra óhajtotta volna valamikor szállítani, de a koporsó nagysága viszont kizárja azt a föltevést, hogy az csak a királyné által elorzott és kebelébe rejtett kisújj számára készült volna, s így bátran föntarthatjuk azt a föltevést, hogy a királyné legalább titokban arra is számított, hogy valamikor Magyarország számára megszerzi az egész tetemet.

Igen kivánatos volna még több ilyen mondának is összegyüjtése és ama becses gyűrük közzététele. *Gerecze Péter.*

FEKETEKÚTI RÉGISÉGEK.

A feketekúti (Sárosmegye) gör. kath. lelkész, *Mankovits Kornél* úrnak szívessége folytán azon helyzetbe jutottam, hogy egynéhány, a nevezett ekklézsia birtokában lévő, érdekes tárgyat bemutathassak. Feketekúton még a múlt év nyarán is egy igen régi — a szájhagyomány szerint 600 éves — fatemplom állott, mely a talaj fokozatos sülyedése folytán alapzatával jelentékenyen alászállt a földbe s miután nagymérvű megrongálása következtében már nem használtathatott, s mert felépült az új templom is, e régi fatemplomot a múlt őszszel széjjel szedették, úgy, hogy annak nyoma sem látható már többé.

Nem volt módomban e nagy időket átélt faépítményt megszemlélnem, mert létezése felől csak későn értesültem, de valószínű, hogy az valamikor róm. kath. templomka lehetett s ha, miként állítják, éppen nem is volt 600 esztendős, mindenesetre a gör.-kath. és róm. kath. egyházak úniója előtt épült s épen ezen körülménynél fogva nagy kár, hogy annak emléke legalább tervrajzban s képben reánk nem maradt.

Az ekklézsia tulajdonát képező tárgyak leírás végett azonban kezeimhez jutottak s ezekről a következőkben számolok be. Az első tárgy egy fehér ezüst kehely, melynek magassága 14·6 cm. kuppájának átmérője 6 cm. A talp, mely trébelt virágokkal van diszítve, gyengén karélyozott s felső testével egy levélmustrát példázó hüvelykébe van illesztve, mi ismét szerves összeköttetésben áll a nodussal, mely öntött s utólag czizellirozott levél-ornamenttel van ékesítve. A nodust a kuppával gyűrűs tag köti össze. Ez utóbbi, félgömb alakú s bevésett eper-

virággal s ebből hat irányban növő barokk-ornamenttel van czifrázva, mely minden részében vésővel van dolgozva. A munka amolyan középes kezelésű és sem a trébelésben, sem a vésésben nem emelkedik a jobb kezelésű ötvösművek sorába. Stylusát tekintve azonban föltétlenül magyarországi készítménynek bizonyúl s valószínű, hogy valmely felvidéki városban, talán Lőcsén, Eperjesen, Bártfán, vagy Kassán készült a XVII. század második felében. Bélyeget nem találni rajta, úgy lesz tehát, hogy készítése czéhen kívül történt, talán valamely donator egyenes megrendelése folytán.

A második tárgy egy kékeszöld, áttetsző üvegből készített kehely, melynek magassága 20·5 cm., kuppájának átmérője pedig 11 cm. A kehely egy darabban van öntve s széles, kerek talpát s lábát a két oldalról gyűrűvel osztott gömbalakú nodus csinosan tagozza. A kuppát, a nodust, lábat s a talpat, sötétbarna-, vörös-, sárga- és kékszínű primitiv ráfestett mustrák élénkítik, de a kehely főérdekességét a kuppára festett két apostolalak s az évszám képezi. Ez utóbbi feltünteti annak készítési évét is.

A kuppa főhelyét egy sárgaszínben tartott, egyenlő ágú, végei felé szélesedő keresztalak foglalja el, melytől jobb s bal felé egy-egy apostolalak áll. A jobbra eső alak, a feje fölé festett **SANC PAVL9** felírás szerint, Pál apostol. Feje födetlen, orczát bajusz és hosszú szakál ékesíti, míg haja hosszú csigákban omlik vállaira. Testét vörösszínű palást födi, mely alatt kékszínű tóga látható. Jobbjában meztelen, egyenes pallost tart, lábai mezitelenek. Az apostol a puszta földön áll, melyből jobb s balfelé egy-egy ferde, zöld növényinda nő ki, melyeken ismét 6—6 kékszínű, sárga hegyü gömböt találunk fürtszerüen felfüggesztve.

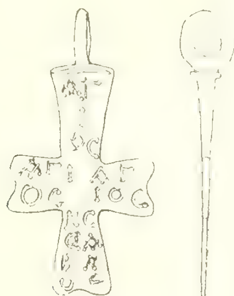
Épen ily környezetben áll a másik apostol is, kinek azonosságát a glóriás feje fölé festett **SANC PETR9** szavak s a kezébe adott symbolicus tárgy igazolja. Feje födetlen; hosszú szakáll s bajusz ékesíti arczát, haja vállaira hull alá. Testét sárga köpeny, ez alatt pedig vörös tóga födi. Jobbjában kulcsot tart, lábai mezitelenek. Az apostolalakok között, a fentebb említett kereszttel szemben, találjuk a második keresztalakot, mely mindenben hasonló az elsőhöz. Az első fölé **1 6**, a második fölé pedig **3 6** számok festvék, miből világos, hogy a szóbanforgó üvegkehely készíttetési évi 1636. Ezen körülmény a kelyhet egyik legrégibb fenmaradt *évszámos* üvegedényeink közé sorozza, s úgy gondolom, mint *kehely*, e minőségében unikum is hazánkban. Időközben történt kicsorbulásán drótozással segítettek úgy, hogy az objectum mai állapotában teljesnek mondható.

A harmadik tárgy egy rézből készített, aranyozott barokkstylű pasztofórium. Ennek jelentősége műipari szempontból csekély, mert

épen barokkstylű monstrantiával elegendő számban rendelkezünk s hozzá *nemes* fémből készültekkel. Stylusa a XVII. század legvégére, vagy a XVIII. század elejére utal.

A kérdéses tárgyak kapcsán egy agancsbol készült puskaportartó is kezeimhez jutván, nem mellőzhetem ennek legalább rövid leírását sem. Az egyik ágon, növénymustrákat példázó ornamentek között, ellipszis alakú cartouche-ban, kiterjesztett szárnyú, erős testü madár, a másik ágon ugyanily környezetben lomposfarkú állat (róka, farkas?) van bevésve. A főhelyet egy lépő hímoroszlán alakja foglalja el, míg a puskaportartó szája körül, párvonalas mezőben, virág- és levélmotivumok láthatók. A hátlapon találjuk a készíttető nevének előbetüt: **I:A**:-t s az évszámot: **1.6.9.1**-et. Maga a vésés rendkívüli ügyességgel, valódi művészettel van végbevíve. Kár, hogy a tartó képes fele a huzamosabb használat következtében némileg megkopott s ezáltal a főkép mintegy harmadrészében, láthatatlanná vált. Kár az is, hogy sem készíttetőjét, sem készítőmesterét nem ismerjük, mert ez utóbbi valóban megérdemelné, hogy neve műve által ismeretes legyen.

Mihalik József.

A ZÁVODI KERESZTKE FÖLIRATOS OLDALA
A TISZTOGATÁS UTÁN. (3/4 NAGYS.)

(V. ö. 27. l.)

LEVELEZÉS.

I. FETZER J. FERENCZ A SZILÁGYVÁRMEGYEI LELETEKRŐL.

I. Szilágy-Somlyó. Az erdőkoszorúzta szilágy-somlyói Magura égbetörő ormaival nemcsak e vidéknek egyik legszebb, legfestőibb hegysége, hanem az itt talált fejedelmi kincsek után még nagyobb hírnévre is tett szert. A nép hite szerint a Magurában most is «kincs van elrejtve». A kincsásók, különösen a második lelet (1889.) óta lázas tevékenységgel fogtak hozzá annak felkereséséhez. Fáradozásukat azonban siker eddig még nem koronázta. Legutóbb Ambrus Elek, Asztalos Gábor, Bencze József és Boross Ferencz fogtak nagyobb munkaerővel a kutatáshoz. Munka közben gneis- és csillámpala-kőzetből álló sánczra találtak. A sáncz $1^1/_2$ méter mély és ugyanolyan széles, tojásdad alakú és több mint 1000 méter hosszú. Ezen belül emelkedik azután körülbelül 12 méterrel a hazánk czímerének hármas halmához hasonló szilágy-somlyói Magura legkimagaslóbb része, a Keselyűs tető. A Magurába járó kirándulók gyakran felkeresik e helyet, mert a Messzelátóról (háromszögelési pont) nemcsak az egész Meszesre és Rézhegységre, hanem a Vlegyásza és Gutinra is nyílik szép kilátás. P. Szathmáry Károly ennek a hegynek a tetején ásatott a hatvanas években és az itt előkerült «bronz- és vasrégiségeket» az Erdélyi Múzeumba küldte. Vastárgyak a Magurában gyakrabban fordulnak elő. Csakhogy ezek mind újabbkoriak, mint: kerékszeg lánczczal, melynek végét a lőcshöz erősítették, szekérhez való anyacsavar, pántok, szekercze, árokvájó letörött része stb. Annál inkább meglepő, mert Torma Károly a keselyűsi leletről azt írja: «e helyen oly barbárok laktak, a kik a vasat már ismerték s bronzzal vegyest használták».* Kérdést intéztem tehát ez ügyben Kolozsvárra és Finály Henrik múzeumi őrtől a következő felvilágosító sorokat kaptam: «A szilágy-somlyói régiség-kutató társulat nevében annak idején P. Szathmáry Károly csakugyan küldött be 10 darab ásatag-tárgyat, a melyek azonban apró, semmitmondó töredékek. Egyetlen érdekes vastárgy van köztük, t. i. egy kétágú szigony hegyesedő végekkel és hátrafelé álló horgokkal. Az egész hossza 36 cm.; ebből a nyélre esik 10 cm. Az egész nagyon durva kovácsolás, de az én ítéletem szerint éppen nem ősrégi, hanem a legnagyobb valószínűséggel egy czigány-kovács kezéből került halász-szigony, a milyennel oláh atyánkfiai ma is halásznak.» A fentemlített árok másrészről sziklába vájt 3 m. mélységű, négyszögletes kúton vezetett keresztül. A kincsásók ezt a mélyedést eleintén az annyira keresett «tündér palotába» vezető

* Torma Károly: «A limes dacicus felső része», 110. lap

útnak gondolták. De csalódtak. Részemről én az egész helyszini körülményből inkább azt következtetem, hogy a régiek e sánczot védelmi szempontból hányták, a mely egyúttal a légköri csapadékok felfogására is szolgált. Az 596 m. magas Keselyűsön lakott nép — miután a Kraszna vize jó messze lent a völgyben hömpölygeti hullámait — bizonyára nem egyszer ezen vízgyűjtőből merítette vízszükségletét.

Idővel természetesen a sánczot a felülről lehulló föld betemette. Mi több, e töltelék 2 m. magas réteget képezett fölötte. Bencze József állítja, hogy e hulladék földásáskor oly kemény volt, akár csak döngölték volna. A fárasztó és nehéz munkáról fogalmat alkothatunk magunknak, ha meggondoljuk, hogy embereink (20—25) egy esztendőnél tovább ásták az árkot és a sáncz nyugati szakaszát mindez ideig nem sikerült feltárniok. E részben csak itt-ott történtek próbaásatások. Habár az eddigi eredmények nem is igen kárpótolták anyagiakban a reáfordított költséget és fáradságot, mindazonáltal embereink erősen hiszik, hogy felfedezik a kincses palotát, melyet a csillámpala és gneis takarója alatt vasajtókkal zártak el a külvilágtól. A kutatásnak legfeljebb csak régészeti szempontból van értéménye. Ebből megtudtuk, hogy a Magurán már a legrégibb, történelmünket megelőző korban laktak emberek. A letelepedésre kiválóan egészséges levegője, termékeny talaja és változatos alakú hegyei, valamint a rengeteg erdőségek vadjai alkalmassá is tették e helyet. De különösen fontos positio volt másrészről a Magura azért is, mivel a Meszesen lévő átjárókat e helyről könnyen őrszemmel kisérhették. És azóta több évezer tünt le a mulandóság tengerébe anélkül, hogy tudnók, ki volt e nép, mely itt élte át minden örömét, bánatát és ellenséges megtámadások ellenében futóárkokkal meg védősánczokkal erősíté családi tűzhelyét. A néphagyomány nálunk csak a pogányvár emlékét őrizte meg. Idegeneknek mutogatják is a helyet, hol állítólag a kapu volt. Torma Károly metanasta jazyg tanyának mondja a telepet. A sánczból a következő tárgyak kerültek elő. Karperecz-részlet bronzból. Felületét szép zöld patina borítja; máskülönben egészen sima, huzalalakú és egyik oldala lapos. Hossza 5 cm. Megtalálója két helyt megreszelte a tárgyat azon okból, hogy megtudja, vajjon a lelet arany-e? Ismeretlen rendeltetésű bronztárgy. Félholdalakú, közepe táján dudortagokkal. Ezek egyikén, mely az egészet két félre osztja és lyukas, megerősítés végett talán tű mehetett keresztül. A szarvak erősen kidomborodottak, széleik élesek és tompa hegyben végződnek. Egymásól való távolságuk a középen $3^1/_2$ cm., felül 18 mm. A tárgyat helyenkint szép zöld rézrozsda vonta be. Félhold alakja miatt embereink török emléknek tartották. Ár vagy bronztű, hegyesedő végekkel. Középső részében négyszegletes. Hossza $12^1/_2$ cm. Mind a három tárgyat Asztalos Gábor ajándékozta a szilágysomlyói gymnásiumnak. Egy másik bronztű Kobénénél van Ilosván. Ugyancsak említett úrnőnél van egy 14 cm. magas, tágas öblű edény, csorba peremmel. Külső felületét fent hullámvonalak, alsó részét pedig körvonalak díszítik. Ivóedény, finoman iszapolt szürke agyagból. Pereme erősen kihajlik, míg alja csak valamivel szélesebb hengeralakú testénél. Helyenkint töréseket is mutat. A lelet idejére való emlékeztetőül Farkas József a peremen alul és az edény talpába az 1894-ik évszámot véste bele. Az edény magassága 14 cm., peremének átmérője

11 cm. és alja 7 cm. A hirhedté vált «tubáktartó», melynek érdekében embereink a Nemzeti Múzeum igazgatójához intéztek levelet, nem egyéb, mint hengeres agyag-edény, körülbelül két liter köbtartalommal. Nevét onnan kapta, mivel Varga József szilágy-somlyói lakos és kincsásó, vágott dohányát tartotta benne. Mindezen tárgyak töméntelen hasogatott állati csonttal a sáncz fedőrétegében minden rendszer nélkül, szórványosan fordultak elő. Ezen körülményből azt következtetem, hogy az edények és bronztárgyak véletlenűl a lehulló földdel kerültek belé. De találtak a sáncz keleti részében embercsontvázat is. Feje keletnek feküdt, míg lábai nyugatra estek. Testi nagyságára nézve ez a középtermetűek közé tartozott. Ellenben óriásnak nevezhető ama csontváz, melyet az árok nyugati oldalán, a kutban leltek. Embereim egyike, ki maga is nagy ember volt, összemérte vele karcsontjait és azokat jóval nagyobbaknak találta. Sírmellékleteket egyik csontváz mellett sem leltek. Bizonnyára ezeket akkor temették oda, mikor az árkot — elvesztvén jelentőségét — többé már nem használák. Kirándulásaim alkalmával a Magurából vagy annak alján, a következő tárgyakat, illetőleg edénycserepeket gyűjtöttük össze. Egyes darabok magánkézből jutottak hozzám. E leletekből, melyekből kisebb-nagyobb darabok Szilágy-Somlyón csaknem mindenki előtt ismeretesek, a jellegzetesebbek közül a következőket mutatjuk be. Csupor, 14 cm. magas, legnagyobb kerülete 36 cm. Pereméből jó rész hiányzik. Az edény külső oldalán párhuzamos zegzug-vonalak, valamint ferde sorokban álló pontok fordulnak elő. Edény (tál-) töredék, finoman iszapolt agyagból. Karimája 24 cm. hosszú, 7 cm. széles és 2 cm. vastag. Oldala 3 cm. magas és lejtős része 6 cm. A karimát felül zeg-zugban menő vonalak díszítik, míg a közbeeső mezőt hármashoz hasonló rajz élénkíti. Az edénydarabot Hitmann József Csurgó-utczai háza alapozásánál $2^1/_2$ m. mélységben Farkas József kőműves találta. A mellette volt hamurétegből a régiek tűzhelyére következtetünk. Durva művű agyagcserép, puszta kézzel idomítva. Külső felületén ujjakkal vont párhuzamos vonalak láthatók. Az edény égetés folytán. hol a tűz jobban érte, veres, belül fekete. Nagysága: 9 cm. magas, 16 cm. hosszú és 15 mm. vastag. Edénytöredék csínos csücsök-ékítéssel. Edénytöredék, csücskének hegye letörött. Agyagcserép füllel. Durva művű agyagcserép, egyenközűen futó körvonalak közt hullámvonalakból álló sáv. Ugyanaz, felül kör-, alul hullámvonalakkal. Durva edénytöredék, talán tál részlete. Külső és belső felületén ujjakkal szabálytalanul vont körkörös vonalak láthatók. A cserép égetés folytán kívül vörös, belül fekete színű. Agyagcserép, hegyes eszközzel, bekarczolt függélyes és vízszintes vonalakkal. Edényrészlet, hullámvonalak közt két ujjbenyomású ponttal. Csinosabb edénytöredék, körülbelül 10 cm. magas. Aljától egy mély, ujjvastagságú körvonal választja el az erősen kihasasodó testet, melyet kívül felülről lefelé haladó meglehetősen széles barázdák díszítenek. Ismét az edény szűkül, melyen túl pereme kifelé tágul. Edénytöredék, ujjvastagságú talppal. Az öblös testet függélyesen álló keskeny barázdák ékítik. Edénytöredék, kifelé hajló peremmel. Az edény közepét egy erősen kidomborodó hát övedzi körül. Tál-részlet, karimáját széles körvonalak díszítik. Edénytöredék, pereme kissé kifelé hajlik, nyaka szeliden ívelt és testén függélyes bordák fordulnak elő, melyeket széles bemélyedések választanak el egymástól. Edénytöredék, vízszintes

vonaldíszítéssel. Szűrő-edénynek lyukas része. Agyagedény-töredék, két csücscsel. Agyagcserép, két vízszintes és egymással párhuzamosan haladó vonal között dűlt keresztalakú díszítéssel. Ettől lejebb két ferde vonal látszik, talán a hullámvonalas sáv megmaradt részlete. Ismeretlen, farkasfog alakú tárgy, alsó szélén sorban elhelyezett gömbdíszítéssel. Edénytöredék, talán pohárnak a talpa. Hasonló alakú tárgy. Az ivópohárból az előbbeninél valamivel több maradt meg. Edényrészlet, koszorúval. Ennek mind anyagra, mind díszítésre nézve teljes alakja amaz edény, melyet a vasuti út áttörésénél Somlyó-Ujlakon (II. egy más lelőhely, Szilágy-Somlyótól egy óra távolságnyira) kaptak meg. Peremének egy része letörött. Öblösebb táján az edény felületét domború koszorú fogja körül. Ezt ferde irányban benyomkodott kisebb vonalak dudortagokra osztják, minek következtében a koszorú, távolabbról tekintve, sodortnak tünik fel. Az edény Szilágy-Somlyón Virágh Lászlónál látható. Két darab orsókarika, agyagból. Sárgára festett, lyukas agyaggyöngy, felületét azonkívül még fehér alapon kék körvonalak díszítik, melyek közepében egy-egy nagyobb ugyanoly színű pontszem fordul elő. Zsinegre fűzve, hihetőleg nyakékül viselték. Halliarszky Lajos Szilágy-Somlyó és Perecsen határa közt levő erdőben találta. Már most, ha mindezen adatokat összehasonlítjuk egymással, úgy azt tapasztaljuk, hogy az edényeket többnyire korongon készítették, azután párhuzamos vonalakkal, zeg-zug karczolatokkal, majd pedig díszes csücskökkel, mint az akkori — bronzkori — műízlésnek díszítményeivel ékítették, megkülönböztetésül a kőkoriaktól, melyeket rosszúl gyúrt agyaból, szabad kézből durván, legfeljebb csak ujjbenyomású díszítménynyel állították elő és nyílt tűzhelyen égettek. A bronzkorra utalnak másrészről az itt talált bronztárgyak is. De ha tekintetbe veszszük, hogy Szilágy-Somlyón kőszerek is kerülnek a felszínre, úgy valószínű, hogy a bronzkort megelőzte nálunk a vaskor. Igy néhány évvel ezelőtt a Felszegen néhai br. Győrffy Adolf kertjében földmunkálatok alkalmával kővésőt találtak ; de ez utóbb a gyermekek kezében elkallódott. Virágh László pedig a Magurában lelt egy kőbaltát. Hossza 12 cm., szélessége 5 cm. Nyéllyuka közel a balta fokához esik. Dr. Mártonffy Lajos ismét a Fehérhegy (Magura) aljában kapott egy nyílhegyet. A Simay-Bádon-féle ház alapfalainak ásása alkalmával megkövesedett és csiszolt csontok kerültek felszinre. Ezeket hihetőleg nyilhegyeknek használták. Az Arch. Közl. IV. köt. 170. lapja szerint, a Magurahegy tövében mintegy 14 m. mélységben hamurétegre bukkantak, melyben megkövült faszenet és 11 drb felül átfurt agyagkúpot (hálósúly) találtak, Dr. Romer Flóris ez agyagkúpokat (lásd «Őskori Műrégészet» 20. l., 30. rajz) a kőkorszaki emlékek közt említi fel. Hogy nálunk a kőkor létezett, azt a következő lelőhelyekről előkerült leletek is igazolják, vagy legalább erősen támogatják. (III.) Zilahon ugyanis 8 cm. nagyságú obsidian kőmagvat leltek. (IV.) Szilágy-Csehben pedig $7^1/_2$ cm. kovakő-nucleus fordult elő. Mindkettő a Szilágy vármegyei régiséggyűjteményben, Zilahon, látható. Újabban (V.) Szeérben ugyancsak 16 cm. magas obsidian-nucleust vetett fel a földművelő ekéje. A leletet Mircsa Sándor tanuló ajándékozta a szilágysomlyói gymnásiumnak. Végül Szilágy-Bagost említjük fel, honnét a következő kőeszközök jutottak felszínre. Kőbalta. Hossza 8 cm., szélessége 6 cm. és vastagsága lent az élnél 2·5 cm. Felül a hiányzó részek miatt vastagságban a balta

jóval keskenyebb. A nyéllyuk átmérője 2·3 cm. A rajz a balta törött felét tünteti fel. Egy másik kőbaltának hossza 8 cm., szélessége alul az élnél 4 cm., felül pedig 3·5 cm. Helyenkint, talán még az alakításnál, egyes részek letörtek, miután a kopásnak, mely a használat után mutatkoznék, semmi nyoma nincsen. A nyéllyuk hiányzik. Kővéső. Hossza 8·5 cm. Eredetileg ennél nagyobb lehetett, de felső részéből jó darab letörött. Éle 2 cm. Egyik oldalán a törés nyomai látszanak. Nagyobb kővéső. Hossza 14 cm. Alsó része, t. i. az él, hiányzik. Felső része sem ép, miért is az egészet eredetileg sokkal hosszabbnak kell gondolnunk. Egyik oldalát laposra, másikát pedig domborúra csíszolták. 10 cm. széles és 11 cm. hosszú csíszolókő. Egyik felén a homorú csíszolás igen jól látszik. A bagosi leletet Halliárszky Samu jószágigazgató szívességéből közölhetem. Másrészről annak igazolására, hogy vidékünkön a kőkori ember csakugyan tanyázhatott, bizonyítékúl még felhozhatjuk a szomszédos vármegyék lelőhelyeit (így Szolnok-Dobokamegyében 9, Szathmárm. 6, Biharm. 17, Kolozsm. 9), melyekben kőkori eszközök fordultak elő.* Hogy mindezek daczára a Szilágyságban mégis oly kevés helyen találtak kőkori emlékeket, talán onnét van, mivel az egész megyét régészeti szempontból tüzetesen még át nem kutatták, vagy ha reájuk is akadtak, mint értéktelen holmikra ügyet sem vetettek rá, vagy talán más úton-módon kallódtak el. Nem kevésbbé figyelemre méltó jelenség, hogy vármegyénkben, (VIII.) Perecsenben, nem messze Szilágy-Somlyótól, Mike István földbirtokos kertjében talajforgatás alkalmával la tènei-kivitelben készült három lándzsadarabot kaptak. Az egyik 28 cm. hosszú. Hegye, mely eredetileg 4—5 cm.-rel nagyobb lehetett, letörött. Alsó végéből a vasrozsda szintén jórészt megemésztett. Általában mondhatni, hogy mindkét példányon meglátszik az idő rágó foga. A köpüre 7 cm. esik. Gerincze élesen emelkedik ki a gyöngén ívelt levél síkjából. A levélszélek egymástól való legnagyobb távolsága 4 cm., a köpünél 2 cm. A köpü legnagyobb átmérője 2½ cm. (Vesd össze Hoernes: Urgeschichte, 318. l. megfelelő rajzával.) A másik lándzsa valamivel kisebb. Hossza 24 cm. Aránylag kurta köpüjéből indul ki a gerincz. A levél mindjárt a köpünél gyenge hajlással szélesedik és úgy egynegyed részében mindinkább keskenyül, mígnem a csúcsban végződik. A levél legnagyobb átmérője 4½ cm. A köpüé 2 cm. Találtak még egy szélesebb és jóval nagyobb lándzsatöredéket, de ez — sajnos — a gyermekek keze között elveszett. Azon okból, mivel e lándzsák mind alakra, mind pedig anyagra és színre nézve a Nemzeti Múzeumban előforduló példányok egyikével vagy másikával megegyeznek; sőt Hoernes Urgeschichte-jében ilyennek rajzát is tünteti fel, szerény véleményem szerint *valószinűnek* tartom, hogy e lelet kelta eredetű. Kelta régiségeket ugyan ekkoráig vidékünkről nem ismerünk. De erősen hiszem, hogy szorgalmas kutatások és vizsgálatok ezeket is napfényre hozzák. E kelta lándzsák előfordulását, melyeket itt inkább csak *nyomjelzésként* említek fel, talán leghelyesebben Hampel József (1895. XII/10. keltezett levele) szerint akként magyarázhatnók: «Hogy Erdélyben erős celtaság volt, azt népnevek után, melyeket Ptolemæus föntartott, föl kellett tételeznünk; sajátos cul-

* Lásd Dr. Ortvay Tivadar: «Összehasonlító vizsgálatok a hazai és északeurópai præhistoricus kőeszközök eredete és régisége körül». II. r., 90—96. ll.

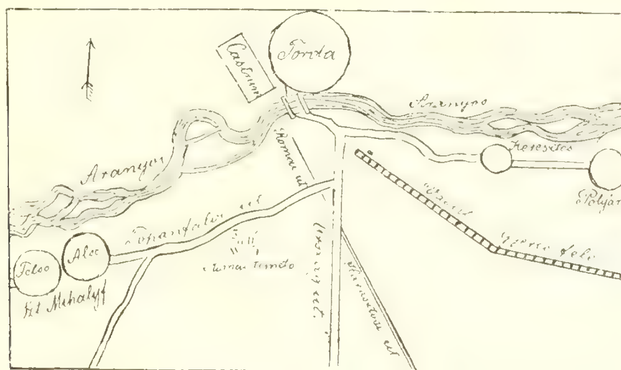
turájuk emlékei is, gyéren bár, de előtüntek már. Azért nem csudálom, ha a Szilágyságban is jelentkeznek».

Szilágy-Somló, 1896 január. *Fetzer János Ferencz.*

II. TÉGLÁS ISTVÁN: A KERESZTESMEZEI SARKOPHAGOKRÓL.

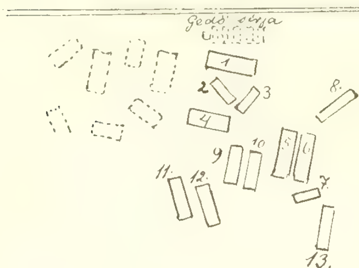
Az Arch. Ért. 1895. évi február 15-iki füzetében Volensky Gyula tett említést a keresztesmezei kőkoporsókról. Azóta e gazdag sírmezőn a sarkophagok közül 12 került napfényre.

A Keresztesmező nyugoti részén fekvő Alsó-Szent-Mihályfalva Bodok nevű határában, éppen a Tordáról Topánfalvára vezető megyei út közvetlen szomszédságában, egy obeliszk vonja magára az ott átutazók figyelmét. Ez az 1841-ben elhunyt Gedő László birtokos sírköve. A nép között már évek óta az a hit van elterjedve, hogy a Gedő sírja közelében mesés kincseket rejt a föld. A kincskeresők gyakran is felkeresték a mező ezen részét s azelőtt kilencz évvel éppen a kincskeresők bukkantak rá a római sírokra. Akkor két nagyobb és öt kisebb

sarkophagot találtak. Úgy a régebben, mint a most közelebbről talált kőkoporsók minden rend nélkül voltak a földben ide-oda elhelyezve. Az 1894-ik év őszén Nagy Lőrincz községi bíró — ki a határ ezen részét báró Buol Rikhárdtól bérbe vette — a Gedő sírjától délre, de éppen az említett sírkő szomszédságában ásatni kezdett s kutatását kivánt siker is koronázta, mert egymás után kerültek napfényre a csínos sarkophagok. Nagy Lőrincz az ásatást az 1895-ik év tavaszán is folytatta és a midőn én májusban a szentmihályfalvi állami iskola igazgatója útján az újabb leletekről értesülve, a helyszinére kiszálltam, már tíz kőkoporsót találtam. Néhány koporsó felbontásával reám vártak. A sírmezőről alaprajzot, a leletekről rajzokat és méreteket vettem fel. Az eddig kiásott sarkophagokról a következőket említhetem meg. Az I-ső koporsó, mely éppen a Gedő sírja mellett és a régebben kiásott kőkoporsók lelhelyétől keletre feküdt, fejjel nyugoti és lábbal keleti irányban volt elhelyezve. Hosszúsága 2·05 m., szélessége 0·90 m., magassága 0·80 m., oldalfalainak vastagsága 15 cm.; tehát belsejének hossza 1·75 m., szélessége 0·60 m., mélysége 0·65 m. A koporsófenék 35 cm. hosszúságban lejtősen 12 cm. magasra emelkedve, mintegy párnát képezett. Az átlyukasztott s széttört födélnek egyik fele még ott volt a koporsó tetején. A födél

középrésze ormot képezve, 45 cm. magasra emelkedett ; a födél sarkain pedig 41 cm. magasra csúcsosodva, ott pompáztak a jellemző szarvak. A sírláda felső szélein 10 cm. vastag és 4 cm. magas keret emelkedett, melynek megfelelő, a födél szélein vonuló keret nem engedte, hogy a födél leessék, vagy félrecsúszszék.

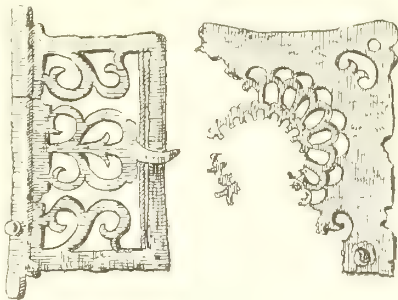

A II-ik sír az előbbinél sokkal ki, sebb, tehát egy kis gyermek koporsója, csak 1·17 m. hosszú, 0·63 m. széles, 0·43 m. magas és 10 cm. vastag kőláda volt. Belsejéből a párnaszerű emelkedés is hiányzott s födele is csak nagy lapos téglákból volt összeállítva. Ezen koporsó az I-sőtől 1·20 m. távolban északnyugot-délkeleti irányban volt elhelyezve. Közvetlenül ennek lábánál, de északkelet-délnyugoti irány felé feküdt a III-ik koporsó, melynek méretei a II-ikéval egyeztek, de ennek, mint az ott heverő töredékek bizonyították, födele is kőből volt.˙A IV-ik koporsó a II-ik és III-iktól délre és az elsőhöz hasonlóan nyugot keleti irányt mutatva feküdt. Valamivel nagyobb gyermek sírjául szolgált, mint a II. és III. koporsó. Méretei a következők : hossza 1·35 m., szélessége 0·60 m., magassága 0·43 m., falának vastagsága 12 cm. Elég csínosan volt kidolgozva s fenekén nem hiányzott a párnaszerű emelkedés sem, valamint a sírláda és a födél széle is el volt látva az egymásba illő rámával. A födél déli oldalán egy idomtalan nagy lyuk tátongott és azon át a föld ottani rétegét képező áradmányi kavics megtöltötte a koporsó belsejét. A széthulló födelet az én jelenlétemben szedték le s óvatosan emeltük ki a sárral vegyes kavicsot, mely közt a csontok ide-oda szétszórva jelezték, hogy ez a sír már több száz évvel ezelőtt is bolygatva volt.

Az V. és VI. sarkophag közvetlenül egymás mellett s dél és északi irányban feküdt. Ezen szép koporsók erősen megrongált födeleit is az én jelenlétemben emelték, vagyis szedték le. Az V-ik 2·25 m. hosszú, 1 m. széles, 0·72 m. magas s 16 cm. vastag sírláda párnával és a födél elhelyezéséhez szükséges kerettel is el volt látva. A csontokat annyira össze-vissza hányva találtam, hogy a koponya egy része a lábaknál feküdt. (A fogak épek és szépen zománczosak valának.)

A VI-ik sír méretei a következők : hossza 2·06 m., szélessége 0·73 m., magassága 0·63 m., falvastagsága 13 cm. A koporsó födele feltünően különbözött a többiétől. Nem volt házfödél alakja s szegleteiu is hiányoztak a jellegzetes szarvak, hanem a kőlap szegletei gyenge dudorodást s a lap középrésze csak egy kevés kiemelkedést mutatott. Belseje szép simára volt kidolgozva és a koporsó fenekét hófehér gypsz-réteg borította. A gypsz-réteg a szélein 5 cm. vastag, közepén, hol a test feküdt, 2 centiméterrel vékonyabb volt és a koporsó fejénél párnaszerűen 10 cm. magasra emelkedett. Érdekessé tette ezen sírt az is, hogy az eddig feltárt sarkophagok közül csakis ebben az egyben sikerült némi ruhadíszítési tárgyat találni. A csontok itt is szanaszét szórva hevertek és azok között cserépedény-töredékek, valamint egy bronzcsat és egy ruhadísz töredéke is találtattak. A bronzcsat stylisált növényt mutat ; magassága 45 mm., szélessége

35 mm., vastagsága 3 mm. A ruhadísz eredeti nagyságban 54 mm. hosszú, 41 mm. széles és 1 mm. vékony négyszögű bronzlap, melynek közepe rosettát utánozva volt átlyuggatva. Ezen dísznek csaknem felerésze hiányzik. Az egyik szegletén egy kis szeg maradt meg, melyből arra lehet következtetni, hogy ily kis szegek segélyével volt a ruhára — talán az övre — erősítve.

Ezen sarkophagtól alig egy méternyire egy csínosan kidolgozott s belső részében szintén gypsz-réteggel bevont kicsiny koporsó feküdt. Ez a VII-ik sír. Méretei a következők: 1·15 m. hosszú, 0·54 m. széles, 0·42 m. magas. Födelén 20 cm. magasra emelkedő szeglet-szarvak ékeskedtek. Azonban a födélen egy nagy lyuk tátongott és durva kezek e szép födelet már több száz évvel ezelőtt darabokra törték. A koporsó belsejében a gypsz-réteg teknőszerűen volt elhelyezve és a kis hullának a bölcsőt utánozva szolgált nyughelyül.

A VIII-ik sarkophag a VI-ik fejétől 2 m. távolságban északkelet-délnyugoti irányt mutatva feküdt. Méretei a következők: hosszúsága 1·62 m., szélessége 0·51 m., magassága 0·33 m., vastagsága 0·10 m. Födele teljesen széthullott állapotban hevert. Ez az idomtalanul keskeny és hosszú koporsó egy gyermeknek szétszórt csontjait tartalmazta.

Az V-ik sírtól nyugotra még két koporsó találtatott, de ezeknek én már csak a széttöredezett s helyéről kiszedett darabjait, valamint fekvőhelyét láthattam. Észak-déli irányban és egymás szomszédságában voltak elhelyezve s 1·62 m. hosszúságukból következtetve, nagyobb gyermekek sírjául szolgáltak.

Nagy Lőrincz az ásatást a folyó év nyarán ismét folytatta s augusztus hónapban két nagyobb sarkophagot tárt fel. Ezek az előbb említettektől délre, de északnyugot-délkeleti irányban elhelyezve, egymással párhuzamosan feküdtek. Mindkettő 2 m. hosszú, 0·77 m. széles volt. Mindkettőnek durván betört szabályos födelét hatalmas szarvak ékesítették. A födél és sírláda összeillesztésénél azonban egymáshoz illő rámájok nem volt. Ezek egyikét, vagyis a XII-ik sarkophagot, mely az eddig találtak között még a legépebb födéllel bir, közmunkaerő igénybe vételével meg akartam menteni a teljes elpusztulástól. Födelét be is szállíttattuk Tordára a vármegyeházhoz, de sajnos, szállítás közben a laza homokkő nagyobb darabja közepén szétrepedt. A sírládát azonban az alkalommal a munkaerő csekély volta miatt nem lehetett kiemelni és az most is ott hever a 2 m. mély gödörben.

A XII-ik sírtól keletre egy érdekes téglasírra is találtak. Miután Nagy Lőrincz szíves volt ezen újabb leletről értesíteni, a folyó évi augusztus 17-én Gaál László szolgabíróval a helyszinére kiszállottam. A XIII-ik sír oldalai 40 cm. hosszú, 12 cm. széles, 5 cm. vastag téglákból voltak összerakva. Hosszában öt s magasságában négy ily tégla képezte a koporsó egyik-egyik oldalát. A téglák finom agyaggal voltak egymáshoz illesztve, illetőleg ragasztva és a koporsó belseje is ezen agyaggal kisimítva. A koporsó két vége az oldalfalak tégláival tel-

jesen azonos téglákból volt készítve. A födél azonban 40 cm. hosszú, 27 cm. széles és 5 cm. vastag szép lapos téglákból volt a rendes koporsó-födél alakban összeillesztve. Koporsó-fenéket nem tartották szükségesnek készíteni. Ezen czélra az anyaföld szolgált, melyet agyaggal símára tapasztottak. A koporsó feje szét volt rombolva s midőn kirabolták, nemcsak a sírban található más tárgyakat, de még a hulla nagy részét is kivették, mert a csontok közül is csak kevés maradt vissza. A téglasír belsejének méretei a következők: 1·76 m. hosszú, 0·40 széles és a födél nélkül 0·20 m. magas. A finoman iszapolt és jól kiégetett téglák épenmaradt példányaiból néhányat beszállíttattunk a vármegye házához.

Úgy az ezelőtt kilencz évvel talált 7 kőkoporsó, valamint az itt leírt 12 kő- és 1 téglasír már századokkal ezelőtt — valószínűleg a népvándorlás viharai alatt — feltöretett és kiraboltatott. Ez az oka, hogy födele egyetlenegy koporsónak sem ép. A koporsók anyaga is laza és a nedvesség behatása alatt könnyen szétporló, meszes homokkő. Mindannyi az ide 37 km. távolságban, a Székelykő délnyugoti nyulványánál fekvő Hidas község határában lévő kőbányából származott. Igazán bámulatos, hogy ezeket az óriási és nehéz kőtömböket hegyen-völgyön át hogyan hurczolták onnan ide!

Az eddig felásott területtől délre és délkeletre a szántóföldeken még számos, már nagyon elsimított emelkedés jelzi, hogy ott is sírokat rejt a föld. Nagyon sajnos, hogy az eddig napfényre került kőkoporsók, a XII-iknek kivételével, mindazon sorsra jutottak, hogy apróra törve, épületkőül szolgáljanak. Ha ily sors várna a többire is, akkor sokkal jobb, ha azok továbbra is érintetlenül ott maradnak az áradmányi kavicsrétegben. Remélhető azonban, hogy a jelenlegi birtokos, dr. Wolf Gyula, ki maga is nagyon érdeklődik a régészet iránt, nem fogja megengedni, hogy az a kőkoporsókban gazdag sírmező kőbányául tekintessék és használtassék. Erre vonatkozó igéretét birom is!

Ezen római sírmező közelében, keletre alig 600 m. távolban, szépen magasra domborodva vonul el a római út, mely, miután a topánfalvi utat és a Tordáról Felvinczre vezető utat is hegyes szögek alatt átmetszette, Harasztos felé most is jó közlekedési útul szolgál. A római út ezen sírmezőt közel hozta a Torda feletti szőlőkben elterült castrumhoz s Potaissa hajdani tekintélyesebb családjainak egy része, úgy látszik, a Keresztesmezőt választotta temetkezési helyéül. Ezenkívül azonban a castrumhoz más temető is tartozott, mert a castrum közvetlen szomszédságában, a diluvium lankás lejtőjén, valamint a Sulya nevű szőlőben is találtak már tégla-sírokat, sírköveket, sőt régebben egy sarkophagot is.

Torda, 1895. deczember elején.

Téglás István.

III. Dr. KUZSINSZKY BÁLINT, OLASZ- ES HORVÁTORSZÁGI LELETEKRŐL A HONFOGLALÁSI KORBÓL. Rómában, az 1892-ben megnyílt Museo Nazionale Diocletianus thermáiban a legutóbbi időben oly sírleletekkel gyarapodott, melyek méltán a legszélesebb körű erdeklődésre számíthatnak. Mi magyarok sem hagyhatjuk figyelmen kívül, mert a hasonlatosság köztük s azon leleteink között, melyek egyrészt a népvándorlás korából, másrészt a magyarok bejövetelének idejéből valók, szembeszökő.

Az olasz tudósok, mint Barnabei,* a szóban forgó sírleleteket a longobardok emlékeinek tartják s főleg arra hivatkoznak, hogy a vidék, hol a lelhely, *Castel Trosino* (Ascoli fölött, Picenumban) fekszik, századokig a longobárdok kezében volt.

Úgy hallottam, hogy az ásatások még folynak. Eddig 240 sírt bontottak fel, köztük 29 meglepő gazdag volt. Egyesekben harczosok pihentek, másokban előkelő nők. Külön termet töltenek meg a férfiak s különt a nők sírmellékletei.

Az utóbbiak közül figyelmünket különösen magukra vonják: a párosával előforduló nagy ezüst fibulák, a minőket nálunk a keszthelyi és csúnyi temetőkben találtak (ú. n. germán fibulák), a keszthelyi kosaras arany fülönfüggőkhöz teljesen hasonlók, továbbá a korongos mellfibulák, trébelt aranylemezből, filigrán és rekeszdíszitéssel, a melyekhez hasonló alapidomuakat ugyancsak a keszthelyi leletek között ismerünk fel. A hol korongos mellfibula hiányzik, helyét aranykereszt foglalja el. Az egyetlen sírból sem hiányzó gyöngyfüzérek némelyikéről VI. századbeli byzanczi érmek csüngenek.

A férfiak öltözékéhez tartozó díszitmények, nemkülönben a fegyverek már sokkal előrehaladottabb fejlődésről tesznek tanúságot. A paizsrészekről, kengyelekről, sarkantyúkról, kardokról csak éppen megemlékezem. Inkább érdekelnek a szíjvégek. Míg ugyanis az egyik szekrényben ezüst szíjvégeket látunk, melyeknek szíjfonatú díszitményei vastauschir-munka s a nyugaton, mint a VIII. és IX. századok emlékei szerepelnek (nálunk teljesen hiányzanak), addig a szomszédos szekrényben arany szíjdíszitmények ötlenek szemünkbe, melyek élénken emlékeztetnek némely ősmagyar leletünkben előforduló hasonló díszitményekre. Különösen áll ez azokról, melyeknek alapformáját négyszirmú rózsa képezi s a melyekhez hasonló díszitésű és technikájú bronzdíszek a benepusztai és tarczali leletekben feltalálhatók. A háromszögű s pálczaalakú szíjtagok már inkább a keszthelyi leleteket juttatják eszünkbe, bár az elsőkhöz az ősmagyar leletek is (így a verebi) analogiákat szolgáltatnak.

Távol áll tőlem, hogy ezen összefüggés magyarázatát megkisértsem; jelen soraimnak nincs más czélja, mint hogy hazai szakférfiaink figyelmét a trosinoi leletre, illetve annak ismertetésére felhivjam, mely igéret szerint a *Monumenti antichi editi dalla R. Accademia dei Lincei* legközelebb megjelenő kötetében világot lát.

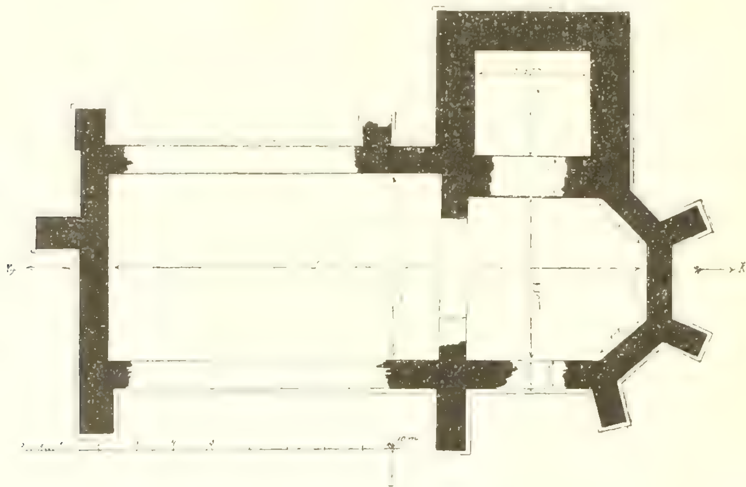
Olaszországból jövet megállapodtam egyebek között Zágrábban is, s megnéztem a múzeumot, a hol egy nagyobb s egy kisebb leletet láttam, melyekre a figyelmet szintén fel akarom hívni, mert rokonságuk a mi ősmagyar leleteinkkel éppenséggel meglepő. Különben a területi összefüggés Horvátország és Magyarország között ezen rokonságot könnyen megmagyarázza.

A nagyobbik lelet 1885-ben került napfényre Klostarban (Belovár, Kőrösmegye) s följegyzésre méltó darabjai a következők: Hosszabb gyöngyfűzér, melyről apró gombokhoz erősített szívalakú lemezek lógnak, teljesen azonosak az

* *Degli oggetti di età barbarica scoperti nel sepolcreto di Castel Trosino presso Ascoli Piceno.* Barnabei jelentése a közokt. ministeriumhoz. *Notizie degli scavi di Antichità* 1895. I. 37. l

anárcsi, törteli ősmagyar leleteinkben előforduló hasonló csüngőkkel ; néhány apró, körtealakú csörgő, fülbevalók, a minők a magyar nemzeti múzeumban, az ősmagyar leleteket magában foglaló szekrényben is láthatók, egy két sodronyból összecsavart torques, mely ősmagyar leleteinkben szintén föltalálható s a halántékgyűrűk hosszú sora. A horvátok úgy ezen, mint a hozzá hasonló, de kisebb bukováczi (Modrus-Fiume m.) leletet ó-szláv eredetüeknek tartják. Annyi bizonyos, hogy a halántékgyűrűk már a XI. és XII. századot jellemző ékszerek közé tartoznak. *Kuzsinszky Bálint.*

IV. GERECZE PÉTER A VÁMOSI PUSZTA-TEMPLOMRÓL. Somogymegyében Vámos helységhez közel, nyugatra egy Dunajka nevű szép fensík terül el, a melyen ma búza terem ugyan, de egykor alighanem község állott, mert az itt emelkedő egykor díszes falusi templom romjai arra mutatnak, hogy vagy

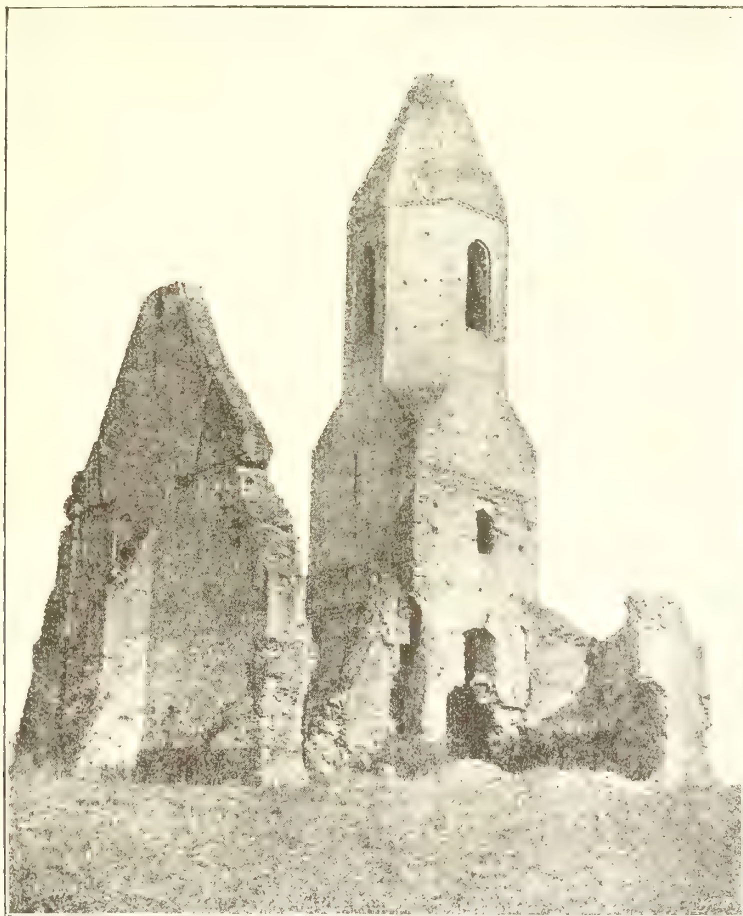
A VÁMOSI PUSZTA-TEMPLOM ALAPRAJZA.

maga a mai Vámos község vándorolt el e magaslatról kelet felé a völgybe, vagy pedig valamely más, ma még névleg is ismeretlen helység temploma volt e szilárdan és stilszerűen épített csínos templom. Ugyan mi értelme volt volna a helységtől ilyen messze különálló plébánia-templomot építeni? A helységeken kívül, sőt azoktól távol, hegyekre, magaslatokra, vagy völgyek fenekébe zárda- vagy monostor-templomokat volt mindig szokás építeni, az előttünk álló és már sok száz év viharaival daczoló romok és azok környéke pedig semmi nyomát sem árulják el annak, hogy itt valaha zárda is állott volna.

Több Vámos helységről tesz említést Fejér Cod. Diplomaticusa, de ezek mind más megyékben fordulnak elő, másutt pedig még kevesebb nyomát leljük annak, hogy a szóban forgó somogymegyei Vámos községhez tartozott-e ez a parochiális templom, vagy tán, mint sejteni lehet, más név alatt lappang okleveleinkben. Annyi áll, hogy az épület a XIV. száz évnél nem fiatalabb és terjedelme, monumentális constructiója egyaránt arra vallanak, hogy népes községnek

és olyan korban szolgált az ájtatosság czéljaira, mikor még a román ízlés, ha már hanyatlóban volt is, de mindenesetre még elég erő és következetességgel alkotta, nyomta bélyegét a kisebb falusi templomokra is.

A templom, mint alaprajza mutatja, egyhajós polygon-szentélyű gyámfalakkal támogatott és egykor csúcsíves boltozatokkal födött épület, mely mellett éjszak felől, részben a szentélylyel közös falú izmos torony emelkedik. Az egész

A VÁMOSI PUSZTA-TEMPLOM DÉLNYUGATRÓL TEKINTVE.

templom belvilágának hossza 14·20 m., szélessége a néphajóban 5 m., a sanctuariumban, melyet diadalív különített el, csak 4·30 m. A néphajó falait már annyira elhordták, hogy itt bejáratoknak nyomát csak ásással lehetne tán megállapítani. Hogy ezt a részt donga-boltozat födte, látni lehet a csaknem egész magasságában fönmaradt nyugati falnak belső felén. A falakat itt is, éppen mint nyugat és kelet felé a szentélyt, 70 cm. vastag és 1·20 m.-re kiszökő gyámfalak támogatták, melyeken azonban ferde metszésű láb kivételével semmi tagozás nem volt. Feltünő szabálytalan a nyugati zárófal, mely dél és észak felé egy-

egy különböző vastagságú szárnyfalat bocsát ki, elől pedig szintén a főtengely vonalától kissé északra gyámfal támogatja, de ajtó- vagy ablaknyilásnak sehol sincs rajta nyoma. A szentélyt négyszögből tompított nyolczszögnek fele alkotja. Ezt igen egyszerű consolokon nyugvó bordás gerinczczel ellátott bolthajtás borította, de ma csak az oldalfalakon látható nyom jelöli egykori magasságát, míg a gerincznek faragott köveiből egy sem látható, mert a többi faragott kőrészletekkel együtt részint elhordták, részint a földbe van temetve. Egy consol töredéke azonban még helyén áll.

Az izmos torony, melynek falai alsó részében egy méternél vastagabbak, a sanctuariumot valamelyest összébb szorítja és külső szélessége (5·20 m.) és vastagsága (4·70 m.) aránytalanul nagy a templom hajójához képest, a mely semmivel sem szélesebb. Különben e vastag négyszög a második emeleten felül nyolczszögűvé tompul, miáltal kissé karcsúbbá lesz ; de egészben így is élénken hirdeti, hogy itt még a csúcsíves kor karcsúbb arányai még távolról sem jelentkeznek. Belsejében két donga-boltozat nyomai láthatók és alsó felében csak az északi falat töri át egyetlen igen keskeny nyilás, melyeknek felső zúzódását két, csúcsban egymásra helyezett tégla alkotja. A négyszögből a nyolczszögbe nem a szögletek fölé feszített boltívecske, hanem egymás fölé kitolt téglarakás, ú. n. Ueberkragung vezet. Az innen emelkedő nyolczszögű emeletet azonban terjedelmes félköríves ablakok törik át négy oldalon ; egész kereken pedig csínos félköríves fries koronázza. Fájdalom, ennél több díszt nem is találunk az egész templomon. E kőben szegény vidék, úgy látszik, megtett mindent és meghozott minden áldozatot, hogy díszes, sőt maradandó becsű temploma legyen, de már kőszállításra nem volt költsége, mint a szomszéd kupavári Szt. Aegidius-monostor gazdag szerzeteseinek. A mi kevés díszítményt találunk e falusi templomon, természetesen ide is a Balaton túlsó északnyugati partjáról hozták talán éppen a Kupavár tövéig hajókon, mint az említett monostor-épület köveit ; de már ott bizonyosan tengelyre kellett tenniök, a mi költségesebbé tette a követ, mint a monostorra nézve, mely egy óra járásnyira észak felé éppen a vízből emelkedett ki hajdanán.

A torony a párkányzaton felül is megtartja nyolczszögű alakját és karcsú gúlaalakban végződik, melyet, úgy látszik, soha sem födött fa- vagy cserépfödél, hanem a valódi román templomok mintájára, a keresztig falból állt.

A falak igen jól égetett élénk vörös és kitünő kemény czementtel rakott téglából állanak, mely olyan szilárdan áll össze, hogy bontása több munkába kerül, mint a mennyit az anyag ér. Ennek köszöni ez érdekes rom, hogy maig is aránylag épnek mondható.

Körülötte egykor bizonyosan temetkeztek és tán néhány jellemző faragvány is hever a föld alatt, melyek vizsgálatot érdemelnének ; melyre fölhívjuk az érdeklődők figyelmét. Addig álljon itt a romok vázlatos alaprajza és fényképi felvétele.

Gerecze Péter.

Nagy ekemezei kehely.

Idecspataki kehely.

IRODALOM.

ARCHAEOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK XIX. köt. Budapest 1895. qu. 134 l. A tartalmas kötet első értekezése Téglás Gáboré a Limes dacicus egy általa bejárt és részletesen ismertetett darabjáról, mely a két Küküllő és Olt között Udvarhelymegye éjszaki és keleti hegységeiben Oroszfalutól Alsó-Rákosig terjed; helyrajzok és átmetszetek magyarázzák a leírást, mely nyomról nyomra halad és ritka szorgalomról tanuskodik. Kivánatos volna, hogy a vallum hátralevő részét is helyszini pontos fölvételét és leírását is föntartaná a lelkiismeretes kutató, mert attól kell tartani, hogy a mindinkább terjedő cultura a nagy határjelző utolsó nyomait is elpusztítja. — Ezután dr. Pósta adja elő ásatásait a sziráki (Nógrádm.) határban, melynek eredménye gyanánt egy La Tène temető tárult föl és egy népvándorlási korabeli temetőből hatvannyolcz gondosan átvizsgált sír tartalmával ismerkedtünk meg. Az értekezéshez a temető térrajza és a fontosabb sírleletek ábrái járulnak. Szintén nevezetes népvándorlási korabeli sírmező ismertetését köszönjük dr. Sötér Ágostnak, a ki Csúnyon (Mosonym.) 251 sírt nyitott meg szokott gonddal. Sajnos, hogy sem Szirákon, sem Csúnyon nem lehetett az egész sírmezőt fölásatni. A csúnyi ásatás leírását is térrajz és számos sírlelet ábrája kiséri, a mi nagyban emeli a közölt gazdag emlékanyag tudományos értékesítésének lehetőségét.

A kötetben negyedik czikknek kapjuk Kandra Kabos értekezését a diósgyőri várról Sztehlo fölvételeivel. Szerző előbb adja az emlékezetes vár hívségesen összeállított chronikáját és azután a már-már végső pusztulásnak induló romokat írja le. *X.*

H. RIEGEL: DIE BILDENDEN KÜNSTE. Kurzgefasste allgemeine Kunstlehre in æsthetischer, künstlerischer, kunstgeschichtlicher und technischer Hinsicht.

E jeles kézikönyv negyedik kiadása egy oly népszerű műnek, mely annálfogva, hogy a műismereteknek egész encyclopediáját adja, igen elterjedt és mint szerző előszavában mondja, az utóbbi harmincz év alatt nem talált versenytársra. Ez utóbbit constatálni ugyan másoknak kellett volna inkább, semmint magának a szerzőnek, műve mindazonáltal világosságánál és rendszerességénél fogva nagybecsű, becses a művészet-kedvelőknek nemcsak mint olvasmány, hanem mint oly munka is, melyet alkalmilag egyes műemlékek, szobrok, képek, bronzok, faragványok stb. birálatánál hasznosan lehet értékesíteni.

Szerző műve három részre oszlik. Az első a művészettel és a széppel foglalkozik; a második a művészetet és a művészeket tárgyalja; a harmadik a művészetet a korokhoz való viszonyában elemzi.

E szerint az első rész a művészet eredetéből indul ki, mely mint képesség (Können) nyilvánul és utánzással, díszítéssel kezdődik; létrehozva fantázia és lelkesedés, vagyis ama «szent őrület» által, melyet Shakespeare a Szent Iván-éji álomban is említ. Ez az isteni ihlet, mely minden nagy művészben megnyilvánult és valami öntudatlan erőre vezet vissza. Ez erőről Gœthe is megemlékezik a Wahrheit und Dichtung-ban, mint a mely benne dolgozik és akaratán is uralkodik.

Költők és művészeknél egyaránt tapasztalhatni, hogy koronkint egy hatalom alatt állanak, mely akaratukon kívül esik. Új, teremtő gondolatokra vezet az, és e gondolatok megjelennek anélkül, hogy szándékoltattak volna. Azért mondja Schelling 1807-iki híres akadémiai beszédében «Ueber das Verhältniss der bildenden Künste zur Natur»: «Ezt a szellemi teremtő erőt nem hozhatja elő semmiféle tan vagy utasítás. A természet ajándéka ez». A léleknek e fölemelkedett állapotában alkotott mű olyan tulajdonságokat és vonásokat mutathat föl, melyek alkotóik előtt ismeretesek voltak. «Vannak a művészetben titkos dolgok, melyeket a művész csak akkor lát meg, mikor műve már megvan és talán akkor sem mindig». Találóan mondja aztán Riegel, hogy az eredetiségnek e forrásából sok vész el a kivitelben a technika és eltanulás által. Idevág Winkelmann ismert elve is: hévvel kell szervezni és flegmával a kivitelt eszközölni. Ekként a mű érdekes keveréke lesz az öntudatlannak és a tudatosnak, a szándékoltnak és a véletlennek. Ez magyarázza meg például, hogy némely festmények egyes részei miért sikerültek jobban, mint mások. Ezek az úgynevezett véletlenek, esetlegességek.

A szépnek fejtegetése után áttér a mű a művészetek történeti fejlődésére és itt az ókori művészetet nemzetinek tartja, melyben tehát nem nyilvánul semmiféle egyéniség, úgy hogy művekről szerzőkre ismerni nem lehet. Ellenben az újkorban a renaissance-szal éppen az egyéniség érvényesül.

Szerző lehetőleg a német bölcsészet kathegoriáihoz ragaszkodik fejtegetéseiben. A művészet fejlődési folyamatánál mondja, hogy a hármas szám az ember minden viszonyában fontossággal bír. A keletkezés, lét, elmulás — kezdet, közép és vég a művészeteknél is észlelhető a fölvirágzás, virágzás és hanyatlásban. Az utóbbi szerinte a modorosságban nyilvánul, midőn a technikai ügyesség mellett az eszme, a tartalom sekélyessé válik. Ma a festészetben a ragyogó technikának sok példáját látjuk, anélkül, hogy az illető festők sokat törődnének azzal, hogy elég jelentőségteljes-e a tárgy, a melyet meg akarnak érzékíteni, vagy hogy költői motivumokra törekednének. Riegel csak jó ízléséről tesz tanuságot, midőn hadat üzen a valótlanságnak és ürességnek, mely az újabb törekvésekben lábra kapott és melynek a sajtó is pártját fogja és hivatkozik fejtegetéseiben Lenbach következő nyilatkozatára: «Minden hozzáértő megegyezik abban, hogy a művészeti tevékenységnek és műértelemnek igen alacsony fokára jutottunk».

Az ilyen általánosítások azonban, ha még oly jeles művésztől erednek is, igazságtalanságra vezetnek. Ha ez a raffinált technikájú üresség helyet foglal is tárlatainkon, láthatunk itt sok olyat is, a mi valóban jó és művészi. Lenbach szavai nem vonatkozhatnak sem a modern spanyol történeti festményekre, sem az angol művészet komoly alkotásaira, sem azon művészekre, a kik ritkán szoktak

tévelyegni. Legújabb kiállításunkon is, igaz, hogy ott van a tévelygés egy brillánsul festett női arczkép karrikaturájában, de egyszersmind ott van az egyensúly László és Balló portrait-iben. Nem lehet kárhoztatni, hogy sok és sokféle lévén a tehetség, új utakat törnek. Hiszen Lenbach maga is elfakult arczképek modorában keres egy új hatást és ezt is könnyen mondhatná valaki tévelygésnek. És végül, a mi tévedés volt, azzal számol az idő, mint azt szerző maga is constatálja a berni származású Stauffer Károlynál, ki nyugtalan természeténél fogva szobrász, festő, rézmetsző volt egymásután és túlzó realistikus nézetei mellett semmire sem vitte. E művész elveiről következőleg tanuskodik egy levelének e passzusa: «Bármilyen tárgyat, egy utczai sárdombot is a clairobscur által hangulatteljes képpé lehet átalakítani; mindig csak a *miképen* fordul meg a dolog; a hol az egyik egy sárdombot lát, ott a másik csodálatos színellentéteket vesz észre». Ez igaz. Csakhogy a sárdomb sárdomb marad, melynek nincs semmi mondani valója és a színellentéteket érdekesebb helyeken is föltalálhatjuk. És találóan mondja a szerző, hogy ha egy ilyen csodálatosan megfestett sárdomb vonzóerőt gyakorol egy művelt emberre, azt csakis az érzés, tehát valami lelki folyamat által teszi, a mi a festőnek «csodálatos színcontrastjai»-ban megnyilvánult. És e tekintetben a *miképnek* teljes jogosultsága van. Eléggé bizonyítják ezt a hollandi virág- és holttermészet-festők. De ez magában véve nem lehet művészet. Mert ha végigszemlélünk egy nagyobb képtárt, a madonnákat, keresztrefeszítéseket, tájképeket, mythologiai jeleneteket, arczképeket és genre-darabokat, aligha fog minket pusztán a mikép érdekelni, hanem tekintettel leszünk a tárgyra, a költői felfogásra, stylistikai megalakításra, a történelmi mozzanatokra és a mestert jellemző sajátságokra.

Riegel rendszeres és alapos művének számos érdekes pontjával foglalkozhatnánk, ha terünk engedné, mi azonban csak egyre kívánunk némileg kiterjeszkedni, arra t. i., mely az archæologiát eléggé közelről érdekli, értjük a hamisítást.

Riegel egész helyesen megkülönbözteti egymástól a tévedést a megtévesztéstől. Igy az első esetben az olasz és németalföldi képek annyi tévedésre nyujtottak alkalmat, hogy mindent gyanuval telve fogad az ember, a mi történelmileg vagy okmányilag nincs igazolva. Európai képtárakban nem ritkán megtörténik, hogy képek újra kereszteltetnek. Igy a kasseli képtárban 1888-ban 764 kép közül 184 új művésznevet kapott. Már e példa is mutatja, hogy a katalogus-készítést nem kellene a megszokott alapon és kellő alaposság nélkül eszközölni.

A szándékos hamisítás sokkal érdekesebb tüneteket mutat föl. El van ez terjedve a művészet minden ágában és hamisítottak az egyptomiaktól kezdve a legújabb időkig. Azonban most már a természettudomány és technika rendkívüli fejlettsége oda vitte a dolgot, hogy, mint Riegel mondja, a hamisítás győzelmi pálmát lobogtat kezében. Vannak hamisítók kicsinyben és nagyban, vannak egyes hamisítók és hamisító társaságok, gyárak. Sokat beszéltek és írtak már e kalamitásról, egyes törvényszéki tárgyalások csodálatra méltó dolgokat hoztak felszínre, sok amateur, sőt jeles szakember ejtetett már tévedésbe. De Riegel maga beismeri, hogy a hamisítás fölismerése és bizonyítása legtöbbnyire nem könnyű és e tekintetben alig nyujtható biztos útmutatás.

Az antik művészet terén egész szoborműveket hamisítottak, különösen márvány-domborműveket és mellszobrokat. Némelyik annyira sikerült, hogy a hamisítást kézzelfoghatólag bizonyítani lehetetlen. Mint tudjuk, Michel Angelo maga is hamisított egy ízben. Rondanini herczeg Rómában bírta a róla nevezett Medusát, mely most Münchenben látható. Thorwaldsen és Rauch közvetítésével eladta azt a porosz kormánynak és a művet Humboldt Vilmos követ lakásán bámulták. Ekkor Müller festő egy második példányt hozott elő, melyet a bajor trónörökös számára szerzett meg. És ez volt az igazi. Roudanini herczeg rászedte mind a két nagy szobrászt tréfából, aztán a pénzt visszaszolgáltatta.

A görög aranyékszereket szintén utánozzák. Itt Riegel figyelmeztet, hogy azoknak színaranyból kell lenni. Mintha a hamisítók ezt nem tudnák és maguk is nem használnának színaranyat. Újabban megtörtént, hogy az odessai múzeum számára adtak el egy csomó hamisított régiséget, bronzokat, terracottákat, feliratokat.

Sikerrel hamisítják a régi pénzeket, terracottákat és vésett köveket. A Poniatovszky-gyűjtemény 2601 darab kővéről kisült, hogy nem egyéb egy nagyszerű hamisításnál.

Képek és kézrajzoknál az eset hasonló. Rafael rajzai, melyek a Disputa alsó baloldalára vonatkoznak, egyszerre megvannak Firenzeben, Bécsben, Frankfurtban és Angliában.

A Louvre múzeuma csak nem régiben vett meg egy állítólag renaissance-kori szobrot bronzban 40,000 frankon, mely egy feladó levél következtében szintén modernnek bizonyult. Szerencsére még nem volt kifizetve. Visszaadták. Valóságos remekmű volt.

Az esetek hosszú sora, melyeket Paul Eudel «Le truquage» czímű művében elbeszél, majdnem alkalmas minden félénk gyűjtőt a beszerzésektől elijeszteni.

Ilyen körülmények közt Riegel nagy súlyt fektet a valódiság birálására és idevágó támpontjai először a proveniencia, melynél fontos a mű feltalálásának vagy létrejöttének helye, módja és ideje, a készítő, találó vagy eddigi birtokos személye. Másodszor bizonyítékokat képeznek írásbeli okmányok, felíratok, archivumok okmányai. Harmadszor fontos a mű anyaga és technikája ; de ez már nagyobb nehézségekkel jár. Negyedszer nem lehet figyelmen kívül hagyni a műben nyilvánuló művészeti szellemet. Mert nagy mesterek szelleme nem utánozható. Ezt a tételt azonban néhány eset már megczáfolta ; így Bastianini, egy ördöngős kezű szobrász Benivieni mellszobrával rászedte a legelső szakértőket, művébe annyira bele tudta lehelni a renaissance szellemét.

Paul Eudel «A hamisítás» czímű mű szerzője, szakértő sindicatusok felállítását indítványozza, abból a szempontból indulva ki, hogy több szem többet lát. E testületek valamely díj lefizetése mellett minden hozzájok benyújtott művet alapos birálat alá vennének.

E sindicatusokban természetesen megbizható egyéniségek ülnének, a többi között gyakorló műveszek is, a kik az utolsó forumot képeznék.

Azonban Eudel könyvében maga beszél el olyan eseteket, a melyek az embert a legilletékesebb sindicatusi tagokra nézve is gondolkodóba ejtik. Ez esetek közül álljon itt a következő :

Madame Boiss, egy párisi virágzó műkereskedés tulajdonosnője, megvett egy Clodionnak tulajdonított terracotta-csoportozatot, mely satyrt ábrázolt nymphával és ámorral. Az eladó Du Boullay volt, a roueni múzeum custosa, a ki nyugtatványában (12,000 fr.) megemlítette, hogy a mű 1769-ből van datálva és a nympha karján és lábán restaurálva van. A darabot beható vizsgálat alá vették és rendben találták. Öt év mulva azonban valaki azt az észrevételt tette, hogy az a hely, a hol Cloidon jegye áll, egy önálló plaque, mely a massában ügyesen van elrejtve és gypsszel lesimítva. Erre Madame Boiss a szobrot visszakínálta az eladónak, a ki ismét Denière urat hívta fel helytállásra, mert a művet 4000 frankon tőle vette. 1880. január 17-én a törvényszék kijelölt három szakértőt felülvizsgálásra. Azonban Du Boullay főlebbezett. A felső forum helybenhagyta az első végzést és most a pör folyamán kitudódott, hogy Denière a szobrot egy Madin nevű háztulajdonostól vette, ez pedig egy orosz hölgytől lakbér fejében vette át.

Boiss asszony mellett Thiaucourt restaurator allegalt a következő irattal:

Madin úr, ki 1867-ben még kereskedő volt, fölkért, hogy a kérdésben levő szoborról mondjak véleményt és hogy a leány jobb karját restauráljam.

Én nem vonakodtam kijelenteni, hogy a csoportozat nem Clodiontól való. Nagy gyakorlottságomnál fogva a műtárgyak, különösen terracották birálatában nem ismertem föl a mester stylusát, sem az anyagot, melyet csak ő használt és a melyben egy gyakorlott művész nem csalódhatik.

Én habozás nélkül egy Lebroc nevű művésznek, barátomnak tulajdonítottam e terracottát, ki nemrég halt meg és a ki fiatal korában titokban Clodiont utánozta . . . az általam restaurált művek patinirozását is tőle tanultam.

Hogy műveinek annál inkább megadhassa az eredetiség bélyegét, tagjai eltörte és ismét odaillesztette.

Becsületemre állítom mint szakértő és javító művész, hogy a csoportozat nem származik Clodiontól. Huszonöt év óta gyakorlom a szobor-restaurálás művészetét és a kijavítandó Clodion-terracották legnagyobb része az én kezemen ment át.

Du Boullay pedig a következő bizonyítványt szolgáltatta be a biróságnak:

Alulírott bizonyítom, hogy kezeim közt volt egy Clodiontól származó csoportozat, mely Denière úr birtokában volt és egy nymphával incselkedő satyrt ábrázol, a jobb oldalon egy amorral. Az egésznek basisa szikla, bachikus járulékokkal.

A mű csak az alakok végtagjaiban volt eltörve. E töréseket terracottában kijavítottam. A gypsznek csak az volt a hivatása, hogy az újra megcsinált darabokat eltakarja.

Egyéb javítás nem fordult elő sem a sziklán, mely érintetlen volt, sem a signaturán, melyre ez még inkább áll.

Páris 1877. jul. 11. Carrier-Belleuse

a Sèvres-gyár munkavezető-igazgatója.

Eudel nem értesít arról, hogy miként végződött a pör. De arról az mindenesetre tanuskodik, hogy a szakértelemnek is vannak határai.

Irmei Ferencz.

A «KIRCHLICHE KUNSTDENKMALER AUS SIEBENBURGEN» czímű kiadvány második sorozatának most megjelent első füzete Reissenberger Lajos utolsó munkája, melylyel alkalmunk lesz e folyóirat hasábjain foglalkozni. Reissenberger hosszú életpályáját a tudomány nem csekély kárára befejezte s örök nyugalomra tért meg. Benne a régészet buzgó és szakavatott munkatársat vesztett, a ki zajtalanúl, de annál nagyobb szorgalommal kutatta s válogatta ízléssel szűkebb körű hazája városaiban s rejtett apró helyiségeiben a régi emlékeket, hogy azokat egyszerű, tárgyilagos s ép ezért maradandó értékű leírások kíséretében közölje. Egyik fő munkája, a fennebb idézett, melyet mindenki mindig haszonnal és érdeklődéssel fog lapozgatni.

Az előttünk fekvő füzetben nyolcz tárgyat ismertet a szerző; hét ötvösmunkát, egy bronz keresztelő medenczét s egy faragott fa kórust. A harmadik és negyedik lapon egy-egy sodronyzománczos kelyheket látunk, mindkettőről mellékleteink hű fogalmat adnak.* Az előbbi az idecspataki, az utóbbi a nagy ekemezei templom tulajdona. A szerző a darabokat a Hampel által felállított osztályozás értelmében jellemzi, a nagy ekemezei templomét a felsőmagyarországi, az idecspataki templomét pedig az erdélyi stilirányhoz sorolja. Osztjuk e nézetet s analogiákat is idézhetnénk, pl. a bars-szentkereszti és a poprádi sodronyzománczos kelyheket s a bécsujhelyi Mátyás serleget. Ezekhez képest a nagy ekemezei legfeljebb változatszámba megy.

Érdekesek, mint szokatlan részletek, a rotulusokon látható fejek. Azt hiszem, keresztelő szt. János levágott fejét a tálban ábrázolják. Feltevésem bizonyossággá válnék, ha kiderülne, hogy az illető templom s a nevezett szent között tényleg van kapcsolat, akár az által, hogy a templom vagy valamely oltára neki van szentelve.

Nevezetesebb a 3. táblán ábrázolt kehely, annak folytán, hogy a kuppa kosarán lévő levélalakú mezők között foglalt kő, Reissenberger szerint, rubint, ékeskedik és mivel a mezők díszitménye mind egyforma, csakhogy felváltva zománczos és sodronyból, gömböcsökből alkotott, zománcz nélkül. Sodronyzománczos kelyheiket ritkán díszitették kövekkel. Veress Endre írta le a közelmúltban a vármiai sodronyzománczos kelyhet (A. É. XV. k., 412—416. l.), melynek kuppáján szintén rubintok vannak, ugyancsak a zománczos mezők között, a párta alatt. E két kehely között egyebekben is sok a hasonlatosság: a virágok rajzában és szerkezetében, a nodusban, úgy hogy valószínű, hogy a vármiai kehely is ugyanabban a művészi központban keletkezett, a melyben az idecspataki.

* A «Kirch. Denkmäler» kiadója, Carl Graeser úr szíves volt Reissenberger tanár iránti kegyeletből megengedni, hogy a két fénynyomatú táblát mi is közölhessük, a miért e helyütt is elismeréssel tartozunk néki. *A szerk.*

Kérdés: egykorúak-e a kövek a kehelylyel? A feleletet csak megtekintés után adhatnók. Ha az idecspatakit nézem, hajlandó vagyok azt mondani, hogy igen, noha ne feledjük, hogy ezt is javították utólag, mint a vármiait. Mire terjedt ki jelen esetben a javítás, nem tudom, de annyi áll, hogy a sodronyzománczos rajznak megfelelő filigrán is később került az idecspataki kehelyre, mert eddigi tapasztalataim szerint a filigrám mustrája mindenkor más, mint a sodronyzománczé, a technika sajátságain alapul, geometrikus és a XV—XVI. században sohasem tüntet fel virágokat vagy egyéb növényi díszitményeket. Ez a stilisztikai külömbség alkot éles válaszfalat a filigrán és a sodronyzománcz között s egyik bizonyítéka annak, hogy a kettőnek semmi köze egymáshoz. A mennyiben tehát e kehelynél egy és ugyanaz egyszer zománczban, máskor filigránban fordul elő, ez aligha tekinthető valamely csodálatos kivételnek, hanem inkább annak tudható be, hogy a kelyhet valamikor, a XVI. században is restaurálták s a zománczot filigránnal javították.

A többi tábláról csak annyit, hogy a berethalmi fedeles kupát Stinn Tamásnak tulajdonítanám, daczára annak, hogy a fenekében lévő domború művön más bélyeg van, hisz maga Reissenberger is említi, hogy ez s a kupa nem együvé valók. Stinn modorára vall a díszitmény, annak kezelése és ő készítette előszeretettel a hosszú homlokú, göndörhajú fejeket. A hássági serleg szárát ellenben nem tartanám sárkánynak, legkevésbbé pedig a szt. György által legyőzött fenevadnak, miután ezt tudtommal nem szokás koronásan ábrázolni. Ha egyáltalán egykorú s összevaló a serleg öble, talpa a szárával, abban inkább a bethleni Bethlen grófok czímerében látható koronás kigyót látnám. *Radisics Jenő.*

«FRACTIO PANIS.» Az Urvacsora legrégibb képe a Capella Graecában Felfedezte és magyarázta *Wilpert József.* 140. l. ívrét 17 nagy képes táblával és 20 szöveg közé nyomott metszettel. Freiburg, Herder. 1895.*

E fontos tanulmány szerzője Wilpert, a római katakombák kutatásainak folytatásában Rossinak méltó utódja. Már «Principien der Fragen der christl. Archæologie» 1890., «Ein Cyclus christologischer Gemälde» 1891., «Die Katakombengemälde» 1891. és «Die gottgeweihten Jungfrauen in den ersten Jahrhunderten der Kirche» 1892. czímű munkái is ily római kutatásokon alapulnak. Most De Rossi halála után ő a legavatottabb fossora az ős keresztény katakombáknak. Új munkájában is fényes sikerű kutatásokat mutat be a tudományos világnak.

«A kinek alkalma volt, így kezdi előszavát, a Via Salaria nuová-n sz.

* «*Fractio Panis.* Die älteste Darstellung des Eucharistischen Opfers in der Capella Graeca.» Entdeckt u. erläutert von I. Wilpert. etc.

Priscilla katakombájában az ú. n. «Capella Græcát» láthatni, annak emlékezetéből a képe nem egyhamar mosódik el.»

Az archæologust különösen építészeti formái lepik meg és csakhamar észreveszi, hogy falfestményei Pompéji jobb képeivel is kiállják a versenyt.

Wilpert munkájának tartalma *kilencz* nagyobb fejezetből és *három* kisebb függelékből áll. A három első fejezetben tárgyalja az ujonnan felfedezett falfestményeket és a főkép méltatásának kapcsán a «Capella Græcá»-t; a két következő fejezetben a kápolna többi festményével és azok korával, a hatodikban az atriummal, a hetedikben az őskeresztény liturgiával, a nyolczadikban a képek összefoglaló magyarázatával foglalkozik; végre a kilenczedik fejezetben néhány ikonographiai következtetést von le az előadottakból.

Azon emlékekről, melyek tárgyával összefüggésben vannak, *három* függelékben emlékezik.

A fontosabb feliratos kőemlékeket mutatja be, melyek a szóban levő katakombában napfényre jöttek és az ú. n. Abercius-féle felirat kérdését valódi német alapossággal meríti ki.

A «Capella Græca» egy kis egyhajós bazilikát képez, mely három kis apsissal végződik (1. ábra). Ezen három fülkéből álló apsis egy boltívvel van a hajótól elválasztva. Oldalt köröskörül kőpad fut végig. Ebben a kápolnában az oldalfalakon levő bibliai tárgyú festmények már régebben ismeretesek voltak, de Msgr. *Wilpert* gyanakodott, hogy a dongaboltozat falán is kell ily képeknek rejleniök. 1893-ban tehát hozzáfogott a falakra rakódott stalaktit leolvasztásához. Az eljárást, melyet ügyes vegyész segítségével követett, bámulatos sikerrel járt. A luminarhoz közeli boltozaton először «Dániel próféta az oroszlán barlangban» volt látható. Ezen freskón a próféta úgy, mint a legrégibb képén (a Domitilla-katakombában) tunicában és paenulával öltözve jelenik meg, nem úgy, mint a III. századbeli képein, ruhátlanul.

Ezen képtől balra Ábrahám áldozata van feltüntetve, a mint fiát, Izsákot meg akarja ölni.

Ezen képhez legközelebb volt Lázár feltámasztásának jelenete. Ez azon képek közől, melyek a biblia ezen csodatételére vonatkoznak és az ó-keresztény emlékeken nagy számmal előfordulnak, korra nézve a legrégibb. Wilpert ennek alapján azt bizonyítja, hogy szt. János evangelista könyvét, melynek hitelességét némelyek kétségbe vonták, már a II. században isteni kinyilatkoztatáson alapulónak tekintették, mivel Lázár feltámasztását csak ez az evangelista mondja el.

A mint Wilpert a fal fáradságos tisztogatását és a cseppkőlerakodástól való megszabadítást folytatta, reábukkant kutatásainak legnagyobb sikerére. Egy csoportképre, mely az őskeresztény archæologiában eddig sehol sem fordult elő, az Úrvacsora megünneplésének, a *kenyértörésnek* ábrázolására. Ez az a *Fractio Panis* (2. ábra), ez a szerző munkájának magva, melynek kifejtésére és érvényre jutására használja fel az ott és másutt talált feliratos maradványokat és az egész katakomba berendezésének magyarázatát.

De Rossinak utolsó lejárata a katakombába volt az, midőn ezt a «Capella Graeca»-t megtekintette és a mint a «fractio panis» freskóját vizsgálgatta, ezen

nevezetes szavakra fakadt: «Con questa scoperta Lei *coronava* gli scavi!» Wilpert kutatásai e koronájának az őskeresztény liturgiára nézve fontossága van. Ezt most már nemcsak az archaeologia, hanem a hittudománynak is tudomásul kell vennie, ha nem akarja az elmaradottság vádját magára vonni. Tudós szer-

1. ÁBRA. A CAPELLA GRÆCA A SZENT PRISCILLA KATAKOMBÁKBAN.
(Wilpert «Fractio panis» III. táblája után.)

zőnk mind a két szempontból tárgyalja felfedezését. Az Úrvacsorában résztvevők, számszerint hatan, egy alacsony félkörívű pamlagon (signa, accubitorium) heverésznek római módon, az egyetlen szakállos ember, a ki a kenyeret a törés határozott kimutatására előrenyújtott karokkal töri, az asztal jobb végén (in dextra

orum) *ül.* Ő azáltal van kitüntetve, hogy egyedül ő van szakállal ellátva. A résztvevők között van egy lefátyolozott női alak is. Az áldozár lábainál áll egy két fülű korsó, tovább két tányér ugyanannyi hallal és öt kenyérrel, azonkivül balra nagy, jobbra három kis kosár színültig kenyérrel megtömve.

A két darab hal és öt kenyér *az ötezer embernek* 2 hallal és 5 db. kenyérrel való *csodás kielégítésére* vonatkozik.

Ugyanezt a symbolikus alkalmazást Wilpert több későbbi képből is magyarázza. Igy Alexandria egy katakombájában freskón a halak és kenyér csodás szaporítása szintén az Úrvacsora symbolikus előképe gyanánt van alkalmazva.[1]

Továbbá a régi egyházi irók, Origenes és a többi műveiből merített idézetekkel bizonyítja be szerzőnk ezen vonatkozását.

Ezután magát a ténykedést fejtegeti és kimutatja a szt. irásból és az első egyházi irókból, hogy a *kenyértörés*, mint pars pro toto, az Úrvacsora, illetőleg szt. miseáldozat megjelölésére szolgált.

Egész a II. század derekáig a fractio panis az eucharistikus áldozatra vonatkozó terminus-technikus vala. Ez a fractio panis a kereszténység első századában a szeretet lakomájával (agapeval) volt összekapcsolva és csak később ülték meg külön-külön a ténykedést.

Wilpert tehát alapos okból indult ki, mikor az Urvacsorának ezen symbolikus, nagy freskója alatt, az apsis hátterében az oltárt kereste és csakugyan reá s akadt egy falazott, de kiürített sírüregre. A vértanú ereklyéit, melyeket az a sír őskeresztény szokás szerint magában rejtett, a menekülő hivők kegyelettel elemelték. Csak két, a száraz stukkóra festett (tehát nem alfresco), görög sírfeliratot talált. Ezekről nevezték el a kis templomokat régibb időkben a fossorok «Capella Graeca»-nak; bár a szerző ez elnevezést tudományos szempontból nem helyesli.

A mi a falfestmények technikáját illeti, kutatónk terjedelmes fejezetben jellemzi azokat. Czinóbervörös alapon az alakok sárgásfehér, az árnyékolás sötétebb vörös, vagy barna színnel van megfestve. És bár ez a sötét színezés föld-alatti helyiségben nem vallott volna szerencsés választásra, mégis érthetőbb lesz előttünk ez a körülmény, ha a luminárt, mely most be van falazva, nyitva levőnek képzeljük és akkor a világosabb piros szín valóban ünnepies hatású lehetett. Az oldalfalak festményeinek fresko-alapjául a márványstukko természetes fehér színe szolgált.

A bejárat felőli falon az égő kemenczében álló *három babyloniai ifjú* áll. Körülövezett tunicába vannak öltözve, fejükön a phrygiai sapka, karjaik ősi szokás szerint imára kiterjesztve.

Az oldalfalak képcsoportjait már *Garucci* is sikeresen megfejtette[2] és a szemérmetes *Zsuzsanna* bibliai történetét vélte benne látni. Itt szerzőnk *Perret*-vel szemben (Catacombes III.) meggyőzőleg bizonyítja e két csoportképre vonatkozó tárgyi magyarázatát. Szintúgy Lefort-val[3] szemben a biztosság önér-

1 Rossi közölte a képet a «Bulletino di Archeol. Crist.» 1865., Wilpert még néhány római katakomba freskójára is hivatkozik, ennek a felderítésére.

2 Storia II. tav. 81. 1.

3 «Études sur les monuments primitifs de la peinture chretienne.»

2. ÁBRA. A KENYÉRTÖRÉS (FRACTIO PANIS) A «CAPELLA GRÆCA»-BAN.
(Wilpert «Fractis panis» XIII. és XIV. táblája szerint.)

zetével állítja, hogy az egyik fülkének festménye a *bénának*, illetőleg inaszakadtnak evangeliumi alakja.

A boltív négy sarkán Wilpert felismerte a négy évszaknak, tavasz, nyár, tél és ősznek jelképes fejeit. Ezeken kívül még egy biblikus képcyklus nyomai is vannak, mely *Mózesnek* a sziklából fakasztott csodás vízforrását tünteti fel.

A főkép, a «fractio panis» freskója fölött a bold. Szűz széken ülve fogadja a *három király* hódolatát. Mint több hibás publicatiót, itt is Liell-nek, a katakombákban előforduló Mária-képekről írt munkáját korrigálja. Mária nem karosszéken ül és a királyok fején nincs phrygiai sapka, mint Liell reproduktióján láthatjuk.*

A diszítő festményekre nézve szerzőnk alkalmazza *Mau*-nak a Pompéji-beli decoratiókra vonatkozó osztályozást, mely szerint ez egy incrustationalis, egy építészeti és két ornamentalis ízlést különböztet meg a pompéji festészeti decoratiónál. Wilpert úgy találja, hogy a «fractio panis» kápolnájában a két első ízlést

GERONTIUS SÍRTÁBLÁJA A III. SZÁZADBÓL A DOMITILLA KATAKOMBÁBAN.
(Wilpert 198. l.)

követték. A padlattól a falfestményekig márványozott talapzat van a falfelületen képezve és ez ismételve tagozott a fehér stukkóból képezett párkányzatok által.

A legérdekesebb fejezetek egyike az, melyben szerzőnk a falfestmények korát határozza meg. Először itt is egy tévedés helyreigazításán kezdi, mely a római archæologusoknál valóságos «canon»-ná vált; mintha u. i. az volna a «Capella Græcá»-nak régibb része, mely mintegy hajóját képezi, ellenben a fülkés apsis későbbi keletü volna. Ezt a tévedést Wilpert már 1893-ban, a «cultori di archeologia sacra» társulatában tartott fölolvasásával oszlatta szét és meghivta a szakértőket, hogy győződjenek meg állításáról. *Stevenson* és mások ezután igazat is adtak kutatónknak; a katakomba képei mind egy időből és pedig a Kr. u. II. századból valók.

A falfestés stílusán kívül fő bizonyítékai ennek, hogy fractio panis symbolumát az Úrvacsora kifejezésére csak a II. század derekáig használták. Azonkivül

* «Darstellungen der allers. Jungfrau auf d. Kunstdenkmälern d. Katakomben.»

az étkezésnél résztvevő nő és a hódolatot fogadó Szűz Mária hajviselete épen olyan, mint Sabina, Hadrianus neje és Marciana, Trajánus nővére képein látható.

Szerzőnk egy külön fejezetben eloszlatja azon archæologusok nehézségeit, a kik a «Capella Græca» kicsiny volta miatt kételkedtek abban, hogy itt isteni tiszteletet lehetett volna tartani. Wilpert körülményesen leírja azt az «*atrium*»-ot, melybe nevezett kápolna nyílik és a melyet öt jókora keresztboltozat födvén, elég tágas arra, hogy több keresztény is részt vehetett a Capellában, mint presbyteriumban tartott istentiszteleten. Bizonyítja továbbá, hogy ez a hosszúkás folyosó a hozzá csatlakozó öt kamarával szintén a nevezett szentélylyel egykorú építmények. Ezt bizonyítja az a piscina is, melyre szerzőnket *Lanciani*, a római vízvezetékek tudós kutatója figyelmeztette és mely katakombánk fölötti

SÍRRÓL VALÓ KŐTÁBLA A SZENT PRISCILLA KATAKOMBÁK II. EMELETÉRŐL A III. SZÁZAD KÖZEPÉRŐL. (Wilpert 84. 1.)

villához tartozott. Az ezen mellékhelyiségekben talált feliratokról is pontosan beszámol Wilpert.

A mit a miseáldozatnak az első századokban, különösen sz. Jusztin martir idejében való szolgáltatásáról egy tekintélyes részben elmond a «Fractio Panis» megvilágítására, azt minden papnevelő-intézetben elő kellene adni, mert szebbet és alaposabbat az egyházi archæologia terén még nem írt senki.

Szintén inkább hittudományi az a rész, melyben a «Capella Græca» minden egyes freskóját külön-külön a főcsoporthoz, a «Fractio Panis»-höz való viszonyításában kimerítőleg fejteget.

Az archæologust ismét közelebbről érdekli az erre következő fejezet, melyben néhány tanulságos következtetésre jut.

1. A cyklus, melyet a «Capella Græca» egyike a legteljesebbeknek azok közül, melyeket a katakombák elénk tárnak.

2. Egyike a legrégiebbeknek és azt bizonyítja, hogy nemcsak a III., hanem már a II. században is ismerték a keresztény symboliumokat.

3. Csak Noëről és Dánielről vannak régibb képeink a Flageus-féle Hypogaeumban.

A többi bibliai jelenet a *legrégibb* a «Capella Græca»-ban. 4. Dániel képén egy ókori római épület alakja látható, mely profán archæologiával foglalkozókat is foglalkoztathat. 5. A *kehelynek legrégibb alakja* az, mely a «Fractio Panis» képén látható és az egy kétfülű korsó; egyszerű, kupa és nodus nélkül.* 6. Felsorolja a többi katakombában levő, a «Fractio»-val rokon falfestményt. 7. A «Fractio» és a «Lucina-kriptában» van a két legrégibb kép, melyen a *hal*, mint az eucharistikus áldozat egy attributuma előfordul.

Azután a Priscilla-katakombában talált két ismeretlen feliratos emléket is mutat be, melyeken kereszttel jelölt kenyerek is vannak ábrázolva.

Egy bennünket közelebbről is ismertet, egy *Salonában* talált Krisztus-monogrammal ellátott mécsest, melyen szintén a *hal* és *5 kenyér* van ábrázolva.

Az ú. n. «atriumban» talált keresztény feliratos kövek után egy fontos kérdés bebizonyításával fejezi be jelen monographiáját. Kimutatja, hogy az ismeretes *Abercius*-féle felirat, keresztény sírkő. *Ficker* G. a berlini akadémiában azt vitatja, hogy pogány jellegű, míg Schulze, Marucchi nevetségessé iparkodnak tenni ily feltevést. A «Bulletin Critique» *(Duchesne)* is megmosolyogja ezt az állítást. *De Rossi* is azt hiszi, hogy komolyan nem lehet erről vitatkozni.

Mivel azonban *Harnack* tanár is ezen feltevés mellett foglalt állást, Wilpert kiméletlenül reáolvassa a berlini akadémikusra, hogy mily tájékozatlan az őskeresztény archæologiában. Ezt meg ismét el kellene olvasnia minden profán archæologiával foglalkozónak, hogy lássa a határvonalakat, a pogány és keresztény epigraphika közötti különbséget.

Megdönti *Fickernek* azt az állítását, hogy a βωμός a földalatti temetkezésnél ki volt zárva. Wilpert kimutatja, hogy itt kisázsiai cippus-ról van szó, hol a keresztények a temetőben csak oly szabadon *állitották* föl a síremléket, mint mások.

Előttem két bizonyítéka látszik plausibilisnek.

Első, hogy az Abercius-feliraton a «jó pásztor»-ról szóló parabola van alkalmazva.

A másik, hogy az elhunyt a felirat végén kéri az elmenőket, hogy «*imádkozzanak érte.*» Önérzetesen felszólítja Wilpert Harnackot, mutasson ki erre *egyetlen* egy példát a pogány epigraphikában.

Különben szerzőnk közli ennek a híres feliratnak a szövegét a legpontosabban.

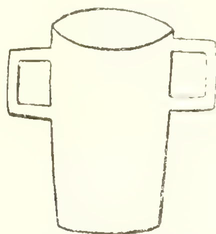
Általában mondhatjuk, hogy Wilpert nagyobbrészt ismeretlen, vagy eddig hibásan közölt emlékek képeit adja. Kópiái mind fényképek után készültek. A hol lehetett, mindenütt tisztán mechanikus úton készíttette a reproduktiót, a nélkül, hogy legcsekélyebbet is javíttatott volna rajta festővel. A 17 tábla többnyire sikerült phototypia. Néhányat ezek közül át kellett rajzoltatni, de pld. mind a 20, szövegbe nyomatott ábra, tisztán fénykép után készült.

* 80. lap. 7. ábra

Csak két kifogást tudnék tenni szerző ellen. Kicsinyesnek tünik fel ily monumentális munkában, ha oly körülményesen leírja, mily fárasztó volt reá nézve a létrákon való mászkálás, a stalaktitnak eltüntetése stb. efféle. Más hiba, hogy bizonyos elbizakodottsággal szól, nemcsak azokról, kik nem értenek őskeresztény archæologiát, hanem kiméletlenül *leszól* olyanokat is, kik a keresztény archæologiában is már érdemeket szereztek. Egyedül De Rossi előtte a mester, a többi semmi. Ezt ily tudós embernél jellembeli hibának tartom, mert a nagylelkűség nyoma sincs benne és saját ügye iránt sem fog sympathiát szerezni.

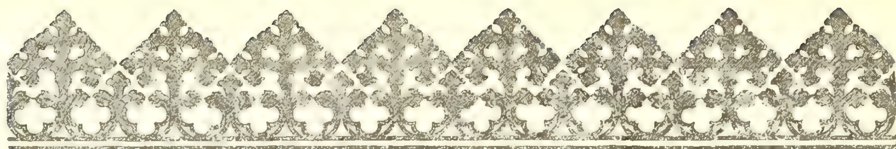
Azonban a jeles munka reális értékét el kell ismernie mindenkinek; meggyőződésem szerint e mű valóságos esemény az egyházi archæologia irodalmában.

Récsey Viktor.

A KERESZTÉNY KEHELY LEGRÉGIBB KATAKOMBAI IDOMA.

(Wilpert szerint.)

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT november hó 26-án tartotta meg rendes havi ülését a m. tud. Akadémia heti üléstermében.

Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt báró Nyáry Jenő másodelnök, dr. Hampel József, dr. Berecz Ödön, Szumrák Pál, dr. Pósta Béla, Nagy Géza, Huszka József, dr. Kuzsinszky Bálint, Kunvári Fülöp, Halavács Gyula igazgató-választmányi tagok, dr. Gerecze Péter, Vásárhelyi Géza, Miletz János, Kada Elek, Szontag Antal, a titkár, pénztárnok és tíz más hallgató.

Elnök megnyitván az ülést, első sorban *Nagy Géza* értekezett a törteli honfoglaláskorabeli sírról, bemutatva a nagyérdekű leleteket is.

Ezután dr. *Hampel József* több becses, újabban érkezett bronz régiséget mutatott be a m. nemzeti múzeum régiségtárából.

Titkár rövid jelentése után a pénztárnok havi jelentése olvastatott fel, melyet az ülés tudomásul vett.

Végül elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Kuzsinszky Bálint és dr. Pósta Béla vál. tagokat kérvén fel, az ülés véget ért. *Dr. Szendrei János*,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT deczember hó 31-én délután 5 órakor, a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta meg ez évben utolsó ülését.

Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt: Szumrák Pál, Halaváts Gyula és Kunvári Fülöp választmányi tagok, továbbá Reiner Zsigmond, Szontag Antal, Lipcsey József pénztárnok és 10 más hallgató.

Elnök megnyitván az ülést, *Darnay Kálmán*-nak a szt. gróth-polgárvárosi pogány magyar temetőről szóló értekezését és leleteit mutatta be. *Dr. Pósta Béla*, a maga részéről is érdekes fejtegetéseket fűzvén ahhoz.

Titkár a folyó ügyekről tett rövid jelentést, majd bemutatta pénztárnok havi jelentését, melyet a választmány tudomásul vevén, miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére két tagot fölkért, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT, az országban a legéberebb cul turális eyesületek egyike, kiadta Mailand Oszkár

szerkesztette VII. évkönyvét az 1891 és 1892. évekről. Gróf Kuun Géza elnöki megnyitó beszédein kívül, melyek mindig magasan járó tudományos szellemről tanuskodnak, ugyancsak gróf Kuun tollából kapjuk a Székelyföld és Thorda város monographusának, báró Orbán Balázs, életrajzát. A reánk tartozó többi közlemények sorából kiemeljük Henning Rezsőét az Erechtheionról, mely nyilván azért kerül szóba ez évkönyvben, mert szerzője a helyszinén járt és alkalmasint önálló új nézetet kiván előadni e rejtélyes épületről, mely annyi sok hypothesisre adott már alkalmat.

A másik archæologiai dolgozat Szinte Gáboré, ki a hunyadmegyei Kolczvárt saját fölvételei szerint közli és előadja röviden építési történetét.

A hivatalos részben Mailand Oszkár írja le a társulat működését és a füzetet bezárja a társulati tagok névjegyzéke. *ab.*

A társulat elhatározta, hogy bár pénzereje nehezen engedi meg az Évkönyvek gyakori kiadását, a millennáris év örömére külön, a magyarság ősiségét, a magyarok letelepedését és ittlétének első évszázadait tárgyazó s lehetőleg az erdélyi részekre és Hunyadmegyére is vonatkozó Évkönyvet ad ki s ehhez a társulat tiszteleti tagjainak és más munkásainak közreműködését kikéri.

A társulat múzeumának Trefort miniszter által átengedett és eredetileg Hunyadmegye adófillléreiből a reáliskolának ajándékozott terjedelmes telek és épületek a másutt elhelyezhetőnek nem talált állami fiúiskola kiegészítése érdekében rendre kiüríttetvén, az értékes és Dacia multjához sok becses adalékot tartalmazó múzeum egy tűzveszélyes és a rendszeres elhelyezésre, a közönség látogatására alkalmatlan szűk házban zsúfoltatott össze. Ezt a tudomány szempontjából sokáig nehezen tűrhető állapotot már csak a Déván működő nagyirányú intézetek tekintetéből is megszüntetni óhajtván, a társulat elnöksége azzal a kéréssel folyamodik Wlassics miniszterhez, hogy a húsz ezer forint értékű volt reáliskolai teleknek és épületeknek az állami elemi iskola kiegészíthetése céljából történt átengedése fejében már az itt tanuló ifjuság művelődését is biztosító múzeumi helyiségről gondoskodni méltóztassék. A csekély pénzerejével máris szép eredményekre utalható társulat múzeuma valóban sürgős rendezést és biztosítást érdemelne.

A társulat 1895. évi Évkönyve Kún Róbert szerkesztésében befejezéséhez közeledik. A megye monographiáját a társulat legközelebb munkába veendi. Boj. Bun és Lungsora községekből bronzrégiségeket szerzett a múzeum s több feliratos kő behozatalát Téglás Gábor munkába vette. Szinte Gábor a megye műépítészeti jellegű templomait, a magyarkori várakkal, kastélyokkal felvette fényképekben és megörökítette a millennium alkalmából. *T. G.*

AZ ESZTERGOMVIDÉKI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNETI TÁRSULAT f. évi február hó 4-én tartotta meg évi közgyűlését Kruplanitz Kálmán főispán és Pór Antal apátkanonok elnöklete alatt. A közgyűlés egyhangulag elfogadta a Pór által átdolgozott alapszabály-tervezetet ; határozott Esztergom monographiája és még az idén közzéteendő társulati évkönyv dolgában ; végül néhány tiszteleti taggal egészítette ki magát.

A FELSŐMAGYARORSZÁGI MUZEUMEGYLET gyászolja alelnökének, Kaplarcsik Mihálynak, a múzeum igazgatójának, 1895. évi deczember 9-ikén 50 éves korában bekövetkezett gyászos elhúnytát. Az elhúnyt évek során át hű odaadással kezelte a reábízott intézetet és tehetsége szerint megküzdött a közömbösséggel, mely e nevezetes culturális intézetnek, mint sajnos, sok hasonló intézetnek, veszedelmes ellensége. Áldás emlékére. Vajha akadna méltó utódja, a ki a felsővidék e fontos tudományos góczpontját ismét új életre ébresztené. *H.*

A VERSECZI VÁROSI MÚZEUMRÓL. F. évi január hó 26-án nyílt meg először a verseczi városi múzeum a közönség számára. Czélja mindazt gyűjteni és megtartani, a mi Versecz tjf. városa és közvetlen multjára vonatkozással bír. Ajándékul azonban más régiségeket is elfogad. A város évi 500 frttal segélyezi.

A vidék régiségekben való bővelkedése egy városi múzeum alapításának eszméjét a lakosságban ismételten érlelte meg. A képviselőtestület már 1882-ben foglalkozott e gondolattal, de eredmény nélkül; hasonlóképen sikertelen maradt Rittinger Ede, verseczi régiséggyüjtő, ugyanily irányú törekvése. Végre 1893-ban Seemayer János kir. tanácsos, a városnak jelenleg is polgármestere, megtörte a jeget és hosszabb fáradozás után megvalósíthatta a régi tervet. Ő ugyanis az említett év junius 1-én, a közs. iskolaszék ülésén, az akkor már 4000 kötetből állott iskolai könyvtárral kapcsolatban indítványozta egy helyi történelmi múzeumnak alapítását, melynek költségei a könyvtár jövedelmeiből fedeztessenek; de ebbe a kerületi tanfelügyelőség bele nem egyezett.

Ekkor az iskolaszék a városhoz tette át az alapszabálytervezetet, melyet – minthogy a miniszterium azt kivánta, hogy a város közönsége létesítse a múzeumot — a városi képviselőtestület 1894. május 14-én és junius 9-én tárgyalt és elfogadott. A m. kir. belügyminiszter a felterjesztett alapszabályokat ugyanez évi julius 12-én 56,699/III. *a)* szám alatt jóváhagyta, mire az iskolaszék múzeumi helyiségül a fiunépiskola épületében egy nagy termet adván, a múzeumi őr augusztus 15-én már meg is kezdte a működését.

Szerencsés körülmények az új múzeum gyors fejlődését okozták. Sikerült ugyanis Rittinger Ede 2.715 dbból álló régiség- és éremgyüjteményét, mely verseczvidéki leletekben igen gazdag, előnyös feltételek mellett megszerezni, s evvel a múzeum alapja meg volt vetve. A második nagyobb szerzemény Milleker Bódog 881 dbnyi ajándéka volt. Azonkívül gyült be ajándékozás folytán 1894. decz. végéig még vagy 1000 db, minek következtében az összegyűjtött tárgyak száma 1894. végén 4868 dbra rúgott. Az épen akkor megszünt városi főreáliskolából a múzeum szekrényeket és egyéb butorokat kapván, már 1895. april elején a múzeum helyisége ideiglenesen bebútorozva és a gyüjtemények ideiglenesen rendezve voltak.

A mult évi gyarapodás is jelentékenynek mondható. Az összes gyüjtemények gyarapodtak 1672 dbbal, ú. m. a régiséggyüjtemény 577 tárgygyal, az éremgyüjtemény 834 dbbal, az okmány-, kép- és tervrajzgyüjtemény 68 dbbal és a nyomtatványok gyüjteménye 193 dbbal. Ennélfogva a múzeum állománya 1895. decz. 31-én 6540 db volt, és pedig 2401 régiség, 3273 érem, 282 okmány, kép és tervrajz és 584 nyomtatvány.

A régiségek közt van: őskori tárgy 1851, római 340, egyiptomi 4, népvándorlás-korszaki 56, török-magyarkori 84 és újabbkori 74 db.

A régiségek részletezését a következőkben adjuk:

Őslénycsontok (mammuth, stb.) Versecz-, Vattina-, Gerebencz- és Temes-Strázsáról, őskori dolgok Verseczről, a város nyugati szélén volt kőkori telep maradványai, a Cservenka-dűlői bronzkorbeli urnatemető maradványai, a füzesvölgyi őstelep maradványai, a kápolnahegyi őstelep maradványai, a Meszics-csatorna melletti őstelep maradványai, a lugosi vasut töltése mellett előfordult leletek, elszórtan előfordult őskori leletek, a vattinai bronzkorbeli őstelepről, a varadiai bronzkorbeli őstelepről, a potporányi kőkori őstelepről, az izbistyei őstelepről, ulmai bronzkincs, kis-zsámi öntőműhely maradványai, Karánsebes vidéki öntőműhely maradványai, 2 meszicsi bronzlelet, zichyfalvai lelet (buzogányfő), ó-budai lelet (buzogányfő), vég-szendrői (szerbiai) lelet (szobrocska), 2 meszicsi lelet, berzsányai (Szerém vm.) lelet, 2 nagy-szredistyei lelet, boden-tavi czölöpépítményi régiségek, egyiptomi régiségek (szobrocskák). Római korszaki leletek: Verseczről, Vattináról, Nagy-Szredistyéről, Varadiáról, Károlyfalváról, Alibunárról, Vég-Szendrőről, Ó-Budáról. Népvándorláskori leletek Verseczről.

Ezeken kivül van még: török-magyarkori régiség 84, pecsét 24, fegyver, szerszám 34, ékszer 10, egyéb 6 darab.

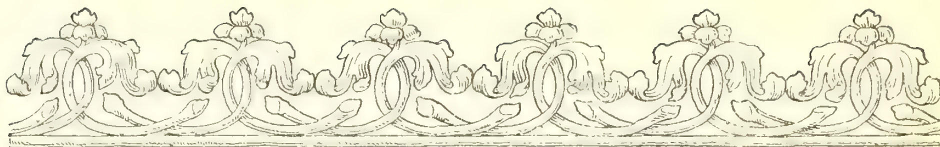
Legjobban van képviselve az őskor. A verseczi kőkorszaki őstelep nyolczadfélszáz tárgyai, a verseczi urnatemető edényei és a karánsebesvidéki bronzlelet érdekes fényt vetnek déli vidékünk őslakóinak életviszonyaira. A többi őskori tárgyak közt is van sok érdekes darab. A római dolgok egy egész tárlót töltenek be. A népvándorláskorszaki régiségek mind verseczi leletek. A török-magyar korszaki tárgyak közt van egyebek közt egy aranyműves bronzból készült ponczverője, a trébeléshez szükséges motivumokkal a XVI. vagy XVII. századból.

A múzeumi terem területe 80 m². A bútorzat 6 tárlóból, 2 nagy hasábos és 6, asztalokra elhelyezett vízszintes kirakószekrényből áll.

Végre megemlítem még, hogy a múzeum mostantól fogva minden vasárnap d. e. 10—12 óráig a közönség számára nyitva van.

Versecz, 1896 jan. 30-án.

Milleker Bódog.

KÜLÖNFÉLÉK.

A HONFOGLALÁSI KOR EMLÉKEIRŐL értekezett a m. tud. Akadémia f. évi január hó 13-ikán tartott ülésében e folyóirat szerkesztője. Az értekezés meg fog jelenni azon emlékműben, melyet az Akadémia a millennium alkalmából közrebocsájt. Bevezetését közli az «Akad. Értesítő».

A NAGYVÁRADI SZOBORLELETRŐL.* Az 1895. évi október havában talált szobor és fölirat-leletet Karácsonyi dr. úrral együtt megtekintvén: a mi a szobrot illeti, nem hiszszük, hogy az a XVIII. század első felénél régibb lenne, a mennyiben Nagyváradnak a törököktől való visszavétele után (1692) nemcsak hogy a katonai hatóság nem engedett a várban és a vár körül építkezni, úgy hogy Benkovics püspök az építendő székestemplom részére a Kőrös másik partján keresett s jelölt ki helyet; de az újonnan megalakult püspökségnek és káptalannak még ahhoz sem volt módja, hogy tisztességes terjedelmű ideiglenes székesegyházat építsenek. Építettek a Kőrös másik partján egy kis falusi templomot fatoronynyal, a melyben káptalan s a lelkészkedő francziskánusok együtt szorongtak.** Benkovics püspök meghalt, mielőtt székesegyházát megépíthette volna, 1702-ben. Ahol ilyen szegénység uralkodott, hogy lehetett volna gondolni arra, hogy e várban, ahol ekkor már csak a katonaék laktak, emberfölötti nagyságu kőszobrot emeljenek! Különben a talált szobor fölfogásban, kivitelben annyira hasonlít a váradi régi Szent László-szoborhoz, a mely 1739-től 1893-ig diszíté (?) a város főterét, a Szent László-tért, hogy már csak ezért is a XVIII. sz. első felébe kell helyeznünk azt. Nem lehetetlen azonban, hogy még későbbi. A régészeket sokkal jobban érdekelheti az a fölıratos kődarab, a melyet a minapi közlemény hibásan mond sírkőrészletnek, a mennyiben az egy góth kapu keretének felső darabja, góth ajtó szemöldök párkánya. Dr. Karácsonyi leolvasta a rajta levő föliratot. E teljesebb leolvasás szerint a fölirat szövege ez: . . . . . *clesie ipsi XV. praepositus cultor . . t sancti testudine templa johannis.* Ami talán annyit jelent, hogy egy nagyprépost a János templomát boltozattal látta el. Kétségtelen, hogy amint azt Bunyitaynál olvassuk, 1472-ben volt a székeskáptalanon kívül még egy Ker. Szent Jánosról elnevezett társaskáptalan is, a melynek prépostja ugyanekkor ifj. Vitéz János volt, az idősebb a híres, nevezetes Vitéz Jánosnak hasonnevű unokaöcscse, aki később, 1480-ban, mint a

* V. ö. Arch. Ert. 1895. XV. 430—431.
** V. ö. Bunyitay: «A mai Nagyvárad megalapítása». Budapest, 1895. 12. l.

magyar király követe Rómában járt, 1481-ben szerémi püspök lett, 1497-ben a dunai tudós társaság elnöke.* Nevezett tudósunk valószinűnek tartja, hogy Vitéz János, az idősebb, a püspök volt a társaskáptalan alapítója,** aki új boltozattal látta el e fölirat szerint a templomot; hátha az meg nem volt más mint ifj. Vitéz János, a prépost, egyszóval hátha róla szól e fölirás?! Megjegyezzük végül, hogy e kapuszemöldök-kő hossza körülbelül 130—140 cm. lehetett.

Megnéztük ezenfelül az ú. n. Bethlen-bástya közelében lévő kaszárnya-rész néhány kisebb szobáját, a melyek annyira magukon viselik a XVII. század-beli magyar építészet jellegét, hogy bátran Bethlen «palotája» maradványainak tarthatjuk azokat. Hogy az építés helyén sok, részint csúcsíves, részint renaissance épületmaradványokat láthatni, s hogy egy rendszeres és czéltudatos ásatás nem egy érdekes leletet hozhatna napfényre, azt talán fölösleges is mondanom. A többi közt az udvarbeli kútra, amely a régi székesegyház szentélye helyén van, be lévén vezetve a vízvezeték, a várban immár semmi szükség sincs, s így ott bátran lehetne az épületek sérelme nélkül ásatni.

Nagyvárad, 1896 január 25. *Dr. Némethy Gyula.*

AZ IPPI KINCS. Ipp (Szilágyvármegyében) Szilágy-Somlyótól kissé dél-nyugatra körülbelül kétóra járásnyira esik. Nevezett helyen Sebess Emil, föld-birtokos, gazdasági épületet akart emeltetni, midőn Kovács B. Ferencz munka-vezető hat társával f. évi november hó első hetében rátaláltak a kincsre. A kincs helyét egy a földből kiálló kő jelölte. A tulajdonos többször botlott meg a kőben, de nem is sejtette, hogy valamelyik nagylelkű őse ilyen úton-módon, mint szokás mondani, kivánta figyelmeztetni az örökségre. A nagy-mennyiségű arany és ezüst kincset fazékban találták meg. A szerencsés megtalálók az örömtől és kincsvágytól meghatva elsőben csak úgy belemarkolva osztozkodtak a leleten, illetőleg annak egy részén. A többit, várva az alkalmasabb időre, elrejtették a szénás kertben. Csakhogy P. J., kinek úgy látszik, legkevesebb vagy egyáltalában nem jutott a kincsből, túljárt a többinek az eszén, és egy észrevétlen pillanatban elemelte a még meglevő, osztatlan részt.

A leletet körülbelül 25 napig tartották titokban. És csak a midőn egyik-másik túl akart adni Széplakon, Zoványban és Nagyváradon osztalékán, jutott az egész lelet nyilvánosságra. A mint ennek híre ment, a kerületi főszolgabiró azonnal intézkedett ez ügyben. Mindennek daczára a kincsnek csak 25 százaléka került meg. A többi elkallódott.

A birói nyomozásnak eddig 339 darab ezüst és 3 darab arany érmet sikerült megszereznie. Ezek közt van huszas, két és fél-forintos ezüst, és nagyobb értékű arany is. Némelyike azonban már kiment a forgalomból. Valamennyi érem Mária Terézia idejéből való.

Szilágy-Somlyó, 1895 deczember 9.

Fetzer János Ferencz,
gymn. tanár.

* Bunyitay: «A váradi püspökség története» II. k. 51. l.
** Id. m. 204—205. l.

MEGALITHIKUS EMLÉKEK a hebrida szigeteken. David MacRitchie legutóbb tanulmányozta a Hebridákon létező különböző fajta őskori építményeket, az emlékekül vagy vallási czélokból állított kőoszlopokat, a kővárakat és félig földalatti kőházakat és mindezeket szemléltető ábrák kiséretében értekezik (Some Hebridean Antiquities; különnyomat a «Reliquary and Illustrated Archaeologist» 1895. oktoberi számából), melyekből két érdekes emlék képét Szumrák Pál, miniszteri osztálytanácsos úr szívességéből közölhetjük.

1. «CLACH AN TRUISEIL» NEVŰ KŐOSZLOP.

Az egyik magára álló, gneisből való menhirt ábrázol, mely «Clach an Truiseil» vagy Trooshelkő neve alatt ismeretes. Magassága túlmegy a 20 angol lábon. A kép legkeskenyebb oldaláról mutatja, nyugatról, éjszaki és déli oldala szélesebb. A másik kép a Calernish határában álló kősorokról ad fogalmat. Itt csak a középső csoportot látjuk, mely egy 17 angol lábnyi pillért körülfog. E középső pillér mellett kamarás kőrakás (caern) nyoma maradt, miért is az egész csoportot halottas emléknek tartják. *x. y.*

2. CALERNISH HATÁRÁBAN ÁLLÓ KŐSOROK.

BÁTTASZÉKI LELET. Báttaszéken, Tolnavármegyében értesültem dr. Kovács Bálint orvos barátomtól, hogy a vasúti állomástól körülbelül 350 lépésnyire, a vasúti vendégfogadó mögött levő téglagyárnál, téglavető munkások két méter mélységben ásatag régiségeket találtak. De mint mindenütt, úgy itt is az

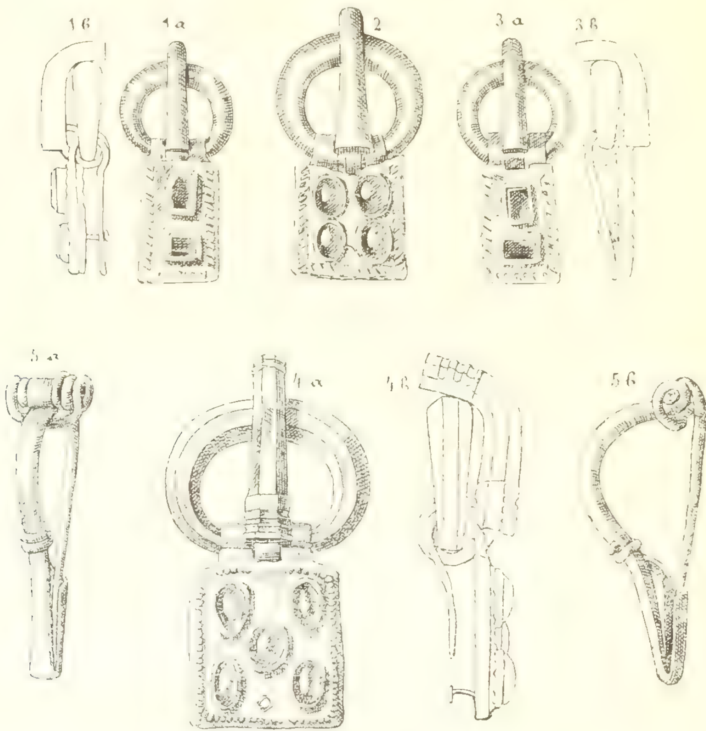
egyszerű emberek a helyett, hogy a lelet értékesítése végett úri emberhez fordultak volna tanácsért, felvilágosításért, maguk akartak előbb az anyag minőségéről meggyőződést szerezni. Csakhogy ez eljárásban nem volt köszönet, amenynyiben a tárgyakat helyenkint alaposan megreszelték, vagy darabokra törték. Ily állapotban vitték el a leletet dr. Kovács Bálint orvoshoz, kiről tudták, hogy mindig meleg érdeklődéssel viseltetik a régészet iránt. És reményökben nem csalatkoztak, mert megfelelő árért a leletet csakugyan neki átszolgáltatták. Az ő révén jutott azután egyik-másik darab meghatározás és ismertetés végett én hozzám. Habár a munkások, a régészet kárára, az anyag előleges vizsgálatánál elég mostohán bántak el, mindamellett a tárgyakat a töredékekből félreismerhetetlenül újból lehetett összeállítani, illetőleg gondolatban kiegészíteni. Midőn ez megvolt, megállapíthattam, hogy a lelet nem egyéb, mint egy a múlt emlékeiből ránk maradt népvándorláskori ezüst csat és nyitott végű karperecz. 1. A karperecz tömör ezüstből készült; teste hengeralakú, vastagodó, kerek metszetű végekkel. A végek 7 mm. átmérőjüek. Ott, hol a karperecz legvékonyabb, keresztmetszete 4 mm. Belső leghosszabb átmérője 5 cm., szélességben pedig 3·5 cm. A karperecz felülete egészen síma és súlya 31·5 gramm. — 2. Csat. Mind karikája, mind lemeze kerülék alakúak. Hosszúságban 4 cm. és szélességben 2 cm. átmérőjüek. A tüske elől lehajlott és 2·5 cm. hosszú, vége felé mindinkább vastagodik olyannyira, hogy tövénél keresztmetszete 7 mm. A csat lemeze alúl homorú és e részében helyenkint zöld rozsdával vonódott be; felülete pedig a tüskével együtt erősen aranyozott. A karika a lemezzel nem képezett egy tagot, hanem csuklóra járt. Ezt igazoljuk azzal, hogy a gyűrű lemez felőli része sokkal vékonyabb, mint a mellső része, és a lemez pántszerű nyújtványának megfelelően tagozott. Súlya 39·7 gramm. A csat leginkább a pusztatóti lelet megfelelő darabjával egyezik meg, a karperecz pedig a mezőberényinek hasonmása. A csaton, karpereczen kívül találtak még csontfésűt, kardpenge töredéket vasból és szegeket. — 3. A fésű kétsorú. Fogai vastagok és ritkásan állanak egymás mellett. A középen törött fésűt mindkét oldalán csontlemezzel fogták át, melyeket egy-egy aklával (szegecs) erősítettek meg a végeken. Dr. Kovács e sajátságos körülményt javításnak tartja. — 4. A vas kardpenge, melynek markolata és hegye hiányzik, erősen rozsdamarta. — 5. A vas szegek közül egyik 34, a másik 22 mm. hosszú. Dr. Kovács Bálint a báttaszéki ékszereket a magyar nemzeti múzeumnak ajándékozza. *Fetzer János Ferencz.*

MURGAI LELET (Tolnamegye). A nemzeti múzeum nem régiben egy tolnamegyei régiséggyűjteményben érdekes kis kincset szerzett meg, mely valószinűleg a római császári korból való. A lelet körülményeiről csak annyit lehetett megtudni, hogy a murgai szőlőkben rigollozás alkalmával lelték. A múzeumba jutott tárgyak következők: Egy grafittal kevert fekete cserépkorsó, melynek ábráját 1/4 nagyságban itt közöljük; a nyakán és a has táján gyűrűs dudor köríti, az alsó gyűrű alatt hullámos vonal ékíti, a két gyűrű közti téren pedig kisimított mezők érdes mezőkön vonuló hullámvonalakkal váltakoznak. E diszítményeket hegyes eszközzel nyomták az érdes fölületbe. A korsóval lelt öt ezüst ékszernek 5/6 nagyságban adjuk ábráit. 1. Négyszögű csat dupla lemezzel,

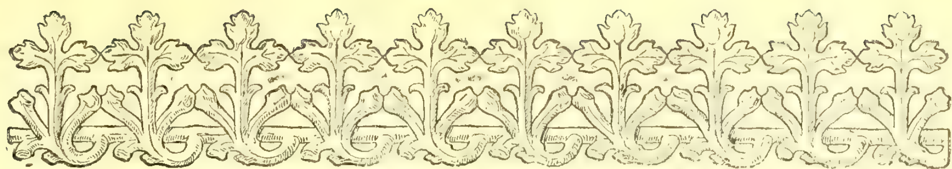
melyben bennejárt a szíj, kerek karikával 1 *a*. oldalnézet, 1 *b*. felső nézet; a lemez fölületét aranypléh borítja, rovátkolt keretű szegélylyel, közepett két négy-

szögű drágakő táblácskája egyenletes síma fölülettel, karneol vagy almandin. 3 *a*. és *b*. ugyanolyan szíjcsat. 2. Valamivel nagyobb szíjcsat, a szíjt borító lemezekből csak a felső van meg, rajta négy tojásdad idomra csiszolt karneol (?) Legdíszesebb és legnagyobb a 4. sz. *a*. és *b*. alatt bemutatott; a szíjt ölelő lemezek közül az alsó csonka, a felsőt hasonló aranypléh borítja, mint az alsót, a fölületet ezúttal öt tojásdad karneol ékíti és a csat tüskéjének a tövét és végét hornyolt aranylemezke borítja; karikája nem körded átméretű, de hosszában futó hét sáv tagozza a fölületét csak úgy, mint a tüskéjét. — 5. Ezüstfibula, négy hajlású rúgójának sodronya a nyak alá hajlik, lába tüsketartó hüvelyt képezve, visszahajlik és sodronyos vége a nyak tövét öleli. 5 *a*. az oldalnézetet, *b*. a felső nézetet mutatja. Úgy a csatok, mint a fibulák idomai a római korban dívó formákhoz csatlakoznak. *h*.

MURGAI (TOLNAMEGYE) LELET.

A KELETI SZŐNYEGEK EREDETE.

Alig vannak a műtörténetnek nehezebben megoldható problemái, mint azok, melyek a kelet felől Európára ható művészeti termékekhez fűződnek. «Keleti» befolyás az őskortól mind a mai napig érezhető az európai művészetben. Egyes korszakokban és egyes iparművészeti ágakban uralkodó szerepe jutott, annyira, hogy lépten-nyomon reátalálunk és fölismerjük, de a hányan e befolyás kútforrására a «keleti» művészetek hazájában e művészet eredetét és történeti fejlődését meg akarták írni, kénytelenek voltak bevallani, hogy ez idő szerint ez lehetetlen, mert hiányzanak reá oly előmunkálatok, a minők a nyugoti művészet emlékeit korok, iskolák, mesterek és műhelyek szerint taglalni engedik. Hiányzik a kútfők kellő ismerete, sőt még az emlékekről magukról sincs még teljes áttekintésünk.

A mikor «keleti hatásról» szólunk, megszoktuk külömböztetni a távoli s a közeli keletet. A távoli kelet China, Japán, India aránylag később kezdett Európa ízlésére befolyással lenni és ez országok művészetét ott helyben is jobban kisérték szemmel az írók. Ezek a főokok, a miért ezt a keleti hatást aránylag jobban ösmerjük.

Ellenben a közelebbi kelet, az Ázsia közép és nyugoti részében évezredek óta létezett művészeti góczpontok kisugárzása ősidők óta folytonos és szakadatlan volt és ama népek irodalmukban csak gyéren adnak művészeti fejlődésükről számot. A keleti műtörténet összes fejezetei között viszont egy sincs oly homályban, mint a textil-művészet. Századok óta árasztják el világrészünket keleti szőnyegek, újabban Amerika is szenvedélyesen vásárolja, hazánkban Brassón át száz számra hozták be a XVI. században * és való-

* V. ö. Arch. Ért. 1888. VIII. 160. «Századra megy azon szőnyegek száma, melyek Oláhországból egy év alatt Erdélybe kerültek; és minthogy (Brassóban) a huszad számadások csak egy esztendőből (1503-ból) maradtak ily részletesen reánk: a behozatal egy évtized alatt ezrekre rúghatott.» Fejérpataky czikkéből «Brassó városának régi számadás könyvei.» (1503—1526.)

szinűleg már korábban is kedvelték, bámulatos színpompájuk örömmel töltötte el az európai embereket és régóta nem volt oly kelendőségük, mint napjainkban. Ösztönszerű az a közérzés, hogy e szőnyegek annál szebbek, mennél régebbek; de még csak néhány évtizeddel ezelőtt Európában vajmi kevés szakismerőnek volt arról sejtelme, hogy melyek tehát a régibb, melyek az ifjabb szőnyegek. A keleti szőnyeg történetének problemája csak napjainkban kezd homályából kibontakozni. Csak lépésről-lépésre küzdjük le a homályt és e munkában hazai szakértőinkre is hálás föladat vár, mert a nyugaton sehol sem maradt fönn annyi régi keleti szőnyeg, mint a mennyit, kivált Erdélyben, századok óta a templomok, czéhesládák és egyes családok megőriztek. Az emlékek, melyeket ily módon elődeink megóvtak, annál becsesebb műtörténeti anyagot szolgáltatnak a kutatóknak, mert a keleti szőnyegek bevitelének a XVII. században jóformán vége szakadt és mert a bevitel idejében is az erdélyi úton, leginkább Bulgárián és Oláhországon át hozzánk jutott szőnyegek közös szilistikus góczpontból, Kis-Ázsiából eredtek, tehát a keleti szőnyegek történeti tárgyalásában magára álló, aránylag könnyen körűlhatárolható csoportot képeznek.

Ez talán akkor tűnt föl legelőször, mikor 1891-ben Bécsben keleti szőnyegekből nagy nemzetközi kiállítást rendeztek és ott a magyar iparművészeti múzeum «erdélyi» szőnyegei is szerepeltek. E kiállításról átalában azt lehet állítani, hogy az nyitotta meg legelőbb szemünket az előázsiai szőnyegipar tekintetében, mert óriási emlék-anyag egybegyűjtése által megadta a lehetőséget arra, hogy összehasonlító tanulmányok révén vidékek és némileg nagyobb korszakok szerint lehetett a «keletiség» átalános nevezete alatt ismert csomózott szőnyegeknek addig átláthatlan sorait osztályozni.

Kapcsolatosan e kiállítással új lendületet vett a szakirodalom és a már korábban megtörtént korhatározási kisérletekhez, melyek Lessingnek és Karabaceknek köszönhetők, már most a rendszeres és szakavatott tanúlmányok egész sora járúlt s ezek közt ismét azok a legbecsesebbek, melyeket Riegl, az osztrák múzeum őre tett közzé.

Itt, mint legtartalmasabb munkára, ezen szerzőnek a «régi keleti» szőnyegekről írt művére utalhatunk, mely átölelte mindazt, a mit ez érdekes emlék-csoport történetéről néhány évvel ezelőtt tudtunk. A XVI. század volt visszafelé az az időhatár, a meddig a legrégibb szőnyegek korát bizton föl lehetett vinni,

azon túl csak határozatlan találgatásokkal és föltevésekkel mertek egyes szaktudósok vissza nyúlni.

Riegl legújabb műve* nagyot lendített a chronologia kérdésén és más egyéb tekintetekben is jelentékenyen előbbre vitte ismereteinket a csomózott szőnyegekről.

Mintegy ezer évvel korábbi időben a sassanida uralkodók korában ismerte föl Riegl a keleti szőnyegek legrégibb datálható mintáját. Természetes, hogy nem bírta eredetiben a szőnyeget bemutatni, hanem kimutatta egy domborművel ékített ezüst tálon, mely szőnyegen ülő sassanida uralkodót ábrázol, a 450—628 évekből. A tál Rómában van Stroganow hg birtokában és évekkel ezelőtt a permi vidéken lelték, a honnan már oly sok hasonló ezüsttál került elé. A szőnyeg szélét indás mustra szegélyzi, mely sok rokonságot mutat a classikus időben dívó ghirlándokkal és mezejében fölismerhetők azok a sajátszerű palmettes és leveles mustrák, melyek a későbbi keleti szőnyegekben is oly uralkodó szerepet játszottak. (1. ábra cca $^{1}/_{2}$ n.).

A szőnyegen ülő sassanida uralkodó annak a kérdésnek a fölvetésére adott alkalmat, hogy mely időtől kezdődik Perzsiában a szőnyegek olyfajta használata, hogy azok az ágyat és pamlagot pótolják, mint a hogy mai napig is a keleten majdnem minden ilyfajta bútort fölöslegessé tesznek. Riegl e kérdésre is megtalálta a feleletet. Reá utal Mesopotámia régi műveltségére és a szék, asztal és ágy használatát az ottani ősrégi emlékeken kimutatja. E bútorok csak akkor mehettek ki divatból, mikor Perzsiában a régi uralkodó népet más nomád nép döntötte meg, mikor a Kr. u. II. századtól kezdve az Arsacidák uralkodói alatt a parthusok jutottak elsőbbségre. E faj néhány százados uralma elegendő volt arra, hogy a perzsák életmódja megváltozzék, hogy a szőnyeg arra a szerepre emelkedjék, melyből a sassanidák sem bírták többé kiszorítani.

Így két fontos mozzanat a keleti szőnyeg történetére fényt vet, egyik a szőnyegnek Perzsiában való meghonosulását magyarázza, a másik fogalmat nyújt arról, hogy e korai időben milyen volt a keleti szőnyeg. Azt látjuk, hogy mikor a nomádok révén egy régi míveltség körébe lép be a szőnyeg, már nem a nomádoknál dívó kezdetleges geometriai ízlés szerint készítik, de az

* Ein orientalischer Teppich vom Jahre 1202 n. Chr. und die ältesten orientalischen Teppiche. Berlin, 1895. Fol.

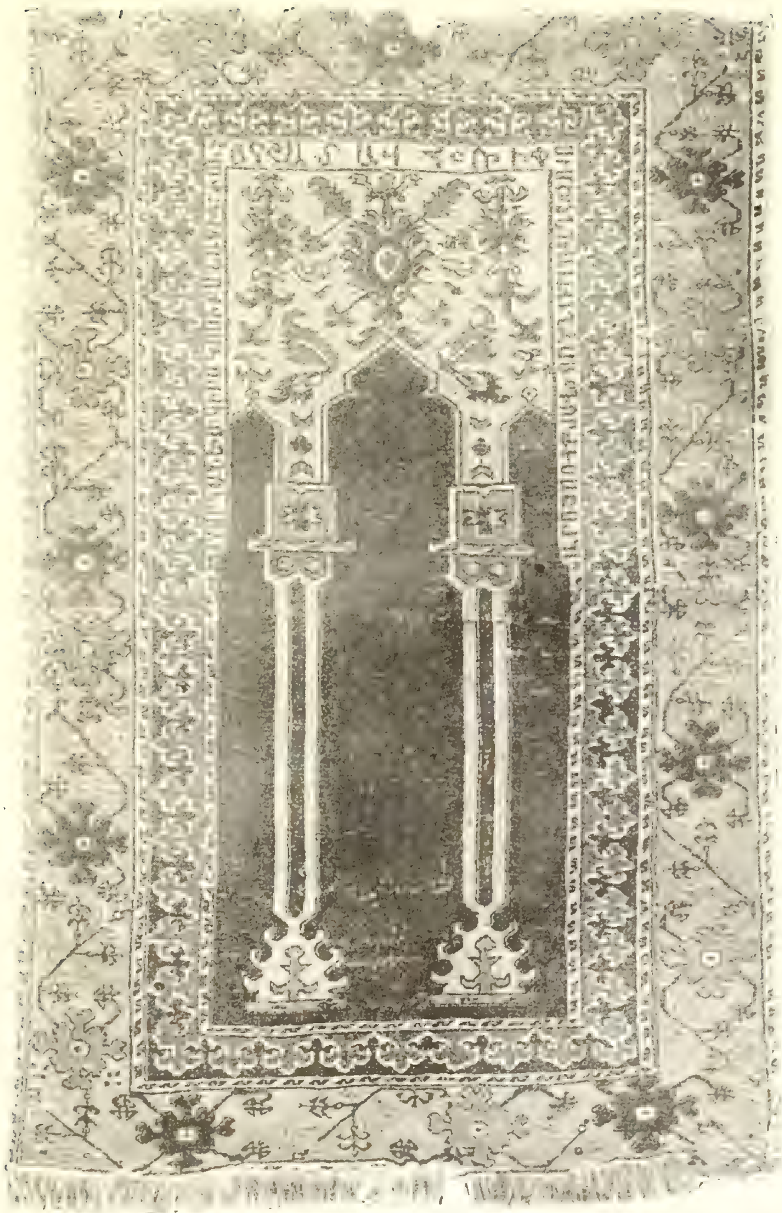
akkor ott országszerte dívó s keletiesen elváltozott antik növény-ornament veszi birtokába a szőnyeg keretét és mezejét. Ez az oka, a miért a Stroganow-féle tálon a szőnyeg nem a művészeti fejlődés valami kezdetleges stádiumát mutatja be, de régi befejezett ornamentális rendszer képviselője gyanánt lép elénk.

1. ÁBRA. SASSANIDA EZÜSTTÁL A 450—628. ÉVEKBŐL.

A keleti szőnyeg történetében a legközelebbi érdekes adat az, melyet már Karabacek tanár figyelmeztetése következtében ismertünk.* Az arabs forrásokban hír maradt arról a szép szőnyegről, melyet 637-ben Ktesiphon meghódítása után a sassanidák királyi palotájában zsákmányúl ejtettek és a mely a régi mohamedán forrásokban Kosrhoes tavasza czímén szerepel. A szőnyeg

* J. Karabacek, Die persische Nadelmalerei Susanidschird 190. Riegl i. h. 27.l.

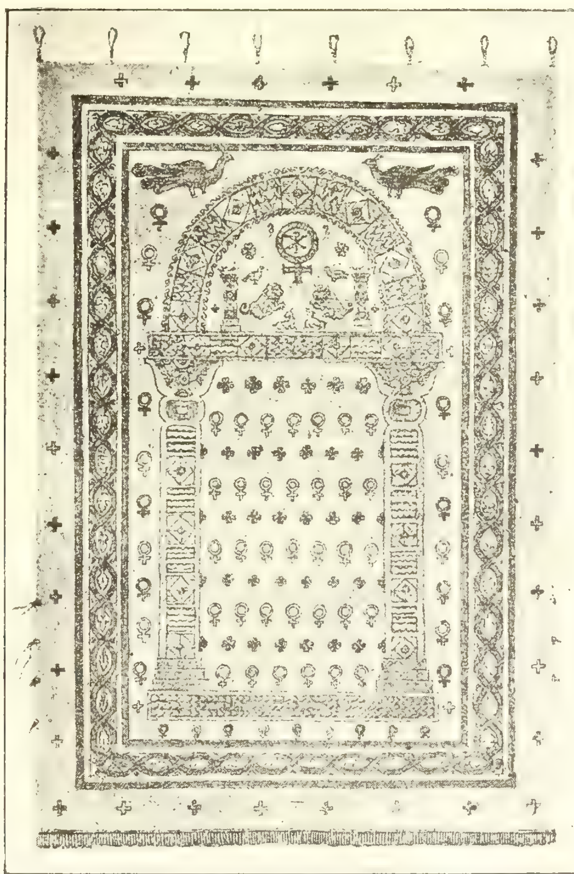
2. ÁBRA. KELETI SZŐNYEG 1202-BŐL.

közepén Kosrhoes kertje volt ábrázolva fákkal, cserjékkel és szép virágokkal, folyó vizek és ösvények hasították át, a tarka színezésben aranyos szálak jelezték a sárga földet és ezüstszálak a patak vizét, melyben madarak és halak lubiczkoltak. Riegl bemutat Dr. Albert Figdor és Mr. Sidney Colvin birtokából két díszes szőnyeget, mely ez arabs leírást szemünk elé állítja; ezek a Kosrhoes szőnyegéről fogalmat adhatnak, daczára annak, hogy több század választja el a leírást s a két szőnyeg keletkezését egymástól; és ámbár ebben a két szőnyegben a persa szőnyegek későbbi növényalakítása uralkodik, oly motivumokat is foglal magában, melyek közvetlenűl a sassanida domborművekhez fűzik.

A legközelebbi pontos históriai adatot egy nemrég Örményországból Bécsbe, Dr. Valemkiarhoz kerűlt örmény föliratú oszlopos szőnyeg nyújtja. A fölirat tanusága szerint 1202-ben georgiai ember készítette. Ime, a XIII. század elejéről kapjuk ősét az «oszlopos ima-szőnyegeknek», melyek széltiben ismeretesek és melyeknek nem egy remek példányát a mi hazai nyilvános és magángyűjteményeink is őrzik. Riegl színes képe után közöljük itt feketében ábráját (2. ábra).

Két igen jellemző keret vonúl a középső mező körűl. A külső szélesebb és benne nagyobb nyolczlevelű virágok váltakoznak belőlük kiinduló szögletes szárú indákkal, a belsőben az u. n. szaraczén hármaslevél geometriai mustrája vonul végig. A mezőben két kettős oszlop tart egy középső magasabb és szélesebb arabs ívet és jobbra-balra egy-egy keskenyebb és alacsonyabb félívet. Az oszlopok még nem váltak tisztán ornamentális tagokká; még fölismerhető rajtuk a talapzat, láb, tő és a négyszögű fej. Nem ismertünk még oszlopos szőnyegeink közt olyant, melyen az oszlop oly szigorú hasonlatosságban, menten minden virág vagy egyéb játszi motivumtól, az ő valósága szerint volna ábrázolva. A fej fölött a négyszögű faltő is jelentkezik, miként a régi byzanczi építészetben, melyet ily szabatossággal szintén nem láttunk még oszlopos szőnyegeinken. A középső ív patkóformát mutat s a mellette levő félíveket is csúcsíveknek kell képzelnünk. Ugyanoly szigort és keménységet látunk az ívek fölötti térre helyezett palmett és virágcsomók szögletes és egyenesvonalú ábrázolásában. Mindezek a mustrák régi szigorú stilizálásának jellemző példái, melyek idők folyamában a természetet inkább megközelítő kezelésben enyhültek és megváltoztak.

Még egy érdekes fölvilágosítást kapunk ez oszlopos imaszőnyegekről. Tisztán áll már most, hogy ez imaszőnyegek az ős-keresztény templomokban dívó oltárfüggönyök után alakultak, a milyenek Graf és mások gyüjteményeiben még fönmaradtak. Ezeket oszlopok közti ürben aggatták föl, onnan került a raj-

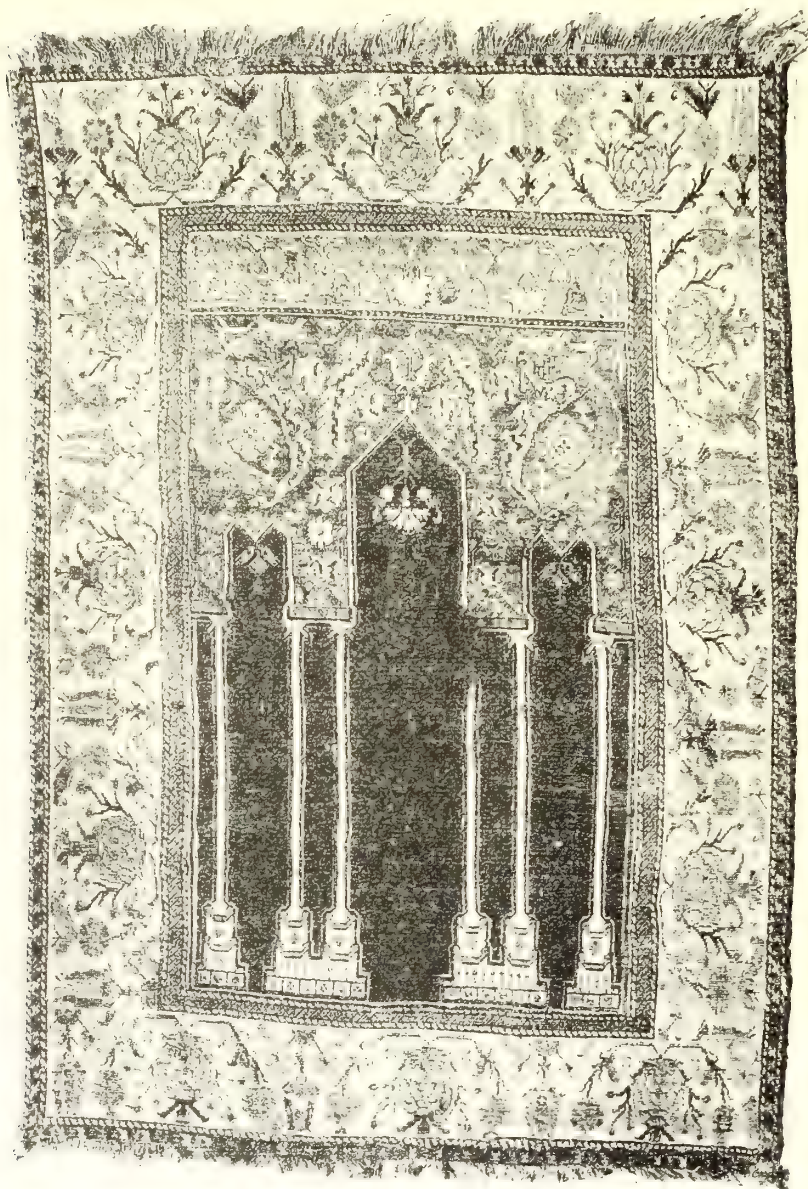
3. ÁBRA. OLTÁRFÜGGÖNY AZ ŐSKERESZTÉNY KORBÓL.

zukba az architektonikus környezet utánzása. Egy ily oszlopos függöny képét is közöljük Riegl művéből (3. ábra).

Mindezen fejtegetések után már most nagy vonásaiban tisztán látjuk a keleti szőnyeg első ezeréves fejlődését, motivumai egyrészt az őskeresztény, másrészt a sassanida művészettel legszorosabb kapcsolatba lépnek és e tények fölismerésével Riegl hatalmas lépést tett a keleti szőnyegek eredetét borító homály földerítésére.

A tanulmányból, mint érdekes adatot, még csak azt emel-

jük ki, hogy Riegl bebizonyítja, hogy a csomózott szőnyegek készítése nem pusztán keleten dívott, de a svéd népiparon kívül

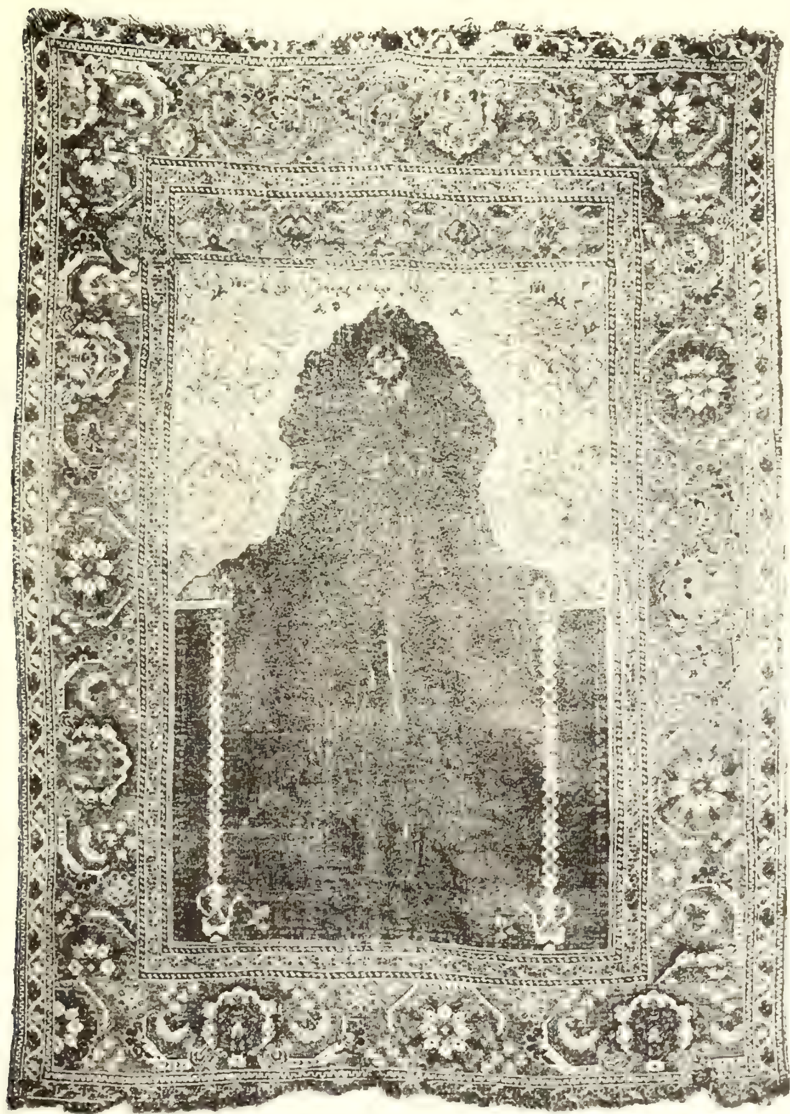

4. ÁBRA. KELETI SZŐNYEG ERDÉLYBŐL.

az európai középkor is gyakorolta a technikát, mire tanúságul idéz egy XIV. és XV. századi európai csomózott szőnyeget.

Miként változott át a későbbi századokban a kisázsiai cso-

portban az örményországi XIII. századi imaszőnyeg mustrája, azt részletesen kimutatni, hosszas műtörténeti utánjárást fog igényelni, melyben fontos és gazdag anyagot nyujtanak hazánk nyilvános és

5. ÁBRA. KELETI SZŐNYEG ERDÉLYBŐL.

magángyüjteményei. Az előmunkálatokhoz, melyekkel különösen Radisics Jenő az Ipolyi gyüjtemény leirásában, valamint az iparmüv. muzeum lajstromában és a «Művészi Ipar»-ban ez érdekes

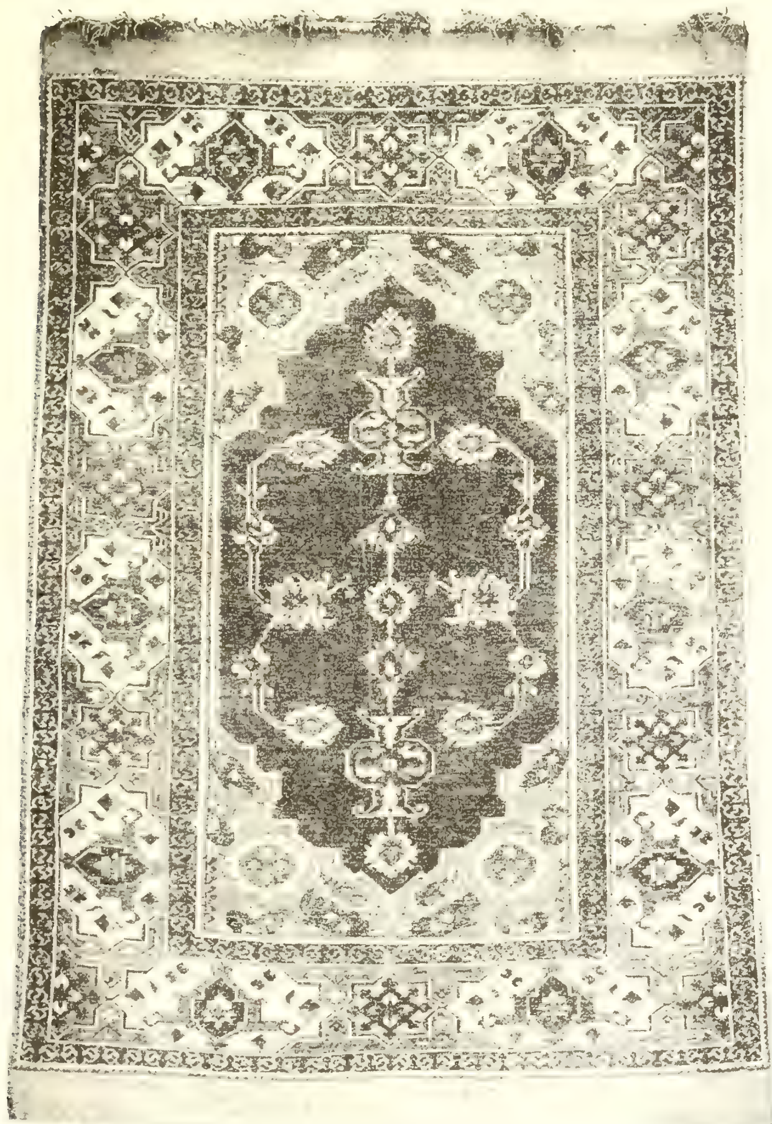
problemának tárgyalását megindította, ezuttal mi is hozzájárulunk néhány adattal.

A három bemutatandó kárpit közül legközelebb áll az örmény kárpithoz egy díszes példány, melyet 4. ábránkban bemutatunk. A rokonság szembetünő, itt is oszlopokon nyugvó három csúcsos ívet látunk és ez ívek tulajdonkép még merevebbek, mint az örmény kárpiton, mert csupa egyenes alkotja. Az oszlopok is még igazi oszlopok gyanánt tűnnek fel, megvan nemcsak a fejtag, a szár s a láb, de a lépcsőzetes talapzat s a fej fölötti abacus is jelezve van. Más rokonságot látunk a középső ív csúcsából kiinduló virágban, melynek alkata megegyezik az örmény kárpit hasonló főhelyén diszlő virágjával, de a tér szűkebb volta miatt nélkülözi a külső kiágazásokat, csak öt sarkából indult ki egy-egy hajtás és a szára táján kiágazó egyenes szárú virágok is kisebbek. A keret tagozása is összevág nagyjából, a külső szélesebb s a belső keskenyebb, a három szegélyző keskenyebb sávval itt is, ott is, egyenlő sorrendben egymás mellett. Ezuttal azonban a belső mező csekélyebb magasságú, mert egy harántos mező rövidíti legfölül, melyet változatos virágok és levelek töltenek be és a legkülső széles keretben is a gránátalmák, tulipánok, buzavirágok, szegfűk s egyéb (képzelmi) virágok váltakozó sorai fölötte gazdagokká teszik e szép szőnyeg mustráit és színpompa dolgában is messze fölötte áll az örmény szőnyegnek, melynek későbbkori, de valószinűleg nagyon régi származéka. Korának megállapitását ezuttal nem próbálhatjuk meg, csak egy motivumra utalunk, melynek majd, a kutatások előhaladottabb stadiumában, korhatározó jelentősége lehet. Értjük a chinai felhőmustrákra és párkányokra emlékeztető nagy idomokat az ívek fölötti mezőben, melyekhez ugyanott a felső szél táján a nomád kárpitok mintakészletéből származó s alig fölismerhető idomban ábrázolt apróbb négylábúak sorakoznak.

Egy más, szintén Erdélyből előkerült kárpitot (5. ábra) csupán azért mutatunk be, mert tanulságos módon mutatja, miként ment feledésbe az idők során az oszlopok architektonikus jelentősége. Az oszlopok már nem is oszlopok, hanem gyűrűkből képezett egyenesen álló sávok, melyek egy keleti korsó tetejéből indulnak ki, az abacus is egyszerű léczczé vált, melyen nem nyugszik semmi, mert a csipkézett patkóív széle a keretből indul ki és maga is elvesztette építészeti jelentőségét, csak kedves szegélyt

képez az egyszinű középmező és a mögötte gazdag virágfüzérekkel tarkázott sarokczikkelyek között.

Máskülönben is a keret beosztása s a homlokmező tekin-

6. ÁBRA. KELETI SZŐNYEG ERDÉLYBŐL.

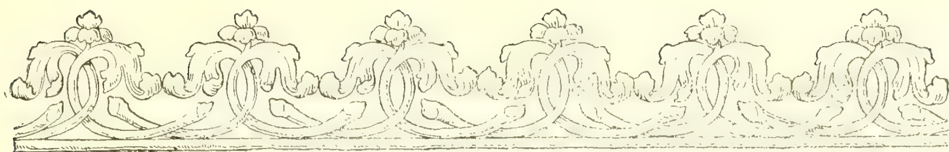
tetében is szorosabban csatlakozik a későbbi öt oszlopos, mint a korábbi örmény kárpit beosztásához; de viszont teljesen elüt tőle flórája dolgában, melynek alakítása, különösen a keretben, merevebb és kevésbbé változatos.

Végül a 6. ábrában bemutatott kárpit leginkább a két keskeny keretsávban szereplő, jellemző saraczén hármaslevél mustrája révén függ össze az örmény kárpittal, a hol e mustrának a belső keretben szélesebb tere jutott. A középtér nem oszlopos ugyan, de a belső tért keretelő (többszörösen megtört vonalú) két ív motivuma az oszlopos ív reminiscentiájának tekinthető s e föltevést megerősíti az ív csúcsának tengelyébe helyezett függőlámpa motivuma. A mezőt ékítő virágmotivumok előképei, kivált a csomós virágok, a fűrészfogú levelek s a szárak alakítása visszavezethetők az örmény kárpit hasonló alakjaira. De lényegesen elüt a két kárpit széles keretén a motivumok alakítása; itt ugyanis sokkal szembetűnőbb a nomádok geometriai idomainak merevsége, mely a mezők sarkaiba is behatolt, a hol senki sem fogja a nyolczszögű alakokban félreismerni a daghestáni kárpitokban majd uralkodó idomot.

A mennyire az Erdélyben még létező és onnan Budapestre nyilvános gyűjteményekbe és magánbirtokba jutott régi keleti kárpitok nagy számát ismerjük, azok közt az itt bemutatott három typusnak még sokféle változatait bírjuk, melyeket érdemes lesz szorosabban egybevetni és behatóan tanulmányozni.

E tanulmánytól sokat remélhetünk hazai himző- és szövőművészetünkben a XVI. század óta észlelhető mustrák megértésére és alighanem az ötvösségünkben, valamint népies festészetünkben azóta dívó izlést is jobban fogjuk megérteni, mint most. Eddig is tudtuk ugyan és a hazai műtörténet százszorta ismételt elemi igazságai közé tartozott, hogy a török világ kezdete óta hazánkban megnyilt előttünk a kelet; de mily stilisztikus elemekkel gazdagította ekkor iparművészetünk egyes ágait és minő mintákat adott a kelet közvetlenül és állandóan szemünk elé, melyek elődeink izlését módosították, ennek a kérdésnek emlékeken alapuló végleges megfejtését csak ezután várhatjuk.

Kövér Béla.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

SZOMOLÁNYI ÁSATÁSOK (POZSONY M.).

A szomolányi őstelep területén talált érdekes régiségeket már alkalmam volt röviden e folyóirat hasábjain bemutatni.* Azóta lankadatlan szorgalommal gyűjtögettem a terjedelmes telep felszinén talált tárgyakat, emellett folyton kutattam az őstelep lakóinak temetkezési helye után. Az őstelep sánczain kívül és belől mutatkozó dombok felásása, eredményre nem vezetett, amennyiben azokban konyhahulladékokon kívül, csak elszórt szerszámokat lehetett találni, de sírokat nem. Csak később, 1890-ben sikerül ráakadnom az őstelep nagy terjedelméhez megfelelőleg arányított hatalmas sírmezőre, az ősteleptől majd 1/4 órányi távolságban.

Első sir. A csontváz 50 cm. mélységben, hanyatt fekve, jól keletelve feküdt. Nem lévén jártas a boncztani felmérésben, nagyjából csak a következő méréseket eszközöltem : A férfinak látszó erős csontváz hossza 170 cm ; váll-szélessége 46 cm ; medenczecsontoknál pedig 37 cm ; koponya átmérője, az orrcsonttól vizirányosan az épen maradt fogsorral 18 cm. Kezei oldalt voltak fektetve, lábszárai 25 cm. távolságban egymástól széttartva. Mellkasa elporladt, alsó állkapczája félrecsúsztatva, a fejelágya bezúzva s a koponya belsejében kis cserépdarabok, szén s néhány gyöngyszem volt földdel elegyítve, annak jeléül, hogy e csontváz valószinűleg már is bántva volt. Mellette a következő mellékleteket találtam : Két lábszára között a térd és farcsont közti téren felismerhetlenségig elporladt edény töredékeit némi csontdarabkákkal. Feje mellett két nagyobb közönséges mészkövet, kétoldalt mintegy támaszték gyanánt. Ugyancsak fejétől mintegy 50 cm.-nyire balra egy áldozati 30 cm. átmérővel biró homorú, s a talp helyén kidomborodó mélyedést mutató lapos tálat, mely csakis egy másik edény szájára állítva állhatott meg, alsó részén apró két fülecskével. Sajnos, hogy a reánehezedő föld súlya apró darabkákra zúzta, s így kiemelni teljes lehetetlenség volt, — rajta madárcsontok, a hajdani áldozati étel maradványai. A tál töredékeit eltávolítván, alatta feltünt a kisebb edény szája, de ezt is csak nagyobb töredékekben sikerült kiemelnem, úgy azonban, hogy egész alakjáról tökéletes képet szerezhetünk, mely leginkább az Arch. Ért. 1890. évf. 64-ik lapján lerajzolt második számú edénykéhez hasonlítana, azon külömbséggel mégis, hogy pereme sokkal inkább kihajló a szájnyílásnál. Az edény — mely fület és talpat nélkülöz — magassága 5 cm., szájnyílásának átmérője 12 cm., tehát mélyebb csésze alakú edény finoman iszapolt, alig 3 mm.

* L. Arch. Ért. IV. 420 és X. 66. ll

vékony oldalfalakkal, nem korongon, hanem szabad kézzel van formálva, s kívül-belől feketés agyagfestékkel bemázolva. Belsejében csak földet találtam.

Nem messze a fejétől, nyugat felé mintegy 50 cm. távolságban igen csinos borotvát találtam, melynek analógiáit fellelhetjük «A bronzkor» emlékei xcv. sz. tábláján a 6-ik szám alatt előforduló igen rongált nyéltöredékben, a bodrog-keresztúri öntőműhely maradványaiban, valamint a cxxv. táblán szintén 6-ik sz. alatt előforduló, jobban fentartott nyéltöredékben az újszőnyi öntőműhelyből. Példányomnak nyele, a rajz után ítélve, ez utóbbival azonos lenne. Példányomnak csak végső pengecsúcsa hiányzik, melyet kiegészítve, a beretva hossza 14 cm. lenne, melyből a szépen alakított nyélre 6 cm. esik ; a most is éles késpenge legnagyobb szélessége 2 cm., tompa hátgerinczén kettős domború bordázat fut végig, mely a nyíl fonadékába olvad, s lent a fonadék által alakított karika alsó részén az öntőminta nyílását egy lecsíszolt oldallap hirdeti. Az egész tárgy izlésesen, mondhatni csinnal van kiállítva s jól fentartva csak a penge hegye van letörve.

A csontváz nyakcsigolyái körül, valamint — miként már említém — bent a koponyában is, igen apró gyöngyszemecskéket találtam, melyek annyira át voltak nedvesedve, hogy alig tudtam belőlök mintegy 50 drbot megmenteni, s első pillanatra is feltűnik, hogy azok többféle szemekből vannak összeállítva, mint ez leggyakrabban szokott előfordúlni őskori temetőinknél.

Anyagra nézve úgylátszik, hogy kagylóból vannak faragva s egyes szemeken, mikroskopikus vizsgálat alkalmával, a külső gyöngyház-mázat szépen lehet konstatálni ; legnagyobb része szinére nézve fehér, de egyes világoskék, megyszínű és sárga példány is előfordúl. Alakra pedig majd gömbölyűek, hosszúkások, s van köztük három nagyobb példány, melyek öt gerezdű testet és egy kísebb nyújtványt mutattak az átvezető nyílásnál, melyek azonban a tökéletes kiszáradás által bekövetkezett szétmállás következtében, eredeti szép alakjukból sokat veszítettek.

Köztük két igen vékony falú üveggyöngyöcskére is akadtam, melyek nem öntve, hanem felfújva vannak, belsejök pedig gyöngyház finom krusztával leöntve, miáltal opálszerüleg szép színeket játszó csillogást nyertek. Az egyik példány egészen ép, a másik törött, s ez utóbbinál még azon figyelemre méltó körülmény fordúl elő, hogy oldalt is bírt egy hosszúkás nyílással már készítése alkalmával, s minthogy a fül tájékán találtam e két gyöngyöt, meglehet sőt nagyon is valószinű, hogy a vékony fülbevalókra voltak akasztva, melyek ép oly nem egyenlők mint a gyöngyök. Az egyik ugyanis, mely a bal fül mellett volt, gyűrű alakú, hosszúkás, 2 cm. átmérővel, bronz-sodronyból készült, s egyik vége be van csavarva, a másik vég letörött horgának befogadására ; — a másik, jobb fül mellett talált, csak igénytelen töredékekben maradt fülbevaló alakja iránt nem jöhetek tisztába. Az egyik töredék vékony bronzsodronyból van összehajlítva oly módon, hogy a hajlás helyén kör nyílás támadt mig az 1 cm. hosszaságban együtt haladó sodronyvégek kifelé hajlanak, s végső részükön törést mutatnak, a másik kis töredék, mely már el is veszett, kampóra hajlított, 2 cm. hosszúságú bronzsodronyt képvisel. Még egy gombot is sikerült nem messze a csontváz térdétől találnom. Ez ugyanis egy kerülék alakú két füllel ellátott ön-

tött gomb, melynek két füle is egyszerre a gomb testével van öntve, s nem ráerősítve, mint ezt más példányoknál tapasztaljuk. A gomb korongjának külső része kör alakjában kidomborodó, s rajta három hajlott ágú csillag látható bemélyítve akként, hogy a hajlott ágak jobb felé tartanak. (A «Bronzkorban» csak egy ily kettős fülű gombot találtam : c. 25, a. 6. szám alatt, de ez kör alakú.) A gomb két átmérője ; 2 cm. és 1½ cm. — egyik füle törött állapotban.

A most leírt csontváztól észak felé, ugyanoly csekély mélységben más három csontvázra bukkantam a következő napon, s ugyancsak magam kezével, a legnagyobb gonddal tisztítottam meg a csontvázakat, azonban csak az egyiknél találtam egy füles tokos vésőt, egészen hasonlít a «Bronzkor« XI. tábla 5-ik számú vésőjéhez, azon külömbséggel, hogy füle sérült állapotban van, s a szájnyílás körül nem három, csak két kidomborodó szalag fut végig. Minden csontváz szigorúan keletelve, s mindenik mellett a szokásos nagy tál és a kedvencz edényke fordúl elő, ép edényt azonban kiemelnem nem sikerült ; az egyik, dudoros edényke hasonlíthatott a «Bronzkor» LXXIV. táb. 3. számú edényhez, s a dudorok a már kész edénykére lettek tapasztva, amint azt az egyik lemállott dudor helyén tisztán lehet szemlélni. Egyik, — a medenczecsontok után ítélve, — női csontváz feje félre volt fordítva, és pedig jobb felé, s az orrcsonttól alig 15 cm. távolságra szintén balra, tehát a nagy csontváz felé fordítva egy 9—10 éves gyermek koponyája, s néhány félig korhadt kulcs- és lábszár-csontocskát találtam. Mindkét csontváz hanyatt fekve, oldalt fektetett kezekkel volt eltemetve, s csak fejök lett — bizonyára már magában a sírban — egymáshoz fordítva.

Az utolsó csontváznál, mely szintén az áldozati rongált edényeket kivéve, minden mellékletet nélkülözött, a fejétől alig 5 cm. távolnyira, apróbb emlős állatnak jól fentartott koponyáját és vázát találtam, egy szakértő barátom, a csontokban evetkére ismert, (sciurus vulgaris). Több helyen is megkisérlettem az ásatást, azonban eredménytelenül, mindenütt felforgatott talajra akadtunk.

A csontvázak temetkezése körülbelül oly módon történhetett, hogy a puszta föld felülete jól leveretett s azután a hulla magára a földre tétetett, fejéhez két oldalt egy-egy nagyobb követ, feje mögött s lábainál, egymásra rakott lapos követ tettek, ha pedig két hulla közel jutott egymáshoz, hasonló kövekből válaszfalat raktak közéjök. Az így elhelyezett hullára mintegy 30 cm. földréteg hányatott, mely fölé válogatott lapos kövekből, tető gyanánt az egész domb közösen kövezettel láttatott el, melyre mindenütt már az első ásó mélységnél akadtunk.

Fel kell említenem, hogy az általam már későn felásott területen, hajdan érdekesnél érdekesebb tárgyak kerültek elő, de el is kallódtak a szélrózsa minden irányában. Jedlicska Pál felsődiósi esperes úr birtokában van egy 30 cm. hoszszúságú bronztőr, mely egészen hasonló a «Bronzkor» XIX. 2. sz. tőréhez. Ugyan őtőle ajándékba kaptam 15 cm. hosszúságú, összevissza görbített alaktalan bronz, súlyos, lemezt, (alighanem összegörbített tőrpenge) és egy 5 cm. átmérőjű domború gombot, alól egy központi füllel, mely horog alakú. Kotlán Ferencz volt szomolányi, most vittenczi urad. állatorvos, birtokában van egy gyönyörű bronztűnek, szép patinával és tekerődző vonaldísszel, mely az arányos fej alsó

1.

részén 4 soros, ettől 3 cm.-nyire lejebb 8 soros. Az egész tű hossza 24 cm., ugyancsak az ő gyűjteményéből való a 10 cm. hosszúságú bronzkés, nyélbe való peczeggel és erősen kidomborodó mindkét oldali gerinczbordával.

Ásatásaim közben hírül vettem, hogy a majorbeli birkás szintén sok tárgyat talált, — azonban nála csak egy bronztűnek fejét találtam, ostor-kampóvá átalakítva, s egészen elkoptatva, hossza 5 cm., fejének alsó része is, meg a kúpos felsőrész is önmagába visszatérő, háromszoros, körkörős díszítéssel van ellátva, — tehát nem kígyózó vonaldísszel, mint az előbbinél. A tű többi részét különféle karikákra használta fel, pedig állítja, hogy még hosszabb volt, mint az általam neki felmutatott Kotlan úr példánya. Találtam nála egy szív alakú függő díszt, közepén átlyukasztva $2^{1}/_{2}$ cm. hosszúságban, s egy 8 cm. magas, bronz, kúpban végződő pálczát, melynek alsó részén talp gyanánt $3^{1}/_{2}$ cm. átmérőjű vékony korong van erősítve.

Nem messze az általam felásott helytől, egy földmíves saját telkén három urnát talált, néhány bronztekercscsel és a leírás szerint, levélalakú fibulával, minthogy azonban az általa remélt pénz nem volt benne, darabokra törte, s a haszontalan sodronyokat széthányta. Én csak később jutottam e tény tudomására, s midőn a helyszinére több hétte később jöttem, már csak az óriási urna töredékeiből a szebb darabokat, és egy $5^{1}/_{2}$ cm. hosszú, 2 cm. széles, ponczolt csillagdísszel ellátott vékony bronzpléhecskét lelhettem, mely valószinüleg egy díszesebb kés markolatát ékítette.

Ezeket s más négy sírleletet a rég. társulatnak 1891. évi decz. 29-iki ülésén tartott felolvasásomban ismertettem. Most röviden beszámolok azon ásatásokról, melyeket a rég. társulat megbizásából az elmúlt 1895. év őszén foganatosítottam. Gróf Pálffy József úr is rendezett ásatásokat saját múzeuma számára s azért addig, mig a sírmező tereprajzát ehelyütt is közölhetem, a feltárt sírokat a 9-ik folyó számmal kezdem meg, hogy így a rendszeresen folytatandó ásatás egy szerves összefüggő egészet képezhessen.

9. sír. Az uradalmi jégveremtől 20 méternyire délnek, közel a palánkhoz mutatkozott egy még látszólag nem bolygatott dombocska. Munkásaimmal felbontásához fogván, már a második ásónyomnál jelentkeztek a nagy lapos kővek, mint a sír biztos útmutatói, eltakarván a felső földréteget, köröskörül mintegy 5 méter átmérővel. Alkalmam volt látni, mily gonddal födték be a halottat ezen kövekkel; közepe táján, mely alatt a csontváz van, voltak a legformásabb és legnagyobbak, a széleken már találtunk ormótlan szikladarabokat is. A legnagyobb középső lapos kőre egy egészen ép, szépen csiszolt szerpentin-balta volt helyezve.

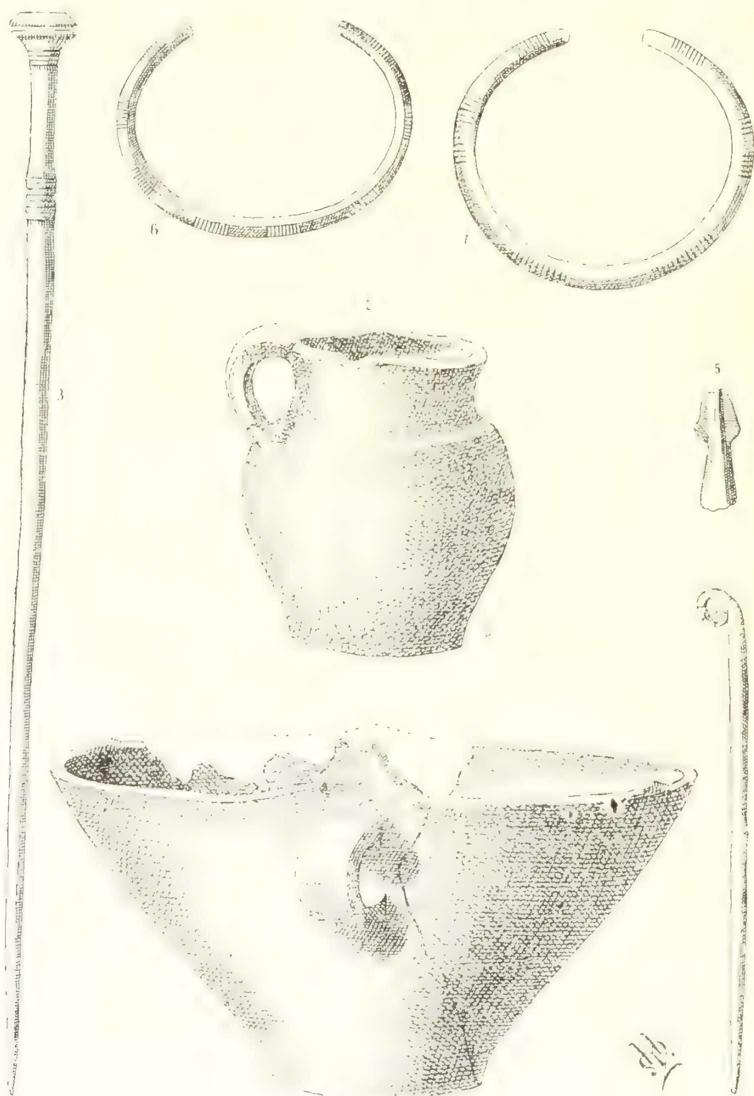
Vajjon csupa esetlegességből került-e oda egy régibb kőkori felbolygatott sírból, vagy kiegészítő részét képezte a csontváz melletti tiszta bronz fegyverzetnek, ezt nehéz határozottan megoldani. A balta 10 cm. hosszú, éle 4·5 és foka 2 cm. széles. Nyílása kúp alakú. Egyik oldalon 1·3 és a másik fúrási oldalon 1·6 cm. átmérővel. Óvatosan eltávolítván a lapos köveket, sikerült az egész csontvázat eltakarnunk. Szabályosan keletelt csontváz koponyájától délkelet irányában egy 32 cm. átmérőjü tál volt, de annyira összetörve, hogy jelentékenyebb darabokban sem lehetett kiemelni. A tálon és a tál körül nagyobb madár csontjai voltak, helylyel-közzel a tűz nyomaival. Ugyancsak a tálra volt fektetve a szép patinájú tű. Ennek hossza 20·3 cm., feje síma, 1·2 cm. átmérővel; a gomb alatt körkörös vonaldísz egyszer, a gombtól 3 cmnyire lejebb a tű teste kidomborodik s ezen nyolczszoros vonaldísz szintén körökörös alakban. (I. 4. sz.) A tű alatt egymásra fektetve a két karperecz foglalt helyet. (I. 2. 3. sz.) Ezek hasonlók a «Bronzkor emlékei» CLXXII, 1. 2. 3. számú karpereczekhez. A nyitott karpereczek legnagyobb átmérője 6 cm. A körvonalas dísz nyolczszoros, és mindkettőn egyenletesen elosztva, hét csoportban fordúl elő.

A medenczecsonton volt elhelyezve a kard felső része, a markolata, mely fából volt, diszítve leszorító finom bronzlemezkékkel, számra nézve mintegy 8 darabbal mindkét oldalról. A nedves talajban e lemezkék nagyon megrongálódtak, (I. 7. sz.) s bár vigyázva emeltük ki Seemayer úrral, mégis alig egykettő maradt épen. Maga a kard, melynek csúcsa a bal térdtől mintegy 10 cm.-nyire elhajlott északdél irányában, (I. 1. sz.) hossza 38 cm., 6 aklalyukkal, a melyekben a szögecsek még benne vannak. Érdekes azon lenyomat a farostok elkorhadása folytán, mely a hajdani famarkolat alakját a penge tövén mutatja, mely egészen megegyez a tömör bronzmarkolatok alakjával, s mely alak ábránkon is tisztán kivehető. A penge 4 cm. széles, hegye felé egyenletesen vékonyodó, és elüt a szokott középen kidudorodott alakoktól, Élei épek, többszöri köszörülés nyomaival. A kard markolata közelében két csoport, igen finom lemezekből álló, tán szíjvégdíszítmény volt elhelyezve, és pedig az egyik a balkéz alatt, rátapadva a kard pengéjére, a másik a kéz feje felett a csukló táján, de ezeket szintén nem lehetett teljes épséggel megmenteni, hosszúságuk 1·5—2 cm. között fokozatosan váltakozott a lemezkék szélessége csak 0.2 cm.

Lábainál nyílhegyet leltem (I. 5. sz.), mely szárnyas, köpüs (Bronzkor XXVIII. 3. sz.), de szárnyai széttartóbbak. Hossza 3 cm., a szárnyak széttartási szélessége 1·5 cm. Igen jól konzervált példány. E mellett valamivel szélesebb lemezekből, mint a fentiek valának, elkorhadt farostokra húzott gyűrűcskéket találtam, melyek bizonyára a puzdra végének díszítéséből valók, (9. sz.)

Több bronztárgyat nem sikerült találnom, de igenis Seemayer Vilibáld úr, igen tanúlságos észleleteket tett anthropologiai szempontból a csontvázon, melyek azonban leírásom keretén kívül esnek. Vele egyetemben emeltük ki a csontváz bal lábától mintegy 50 cmnyire délre elhelyezett nagy edényt, melynek urnaalakja van. Ennek teste körtealakú, talpa helyett egyenesen záródik, a test csonkakúpban végződik, pereme nincs. A nyak és test között kidomborodó körvonal fut körül, ez alatt pontozott dísz, melyet mintegy fülre emlékeztető hoszszúkás kidudorodások szakítanak meg két ellentétes helyen. Magassága 20 cm.,

szélessége 17 cm. Ezen edényt sikerült, bár repedésekkel, majdnem épen megmentenünk. Ennek fenekén 6 cm. magas és 9 cm. széles csészét találtunk kis fülecskével. A csésze és a nagy edény feneke közötti 1 cm. átmérőjű köz telve volt vakand és egér csontocskákkal, melyek tán áldozat gyanánt voltak mellékelve. Különös figyelmet érdemel ennél az állatkák nagy száma ; Seemayer úr

11.

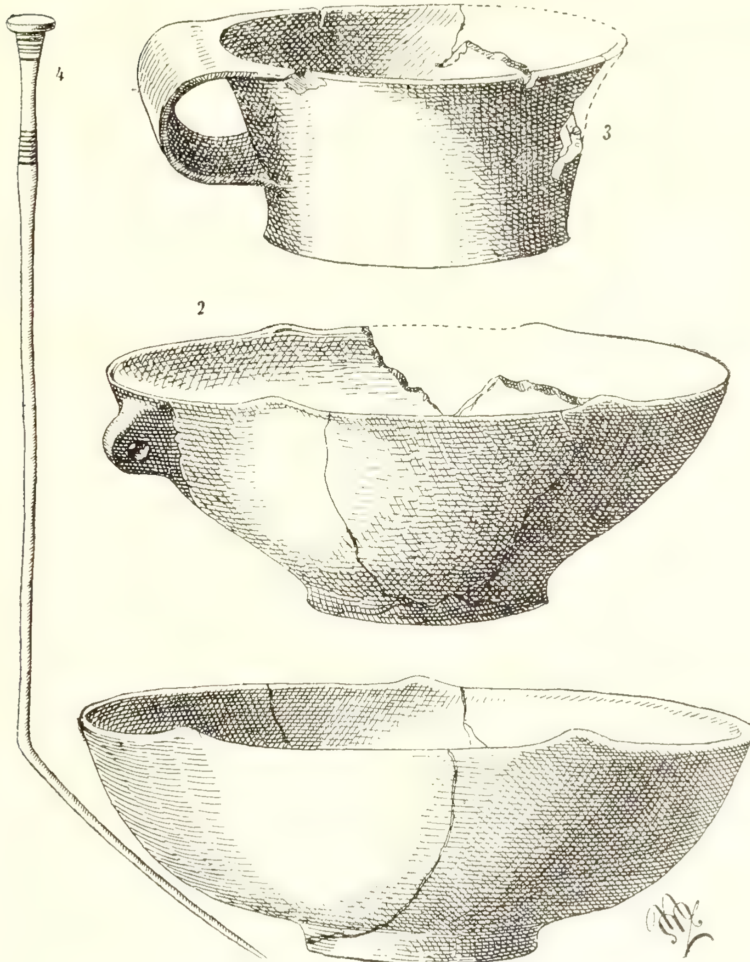
hangyaszorgalommal 12 ép egér és 8 ép vakand-koponyát talált a csonthalmazban, azonkívűl számos összetöröttet, miből azt következtette, hogy legalább 40 darab állatka lett áldozatúl adva.

Minthogy a sír környéke többször már bolygatva volt, két irányban 20—20 méter kémlőárkot vonattam, de mindkét helyen csak feldúlt sírhelyekre akadtam.

A jelentéktelen cseréptöredékeken kívül, 2 époly karpereczet találtam mint a fentebbi, egyet pedig mely egész testén vonaldísszel van ékítve, és egy bronz késpenge töredéket. A májusi ásatást az előrehaladott mezei munkák miatt beszüntetve, szept. 25-én folytattam.

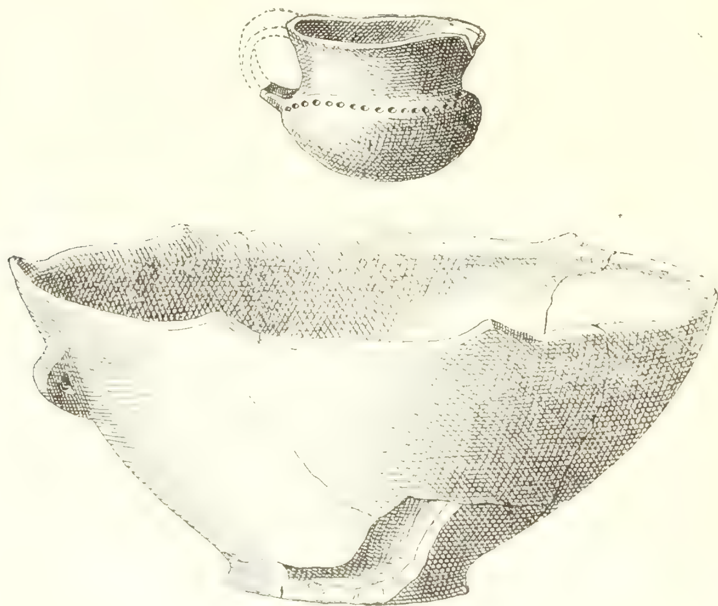
III.

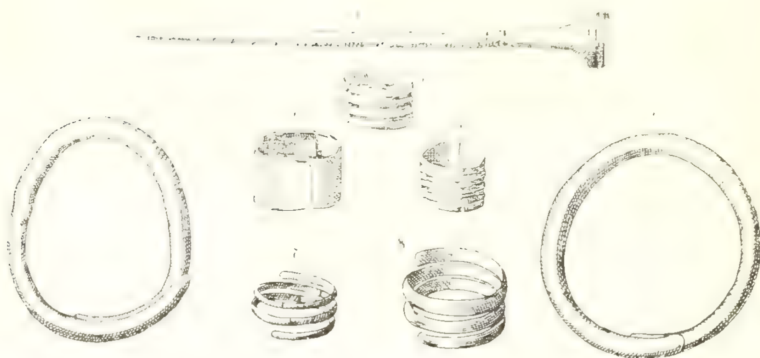

IV.

10-ik sir. Mintegy 20 méter átmérőjű domb belseje lapos kövekkel lefödött s szorosan egymás mellé helyezett urnákkal volt telve, tehát urnafészek. Sajátságos jelenség, hogy ezen urnák mind, 2 kivételével, feltüntek nagyságuk által. Összesen 14 darab volt benne, kövekkel jól körülrakva és aljuk egy közös meszes-habarcs rétegbe helyezve. A legnagyobb urna átmérője 84, a legkisebb

28 cm. volt, de mindannyija oly számos darabra repedezve, hogy megmentésökről szó sem lehetett. Anyaguk durva szemcsés iszapolt föld, feketére fényesítve. Csak egy volt közölük vörösre festve, közepe táján, kettős, mészbetétes, keresztvonaldísszel ellátott sávval. Sem emberi csontot, sem egyéb mellékletet nem találtam, csak egy bronz karperecz-töredéket és az egyik urnában kis csésze

V.

VI.

alakú edényt. Átmérője 10 cm. (szabályos kör), magassága 4 cm., talpáé 2·5 cm., pereme 1 cmnyire befelé hajló, minden diszítést nélkülöz. Ebben félig szenesedett csontok voltak, néhány vas lánczszem erősen rozsdától összemarva, egy nyílhegy (?), késpenge vagy ollórészlet.

II. sír. Az előbbenitől néhány lépésre. Szabályosan keletelt csontváz minden melléklet nélkül.

12. sír. Feldúlt sír. A csontváz szétszórva, csak egy époly méretű és diszítésű nyilt karpereczet találtam mégis mint a 9-ik sírban. Hasonlóképen a 13-ik, 14 és 15-ik sírokat csak feldúlva találtam.

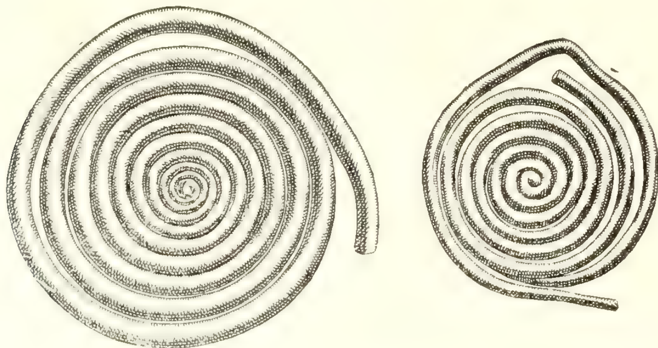
16. sír. Ennél ismét kedvezett a szerencse. Az alacsony domb alakú sír hatalmas kövezettel volt megvédve, ezt eltávolítván, dr. Pósta Béla úr jelenlétében s szakszerű utasításai mellett, két guggoló csontvázat fedeztem fel a sírban, melyek azonban félig már enyészetnek indúltak. A guggolók, a mennyire kivehető volt, kelet felé néztek. Mellékletek : A gyalogút melletti elsőnél a térd táján szarvasagancs töredékek. A térdtől északnyugatnak 142 cmnyire karperecz és egy nyílhegy (II. 6, 5), majd egészen olyanok, mint a 9-ik sírban előfordúlt példányok, csakhogy a nyílhegy nem oly jól van fentartva. Ezektől lejebb 80 cmnyire egy 9·8 cm. hosszú, jól konzervált tű, füle lemezzé lapítva és egyszerüen behajlítva, hegye ellenben négyszögüleg kovácsolva, jeléül annak, hogy többször élesítették. (II, 8.) Ettől ismét délfelé egy irányban, majd olyan tű mint a 9-ik sírban előfordúlt. Hossza 21·2 cm., gombjának átmérője 1·2 cm. és befelé rézsút hajlik, a hajláson kétszeres körvonaldísz, felette és alatta ismét hasonló dísz. A gomb alatt 4-szeres, ettől 3 cmnyire pedig 8-szoros körkörös dísz kidudorodott testen, felette és alatta ismét apró vonaldísz. (II, 3. sz.) A tűtől nyugat felé 35 cmnyire egy karperecz (7. sz.), ezen 6-szoros körkörös dísz, szép patinája van. A csontváz lábaitól mintegy 1 méterre kőrakás közé ékelt hármas tál volt elhelyezve és egy bögre. Ez utóbbit sikerült megmenteni, átmérője 18 cm., rajza II. 2. sz. alatt. A nagyobb tál átmérője 28 4 csücsökkel a peremén, (II. 1. sz.) a kisebbik tálé 17 cm. volt. A tálcsoporttól keletdélfelé, egy magányos koponya, néhány szétszórt emberi csont, tehát feldúlt sírra bukkantam, s itt rendszer nélkül a következőket találtam : Két gyűrű, rovátkos vékony bronzlemezből. Átmérője 2 cm., szélessége a lemeznek 0·8 cm. ; közepe kissé kidomborodó körkörös domborúlattal, a lemeznek összeérő végei nincsenek összzeforrasztva, hanem egymás fölé helyezve. Az egyikben ben volt még az újjperecz csontocska a patinától erősen megfestve. Majd két bronz hajtekercset találtam 5½ csavarodással, egyet pedig aranyból 2½ csavarodás és 0·9 cm. átmérővel. A bronzhajtekercs kettős sodronyból készült, összeérő végei egybe vannak forrasztva. Mindezek a III-ik táblán láthatók. Az első guggoló csontváztól nyugotra, hasonló guggoló csontváz maradványai voltak. A lábaknál szintén három tál egymás mellett. Rajzuk IV. 1—3 alatt látható. Érdekes a 3-ik számú 28 cm. átmérővel, mélyített csésze, 2 cmnyire mély egyenes oldalfalakkal. Az első számú 3 bütyökkel ékített csésze felett volt a 32 cm. hosszú, végén elgörbített bronztű. Alakja, diszítése a fentebb vázoltakkal megegyez. Ezen dombon 3 sír volt.

17. sír. Oravecz földjén. Feldúlt sír a tálak és csuprokból származó edénytörmelék között törött tű és 2 ővdísz bronzból. A tű két töredékének hossza 18 cm., feje tompa kúp alakú, gombja alatt 3-szoros körkörös dísz.

18. sír. A 16-ik sír szomszédságában a félig — bizonyára ekevastól — szétszórt csontváz mellett, egy szép 8 csücsökkel díszes tálat, egy csészét, bemélyített pont-díszítéssel és sok madárcsontot találtam. (V.). Alig 50 cmnyire e táltól pedig összegörbített 2 nyilt karpereczet, egy bronztűt, három bronz hajtekercset és két lemezből készült gyűrűt találtam. (VI. 1—6.)

19. sír. Csontváz, keletelve, semmi melléklet. Ilyen volt a 20-ik és 21-ik is, 22-ik egy gyermeké.

23. sír. 167 cm. hosszú csontváz, hullámvonalas díszítésű ép bögrével. Ez már a népvándorlás korát túlhaladó időből származik, s bizonyára egy előbbi bronzkori sír helyére temették, mert közel a föld szinéhez, két bronz sodronyspirális volt elhányva. (VII. 1. 2.)

VII.

Összegezve röviden tapasztalataimat, melyeket ásatásaim alkalmával tettem, a szomolányi temetkezési helyt a tudomány számára igen fontosnak találom, nemcsak a leletek és sírmellékletek gazdagsága miatt, hanem főleg azért, mivel a kőkorszaki temetkezéstől kezdve egészen az újkorig találunk ott sírokat.

S hogy ezen tudományos anyag pusztulásnak ne legyen kitéve s főleg a gazdasági művelés által tönkretéve, Szomolány úra, gróf Pálffy József az ásatások szakszerű folytatását határozta el. *Sándorfi Nándor.*

HERAKLES BRONZ SZOBROCSKÁJA A NEMZETI MUZEUMBAN.

Az idezárt ábrában bemutatott Herakles is a Kr. előtti IV. századi görög szobrászat szülöttje, csak úgy, mint az a két szobrocska, melyet e folyóiratban ismertettünk. Egyikről (A. É. 1892. 202. s k. ll.) valószínűnek mondtuk, hogy eredetije Leocharestól származik, a másikról pedig (A. É. 1896. 1. s k. ll.), hogy talán Kephisodotosra vezethető vissza.

A most kérdésben lévő szobrocska nem maradt meg kedvező állapotban, fölülete megsérült, a minek következtében különösen a fej helyes megítélése van megnehezítve; továbbá majdnem egészen hiányzik a bal kar és vele az attributum s a jobb kézen letörtek az ujjak és a tárgy, melyet az ujjak fogtak. A kis szobrocskának a megcsonkítását annál inkább sajnálnunk kell, mert az nyilván jó műhelyből származik és a jobb fajta öntvények közül való.

Egy perczig sem lehet kétséges, hogy e szobrocska nem ábrázolhat mást, mint Heraklest és mihelyt fölismertük e hőst, a kárbament részeket is meglehetős biztonsággal egészíthetjük ki. Lebocsátott balja a bunkót fogta, mely nem messze a bal lábtól földre volt helyezve, kinyujtott jobbjában pedig valószínűleg csészét tartott, melyből Zeus győzelmi szalaggal díszített fia ivott; e föltevést mindenekelőtt az a körülmény indokolja, hogy nincs a tenyér megmaradt részén semmi nyoma annak, hogy reája valami tárgy lett volna erősítve, pedig csészén kívül más tárgynak erősítése hagyott volna valami nyomot.

Ha ilymódon kiegészítve, a kis szobrocska eredeti görög előmintáját elképzeljük, bizonyára vonzó és kifejezésteli képet nyerünk és e képet a reánk maradt Herakles typusok között előkelő hely illeti. Valamennyire megállapítható, hogy a görög eredeti mely időben és mely művészeti körben keletkezhetett, ha stilkritikus szempontból megfontolás tárgyává teszszük. Szembetünő első pillantásra finoman kimért lépő helyzete, melynél fogva a suly a jobbik lábra nehezül, míg bal lábát szabadon hátra bocsátja. E helyzetet először a híres argosi művész Polykleitos honosította meg a görög szobrászatban és Furtwängler legutóbb a görög mesterművekről írt könyvében (452. l.) hosszú lajstromot közölt azokról a szobrokról, melyeken e Polykleitos-féle újítás hatása észlelhető. A jelen szobrocskát is hozzá lehet csatolni e sorozathoz, benne is a Polykleitos-féle művészet egy fontos elemét lehet fölismerni. A szobrocska feje azonban már nem e művész körére vall, hanem az attikai művészetre. Megközelítőleg hasonlít a fejforma a Chiaramonti muzeumban őrzött Heraklesére, melylyel legutoljára Furtwängler foglalkozott (i. h. 576) és melyet véleményem szerint helyesen Praxitelesre vezetett vissza. De nem vélem, hogy a budapesti szobrocska feje tisztán adná a Praxiteles-féle alakítási módot. Egy figyelmes pillantás a szem és homlok alakítására, a szemek sajátságos árnyékolására, azonnal emlékezetünkbe juttatja a Polykleitos utáni művészek közül Skopast, azt a mestert, a kinek a szemeknek e sajátszerű, érdekes és vonzó árnyékolása művészi sajátságai közé tartozott és a kinek művészi egyénisége Treu, Graf, Wolters és más szaktársak kutatásai után, most oly bizton áll lelkünk előtt. Azon a módon, a mint a görög ókorban Heraklesről mindinkább az a felfogás vált uralkodóvá, mely őt az emberiség jólétéért küzdő harczosnak nézte, azon a módon Herakleshez is hozzáillett szemének bensőségteljes alakítása, a hogy Skopas kedvelte és a budapesti Herakles is leginkább ez alakítás következtében majdnem tiszteletet gerjesztő hatást tesz a szemlélőre. A testtartásban tehát Polykleitos volt a minta, a fejformában Praxiteles és Skopas: látnivaló, hogy e szobrocska eredetijét Polykleitos és Lysippos között élő ekklektikus művész alkotta, azon sok művész egyike, kik az V. század nagy mes-

tereinek örökét, mindenek előtt Polykleitosét, szabadon fölhasználták és gyarapították. A művészt megnevezni a classikai archaeologia jelen helyzetében hibás elhamarkodás és önteltség volna, a helyett beérjük azzal, hogy két tényt állapíthattunk meg. 1. hogy a budapesti muzeum

HERAKLES BRONZ SZOBROCSKÁJA A NEMZETI MÚZEUMBAN.

kis szobrocskája valószínűleg Praxiteles korában keletkezett nem csekély értékű szobrászati műre vezetendő vissza és hogy 2. sajátságos értéke abban van, hogy érdekes példa arra, miként folynak össze annak a kornak különböző stilirányai ugyanegy műben.

Majnai Frankfurtban. *Dr. Zichen Gyula.*

ARANYKINCS A NÉPVÁNDORLÁS KORÁBÓL.

A mult év utolsó napjaiban budapesti régiségkereskedő arany régiségeket ajánlott a n. muzeumnak vételre, melyek a népvándorlási kor első phasisában dívó módon, rekeszekben foglalt gránátokkal vannak díszítve. Ismeretes, hogy ez ötvösgyakorlatnak hazánkban való divatjáról a nemzeti muzeumban hazai kincsleletekből származó gazdag emléksorozatok tanuskodnak. A föltevés tehát igazolt volt, hogy, bár a kereskedő a lelőhelyet következetesen elhallgatta, ezúttal is hazai kincs van előttünk, melynek megmentését annál sürgősebben ajánlottuk a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak, mert a kereskedő a kincs megszerzése lehetőségét nehány heti időhatárhoz kötötte.

Alig volt az alkú az első izben bemutatott tárgyakra megkötve, ugyanazon kincsből származó jelentékeny darabot mutatott be a kereskedő — egy arany fibulát, mely sast ábrázol és ugyancsak egész fölületén arany rekeszekbe foglalt gránátokkal van díszítve, tehát a kincshez tartozása iránt nem lehetett kétség.

E sasos fibula megszerzése is kivánatosnak látszott, mert nyilván ez volt a kincs főékessége, de le kellett mondani róla, mert a nemz. muzeumnak nem volt módjában szert tenni arra a jelentékeny összegre, melyet megszerzése igényelt volna.

Folyó évi február hó 13-ikán megfordult a n. muzeumban egy ismert nevű milanói régiségárus, a ki népvándorláskori ötvösművek iránt mutatott különös érdeklődést; ez megpillantván a n. muzeum új szerzeményeit, azonnal állította, hogy ő ennek a kincsnek kiegészítő részét bírja, a mit be is bizonyított, bemutatván két oly csüngőt és egy oly fülönfüggőt, a milyeneket a n. muzeum megszerzett és előmutatván annak a sasos fibulának a párját, melyet a n. muzeum drága volta miatt nem bírt megvenni. Nyilatkozatai szerint a kezénél levő tárgyakat Ancona és Ravenna között, Cesena közelében első kézből, magától a találótól szerezte és ennek következtében hitelesen állíthatja, hogy a Narses és Totilas között 552-ben e vidéken vívott harczok terén lelték a kincset.

Fides paenes autorem. Nem volt módunkban ez állítások hitelessége iránt közvetlen meggyőződést szerezni. Lehetséges, hogy a rejtélyes módon a n. muzeumnak megvételre ajánlott kincs nem hazánkban került elé.

Igy tehát gyengült ugyan az az érdek, a mely miatt azt a nemzeti muzeum számára biztosítani törekedtünk, de nem kisebb a tudományos fontossága és csak azt kell sajnálnunk, hogy ezúttal is kereskedők kezére jutván egy fontos kincs, nemcsak az iránt nem lehet hite-

lesen tájékozódni, hogy miképen találták, de még azt sem lehet bizton tudni, hogy vajjon az egész kincsből mekkora rész az, melyet nem ismerünk. Mert bár a meglevő ismert darabok, a páros fibulák, a páros fülbevalók s a magára álló ujj-gyűrű nem szorulnak kiegészítésre, nem mondhatjuk ugyanazt a keresztes lemezről (1. sz.), a haldíszes lemezről (2), a csüngőkről (7, 8, 9), a karikán lógó lánczról (4) és azt sem tudhatjuk, nem voltak-e a meglevő arany szíjvégeken (10, 11) kívül más aranyos szíjvégek is ez előkelő halott sírjában. Azt ugyanis, hogy sírlelettel van dolgunk, a kincs meglévő darabjaiból is sejthetjük. Mert nincs olyan köztük, melynek ugyanazon eltemetett egyén személyes fölszerelésében nem lehetne helyet juttatni, míg azoknak a készleteknek, melyeket kincseknek szoktunk nevezni az a fő ismertető jele, hogy ugyanegy vagy akár több fajta ékszerekből több példány fordul elé, vagy a személyes fölszerelés egyes tárgyai leg alábbis nem oly összhangzatosan egészítik ki egymást, mint a jelen esetben.

Már a készletnek első megtekintése is arra enged következtetni, hogy előkelő nő ékszereivel van dolgunk, mire a fülönfüggők és még inkább a meggörbített hosszú, díszes fejű tű (7. ábra) látszik tanuságot tenni, melynek egyéb czélt alig tulajdoníthatunk, mint azt, hogy egy gazdag nő föltornyosuló hajának ékítésére szolgált.

Hasonlókép tanuskodik erről a fülönfüggő (6. ábra) és nyakdísz három tagja (7, 8, 9); bár másrészt a gyűrű (6. sz.) az ő 2 ctm.-es átmérőjével inkább férfi ujjára tartozónak látszik.

A kincs két ékszere (1, 2) és a láncz (9), valamint a két szíjvég (10, 11) épúgy férfi, mint női díszbe illenék.

A kincsnek két legnagyobb ékszerét a két sas-fibulát nem mutathatjuk be ábrában, mert magántulajdonban vannak. Az egyikről csak annyit tudunk hogy eredeti helyzetében az egyik vállon a másik vállon ülő fibulának sas fejével szembenézett a sas feje; egyik fibulán tehát a sas feje jobbra, másikon balra fordult, más tekintetekben nagyság, forma, díszítés és szerkezet dolgában teljesen megegyezők.

A sas egész hossza 12 cm.; feje s nyaka, két rövid szárnya és farka tollainak csoportja különváló tagokat képeznek és csak a közepén köti össze egyenszárú kereszttel díszített korong, mely 1 mm.-nyire kidomborodik; az alján mélyedés felelvén meg e kiemelkedésnek. A szemüregekben fehér kő van, közepett kis gránáttal.

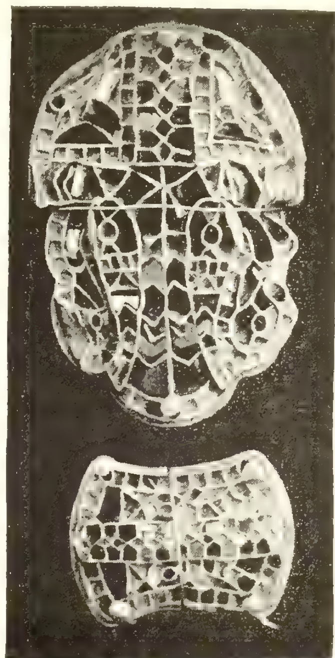
Az egész fölületet rekeszekben foglalt gránátok ékítik, a hossztengely irányában pedig és a kereszt mind a négy ágában sorjában gyöngyök voltak kerek rekeszekben és itt-ott talán fehér zománcz-féle (?). A rekeszek idoma a külső keretben négyszögű, a farkon és a nyakon azon belül fecskefarkidomú, ez a mustra nagyjából a tollakat ábrázolná;

a kereszt ágain rhombikus és a szárnyak középső terén harántosan álló elrekesztő falak hullámos vonal formáját ölték.

A fibulák alján, a sas farkán két kiálló peczek van, ez két végén a pálczikát tartja, melyen hengerded rugó tekerődzik, a rugó közepéből indul ki a tüske és a rugó végei a tüske alatt félkörben mennek át.

Egyik fibulának, melyet mérlegelhettünk, sulya 139 grm volt.

Azon ékszerek közül, melyeket a n. muzeum vett meg, a keresztet illeti a legelőkelőbb hely (1. ábra, 1/1 n.). Paizs forma lemezen 5 mm. magas rekeszekben foglalt ékítmények fölületéből kiemelkedik 8 mm.-nyi magas falakkal, latin kereszt formája, felső szára egyenletes négyszögidomot mutat, oldalszárai fölül egyenesek, alul kissé behajlók, az alsó hosszabb szár külső falai pedig behajlás után végeik felé kiszélesbülnek és körszelvényben záródnak.

1. ÉS 2. ÁBRA.

A két fekmentes kar hajlásai és a szár között egy-egy, fejjel fölfelé álló stilizált hal idoma látszik minkét oldalt.

A kereszt felső szára közepett tengelye irányában állitott négyszög és jobbra-balra ötszögű rekeszekből áll.

A két oldalág rekeszeiből csak a háromszögű rekeszek maradtak épségben, a többi összenyomódott s a kövek kihullottak belőlük.

Az alsó szárat középső fal osztja ketté, a két osztályban három, négy, hat és ötszögű rekesztékekben ültek gránátok. A két hal szemét egy-egy kerekded rekesz képviseli, mely most üres, a testük szintén három, négy, öt és hatszögű rekeszekre van osztva, melyekben részben megmaradtak a gránátok. Az alsó térből a kereszt részei mellett fönmaradt mezőket keret szegélyezi, mely négyszögű rekeszekre van osztva, ezen belül az alsó, nagyobb mezők mindegyikében olyan idom látszik, melyet hosszú csőrű madárfejnek lehet tekinteni, a szemet itt is kerek rekesz jelzi s körülötte s a csőr hosszában többféle idomú rekeszekre oszlik a tér, a felső keresztszártól jobbra-balra eső bekeretelt kisebb mezőkben a rekeszek eredeti idoma már nem állapítható meg biztosan több rekeszben gránát helyett fehér anyag van.

Az ékszer szélén hat helyütt szögecs ment keresztül a kereten és alul 3 mm.-nyire állott ki az aljából, nyilván arra szolgáltak, hogy

bőrre, vagy más ily hasonló anyagra reá erősítették velök az ékszert. Nem lehet bizton mondani, hogy a keresztes ékszer miféle tárgy ékítésére szolgált. Be kell érnünk azzal, hogy a halak ős keresztény symbolikus jelentőségére utaljunk, mert nevük az üdvözítő névbetüire emlékeztetett (ι χ ϑ υ ς), azért már az ős keresztény katakombai festményeken, lámpásokon üvegeken stb. jelenkezik a hal.

Ugyancsak két hal szerepel egy más ékszeren (2. ábra, $^{1}/_{1}$ n.), mely az előbbivel valószínűleg ugyanegy tárgy díszítésére szolgált, mert az idomától eltekintve mely más, összevág a keretek külső falának a magassága s a gömbös fejű négy szögecs hossza, valamint megegyezik véle abban is, hogy az alantabban álló rekeszes keretből közepett kiemelkedik egyenes lécz-idom, olyan módú rekeszekkel, minőket a kereszt felső szárán láttunk és a lécztag mellett szintén kiemelkedik, de alacsonyabban két halacska idoma, fölfelé irányuló fejjel s a test hajlásából kiálló úszószárnynyal. A lécz középső négyszögű rekeszeiben, valamint a halacskák szája táján lévő rekeszekben fehér anyag helyettesíti a gránátot. A halacskák szemét itt is csak úgy, mint a keresztes ékszeren igaz gyöngy képezte, mely kihullott.

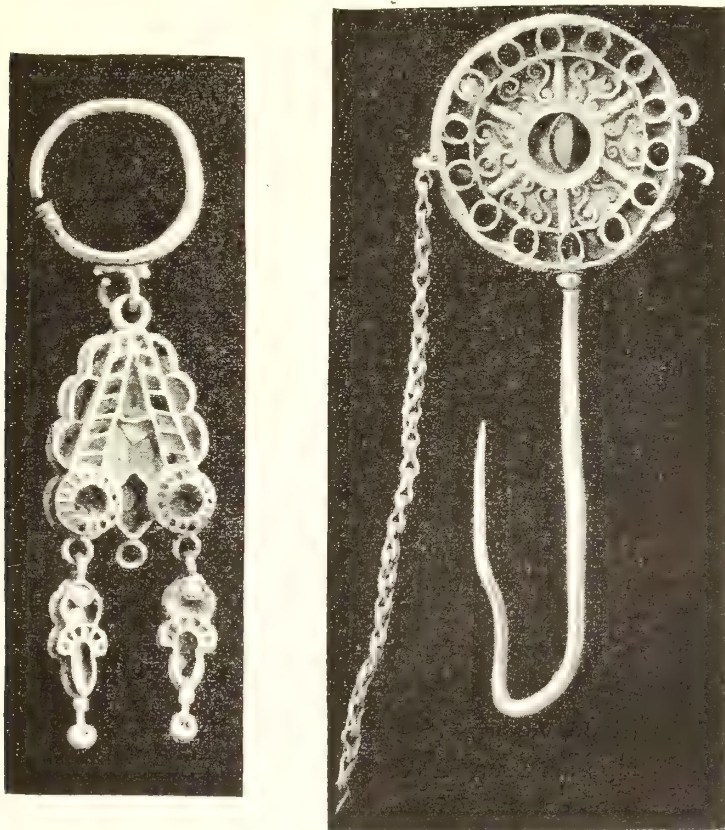

3—5. ÁBRA.

A nyakdíszből három tag maradt meg (3—5. ábra). Ferdén futó egyenes lapjai szorosan egymáshoz símulnak és mindegyik oldalán két átjáró lyuk arra szolgált, hogy két áthuzott fonálra lehessen aggatni, a hajlás után itélve, a teljes nyakdíszhez valószínűleg még 10—12 ily tag kellett. Mindegyik tag két részből áll, és a többi rekeszes ékszerekkel megegyező módon vannak a rekeszek elhelyezve; a felső rész harántosan két osztályra oszlik, egyiken 5 mm.-nyire emelkednek a rekeszek falai, a másikon csak 3 mm.-nyire; a magasabb osztály harántosan futó szélesebb négyszög mezőből és két mellette párhuzamosan vonuló keskenyebb keretből áll, a közép mezők közepét kerek keretbe foglalt gyöngy ékíti, a mely csak az egyik ékszeren maradt fön, a gyöngy mellett két nagyobb gránátlap, a két keret kisebb négyszög rekeszeiben is egy-egy kisebb gránát ül. Az alsó osztály külső kerete alul három körszelvényt képez,

melynek szélét négyszögű rekeszek sora ékíti, a mezeje öt rekeszre oszlik, három nagyobbra és két kisebbre.

A középső kihajláson gyűrű van, melybe belejár a csüngő gyűrűje; a csüngő két részre oszlik, felső része köridomú és a középső gyöngy körül (mely most valamennyi csüngőből hiányzik) sugárszerűen csoportosulnak a rekeszek; az alsó része háromszögű, a háromszög szárai behajlók, harmadik oldala csipkés széllel kihajló, szélét rekeszes

6. ÉS 7. ÁBRA.

sor kereteli; a szárak közét csúcsos szögben megtörő körfal kisebb felső és nagyobb alsó mezőre osztja, a felső mezőben zöld kő, az alsóban almandin; a keretek rekeszeiben az almandinok között néha zöld kövek (?) voltak a rekeszekben. A hátlap a csüngőn, valamint a felső tag felső és alsó szélén szemcsézett.

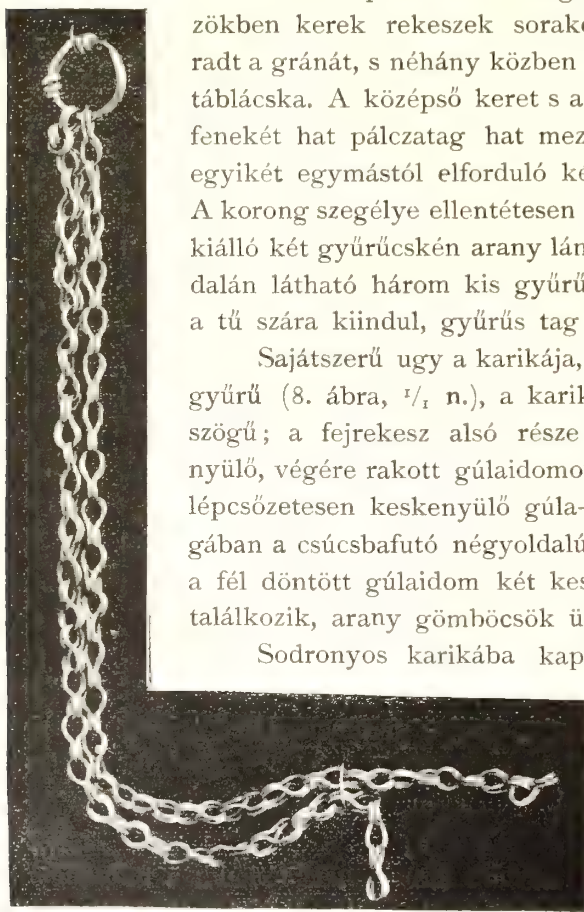
A csüngő tag idoma nagyobb formában ismétlődik a fülönfüggőn (6. ábra), mely három főalkatrészből áll: nyilt végű síma karikán lóg a rekeszes műnek díszített háromszögű ékszere; a rekeszek fölülete két

csúcsba helyezett létra-idomhoz hasonlítható, melyet belül harántosan futó közfal összekapcsol, míg külsejéből mindkét felől egymás mellett három körszelvény-idomú rekesz áll ki; a létrák s a középső tér rekeszeit gránátlapok töltötték ki; mindegyik «létra» tövén magasabban kiálló kerek rekesz, közepéből kihullott a gyöngy (?) s a gyöngyöt sugárszerűen kisebb gránátlemezkéket befoglaló rekeszes keret veszi körül; a két kör közét rhombikus rekesz tölti ki, úgy ennek alsó csúcsából, mint a körrekeszek aljából egy-egy apró gyűrű áll ki, melyen egy-egy kisebb csüngő lógott; a háromból a középső nincs meg többé. E csüngőcskék tövét és végét gyöngy ékíti, idoma még leginkább makkhoz hasonlítható, két nagyobb és félkörbe rakott kisebb rekeszekben apróbb gránátokkal. A csüngő nagy közép tagjának, valamint az alsó csüngő egyikének a hátlapja szemcsés szegélyű.

A korongos hajtű (7. ábra, $^{1}/_{1}$ n.) közepén megvan ugyan a kerek rekesz, de kihullott belőle a kő vagy gyöngy, szélét két párhuzamosan futó falból képezett keret szegélyezi, melyben egyenlő közökben kerek rekeszek sorakoznak, néhányban megmaradt a gránát, s néhány közben megvan még a zöld üveg (?) táblácska. A középső keret s a keretgyűrű közt a korong fenekét hat pálczatag hat mezőre osztja, melynek mindegyikét egymástól elforduló két sodronyos S idom ékíti. A korong szegélye ellentétesen szemcsés és egyik oldalából kiálló két gyűrűcskén arany láncz lóg le, míg ellentett oldalán látható három kis gyűrű üres. A hol a korongból a tű szára kiindul, gyűrűs tag ékíti a szár körül.

Sajátszerű ugy a karikája, mint a feje miatt az arany gyűrű (8. ábra, $^{1}/_{1}$ n.), a karika pántja kivülről nyolczszögű; a fejrekesz alsó része levágott csúcscsal keskenyülő, végére rakott gúlaidomot példáz, melynek talpából lépcsőzetesen keskenyülő gúla-alakú rekesz foglalja magában a csúcsbafutó négyoldalú hegyes almandint; a hol a fél döntött gúlaidom két keskenyebb széle a gyűrűvel találkozik, arany gömböcsök ülnek.

Sodronyos karikába kapcsolt kettős sodronyláncz (9 ábra, $^{1}/_{1}$ n.) és két hüvelyes szíjvég (10. és 11. ábra, $^{1}/_{1}$ n.) egészíti ki az értékes kincs épebb részeit, ezeken kívül csak egy szögecs, néhány almandin táblácska s kis aranytöredékek kerültek

9. ÁBRA.

a n. muzeumba. A láncz karikáját a zárás módja miatt, melyet antik időkből jól ismerünk, említjük külön, két vége ugyanis egy darabig egymás fölé nyúl és hármas hajlással egymásra van tekerve. A szíjvégek alja síma lemezből áll, míg a fölületén a középső tért egymáshoz csatolt félköridomú rovátkolt sodronyokból képezett háló vagy rács tölti be; a hüvely nyilása mellett és a nyelvidom szélén párhuzamosan futó rovátkolt sodrony közét rovátkolt hullámvonalú sodrony ékíti.

Az érdekes kincsben azon formák mellett, melyeket a népvándorlási kor első szakaszának ötvösségi gyakorlatából már eddig is ismertünk, lelünk nehányat, mely a typusok sorát ujabbakkal gazdagítja, ilyen a két halas ékszer, a fülönfüggő, a gyűrű, a hajdísz s a szíjvégek idoma. A mi a rekeszekben foglalt színes anyagokat illeti, az almandin az e korban átalános átalánosan kedvelt ékkő, a zöld üveg s a fehér anyag (mely talán alabástrom) a szilágysomlói második kincs

10. ÁBRA.

8. ÁBRA.

11. ÁBRA.

tárgyain it váltakozik némelykor a gránátokkal. A rovátkolt sodronykeret, az S formájú sodronykák és az arany szemcsék alkalmazása e kor ötvösségében sűrűn használt díszítő elemek, melyek a szilágysomlói, és sok más kincs ékszerein is hozzájárul a fölület élénkítéséhez. *Kárász Leo.*

SZT.-GRÓTH-POLGÁRVÁROSI ÁSATÁS.

A polgárvárosi régi toronytól balra, néhány száz lépésre, a balaton-szt.-györgyi vasutvonal 15—17. szelvénye közt terül el a nagy kiterjedésű temető, mely az őskortól folytatólagosan benyúlva a történelmi korba, magában rejti egy ezredév őskulturájának emlékeit.

A római művészet szép alkotásai, a hatalmas kő-sarkophágok legnagyobb része szétrombolva, némelyiknek csak az egy darab homokkőből készült fenéklapja állott régi helyén, míg másiknak fedőlapját be-

törve, csontjait kiszórva, ékszereit kirabolva találtuk. Sőt nem egy példa arra a meggyőződésre vezetett, hogy a később beözönlött vándor hordák kihányva a római sírok csontmaradványait, saját halottaikat temették helyükbe. E rombolás képe felveti előttünk azon kérdést, hogy mi vezette a dúló harczok győztes hordáit, legyőzött ellenei sírjaihoz. Ha számba vetjük azon körülményt, hogy az egyszerű veremsírok, tehát a szegény sírok legnagyobb részét érintetlen állapotban találtuk, azon meggyőződésre kell jutni, hogy talán csak a kincskeresés ösztönözte őket az előkelőbb, tehát gazdagabb mellékletekkel ellátott sírok feltörésére, és így a már mások által kiürített kősírládákat használták fel, talán később beözönlött népek, halottaik befogadására.

Az átkutatott 51 sír között, csak két esetben fordult elő «urna»-temetkezés, és 49 csontvázas sír volt. A csontvázas sírok közt háromféle sírt észleltem: a sírok vagy kőből épített sírládák voltak, vagy téglából rakott sírok, vagy egyszerű veremsírok. Hogy a veremsírok közt volt-e vesszőből fonott és tapasztott katlansír, azt biztosan megállapítani nem lehetett, a mennyiben a vizenyős talajban felismerhetetlenűl elpusztult a fonás és a tapasztás. A sírok öt csoportra oszthatók: «római», «vasmellékletes», «Latène», «őskeresztény», «középkori» sírokra és végül voltak melléklet nélküli sírok, melyek koráról nem lehet határozott véleményt nyilvánítani. A temetőben előfordult sírok zömét a középkori sírok képezik.

A két urnasír, a temetőtől pár száz lépésre, a «kavics-gödör» területén, 10—12-ik vasuti szelvény közt a felső rétegben került elő, alig egy láb mélységben. Az urna, mely össze volt törve, durva szemcsés, graphittal kevert agyagból, korong nélkül készült edény, vastag fenékkel, hamuval kevert földön kívül, két igen díszes, síma korongos fejű, sodrott szárú, 20 cm. hosszú bronztűt és egy dísznóagyarat tartalmazott. A másik urnasír szintén a felső humus rétegben fordult elő. Azonban alapzatául és fedeléül egy-egy diszítés nélküli tégla szolgált, a felső tégla súlya zúzhatta össze az urnát. A két tégla közé szorult sírmelléklet állott egy bronz sodronyra fűzött borostyán gyöngyfüzérből és egy szarvasagancs töredékből.

E két urnasírtól néhány lépésnyire egy égető kemenczére is akadtunk, mely a felsőbb rétegbe vájt ív-alakú nagy üregből állt és egész kerületén erősen feltűnő égési nyomokat mutatott. A kemencze több száz darab edényt tartalmazott, melynek nagy része össze volt zúzva, mégis 8 darabot sikerült épen kivenni, azonban tekintettel az edények anyagára, a kemenczét sokkal újabbkorinak tartom, semhogy annak valami jelentőséget tulajdoníthatnék, nemkülönben a felsőbb rétegben lelt szürke, tejes köcsög-alakú edénynek és az edénytöredékeknek. A felsőbb rétegben fordult elő egy üvegkorsó is és nagyszámú újabb

és régibb vastárgyak, kések, zablatöredékek, kardellenző vas stb. A kavicsot nagy területről bányászszák és majdnem két méter mélységben, és itt a legalsóbb kavicsos rétegben nagy mennyiségű ős állati csont került elő. Ugyane területen, pár év előtt lelt, egy darab csiszolt kőbaltaél került gyüjteményembe, mely annál érdekesebb helyi őstörténelmi szempontból, mert vidékünkön, Somlót kivéve, ritkaság számba mennek a kőeszközök.

A kiásott 49 sír bemutatását a római sírokon kezdvén, a temető egyik legérdekesebb római sírjának azt tartom, melynél utántemetést lehetett konstatálni. A sír alapja egy darab homokkőből volt, szabályos téglány alakkal, oldalai falazottak, részint bazalt, mész- és forgó kövekből építve. A sír körülásása után azonnal meggyőződtem, hogy mindannak daczára, hogy oldalfalai teljesen épek, mégis egy feldúlt sírral van dolgom, a mennyiben a sír első harmadát egy háztető-alakú mészkő fedte, a hátulsó részén egy oda nem illő feliratos emlékkővel volt borítva.

A sír eredetileg gyermeksírnak készült, arra mutat a belső üreg aránylag kicsi volta, hossza 140, szélessége 60 ctm. Míg a sírban egy teljes kifejlett csontvázat találtunk, minden melléklet nélkül, akként elhelyezve, hogy a koponya a lábszárak között feküdt, a többi csontrészek is akként hevertek, mintha egy derékon meghajlított, illetve eltört tetem feküdne benn. A sírüreg kitisztításánál a fenéken egy kis ezüst karika, két gyöngyszem és két üvegdarabka került elő. E csekélységeknek semmi jelentőséget sem tulajdonítottam első pillanatban, de annál nagyobb volt meglepetésem, midőn ezen igénytelen melléklet fejtette meg a sír történetét. Ugyanis közvetlen a sír mellett puszta földben, egy gyermekcsontvázat találtunk, a csontok közt 10 gyöngyszemet és egy középen átfurt római pénzdarabkát, mely gyöngyök teljesen egyformák a sírládában talált korong-alakú zöld gyöngyszemmel, és így majdnem minden kétséget kizár, hogy a sírláda eredeti lakója a mellette talált gyermekcsontváz volt, e mellett tanuskodik a sírban lelt ezüst karika, mely egy gyermek gyűrűje lehetett. Érdekes a feliratos emlékkő, melynek ugyan felső része hiányzik, a középső részén a következő felirat olvasható: An(norum) LVI: Appia Ammonia Coniux Coniugi carissimo pos(nit). H(aeres) s(ibi) f(ecit).

Az emlékkő CONIVX CONIVGI | CARISSIMO felirata határozottan kimondja, hogy férfi házastárs sírköve volt, tehát nem lehetett egy oly kisméretű síré, melybe legfeljebb egy 8—10 éves gyermek férhet el. Később találtunk a közvetlen közelében levő árokban egy sírt, mely ugyan teljesen fel volt dúlva, csak alapja volt régi helyén, melynek anyaga, mérete összevág a feliratos kőlappal. A felirat alatt erősen megrongált dombormű két szőlőfürt közt egy füles korsót mutat.

Említendő egy téglasír, a sírüreg feneke vastag fali tégláből volt kirakva, míg oldalai és teteje peremes fedő téglákból volt megépítve, bélyeg vagy díszítés egyiken sem találtatott. E sír szintén teljesen ki volt fosztva, a csontok összeszórva, a koponya a sír közepe táján, annak jobboldali falánál feküdt. Külső hossza 190 cm., belső 119 ctm., külső szélessége 110 cm., belső 45 cm., mélysége 40 cm. A sírfenék keleti részén levő fejvánkos-tégla után itélve, az eltemetett gyermek nyugotnak nézett. Egy más sír érintetlen volt ugyan, de teteje beszakadva és a csontok helyéről eltávolodva, a beomlott nedves földtől a csontok elkorhadva. Falai mészszszel összeragasztott homokkőből épülve, azonban a fej felőli oldala egy darab bazalt kőből készült, fedő lapját szintén két nagy darab bazalt kő képezte, a láb felőli rész összetöredezve és a sírüregbe szakadva. A koponya teljesen ép volt, a keleti sarkába szorúlva, a sír közepén egy teljesen ép bronz fibula feküdt a megszokott T formából, gömbös végekkel és körös díszítéssel. Ugyanettől alig 20 cm. távolságban Maximianus római császár bronz érme feküdt. A sírüreg hossza 195 cm., szélessége 72 cm., mélysége 56 cm.

Egy téglasír a hatodik árokban egészen össze volt omolva, fedő téglái a nedves talajtól elmálva, csak a fenéktéglák voltak épek. A csontváznak csak felső lábszárai voltak felismerhetők, a többi rész teljesen elkorhadva. Melléklete a lábfejnél két üveg edény volt, melyek azonban csak földdel együtt voltak kiemelhetők, egyiknek pezsgős pohár alakja teljesen kivehető. Az alsó lábszárak közt az előbbihez hasonló fibula feküdt, erősen megrongálva. A sír nagysága nem volt felmérhető. Más, részint kő-, részint téglasírok teljesen fel voltak dúlva, mellékleteik kirabolva.

Érdekes volt két veremsír, melyek a fönt leirt római kősírtól jobbra és balra feküdtek, alig egy méter távolságban. Egyik sír csontvázának feje jobbra fordúlva, keletnek nézett, kezei összetéve, nyakán egy kis lyukkal ellátott ólom keresztecske. A harmadik számú sír hasonlóan keletnek nézett, csontváza érintetlen és ép volt, kezei a medenczecsontok felett keresztbe téve, a lábuj csontok egyenes vonalban feküdtek a lábszárcsontokkal. Hossza a lábtőig 175 cm., a lábujak végeig 190 cm., a medencze szélessége 35 cm. E két sír fekvése teljesen elütő volt a többi sirokétól, csak e két sírnál fordúlt elő a kezek a keresztbe tett helyzete; nagyon valószinű, hogy a pogány sírok közé tévedt két keresztény sír lehetett, erre vall a kis kereszt melléklet is.

Egy középkori vermes sír, igen korhadt csontokat tartalmazott, a fej körül jobbra egy bronz halántékgyűrű, balra egy kis ezüst karika feküdt, a sír közepe táján egy kis golyó-alakú bronz gombocska volt. Ismét más veremsírban a csontok korhadtak voltak, a fej körül két rossz fentartású halántékgyűrű, jobb kezének kis ujján egy bronz karikagyűrű

feküdt. Egy veremsír benyult a vasuti vonaltestbe, s így bányász módra kellett kivájni, a csontváz egyetlen melléklete a medenczecsontokon fekvő, 19 cm. hosszú vas tőr, hajtott fogantyúval, melynek görbülete két-két új befogadására szolgálhatott. E tőr az egyetlen nagyobb védőeszköz e temetőből.

A szomszédos veremsír csontváza teljesen el volt korhadva, tisztán bronz mellékletei a következők voltak: a fej mellett jobbról egy bronz karikafüggő, a bal hiányzott, jobbfelől, kézfej táján, egy sodrony karikagyűrű, balfelől kisebb bronzgyűrű és a bal alkéz-szár helyén egy arányosan vékonyuló bronzsodrony karperecz. A 12. számú sír egyetlen melléklete egy az eddigieknél kisebb bronz hajgyűrű volt. A 13. számú veremsír mellékletei: a fej körül egy ezüst, egyszerűen görbített hajgyűrű, rajta egy élénk kék szinű kerekes gyöngyszemmel, ugyanott egy kis bronzkarika és egy rovátkás diszítésű ezüst gyűrű voltak. A 14. számú sír egyetlen melléklete volt egy igen szép fentartású, lapított végű hajgyűrű. A 15. számú sír csontváza majdnem a felismerhetlenségig korhadt volt, egyetlen melléklete egy négy bronzsodrony szálból font nyakperecz volt, egyik vége kapocsra, másik horogra hajlítva, átmérője 16 cm. A 16. számú sírban két bronz hajgyűrű töredékeit találtuk, míg a 17-ik sír a legszebb mellékletekkel ellátott sír volt. A csontváz nagyon elkorhadt állapotban volt, melléklete öt hajgyűrűből állt, melyek mindegyike ezüst. Egyforma ω alakú görbülettel, a többi hajgyűrű háromszorosát képezi nagyságban, e hajgyűrűk közül csak egy teljesen ép, a másik kettő többé-kevésbbé hiányos, mindannyi ω alakú görbületet mutat lemezzé lapított végein. A 18-ik számú sír egyetlen melléklete egy kis hajgyűrű volt, görbülete lekorhadva.

Az első három árok veremsírjának legnagyobb része csak érintetlen csontvázat tartalmazott, minden melléklet nélkül, csak négy sírnak volt igen szerény vasmelléklete, ezek közül talán legérdekesebb egy sír, mely a fej körül két edényke alsó részének töredékét és egy erősen megrongált vas nyilhegyet tartalmazott. A 39. számú sír egyetlen melléklete egy hegyes kés volt, a nyél nyujtványa elkorhadva; a 29. számú verem-sír két vas töredéket tartalmazott.

A 3-ik árok egyik sírjának csontváza nyugatnak nézett, arczczal balra fordulva, a medenczecsontok felett egy vas csattot s egy csinos alakú vas karikát tartalmazott. A 28. számú sír elég ép csontvázat tartalmazott, melléklete két vas szíjvég (?) volt, mely a medenczecsontokon feküdt. A sírok egymástóli távolságáról és azok fekvéséről határozott szabályt nem lehet felállítani, fél meter és 3 meter távolság közt váltakoztak, nem különben némelyike majdnem egy méter mélyen, míg a másik 40—50 cztm. mélységben fordult elő, az 1-ső árok sírjai feküdtek legmélyebben. A vasúti test jobb oldalán vegyes sírok voltak, míg bal

oldalán középkori sírok fordultak elő. A nagykiterjedésű temető minden egyes szelvénye más-más kisbirtokosé, kiket sikerült rábeszélni, hogy aratás után a mennyiben a társulat az érdekes területet felkutatni akarná, e czélra átengedik.

Sümegh, 1895. november. *Darnay Kálmán*

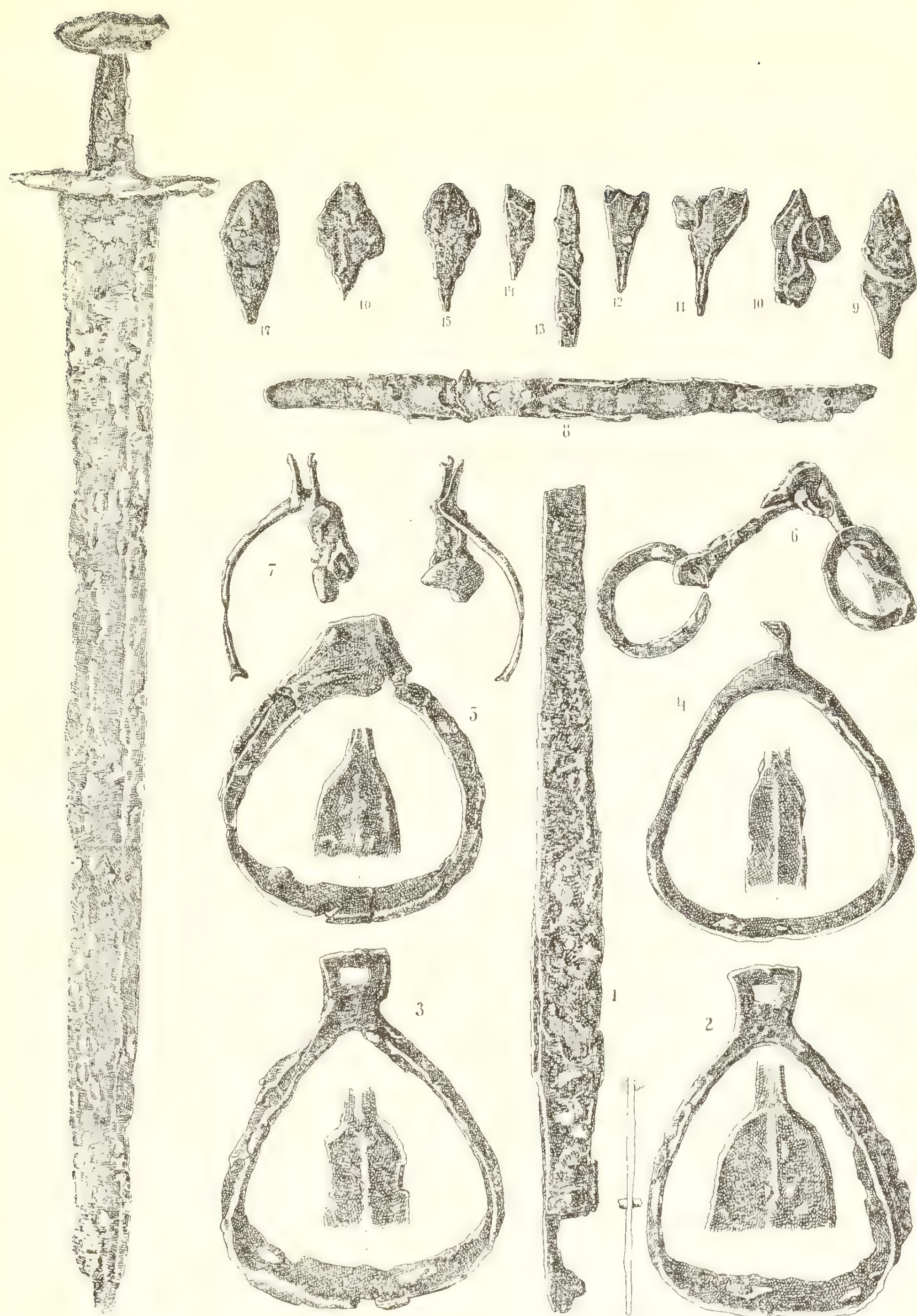
SALAMONI SÍRLELET.

(UNGM.)

Az érdekes sírleletet, melyet rajzainkban bemutatunk, Szieber Ede úrnak, most kassatankerületi főigazgatónak köszönhető, a ki még 1875-ben, mikor az ungvári gymnasium igazgatója volt, az ungvári gymnasium gyüjteményének adta át, a hol most is őrzik. A lelet körülményeiről szives közlése nyomán a következőket tudjuk: «1875-ben megtudván, hogy a s.-a.-újhelyi—csapi vasút mentén a munkások csontokra akadtak, oda kirándultam s a vasút és a holt Tisza ága között, a Salamoni határban egy emelkedettebb helyet fölásattam. Ott találtuk a kardot, a szíjmaradványokat, sarkantyut stb». Hódoly István, ungvári gymn. igazgató úr szivességéből készülhettek az eredetiek alapján, melyeket e czélból rendelkezésünkre bocsátott, a rajzok, és ő tőle tudjuk, hogy a tárgyak legalább is két sírból valók, melynek mindegyikében lovas vitéz volt eltemetve, miről egyébként a ló fölszereléséhez tartozó tárgyak is tanuskodnak.

A lelet legfontosabb tárgya egy vaskard. Egyenes, kétélű, tövén 7·2 cm. széles lapos pengével; 15 cm. hosszú keresztvassal, melyet a rozsda eredeti idomából kivetkőztetett; markolatának megmaradt 9 cm. hosszú középső vas tagja, mely lapos s a markolat felé szélesbül, hossza 9 cm.; végső gombja a markolat felé eső oldala egyenes, külsején rossz föntartása daczára hármas tagozás észlelhető, a középső erősebb, a mellette levő tagok alacsonyabb domborodást mutatnak, hossza 9 cm.

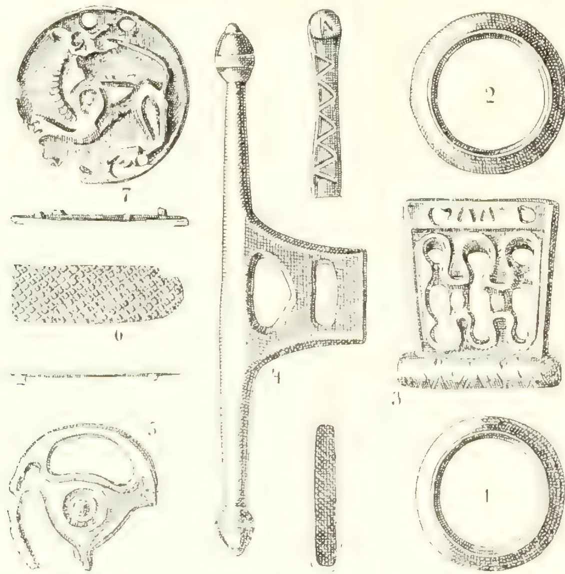
A) Tábla. 1. Késpenge vasból, vége letört és nyele vége is csonka, a pengéből maradt 29·3 cm.-nyi darab, 20 cm. a nyeléből, 3·5 cm. a penge szélessége; a tövén, a markolat nyujtványon megmaradt két szög, mely a markolat odaerősítésére szolgált; a keresztvas négyélű. 2. és 3. Kengyelvasak, talpuk széles és gyengén kihajló, alján középső borda oldalszárai laposak és csúcsos ívben emelkednek a szíjtartó lemezen négyszögün, négyszögű áttörés a szíj beléerősítésére. 4. és 5. Hasonló, de csonka kengyelek, a talp szélessége különböző, a gerincz a talp alján megvan, a szárak tompább ívben zárulnak, a szíjtartó lemez idoma, a 4. szám-

A) TÁBLA.

SALAMONI SÍRLELET (UNG M.)

nál, a hol fele megmaradt nem trapez idomú, de derékszögű. 6. Vas zabla. Középső része megtörve két egymásba kapcsolt gyűrűs végű rudacskából áll, külső végén két lapos karika. 7. Vas sarkantyú görbített szárú, a csúcsból kiálló két gyűrűs végű ágban taréj mozgott; az egyik szárra, melyből csak fele maradt, kavicsok tapadtak; a rajz két oldalról tünteti föl a tárgyat. 8. Dupla bőrszíj, egyik vége csonka, három helyen átlyukasztott. 9., 11. és 12. Vas nyilcsúcsok. 10. Határozatlan vas tárgy töredéke. 13. Késpenge vasból, csonka. 14—17. Vasnyílcsúcsok.

B) TÁBLA.

B) Tábla. 1. és 2. bronz gyűrű, felülete sima, kívül éllel, belül lappal. 3. Szij vége, 3·2 cm. széles áttört mű, trapez idomú vastag lemez bronzból, hüvelyes nyilással, melybe két szöggel a szíj belé volt erősítve. Oldalát és a trapez keskenyebb szélén kidomborodó pálczatagot szögben álló vonalas zig-zeg vonalak ékítik. 4. Zabla oldalrudja bronzból, mindkét végén makkos díszszel, a szár közepéből kiugró két lyuku lemez, az egyik lyuk keskenyebb rés-, a másik tojásdad-idomú. 5. Három szíj összefoglalására szolgáló háromosztályú bronz korong, fölületét közepén kettős dudoros kör díszíti. 6. Szíj végére való bronz lemez, fölületét négyszögöket képező reczés díszítés ékíti, alján két szögecs. 7. Korong, fölületén balra járó stilizált állat domborodik első lábát emeli, fejét hátra fordítja és nyitott szájával mintha szablya formára fölálló farkát harapná meg; nyakán, alsó testén és hátán a sörény hol pálcza-, hol fűrészfogsor módjára van alakítva, lábai karmokban végződnek. A ko-

rong aljából négy szögecs áll ki és ezeken kivül négy (?) lyuk szolgált a korong megerősítésére; rendeltetése határozatlan.

A bemutatott sírleletek kora nem eshetik messze a honfoglalási századtól, mert szembetünő, hogy a kengyelvasak, zabla s nyilak idoma valamint a nagy vadászkés analogiáira ráismerünk a honfoglalók hagyatékában; az ő szokásaikra vall egyuttal az a tapasztalás, hogy lovastul eltemetett egyének nyugodtak a salamoni hant sírjaiban. Még sem hihetjük, hogy a hódítók első négy-öt nemzedékéből való egyének voltak, mert több jelenség határozottan ellene szól.

Legelső a kard idoma; ez nem keleti forma, a milyen több változatban a honfoglalók sírjaiból ismeretes. Ez az idom a kard germán idoma, mely a vikingek formájából származik, és analogiak után itélve, melyek fönmaradtak, ez a kard-idom nem igen előzheti meg a X—XI. századot. E korral megegyezik a B táblán bemutatott különböző bronz tárgyak jellege, de ha a vas sarkantyú e sírokból került elé, ennek idoma és szerkezete még későbbre szorítaná a sírok korát.

Már e rövid jellemzésből is látjuk, hogy a salamoni sírleletek nem látszanak egységes jelleggel bírni, de Árpádházi királyaink uralma alatt azon átmeneti időszakból látszanak eredni, a mikor ó és uj, keleti és frank szokások és fölszerelések egymás mellett járnak és egyesülnek; mindenek fölöt pedig újabb érdekes tanúságul szolgálnak arra, hogy a lóval való temetés a pogányság megszünése után is dívott hazánkban. *Száraz Antal.*

SZENT SIMEON ZÁRAI EZÜST KOPORSÓJA KELETKEZÉSÉRŐL.

Audiatur et altera pars.

I.

Nem jegyzem föl érdemül, aminthogy nem is az, de örvendek rajta mégis, hogy sz. Simeon zárai koporsójára szaktudósaink kiváló és azt teljesen megillető gondot fordítának. Elsőben dr. Thallóczy Lajos inditványára és közbenjárásával az orsz. iparművészeti muzeum elkészíttette a szóban forgó mestermű galvanoplasztikai másolatát, aztán *Mayer* Gotthold Alfréd tanárral megiratta monografiáját, melynek birálatát a *Századok* 1895. évi folyamában közöltem, a derék szerzőnek nem egy történeti tévedését — mint hiszem — megigazíttatván. Újabban dr. *Gerecze* Péter tüzetes tanulmánya tárgyává tette ugyanezen műremeket, és midőn sokkal előbbre vitte tudásunkat felőle, nincs kétség benne, érdemet szerzett a tudomány körül.

Már ezen művében, melynek bő kivonatát adta az *Akadémiai*

Értesitő 1895. évfolyama, értekezvén ez ezüst koporsó keletkezésének okáról és körülményeiről, Gerecze szíves volt azon fölvétemmel foglalkozni, hogy e koporsó valószínűleg az 1358-i zárai békekötés emlékére készült, és azt czáfolgatni törekedett.

Köszönettel tartozom neki e figyelemért; bizonyára azonnal viszonoztam volna szívességét és megfeleltem volna neki legott, ha időmből telik vala. De jelenben annyira el vagyok halmozva hivatalos teendőkkel, hogy nincs érkezésem tudományos pepecselésekre. Nem kicsinylésből használom e szót, de irodalmi igyekezeteimet többre nem taksálhatom. Aztán, gondolám, majd magától is rájön nyilvánvaló tévedésére, és ugy is lett. Minthogy rendesen az iró legszigorúbb kritikusa maga magának.

Gerecze ugyanis elsőben azt állítá, hogy ifjabb Erzsébet királyné azért nem készíttethette a sz. Simeon ezüst koporsóját Zára elfoglalása, illetve a zárai béke emlékére, mert annak megrendelése (1377) és a zárai béke 1358 közt teljes tizenkilencz év folyt el. Pedig nem hihető a *dúsgazdag* és igen buzgó királynéról, hogy egy ily nevezetes esemény alkalmából tett, e mellett reá nézve *semmi* nehézséggel nem járó fogadalmát tizenkilencz év mulva teljesítse. Ez eddig egyéni felfogás dolga, mely azonban nem éppen helyt álló.

A magyar királynék, tagadhatatlan, jól el voltak látva jövedelmekkel. Csakhogy ez időben két magyar királyné volt: idősb Erzsébet, ki a királyasszonyok birtokaiban 1320 óta benn ülvén, jövedelmeiket élvezte, nagy udvart tartott, sokat járt, kelt bel- és külföldön, hatalomra vágyó asszonyság, ki szerető fia mellett szinte egyenjogú kormánytársnak tudta magát. Vele szemben a másik királyné, az idősbnek unokahuga és Nagy Lajos király felesége, a még mindig magtalan asszony, nagyon is másodrendű szerepre volt utasitva. Hogy tehát még mielőtt idősb Erzsébet királyné meghalt (1380), vagy legalább mielőtt mint Lengyelország teljhatalmú kormányzója Magyarországból Krakóba tette át udvarát (1370), ifjabb Erzsébet királyné dúsgazdag lett volna, bebizonyításra szorul.

Igaz ugyan, hogy Nagy Lajos király levelével biztosította felesége javadalmait özvegysége esetére is (ez a körülmény is inkább mellettem bízonyít, mint ellenem) de mikor és mennyiben? azt nem tudjuk, mert Nagy Lajos király e levele nem származott reánk, vagy lappang valahol. Föltéve azonban, hogy pénzbeli nehézséggel éppen nem járt ily drága mű elkészítése ifjabb Erzsébet királynénak, még mindig kérdés: mikor tette azt lehetővé Milanoi Antal Zárába való átköltöztével a hivatott mester megjelenése?

Ha Gerecze szerencsés lelt volna történeti adatot fölfödözni véleményem megczáfolására, megelégedetten hallgatnék; ellenben el nem

hallgathatom, hogy az ő véleménye, melyet az enyém helyébe tesz, *logikátlan*, ha nincs e szó ellen kifogása. Csak az bizonyos, állítja ő, hogy a királyné semmi esetre se tehette fogadalmát a zárai békekötés idején, hanem igenis személyes okokból, születésénél fogva és sajátos babonás hitéből folyólag, ez lehet a titkos és nagyon is nyomós ok, mely miatt Erzsébet királyné, éppen 1371-ben, mikor harmadik (?) gyermekét viselte szive alatt Zárába zarándokol s akkor teszi a fogadalmat, *hogy ha fiú gyermeke születik, a szentnek ezüst koporsót fog csináltatni.*

Azért bátorkodom Gerecze e véleményét a logika ellen való botlásnak jelezni, mert a helyes gondolkozás törvényei szerint, ha a királyné fogadást tett, de a fogadás föltétele be nem vált, ő nem tartozott fogadását beváltani. Ha mégis beváltotta valamely fogadását, mert hisz sz. Simeon koporsója *ex voto* készült, ezen fogadalom más volt, mint a melyet Gerecze véleményez. Azaz Gerecze fölvéte elvesztette alapját.

Nem csalódtam, hogy Gerecze rá fog jönni magától okoskodása ezen botlására, mert íme az *Archæologiai Értesítő* 1896. évi folyama 56. lapján már ezt mondja: Vid Vuleti Vukasovic közléséből (melyet Gereczének Curzolából küldött) egészen világos lesz, miért megy Erzsébet *éppen* 1377. juliusában Zárába, s miért rendeli meg *éppen* ekkor a híres ezüst koporsót: *azért, mivel ekkor viselős harmadik leányával.*

Szerző ezen állításával kettőt von vissza: először visszavonja, hogy Erzsébet harmadik gyermekét nem 1371-ben viselte szive alatt (mert hisz harmadik gyermekének művében helyesen Hedviget nevezi), hanem 1377-ben; visszavonja másodszor, hogy a szentnek nem az esetre fogadott ezüst koporsót, ha fia születik, hanem miért? ha három leánya születik? vagy ha harmadik szülésén szerencsésen tul esik?

Ezen kérdésekre ugyan adósunk maradt Gerecze, de már itt a logika ellen azért se vét, mert világosan, határozottan nem nyilatkozik. Hanem annál nagyobb botlás azon állítása, hogy Erzsébet Hedviggel 1377-ben volt viselős. Mert Hedvig Dlugorz szerint 1371-ben, az én kutatásaim szerint 1373-ban született.* Lehet efölött vitatkozni, ha neki vagy másnak úgy tetszik, minthogy erre sincs positiv adatunk; de a ki kutat e kérdésben, okvetlen rájön, hogy lehetetlen Hedvig születése évét 1377-re tenni. Következőleg Gerecze ezen második hypothesise is nélkülözi az alapot.

Ezek után, azt hiszem, fölösleges Gereczének, a műtörténeti irónak szakmájához nem tartozó kérdéssel, mely az ő dolgán semmit se lendit, nem lévén positiv adata hozzá, behatóbban foglalkozni. Elég lett volna, ha éppen akarta véleményét előadni, és nem polemiába bocsátkozni, ha nincs mivel czáfolgatnia. Látta, hogy Mayer tanár birálatában én

* Lásd «Turul», 1895, 122.

történeti tévedéseit érintettem csupán, de műtörténeti fejtegetéseibe nem avatkoztam, pedig valamicskét tudtam volna én is hozzá. Megtette Gerecze és készséggel elfogadom megfontolt állításait Meyer rovására; elismerést szavazok — ha megengedi — elismerésre méltó fáradozásaiért; gratulálok eredményeihez: de — sajnos — fönn kell tartanom ellenében azon állításomat, hogy szent Simeon koporsója Zára visszavételére, mely az ugyanott kötött békében nyerte betetőzését, készült.

Azon körülmény, hogy *Fondra* a szent Simeon koporsójának monografusa (118. lap) és *Farlati* (Illyr. sacr. V. 162.) ugyanazon nézetét vallják a «királyi dombormű̋re» nézve, reám sem volt elhatározással, minthogy műveiket nem olvastam volt. Hanem tekintve, hogy a «királyi dombormű» kétségkivül Lajos király Zárába való megérkeztére és fogadtatására vonatkozik, én, ki az egykorú kútforrásokból tudom, mennyire vágyakozott Nagy Lajos Zára birtokára (Anonymi libri duo Obsidionis Jadrensis Schwandtnernél III.), tekintettel továbbá arra, hogy az Erzsébet királyné által csináltatott koporsó oromzatának monoru oldalára az Anjouk czimerét Nagy Lajos király nevének kezdő betüivel verette ki, azok után is, miket Gerecze fölhozott, egyebet nem vélhetek, mint hogy e remekmű (engedjünk ennyit) első sorban Nagy Lajos királyra vonatkozik. Mert ha Erzsébet királyné személyes ügyét tolta volna előtérbe, vagy a maga neve kezdőbetüit verette volna monnó oromlapra, vagy ha gyöngéd tekintettel kivánt lenni szeretett férje iránt, legalább egyik lapon a maga nevét verette volna ki és czímerét. Tetszik tudni, hogy neki külön pecsétje is volt még ifjabb királyné korában, melyet Nagy Lajosomban ki is adtak.

A zárai béke Nagy Lajos király uralkodásának legdicsőbb momentuma; nem lehet tehát, hogy azt Zárában meg nem örökítették volna.

De, amint mondom, ez merő inductio, a melyet a *Századok* 1895. évfolyamában (pag. 372. seq.) megalapítani törekedtem. Tévedhetek, tudom, mint nem egy fölvétemben tévedtem, és igen szivesen fogadom a helyreigazítást, csak alapos legyen.

Egyelőre, ha már a XIV. században élt azon hiedelem, hogy magtalan asszonyokon szent Simeon segít, kész vagyok megengedni annyit, hogy Erzsébet királynét ezen mellékkörülmény is hálára bírta a szent iránt. Mi vezet engem ez engedményre? nem nehéz kitalálni. Találja ki tehát Gerecze, mert bocsásson meg, kérem, de ösztövér dolognak tartom e lana caprináról tovább vitatkoznom. *Pór Antal.*

II.

A fönnebbi megtisztelő sorokra röviden válaszolhatok. A kérdés ez: Mi lehetett N. Lajos nejének legközelebbi oka arra a fogadalomra, hogy szt. Simeonnak 1000 márkás ezüst koporsót készíttessen? A té-

nyek pedig következők: A zárai békét megkötik 1358-ban, a koporsót megrendeli a királyné 1377 jul. 5-én, e koporsó elkészül 1380-ban. Pór Antal történettudósunk azt állítja, hogy a királyné e koporsó csináltatására a fogadalmat Zára elfoglalása előtt, ennek szerencsés kimenetele esetére tette; *vagyis e koporsó az 1358. zárai békekötés emléke.* Viszont e sorok irója abban a véleményben van, hogy a buzgó Erzsébet királyné valószinüleg elég gazdag volt arra, hogy fogadalmának teljesítését még ha 1000 márkába került is nem halasztotta volna *tizenkilencz*, illetőleg a koporsó elkészültével *huszonkét évre.* E nagy valószinűtlenség mellett minden egyéb mellékes. De ellene szól még a körülmények következő sorozata is. A királyné hét évig gyermektelen, férje állítólag el akar tőle válni; később születik gyermeke — *három is*, de mind *leány*, holott ő is, férje is, az ország is fiú örökösért epednek. A szt. Simeon koporsójához az a babonás hit fűződik, hogy a szent az *áldott állapotban levő nőkön segít*, sőt *fiú gyermek* születéséért is szokás szt. Simeon koporsójához zarándokolni. Erzsébet királyné kétszer, 1371-ben és a koporsó megrendelése évében 1377-ben is Zárába zarándokol. Harmadik leányát épen ekkor szive alatt viseli. Ezeket Pór Antal úr sem vonja kétségbe, csak bizonyítja, hogy Erzsébet, anyósa életében nem volt dúsgazdag, és szerinte kérdés: mikor tette lehetővé az ötvösnek letelepedése a koporsó elkészítését. A fogadás alapja, fiú nem születvén nem teljesült, tehát Erzsébet nem volt köteles fogadását teljesíteni.

Ha helyesen foglaltam össze állításainkat és argumentumainkat — a döntést bátran az érdeklődőkre bízhatom. Egészen közönyös, hogy Erzsébet dúsgazdag volt-e vagy nem? Elég ha volt annyi vagyona, hogy fogadalma beváltását nem kellett 19—22 évre halasztania.

Ha Milanói Ferencz nem volt még 1358 táján Zárában, volt más ötvös, ha ott nem volt Velenczében, sőt bizonyosan Magyarországon is. Ha a fogadás alapja és a beváltás kötelezettsége elesett: ebből nem következik, hogy a buzgó királyné még is nem teljesítette volna fogadalmát. Annyival inkább nem, mivel maga a babonás hit is, mint épen az Arch. Ért. 1896. 56 l.-án kiemelem, a *szüléssel összekötött életveszély elhárítására is* vonatkozik. Végre ha igaz az, hogy Erzsébet a koporsó megrendelése idején jó reményben volt, valószinű, hogy ezzel függ össze fogadása, mint valamely más *tizenkilencz évvel azelőtt történt politikai eseménynyel.* A ki ezt másképp véli — a vélemény szabadságánál fogva teheti, de én, még ha a logikátlanság vádját kell is elszenvednem — inkább hajlok arra, a mely mellett több, mint a mely mellett kevesebb valószinűség szól.

Gerecze Péter.

ZOMÁNCZOS KERESZT BAKACS TAMÁS SÍRJÁBÓL.*

(A NEMZETI MUZEUMBAN.)

A gyönyörü kis ékszer egészben keretestül nem több, mint 4·2 cm. hosszú és 3·1 cm. széles. Ily kis térre szorúl az ügyes olasz ember művészete, mely annál inkább méltó bámulatunkra, mert a mit az ötvös nemes mestersége ily szűk keretben megalkotni képes, azt mind megcselekedte e parányi téren. Mintha csak bűvös művészete minden titkát kivánta volna föltárni az egyháznagy mellére szánt szent jelvényen: őntötte, faragta, csiszolta és véste az aranyat, kigondolt egy szép rajzot, nemes foglalásokba rakott drágaköveket és a kis keresztet oly keretbe helyezte, melynek gazdag változatú idomait elborította zománczos színek kedves összhangú gazdag sorával.

Maga a kereszt méltóságteljes egyszerűséggel emelkedik ki a háttérből. Nem lehet kétség, hogy a hármas színhangulat szerint összeválogatott kövek az egyházi symbolika értelmében a hitet, reményt és szeretetet jelzik.

A hit szine uralkodó az összhangban. (Fides.) Az egyszerűen egymás mellé helyezett, laposra csiszolt négyszögű drágakövek között legtöbb a rubin, egyúttal ők adják meg leghatározottabban a kereszt idomát. Legfölül rubin kezdi a kövek sorát és egy-egy rubinkő képezi a kereszt ágait: közepett smaragd (Spes) s utána ismét rubin folytatja a függélyest.

A tisztaság jelképe, a fehérszínt, melybe a Caritást öltözteti, a középkorú mesterek jelképező hajlama, mocsoktalan fehérségű gyémánt képviseli a kereszt törzse közepén és mellette legalul ismét rubin jelzi a kereszt befejező pontját. Ezúttal kisebb a rubin, mert véle együtt két smaragd és legalul egy gyémánt képezi a kereszt talpát.

Az ékszer e kimagasló részén a mester egyszerű, erős színhatással éri be. Sima fölületű aranyos szél kereteli be a köveket és mindegyik kő négy sarkán, mint egy kampós nyujtvány ugy tünik föl a sarkán fölfelé nyuló borda vége. A kor izlése szerint kis toronykák formára épültek a foglalványok, a felső kis tok sima lapjaival szélesebb és ferdén a vizszintesbe átmenő hüvelyből emelkedik ki, ennek tövét félhold idomú czikkelyek képezik, melyeknek feketére zománczolt ékes vonalú rajzai a keret felé még egyszer ismétlik a kereszt idomát és elkülönitik a színgazdag, dús tagozású és domborművekkel bővelkedő széles kerettől.

* Színes képét lásd Az ötvösség remekei I. kötet. Fekete ábráját közölte Fraknói Vilmos Erdődi Bakócz Tamás élete 204.; röviden ismerteti A magyar tört. ötvösműkiállítás lajstroma, harmadik terem 98. l., 50. sz.

A keret s a kereszt mindegyik külön önálló kis mesterművet képez; de a művész oly gondosan tudta őket egymással összeilleszteni, hogy sehol sem támadt rés vagy hiány. A kereszt tövéből mindkét oldalt két-két keskeny pántocska indul ki a keret szélére, az egyik párt igazán összefogja a keresztet a kerettel, a másik, vörös zománczos csak az összefoglalásnak művészi jelzése a kereszt legkarcsubb részén, a keresztágak alatt. E helyütt keskenyebb a karima és kevésbé tagozott, mint a három felső ágon. Legerősebb a keret kifejlődése alul, a hol szélesebb, de nyugodtabb idomok mintegy ellensulyozzák a három felső tag színpompás, változatos alakitásait.

Emitt párosával állanak a kecses hajlású csigavonalak s közöttük kiemelkednek szallagos tekercsek, fölhasított résekkel, melyekből kis gúlák és gumók emelkednek ki.

A sok ferde és vízszintes, egyenes és gömbölyű, szélesebb és keskenyebb lapot, mely a gazdag kidomborodásokon támad, hol tompa, hol áttetsző zománcz borítja és nem kevésbé emelik az élénkséget az apró zománczos bogyók, melyek a kereszt felső kiágazásait jelzik s a töve szélén is feltünnek.

E gazdag szinpompáju hatáshoz ötféle zománczra volt szüksége az ügyes ötvösnek. Ügyessége és izlése a színek elhelyezésében fönnön hirdeti, hogy csak mestertől eredhet a becses ereklye.

A fehér zománcz a kereten az a színelem, mely enyhíti a színeknek egymással versenyző fényét, mindenütt közbelép és a keret legfelső szélén végig vonúl, ott a hol a keresztet magát tövén mint fekete övszalag veszi körül; a fehér zománcz a fekete öv táján még inkább biztosítja a főtag kiemelését. Az átlátszátlan fehérhez mint szintén átlátszatlan zománcz járul szerényen elosztva egy tompább világos zöld és világos égszínű kék.

Egy helyen, a kereszt felső szélén, erősen fénylő átlátszó kékes zöld folt jelzi az átmenetet a kereszten a karika felé A sok piros rubin. színű, áttetsző zománczfolt fényesen csillogva versenyez a kereszt rubinjainak erős színhatásával és összeköti a kereszt és keret uralkodó színhangulatát.

A két keresztágon s a törzs végén apró karikák látszanak. Régi időben valószínűleg nemes gyöngyök csüngtek le róluk. Mikor a sírban lelték a keresztet e gyöngyök valószínüleg már hiányoztak, miként hiányzik a az eredeti, bizonyára szebben tagozott karíka, melyen a keresztke lógott. Talán már a keresztke első birtokosa helyettesítette azt a most rajta látható egyszerű sodronykarikával.

Hátul a keresztet, mely belül üres és így talán ereklyék eltételére is szolgálhatott, elválasztható arany lap takarja. A lemez fölületét vésett alja fehér zománcz közepette remek, keleti minták szerint idomított

vonalas díszű motivumok borítják, helylyel-közzel, kivált a lemez szélén lekopott az arany és sok helyütt a remek zománcz is kihullott — jele annak, hogy vagy már a biboros főpap vagy a keresztke valamely későbbi birtokosa sűrűn hordta és ez is tanúság reá, hogy épúgy kedvelte a gyönyörű remekművet, mint a késő unokák, a kik örvendünk, hogy Jankovich a maga számára és közvetve az ország számára mentette meg. *H. J.*

ADALÉKOK HAZAI ÖTVÖSSÉGÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.*

Az alább következő adatokat a kassavárosi nyilvános levéltár okmányai és jegyzőkönyvei szolgáltatták. E helyütt csupán azt jegyzem meg, hogy ha az adat kútforrásául jegyzőkönyv szolgált, ez esetben annak származása felől nincsen említés téve Minden más esetben idéztük az okmány számát.

I. Eperjes. 1. *1474.* Feria III[a] ante Martini. Ez ist zumerken, das der Erbare *Cirillus goltschmid* von Epperies hat eyn verpott gethon auff alle vnd iczliche gutter beweglich ader unbeweglich, wy dy genant weren, der togentsamen frawen Barbara Niclas Bogneryne, von wegen der flor 111/, welche sy Im phlichtik ist. 2. *1603.* jún. 4. Az eperjesi tanács irja a kassaihoz: «Unser Mitbürger *Heinrich Goldtschmidt* desz Herrn Waraszdj verstorbenen hausfrawen seliger gar naher blutfreund ist» s e miatt öröksége ügyében a kassaiak segítségét kéri a számára. 3. *1603.* jún. 16-án ugyanezen eperjesi polgár és ötvös ügyében az eperjesi tanács levelet intéz a kassaiakhoz. (N° 5061/19. Miss.)

II. Göncz. 1651. május 29-én a gönczi biró a kassai tanácsnak jelenti, hogy az elmult kassai sokadalom napján, úgymint Úr-napján, a közöttük lakozó *Eötvös Tamás* feleségét egy néminemű drabant-legény megháborgatta volna. Az ügy tárgyalására törvénynapot kér. (N° 5782/164. Miss.)

III. Kolozsvár. 1618. szept. 23-án *Andreas Eöttues* kolozsvári főbiró (primarius) egy bizonyos ügyben a kassai tanácshoz levelet intéz. (N° 5818/65. Miss.)

IV. Lyon. Datum zu Lion, in Franckreich *1605.* január 30-iki kelettel *Peter Khurmeser goldschmidt* levelet ír a tanácsnak, tudatná ez vele, minő hagyaték maradt reá atyja és anyja után. *1605.* febr. 13-án ugyancsak Lionból ír a kassai tanácshoz ezen hagyaték ügyében s ki-

* Előbbi közleményeink megjelentek: Arch. Ért. 1893. 372—331. l. és 433—434. l.

fejti, hogy az ő atyja, Greger Kurmeser, az anyja pedig Katharina Saboó volt. A többi között írja, hogy «weil ich mich in frembdes Länder meines handtwerks ein goldtschmidt ehrlich ond aufrichtig verhalten ond in der Stadt Lion zue Franckreich in des herrn Obristen hoffgoldtschmiedt etlich Jahr in diensten verhalten, auch hernach verehelicht dor zue verliche (Gott seinen segen)», nem kétkedik tehát, hogy a nemes tanács a szülői után megmaradt hagyatékot annak rendje s módja szerint szivesen letárgyalja s kezeihez szolgáltatja. *1605.* febr. 27-én ismét Lionból, «*Peter Khurmeser goltschmiedt und wohnhafftig zue Lion*» aláírással ír a tanácshoz: Hogy miután a hagyaték ügyében választ mindekkoráig nem kapott, egyik, szintén Lionban lakó, Hansz Jacob Binder nevű rokonát küldi egy 1605. febr. 24-én keltezett írással, Kassára, ki az e levélben foglaltakon kivül még szóbeli felvilágosítással is szolgál a kassai tanácsnak s a Kürmesser Péter születéslevelét is óhajtani fogja (begehren wirt) vnd einen pasport vonn meinem gnedigen fürsten vndt Herrn herrn *de la guische*, gubernator zue Lion vnd andern Ländern». Alázatosan kéri a tanácsot, ne tagadja ezt meg s küldöttjének hitelt adván, neki minden dolgában segítségére legyen. *1605.* márcz. 27-én Lionból, «*Peter Khurmeser burgerlicher geburt von Cascha, goldtschmidt zue Lion*» aláírással ugyanezen ügyben intéz levelet a kassai tanácshoz. *1605.* ápr. 9-én, «*Peter Khurmeser goldtschmidt, gepürttig von Cascha, vonhafftig zue Lion*» aláírással ugyancsak ezen öröksége ügyében ír Kassára. A levél zárlatán ovális mezőben e pecsét: *1608.* decz. 13-án *Párisból*, «*Peter Kurmeszer ko. Mst. zu Franckreich vnd Nauarra hoff. Goldtschmidt zu Parisz*» aláírással a szülei után reá maradt s 90 frtot érő hagyaték ügyében intéz újabb levelet a kassai tanácshoz. (N° 5150/14., /16., /20., /26., /27., 28. és 5263/26.) Kitűnik ezen adatokból, hogy Kürmesser Péter kassai illetőségű volt s mint ilyen, valószinűleg szülőhelye valamely ötvösmesterénél tanulta ki a mesterségét. Inasévei befejezése után «bujdosni» indult s bejárt több országot. 1605-ben Lionban tartózkodik, a hol valamelyik *Guise*-herczeget (*Károlyt*, a *mayennei* herczeget?) szolgálja, mint udvari ötvös. 1608-ban már Párisban lakik, a hol IV. Henrik Francziaország s Navarra királyának udvari ötvöse gyanánt van alkalmazva. A Lyonból 1605. ápr. 9-én keltezett levél zárlatán található s fentebb reprodukált pecsétlő jegy alapján, mely Kürmesser Péter nevének kezdőbetüiből s az általa önkényesen felvett geometriai vonalakból van megszerkesztve, könnyen fel lehet ismerni ötvösmüveit is, mert valószínű, hogy azokra ezt a jelt ütötte rá. Műtörténetünkre nézve nagy nyereség volna ezeket a műveket fölismerni, mert ezek az ötvösség közepes alkotásai közül mindenesetre magasan kiemelkedő mesterművek lehetnek.

V. Lőcse. 1559. június 1-én Lőcse város birája és tanácsa levelet

küld *Hernych* (sic!) *goldschmidt* és Christoff Sturm lőcsei polgárok által a kassai tanácsnak, hogy az itt elhunyt Andreas Schad hagyatékához a megnevezettek, mint vérrokonok jogot formálnak s egyben kérik a kassai tanácsot, hogy igazságos keresetüknél kezükre legyenek, hogy ezek megkaphassák a hagyatéknak reájuk eső részét. (N° 2150/23. Miss.)

VI. Nagy-Bánya. 1. *1566*-ban (közelebbi dátum nélkül) Emericus Aurifaber nagybányai ötvös és concivisnek valami «*lapilli amatizt*» miatt Kassán pöre van. Az okmányból ennél több nem derül ki. 2. *1633*. márcz. 24. *Herges Eötveös Péter*, nagybányai hites polgár és városi esküdtnek neve szerepel egy okmányon. (N° 19374.) 3. *1638*. febr. 21-én *Nicolaus Eötveös Szigethi*, nagybányai judex primarius, valami örökség ügyében leveleket intéz a kassai tanácshoz. (N° 6714/3. és 6714/6. Miss.)

VII. Nagy-Károly. *1717*-ben *Nikolaus Eötvös* Nagy-Károlyból Károlyi Sándor generális 4000 Rh. forint követelése tárgyában Kassán a tanácshoz levelet intéz. (N° 14078/4. Miss.) *1718*-ban ugyanő valami árpák eladása tárgyában ír Jantóról keltezve a kassai tanácshoz. (N° 14236/4. Miss.) Ezen egyén szereplésénél azon gyanúm merült föl, hogy ez tulajdonképen *nem ötvös* s neve pusztán vezetéknévül szolgál, de *foglalkozást* nem fejez ki.

VIII. Rima-Szombat. *1597*. ápril. 14-iki kelettel Rima-Szombat város birái: Cisar Miklós és *Eötwös Benedek* egy peres ügyben levelet intéznek a kassai tanácshoz. (N° 4718/47. Miss.)

IX. Rozsnyó. 1. *1512*. Dy Hattos Micloschen mit yrer Tochter. Ez is czw wissen, das an dem vorbestimpten freitag haben vor siczenden rote guttwillichen eynbekant fraw (üres) hauszfraw Master *Gabriels Goltschmides von Rozenaw* wnd fraw Margareta yre Mutter vormolsz Hattos Micloschen, wy: das siy sch mit eynander von wegen veterliches anfal gutterlichen vorricht hetten. Also, das fraw Margareta geben sal der Gabriel Goltschmiden fl (üres) wnd dy weyl sy yreer tochter sulche Summa gelts nicht czalt volkomliche Sal das haws neben der frawen Sibenburgerin oberhalb gelegen, yr thpant seyn. *1514*. Actum feria sexta-ante oculi. *Gabriel Goltschmyd von Rosenaw myt dem hawsz der Hattuschn.* Es ist czu wissen, das noch dem dy Erbare Fraw N., vormols Hattos Miclosz Hauszfraw, etlicher schult halben yr hawsz auff der Faulgas gelegen dem *Gabrieli goltschmydt von Roszenaw* vorsaczt hatt alls vor Im Statbuch vormerekt yst, haben ym dy hern des Ratt czw gegeben dürch recht, das er das selbyge hawsz mag vorkauffen vnd sich dor ausz beczalen. 2. *1577*. Actum XXIII. die Aprilis. *Stephanus Eotwes de Rosno Banya* propter 25 florenorum debitum inhibet portionem hæreditariam Johannis Elyes apud Johan-

nem Buday lanium et reliquos testamentarios habitam, usque ad reuisionem Juris.

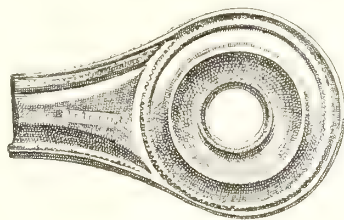
X. Sáros-Patak. 1606. jan. 31-én sárospataki főbiró: *Eötvös János* egy bizonyos ügyben levelet intéz a kassai tanácshoz. (N° 5183/15. Miss.)

XI. Szatmár. 1642. okt. 27-én *Zegedi Eötvös alias Karaczon Gergelj* szatmári concivis valami hagyatéki ügyben levelet intéz a kassai tanácshoz. (N° 6917/37. Miss.)

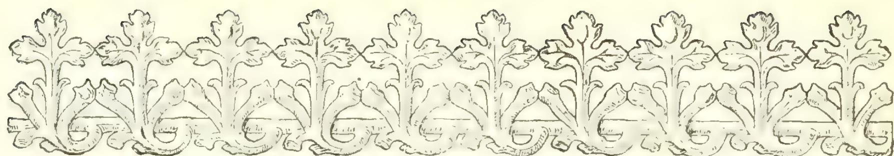
XII. Szoboszló. 1629. júl. 9-én a gyöngyösi birák és polgárok, mind fejenként irják a kassai tanácsnak hogy *annakelőtte Gyöngyösön lakott*, jelenleg Szoboszlón lakó *Ötvös György* néhai Kádas Györgynétől egy házat s egy szőlőt vett s azok, a kik e házat s szőlőt most birják, bírják, azokat *ötvös Györgytől* vásárolták. (N° 6291/88. Miss.)

XIII. Ungvár. 1582. febr. 9 iki kelettel írja Ungvárról a következő levelet *Debreczeni Eöttueös Matthjas*, «ki most Ungvárat lakik», «az cassai Bironak, Eöttueös Lőrincznek, nekem reghj szolgalt bizodalmas uramnak», a mint következik: Szolgalatomat irom kdnek, mint reghj szolgalt bizodalmas vramnak. Tovabba az urisentől kivanok kdnek ez vy eztendeőbelj tisztedben minden testi és lelkj jokat. Tovabba czak az vngwarj Kalmar Ferencz mellett, hogi bizonsagh vagjok arrul, hogy az melj levelet igazsága mellett ked eleibe viszen, ott voltam akkor, mikor az Nemes vrajm meg peczetlettek, kiben kegielmed semmit ne kételkedjék, mert nem vagyok magam felől oly elfeledkezett ember, hogy ezt irnám kdnek, ha ugy nem volna, de mindenekben meghigyje kegjelmed ez levelek dolgából. Azért mégis ugyan igen kérem kdt, mint régí szolgált bizodalmas uramat, hogy te kd legyen mellettem igasságában. Isten tarcza meg kdet. Keölt Ungvart, g. die february, mert az mint accusaltak kd előtt, nem excommunicaltatott és nem igazán accusaltak te kdnek. (Aláirás.) E levélnek «mint régí szolgált bizodalmas uram» kifejezését nem magyarázhatom másképen, mint hogy *Debreczeni ötvös Mátyás* valamikor 1582 előtt ötvös Lőrincznél vagy mint tanuló szolgált, vagy mint ötvös legény munkában állott.

Kassa. *Mihalik József.*

RÓMAI BRONZEDÉNY FÜLE BÁNRÓL (BARANYA M.) 1/2 N.

LEVELEZÉS.

I. Dr. JÓSA ANDRÁS A KEMECSEI BRONZLELETRŐL. Vitéz Lajos úrnak a kemecsei határban levő birtokán, közvetlenül a vasút mellett répa elföldelés alkalmával pár tenyérnyire a föld felszíne alatt az ő jelenlétében, nem korongon készült, egy centiméter vastag falazatú — fele vastagságban kívülről feketére, belül veresre égetett díszítés nélküli edényben bronzleletre akadtak, melyből semmi sem kallódott el, miután az igen intelligens földbirtokos úr a lelet alkalmával szerencsére jelen volt.

A leletet, 164 darabot, a tulajdonos úr a szabolcsmegyei múzeumnak ajándékozta.

A leletet röviden a következőkben ösmertetem.

52 darab sarlótöredék 1 darab fülecskével ellátott köpűs balta, 1 darab általam ásónak tartott, fül nélküli, különben nagyobb tokos baltához hasonló, de a nyélhez való erősítés végett két átellenes lyukkal ellátott eszköznek köpűs része. Az élrész hiányzik. 1 darab ugyanilyen eszköznek köpűs része, azon különbséggel, hogy ezen a fülecskének nyomai is szemölcsönként látszanak. 1 darab köpűs füles baltának felső vége, részben erdélyi, részben magyarországi typus. 1 darab tokos füles baltának köpűs része, össze lapítva, perem és élvég nélkül. 4 darab köpűs baltáknak élvége. 5 darab köpűs balta köpűs végének apró töredékei. 2 darab lándzsa töredék, köpűs vég a penge kis részletével. 7 darab fűrész töredék. 1 darab nyitott végű közepén 5 mm. vastag, a végek felé hegyesre véknyodó, egészen össze érő, 50 mm. átmérőjű, belől ellapított hengerded átmetszetű karika. 1 darab hengerded 5 mm. vastag huzalból készült nyitott végű 30 mm. hosszúságban egymás felébe hajlított, kevéssé véknyodó 65 mm. átmérőjű, kívülről sűrűn reczézett karika. 2 darab spiralszerűleg rovátolt 2 mm. vastag huzalból készült karperecz töredék. 1 darab 4 mm. vastag huzalból készült nyitott végű gyűrű átmérőjű karika. 1 darab négyszögű átméretű 3 mm. vastag huzalból készült U és S alakúlag összegörbített valószínűleg karperecz töredék, melynek egyik vége laposra van kalapálva. 2 darab mintegy 3 mm. vastag hengerded huzalból készült, valószínűleg karperecz töredékek. 1 darab horog alakúlag görbített mintegy 5 mm. vastag, 25 mm. széles bronz lemez, melynek belső lapja síma, felső lapja pedig négy hosszában futó domború léczczel van díszítve. Alsó vége szárny alakúlag széjjel van kalapálva, és úgy vannak összehajlítva, hogy azok össze nem érnek ugyan, de mégis köpűt képeznek, az egyik szárnynak végén egy akla van, a másiknak vége le van törve. Az eszköznek másik vége szinte el van laposra kalapálva, de nem szélesebb a

szíj alakú közép résznél. — Hasonló tárgyat még nem láttam. 1 darab nagyobb kardnak 10 ctm. hosszú hegye. 2 darab kisebb kardnak, vagy talán tőrnek hegye.

3 darab kardpenge töredék. 1 darab nyelv alakú lemez, végefelé 1 ctm. átmérőjű aklával, mely a tárgyat vékony bőrhöz, vagy inkább szövethez erősíthette. 1 darab 30 mm. hosszú, 35 mm. széles kardpenge töredékhez hasonló darab, egyik lapja azomban csaknem lapos csekély kiemelkedésű középbordával, másik lapja pedig lapos házfedél alakú. 1 darab 55 mm. hosszú, egyik végén 15, másik végén 6 mm. széles; szélesebb végén 10 mm. vastag öntvény töredék, mely lapjára kissé homorúan van hajlítva, és úgy felső, valamint alsó lapján egy középső élesen kiemelkedő, és ettől oldalt egy-egy laposabb léczczel van díszítve. Az éleken az öntvényt jellegző tarajok nincsenek eltüntetve. Talán valami vastag tőrféle akart lenni. 1 darab 14 ctm. hosszú két élű, a nyélvég közelében 20 mm. legnagyobb szélességű letompult hegyű tőr. A 35 mm. hosszú nyélvég, mely fanyélbe lehetett beverve, nyilván az eredetileg itt is éles pengének lekalapálásával képeztetett. 1 darab valószínűleg díszítés nélküli kis kardpengének töredéke, alkalmasint a pengének a markolathoz közel eső részlete, mert a 25 mm. széles penge részlet fele hosszával hirtelen 19 milliméternyire keskenyedik. 1 darab 1·5 mm. vastag, 16 mm. széles, 64 mm. hosszú, egyik végén letört, másik végén éles, kissé lapjára homorított lemez. Alsó lapja síma, a felsőn az élvégtől 14 mm. távolságban kezdődő 7 párhuzamosan hosszában vonuló lécz húzódik végig. 1 darab 10 ctm. hosszú, alig hullámos 3 mm. széles hátú, egészen egyenes élű kis kés. Az él hossza 78 mm., a többi rész a letört végű nyélre esik, melynek két lapját valószínűleg lemezek borították. 1 darab 55 mm. hosszú, — alsó tört végén 25, a felső — részben letöredezett — élvégen 20 mm. széles, 2 mm. vastag, mindkét lapján közvetlen az oldal élszélek mellett, honnan az öntvényt jellegző tarajok eltávolítva nincsenek, egy-egy lécz vonul végig. Nem tudom mi akart lenni. 1 darab négyszögátmetszetű 2 mm. vastag huzalból készült tárgy, melynek egyik vége 4 tekercses 20 mm. átmérőjű korongot képez, másik vége 10 milliméternyire laposan kiszélesedik, mely csak 15 mm. hosszú, és egy éles lécz vonul rajta végig. Az egész tárgynak összes hossza 50 mm. Valószínűleg egy karvédő spiralishoz hasonló tárgy egyik végének befejezését képezte. 1 darab 5 mm. hengerded huzalból készült nyilt karika, a végek felé vékonyabb átmérője 86 mm. 1 darab kerülék alakú 58 mm. hosszú, 25 mm. széles, 1·5 mm. vastag lemez, minden díszítés nélkül, mindkét végén letörés nyomaival. 1 darab 35 mm. hosszú, 5 mm. széles, 10 mm. vastag, kétélű, az él irányában körszelvény alakjában hajlított, villa alakúlag kétfelé ágazó öntvény töredék. Előttem ösmeretlen tárgynak töredéke. 1 darab négyszög átméretű, egyik végén 10, másikon 7 mm. vastag, élei mintegy legyalulvák. Valószínűleg bőrlyukasztó eszköz. 1 darab 92 mm. hosszú, 7 mm. széles, 5 mm. vastag, négyszög átmetszetű, mindkét végén letört kovácsolt bronz rudacska. 1 darab parázsszénfogóhoz hasonló alakra hajlított 155 mm. hosszú, 2 mm. vastag spirálszerűleg hornyolt huzalból készült villa alakú tárgy, melynek két vége laposra van kalapálva, és horog alakúlag 10 mm. hoszszúságban visszahajtva. 1 darab ugyanilyen huzalból készült tárgynak töredéke. Laposra kalapált egyik vége egy körmenetű tekercsben végződik. 83 mm. hosszú. 1 darab ugyanilyen, csakhogy gyűrű átmérőjű karikává van hajlítva, 1 darab

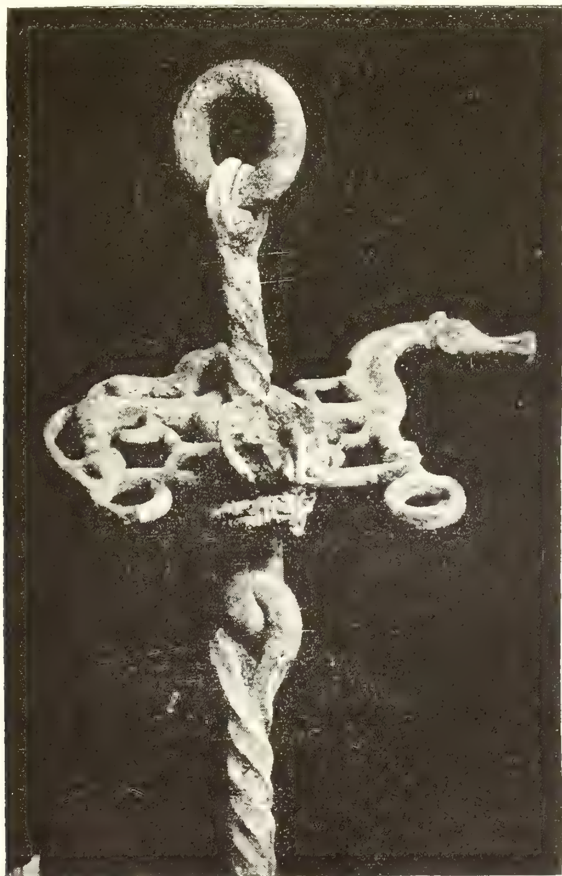
négyszög átmetszetű 2 mm. vastag huzal, mintegy 15 ctm. hosszú, összevissza görbítve. Némely helyen hossztengelye körül csavarítva. 1 darab 64 mm. hosszú, 10 mm. átmérőjű, de nem záródó, kissé hajlított csővé alakított vékony lemezdarab. 1 darab valószínűleg egyszerű karvédő tekercsnek végét képező 80 mm. hosszú, egyik végén 10, másikon 6 mm. széles, 4 mm. vastag töredék, melynek vékonyabb vége tompára van kalapálva. 1 darab bronz durvány, négyszögű lapos, 36 mm. széles, 30 mm. hosszú, 5 mm. vastag, rúd alakú. 4 darab rúd alakú, alól lapos, felül domború durvány. Egyik 118, másik 76, harmadik 48, negyedik 44 mm hosszú, átlagosan 12 mm. szélesek, és 8 mm. vastagok. 1 darab lapjára hajlított 140 mm. hosszú, 30 mm. széles és 17 mm. vastag, egyik lapján lapos, másikon domború durvány. 1 darab ugyanilyen 105 mm. hosszú, átlagosan 50 mm. széles, 15 mm. vastag durvány. 1 darab négyszög átmetszetű, lapos, 22 mm. hosszú, 25 mm. széles, 7 mm. vastag durvány. 26 darab kisebb-nagyobb alaktalan bronzszög. 1 darab 20 mm. hosszú, 15 mm. széles bronz lemezketöredék. Ezeken kívül több darab töredéke azon edénynek, melyben a lelet elrejtve volt.

Nyiregyháza, 1896. január 15. *Jósa András.*

II. Dr. FINÁLY GÁBOR EGY PÁR ETRUSZK ZABLÁRÓL. Az 1884-ben megjelent «Pulszky-Album» 46. s k. lapján Finály Henrik leír egy pár, különös alakjánál fogva feltűnő bronz tárgyat, a melyeket nagy valószínűséggel egy zabla két oldalfalának ismer fel, hivatkozva egy pár Bolognában, Gozzadini birtokában levő hasonló alakú darabra is, a melynek mivolta iránt azonban kétség nem is foroghat fenn, mivel egy eléggé ép zabla alkotó részei. A flórenczi Museo Archeologico újabb ásatásaiból való tárgyak között az 1890. évben Poggio alla Guardiában, a vetuloniai necropolis «tomba a cerchio» sírjából több hasonló díszítményű egészen ép zabla került a vetuloniai etruszk gyüjteménybe, a melyeket nem lesz érdektelen összehasonlítani az erdélyi múzeuméval. Igaz, hogy ebből palæoethnologiai következtetést levonni bajos volna, minthogy az erdélyi múzeum zabláiról csak annyi ismeretes, hogy Zólyom vármegyében találták, s a múzeum 1858-ban kapta ajándékba. Mielőtt a vetuloniai zablák leírásához kezdenék, érdekesnek találom felemlíteni, hogy Gozzadini egy meglehetősen ritka művében (De quelques mors de cheval italiques. Bologna, 1875.) már közölte egy sorozatát a lóidomokkal díszített zabláknak. Egyiket (I. m. 1. tábla 2.) elég jó rajzban megtaláljuk a Pulszky-Albumban is, a 47. és 48. lapon, ez a Gozzadini tulajdona volt. Díszítése egy rúdra állított két lóalak, alól pedig két inkább madár-alakú, eltorzított idom. A turini kir. fegyvertárban levő zabla (U. o. 1. t. 4. és 9.) a Gozzadiniéi közül leginkább hasonlít az erdélyi múzeuméhoz. A derekán karikává kiszélesített lóalak hátán egy a nagyobb lóhoz hasonló részletességgel kidolgozott kisebb ló, a nagy ló lábai közt, a karika előtt és mögött egy-egy lóhoz hasonló, de csak körvonalaiban ábrázolt kisebb alak van. A nagy ló lábai egy-egy karikában végződnek (az első lábárol le van törve). Állítólag «Róma közelében» ásták ki. — A vatikáni Museo Gregoriano-ban levő (U. o. 1. t. 10.) egy hosszú derekú lóalak, közepén kerek nyilással ; hátán a karika mögött egy kisebb, de teljes lóalak, míg elől a sörénye mögött egy szegletes díszítmény

úgy emelkedik fel, mintha egy a sörénynyel derékig eltakart lónak a farát akarná ábrázolni. A ló lábai karikákban végződnek, a melyeken egy-egy pár függő lóg. Cæreben találták. — Prænesteből való az a zabla, a mely a Castellani-féle gyüjteményben van. (U. o. 1. t. 3. és 7.) Egyszerű lóalak, dereka közepén, valamint szügyén és farán átlyukasztva, és lábai végére egy-egy karika van erősítve.

A vetuloniai zablák nem csak azért érdekesebbek ezeknél, mert sokkal

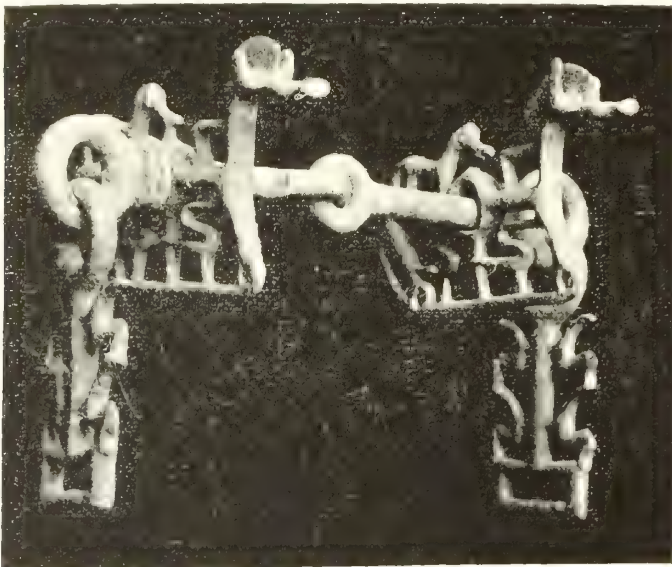

1. ÁBRA.

inkább hasonlítanak a zólyommegyeihez, hanem legépebbek is. Az egyik (1. ábra) a csavart, s a végén egy karikára fűzött csuklós zablarúdra ráhúzott nagy lóalakban 4 kis lóalakot tüntet fel. A hátán levők közül a hátsó teljes, az elől állónak első felét eltakarja a sörény (mint Gozz. i. m. 1. t. 10), a lábai közt levő két lóalak a zablarúd befogadására szolgáló karikából indul ki. Csüngők alkalmazására szolgált a két karika a nagy ló első és hátsó lábai toldásában. A másik (2. ábra) egy teljesen ép példány, a mely legvilágosabban mutatja, hogy miképen volt alkalmazva a ló-díszű oldalfal. A zabla 6 darabból áll: A két zablarúd, rajta a

két oldalfal, s hozzáerősítve a kantárszár befogadására szolgáló nyílással ellátott két rudacska.

Az oldalfalak mindegyike egy meglehetős gondosan kiformált lóalak ; fején két füle s sörénye, mintegy csaknem a hátáig lenyúló taraj ékesíti, orra idomtalan hengeralakú. Első és hátsó lábait alól egy egyenes rúd köti össze, a melynek közepéről egy támasz nyúlik fel a teste közepén formált karikához ; farka lapos ívben farától egészen a hátsó lábai végéig, m. e. földig ér. A rajta levő négy lóidom közül csak egy, a felső második teljes, épúgy ellátva sörénynyel és farkkal, mint a nagy. Az elől álló, mint az 1. ábrán, csak a ló hátsó felét mutatja, fark nélkül és elég szegletes idomokkal, mintha csak egy négyszögű nyílást akarna körülzárni.

2. ÁBRA.

A nagy ló hasa alatti idomok ép oly joggal mondhatók madárnak, mint lónak ; mind a kettő előre fordul, hátsó végeikkel a karika támasztó rúdjához, ill. a hátulsó lábhoz támaszkodnak.

Eddig a zólyommegyeitől tehát ez abban külömbözik, hogy hátán egyik kis ló el van torzítva, s hasa alatt mind a kettő előre néz, holott a zólyommegyei hátán két teljes, s hasa alatt két szembe fordult lóalak van. A lényeges különbség a megerősítésre szolgáló nyílásokban van. A zabla rúdja a zólyommegyei zablánál is bizonyára a ló derekán levő nyíláson volt átdugva. Ez a nyílás az összes etruszk zablákon kerek, míg amazon lapos és négyszegletű, tehát a rá alkalmazott csüngők elhelyezésénél nem kellett az alak két végét egyenletesen megterhelni. Első pillanatra fel is tűnik, hogy minden etruszk zablán úgy az első, mint a hátsó lábak karikában végződnek, a mely hol hozzá van toldva az alak aljára (1. ábra), hol pedig, mint a II. ábrán, úgy szólván bele van foglalva a ló-

alak belsejébe. A zólyommegyei zablán ily nyílás nincs, hanem a ló orra van megfúrva, s csak oda lehetett beleerősítve az a szíjból vagy zsinórból készült díszítmény, míg az etruszk zablák valóságos csörgőket hordhattak, bronzból, a milyen a vatikáni múzeumban (Gozz. I. t. 10.) meg is maradt.

A 3. ábrán levő zabla még más érdekes dolgot is mutat. A kantár megerősítésére szolgáló rudacskák is díszítve vannak, madárnyak- és fejhez hasonló idomokkal, a melyek azonban teljesen hasonlók a magán a zablán a ló hasa alatt levő eltorzított ló-alakokhoz.

Ezek az egymásba illesztett, vagy egyenként alkalmazott lóalakú díszítmények az etruszk leletekben elég gyakoriak. Falchi Isidoro (Vetulonia e la sua necropoli antichissima. Firenze, 1891.) művében több ilyen ábrát találtam. Így megjelenik e díszítmény egy kandeláber három lábán (Falchi i. m. XVIII. tábla. 17. és Not. degli scavi 1895 p, 312), egy másikon (Falchi VI. t. 22.) rajta ülő lovassal, még egyen (U. o. VIII. t. 20.) lovassal s a láb alsó felén még egy lóval, a sírba tett edények díszítményein (IX. t. 22; X. t. I.; hasonló VIII. t. 16 és 17. Not. d. scavi 1895 p. 313.), más tárgyakon is (Falchi X. t. 2.; fibulán XV. t. 9.; gyűrűn XIII. t. 14, XVII. t. 26; apró ékszeren XVII. t. 17). A Falchinál VIII. t. 10 és 13 alatt lerajzolt zablákat azért nem említettem fel, mert a kivehetetlenségig apró ábrákból nem lehet a részleteket meglátni. Az a zabla ellenben, a melyet ugyanő a Notizie degli scavi 1895. évi 310. lapján közöl, már felemlítendő. A lóalakú oldalfal szárai alól egyenes rúddal vannak összekapcsolva; a ló derekán kerek nyílás, hátán két felfordított d alakú nyúlvány van. Lábai karikában végződnek, s a kapcsoló rúdból két kétfelé néző lófej (madárfej) nyúlik ki. A ló farka csak a hátsó láb közepéig ér. A római Museo Nazionale Extraurbano (a Villa di Papa Giulio III.-ban, a Porta del Popolon kívül), a melynek azonban katalogusa még nincsen, sőt az egyes tárgyak lelőhelyei sincsenek felirattal megnevezve, etruszk eredetű tárgyai közt több hasonló díszítésű tárgyat tartalmaz, avval a feltűnő sajátsággal, hogy ló- és madáralak felváltva, sőt, ugyanazon a tárgyon egymás mellett is áll. Ilyen egy tojásdad formájú szíjkengyel-pár, egy-egy lófővel díszítve, a ló orrán egy, és egy a fülein keresztbe fektetett rúdon három-három madáralakkal. — Egy különös alakú darab, a mely talán egy liga rúdján lehetett megerősítve a két ló szügye előtt, 28 kis, ilyen ló, vagy madárfejjel van díszítve. A rúd végére illeszkedő gombról kétfelé, kengyelvas-alakú keretben, egyik felől egy álló férfialak, másik felől egy szintén álló, ölében gyermeket tartó nőalak áll a kengyelvas talprúdján, fejükkel a díszítmény közepét képező gomb felé. Az emberalak és a keretrúd közt jobbról-balról 3—3, s a kengyelszárak külső oldalain 4—4 lófej látható (XLI. szekrény).*

Feltűnően sok olyan tárgy van azonban itt, a melyen a ló mint egyszerű díszítmény van alkalmazva, a nélkül, hogy a tárgy maga lószerszámhoz tartozott volna. Így (XLIX. szekrény) egy bronztű, (XLVI. sz.) egy csonttű, a melyek kardmarkolatszerűen kétfelé néző lófejjel vannak díszítve. Egy teljes lóalak (XXIX. sz.) fibula rúdjául van alkalmazva, a hátsó lábán volt a rugótekercs a tűvel, első

* Kénytelen vagyok ily módon idézni, mert a tárgyak lerajzolására az igazgatóság nem adott engedélyt, mivel «non sono ancora pubblicati»; tehát azt lehet lerajzolni, a mi már le van rajzolva, a mi még nincs, azt nem. Hjah, a prioritás!

lábai előre meghosszabbítva a tű számára szolgáló csatornává vannak alakítva. Két hasonló fibula (LI. sz.) csak abban különbözik, hogy a ló feje hátrafelé néz. Ceréptál is van kettő, ugyane díszítéssel. Az egyiknek (XXXIV. sz.) karimáján egy álló emberalak kétfelől két-két egymás mellett álló lovat tart, szemben velök egy a karimára erősített kis tányér két szélén két lófő néz kifelé. A másik (LVII. sz.) szintén az álló embert mutatja, egy-egy lóval kétfelől. A lovaknak első és hátsó lábai egy oszlopban, s földig érő farkuk a hátsó láb tövéig lenyúlva, a zablák lóidomaihoz ezeket egészen hasonlóvá teszik. Mind e tárgyak, a még teljesen nem ismert etruszk nép fejlett műiparának állapotához képest, sokkal tökéletesebbek az erdélyi múzeum zablájánál, a mely, ha díszítményével hasonló is az etruszk szokáshoz, minden esetre barbár kéz munkája.

Róma, 1896. január. *Dr. Finály Gábor.*

III. WOSINSKY MÓR REGÖLI LELETEKRŐL. Regöl (Tolnam.) præhistoricus védművének a Kapos bozótban elterülő környéke tele van régiségekkel, melyek, mióta e tőzegföldet munkálás alá vették s nagy részén mélyítő eke forgatja át a talajt, nagyobb mennyiségben kerülnek felszínre. Megkísérlettem már 1890-ben napszámosokkal e tájon az ásatást, de meggyőződtem arról, hogy az eddig előkerült sok lelet csak elszórtan hever, véletlenül jutottak a Kapos folyónak egykori medrébe s így a drága napszámos erővel eszközölt puszta keresgélés sehogy sem fizeti ki magát. Meg kellett elégednem azzal, hogy az árak felcsigázásával mindinkább szaporodó kincskeresőkre bízzam e munkát s tőlük vásároljam meg e leleteket. Egy ilyen kincskeresőtől vásárolt leletet mutatok be ez alkalommal. Mindenekelőtt az állítólag együtt talált darabokról óhajtok megemlékezni. A regöli sáncznak keleti kapuja előtt levő, már Majsa pusztához tartozó nagy kerek dombnak tövében hamu s égett föld között következő tárgyak találtattak állítólag egy rakáson: 46 darab nagyon kezdetleges kelta pénz. Ezek csakugyan nagy tűznek nyomát mutatják, a mennyiben nagyrészt megolvadtak vagy ónnal (?) vannak bevonva. Csak alig 4—5 példánynak domború oldalán látszik egy ugyanazon bélyeg. Egyik példány sincs átlyukasztva s mégis nagyon valószinű, hogy díszítmény gyanánt használtattak, mert két tagból álló lánczszemen függ egy bronzlemezből készült csíptető, mely e kelta pénzek egyikét szorítja össze. Ugyanide tartozik még négy különböző nagyságú síma bronzkarika; négy darab öt-öt bütyökkel díszített nagy karika; belül üres s két részből összetett vastag bronz-karikának hat felerésze; egy vékony bronzsodronyból készült korongos tekercs s egy összetett csonkakúp alakú, belül üres s egyik végén nyitott bronzdarab, melynek rendeltetése ismeretlen. Ugyane tőzegből egy más helyen az eke 10 darab egészen ép nyitott karpereczet vetett ki. Ezek vastag bronzsodronyból készültek, tojásdad alakúan hajlíttattak s mindkét végük hegyes csúcsban végződik. Öt példánynál a sodronynak középső legvastagabb része gömbölyű, a másik öt példánynál pedig egész hosszában kissé laposra kovácsolt. Három példány vékony karczolatokkal díszíttetett. Ismét egy másik helyen ugyane környéken bronzból öntött négy népvándorláskori szíjvég találtatott. A két nagyobb darab egy ugyanazon szíjvégnek képezte két oldalát, alakja s díszítése teljesen ugyanaz. Hossza 8·2 ctm., szélessége 2·7 ctm. Felül kettős

csúcsban, alul pedig félkörívben végződik. Erős keretbe foglalt díszítése áttört művű, melynél a rácsozatot levelek alkotják. A másik két kisebb szíjvég különkülön ép darabot képez, melyen a szíj csak a felső végén levő két nyújtványnak mélyedésébe volt erősítve, a többi részében pedig tömör darabot képez. Mindkettő alakra s díszítésre nézve is teljesen egyenlő. Hossza 4 cm. s szélessége 1·6 cm. Áttört művű díszítésük teljesen azonos a nagy szíjvég mintájával, csakhogy valamivel kisebb kivitelben. Az elszórtan talált darabok a következők; 48 darab különböző nagyságú borostyán gyöngy (a legnagyobb 3 ctm. hosszú s 1·5 ctm. vastag), ezek közül 28 darab henger alakú hosszúkás, 20 darab pedig kerek és lapos; egy 7 ctm. hosszú s felső végén átlyukasztott medvefog; 14 darab különböző színű rovátkolt nagy üveggyöngy; 12 darab bronzból öntött gyöngy fűzértartó, egy hatsorosnak kivételével valamennyi egyforma s ötsoros; egy széles s lapos bronzhuzalból készült nagy tömör karperecz; egy La Thène-kori, egészen ezüstből készült tömör nagy fibula, melynek keresztben álló csavarmenete ugyanolyan hosszú (6·5 ctm.) mint maga a fibula; egy másik ugyanilyen alakú s nagyságú ezüst fibulának töredéke; egy késő római kori piczing bronz fibula; egy füllel ellátott, belül üres bronz golyónak fele része; egy hossznégyszög alakú s többszörösen átlyukasztott bronz lemez; két római bronzérem a IV. századból, számos apró bronz lemez és huzal töredéke; egy tokba való csiszolt kőbaltának fele része; egy kőből készült háromszög alakú csiszoló eszköz; egy serpentin kőből csiszolt amulette, mely első fúrásánál kitörött s így közvetlenül az alatt másodszor is átfúrták. E lelhely, melynek tárgyai a kőkortól egészen a népvándorláskorig terjednek, elég élénken bizonyítja azt, hogy a természettől védelmi s közlekedő szempontból kedvező fekvéssel megáldott helyeket egyaránt felkereste majd minden kornak népcsoportja. *Wosinsky Mór.*

IV. KADA ELEK A KECSKEMÉTI MIKLÓS-TELEPI SÍRLELETRŐL.

1888 tavaszán a Kecskemét várostól nyugatra eső állami szőlő minta telep földjének forgatása közben, egy homokos dombban emberi csontvázra bukkantak a munkások, mely csontváz körülbeül egy méter mélységben feküdt a földben, arczal keletre. A csontváz mellett álltólag állíati csont maradványok is voltak, míg a csontvázzal több, különböző, részben ép, részben teljesen elrozsdásodott tárgyakat találtak.

Nem levén ott ez alkalommal ahhoz értő ember, sajnos, a leletnek csak ezen részei voltak megmenthetők, nevezetesen: egy vas kardpenge, két vas nyil, egy kés penge és a kard markolatának aranyozott ezüst díszítéséből egy lemez.

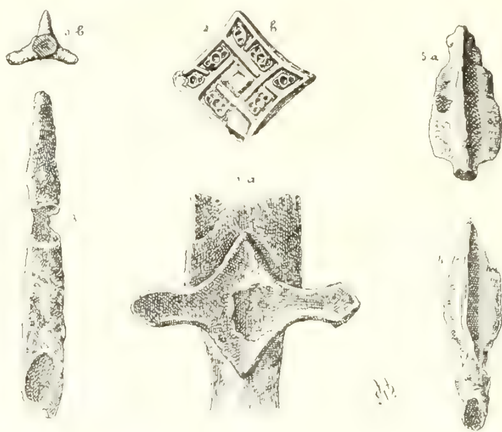
A kard pengéje, — melyen a fa-tok nyomai látszanak — 75 cm. hosszú, mérsékelten görbült. A markolatnál 3·2 cm., a végénél, a hegye előtt, 2 cm. széles. Markolata valószínüleg csontból vagy fából volt födve- A boríték megerősítésére szolgáló két szögnek lyukhelye tisztán kivehető. A markolat keresztvasa 6 cm. széles. Középső része, mely csúcsával felfelé álló, szabályos négyszögben kiszélesedik, aranyozott ezüst lemezzel van födve. Mivel a szolyvai lelet kardja keresztvasának alakja hasonló s az teljesen be van födve arany lemezzel, valószínű, hogy ennek a kardnak keresztvasa is díszesebb volt, de a többi dísz a

munkások kezén elkallódott. A $2^1/_2$ cm. szélességű erősen arayozott trébelt ezüst lemez czifrázata kilencz mezőre oszlik. A középső négy szegletű, sima. A többi, egymástól kidudorodott vonalakkal elválasztott díszek közül a négy sarkon levőt tojás-alakú hármas pontok, a négy oldalon levőt pedig ötös pontok.

A nyilak háromélüek, a csúcsok 4 cm. hosszúak.

Habár a leletnek csak egy része volt megmenthető, szerencse, hogy a legfontosabb melléklet, a kard pengéje épen maradt.

A leginkább hasonlít a kassai (Baranyamegye) sírlelethez. (Hampel «A régibb középkor emlékei magyar honban». 144 lap. CXXXXVII. kép.) A kassai kard is mérsékelten görbült, markolata és keresztvasa hasonló alakú s ezen kívül nemcsak az ott lelt nyilak teljesen ugyanazonosak, de a kassai trébelt ezüstözött réz díszek ékítményeinek jellege is nagyon sokban megegyezik eme kard kereszt vas díszítésének ékítési jellegével. *Kada Elek.*

V. ORNSTEIN JÓZSEF EGY SÍREMLÉKRŐL A SZAMOSÚJVÁR-NÉMETII EV. REF. TEMPLOMBAN. Van a Szamosújvár-Németi nevű faluban egy 17 m. hosszú, 9 m. széles, 6 m. magas templom rom. Falai — felül minden összeköttetést nélkülözve — égnek meredeznének, ha a faluban lakó három magyar család, és mintegy 40 czigány vallásos szükséglete egyenes famennyezettel és zsindelyfedéllel el nem látta volna.

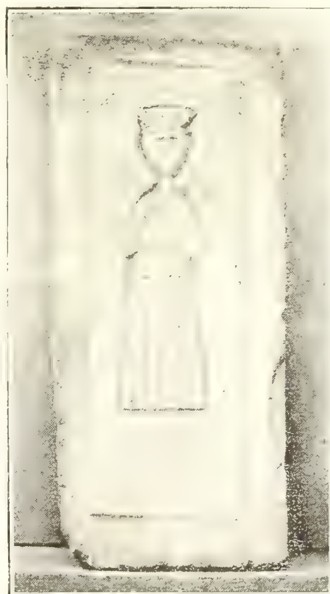
Ezen rom csak a szentélye egy nagyobb templomnak, melynek falait ezelőtt 77 évvel lebontották és építőanyagnak használták. A fából épült harangláb az 1697. évben öntött haranggal elkülönítve áll.

Kívülről e romot 6 m. magas kőpillérek támasztják meg és pedig 3 az apsist, 2—2 a hosszoldalokat, melyeknek egyikébe a római dombormüvek egész gyűjteménye — valószínűleg a Szamosújvárt létezett castrum stativumból — van

befalazva. Egyikét leírta Torma Károly az Archæol. Közlem. új folyama III. kötetében. A többi — köztük egy keretes tábla az éjszaki oldalon, melyen valószínűleg felirat volt — teljesen elmosódott.

A romnak — szószék és padok által a mostani szükséglethez alkalmazott — belsejében van a hosszoldalak mentén embermagasságban ötszögletű konzolokban végződő 4 ívtöredék, s az egyik mellett egy gömbölyű oszlopnak az alsó fele. Három — hegyes csúcsban végződő — csonka ív díszíti a hajdani apsist.

Ezek — meg egy a déli oldalban megtartott töröttkör-ívű ablak, a szentjáki temploméra emlékeztető, vaskapcsokkal összeszorított díszítéssel — az egyedüli adatok, melyek a volt templom korára engednek következtetni. Átmeneti stylusban, a XIII. században a Szt.-Benedek-rend által épült, melynek neve mai napig az ide é.-ra 1 mfldnyi távolságban fekvő hasonnevű faluban megörökíttetett, hol a rend által épített templom és rendház gróf Kornis Viktor úr kastélyát képezi.

Az itt ábrázolt síremléket a mostani templom belsejében hat századon át őrizték, míg a templom kőpadolatát ezelőtt 8 évvel deszkával kicserélték, mely alkalommal az alatta rejtett emberi csontok a gödörbe visszahelyezése mellett a templom ajtaja előtt heverő kőhalmazba került mint krypta-fedő.

A kő a közelvidéki dacittuffából készült, hossza 1·22 m., szélessége felül 0·56, alól 0·51 m., vastagsága 0·16 m., a tükör h. 1·03 m., sz. 0·35 m.

A rajta feltüntetett domborművű nőalak nem emelkedik a kő síkja fölé, hanem «en creux» van bevésve és ez is mutatja, hogy a sírlap a XIII. századba sorolható. Felirat nincs rajta. Ezen körülmény és minden symbolum hiánya arra enged következtetni, hogy nem a nemesi osztályhoz tartozó, de mégis előkelő állású egyén síremlékével van dolgunk. A művészi kivitelre ily félreeső helyen természetesen nem nagyon szigorú mérték alkalmazható. A hosszú, felül szűk, de a nyak alatt már kivágott, a csípő körül övezett, lefelé bővülő, a lábakat alig mutató ruha(tunika)ból, nemkülönben a koronához hasonló fejkötő-(Gebende)ből, mely mind a kettő XIII. századbeli német viselet volt (l. Quincke, Kostümkunde, Lipcse, Weber 92. 94. o.) arra utalnak, hogy talán azon telepítvényesek egyik jómódú nőtagja van ábrázolva, kiket a történelem tanúsága szerint a tatárok okozta néppusztuláson segítendő, IV. Béla király az országba hívott. «Akkor jelenhettek meg» mondja Kővári László «Deés város új lakosai, kiknek IV. Bélától kapott kiváltságait 1261-ben István herczeg is megerősítette». Összhangzásban van ezen magyarázattal a lakosság közt mai napig megmaradt azon monda, miszerint «szász leány nyomorékságából való helyreállásáért megfogadta és valósította a templom alapítását», míg azonkívül az első lakosok német eredetére

nemcsak a falu utóneve, hanem a köznyelven forgó azon rege is vall, melynek Chamisso Albert költeményeiben «óriások játékszere» czím alatt kifejezést adott és mely mindenütt bár némi változással található, hol németeket telepítettek, így p. o. Toroczkón is. A sírlapot most a helybeli országos fegyintézetben őrzik, melynek igazgatója Vajna Károly úr, a sírlapnak a hitközség részéről való átengedése ügyében kifejtett fáradtsága és általában műértő támogatása miatt köszönetünkre tarthat igényt.

Szamosújvárt, 1896. febr. 28. *Ornstein József őrnagy.*

VI. FETZER JÁNOS FERENCZ. A PERECSENI EV. REF. TEMPLOM ÉS SIREMLÉKE. Megtudván, hogy Perecsenben (Szilágyvármegyében) ezelőtt néhány esztendővel az ev. ref. templom előcsarnokának falába régi síremléket helyeztek, Mahalcsik Titusz tanár társammal kisiettünk a helyszínre. Előbb azonban Gáspár János lelkész úrnál, ki 1860 óta ma is itt munkálja az Úrnak szőllőjét, tettük tiszteletünket. Az őszbe borult tiszteletes nagyon szívesen fogadott bennünket; és miután elmondottuk eljövetelünk czélját, kijelentette, hogy az ügyre vonatkozólag az ecclesia irattárából felvilágosító adattal nem szolgálhat, hanem szívesen rendelkezésünkre áll, ha a templomban lévő domborműves kőemléket, valamint egy szúette fatábla feliratát óhajtanók tanulmány tárgyává tenni. A kopott és avult latin feliratból,* habár szövegét csak nagy nehezen lehetett olvasni, a többi között mégis megtudtuk, hogy Báthory István,** erdélyi vajda idejében Perecsenben Báthory Szaniszló volt egy nagyobb kiterjedésű uradalomnak az ura. Várkastélya a rengeteg erdő borította hegy aljában épült. És valószínűleg itt állott a község legrégibb temploma is, mely a Báthory család temető helyéül szolgált. Az írás szerint *Báthory* Szaniszló *Elek* nevű fia és *7 gyermeke* itt aluszszák örök álmukat. A templomtorony gömbjében talált írás némi eltéréssel pedig a következőket tartalmazza: «Perecsen pogány mezővárosa keresztény hitre tért meg 1052-ben; reformálódott 1543-ban. Lakták Perecsent a Báthoryak, kik közül maig is Báthory *Ferencz* porai nyugszanak *(5 gyermekével)* azon sarkonjáró pléh koporsóban, mely vagyon a kastély oldalban a régi Báthory András, kardinalis, temploma alatt levő kriptában, melynek fundamentum köve maig is megtetszik, hol vagyon. Egyik Báthorynak kőből kifaragott képe vagyon a ref. ecclesia telkén. Voltak még a Báthoryakon kívül régi házasságnál fogva bent birtokosok a Lónyai, Somlyai István, Perecseni Szaniszló stb. familiák, úgy a Milit Péter successora, és a Méreg curia birtokosa a Korda familia». Idővel természetesen a várkastély az oldalán volt régi templommal együtt romba dőlt. Köveit pedig széthordták. A helység közepén levő ev. ref. templom falait, valamint a papi lakot 1665 óta jórészt ezekből emelték fel.

A mint a kis ajtón át a templomba bemegyünk, az előcsarnokban azonnal egy alakos síremlék ötlik szemünkbe. Gáspár János lelkész falaztatta be oda, gondolván, hogy így leginkább megmentheti az idő viszontagságaitól, az elromlástól az utókor számára.

* Keltezve 1752. márcz. 28-ról.
** Ki Szilágy-Somlyón a várat 1532-ben építette

A domborműves kőlapot a régi várkastély területén kapták meg. Az ecclesia ugyanis e telken pinczét ásatott, midőn a munkások falazott sírüregre bukkantak. A sírboltban «ólom» (?) koporsót találtak, melyben embercsontok voltak. Ez emberi ereklyéken kívül a templomi kurátor állítása szerint, ki akkor mint gyerek volt jelen, a koporsóban még buzogányt és vaskardot is leltek. Ezen hírre a kiváncsiak egész serege gyűlt össze. Egyik is, másik is letört a koporsóból egy darabot és öntésre elvitte magával. A megmaradt részt pedig az emberi csontokkal és mellékleteivel együtt újból elásták a földbe. A vérmesebb reményűek azonban folytatták a kutatást kincs és drágaságok után, és ekkor lelték meg a fent említett síremléket.

A síremlék már meglehetősen rongált állapotban van. Az alaknak feje, mely két párnán nyugodott, letörött ; úgy szintén a keze és lába is hiányzik. A mellet lemezes pánczél veszi körül, a lábcsonkokat pedig pikkelyes ruha fedi. Jobb oldalán az öv tájékán talán buzogány fordul elő, melynek bunkója részben letörött. A bal oldalon a görbe kardnak csak hüvelye van meg, mert markolata ennek is hiányzik. A lábakon alul bizonyára a család czímere volt, de ez onnét szintén elveszett. Innét indul ki jobbra-balra egy zsinór, mely mindkét felől bojtban végződik. Ugyancsak egy-egy bojt díszíti a fejpárnák sarkait is. Az egész kőlapot végül egymásba járó leveles szegély keríti.

Ha már most a fémkoporsót, buzogányt és vaskardot, valamint a domborműves kőlapot a fent említett feljegyzésekkel egybevetjük, nagyon is *valószínűnek* tartom, hogy ezen maradványok valamelyik Báthorynak a síremlékéből valók.

Fetzer János Ferencz.

VII. JUHÁSZ LÁSZLÓ BARANYAMEGYEI RÉGISÉGEKRŐL. A pécsi makártetői telep a neolith kor végére s a bronz kor elejére esik. A telep nagysága 30 hold. A telepen sírlelet nem található, mert a temető a hegy oldalában fekszik, jelzett 30 hold pedig a hegy tetejének lapját foglalja el. Határozottan megkülönböztethető tehát e hely a sírmezőtől, mert bizonyos, körülbelől egy holdnyi távolságban egymástól hamus és égett földmaradványokat, házi használatú edénytöredékeket, házi hasznú tárgyakat és szerszámokat találni, mi kétségtelenné teszi, hogy e helyek a lakhely területei voltak, mely helyek körül egy-két holdnyi jó minőségű és már müvelésre valló, kőtől mentes, humusterület található.

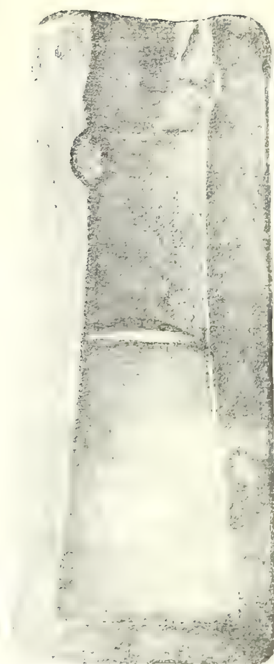
A lakóhelyen talált számos tárgy közül ez uttal az öntő mintákat s az öntéshez tartozó néhány tárgyat mutatott be.

1. A tokos véső öntő minta (1 ábra) a termő réteg alatt két lábnyira, a rajta látható égés bizonyitja, hogy e minta használatban volt, másik felét nem találtam.

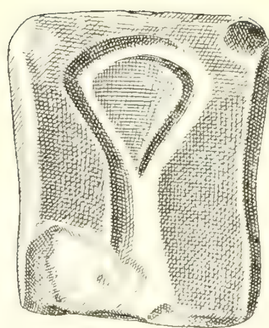
2. Öntő minta, valószínűleg fülönfüggő, de nincs kizárva, hogy fibula minta volt, e tárgy az előbbi lakteleppel szomszédosan, ismét laktelepen találtatott, másik felét nem találtam. (2. ábra.)

3. Kis minta (3. ábra), valószínűleg gyöngyöntő minta, úgy látszik, hogy használatban volt, mert kiégettnek látszik az előbbinél találtatott.

4. Olvasztó tégely (4. ábra), egykori rendeltetését elárulja falának durva

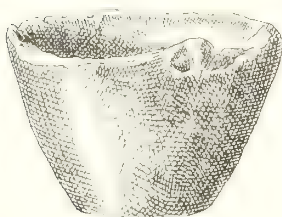
1. ábra. 1/2 n.

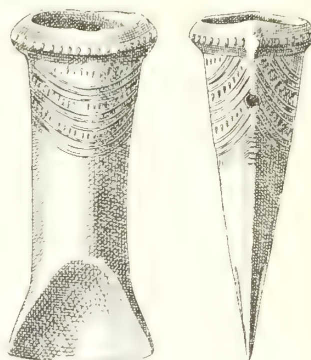
2. ábra. 2/3 n.

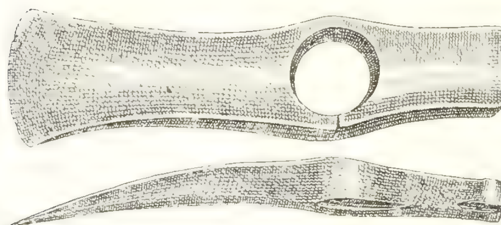
3. ábra.

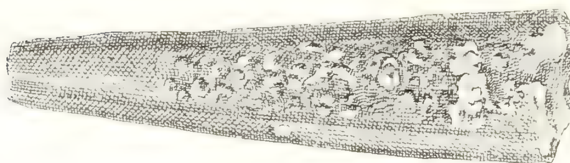
4. ábra. 2/3 n.

5. ábra. 1/2 n.

7. ábra. 1/2 n.

6. ábra. 1/2 n.

BARANYAMEGYEI RÉGISÉGEK.

készítés módja s rendkívüli keménysége, mi arra enged következtetni, hogy ez edény már nehányszor tűzben volt, a függő minta lelhelyén találtatott.

5. Tokos véső (5. ábra), szintén makártetői lelet és lakhelyen találtatott. Elég tiszta munka, a tokos vésők középnagyságához tartozik, egy darab elköszörülés által hiányzik, nyilása körül s felső két oldalán metszések vannak, mik az eszköznek díszül szolgálnak ; patinája igen, szép a véső egyedül találtatott.

6. E szám alatt közölt nagy és kis szíjvég, nagy és kis szíjdísz és két darab tőrtok, erősítő szenterzsébeti lelet ; a telep két részre osztható, egy része lakhely telep, másik része sírmező, ez utóbbi mintegy 40—50 holdon a falú délkeleti dombjain terül el. E dísztárgyak $1^1/_2$ méter mélységben találtattak.

E lelet kiegészítő részei a 7. alatt közlött temetkezési szertartás edényes egy kengyel vas. Az emberi csontvázzal vegyesen lócsontok is kerültek felszinre.

7. A fenti leletet ez edény egészíti ki. (8. ábra.)

8. Egy másik sírlelet tárgyai a következők : nagyobb és kisebb szíjvég — négy nagyobb és két kis szíjdísz (ábráját lásd a 175. lapon). E sírlelettel találtatott egy zabla és egy urna alakú fekete, liter nagyságú edény.

9. Szintén szenterzsébeti lelet e szám alatti 10 drb. szíjdísz is, mely szintén sírban találtatott.

A 10. ábrában közölt tárgyak egy sírleletet képeznek a szentlőrinczi sírmezőről. E tárgyak közül a kereszt, a szív és a gomb alakúak szíjdiszek aranyozás nyomaival. Egy dísz és egy hulla karperecz, egy fibula s egy Constantinus császártól való pénz s egy aranyozott római gyűrű a lelet kiegészítő részei.

E telepen több a nemü tárgy is jött napfényre.

11. E szám alatti edény fül baáni lelet, a quadriburgum helyéről való. (Ábráját lásd a 145. lapon.)

12. E szám alatti nyers állapotbani bronz ék (6. ábra) villányi lelet sok más bronz tárgygyal, 50 db. tű, egy tokos véső, egy sarló, tőr és késsel egy helyen találtatott, de fordultak itt elő bronz rögök is.

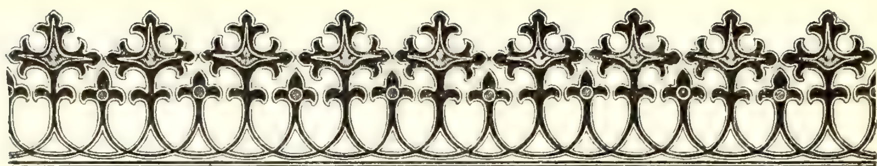
13. Csákány vörös rézből (7. ábra), egyedül találtatott, házépítés alkalmával alapásásnál találtatott.

Pécs, 1896. januárius.

Juhász László.

8. EDÉNY A SZENT ERZSÉBETI TEMETŐBŐL. $^1/_2$ N.

IRODALOM.

SCHULTZE VIKTOR «Archæologie der altchristlichen Kunst» Mit 120 Abbildungen. München H. Beck, 1895. XI. + 382 pp. 8°. A keresztény archæeologia nagy mestere és ujjáalapítója Giambattista De Rossi a kutatás számára oly korai elhunyta után élete főművét annyira kiépítve és megszilárdítva hagyta hátra, hogy az ő tudománya a régiségtan disciplinái között önálló és tekintélyes helyet foglal el. Oly tekintélyes az általa és iskolája által eszközölt felfedezések száma, oly kiterjedt és csaknem áttekinthetetlen az általa tett és kezdeményezett vizsgálások és kutatások mezeje, hogy ez elért eredmények összefoglaló áttekintésére irányított törekvések az angoloknál és francziáknál már régen egy egész encyclopaedikus irodalom keletkezésére vezettek. A németek is a Kraus Xavér Ferencz vezetése alatt megjelent keresztény régiségek encyclopaediájában oly munka fölött rendelkeznek, a mely a keresztény régiségekről szóló *katholikus részről* folytatott kutatások nézeteinek és eredményeinek áttekintését nyujta.

De minél jobban nyilatkozik ilyféle kutatásokban De Rossi szelleme és behatása, minél jobban mutatkozik a keresztény archaeologiai kutatás romai szellemtől uralva és megtelve, annál sürgősebb volt a tudomány érdekében egyszer oly kutatás is, mely ezen dolgok összefoglaló tárgyalásánál független oldalról származzék, a mely a halhatatlan római úttörő iránt viselt nagymértékű tisztelete mellett még elég önállósággal bírjon arra nézve, hogy saját szemekkel is lásson. Ritkán volt kutató alkalmasabb arra, hogy ezen disciplina összes részeire kiterjedő kézi könyvben érvényt szerezzen ezen önálló itéletnek, mint *Schultze Viktor* a greifswaldi egyetem tanára. Neve már régóta ismeretes, mint szakmájának kiváló szóvivője, főleg archaeologiai tanulmányai által és munkái által, melyek közül nevezetesebbek: a G. Genaro dei Poveri-féle Nápolyban levő katakombákról szóló munkája [Jéna 1877]; a keresztény sírhelyekkel általában foglalkozó munka [Lipcse 1882], de főleg ismeretessé lett széles alapokon nyugvó történeti tanulmányai által, melyek között legkiválóbb az a tanulmány, mely a pogányság bukásával a római birodalomban foglalkozik. A római kutatással szemben tanúsított elvi ellentéte nem tette elfogulttá az igazság

keresésében, a nyilvánvaló igazságok megállapításában, és nem zárkózott el saját elvei javára az igazság elől. Feladatára alaposan elkészült, az idevágó irodalmat áttanulmányozta és magukat a műemlékeket alaposan megismerte, ismételt utazásokban fölkereste és miután a részletekkel sok éven át behatóan foglalkozott, hozzáfogott az egésznek rendszeres leirásához.

Mint eddigi munkáit, ugy ezen kézikönyvét is a dogmatikus elfogulatlan józanság szempontja jellemzi. Minden történeti tárgy ama kor és hely jellegét viseli, a melyben keletkezett; a hol bizonyos fejlődésről van szó, ott egyuttal a növekvő fejlődés nyomait, a keletkezés

1. ÁBRA. EGY Ó KERESZTÉNY HÁZ FALDISZÍTÉSE.
(Schultze 242. l.)

bizonyos fokait észlelhetjük. Egy emberi mű sem esett le készen az égből. Ha a fejlődést tagadjuk, akkor már eleve lemondunk a tudományos gondolkodás főkellékéről. A keresztény művészet, mely nem keletkezett egyszerre a kereszténységgel, hanem évszázadokon keresztül a megállapodott antik műformát vette szolgálatába, nem lehetett mindjárt az első naptól fogva ment a pogány befolyástól és áthatva vallásos és specifikus szellemtől. Ezen megfigyelés banálisnak is tetszhetnék, oly magától érthetőnek látszik az. Azonban a keresztény régiségtudomány ezt az elvet oly ritkán alkalmazta, hogy az érdekében folytatott küzdelem még ma egyelőre eredménytelennek látszik.

Az ókor formáinak határtalan symbolizálásától, az antik világból átvett határozott typusok, melyek az ókor művészetének szilárd elemeit

képezték, félremagyarázásából kell az archaeologia emez ágának előbb-utóbb megszabadulnia. A tudományosság, mely az egyházatyákból az allegorikus exegesis egész halmazát előveszi, s mely az ókori művészettel készen átöröklött formákat öntudatlanul fölhasználó művészekből symbolumokat gyártó hitterjesztőket akar csinálni, teljesen mellőzendő. Csak akkor érvényesülhet a Schultze által kezdeményezett józanság a műemlékek magyarázásában és megértésében. Valamint az egyptomi leletek és az u. n. *kopt-keresztény* műemlékek azt bizonyitják, hogy a Pháráok művészete bizonyos örökséget hagyományozott a keresztény művészetnek és formáinak bizonyos kifejezése tovább él a késő utódokban, úgy volt az Rómában, Byzanczban, Galliában és Carthagóban is. És habár ezen helyi befolyások és utóhatások a keresztény kézműiparra még nem deríttettek ki egész terjedelmükben, mégis Rómára nézve kétséget nem szenved, hogy a typusok egész hosszú sorozata, a

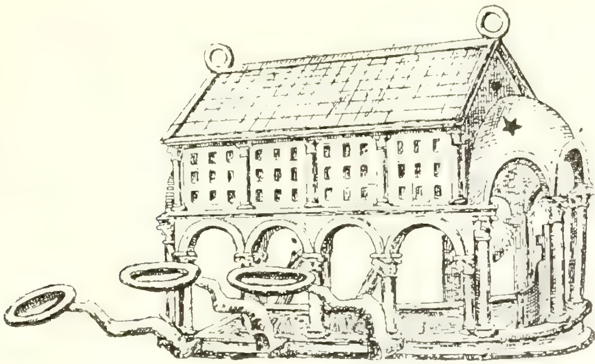

2. ÁBRA. KERESZTÉNY NŐ AZ Ő GYERMEKÉVEL. FALFESTMÉNY A COEMETERIUM OSTRIANUMBAN.
(Schultze 364. l.)

melyről dogmatikusok azt tartották, hogy csakis keresztény felfogásból fakadhatott, egyszerüen a *pogányvilág* művészeti hagyományához tartozott. Pogány művészeket foglalkoztattak és a keresztények is elfogadták a meglevő formákat, melyek a vallástörvénybe nem ütköztek és a hivők érzelmeit meg nem sértették. Például szolgáljon a S. Gennaroban levő falfestmény, melynek tisztán antik eredetét még a Rómában levő zsidó katakombák falfestményei is bizonyitják, melyek ugyanazon ornamentikát és beosztást mutatják; ilyen Orpheus ábrázolása S. Callistoban a mennyezeten. Főleg pedig tanulságos a Caeluson SS. Giovanni e Paolo templom alatt talált ókeresztény ház decoratioja és Psychének tisztán antik ábrázolása S. Domitillaban. Ezen egyszerű felfogás a rejtélyek egész hosszú sorozatának magyarázatát tartalmazza, melyeknek megfejtésére a dogmatikus irányzatú archaeologia az allegoriák egész seregét mozgósította, összehordván azt a régi egyházirodalom legtitkosabb rejtekeiből. Ugy vagyunk e tudománynyal, mintha egy bizonyos *nyelvben bizonyos idegen szavakat, melyek régtől fogva* hosszú használat folytán polgárjogot

nyertek és melyeken már idegenszerűséget nem lehet felismerni, magából a nyelvből akarnánk magyarázni, anélkül, hogy tekintetbe vennők azt, hogy más népekkel való érintkezés és más kifejtett kulturkörök hatása vitték be e szavakat a nyelvbe, a mig azok aztán teljesen hozzásímultak a nyelv szelleméhez.

Ezen elvi ellentét főleg az u. n. ikonographiát sujtja. Mivel azonban a katakombák festészete, tehát a legrégibb keresztény művészet, valamint a sarkophagok szobrászata és az iparművészet termékei is, pl. a lámpák, aranypoharak stb. ugyanazon ábrázolási kört mutatják, azért ezen ellentétes felfogás a keresztény archaeologia egész körén vonul végig. Anélkül, hogy Schultze könyve a vitaírat jellegével bírna, mégis ezen okból polemikus könyvnek nevezhető, mely a keresztény

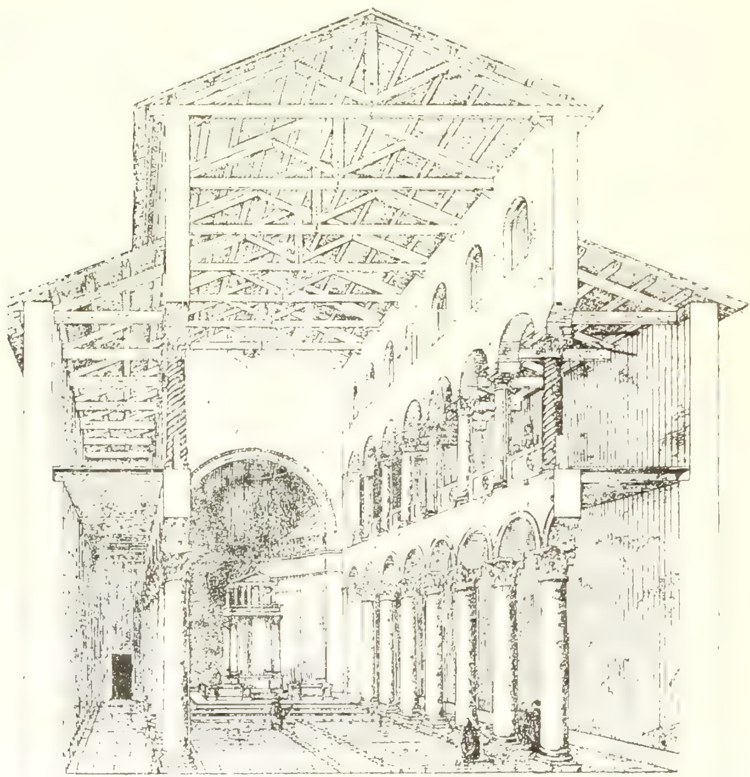
3. ÁBRA. BASILIKÁT UTÁNZÓ Ó KERESZTÉNY BRONZLÁMPA.
(Schultze 62. l.)

műemlékek magyarázatában a római felfogás ellen irányul és megitélésére bizonyára befolyással lesz az itélők pártlálása.

Azonban még azok sem, kik más elvi állásponton vannak, sem fognak elzárkózhatni azon elismerés elől, hogy a tudomány ezen munkával oly kitűnő kézi könyvet nyert, melyhez hasonlót szakmájukban csak kiváló mesterek produkálhatnak. A tudomány terjedelmére és mélységére nézve egyaránt kiállja a versenyt más szakmák legjelesebb útmútatóival is. Habár az összes országokban és összes nyelvekben, főleg pedig a folyóiratok bő irodalmában megszólaló gazdag productio már eleve kizárja a szakirodalom teljes áttekinthetőségét, mégis azt hisszük, hogy a szerző nem mellőzött semmi fontosabb alapvető dolgozatot, a mely e szakmába vág, némelyek pedig, melyek látszólag hiányzanak az irodalom ismertetésében, megtalálhatók ama számos szakmunkában, melyre szerző oly gyakran utal. Kiegészítés ezen tekintetben csakis az idevágó különösen gazdag orosz és a spanyol irodalomból volna kivá-

natos; mert ezen országok igen gazdagok keresztény műtárgyakban, a mint ez a folyóiratokból és akadémiai jelentésekből kitünik.

Csak egy tekintetben mondható e könyv hiányosnak és ez a zsidó származás és keresztény régiségek viszonyának tekintetbe vételét illeti. Ily munkában a zsidóságra is kellett volna tekintettel lenni, mint olyan talajra, melyben az új tan gyökerezett. Mindinkább megerősbödik azon meggyőződés, hogy Jézus hegyi beszéde, az apostolok predikácziói, az

4. ÁBRA. S. AGNESE BASILIKÁJA RÓMÁBAN.
(Schultze 53. l.)

új testamentum hasonlatai és képei a *rabbinikus* irodalomból származnak és hogy ez evangeliumok igen fontos részei héber eredetiből fordíttattak görögre. Oly kevéssé, mint a hogy a classikus régiségek befolyása előtt nem lehet szemet hunyni, ép oly kevéssé lehet a zsidó hagyomány hatását a keresztény képzeletre tagadni. A katakombák zsidó származásuak. V. ö. a S. Callistoban levő egymás fölött fekvő sírgalleriák keresztmetszetét. Ennélfogva a régi zsidó temetkezési ügy beható tárgyalása keresztény archaeologiai kézi könyvben is szükséges. Ha a 185. lapon szerző tekintetbe veszi Le Blant magyarázatát e

katakombák festészetének és a sarkophag szobrászat ábrázolási körének keletkezéséről, mely összefüggést keres ezen kör és a liturgikus halotti imák vagyis az u. n. ordo defunctorum közt, ugy nem lett volna szabad mellőzni ama feltevést sem, mely főleg eme typusoknak az ó-zsidó bőjti liturgiában való előfordúlására nézve kifejtettek. [L. Kauffmann Revue des études juives XIV. 241. köt.] Még azt sem lett volna szabad mellőzni, hogy az aranypoharak a zsidóknál is voltak használatosak, főleg Rómában, mint u. n. áldásserlegek szombatokon és ünnepeken. Igy fogható fel pl. a hires aranypohár a jeruzsálemi templom képével, melynek De Rossi a Bulletinojában és az Archives de l'orient latin II. kötetében 439 o. Verre représentant le temple de Jérusalem czim alatt classikus tanulmányt szentelt. Ha tekintetbe vesszük azon tényt, hogy különösen Rómában számos zsidó tért át a keresztény hitre, úgy megérthetjük azt is, hogy ezek sok szo-

5. ÁBRA. DOMBORMŰVES SIRLÁDA ARLESBAN.
(Schultze 252. l.)

kást és használati tárgyat is vittek be az új közösségbe. V. ö az u. n. keresztény nő is gyermekének határozott zsidó typusát (Coemeterium ostrianum [2. ábra]). Sőt még a basilika keletkezéséről szóló szakaszban, melyben Schultze azt vitatja, hogy a basilika az antik lakóházra vezetendő vissza és mely feltevés alig fog erős viszhangra találni, érdemes lett volna a zsidó numismatikára is egy pillantást vetni és így könnyen meggyőződhetett volna arról, hogy a makkabeus pénzeken a templom keresztmetszete úgy ábrázoltatik, mint a basilika régi alakja. V. ö. az ókeresztény bronz lámpát, mely a régi basilika eredeti formáját mutatja (3. ábra), a Róma előtti S. Agnese basilika képét (4. ábra), főleg pedig a S. Appolinare in Classe-t Ravennában.

Épúgy kifogásolom azt is, hogy a bibliai forrásokat nem vette szerzőnk pontosan figyelembe. Igy pl. p. 171. a Jónáskép magyarázatánál és Noé képének magyarázatánál utalni kellett volna a 68. zsoltár 23. versére; Így szól az Úr, Básenból visszahozlak a tenger mélyéből,

a honnan inkább merítették a lélek halhatatlanságának gondolatát. Az imádkozók gestusának és az imánál való kéztartásnak magyarázatánál nem szabad egyedül a rómaiakra és a görögökre utalni, ha Threnád, 4-re gondolunk: Hadd emeljük szivünket kezeinken Urunkhoz az égben. A phoenixről mint symbolumról sem szükséges feltételezni, hogy az antik felfogásból vétetett, ha Joh. 29., 18-ra gondolunk, a honnan a régiek már jóval előbb e madár örökkévalóságát bizonyítgatták. Az arcznak a köpenynyel való betakarásánál hiányzik a classikus I. kir. 19., 13-ra való utalás (lásd az 5. sz. ábrát), a hol Illés prófétáról van szó. A József megsiratásánál előforduló női alak megmagyarázásánál, mely a Ravennában levő kathedra elefántcsont faragványain látható,

6. ÁBRA. JAKAB SIRATJA JÓZSEFET. DOMBORMŰ MAXIMIANUS PÜSPÖKSZÉKÉN RAVENNÁBAN.
(Schultze 281. l.)

nem szabad Rahelre gondolni [p. 282], a ki a patriarkák története szerint Gen. 48., 7. és 35., 19. már akkor meghalt volt. Lásd a 6. ábrát. Midőn Istennek aggastyán által való ábrázolását magyarázza [p. 323], nem utal a főhelyre Dániel 7, 9 és 13-ra. Az u. n. isteni kéz gyakori visszatérése a festészetben és a szobrászatban nem vezethető vissza ilyen helyekre, mint pl. II. Chron 20, 6-ra, Hiob 1, 11-re [p. 322. N. 2.], hanem határozott kijelentésekre, mint pl. Num 11., 23. v. I. Kir. 18., 46. Illésnél, vagy Éz. 1., 3. Az angyalokat illetőleg [p. 350], melyeket Schultze a műemlékeken szakállas férfi alakokban is vél felismerni, meg kell jegyezni, hogy a seraphok [v. ö. Les. c. 6.] már a szentirásban is ábrázoltatnak szárnyas lényeknek és hogy a kereszténység keletkezésének idejében is a zsidók alkalmasint szárnyas fényes lényeknek képzelték azokat, a melyekkel nem lehet összeegyeztetni a szakállas férfiak alakjait.

Reméljük, hogy e hasznos munka második kiadásában e fogyatkozásokon is segítve lesz.

Az összes leletek és az irodalomban felállított magyarázatok tekintetbe vételén kivül kivánatos lesz, hogy eredeti emlékekről bőségesebb kapjunk ábrákat, melyek a kutatónak a vizsgálatot akkor is megkönynyítik, hogy ha az eredeti műemléket nem ismeri közvetlen szemléletből. Ily javításokkal szerző munkája igazán nélkülözhetetlen kézi könyvvé fog válni.

Kiállítás és jó nyomás tekintetében már ez a kiadás is dicsérendő s a méltányos kivánalmaknak inkább megfelel, mint a német könyvek általában.

Budapest, 1896. márczius 1.

Dr. Kauffmann Dávid.

L'ART PERSAN PAR AL. GAYET. Gayet e műve egyik kötete ama sorozatnak, mely Lecomte szerkesztése alatt indult meg. Czélja a szépművészetek népszerűsítése és az eddig megjelent kötetek a czélnak derekasan is megfelelnek.

Gayet, ki már előzőleg az arabs művészetről is közrebocsátott egy kötetet, e művében kiterjeszkedik a perzsa művészet minden korára és ágára az építészettől egész a műiparig, úgy hogy a monumentalis művészet kedvelője ép úgy megleli benne anyagát, mint a perzsa szőnyegek, bronzok, edények stb. gyűjtője. A jókora mennyiségű illustratiók nem csekély része már megtalálható az arabs művészetről szóló könyvben, a mi jellemző a fejtegetésre nézve is, mert azt látjuk belőle, hogy a keleti népek forma-világában sok találkozási pont van, az egymásra való hatások kölcsönösek, sokszor közösek és így nehéz a nemzetek szerint való határvonalakat kellő határozottsággal megjelölni.

A szerző, összehasonlítva a perzsa művészetet az arabokéval, tagadja, hogy az előbbinek valami jelentékeny szerep jutott volna az arabs művészet fejlesztésében. Építészeti formáit Amru Egyptomától, a tatároktól és mongoloktól kölcsönözte. A perzsa faience ókori technikáját elfeledte és midőn újra föleleveníttette, a chinaiak hatása alatt tette azt. Üvegiparában ismét Bagdadot, Byzancot és Egyptomot utánozta. Festészetében először eleinte mongol befolyás alatt állott, a XVI században európai hatásokra emlékeztet, sőt Gayet még egy-egy Watteaut és Bouchert is fölfedez a perzsák könyvfestészetében.

Elismeri, hogy a perzsák jelentékeny részt vettek az izlam mozgalmaiban. De a lendületet mégsem ők adták meg. Megragadtak bizonyos kiindulási pontokat, de újítók sohasem voltak. Első építészeti műveik hellen alapon indulnak meg, de ezekből nem lehet megmagyarázni Ekbatana és Persepolis emlékeit. Midőn az ív lép az architrav helyébe, a boltozatok rendszere már nem a Sassanidáké; alapjában nem lelhető fel az épület egyensúlya és a nyomások kellő elosztása. A mikor pedig előlép a kupola ív, akkor a perzsa művészet traditiója már a tatárok és mongolok kezeibe ment át.

Hasonlókép áll a dolog a keramikus ékítéssel; igen nagy az ellentét az újabb perzsa faience és a Darius, Artaxerxes-korabeli agyagművek közt. Föl

szokás hozni erre a leveles és virágos ékítmények hasonlóságát. Ezt a themát azonban megtalálhatni valamennyi keleti művészetben. Az Achemenidáktól a mongolokig egyetlen faience darabot sem lehet perzsa eredetűnek tekinteni. Ugyanezt az elvet lehet felállítani az iparművészetekre; kiindulási pontjaik arra az időre esnek, mikor Dzsengis khan utódjai egyesítették Chinát, Indiát és Perzsiát.

E körülményeket tekintve, a perzsa művészetet nem lehet a sassanida művészet folytatásának tekinteni és nem lehet tekinteni annak a forrásnak sem, a honnan eredetét vette volna az arabs khalifatus művészete; megfordítva, a perzsa művészet vett át az arabtól szép számmal alkotó elemeket. Az való, hogy első tendentiai hívek önmagukhoz; egyik-másik korban hasonló rokonságokra akadni, hasonlóan kifejezve. Sem az ókori, sem a mohamedán perzsa nem érzi át a végtelent, nincs fogékonysága a transcendens eszmék iránt. Híjával van az arabs vallásos lendületének és elmélyedésének. Ha antik síremlékeit tekintjük, nem azokat, melyeket az egyptomiak mintájára, hanem a melyeket Cyrus idejében Pasargædában emelt, és ha ezeket a sirázi imamzadehkhez hasonlítjuk: a mysticismusnak ugyanazt a hiányát látjuk és ugyanazt a kedvelését a vizeknek, az árnyékos ligeteknek és mosolygó környezetnek. A halál félreteszi itt rettentő apparatusát, hogy szelíd és csöndes álomba ringasson és ha az ókori Perzsiának nem voltak templomai, a mohamedán Perzsiának sem igen voltak vallásos jellegű monumentumai. Az arabs és perzsa mecsetet egymással összehasonlítva, az előbbiben megnyilvánul az izlam paroxysmusa. A minaret és a kúp ellenállhatatlanul megragadnak. A hátramélyedő távlat a boltozatok alatt elmélázásra indítják föl a lelket és a polygonia kiterjeszkedik mindenfelé, visiókra csábítva a hivőt kifogyhatatlan formáival. Az egymásba kigyózó szalagok mintegy subtilis és árnyalatos eszméket képviselnek. A keleti felfogás szerint való kérlelhetetlen természet pantheistikus bölcsészete nyilvánul meg a vonalak ez összevisszaságában; a dolgok végtelen fölujúlása ez a polygon combinatiók újabb és újabb ismétlődésében.

Mindebből semmi sincs meg a mohamedán Perzsia építészetében. Hiányzanak a skalaktitek, a mystikus távlat, a polygonia, a formák egymásba futása. Ellenben látunk boltozatokat, a melyek nem indítanak vallásos rajongásra, vidám ékítményeket, józan hatású mélyedéseket. Tehát itt is hiányzik a végtelenségnek átérzése és az ókori character keresztül üti magát az új tanban is. Végül itt van a virág arabeszk typusa az ékítések összes területein, melyet azonban korántsem a vallásos buzgóság sugalt, mert a perzsa festészet eléggé bizonyítja, hogy a perzsa nem sokat törődött az izlam azon parancsával, hogy az élő természet ábrázolása kerülendő. És a festészet is kedvelt thémáival, vadászataival, szerelmes jeleneteivel emlékeztetnek arra a népre, melynek első domborművei Varadhant és kedvencz hölgyét ábrázolják.

Ez a valódi contactus az ókori és a mozlim perzsa művészet között. Szerző kárhoztatja azokat, a kik ez utóbbit rokonságba akarják hozni azzal a stylussal, melyet a bagdadi udvar művészei fejlesztettek ki; épen az ellenkezőt kellene keresni. Az arab művészet Egyptomban keletkezett, Syriában fejlődött ki és Perzsia belőle merítette az első kezdeményeket.

Ebből azonban még nem következik, hogy a perzsa művészetnek nincs saját élete és hogy az csak szolgai utánzás volna. Mert ez első kezdeményeket a maga módja szerint dolgozza föl és így sajátlagos charactert olt beléjök.

A tizenhatodik század perzsa renaissance-a egy nagy étappeját képezi a keleti művészetnek általában. E korban az iparművészet minden ágára rányomja bélyegét: a keramikára, fafaragásra, üvegöntésre, az ékszerekre és fegyverekre.

Legtöbb eredetiséget talál a szerző a perzsa szőnyegszövészetben, sőt a mostani perzsa szőnyegeket az antik művészet folytatásának tekinti. Fájdalom, Ktesiphon világhírű sassanida szőnyegeiből semmi sem maradt meg. A régi írók szerint az arany és selyem játszták ezekben a legfő szerepet és ékkövek is voltak alkalmazva bennök. Midőn Heraklius leverte II. Khosroest, (628) nagyszámú hímzett szőnyeget talált Dastagerdben. Ktesiphon később a kalifák hatalmába jutott; az ottani zsákmánydarabok közt meg van említve egy hatvan rőfös szőnyeg, aranynyal, ezüsttel szőve és ékkövekkel díszítve. I. Khosroes számára készült és kertet ábrázolt, ösvényekkel és patakokkal. A széles bordureben kék, vörös, sárga, fehér és zöld kövek voltak alkalmazva, melyek virágokat jelképeztek. Az aranyszálak a sárga talajt képezték. A régibb stylű perzsa szőnyegekből mi sem maradt fent. Az első documentumok fölmerülésével a perzsa szőnyegművészet már átment ugyanazon a nagy változáson, melyen a nyugati művészet is átesett a IX—XI. századokban, a mely abból állt, hogy az állatvilág helyébe lépett az arabesk, az emberi test helyébe a vonalrendszer.

Érdekes a műnek az üvegkészítésről szóló fejezete. A régibb perzsa üvegedények formái mind emlékeztetnek a velenczei üvegipar formáira, úgy, hogy a rokonság, a velenczeinek a perzsára vagy keletire való ütése kétségbevonhatatlan.

Nagyon elfoglalta a derék szerzőt egész művében a törekvés, hogy megkaphassa a definitióját a perzsa művészi formáknak. De hogy azt végleg megállapítania nem sikerült, nem tőle függött. A keleti népek formavilágában igen erős a közösség, másfelől az időben való állandóság. Ez egységesítésben nagy befolyása volt az izlamnak is. *Irmey Ferencz.*

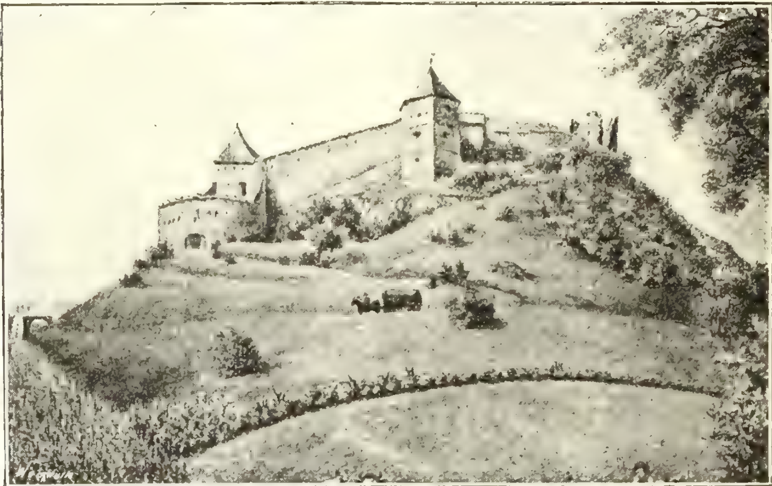
JULIUS GROSS UND ERNST KÜHLBRANDT. DIE ROSENAUER BURG. Herausgegeben vom Ausschuss des Verenis für Siebenbürgische Landeskunde. Mit 12 Abbildungen Wien 1896. C. Graeser 72 lap. Ára 1 frt 50 kr.

E füzettel nyitja meg az erdélyi honismertető társaság az erdélyi szászföldi várak ismertetésének sorozatát, egy hasznos vállalatot, melynek, az előttünk fekvő első füzetet látva, örömmel nézünk elébe. A füzet első része a vár történetét, a második annak leírását foglalja magában s az a 12 kép, mely gondos kivitelével és csinjával a füzet díszét nagyban emeli, úgy van összeválogatva, hogy azok a vár valamennyi említést érdemlő részét és fönnmaradt emlékeit szemtől szembe állítják az olvasóval és világos áttekintést nyujtanak az elmondottak fölött.

Rosnyó vára (1. ábra) a kilencz bárczasági vár egyike. Fontosságából, melyet idők folytán úgy védelmi, mint közigazgatási tekintetben

elért, arra következtethetünk, hogy azon öt régibb vár közé tartozik, melyeket IX. Gergely pápa 1231-ben IV. Béla magyar királyhoz intézett bullájában a német lovagrend által építettek gyanánt említ. E lovagokat II. András 1211-ben hítta be a határok védelmére, megajándékozván őket a Bárczasággal. (Terra Barcensis, Land Borcza, Burzenland.)

A német lovagok eltávozása után (1224) a keresztes vitézek települtek meg e vidéken. Mai terjedelmét lassanként érte el a vár. Az első erődítmények fatornyokkal erősített czölöp-védművekből állottak; kőfalakat csak az említett lovagrendek kivonulása után épített a német lakosság. Több község népe működött közre az építésnél és alkalomadtán a vár megvédésének nehéz munkájában, és a mint közösen vet-

1. ÁBRA A ROSNYÓI VÁR KELETI OLDALÁNAK LÁTKÉPE.
Miess Frigyes fölvétele szerint.

ték igénybe a vár által nyujtott ótalmat, közösen teremtették elő, mikor szükség volt, a sulyos hadi sarczot is.

Rosnyó kiválóbb szereplése a XV. században kezdődik. E században háromszor ütöttek be a törökök a Bárczaságba: 1421-ben, 1432-ben és 1438-ban. Brassó erődjét, a hová a város tanácsa és népe zárkózott, bevették és elpusztították, Rosnyó vára ellenben az egész idő alatt sikeresen ellentállott az ellenségnek. A Zsigmond által ekkorában viszszahívott német lovagoknak egyebek közt e várat is át kellett volna venniök, de ez nem következett be s a védelemről ezentul is maga a vitéz lakosság gondoskodott. Elismerésül Zsigmond király 1427-ben vásárjogot adományozott nekik.

A mohácsi vészt követő évtizedeken át sok és nagy megpróbáltatásnak volt kitéve e vidék, s névleg Rosnyó népe. Ferdinand hívei

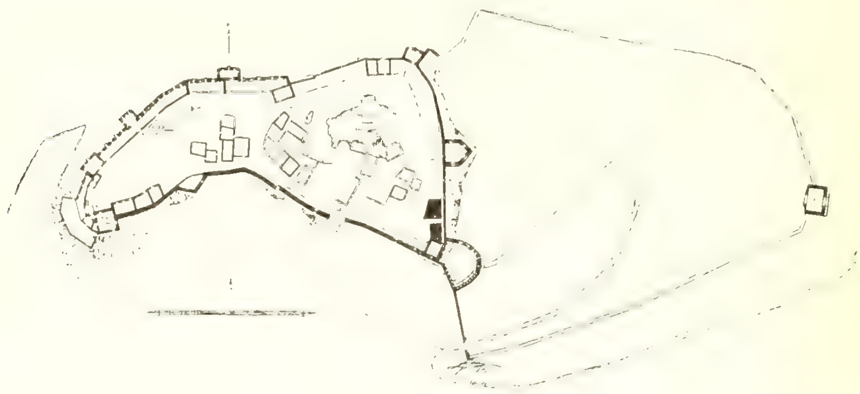
lévén, a törökök és Zápolya János, majd pedig Izabella hadai fenyegették, sőt maguk a császári zsoldosok is, a fegyverbarátság daczára pusztították és zsarolták a községeket. E szorongattatások közt csak az 1563-ban beállott 8 éves fegyverszünet nyujtott némi enyhülést. Ez időbe esik János Zsigmond rosnyói látogatása is, melyre egy a várőr szobájában látható felirat: «hic fuit Johannes Secundus Rex» is emlékeztet.

Ennek halála után, Erdély különválása folytán, a fejedelmek, a porta és a Habsburgházi királyok versengése következtében ismét nehéz idők következtek a Bárczaságra. Báthori Zsigmond és Endre fejedelemsége idejében Mihály oláh vajda pusztította és zsarolta e vidéket. Székely Mózes a Rosnyó mellett vívott csatában lelte halálát. Radul vajda serege itt táborozott, lángba borította a helységeket, öldökölt és fosztogatott. Báthory Gábor 1612-ben hét napi ostrom után, vízhiány s a helyőrség oláh részének hűtlensége következtében megadásra kényszerítette és zsoldosaival megszállotta Rosnyó várát, melyet a brassóiak csak 1613-ban szereztek vissza Törcsvárral együtt, 3000 frt fizetése iránt. A vár ostromáról és bevételéről a «vaskapu» fölött alkalmazott felírat tanuskodik. A tanács által vezetett jegyzékek érdekes és részletes adatokat szolgáltatnak a pénzbeli kiadásokról, szolgálmányokról és kölcsönökről, melyekkel a lakosság a háborus időszakban különböző alkalmakkor terheltetett.

Okulva az 1612-ben ostrom alatt szenvedett vízhiányon, 1624—40 közt a rosnyói tanács több mint 2000 frtnyi kölségen 67 öles kútat fúratott a vár udvarában, melynek mélysége még ma is, a beléhányt tömérdek kő daczára is 98 méterre rug. Ezen időtájban épült a várban több ház az idemenekülő vidéki lakosság elhelyezésére, azonkivül egy iskola s egy templomka is, melynek romjai ma is állanak. 1658-ban Rosnyón pénzverde létesült. A tatárok 1658-ban csekély kivétellel egész Rosnyót fölégették. Az újjáépítést s a bástyák magasabbra emelését 1653—72 közt eszközölte a lakosság. De csakhamar ismét beborult az ég Rosnyó fölött. Tököli Imre fejedelemsége alatt a barátokul bevonult császári hadak sarczolták mód nélkül s a kurucz időkben sem érte jobb sors a sokat szenvedett várat és vidékét. 1718-ban Rosnyó ismét leégett. A III. Károly alatt beállott nyugalmasabb időket az 1788—9-iki török háború viharai szakították meg mégegyszer, közbejött az 1802-iki földrengés, mely a vár éjszakkeleti tornyát, az u. n. «régi tornyot» romba döntötte.

A vár a Schüler hegység egyik nyugati nyulványán, három oldalt meredeken leeső 150 méter magas bércztetőn épült s csak kelet felől közelíthető meg kényelmesebben, a mellékelt tervrajzon (2. ábra) is jelzett kocsiúton. Ennél rövidebb de fáradságosabb gyalogösvény a vár nyugati végénél kanyarog föl a helységből, a hajdani sz.-György-kápolna

helye mellett, a várőr lakása felé. A gyalogösvényen haladva a vár nyugati végén egy kis előudvar kiszögellő falához jutunk, melynek éjszaki oldalán nyilt ajtóra találunk. Az öt m. magas bástyákat ezen az oldalon zárt és födött, a védelem czéljából lefelé nyiló és még a régi fa-erődítmények védelmi szerkezetére emlékeztető fakarzat tetőzi, a milyennel eredetileg — mielőtt t. i. a XVII. században magasabbakra emelték — az itt-ott megmaradt korhadt gerendák tanúsága szerint köröskörül el voltak látva a vár falai. E karzat támasztékai eredetileg a belső oldalon voltak alkalmazva; a kivül alkalmazott támgerendák később, javítás alkalmával kerültek oda. — Az említett előudvaron áthaladva, egy dél felé nyiló kis ajtón ismét a szabadba jutunk, hol a bástyától alig pár lépésnyire meredek szakadék, a «Hill» tátong a mélységbe. A vár déli hosszoldalának falaiból két torony (*c* és *G*) szögellik elő, ezek elsején az u. n.

2. ÁBRA. A ROSNYÓI VÁR ALAPRAJZA.
Nekohus fölvétele szerint.

háromszögletű tornyon (*c*) két, valószínűleg a későbbi javítás, vagy a falak emelése alkalmával befalazott és tán a sz.-György-kápolna romjaiból származó, homokkőből faragott férfifej, egy fölismerhetetlen cserép dombormű s egy 1674-ből származó felirat van befalazva. A déli várfalakon több, az 1672-ben bevégzett általános javítás idejéből származó (többnyire nevek kezdőbetüit tartalmazó) felirat és egy lovagot ábrázoló falfestmény-maradvány látható.

A hegyoldalban kissé lefelé hajló ösvény a vár keleti végén elterülő körülfalazott nagy előudvar kapujába vezet, melyen az ellenkező irányból jövő kocsi-út is bekanyarodik. Ezen, a várnál kétszerte nagyobb területen az idemenekült környékbeli nép és esetleg az idehajtott, vagy az őrség élelméül szolgáló házi állatok tanyáztak, mikor a köröskörül portyázó ellenség a helységek biztonságát veszélyeztette, egyszersmind pedig az udvar fala a vár ezen legmegközelíthetőbb részének előretolt,

külső védműve gyanánt szolgált. A várfalak e keleti oldalán három torony emelkedik, a mint ez a műből átvett mellékelt rajzon (1. ábra világosan látható, ez, mely a hegyoldalban fekvő keleti nagy előudvart s a vár keleti oldalát, a «vaskapu» erődítményével együtt ábrázolja. Első, a rajz baloldalán látható négyszögletű fegyvertorony (a tervrajzon *E*), a második az ötszögletű torony (*F*), a harmadik az 1802-iki földrengésnek áldozatául esett éjszakkeleti torony (*e*), az u. n. «régi torony» (az ábrán jobboldalt).

Főbejáratul a vár délkeleti sarkán kerekdeden előretolt erődítmény szolgál (*E*) (a rajzon baloldalt), melynek erősen megpántolt tölgyfakapúja — a «vaskapu» — fölött, a fal párkánya alatt a Báthori Gábor által vezényelt 1612-ik ostromra s a várnak vízhiány és az őrség oláh részének árulása folytán bekövetkezett kapitulációjára vonatkozó, itt-ott hiányos felirat olvasható.

E fal belső oldalán, a lőrések alatt, a védők számára falpalló volt alkalmazva. Maguk a lőrések deszkadarabokkal elzárható szélesebb fajta, még a kézívek használatához alkalmazott nyilások, míg a hátrább eső sajátképeni várfal kerek, szűk, el nem zárható, tompa szögben törve lefelé irányuló lőrései a lőfegyverek használatára vallanak. A lőrések közt, ezeket felváltva, egy-egy hajító nyilás töri át a falak tömegét. A «vaskapu» erőditménye mögött a kétemeletes «fegyvertorony» emelkedik, egyike a vár legrégibb részeinek. Ennek kő-bolthajtásos kapualján át vezet a folyton emelkedő út a várba és úgy emez, mint maga a vaskapu is lebocsátható rostélylyal volt fölszerelve. A vár terepe meglehetős egyenlőtlen. A sziklák közé szabálytalanul vagy 30 kis ház van beékelve, a legmagasabb, remek kilátást nyujtó ponton pedig egy pontosan keletelt, majdnem négyzetes templomka romjait pillantjuk meg. A templom 1650-ben épült, apsisa kerek, falaihoz három támpillér tapad, mely valószínű, hogy csak egyetlen ablakból nyerte világítását.

Az említett házikók egyike iskolának szolgált, most valamennyi üresen áll, de nem rég még raktáraknak használták a helységbeli gazdák. A vár nyugati felét a várudvar foglalja el; itt van a fönnebb említett mély sziklakút és az udvar nyugati sarkában van a már említett gyalogösvényhez vezető kijárat lépcsője. A várőr toronyszobájával szemben, az éjszaki oldalon szintén toronyban a plébánosnak volt szerény lakása, ettől kelet felé pedig, a vár éjszaki oldalának védelmére szolgáló és lőrésekkel s hajító nyilásokkal sűrűn ellátott zárt védőfolyosók húzódnak, mindenik folyosószakasz védelmi rendszerébe még egy-egy torony is van becsatolva. Hasonló zárt védő folyosók nyomaira találunk a vár keleti részén is, a bedőlt «régi torony»-tól a fegyvertoronyig terjedő részen is, mely utóbbival e folyosó kis ajtóval volt összekötve.

Említést érdemel még a vaskapu alkotta kis udvarból kifelé nyiló kirohanási ajtó, melyből ilyen alkalommal a szemben lévő sziklatömbre kis hidat vagy pallót toltak ki. — A vár védelmi rendszere, tehát mindent öszefoglalva, a bástyakerületen alkalmazott kilencz toronyból, a keleti s a nyugati előudvarokból s a hegymeredély által eléggé védett déli oldal kivételével, a többi oldalon alkalmazott zárt védelmi folyosókból állott. A falak alsó felükben tulnyomón terméskőből, felső részükön inkább téglából épültek, a bedőlt «régi torony» tuff koczkákból, a fegyvertorony boltíves bejáratát teljesen terméskőből építették. — Díszítményt, tagolást vagy egyéb, stilusa nyomán kormeghatározásra alkalmas részletet a már említett pár faragványon kívül hiában keresünk az egész várban. A tanács jegyzőkönyvében említett szobának nyoma veszett, egyedüli falfestmény az, melyet a déli várfal leírásánál említettünk.

Néma egyszerűségükben mégis élénken szólnak e kövek arról, hogy folytonos vészek közt, annyiszor zaklatva, e népnek nem igen volt ideje díszítésre s hasonló hívságokra gondolni, mert kitartó, sokáig megfeszített egész erejét századokon át az önvédelem, a háború véres munkája vette igénybe.

Örömmel veszszük, ha e füzetet a többi szászföldi várak ismertetései fogják követni, melyek remélhetőleg szintén sok hasznos adattal fogják fölvilágosítani hazánk ezen szögletének, az ellenségtől annyiszor fenyegetett hajdani erődjeit. *Gohl Ödön.*

G. B. DE ROSSI emlékére 1895. évi november 21-ikén ünnepélyes ülést tartott a Szent-István társulat tudományos és irodalmi osztálya, melyen Dr. Czobor Béla terjedelmes emlékbeszédben méltányolta de Rossi nagy érdemeit.* Hét fejezetben kiséri a nagy tudóst születésétől a sírig. Szól ifjúságáról és előtanulmányairól, utazásairól és nyelvismereteiről, külön méltányolja fölfödözéseit, irodalmi és tudományos működését, nem hallgatja el a nagy ember rendjeleit és egyéb kitüntetéseit, részletesen megismertet bennünket a vele való személyes szóbeli és levélbeli érintkezéssel, és ecseteli utolsó napjait, végső perczeit és síremlékét. Castel Gandolfóban, a bájos fekvésű pápai nyaralóban fejezte be a felejthetlen nagy tudós munkás és sikerekben gazdag pályafutását 1894-ik évi szeptember 23-ikán, 72 éves korában.

Baumgarten, egy lelkes német tisztelője, mintha sejtette volna, hogy sürgős a végső éveiben már sűrűn betegeskedő aggastyán fontos mozzanatokban gazdag pályafutásáról minden emlékezetes mozzanatot lehetőleg első kézből összegyüjteni, megírta és Kölnben közzétette 1892-ben de Rossi életrajzát, egy más olasz tisztelő padre G. Bonvenia S. I. ugyanaz évben lefordította és több becses informatióval kibővítette.

A nagy tudós világhirét három nagy műve, a földalatti Rómáról, Róma

* Giovanni Battista de Rossi emlékezete Dr. Czobor Béla Budapest 8° 79. l.

keresztény föliratairól és a római templomok, a xv. századot megelőző mozaikjairól minden korra megalapította. Szaktársait évtizedeken át szakadatlanul megjelenő tömérdek értekezésével, melynek zömét az ő keresztény archæologiai folyóiratában tette közzé, folytonosan oktatta és a katakombák tanulmányának az egész keresztény világra terjedő iskolát alapított.

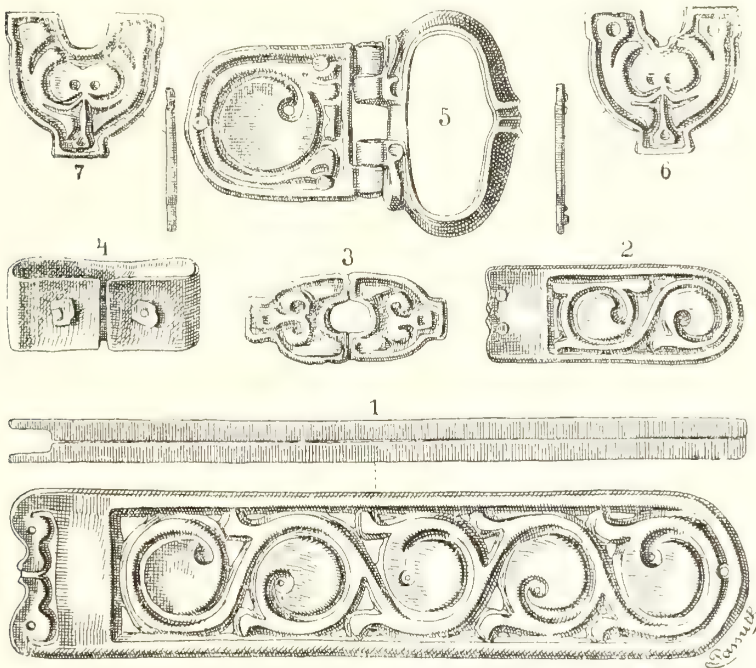
Hazánkban Henszlmann Imre ismertette legelőbb a mester tanait. Még többet tett terjesztésökre* dr. Czobor Béla, a ki büszkén vallhatja magát irodalmi tanítványának.

A lelkes tanítvány hazafias szégyenérzettel említi, hogy senki sem irányította annak idején a m. tud. Akadémia figyelmét de Rossira, a ki nem volt az Akadémia tagja. Ugyancsak az emlékbeszéde végén gáncskép utal reá, hogy az Arch. Ért. nem emlékezett meg a nagy tudósról, mikor 1894-ben sírba szállott. Nem volt az ünnepi szónoknak némi sejtelme arról, hogy mindkét helyütt a lelkes tanítványt illette volna az első szó?!

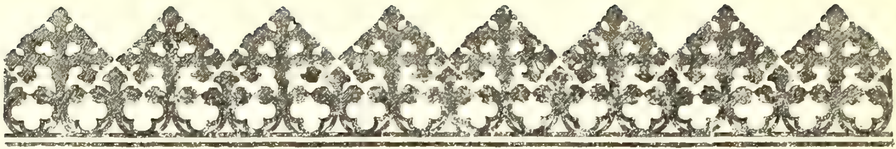
Azonban szívesen elismerjük, hogy az őszinte tisztelet és hála meleg hangján írott emlékbeszéd bőséges kárpótlás a mulasztásért és tartozunk irójának azzal a dícsérettel, hogy a futólagos s pusztán személyes érdekü vonatkozásoktól eltekintve, átalános becsü életrajzzal gazdagította irodalmunkat.

Hpl.

* V. ő. i. h 19, 20, 21, 24, 25, 26, 34, 53. ll

SÍRLELET A SZENT ERZSÉBETI SÍRMEZŐRŐL.
(Lásd 158. l.)

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

A N. MUZEUMI RÉGISÉGTAR GYARAPODÁSA az 1895. évi julius-szept. évnegyedben. Ujabb kőkori telep akadt *Gyorokon*, mely gazdagsága s leleteinek változatossága miatt fontos szerepre látszik hivatva præhistorikánkban. Egy rövid ásatás kova s obsidián szerszámokat, kovahulladékokat cziszolt kőszerszámokat, csiszoló követ, csonttöredékeket, cserepeket s égetett sártapaszokat, egészben 260 db régiséget juttatott a muzeumnak.

Az Alföld egy más helyén *Jász-Kiséren* szintén őskori telep maradt fönn, melynek maradványaira Hegedüs József ur a rigollózás alkalmából akadt. Ezuttal s egy utóbb a n. muzeum részéről ott eszközölt kutatáskor cserepek, csonteszközök, agyagtapaszok, kőbalta töredékek, őrlőkövek. simítók és mindenféle egyéb töredék tárgyak kerültek a muzeumba.

Szarvas vidékéről is jelentékenyen gyarapodtak a muzeum sorozatai egy magángyüjtemény révén, mely évek során át ott keletkezett. Száznál többre megyen a különféle leletek száma ; van köztük obsidián tömb és penge, csiszolt kővéső, kőbalta, buzogány, vannak csont és bronz régiségek, cserép edények és egyéb agyag tárgyak a kőkorból.

Csergődről (Pestm.) való két őskori agyagedény cserepeit s egy őskori telep sártapasz töredékét adta ajándékba dr. Hirka Antal.

Zalamegyei Szentgyörgy völgyről Gözon Imre küldött ajándékul három csiszolt kövésőt, két kőgömböt és egy vaskori cserépedényt.

Négy darab őskori cserépedényt Lovasberényről (Fejérm.) szerzett a muzeum, az ottani mihályvári és jánoshegyi dülőről, hol a hullámos emelkedésekben számos őskori edény kerül elé.

Pantocsek József egy átfúrt cziszolt kőbaltát ajándékozott, melyet Nyitramegyében Tőkés-Ujfalu községben vízmosásban leltek.

Hermann Ottó orsz. képviselő közbenjárásával Prokop Emil Gyetván (Zólyomm.) lelt őskori agyaggyöngyöt ajándékozott.

Vétel útján szereztünk őskori rézvésőt Nyitra megyéből a Nagytapolcsán vidékén elterülő kisdovorányi erdőből.

Mindszentről Farkas Sándor ajándékozott egy tokos bronz vésőt, ugyanő küldött ajándékba a Szentes-Gégánypartról származó rézvésőt és a szentesbődi-révi pogányvárból való gyöngyfüzért.

Dr Szentkláray Jenő ajándéka gyanánt jutott a n. muzeumhoz gr. Serényi János bukoveczi birtokán rendezett ásatásból néhány őskori cserép 15 drb. bronz szögecske s egy középkori tégla.

A szomódi határból (Komárom m.) származó őskori bronztűt vétel utján szereztünk.

Ugyancsak vétel útján került a múzeumba egy kisebb bronz régiségekből álló tárgysorozat s egy arany gyűrű. Ó-Szöny vidékéről Aszárról (Komáromm.) 3 drb üveg gyöngy ; Bajról (Tata mellett) Latène izlésű sírból vas kard, vas lándzsavég és két drb. bronz karperecz és néhány középkorí kisebb régiség.

Törtelen lelt buzogányfőt, csillagos fajtájut, ólmos bronzból ajándékozott ifj. Arányi Sándor. Herman Jakab zsirkőből készült őskori gyöngyöket ajándékozott.

A rég. társulat. hiv. ásatása alkalmából Pilinben (Nógrád m.) lelt tárgyak a társ. ajándékai gyanánt kerültek a n. muzeumba ; egy karperecz karcsonttal, három bronzgyűrű újj pereczczel, egy hajgyűrű, egy kettétört ezüst érem ; lelőhely a Sirmánytető. Ugyancsak Pilinről származó cserépregiségeket küldött ajándékul b. Nyáry Jenő.

Latène izlésű apróbb régiségeket szereztünk Regölyről (Fejér m.) és érdekes Latène izlésű sírlelet került a muzeumba vétel útján Bajról (Komárom m.).

Római korabeli barbar sírleletet Apáról (Szatmár m.) küldött ajándékba a m. államvasutak igazgatósága.

Dáciai római síremléket ajándékozott Maetz Frigyes.

Egy római játékkoczka fából, pasztagyöngy, bronz fibula, bronztű, csont tű és csontból három játékkő, állítólag Szebenzből, ajándék Delkin Józseftől.

Vétel útján szereztünk antik anygyűrűt, mely a régi Sabariában fölásott sírból került elé.

Bregetio tájékáról való csont, bronz, ezüst, üveg s egy aranyrégiséget vétel útján szereztünk.

Két aquincumi sírból származó üveg poharakat vas csattokat és két római téglát ajándékozott a magyar pipagyár részvénytársaság Ó-Budán.

Czeczéről (Fehér m.) származó római bronz tálat nyelestől vétel útján szereztünk, lelték a római út közelében.

Ifj. gr. Zichy Nándor ajándékai gyanánt kerültek a n. muzeum régiségtárába Adonyból két római cserépmécs s egy töredék, két agyagedény, egy agyaggyöngy s egy bronz fül részlete ; Czikoláról egy bronz súly, bronz edényke (?) egy bronz nyílcsúcs, egy bronz tányér, kakasfőt utánzó kocsirészlet, bronztál, egy töredék s egy kis bronz láncz ; Szabolcsról (Fejér m.) vas láncz horgasvégű vas kés két darabja, vas lószerszám töredéke és határozatlan helyről két gipszféle agyagból való golyó.

Lichtnekert Ó-Szönyből származó római stilust ajándékozott és ugyan ő tőle szerzett a muzeum néhány fejérmegyei régiséget. Ezek : egy kis aranyozott medusa fej bronzból, lelhelye Keresztes ; egy bronz fibula Fövenyről, egy fibula és két övcsatt, egyike bronzból, másika vasból Fejérvár vidékéről ; végül egy antik vésett kő (intaglio) jaspisból babonás előállításokkal, melyet e folyóiratban már ismertettünk.*

Csákvárott lelt római sír tartalma vétel útján került a muzeumba : üveg

* Arch. Ért. 1895. 286.

edény, mázas cserép edény, bronz szíjvége, karperecz, fibula, két pánt bronzból, csiholó vas, gombfej s bronzból fésűtöredék, két agyag orsó és két üvegrészlet.

Szarvas vidékéről szereztünk öt agyag edényt, 12 drb térra sigillata töredéket és egy bronz fibulát.

Jászmonostorról való kisebb római régiségeket, melyek az útépítésnél kerültek elé, küldött ajándékba a jásznagykunszolnokmegyei magy. kir. építészeti hivatal.

Szarvas vidékéről szereztünk hatszáznál több népvándorláskori üveggyöngyöt, két bronz csattot, öt agyag edényt s egy agyag orsót.

Gipsz másolatot a hohenbergi népvándorlási lelet után szereztünk a gráczi Johanneumtól

A regölyi bozóti népvándorláskori sírmezőről négy sir tartalmát szereztük és ugyanarról a vidékről való 5 drb pityke és lemeztöredék a IX—X. századokból.

Legnevezetesebb volt a népvándorlási kort illető szerzemények közül a szilágysomlói nagy aranyleletnek átvétele, miután a lelet dolgában a legfelső birói forum is döntött. E nevezetes kincset olvasóink a róla közzétett leirásokból már ismerik.

Magyar pogánykori sírleletet Törtelen a rég. társ. költségén rendezett ásatásból szerzett a n. muzeum s ugyanakkor ajándékul adott Aranyosi Sándor jegyző egy hasonkorú aranyozott szíjvéget, nyolcz drb. aranyozott boglárt övről és egy bronz gyűrűt.*

Szentes vidékéről szereztünk egy középkori bronz feszületet, egy kis orthodox amulettet taufkőből s egy kis bronz csengettyűt.

Három érdekes középkori zsidó síremléket a budai II. ker. Pauler-utczából ajándékul adott Biermann Károly.**

Fejér József mérnöktől ajándékba kapott az intézet egy középkori vas kulacsot, vas állványt, domborműves cserepet, egy agyagmécsest és egy szarvasagancsból való nyelet, mind a Stridovár romjaiból.

Maetz W. két újabbkori magyar síremléket ajándékozott.

Pecsétgyüjteményünk számára átadta a n. muzeum könyvtára az uj-hartyán kovács, bognár, csizmadia és takács czéh 1846-ik évi sárga réz pecsétnyomóját.

Pecsétlő gyűrűt szereztünk Szentes vidékérél, köztük kettő ezüstből, három bronzból való.

Apatinról való XVII. századi bronz gyűrűt vétel útján szereztünk.

Geiléri Szabó Istvánné hagyatékából (Baja) kapott a muzeum egy pecsétlő arany gyűrűt mely férjéé volt, czimeres Sz. I. betükkel.

Vétel útján szerzett az intézet egy 1848-as pecsétnyomót, melyet az aradi kincstári számtartói hivatal használt.

Az ékszertár XVII. századi húsz kisebb zománczos ékszerrel gyarapodott vetel útján.

Egy határozatlan rendeltetésű bronz tárgyat, mely Házmán Lajos szent-

* Dr Pósta Béla, a ki a leletet a n. muzeumba hozta, értekezett róla az A. É. 1896. I. füzetében.

** Lásd Dr. Kaufmann Dávid értekezését az emlékekről, A. É. 1895. 4. sz.

endrei biztokán egy forrás tisztítása alkalmával előkerült, ajándékul küldött Lyubojevics Miklós.

A fegyvergyüjtemény gyarapodása volt: Pokorny László szarvasvidéki gyüjteményéből középkori bárd, XV—XVI. századi buzogány, vas balta, vas fokos vas edény, és öt sarkantyú a XV—XVIII. századokból.

A stridói vár romjaiból származó XV. századi sarkantyút, lándsacsúcsot és patkót küldött ajándékba Fejér József csáktornyai mérnök.

Egy XVII. századi kis bronz ágyút a lőcsei bástya falából vétel útján szerzett a muzeum; sárga selyem fószlányokat a budai garnison templom sírboltjából, melyek Rómer Floris kéziratai között kerültek elé, átadott a muzeumi könyvtár.

Egy XVI. századi szablya pengét ajándékba küldött Farkas Sándor.

Egy 1848—49-ik évi bécsi legionarius kardot vétel útján szereztünk; egy ismeretlen ajándékozott két XIV. századi sarkantyút és egy zászlókopját.

Gróf Zichy Nándor ajándéka gyanánt egy vas kengyel és egy kard keresztvasa jutott a muzeumba, mindkét tárgy Szabolcsból való (Fejér m.).

Vétel útján szerzett a muzeum mult századbeli máriás pengéjű szablyát; 1721 évszámú lőportartó szarvasagancsból vétel útján szereztetett és ajándékul küldött özv. Vietorisz Sándorné Léváról mult századból való himzett s ezüst zsinorú selyem mellényt. *Hpl.*

A N. MÚZEUMI RÉGISÉGTAR GYARAPODÁSA 1895. október-deczemberben. A tolnamegyei belaczi szőlőhegyen rigolozás közben őskori régiségek fordultak elé, melyeket Anderle József plébános összegyűjtött és a n. múzeumnak küldött ajándékul. A küldeményben voltak: nyolcz drb agyaghálósúly, egy agyagkarika, hét agyaggyöngy, két agyag-faltapasz, agyagbögre és két más bögre töredéke, agyagedény közbenső fallal, két kőszerszám, két alaktalan kőtömb csiszolt fölülettel, 11 drb szarvasagancs-töredék munkálás nyomaival egy drb csepkő, hét sertéskan agyara, két állati állkapocs, egy conglomerat kő, szenesült gabna maradványai, három édesvízi kagyló, agancsos állat két lábszárcsontja.

Csiszolt s átfúrt kőbaltát kereskedőtől szereztünk.

Szentes-Berkről Farkas Sándor küldött ajándékul ős és ókori tárgyakat különféle korszakokból. Voltak a küldeményekben: kova és obsidián nucleusok, pengetöredékek és hulladékok egészben 107 drb;ketté tört csontbalta, csontár, csonttőr, 10 drb csiszolt kővéső, átfúrt kőbalta, hat egyéb kőszerszám, egy csiszoló kő töredéke, bronzvéső töredéke, 17 drb hálósúly agyagból, agyagedény és cserép 28 drb, 2 drb agyaggyöngy, 56 drb üveggyöngy és egy bronzfibula a Kr. utáni első századokból.

Rézcsákánynyal vétel útján gyarapodott őskori sorozatunk.

Állítólag Békásmegyer vidékéről való őskori lapos rézvésőt, egy rézcsákány felét, tokos bronzvésőt és bronzkés töredékét kereskedő útján szereztük.

Jász-Dosáról az ottani őskori telepről ajándékozott Bartalus Gyula két drb agyagedényt, 7 drb csontszerszámot, egy rézvésőt, csonka csontlemezeket, oly faragott díszekkel, a minők a magyar honfoglalási korra jellemzők, két drb ló-

patát és egy gipszgolyót. Ugyan onnan hivatalos ásatás eredménye gyanánt került a n. múzeumba 13 drb őskori lánczszem aranyból, 72 drb csont, kagyló, agancs és halszálka hulladék, 27 drb agancs és szúró szerszámtöredék, rovátkos ékítésű agancstárgy, egy szárnyas átlyukasztott szárcsontjának töredéke, 17 drb csontár, 6 drb csontvéső, 3 drb átfúrt csontbalta töredéke, 2 kőbalta, 2 kőbunkó, 3 csiszoló kő töredéke, 4 agyaghálósúly, 70 agyagedény és edénycserép, 3 agyag korong, 4 faltapasztöredék, 2 szenesedett farészlet, 24 drb borostyángyöngy, 15 drb apró aranypityke, összerozsdásodott bronzpitykékből és apró hengertekercsekből támadt két tömb, 7 drb bronzhengertekercs és töredék, s bronzlemezke töredéke, négy darabkára tört lemezes bronzcsüngő.

Őskori bronztőr pengéjét vétel útján szereztük.

12 drb őkori aranylánczszemet és karika töredéket a dolányi őstelepről vétel útján szereztünk.

Hevesmegyéből állítólag Eger vidékéről származó öt drb sodronyos aranyékszert kereskedő útján vettünk meg.

Urnatemetőből származó öt őskori agyagedényt hivatalos kiküldetés útján szerzett az intézet Bugyiból (Pestm.).

A Matracshegy egyik lejtőjén, Almágy községtől egy kilométernyire (Gömörm.) kőfejtők a nyolczvanas években bronzrégiségekre akadtak, melyek közt volt két korongos tekercs, négy vonalas díszű karperecz, egy nagyobb hengerded tekercs, kisebb hasonló tekercs s egy gömbös végű tű : vétel útján szereztük.

Őskori, valószínűleg fejérmegyei származású leletből 26 drb bronz övrészletet, egy bronztű töredéket ajándékozott ifj. gr. Zichy Nándor.

Lizits Károly ajándékozott egy ketté tört agyagcsészét. Egy drb celta izlésű szíjdíszt bronzból vétel útján szereztünk.

Farkas Sándor egy antik Venus-szobrocskát ajándékozott a n. múzeumnak, melyet tiszai halásztól szerzett, állítólag a Tisza part homokjából került elé Szentes tájékán.

A Mezőtúr mesterszállási vízszabályozó mérnöki hivatal osztálymérnöke Pikó Pál ajándékul küldött a n. múzeumnak régiségeket, melyek Mezőtúron a Harcsás zúgban a vízszabályozási munkálatoknál előfordultak. Volt köztük 15 drb agyagedény, egy XV. századi vassarkantyú, 3 vasländzsacsúcs, 1 drb kardrészlet vasból, egy bronzcsat, bronzfibula darabja, bronzkarperecz két töredéke, valószínűleg a Kr. u. első századokból.

Dr. Jankó János római bélyeges téglát ajándékozott, mely sok más hasonló téglával együtt Vármezőn (Szilágym.) került elé.

Egy vízvezetéki agyagcső bélyeges töredékeit ajándékozta dr. Fischer Samu.

Ó-Szőny vidékéről származó apróbb bronz s egyéb anyagú régiségeket komáromi gyűjtő útján szereztünk. Volt a gyűjteményben : Hercules bronzszobrocskája és egy Fortuna szobrocskája bronzból ; házi oltárkára való laposan idomított női alak (istennő) ólomból ; három bronzkulcs vasnyelvvel, kerek bronztalapzat ; bronzgyűszű, viasztömböcske czérna lenyomatokkal és két varrótű bronzból ; egy kis tigrisalakocska bronzból, nyílcsúcs s rudacska bronzból.

A regölyi (Tolnam.) népvándorláskori temetőből származó régiségeket több

ízben vétel útján szereztünk. Volt köztük egészben 57 drb bronz, 93 drb vas, 4 drb agyag, 3 drb ezüst, 92 drb üveg, 2 csonttárgy és néhány érem. Más alkalommal ismét 18 regölyi sír tartalmát vettük meg.

Hajdú-Szoboszlón lovas sírból előkerült több ékszert hivatalos úton vettünk meg ; volt 2 drb szíjravaló könyökpánt ezüstből és egy tojásdad idomú aranylemezke kő foglalására szolgáló kerettel.

Szegvárról származó népvándorláskori bronzkarperecz részletét és 58 hasonló korú üveggyöngyöt ajándékul küldött a mindszenti főszolgabíróság.

Magyar pogánykori sírlelet néhány darabját ajándékozta Pejcsik Imre. A lelet állítólag Tisza-Nagy-Révről került elé és van benne : ezüst karperecz, aranyozott dupla ezüstkorong négy töredéke, boglár töredéke, lánczrészlet és szíjvég töredéke.

Szatmáry Lajos egy aranyozott rézboglárt ajándékozott a rákospalotai árpádkori temetőből. Árpádkori áttört művű bronzkorongot vétel útján szereztünk.

Két középkori vaskulcsot vétel útján szereztünk.

Középkori kapukulcsot vasból, mely állítólag az ó-szántai kolostorból származik, ajándékozott a szántai r. k. plébánia. (Bács-Bodrogm.)

Ujabbkori, talán XVII—XVIII. századi vaskulcsot hozott Dr. Jankó János a szántai r. k. plébániától, mely állítólag az ó-szántai kolostor maradványaiból került elé.

Három ezüstözött bronzgombot és ólomfeszületből hat töredéket Mindszent-Kéthalomról ajándékozott a mindszenti főszolgabíróság.

1640-ből való ezüst nyelű kést és villát, az ezüstlemezbe edzett ornamentekkel vétel útján szerzett a múzeum. XVII. századi két aranyozott ezüst boglár tű is vétel útján került az intézethez.

Modern zománcz tárgyaink gyűjteményéhez járult Pecz Károly ajándéka gyanánt a keletről (Syria Hauran) származó két zománczozott rézcsat.

Ujabbkori ostyasütő vasat kereskedőtől szereztünk.

Vétel útján szereztünk egy árpádkori vasnyilat, XIV. századi vassarkantyút s egy XVI. századbeli kardkosarat. Ajándékul küldött Spitzer Mór földbirtokos egy XVI. századi vasszablyát. A mult század első feléből való szablyát vétel útján szereztünk és hasonlókép egy Zentán lelt török ágyúcsövet és két lőportartót szarvasagancsból díszítő faragásokkal.

A másolatok gyüjteménye galvanoplastikai példánynyal gyarapodott, mely ovalis medaillonból kidomborodó szent Imrét ábrázol ; ajándékozta gr. Przedziecki Konsztantin. *Hpl.*

AZ ATHENI MÚZEUMOK méltánylásra találtak a Philologiai közlönyben.*) Az ismertető Dr. Récsei Viktor meglehetős terjedelmesen foglalkozik előbb a nemzeti múzeummal, azután a rég. társulat gyűjteményével a polytechnicumban s végűl szóba hozza az Akropolis múzeumát. El kell ismerni, hogy a szorgalmas turista azt a néhány napot, melyet a magyar tanárok kirándulása alkalmával Athenben tölt-

* 1895. V—VIII. füzetben három folytatású czikk.

hetett, jól fölhasználta, ott létekor a múzeumi kalauzokat, utólag pedig Overbeck, Collignon, Wolters, Kekulé és mások műveit szorgalmasan forgatta, a mit helyesen tett. Abban is helyesen járt el, hogy czikksorozatában a szerzőket sűrűn idézte, nyilván mint kezdő kutató szerénységből tette, nehogy azt a benyomást keltse az olvasóban, hogy önálló véleményeket nyilvánít. Önállóságra csak egyszer-máskor látszik törekedni, p. o, mikor az akropolisi múzeumban a színezett archaikus női szobrocskákat jellemzi (633. l.), — nem nagyon szerencsésen, — vagy a mikor a berlini és athenei múzeumokban őrzött terracotta szobrocskák egybevetése alapján állítja föl osztályozását (629. l.), a mi nem nagy merészség volt, mert világos, hogy a terracotta szobrászat történeti fejlődése nem lehet más, mint a nagy szobrászaté. Véletlen tollhibának tekinthető, hogy az «archaistikus» jelzés néha helytelenül van alkalmazva ; de már nem véletlenség, hogy szerző szól a müncheni glyptothekáról és a berlini gipszmúzeumról, a nápolyi pornographikus osztályt is meglátogatta, csak a budapesti n. múzeum gipszgyűjteményét ignorálja teljesen, pedig tudnia kellene, hogy itt épen az athenei múzeumok számos jellemző szobra, és a jeles siremlékek és áldozati domborműveknek becses sorozata van meg ; nagyobbára azok is megvannak, melyeket szerző egyenként fölemlít. A budapesti olvasónak bizonyára többet használt volna, hogyha ezekre utalja őt, mint ha p. o. a berlíni gipszmúzeumba utasítja, a hová végre is nem rándúlhat ki mindenki. Azt sem tette helyesen, hogy mellőzte az Öreg János-féle jó fordításban irodalmunkba áttett Schuchhartléle művet, melyet bizony nagy haszonnal forgat minden magyar olvasó, a ki a mykenei és hasonkorú leletekről helyes fogalmat akar szerezni, és úgy véljük, hogy R. értekezése után sem lesz fölösleges azt elolvasni, sőt bizonyára sokan el is olvasták már és úgy vélekednek, hogy ott világosabb képet szerezhettek a mykenei régiségekről, mint a mit ezúttal kapnak (385—388 ll.) Elhisszük. hogy szerző, a ki (alkalmi megjegyzései szerint) tehette, hogy ma Athenben, holnap Nápolyban és Rómában, máskor meg Berlinben és Drezdában időzhetett, hogy az antik szobrászat egyes specialis kérdései iránt az eredetiek összehasonítása nyomán tisztába jőjjön — elhisszük, hogy az ily világlátott szerző nem szorúl hazai intézetekre vagy a hazai irodalomra, de azok az olvasók, a kiknek a «Phil. Közlöny» jár, sajnos, többnyire a hazai röghöz vannak kötve, ők tehát sem a n. múzeum gyűjteményeit, sem a hazai irodalmat nem nélkülözhetik.

ab.

A KOMÁROMMEGYEI ÉS VÁROSI TÖRT. ÉS RÉG. EGYLET kiadta számadását az 1895. év bevételeiről és kiadásairól. E szerint egész jövedelme volt 1198 frt 68 kr. ebből az összegből régiségek vásárlására költött 196 frt 26 krt egyebekre 29 frt 38 krt. Összes készpénze 1885. végén volt 973 frt 4 kr.

A VASMEGYEI RÉG. EGYLET kiadta 1893. és 1894-re szóló évkönyvét, szerkesztette Kárpáti Kelemen. 1892-ben a társulat összes bevétele volt 235 frt 26 kr., kiadása 121 frt 50 kr.,ebből régi pénzek és régiségek vásárlására fordított 23 frt 8 krt, rég. kutatásokra 40 frt 50 krt. Vagyona volt 1792 frt 88 kr. 1893-ban bevétele volt 386 frt 9 kr., kiadása 219 frt 31 kr., ebből régiségek és érmek vételére fordított 21 frt 54 krt., rég. ásatásokra 12 frt 4 krt ; vagyona

volt 1758 frt 24 kr. A tagok száma volt 213: nevezetesen 3 tiszteletbeli, 50 alapitó és 160 pártoló tag. Kárpáti Kelemen titkári jelentéseiből arról értesülünk, hogy a társulat 1893-ban Sámfalván egy középkori épület alapfalait ásta föl. Az egylet éremgyüjteménye gyarapodott 1893-ban 17 római, 23 osztrák és magyar ezüst és 122 drb rézpénzzel és egy Nep. szt. János-féle emlékéremmel. A regiségtárba jutott három karperecz, 5 darab fibula, egy kőbalta, római feliratos cserépdarab és egy komikus római álarcz terracottából. A szombathelyi építkezések alkalmából is szerzett a múzeum néhány római érmet és cserépedényt. Több helyütt római falakra akadtak, egy helyütt sütőkemenczére. (?)

1894-ben a Velem községhez tartozó szt. Vit-kápolna tővében római táborhelyet constatált a titkár. A régi Sabariából is kerültek elő maradványok: hatalmas oszloptöredékek, kőduczok és márványlapok, apróbb régiségek és pénzek. Ugyancsak Sabaria római temetőjéből kerültek a régiségtárba kisebb régiségek és három sírkő. Ezenkívül számos adakozótól érkeztek érmek és régiségek, köztük legérdekesebb egy kis Venus szobrocska s egy római feliratos tégla. Vétel útján szerzett a múzeum Vasvárról római bronzcsattot, középkori ezüstgyűrűt, hat mécsest, három magyar, egy német és kilencz római ezüstpénzt és 227 drb rézpénzt.

Az évkönyv hasznos olvasmányúl három tanúlmányt is nyújt a társulat tagjainak, melyből kettőt a buzgó titkár írt. Egyik Olympia múltját és jelenjét tárgyalja. A másik sabariai leleteket ismertet, melyek az utóbbi években előfordúltak. Nevezetesen: meg lehetett állapítani egy kőtáblákkal borított sabariai utczát, egy épület három falát, egy pinczét, melyben amphorát leltek, míg a pincze melletti fülkében 14 ezüst és 35 rézpénzre akadtak az Augustustól Marcus Aureliusig terjedő időszakból, s az érmek közt egy csinos üvegcameara; előfordúlt egy szobor talapzata, melyen a szobor hüvelkújját s egy lábszár töredéket — mind két részlet gránitból — találták. Ezek szomszédságában feküdt egy homokkőből készült dombormű töredéke, mely Priápust ábrázol és rajta a vörös színezés is meg volt még. Más helyütt számos terra sigillata töredék akadt, egy helyütt a Parragvári-útczában téglasír került elé, melyben bélyeges mécsek, urna és apró edényke volt. A gyöngyös-útczában pedig leltek egy sárgára égetett edényt, melynek oldalait virágdíszek ékítik és a fenék peremén a keszítő neve is megmaradt. OCTIMBRIONIS FLOS. Gr. Batthyány Iván háza telkén lovas sírból csontmaradványok mellett rozsdás zabla, kengyeltöredék és dárdacsúcs került elé, melyekről Kárpáti azt véli, hogy újabb korbeliek. Lehet azonban, hogy a lovassír nem érdeknélküli és hogy talán nem is ujabbkori; mindenesetre megérdemelné a részletes ismertetést. *x. y.*

GYŐRI MÚZEUM. Árpádkori maradványok ritka vidéki múzeumban vannak oly jelentékeny számmal, mint a győri főgymnázium gyűjteményében és ritkán történt meg irodalmunkban, hogy valaki róluk oly szeretetteljes gonddal írt tanúlmányt tett volna közzé, mint a győri múzeum érdemes őre Börzsönyi Arnold.*)

* Régi magyar emlékek a győri kath főgymn. régiségtárában czímen a győri főgymn. 1894. évi értesítőjében — ábrákkal.

Ily tanúlmányra a helyi viszonyok kivételesen kedvező volta képesíték szaktársunkat. Közvetlenűl a város utolsó házain túl az ú. n. kavics-gödrök területén fönmaradtak a régi Győr maradványai, melyek a homok után ásó munkások keze alatt lassan lassan előtűntek és nem messze a teleptől ráakadtak a temetőre is. E helyekről gyűjthette össze B. a győri múzeum számára azt az érdekes tudományos anyagot, melyet most ismertet. Legfontosabb volt tanúlmányai szempontjából az a nagy mérvű bolygatása a homok-gödrös vidéknek, mely a szeszgyár alapítása alkalmából vált szükségessé. Csakhamar nagy számmal kerültek elé a tűzhelyek s azok közelében nagyszámú cserépedények, elszórtan leltek sarkantyúkat, nyílakat, lándzsahegyeket, kulcsokat, késeket, s hasonlókat. E tárgyak túlnyomó része az Árpádkorra vall, a mikor e helyütt a lakosság előbb sátorokban utóbb vályogból épűlt házakban lakott, melyeknek itt-ott egy egy fönmaradt karó tartotta fön emlékét. A tüzelő helyek táján lelt nagyszámú bögrék nem hamvas urnák, de a mindennapi életben használt edények voltak, a mi mellett a bennök lelt ételmaradékok tanuskodnak ; a lakók hosszabb állandó ittlétét a búzavermek is mutatják, melyekben némelykor még az elszenesedett búza, köles vagy árpaszemek is megmaradtak ; a sok primitiv vaskulcs ittléte is az elporlott gunyhókból érthető meg és a többhelyütt lelt őrlőkő is az állandó háztartások kézzelfogható bizonyítékai. Az egész telep korát ez elszórtan itt-ott lelt pénzek világosan megállapítják, legsűrűbben Szent Lászlótól IV. Béláig terjedő érmek akadtak, a későbbi időből csak Nagy Lajostól és Zsigmondtól találtak egy-egy példányt. Mikor pusztúlt el a város, bizton nem lehet tudni, de V. István 1271. évi oklevele, mely Győr városát úgyszólván újra alapítá, mutatja, hogy ily intézkedés ezen időtájt szükséges volt és az érmek sorának megszakadása V. István korában szintén arra utal, hogy akkor vonúlt a lakosság a mai belvárosba.

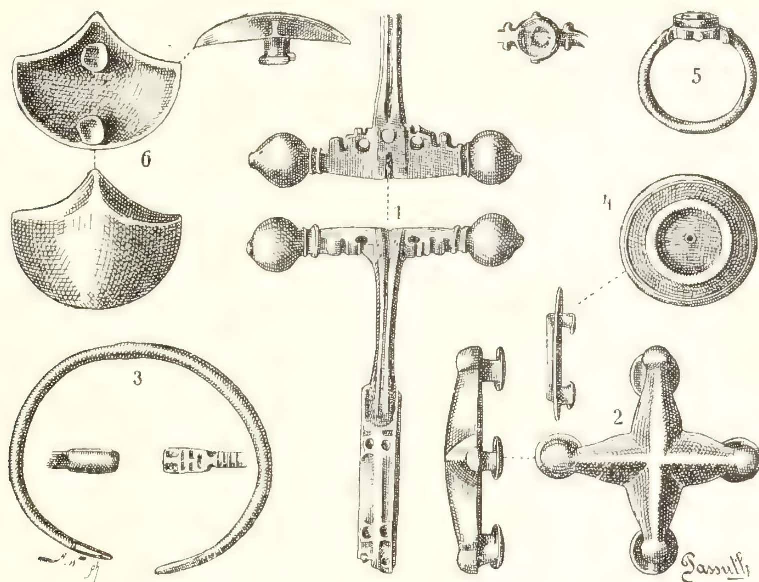
A homok-gödrös területtel párhuzamosan vonúlt a régi város temetőhelye. Itt két ízben történtek jelentékenyebb földmunkálatok : 1871-ben mikor ott az újszállások nevű épületcsoportot emelték és 1888-ban, mikor a Dunához vezető vasúti szárnyvonalat építették. Legsűrűbben tűntek elé sírok az előbbi helyen ; itt már az ókorban temetkeztek, miről a Latène izlésű sírmellékletek tanuskodnak, de akadtak másfajta mellékletekkel ellátott sírok is, melyekről eleinte azt hitték, hogy hún sírok voltak. Ugyan ily hún sírok kerültek elé 1888-ban a mai víztorony közelében, e helyütt kevesebb volt a kelta sír. A «hún» sírokról a mellékletek csak hamar kiderítették, hogy nem «hún» de Árpádkori sírok, a mit nem csak a pénzek, de egyéb a homok-gödrös telephelyeken lelt tárgyakkal megegyező sírmellékletek is bizonyítottak A sírmellékletek átalában nem voltak gyakoriak, akárhány oly sír akadt, melyben semmi melléklet nem volt. A leggazdagabb sírban ezüstgyűrüt, nyak és karpereczet, melldíszt és a koponya alatt selyemkendő foszlányait lelték. Más sírban bronzboglár féle s Árpádkori rézpénz feküdt ; ismét másban két karperecz és két fülönfüggő hevert. Átalában leggyakoribb volt az újjgyűrű, karperecz és fülönfüggő, melyekre néha gyöngyök voltak aggatva, volt sokszor apró vaskés, néha akadtak a nyaktáján gyöngyök, akadt pityke s egyik sírban csiholó aczél, néha akadtak sarkantyúk, nyílcsúcsok és csatok. A győri telep és temető ismertetése után következik még néhány győrmegyei lelő-

hely fölsorolása és a sorozat végén egy lovas sírt is említ szerző, melyet a győr belvárosi új főgymnásiumi épület alapozásánál hét méter mélységben leltek.

Következik ezután a tárgyak leírása, mely szabatos, ábrák kiséretében, melyek többnyire nem kielégítők. Ajánlatos, hogy értekezésének ezt a részét szerző jobb illustratiók kiséretében ismételje, mert a tanúlságos tárgysorozatok teljessége ezt nagyon megérdemelné.

A múzeum leletei között van egy magyar pogánykori lelet Homorszögről, van egy néhány csüngős pityke Koronczó vidékéről és egy dupla ezüst korong (III. kép 18. ábra) a győri Árpádkori temetőből, a minő Tisza Nagyréven is előfordúlt.

Helyes szerzőnek azon észrevétele, hogy több eddig pogánykorinak vélt tárgy, boglárok, fülönfüggők s egyebek a keresztény korban is divatoztak és viszont némelyik idom a magyarok megtelepedése korát is megelőzte ; ez az oka, hogy némelykor nem vagyunk abban a helyzetben, hogy a korai középkorból származó sírleletek datumát elegendő biztossággal megállapítsuk. *rs.*

RÓMAI KORI SÍRLELET A SZENT LŐRINCZI SÍRMEZŐRŐL. 2/3 N.

KÜLÖNFÉLÉK.

A TÖRTÉNELMI FŐCSOPORT az 1896-ik évi ezredéves kiállításon. Czobor Béla az «Iparművészet 1895-ben» czímű évkönyvben, melyet a magyar iparművészeti társulat legutóbb közzétett, értekezik a történelmi főcsoportról, melynek építkezésénél ő neki sikerült előtérbe juttatnia «a történeti fejlődés érvényesülését». Alpár Ignácz építész a hazai építészet hat századáról adott képet hármas épületcsoportjában. A *románkori* csoport a királyi pavillon stilszerűen berendezett helyiségeit, a vezérek és az Árpádházi királyok korából fönmaradt emlékek befogadására szolgáló kolostori udvart, a körülötte vonuló folyosóval és a jáki apátsági templom mintájára emelt kápolnát foglalja magában. A keresztfolyosó motivumait is a jáki templomról vette.

A kápolna apsisát aranyalapú mozaik kép díszíti, az oszlopfők aranyosak és a falakat a pécsi dóm új polychromiája mintájára festették ki.

E kápolnában fogják kiállítani az Árpádházi királyokra vonatkozó emlékeket (okleveleket, pecséteket, érmeket stb.) és a román-korból reánk maradt ötvösműveket és textil-készítményeket.

A *csúcsíves épületcsoport* magvát a vajda-hunyadi vár egy részlete, az ú. n. Nebojsza toronynyal képezi. Van ezenkívül két szárnya, a bal szárny végében a segesvári torony, a másikában a szepes-csütörtökhelyi Zápolya-kápolna szentélye áll, karcsú, magas ablakaival. Az épület udvari falát történeti czímer képekkel díszítették, az udvar közepét a pozsonyi városház téren álló Maxmilián-kút másolata fogja ékíteni; a baloldali följáró mellett Mátyás bautzeni emlékét látjuk.

A csúcsíves palotába lépve a gazdagon kifestett lépcsőcsarnokot nagy rózsaablak világítja; itt Róbert Károly, Nagy Lajos és Zsigmond királyaink emlékei lesznek kiállítva, Mátyás korát tágas oszlopcsarnokban elhelyezett emlékek fogják képviselni és mellette egykorú butorokkal fölszerelt XV. századi lakószobát látunk. A vajda-hunyadi vár lovagtermének mintájára épített földszintes teremben fegyverek állanak a XIV. századtól a mohácsi vészig terjedő időből. A terem falait Szent László cserhalmi ütközetét, perdöntő párbajt és tornajelenetet ábrázoló képek díszítik. A kápolnába szárnyas oltárt és az istentiszteletnél használt régi tárgyakat helyeznek. Balra tőle a bártfai városházi tanácsterem mintájára régi tanácskozó termet rendeznek be. A vajda-hunyadi vár emeleti termét az egyházi tárgyak középkori csoportjának szánták és falait a szent királyok régi képeinek másolatai ékítik.

A bártfai terem fölött középkori könyvtárt rendeznek be, falain Márkus

chronikájából az írót, Pelbártot és a Corvin Jánosra vonatkozó horoscopot festették; a könyvtárral szomszédos teremben a hazai sajtó első termékeit és a középkori oktatás emlékeit helyezik el.

Az emeletről egy lépcső vezet le, mely a keresdi kastély lépcsőjét utánozza, innen a szepeshelyi káptalan levéltára mintájára berendezett középkori levéltárt pillantunk meg.

A *harmadik*, legnagyobb épületcsoport külseje a bécsi Fischer von Erlach ízlésében épűlt. A főkupola motivumai a gyulafehérvári kapuról vétettek; az épület oldalán a lőcsei torony régi alakjára, az eperjesi ú. n. Rákóczy-házra, a bártfai városház erkélyére és a kassai Katalin-bástyára ismerünk.

A főkaputól jobbra eső első terem a XVI—XVII. századi egyházi tárgyak elhelyezésére szolgál; szomszédságában Schikedanz Albert utánozta az esztergomi Bakács kápolnát, ezt a díszes helyet a Bakács után fönmaradt műtárgyaknak szánták. A kápolnával szemben áll a gyulafehérvári székesegyház renaissance kapujának másolata, e kaput legutóbb Bunyitay Vincze tette közzé és kimutatta, hogy Lászay János erdélyi főesperes építtette.

Egy szomszédos helyiséget a XVIII. századi ötvösművek és textil-tárgyak felállítására szántak.

Az épület hátulján három díszes terem a XVI—XVII. századi hadtörténeti emlékeknek van szánva, s ugyan itt fogják a török szultán kincseit fölállítani. Két hosszabb folyosón a hazai műemlékek képeit aggatják föl és egy tág csarnokban a világi vonatkozású műipari emlékeket fogják egyesíteni.

Az emelet egyik szárnyában hg. Eszterházy Pál esterházai kastélyának egy előtermét és négy lakóhelyiségét utánoztatta. Egy másik szárnyában XVII. századi konyhát, alchimista műhelyet, a beszterczebányai Turcsányi-ház stuccos szobáját, a fraknói vár levéltárához hasonlóan festett helyiséget, a trencséni egykori jezsuita rendház ebédlőjének csinos részletét és a Hotkóczról és Szent Antalról való két empire szobát fogjuk látni.

Az emeleten a három főtermet az oktatásügy, irodalom és az erdélyi fejedelmek emlékei fogják betölteni, a lépcsőcsarnokban helyezik el a vármegyék gyűjteményeit, a homlok felőli folyosókon pedig a Rákóczy- és az 1848/9-iki korszakra vonatkozó emlékeket állítják föl. Végűl «a történeti főcsoport záró mozzanatát az 1867-iki kiegyezés és koronázás emlékeiben» fogják bemutatni. Bizonyára oly gazdag képsorozatot igér e kiállítás a haza ezeréves műveltségéről, a milyent eddig még elképzelni is nehéz volt, annál meglepőbb és tanúlságosabb lesz mindnyájunkra nézve; megvalósítása sikerét minden hazafi őszintén óhajtja.

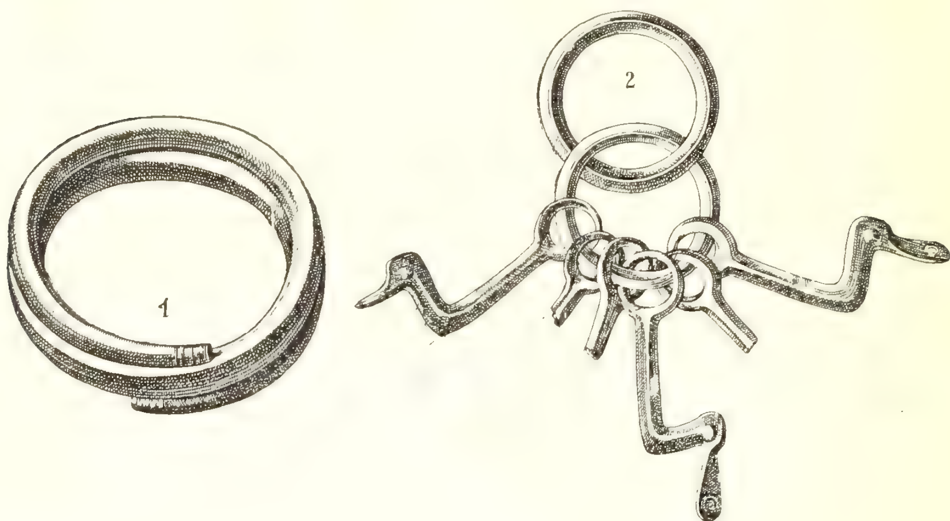
x.

A BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT közgyűlését 1895. évi decz. hó 7-én Zomborban tartotta, (a vármegyeház kistermében), Schmausz Endre szabadkai főispán elnöklete alatt. A gyűlés első tárgyát a titkári jelentés képezte, a melyben a másod-titkár a társulat évi működését adván elő, egyúttal meleg szavakkal emlékezett meg az elhúnyt Grosschmid Gábor titkárról a kinek érdemeit és emlékét a közgyűlés, az elnök indítványára, jegyzőkönyvileg is megörökíttetni határozta. Azután a társulati zárszámadások és a költségvetés tárgyaltattak, ezek elfogadása után pedig a titkári állás betöltésére kerülvén a

sor, ezen állásra egyhangúlag Dudás Gyula eddigi másod-titkár választatott meg. Végül történeti tárgyú felolvasások következtek.

VETROPÁCZI BRONZLELET. Weifert Ignácz hazánkfia Belgrádban Vetropácz környékéről szerezte a rajzban itt bemutatott két bronzékszert, mely egyforma sötétzöld patinája miatt ugyanegy lelőhelyről látszik származni.

1. Karperecz, mely egy egész és két fél hajlást mutat, legvastagabb része külsején hatlapu s belsején körszelvényű az átmetszete, végei felé keskenyül, a végei tompa lappal záródnak és mindegyiken öt párhuzamosan álló rovátos vonaldísz.

A karperecz legnagyobb belső átmérője 6·4 cm., legnagyobb külső 8 cm., átmetszete a két végének találkozásánál 2·2 cm. 2. Két egymásban csüngő zárt karika. A felső nagyobb, belső átmérője 3·7 cm; az alsó 3·4 cm. Az alsó karikán hat csüngő lóg, ebből három teljes, három csonka. Valamennyi karikából kiinduló egyenes hosszú nyakú madárfőt ábrázol; a főn a szemek erősen kidomborodnak, a csőn lapos és kiszélesbülő és felső oldalát ponczczal bevert dísz ékíti. A nyakán ferdén álló vonalcsoport. Egy-egy madár hossza a saját gyűrűjétől a csőr végéig 5·4 cm. E csüngő madárfőkre több példát ismerünk hazánkban. *ab.*

A FIUMEI VÁROSI MÚZEUM legutóbb egy őskori telepről kapott régiségeket. Fiúme területén ugyanis az újabban gr. Batthyány Lajos után ú. n. Batthyány hegyen Belar A. botanikai kirándulás alkalmával őskori erődített telepre akadt, melyről az Argo czímű laibachi folyóiratban (8. szám 1895.) rajzok kiséretében értekezett. Úgy látszik, hogy ezt a «gradisce»-t több őskori műveltségű korszakon keresztűl lakták, mert a területen nemcsak bronzkori, de La Tène izlésű sőt római kori régiségek is fordúltak elé és ásatási kisérletek, melyeket ott Belar úr Baro Dr. Lettis társaságában a várhely sánczaiban a fiúmei múzeum részéről intéztek, ugyanily eredményt mutattak, mert nemcsak faragott szarvasagancs és tűzkő-szilánkokra, de bronztárgyakra, vasrégiségekre és a Maria-Rasti sírmező

cserepeinek izlése szerint díszített cserépdarabokra akadtak. E leletek a fiúmei múzeum őskori csoportjának képezik alapját és Belarnak az a reménye, hogy a Fiúmét környező Karst-vidéken még több ily ősi vártelep lesz található. *x.*

NAGYERDEI LELETEK. (Zemplénm.) Stépán Gábor az «Ad. Zempl. tört.» czímű folyóirat 3. számában a hatvanas években a nagyerdei pusztán lett őskori obsidián pengékről, őrlőkövekről, cserepekről és bronzokról ad hirt, melyek részben a nemzeti, részben a kassai múzeumba, részben pedig Dokus Gyulához kerültek. A nevezett pusztával határos Málcza község nyugoti oldalán 1893-ban szőlőforgatás alkalmával négy tüzelő helyre akadt s azok környékén cserepekre és agyagból égetett gömbökre. Máskor a malczai templom mellett sírboltot nyittatott meg, melyben nyolcz sír volt, a sírok közepén összeomló hamuban öt gyűrűt, húsz ezüst gombot, öt szép kis aranyboglárt, női főkötőt aranyból és egy női hajéket bronzból talált. A sírok fölött más irányban mintegy keresztben fekvő sírokra akadt, melyekben nem volt egyéb mint pár szőrzsinórszál, egy kevés selyemdarab és két kis ezüstpénz az Árpádházi királyok korából. E sírleleteket nagy részt gr. Sztáray Antal grófnak ajándékozta a kutató, a ki őket Nagy-Mihályban őrizte. *x. y.*

«CENTRALBLATT FÜR ANTHROPOLOGIE, ETHNOLOGIE UND URGESCHICHTE» ezen a czímen indított meg dr. Buschan egy új szakfolyóiratot, melynek föladata lesz évenként négy hat íves füzetben számot adni a czímben jelzett tudományos szakokba vágó irodalomról. Ily összefoglaló folyóiratra annál nagyobb szükség van, mert majdnem lehetetlenné vált nyomon kisérni a rohamosan fejlődő szakirodalmat. Voltak ugyan már eddig is folyóiratok, melyek hasonló czélra törekedtek, de csak alkalmilag és nem kimerítően tették. Gondoskodva van, hogy a hazai szakirodalom is képviselve legyen, melyet az európai szaktársak kellően számba szokták venni. Az első füzet már megjelent és ez nagyon biztató, mert nem kevesebb mint 112 külömböző értekezés és szakmunkáról ad rővid, de érdemleges tájékozást. Az ismertetéseket megelőzi egy rövid czikk a középtengeri törzs eredetéről és elterjedéséről Sergi tollából és követik a tud. társulatokról és egyes szaktársakról szóló hírek. A folyóirat négy füzetének előfizetési ára 12 márka 40 pf., mely a kiadóhoz I. M. Kern's Verlag (M. Müller) Boroszlóba küldendő. *ab.*

TÖRTÉNETI FEGYVERTANI EGYESÜLET czímén megalakúlt Drezdában legutóbb egy társulat, melynek czélja lesz a fegyverek történetével foglalkozni, két évenként vándorgyüléseken szakértekezletek tartására összejönni és e szak számára folyóiratot föntartani. Az egyesület nemzetközi természetű de a Németországi osztrák és magyar szaktársakra szorítkozik és e három ország mindegyike van képviselve az igazgató-tanácsban. A tagdíj 10 német márka, mely évenként januárius havában fizetendő. Szakkedvelők fölvételére elegendő valamely társulati tag ajánlata. A társulat mostani elnöke v. Ising, a berlini Zeughaus parancsnoka, a másodelnöke W. Boeheim, a bécsi fegyvermúzeum őre, ki egyúttal a társulati folyóiratot is szerkeszti. A választmány magyar tagjai hg. Odescalchi

Artur, gr. Zichy Jenő és a folyóirat szerkesztője, kiknél szaktársak és szakkedvelők jelentkezhetnek, ha e társulatba fölvétetni kivánnak. A társulat ez idei közgyülése valószinüleg julius közepe táján Bécsben lesz, honnan az egész gyülekezet a budapesti kiállítás történeti osztályának megtekintésére indúl. *H.*

A CZIKÓI SÍRMEZŐRŐL (Tolnam.) értekezik W. N. Hills egy újonnan megindúlt angol képes folyóirat első számában (The Reliquary and illustrated Archæologist). Az ismertető közöl négy sikerült ábrát a sírmező leleteiről. melyekről azt véli, hogy Budapest közelében találták és melyekről meg van győződve, hogy hunoktól maradtak. Természetes, hogy nem mulasztja el Attila történetét is beleszőni előadásába, amint belé vette a sírmező derék kutatójának

az arczképét. Ezt ugyan hazai olvasóinknak nem szükséges bemutatni, mert gr. Zichy Jenő hű kaukazusi útitársának arczvonásait a hazai képes folyóiratok többször tették közzé, azonban ismételjük itt az egyik czikói lovas sír képét. Balról fekszik a halott csontváza, mellette pedig lova néhány megmaradt csontját szemléljük. *x. y.*

EGY RÉGI RÉZLÁDA. Az «Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat» vétel útján érdekes, 1697-ben készült rézládának birtokába jutott. Alakja hasonlít egy kis sarkophaghoz, hosszúsága 39 cm., szélessége 22 cm. és magassága 30 cm. anyaga kovácsolt vörösréz és súlya 6 kilo és 27 deka. Födele a fenéknek megfelelően hosszúkás négyszög alapú csonka gula. A két hosszoldal (a láda elő- és hátsórésze) egyenlő nagyságú, felül ívezett háromhárom mezőre van osztva, melyeken csinosan és arányosan változtatott lapos domborművű stilizált tulipánok, gyökerekkel, szárakkal, levelekkel és virágokkal — foglaltak helyet. A két oldallap fölül szintén ívezett mezőt ábrázol s az alapból egy-egy lovas vitéz domborodik ki (egyik magyar, rövid atillában és kucsmával

fején, másik előkelő török, hosszú kaftánban és csúcsos turbánnal a fején). A félig ágaskodó s részben ügető lovak profilban, elég szabatosan vannak mintázva s testök arányai helyesek; ellenben a lovagok törzsei, aránytalanúl nagy buksi fejei, elülről vannak ábrázolva s a kivont szablyát tartó jobb karok úgy néznek ki, mintha kifeszítve, a háttérhez odaszegezve lennének. A rézműves az igénytelen compositió nehézségeit leküzdeni nem volt képes. A láda födele felső lapján a tizenhetedik században szokásos írásmód szerint 1697 évszám látható, a gula oldalait az alsó oldallapoktól elütő, stilnélküli, páronként egybevágó, túlságosan nehézkes czifraságok borítják. Úgy látszik, hogy a födelet nem maga a mester kovácsolta, mert különben ügyelt volna arra, hogy az összbenyomás hatása ily feltünően ne zavartassék. A láda szűcsök vagy szűrszabók czéhének társládája lehetett. Erre nézve egy barátom, kinek a ládáját megnézés végett átadtam volt, következőképen nyilatkozott: «Láttam a XVII. századból kozsokokat, subákat, szűröket, mentéket stb. melyeknek részben szines selyemmel kivarrt alapczfirázataik a láda tulipán-ékítményeivel csaknem egybevágók.» «Szeben-, Fogaras- és Brassómegyékben utazgatva, több alkalommal láttam, hogy alakra nézve ehhez hasonló ládát felczifrázott mesterek zeneszó mellett s nagy kisérettel vittek az új atyamesterhez. Volt alkalmam az egyik ládát — mely vert vasból vala — közelebbről is megszemlélni, ennek oldalait igen csinos kivitelben különféle, a ló felszereléshez szükséges szerszámok díszíték, évszámot azonban nem birtam rajta fölfedezni. Ez a szekrény biztos értesülés szerint a nyerges-társulat régi társládája volt.» «Egy nagyszebeni születésü s az előkelő társadalomhoz tartozó művelt egyén megpillantván nálam ezen itt leírt rézládát, így kiáltott föl: Hát mit keres itt ez a czéh-láda? — Hiszen ez csaknem szakasztott mása annak, melyet apám házánál láttam!» Megjegyzendő, hogy az illető úrnak megboldogúlt apja egyike volt a legelőkelőbb iparosoknak Nagyszebenben s mint ilyen évek hosszú során át atyamester volt. Ezekből következtetve, mondhatjuk, hogy a minden részletében csupán csak vörösrézből készült láda hihetőleg valamely czéhnek társládája volt.

Dr. Cserni Béla.

ÉRKÁVÁSI BRONZLELET. Ér-Kávás Szilágyvármegye északnyugati részében, Nagy-Károlytól mintegy 15 kmre fekszik. Nevezett helyen Kováts István földbirtokos telkén a munkások mult (1895.) évi november hóban szőllőtalaj forgatás alkalmával különféle régiségeket találtak. A lelt tárgyak a következők: 1. Durva művű agyag urnaedények. 2. Három drb. arany karperecz nyilt, hegyesedő végekkel. Belső átmérőjük 4 cm. — 3. Fejsze vagy véső töredéke bronzból; csak alsó része van meg, foka hiányzik. Törése hosszas tégla alakú lap. A csonka eszköz hossza 6 cm., a töréslapnál 2 cm., és az él 4 cm. 4. Csonka csákány bronzból. (?) Felső és alsó része letörött. Törés lapja mindkét helyen körlap 2 cm. átmérővel. A hengeres nyéllyukat képező hüvely elől és hátul erősen kiálló, hossza 6 cm., és körátmérője 3 cm. — 5. Bronz tőr kiálló gerinczczel. Markolata hiányzik, és a penge hegye is letörött. Tövis nyujtványa nincs, hanem ott, hol a tőrpengét 6 szeggel a markolathoz erősítették a penge óval (5 cm.) szélesebb és tompán végződik. Hossza 21 cm. — 6. Négy drb. bronz arló. Külső részét (28 cm. h.) szegély keríti, mely hátsó vége felé több-

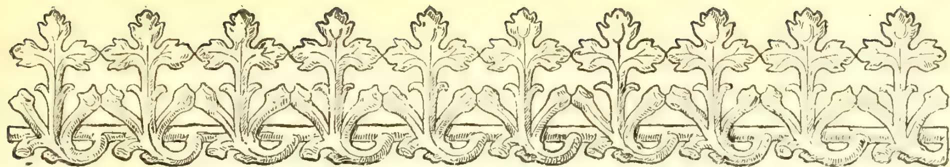
szörös vonaldíszítménybe megyen át. Egyik-másik sarló éle itt-ott kicsorbult; külső szélét pedig hegyben végződő taréj díszíti. A sarló szélessége 4 cm. — 7. Több darab bronz lepény (11—15 cm. h.), egyik czipó alakú 12 cm. átmérővel. Ezen rögök után ítélve e helyen a bronzkori népeknek talán öntő műhelyük volt. Az arany karpereczek kivételével e bronz tárgyak mind a szilágyvármegyei múzeumba, Zilahra, kerültek. *Fetzer János Ferencz.*

BUDAVÁRI SÍREMLÉK. A budavári Mátyás-templom körüli tér szabályozásánál egy xv. századi síremlékre akadtak, melynek ábráját ide csatoljuk.

Köriratának olvasása Dr. Csánki Dezső szerint következő: hec est sepultur | a frenczlini . . . . . (nem hiányzik semmi) de misn . . . . (nincs hiány) a ciuis bu | densis qui obii | t anno dñi millesimo CCCC. IIII. in uigillia sci galli.

MIKÓFALVAI BÉKÉNY NÁNDOR FÖLVÉTELE UTÁN.

KORA-KERESZTÉNY ELEFÁNT- ÉS EGYÉB CSONT-DOMBORMŰVEK A MAGYAR NEMZETI MUZEUMBAN.

A magyar Nemzeti Muzeum régiségosztályában egy sorozata látható az elefánt- és egyéb állat-csontból faragott, kora és késő középkori domborműveknek, a melyeket, daczára annak, hogy legnagyobb részök jelentékeny művészettörténeti érdekességgel bír, mindeddig a szakirodalomban, kivált a nem magyarban, csak kevés figyelemre méltattak és csak hiányosan irtak le. Tudomásunk szerint eddigelé csak Bock F. tárgyalta őket felületesen, a «Mittheilungen der k. k. Centralcommission stb.» XII. köt. 117. oldalán és ebből az ismertetésből van merítve a mit Westwood említ rólok könyvében «A descriptive Catalogue of fictile Ivories etc. London, 1876., 465. old.» Ő maga nem látta a domborműveket és csakugyan ismétli is kútforrásának tévedéseit. E sorok irója azt véli tehát, hogy nem végez hiábavaló munkát, ha a középkori plastikának ez apró alkotásait alaposabban ismerteti.

Igaz, hogy csak fényképeiket tanulmányozhatta, minek következtében a külső állapotnak leírásánál számos részlet esetleg elmarad és szekrénykéknél s egyéb efféle tárgyaknál, a melyeknek csak egyik oldala látható a fényképen, le kell mondania az ábrázolások teljes leírásáról. Ez utóbbi akadály, a jelen alkalommal, nem okoz nagyobb nehézséget, mert a Nemzeti Muzeumnak itt tárgyalt emlékcsoportjában egyetlenegy tárgy fordul elő, a mely több diszített felülettel bir, a többinek mind, csak egyik lapja domborműves. A mi pedig az efféle emlékek stylusának tanulmányozását illeti, a fénykép az eredetinek meglehetősen megbízható pótlékát szolgáltatja.

Szerző ezuttal a koraközépkori csontfaragások tárgyalására szorítkozik s más alkalomra tartja fenn a későbbi középkorból valónak, a *goticus thékának* ismertetését.

I.

Bock 1. szám alatt elefántcsonttáblát említ; magassága 0·232 m., szélessége 0·096 m. Szélét hornyolt keret veszi körül, a melyben egymás fölött két domborműves mező látható. A fölsőnek magassága 0·12

m., az alsóé 0·097 m.; mindakettőnek szélessége 0·084 m. A felső mezőn Christus domborodik egy széles latin kereszten, a mely egymás mellé sorakozó akanthus-levelekkel díszes, hornyolt párkányú keretbe van foglalva. Christusnak balra (a nézőtől) fordított s kissé lehajtott fejét *homorú* dicsfény környezi. Karjai csaknem vizszintesen kifeszítvék, csak kevéssé meghajtvák; törzsöke függélyesen áll. Lágyékát rövid kendő takarja. Lábainak előre irányuló feje szekrényalaku suppedaneumon nyugszik, melynek első oldalán, élesen mélyített alapon, két liliom díszeleg. A keresztből egy rövid, keskeny, négyszegletes szár nyúlik lefelé, a mely három félköríves ablakkal ellátott házacskának (Egyház) tetőjén nyugszik.

A kereszt két oldalán állanak: Mária balra (a nézőtől), János jobbra. Mind a kettő lába szárát fölhúzza, lábuknak hegyét pedig ferdén, lefelé kinyújtják, mintha lebegnének. Mária hosszú alsó köntöst visel, mely hosszú, keskeny, berovott redőzettel simul lábaihoz; e fölött köpenyt, melyet felemelt karjai fölhúznak, minek következtében nagyon keskeny, majd görbén kanyarodó, majd függélyes ránczokba fekszik. Mind a két kezét fölnyújtja Christus felé. A tulsó oldalon János, hasonló módon stylizált tunicában és chitonban, jobbjára támasztja állát; bal karja köpönyegébe van burkolva, keze pedig mellén nyugszik.

A kereszt fölött, oly szélességben mint ez keretestől, vannak elhelyezve a titulus betüi: I H S NAZ (Jesus Hominum Salvator Nazarenus) a két felső szögletben, a kereszt két oldalán, Sol és Luna mellképei ábrázolvák. Fejöket félrefordítják és siró arczuk elé kanyarodó ránczokba rendezett kendőt tartanak.

Az alsó mezőn *a nőket* látjuk *a sirnál.* Az előtérben balra angyal ül lebegve a sir fölött, a melynek első falán ívezet látható. Testhez tapadó lepelbe van öltözve, mely az áttetsző lábszárakat keskeny, párhuzamosan görbülő redőzettel borítja, a lábak mögött pedig lobogó sarokban végződik. Kezeit elutasító mozdulattal emeli föl. Hátából két hatalmas, finom tollazatú szárny emelkedik. Szemben az angyallal két karcsú nő áll, kik mintha szorosan egymáshoz zárkozott lábaik ujjainak hegyén lebegnének. A két nő közül az első baljával nyitott, félgömbalaku ámpolnát lóbál, jobbjában (myrrhatartó) edényt tart.

A sír két részből áll. Négyszögletes alépítményből, félköríves kapuval és kisebb ablakok vagy fülkékkel. Az ajtón egy csomót (pecsétet) veszünk észre és Christus verejtékes kendőjét. Ez épület tetején emelkedik a keskenyebb felépítmény: ívezetes csarnok. Félgömbalaku kupolyáját akanthus-orom (akroterion) koronázza.

A mező többi részét fák lepik el; egymásba fonódó ágaikon, hosszúkás, csipkés leveleket látunk. A kertet jelzik ezek, a melyben a sír állott, vagy pedig a paradicsomot.

I. ELEFÁNTCSONT TÁBLA A N. MUZEUMBAN $^{3}/_{4}$ N.

Annak meghatározására, hogy ez a dobormű körülbelől mely időben készült és esetleg mely iskolába sorolandó, hiányzik minden történeti támpont, minélfogva csakis *ikonographikus* és *stylistikus* jellemvonásaiból indulhatunk ki.

Először is irányozzuk figyelmünket Christus *testének állására* és *karjainak egyenes tartására.* Igaz, hogy a feszületnek legrégibb *kifejlett* ábrázolásainál *kizárólag* ez az elhelyezés fordul elő,[1] tartozzanak azok akár a legkorábbi byzanczi typushoz, (a hosszú Colobiummal)[2] akár a nyugati typushoz (eleinte lágyékkendővel, majd csakhamar rövid kötény-nyel).[3] Ugyanez az elhelyezés előfordul azonban, bár mind ritkábban, a XIII. századig;[4] a IX. századtól fogva pedig, a Karoling művészetben ingadozást észlelhetünk, még egy s ugyanazon művész alkotásain is,[5] a vizszintes és fölfelé irányuló kartartás közt. A XI. századtól fogva, sőt részben már a X.-ben is, mind gyakrabban érvényesül Christus testtartásában némi változatosabb kanyarodás, feje mind mélyebben hanyatlik alá, mind gyakrabban ábrázolják szakállal. A mint domborművünkön látjuk ábrázolva Christust, az korai keletkezésre vall (kivált a Cividale-i béketáblácska Christusára emlékeztet) bár tagjainak elhelyezése, egymaga, nem nyujt teljesen biztos terminus ante quam-ot. Azt ellenben határozottan megállapíthatjuk, hogy feszületünk egyik byzanczi typusnak sem felel meg, sem a hosszú Colobiumosnak, sem az oldalt kikanyarodó derekunak,[6] sem annak, a melyet a fentemlített falkép S. Urbano templomában, Rómában képvisel.[7]

Christus ábrázolásából, a mint az domborművünkön előfordul, azt következtethetjük tehát, hogy ez *nyugati eredetű és valószínűleg még az első évezredből való.*

1 Kiveendők a feszületnek még félig symbolikus ábrázolásai, hol Christus karjait még félig meghajlítva tartja *Orante* állásában, mint S. Sabina faajtaján és az ámpolnák egyikén, melyeket Nagy Gergely 690 táján Theodolindának Monzába küldött. V. ö. Garrucci, Storia dell'arte cristiana VI. T. 499. 1. és T. 434. 4.

2 1. Rabula Codexe 586-ból (Garrucci III. T. 139.) 2. VII-ik János kápolnájának mozaikképe (705—708.) (Garrucci IV. T. 250. 7.) Arany ereklyetartó a Vaticanban (Didron ainé. Annales archéol. XXVI. 142. old.) stb.

3 VII-ik János bronzfeszülete (Garrucci VI. T. 432. l.) Ursus herczeg béketáblácskája Cividaleban. (Eitelberger Cividale und Friaut stb. 1874. 14. old.) (Garrucci VI. T. 459. 2.) stb.

4 Falkép Rómában, S. Urbano in Caffarellában. (Agincourt. Peinture XCIV.), mely a X. század óta a harmadik byzanczi Canonnal (az oldalt kikanyarodó törzsökü Christussal) együtt lép föl.

5 Az itt fölsorolt elefántcsont faragásoknál, mely mind *ugyanazon frank* (nem szász, mint Bode véli) művésznek alkotásai. Christus karjai majd vizszintesek, majd fölfelé irányítvák: Elefántcsonttábla a Kensington museumban 250—67. sz. (Westwood. Ivories 252. sz. Philpot phot. 1437. sz.) könyvtábla S. Croix-ban Gannat-ban (Revue de l'Art ctaret, 1883. T. IV.) S. Heribert kannája Kölnben, (Westwood 314. old.)

6 Az Anastasius Sinaitáns Codexében, melyet Stockbauer helytelenül a VII. századból keltez, pedig valószinüleg a XII. XIII. századból való. Lásd Bonner Jahrbücher 50, 51 és 263. old.

7 Ennek karjai vizszintesek ugyan, törzsöke meg függélyesen áll, de szakállt visel. Összehasonlítandó az elefántcsont-triptychon a Bibl. nationale-ban Párisban.

A mi a szekrényke módjára kiálló *suppedaneumot* illeti, nem sikerült találó analogonjára akadnom. Ugyanilyen, csakhogy diszítés nélkül, előfordul egy VII. századi enkolpionon Monzában; ily korai keletet azonban nem tulajdoníthatunk táblácskánknak pusztán e körülményre támaszkodva, már csak azért sem, mert az említett enkolpion-on[1] Christus kora-byzanczi typusát látjuk, hosszú Colobiumban, míg a körülbelől egykoru nyugati ábrázolások, a melyekkel Christusunkat az öltözetet illetőleg össze kellene hasonlítanunk, *a suppedaneumot nélkülözik.*[2] Tagadhatatlan, hogy a VIII. században, talán byzanczi befolyás következtében,[3] több esetben alkalmazta a nyugati művészet a suppedaneumot, így pl. a III. Leo korabeli ezüst feszületen,[4] és Ursinus béketáblácskáján. De úgy itt, mint a feszületnek számos IX. századi, ábrázolásán, frank elefántcsont domborműveken, háromszög alakjában, egy csúcscsal szögellik előre a suppedaneum. Byzanczi és az innen befolyásolt longobard IX—X. századi feszületeken pedig a suppedaneum *négyszögletes deszka* alakjában jelenik meg.[5] Németországba is behatol ez a forma a X. század folyamán,[6] ekkor azonban a suppedaneum gyakran a kereszt szárába fülkeszerüen vájt mélyedés feneke gyanánt kezeltetett, melyből azután *szekrényke módjára* domborodik ki.[7]

A suppedaneumnak ezen utoljára felsorolt alakításával leghelyesebben vethető össze annak táblácskánkon látható ábrázolása. Ez annál találóbb, mert az akanthuskeret kidomborodása következtében a kereszt, itt, fülkeszerüen mélyitettnek látszik. A keretdiszítés úgy a szóban forgó keresztnek, mint a 7. jegyzetben fölsoroltaknak és számos más X. századi keresztnek az *ereklyés kereszt* szinét kölcsönzi, és így ez e tekintetben is a nevezett csoporthoz közeledik. Ha még tekintetbe vesszük a kereszt alsó végéből kinyuló szárat, körmeneti ereklyés keresztnek

1 Didron ainé. Annales arch. XXVI. 137. oldal és tábla

2 1. Elefántcsonttáblácska a British Museumban (Garrucci VI. 446, 2. VII-ik János bronzfeszülete; Feszület Siroló-ban (Garrucci 432, 1, 3.)

3 A legrégibb byzanczi feszületeken szintén hiányzik néha a suppedaneum. Így például a Codex Rabulá-ban, VII-ik János kápolnájának mozaikképén és a Volto santó-n Luccában (Garrucci 432, 4.)

4 Garrucci 432, 2. Kérdés azonban vajjon hiteles-e e rajz.

5 Elefántcsonttábla Berlinben 455. sz. Elefántcsont könyvtábla a Musée Clunyben 1038. sz.

6 Ezechias szenteltvíztartója Pétervárott, (Förster Denkmäler der Deutschen Kunst). Diptychon a bambergi székesegyház kincstárában (Förster II.)

7 Elefántcsonttábla a narbonni székesegyház kincstárában (Didron ainé. Ann. arch. XXVII. 5. Pl. I.) Ezzel tökéletesen megegyezik a Spitzer-gyüjtemény 61. száma (másolat?) a trieri Diptychon egyes vonásainak fölhasználásával (Ausm' Werth XXXVI 8.) Elefántcsont könyvtábla Münchenben, Cim. 53. (Cahier et Martin Nouveaux Mél. II. p. 29.); ez állítólag a XII. század első feléből. Ez a két ábrázolás minden részletben egymással való rokonságról tanuskodik, úgy a fiatal Christus formáinak kezelésében, mint kötényének és a gyöngyökkel szegett keresztnek ábrázolásában. További példa az esseni fogadalmi templom arany körmeneti feszülete a X. (?) század végéről (Ausm' Werth T. XXIV és XXV. 1.

minősíthetjük. A suppedaneumnak és a diszítéssel beszegett keresztnek alakítása, véleményem szerint leginkább a X. századra utalnak.

A *titulus*, úgy a hogy táblácskánkon látható, egy szélességben a kereszttel, előfordul hasonlóan Ursus herczeg VIII. századi béketábláján, de ugyanúgy alkalmaztatott egy X. századi későkaroling (franczia) táblácskán, hol a keresztet szintén diszítés szegélyzi.[1] A titulus latin szövege szintén nyugati eredetre vall, miként Cristusnak magának alakja.

A mi a homorú nimbusokat illeti, a melyek táblácskánkon Christusnak, Máriának és Jánosnak fejét környezik, ilyenek leggyakrabban Italiában fordulnak elő a VI. századtól fogva, részben még a XIII. századig;[2] de későkaroling elefántcsont domborműveken, és német elefántcsontfaragásokon a XI—XII. századig is föllelhetők. Ezen alakjok tehát nem nyujt támpontot táblácskánk keletkezésének pontosabb meghatározására.

Mária és János alakjai a feszület két oldalán, a feszület legrégibb ábrázolásain előfordulnak ugyan, a mi táblácskánkon látható állásuk és mozdulataik azonban nem egyeznek sem a legrégibb, sem a karoling ábrázolásokkal, hanem leginkább az olasz (longobard) IX—X. századiakkal; így például a Rambonai Diptychonnal, a Musée Clunyban őrzött (1038. sz.) elefántcsont-könyvtáblával és egy XI. századi könyvtáblával a Darmstadti Muzeumban (Nöhring & Frisch 1. tábla).[3]

Ezen ikonographiai megegyezésből azonban semmiképen sem következtethetjük, hogy táblácskánk alkotóját ez az olasz emlékcsoport befolyásolta, vagy hogy olasz lett volna, mert ezt a stylus külömbsége egyenesen kizárja. Inkább azon véleményre hajlunk, hogy ezeknek a vonásoknak alapja egy IX. századi byzanczi minta. János mozdulatának, a mint kezét arczához és állához szorítja, nyilván előző fokát láthatjuk a Codex Rabulában és a Monzai enkolpion-on, hol János ujjával érinti állát.

Solnak és Lunának félalakjai fenn, a kereszt két oldalán ellenben határozottan *nyugati* eredetüek táblánkon. Az összes legrégibb byzanczi műveken csakis csillagzatokul ábrázoltatnak; a nap mint korong vagy csillag, a hold mint sarló, néha körbe befoglalva.[4] Sőt X—XI. századi byzanczi feszületeken is ily alakban ábrázolvák, mint például a párisi

1 Carraud-gyüjtemény a firenzéi Bargellóban, Alinari fényképek 2786. sz. felül balra.

2 Flavius Anastasius Paulusnak (Consul 517-ben) Diptychonán, a párisi Bibliothéque Nationale-ban a nimbus kagylóalakú. Kereszttel díszes homorú nimbusok vannak a milanói Diptychonon, melyen Christus életéből nyolcz jelenet látható. Homorú nimbusok észlelhetők néhány longobard domborművön (Cattaneo p. 132, 137.), a Rambonai Diptychonon (Westwood p. 56), a Hôtel Clunyi elefántcsonttáblákon (1038. sz.) Guido da Como szoborművein (XIII. század) Luccában; reájok akadunk azonban a bourgesi Evangelista-diptychonon (IX—X. század) a párisi Bibl Nationale-ban és német elefántcsontlapokon (Westwood 371. sz. Philipot fényképek 2702. sz.)

3 Ursus herczeg VIII. századi béketábláján ellenben ez alakok mozdulatai eltérők.

4 Monzai ámpolnák (Garrucci VI. 433, 434, 435.); Rabula Codexe; Presepio kápolna Szt.-Péter egyházában (Garrucci IV. 280.) Vaticani Staurotheka (Didron. Annales XXVI. p. 142.)

Bibliothèque Nationale triptychonán. *Emberi alakot* öltenek ellenben már egy V. századi sarkophágon a Lateranban, a keresztrefeszítésnek még jelképes ábrázolása felett — két katona nyugszik a Christus-monogrammal diszített kereszt tövében.[1] Ursus herczeg VIII. századbeli béketábláján, a legtöbb karoling, longobard és ottonikus IX. és X. századi ábrázolásokon leggyakrabban mint mellképek fordulnak elő, a napnak és holdnak jelvényeivel (sugárkoronával és holdsarlóval, néha fáklyát tartva); egyszer-másszor kocsiban ülve.[2]

Oly módon mint a mi táblácskánkon, tudni illik, *sírva és kendőt szorítva szemeikhez* csak a tizedik századtól fogva mutatkoznak és pedig, véleményem szerint főleg német műveken. Így például egy aranylapocskán az aacheni dom kincstárában[3] egy elefántcsont-könyvtáblán Münchenben.[4] Mind e két esetben a Megváltó felé fordulnak. *Elfordulva* tőle, miként táblácskánkon, Kölnben láthatók egy keresztre feszítésen S. Maria in Lyskirchenben X—XI. század.[5]

Annyira rokon e két alak ábrázolása az említettel táblácskánkon, hogy hajlandóak volnánk ennek eredetét a Rajna mentén keresni.

A táblácskánk alsó mezején látható ábrázolásra térve, előbb magának a *szent sírnak alakját* vesszük szemügyre és azután vizsgáljuk szintén stylustörténeti szempontból a *szereplők csoportosítását és cselekvését.*

Magának a *szent sírnak* ábrázolása először az V. században kezdődik sarkofágokon. A negyedik században, annak következtében, hogy Constantin a szent sírnak templomot állított, már valószinüleg kiképződött ez ábrázolásnak egy reája utaló előfoka. Ez az előző foka az ábrázolásnak a szent sírnak két *őrét* mutatja, a mint egy kereszt mellett ülnek vagy állnak két oldalt, felül pedig, többnyire diadalkoszorúban Christus monogrammja lebeg.[6]

Ezekhez a sarkofágoknak egy csoportja sorakozik, a melyeken a kereszt s a monogramm megmaradnak, a katonák helyett azonban azt a jelenetet látjuk, mikor Christus föltámadása után a nőknek megjelenik; a háttérben pedig a szent sírt látjuk, egyszerü, kupolyás, kerek épület az ókori római sírcellák mintájára.[7]

A fejlődés utján további lépést jelez egy sarkofág Milanó-ban, melyen a nők szomorkodó léptekkel közelednek a sírhoz, míg egy

1 Garrucci V. 350. l.

2 Bambergi könyvtábla, jelenleg Münchenben. (Förster I. Cahier et Martin Mélanges II. T. IV.)

3 Ausm'Werth T. XXX. IV. 1

4 Cahier et Martin Nouv. Mél. II. p. 29. továbbá Westwood 166. és 371. számok.

5 Westwood 165. sz. ábrával

6 Garrucci V. T. 350, 1, 2. (Lateran) 353, 4. (Milano) 351, 4. (Arles) 349, 4. (Palermo 351, 1, 4. (Manosque, Arles) 353, 4. (S. Massimino.)

7 Garrucci V. 350, 4. (Roma) 316, 2. Ezen az őrök is ábrázolvák a háttérben.

fölötte felhőkön lebegő angyal reámutat.[1] A sír alakja ugyanolyan mint az előző emlékeken, csakhogy kupolya helyett sátortető fedi. A kereszt elmaradt.

A további fejlődést, a mely közvetlenül a sarkofágok ábrázolásaihoz csatlakozik, olasz elefántcsont-domborműveken követhetjük; ezek még csaknem klassikus, ókeresztény stylusban[2] tartvák és ily izlésben készültek a VII. századon át, sőt a VIII. elejéig, mindaddig, míg a longobardok magok bele nem kontárkodtak a művészetbe.

Egy Milanóban a Trivulzio-gyüjteményben levő elefántcsonttáblán (Garrucci VI. 499., 2.) ismét *sátorfedelü köréplületet* látunk (mint a fentemlített milanói sarkofágon); ez azonban ezuttal csak felső emelete az épületnek, melynek *földszintje négyszögletes.* Az épület ez alakjával talán a Constantinus-féle sírtemplomot iparkodtak ábrázolni, támaszkodva a milanói köréplületekre. Ez a tábla nem tulajdonítható a VI. századnál régibb kornak, mit több stylistikus jellemvonás bizonyít, kivált a katonák köpenyének heves lobogása.[3]

Hasonló alakú a szent sír a British museum négy, a Passióból jeleneteket ábrázoló táblácskái egyikén,[4] a mely ikonographia és stylus tekintetéből szintén ezen iskola művei közé sorolandó, de a VII. századnál nem régiebb.[5] A négyszegletes alépítményt sarokoszlopok foglalják be, a melyek gazdagon ékesített párkányt hordoznak. Miként a Trivulzio-féle táblán, úgy ezen is, a sírnak föltárt kapuját Christus életéből merített jeleneteket ábrázoló domborművek diszítik. A milanói székesegyház diptychonán végre, a mely ezen elefántcsontokkal szorosan összefügg ikonographia és stylus szempontjából, az alépítmény négy-

1 Garrucci V. 315.

2 Az a körülmény, hogy ezen műveknek tekintélyes része Milanóban van, megerősít abban a föltevésben, hogy ez elefántcsontművek oly iskola munkái, melynek főhelye Milano volt, és ennek 538-ban a burgundok és góthok által való lerombolása után fölső Olaszország más városaiba telepedett, talán Ravennába is, hol byzanczi oltalom alatt a Lombardia különböző városaiból menekült polgárok saját nemzeti egyletekbe szervezkedtek. Tudvalevő, hogy Milano, mióta Maximianus székhelyét odahelyezte, Olaszország politikai fővárosává lett, hol Szent Ambrus és Theodosius császár korában a római-keresztény művészet a kezdődő byzanczi művészet hellenistikus irányát magába fogadta, de a hol a római szobrászat erőteljes jellege tovább marad életben, mint Ravennában, hol a művészet sokkal inkább követte a byzanczi Stylus módosulásait.

3 Westwood e táblát a Karoling korszakból keltezi! Molinier E. most készülő nagy munkájának: «Histoire des Arts appliqués à l'industrie» etc. (Paris Lévy et Cie) első kötetében (Ivoires) ezt és más rokon domborműveket byzanczi munkának véli (65. old.), mert szerinte az V—VI. századi olasz művészet elzüllöttebb volt, sem hogy ily nemes műveket alkothasson. Elfelejti azonban, hogy ő maga a nem kevésbé szép diptychont Ádámmal, Évával a paradicsomban és Szt.-Pál életének jeleneteivel (Garrucci VI. T. 451, 3 és 452, 3) olasz munkának határozza meg a sarkofágok stylusában (57. old.)

4 Garrucci VI, 146, 3.

5 Ezt illetőleg, ellentétben Doberttel, ki ezeket a lapocskákat az V. századból keltezi, (Jahrb. der pr. Kunstg.) Clemen véleményéhez csatlakozom (Merovingische und Karolingische Plastik, Bonn 1892. p. 117.), bár számos csoportosítását és meghatározását önkényesnek tartom.

szögletes helyett kerek; lehet, hogy így megközelítőleg feltünteti a Constantinus-féle sírtemplom alakját. (Garrucci VI., 450.)

A szent sírnak ó byzanczi alakja azonban még a VI. század alatt behatolt Olaszországba és módosítólag hatott a nyugati typusra. Egy ikonographia és stylus dolgában is a korabyzanczi művészethez tartozó mozaik-képen, Sant Apollinare Nuovóban Ravennában[1] (építette Theodorich a VI. század elején), a *szent sír*, melyhez a nők zarándokolnak, *félgömbalaku kupolyával* fedett *oszlopos egyes-csarnok* (monopteros), a tulajdonképeni sírcellát vagy sírbarlangot pedig egy ajtó jelzi, mely előtt ferdén fekvő kőlap hever.

A legtöbb monzai ámpolnán is (VI. század vége) világosan megkülönböztethető egy oszlopokon nyugvó védőtető és benne a valóságos sírkamara. A védőtető hol *nyolczszegletes* vagy *kerek oszlopos egyes-csarnok, kupolyával* vagy *sátortetővel*,[2] hol meg ormos tetejü ciborium.[3] Az oszlopközök alul elrácsolvák; a nyitott rácskapu mögött megpillantjuk *Christusnak igazi, sarkofágalaku sírját*, egyes esetekben azonban csupán rácskapus sírcella fordul elő.[4]

Minthogy a nevezett ámpolnák Jerusálemből származnak, feltehetjük, hogy a rajtok ábrázolt szent sírok közül azok, hol oszlopokon nyugvó kupolya alatt a sír maga látható, a sírtemplom közepén álló, a sírbarlangot magát takaró Constantinus-féle *Tugurium* (gunyhó) valóságos alakját meglehetős híven mutatják.[5]

A byzanczi sírtuguriumnak typusa, még a VI. század folyamán, lassan-lassan összeolvadt a sírtemplomnak nyugati ábrázolásával. Így például, az előző elefántcsontokkal egy s ugyanazon iskolából való müncheni szép elefántcsonttáblán, melyen a nők a szent sírnál ábrázolvák,[6] négyszegletes alépítményt látunk és kupolya-fedte hengeralaku felső emeletet, mint a Trivulzio-féle domborművön; (ez utóbbin azonban a tető sátoralaku). Ezuttal azonban a felső emeleten *félköríves álívezetek és ablakok* vehetők észre, melyek féloszlopokon nyugosznak. *Már ebben reáismerhetünk talán a byzanczi egyes oszlopcsarnokkal való összefüggésre.*[7]

Egy elefántcsonttáblán a liverpooli Mayer-féle gyüjteményből, most

1 Garrucci IV. 251.

2 Garrucci VI. 434, 1, 4, 5, 6.

3 Garrucci VI. 435, 1.

4 Garrucci VI. 433, 8, 434, 2, 7.

5 Ezzel ellentétben a nyugati művészek szeme előtt, a szent sír ábrázolásakor, inkább *magának a sírtemplomnak* építészeti alakja lebegett.

6 Garrucci VI. 459, 4. Westwood (967. sz.) helytelenül a IX—X. századból keltezi. Weingärtner (Mitth. der K. K. C. C. 1861.) a X. századba teszi. Épp úgy Messner (Mitth. der K. K. C. C. 1862. p. 85.) Bode (18. old.) *késő rómainak* mondja.

7 Az illő, az alázatosan közeledő nőket *megszólító, Christus* is, feje körül *nimbussal*, kezében *tekercscsel* átmenetet képez a byzanczi művészetben szokásos, a sír előtt ülő *angyalhoz*, a ki már a S. Apollinare Nuovói mozaikon és a monzai ámpolnákon előfordul. Erre utóbb még részletesebben visszatérek.

a Kensington-museumban (Garrucci VI. 459., 3.), mely úgy az angyal s a nők csoportját, mint a sírt illetőleg, közvetlenül oda sorakozik a most ismertetett művekhez, a sírnak kerek felső emelete már *kupolyás, ívezetes, egyes oszlopcsarnok* alakjában mutatkozik.[1]

Arlesi Szent Cesariusnak (meghalt 542-ben) elefántcsont övcsatja bizonyítja, hogy a szent sírnak ez a typusa mindenesetre még a VI. században fejlődött ki és még déli Francziaországba is behatolt.[2] A sír itt szintén *négyszegletes földszint*-ből áll és *kerek, oszlopos, egyescsarnokból* (ívezet nélkül), melyet *félgömbalaku kupolya* fed.[3]

Ugyanezen typus visszatér egyes karoling ábrázolásokon; így Drogo sacramentáriumában (a párisi Bibliothèque Nationaleban)[4] és egy elefántcsont dombormûn a Spitzer gyüjteményben (51. sz.), a mely talán már a X. századból való. *A mi táblácskánkon is ez a typus látható.*

Rajta is, miként a Drogominiature-on és a korábbi ábrázolásokon, akrotherion koronázza a kupolyát, míg a Spitzer-féle táblán ennek helyére kereszt lép, a hogy az byzanczi ábrázolásokon már korán szokásos.

Ez a typus azonban, ugyanekkor kezdett már elhomályosodni. Míg a Spitzer-féle 51. számu elefántcsonton az alépítmény szekrényszerüvé zsugorodik össze, addig két Rajna menti X. századi aranylemezen az aacheni székesegyház kincstárában, ez aránytalanul magasra nyulik fel és a kupolyás emelet lámpássá sorvad.[5] Más IX—X. századi ábrázolásokon a szent sír *templomalaku, tornyokkal*[6] *vagy toronyalaku, három, mind inkább szükülő, tömör emelettel.*[7]

Az eredeti typus is, kereképület kupolyával, visszatér a IX—X.

1 E tábla készítésének idejére nézve a vélemények megoszlanak, az újabb kutatók azonban a későbbi keletre nézve megegyeznek, tudniillik az Ottonikus korszakba valónak tartják. E korban úgy látszik aránylag nagy tökéletességet ért el egy szász elefántcsont-faragási iskola, mely szorosan ragaszkodott ókeresztény-római mintákhoz. Pulszky (Catalogue of the Fehérváry Collection London 1856, 44, 45. old.), úgy vélekedett, hogy nem sokkal Constantinus ideje utánról keltezendő. Waring és Scharf G. is (Sculpture stb.) e korábbi kelet mellett érvelnek, ellenben Garrucci — Christus hosszú kötènye miatt — későbbinek tartja, úgy szintén Westwood, kinek kormeghatározásai azonban nem mindég mérvadók. (Ivories p. 107.) Bode a X. század végebeli szász elefántcsont-faragási iskolának tulajdonítja, a melyből a két szép, a bambergi székesegyház kincstárából való, most Münchenben őrzött tábla kikerült. Az egyiken *Christus keresztelését* (Förster I.) ; a másikon a *keresztrefeszítést* és a *Máriákat a sírnál* látjuk (Förster II.) Igaz, hogy a bambergi táblák a kivitel tökéletességét illetőleg elmaradnak a Liverpoolitól.

2 Garrucci VI. 479, 17.

3 A sírhoz támaszkodó római katonák is emlékeztetnek a fentemlített londoni és müncheni táblákon láthatókra.

4 Rajza Cahier et Martinnél Nouv. Mél. II. 129.

5 Ausm' Werth T. XXXIV. 1, 2.

6 Evangéliomtábla a Gannati S. Croix templomban (Revue de l'artchrét. 1875. Ph. IV.)

7 Elefántcsontlap a müncheni nemzeti muzeumban 398. sz. fénykép. Könyvtábla Bambergből (Münchenben) Förster I. Elefántcsontlap a berlini muzeumban 459. sz. Byzanczi elefántcsonttábla, Carraud-gyüjt. Firenze Bargello (Alinari fénykép 2786. sz.)

században.[1] A II. századtól fogva a *sírkápolna* kezd elmaradni és helyét a puszta koporsó foglalja el, melynek födele ferdén fekszik rajta.[2] A strassburgi székesegyház főkapujának tympanonján egy *oszlopokon nyugvó koporsón* ül az angyal és kezével ennek belsejébe mutat.

E jelenethez *a sírból kilépő Christus* csak a XII. században csatlakozott,[3] a *nők látogatása a sírnál* még ezentul is előfordul, de sokkal ritkábban. *Christus mennybemenetele* ellenben már korán kifejlődik, a hogy azt alább részletesebben elő fogjuk adni.

A *szent sír* keresztény műalkotásokon való ábrázolásának typologikus megvizsgálása, táblácskánkat illetőleg azt eredményezi, hogy rajta a sír ósdi typusra vall, mely byzanczi hatás alatt a nyugaton a VI. században fejlődött s a X.-ikig megmaradt, a XI.-ben pedig egészen eltünik. Tehát e szempontból tekintve is állíthatjuk, hogy táblácskánk a IX—X. századnál későbbi korban nem keletkezhetett.

Hogy az alakok csoportosítását táblácskánk alsó mezején ikonografiailag méltathassuk, első sorban arra utalhatunk, hogy a sír előtt ülő angyal, már a VI. század kezdetétől fogva megjelenik a byzanczi művészetben,[4] és pedig baljában pálczát tart, jobbját pedig, melynek három ujja ki van nyújtva, kettő behajtva áldóan, vagy a megszólítást kisérve emeli a nők felé. Szárnyakkal és nimbussal is el van látva. Ez a typus megmaradt a byzanczi művészetben a képrombolás kitöréséig a VIII—IX. században; ennek megszünte után pedig az angyalnak az az uj byzanczi typusa lép föl, melyet az athoshegyi festőszabályzat röviden leir: «Nyitott sír, melynek födelén fénylő köntöst viselő angyal ül, egyik kezében pálczát tart, *másik kezével reámutat a sírban levő halotti lepelre és verejtékes kendőre.*[5]

Ez az uj ábrázolási mód az angyalt csaknem szemközt ülve mutatja, a mint a nőkre tekint, míg jobb karját ellenkező irányban, saját törzsökét keresztezve, tartja, a sír belsejébe mutatva.[6]

1 Elefántcsonttábla Narbonneban (Annales archéol. XXVII. 5.) Spitzer 61. sz. azonos az előbbivel vagy annak másolata. Elefántcsonttáblácska Spitzer 48. sz.

2 Evangeliomtábla Braunschweigban, rajza Lübkénél «Gesch. der deutschen Kunst», Müncheni könyvtábla (Nouv. Mél. II. p. 29.) Szt.-Móricz és Gergely hordozható oltára (Ausm' Werth T. XLVII, 16. XLVIII.)

3 A sírból kilépő Christusnak egyik legrégibb példáját a klosterneuburgi zománczos oltárképen találjuk, melyet Verduni Miklós 1181-ben készített. Detzel művében «Christliche Ikonographie», (Freiburg 1894.) 472 old., azt véli, hogy ez ábrázolás legrégibb példájául a kölni S. Albin templom ereklyés szekrénykéjét jelölheti meg, mely a «XIII. századból keltezendő»

4 A hogy a S. Apollinare Nuovo-beli mozaikkép mutatja (Garrucci IV. 251, 6.) Hasonló az angyal a VI. század végéről való monzai ámpolnákon és egy miniature-képen a syriai Rabula Codexben

5 Német kiadás Schäfertől. Trier 1855. p. 209, 308.

6 Vesd össze a byzanczi elefántcsont diptychont a milanói székesegyház kincstárában (Promussi, Milano nei suoi monumenti p. 286.), továbbá a préselt aranylemez-könyvtáblát a Louvre-ban (Lacroix p. 454.) és a festést S. Angelo in Formis-ban (Jahrb. d. preus. Kunsts. XV. p. 159.) Az elefántcsonttáblát a Carraud-gyüjteményben a firenzei Bargellóban (Alinari fénykép 2786.) A falfestést Rómában S. Urbano in Caffarelló-ban (XIII. század) Duccio főoltárképét Sienában (Lombardi fénykép.)

A nyugati művészet elfogadta az ó byzanczi typust, eleintén elhagyva a szárnyakat és pálczát, sőt gyakran még a nimbust is. Érdekes észlelni, hogy ez a typus Olaszországban csak lassan, és az említett megszorításokkal, honosult meg. *Magának a szent sírnak*[1] első olasz ábrázolásai, az V. században (melyekkel fönt megismerkedtünk) többnyire *más* jelenet ötletéből kerülnek elő, tudniillik azzal, a mikor *Christus megjelenik a nőknek*. A fiatal megváltót állva látjuk, a nők meghajolnak és alázatosan borulnak lábaihoz.[2] Csak egyetlen V—VI. századi sarkofágon Milanóban látjuk a *nőket Christus sirjánál;* kettenként közelednek egymás mögött, szomorkodó léptekkel, fejüket palástjukba burkolva.[3] Itt azonban az angyal nem ül a síron, hanem *felhőkön lebeg fölötte s lemutat reája.*

Úgy látszik azonban, hogy az előbb nevezett jelenet még sokáig dívott az olasz szobrászoknál, minek következtében az a sajátságos eset adta elő magát, hogy a VI. századi Trivulzio-gyüjteménybeli elefántcsonttáblácska faragója, valószinüleg milanói művész, a nőknek megjelenő Christusra[4] átvitte a *byzanczi angyalnak typusát és mozdulatát*, minőt a S. Apollinare Nuovo-beli mozaikképen látunk. Christus ül, megszólítja a nőket és tekercset tart baljában. Nimbus környezi fejét, szárnya természetesen nincs. Hogy csakugyan Christusra kell itt ismernünk, legjobban bizonyítja a nők magatartása: az egyik egészen leborul, a másik meghajlik előtte; mindakettő ájtatosan fölnyujtja feléje kezeit.

A milanói székesegyház diptychonán,[5] a mely ugyanezen iskolának valamivel későbbi munkája, ezt az alakot egészen ugyanazon helyzetben látjuk, mint angyalt felfogva, de — az ember hajlandó föltételezni — szorosan támaszkodva a fönt említett Christushoz, pálcza és szárnyak nélkül. Ez ábrázolás alatt foglal helyet, *Christus megjelenésének a nők előtt*, a nyugaton hagyományos jelenete, egészen úgy előadva, mint a sarkofágokon. Ugyanilyen az angyal a szép müncheni elefántcsonttáblán,[6] hol annyira hasonlít a Trivulzio-tábla Christusához, hogy aligha tagadható e két alkotásnak egy iskolába való tartozása. Itt azonban nemcsak pálczája és szárnya nincs az angyalnak, de nimbusa sincs.

1 A hol csak jelezve van a kereszt tövében álló katonák által.

2 A szent sír megbeszélésénél említett sarkofágokon Rómában (Garrucci V. 350, 4.) és Servannes-ban (Garrucci V. 316, 2.)

3 Garrucci V. 315.

4 Garrucci VI. T. 449. Westwood ez alakban helytelenül nem Christusra, hanem angyalra ismer. Épúgy Molinier E művében, mely e tanulmány befejezése után jelent meg «Histoire générale des Arts appliqués à l'industrie I. Ivoires p. 64. (Paris Lévy et Cie.) Ugyan e szerző ezt a faragást és egy egész sorozat vele összefüggő elefántcsont-domborművet *byzanczi*-nak határoz meg. Igyekezni fogok egy másik tanulmányban e meghatározás helytelen voltát bizonyítani.

5 Garrucci VI. T. 350

6 Garrucci VI. 459, 4.

A IX—X. századi karoling ábrázolásokon ellenben az angyal mindég szárnyas, pálczát tart,[1] és nimbus környezi fejét; profilba fordulva ül a sírfödélen vagy a koporsón; tehát ó byzanczi mintára van alkotva. Az angyalnak a sírfödélen való ülése úgy látszik a korakaroling művészetben volt szokásos, mert ezt a vonást már Drogo sacramentáriumában (IX. század első fele) megtaláljuk, de mindenesetre megmaradt még messze a IX. században sőt még a X.-ben is, mert reáakadunk még a narbonni könyvtáblán és a müncheni[2] s berlini (lajstrom 459. sz.) elefántcsonttáblákon. E mellett azonban, valószinüleg nem előbb, mint a X. században, az angyal a *koporsón magán* ül, és ez esetben arczát jobban a néző felé fordítva.[3] Ez a változat főleg a X. században s a XI. elején dívott.[4] *Ebbe a sorozatba illik belé a táblácskánkon látható angyal*, mely félig elfordulva a nézőtől ül a koporsón, kivételesen *pálcza és nimbus nélkül.*

E szerint az angyal ikonografiai ábrázolása alapján is valószinüleg a X. századból való elefántcsonttáblácskánk.

A XI. századtól fogva már más módosulásokat is szenved ez az ábrázolás. Az angyal, nyilván byzanczi befolyás alatt, nemcsak ül a síron, hanem egyszersmind *karmozdulatával belemutat*, habár az új byzanczi állás, mely szerint a kar keresztben fekszik a test előtt, a fejtartással ellenkező irányban, a nyugati művészetbe, az olaszt kivéve, nem hatolt be. A sír angyalnak nyugati typusát a XI. században látjuk például a branschweigi elefántcsonttáblán[5] és Szent Móricz és Gergely Freyburgban őrzött, hordozható oltárának zománczain.[6]

Ezenkívül Olaszországban, úgy látszik már a X—XI. századtól fogva, oly ábrázolás kapott lábra, melyben *két angyal* ül magaslaton, lábaiknál pedig a katonák szunnyadoznak, vagy pedig a nők közelednek.[7] A jelenet további kifejlődését, már a sírtemplom megbeszélésénél vázoltuk.

A mi a Máriák csoportját illeti, úgy már nagyon korán nemcsak

1 A pálcza *keresztbe* végződik: *Drogo sacramentariuma.* (Cahier et Martin. Nouv. Mél. II. 129.) *Elefántcsonttábla* Berlinben (lajstr. 459.) *Elefántcsonttábla* Münchenben (Förster I. Cahier et Martin Mél. II. T. IV.) *Liliomba* végződő pálcza: Elefántcsonttábla Münchenben (Cahier et Martin Mél. II. T. VIII.) Elefántcsonttábla Narbonneban vagy Spitzer 61. (Didron ainé. Annales arch. XXVII. T. I.) Elefántcsonttábla Berlinben (lajstrom 462.)

2 Cahier et Martin Mél. II. T. IV. Továbbá az aacheni aranylemezek (Aus'm Werth T. XXXIV. 1, 2.), hol a már szemközt forduló angyal még a koporsófödélen ül.

3 Az angyal még egészen arczélbe fordul a Spitzer-féle 51. számu elefántcsonttáblán.

4 *Könyvtábla* Münchenben (Cahier et Martin. Nouv. Mél. II. p. 29.), a keresztrefeszítésnek és a két tolvajnak ábrázolása megegyezik a megfelelő alakokkal Ezechias szenteltvíztartóján, mely valószinüleg még a X. századból való. *Elefántcsonttábla* Spitzer 48. sz.

5 XI. századbelinek mondható rokonsága alapján Theophane esseni apátnő elefántcsonttáblájával. (Vesd össze: Lübke Gesch. d. deutschen Kunst p. 107. és Ausm' Werth tábláját.)

6 Ausm' Werth T. XLVII, 16. XLVIII.

7 Lukács evangélioma szerint 24. fej. 4. Az esseni székesegyház kincstárának elefántcsont-diptychona valószinüleg X—XI. századi olasz munka. (Aus'm Weerth T. XXVI, 6.) Giotto falképe a paduai Madonna dell' Arenában, (fényképezte Naja.)

kettesével, hanem hármasával lépnek föl.[1] (Mária Magdolna, Mária Jakab leánya és Mária Salome). Úgy a ritka VI—VII. századi olasz sarkofágokon, mint az elefántcsontfaragásokon mindég füstölő és más edények *nélkül.* Ellenben ilyeneket tartanak már a firenzei Codex Syriacus (586-ból)[2] miniature-jén és a monzai ámpolnákon (590).[3] Ez az alakzat tehát kétségtelenül óbyzanczi.[4] A karoling művészetben a nők gyakran csak kenőcstartó edényeket vagy zacskókat hordoznak, jobb kezöket pathetikus mozdulattal fölemelve,[5] vagy pedig egyikök függőlámpát tart, a melyet a byzanczi minta szerint lóbál. A három lánczon függő lámpák félgömbalakúak, néha lábbal, néha a nélkül.[6] A X—XI. századtól fogva félgömbalakú fedőjök is van vagy pedig tolvajlámpa alakuak, felső füstölő födővel.[7]

A nők és szereik ábrázolása táblácskánkon, szintén arra vallanak, hogy ez a *XI. század előtt* készült.

A verejtékes kendőt és halotti leplet, melyet táblácskánkon, mintegy a sír ajtaja előtt lebegve veszünk észre, hasonló módon ábrázolva megtaláljuk a két aacheni aranylemezen;[8] és a Spitzer-gyüjtemény 51. számu elefántcsonttábláján; mindakét munka X. századi. E két dombormű a sír typusát illetőleg is, miként láttuk, közeljár táblácskánkhoz, úgy szintén, hogy a nők száma csak kettő.

Nagyon régi korbeli vonás, mely domborművünkön megmaradt és korai voltáról tanuskodik, a facsoport, mely a háttért ellepi; analogont erre csak a müncheni és a milanói Trivulzio-féle elefántcsonttáblán és a Codex Rabulában lelünk. Az összefonódó ágak és hosszú, csipkézett levelek leginkább S. Galleni Tutilo diptychonára[9] emlékeztetnek, és pedig azon jelenetre, hol S. Gallus a medvét dolgoztatja.

Elérkeztünk most már vizsgálódásunk utolsó részéhez, melyben táblácskánk stylistikus és technikai (alaki) sajátságaival kell foglalkoznunk. Ha e tekintetben rokon műalkotásokat keresünk, azt találjuk, hogy nem csupán a fák ábrázolását, hanem egyéb részleteket illetőleg

1 Így a müncheni elefántcsonttáblán (Garrucci 459, 4.)

2 Garrucci III. T. 139.

3 Garrucci VI. T. 433—435.

4 Ugyanezt mondhatjuk a nimbusokat illetőleg is, melyek az utóbbi ábrázolásokon a nők fejét körülveszik, míg ellenben a sarkofágokon és VI—VII. századi olasz elefántcsontműveken hiányoznak. A nyugaton még későbben is gyakrabban nimbus nélkül, mint azzal látjuk a nőket. A IX. századi karoling ábrázolásokon átaljában hiányzanak a nimbusok; a X—XI. században majd nimbussal, majd a nélkül fordulnak elő a nők, az előbbi esetben erősebb byzanczi behatás észlelhető. Braunschweigi evangéliom tábla (Lübke 107.), müncheni könyvtábla (Nouv. Mél. II. 29.)

5 Mélanges T. II, IV, VIII. stb.

6 Drogo sacramentariuma. (Nouv. Mél. II. p. 129.)

7 Elefántcsonttábla Münchenben (Nouv. Mél. II. p. 29.), braunschweigi evangéliomtábla (Lübke 107.), Szt.-Móricz hordozható oltára (Aus'm Weerth T. XLVII.)

8 A Kölni S. Maria im Capitol faajtaja (Aus'm Weerth T. 34.)

9 Rajzai Försternél, Lübkénél, Bodenál, Knackfussnál, Rahnnál stb. stb

is sok a táblácskánkhoz hasonló S. Galleni Totilo elefántcsont Diptychonán, ki 915-ben halt meg.[1] Táblácskánk fölső mezőjén levő keret akanthus leveleinek sajátságosan hosszúra nyujtott alakjához nagyon emlékeztetnek a Totilo-diptychon második lapján előforduló akanthus levelek.

A rokonság a Totilo-diptychon és táblácskánk között még szembeötlőbben észlelhető a ruházat kezelésében, mely szorosan odatapad a test formáihoz és sürü, finom, gyakran egymással párhuzamosan vonuló ránczokba fekszik, úgy szintén abban a hogy a ruházat főtömegéből kiszabaduló sarkok szabadon lobognak.[2] A lábszárak összezárkózása (számos későkaroling műnek sajátsága) és az alakoknak *lábaik ujjain való lebegése*, egyaránt észlelhető mindakét dombormű̋n. Ugyanígy megegyezik a két alkotás abban, hogy az alap mélyen ki van vájva, s az alakok erőteljesen domborodnak; a mi táblácskánkon azonban az alakok vékonyabb, karcsúbb arányuak mint a diptychonon.

Sok rokonságot mutatnak táblácskánk alakjai a Kopasz Károly evangéliomának tábláján aranylemezből trébelt ábrázolásaival. E könyv S. Denysben készült Páris mellett, Arnulf császár (887—889) ajándékozásából került a regensburgi S. Emmeran zárdába, hol Romuald apátsága idején (975) új kiváló pompáju tábláját kapta.[3] A művészek, kik azt készítették állítólag Aripo és Adalbert voltak.[4] Az e táblán domborodó alakok nemcsak a finomredőzetű ruházat testhez tapadó voltát, a ruházat sarkainak lobogását illetőleg egyeznek meg táblácskánk alakjaival, hanem az arányok karcsúságát, a nyakak hajlékonyságát, a lábak keskeny, hosszú voltát, a végtagok vékonyságát illetőleg is, és abban is, hogy lábaik ujjain lebegnek; táblácskánk alakjai csak valamivel merevebbek, mozdulataik kevésbé élénkek.[5]

Még jobban hasonlítanak alakjaink, a düsseldorfi országos könyvtár Codexében[6] levő kézrajzokéival. E Codex szövege Rhabanus Institutiones Clericorumját tartalmazza; egyik lapjának két oldalát a szöveggel semmi vonatkozással nem biró kézrajzok foglalják el, az egyiken azt a jelenetet látjuk, mikor Christus a bélpoklost gyógyítja (a X. században kedvencz tárgy), a másikon azt, mikor Christus az elszáradt kezü

1 Rahn «Geschichte der bildenden Kunst in der Schweiz». Zürich, 1876. p. 111.

2 Ha hasonló kezelés észlelhető is a franczia románkoru kőfaragásoknál, kivált a burgundiaknál, például a vezelay-i, autuni, cahors-i tympanon-dombormű̋veknél, ezek mégis sokkal modorosabbak, értelmetlenebbek, inkább diszítésszerűek; a testek hosszarányai és mozdulatai is sokkal modorosabbak és torzítottabbak e kőfaragásokon.

3 Labarte, második kiadás I. 337

4 Otte Handbuch der Kirchl. Archæologie 1. 175.

5 A jelenleg Münchenben őrzött Evangeliom rajzai láthatók Cahier et Martinnál Nouv. Mél. II. p. 80. Pl. III. Labartenál II. p. 336. Pl. XXIX. Förster XII. p. 13

6 Odakerült a Codex az esseni fogadalmi templomból, eredetileg állítólag Coblenzben volt.

embert gyógyítja. Ez ábrázolásokat találóan jellemző szavai Ottenak, annyira reáillenek alakjainkra is, hogy itt közöljük őket:

«Az alakok hosszúra nyujtvák, szikárak, csaknem púposak. A mozdulatok, daczára a részben elfacsart alakok és tagok, a kezek és az összes esetekben *meztelen lábfejek* hibás rajzának, mindig azt fejezik ki, a mit a rajzoló szándékolt. Az antikos ruházatnak redőzete részben túlzott, részben nagyon is keskeny. Az alsó köntös hurkaszerűen van a csipők köré övedzve,* és a Christus alaknak lobogva repdeső öve, az első jelenetben kiválóan jellemzőnek látszik.**

Mindezek az emlékek, a melyek stylus dolgában, annyira hasonlóak táblácskánkhoz, a X. századból valók és magukon viselik a byzanczi hatás jeleit, a mely részben még II. Otto császárnak Theophaneval való házasságát megelőzve, már a X. században egyes műalkotásoknál erősebben érvényesült, mint a hogy azt a IX. században észlelhetjük, a mikor a művészet az ókeresztény-római hatást uralta, bár itt-ott észrevesszük nyomait a byzanczinak is. Nem határozhatjuk meg pontosan, hol keresendő a központja e sajátságos stylusnak, a melyet ezeken a különböző provenienziáju alkotásokon megismerünk. Nem minősíthetjük *szigorú byzantinismusnak*, (a melynek példái szintén előfordulnak Németországban a X. században); byzanczi formáknak és arányoknak itt inkább az elsorvadását látjuk, szabadabb alkotási képességgel egybekötve és kivált ikonografiai tekintetben, a nyugati hagyományokhoz való ragaszkodással.

Hogy a X. században a byzanczi hatások ezen különféle földolgozási módjai mellett még megmaradt az a VIII—IX. században a Karolingek korában fölvirágzott irány, a mely első sorban ókeresztény-római mintákra támaszkodva, kivált az elefántcsont faragásban csaknem klasszikus szépségü és egyszersmind eleven kifejezésü műveket alkotott — ez a tény sokkal ismeretesebb, semhogy azt itt részletesen kifejtenem szükséges volna. Úgy ettől az iránytól, mint a későbbi századok stylusától élesen különbözik nemcsak az említett példákon, hanem az elefántcsonttáblácskánkon észlelhető művészet, és így ez utóbbi, stylus szempontjából vizsgálva, szintén a *X. század* alkotásául kell megismernünk.

II.

A Magyar Nemzeti Muzeum elefántcsont-faragásai közül a következő, ha a keletkezés korának sorrendjét tekintjük, a melyet tanulmányoznunk kell, két négyszögletes táblácska — minden oldaluk hossza 0·067 m., — a melyek valószinüleg együtt képezték egy Evangéliariumnak

* Mint Totilo Diptychonán.

** Jahrbücher des Rheinischen Alterthumsvereins CXXII. köt. 76 és köv. oldalak (Otte) ugyanott ábrák is.

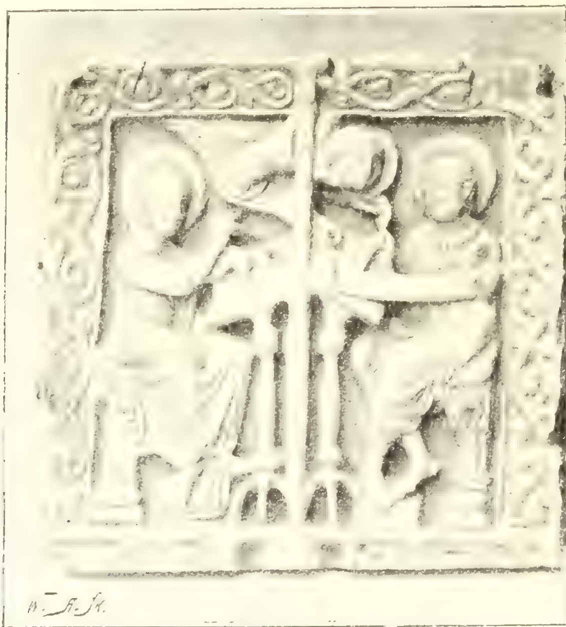
tábláját.* A két táblácskán ugyanis a *négy evangelista* van ábrázolva, mélyen vájt, de nem áttört alapon. A felső táblácskán János és Máté evangelistákat, az alsón Márkot és Lukácsot látjuk, iróállványuk előtt ülve, irásközben. A felső sarokban felettük jelképeik lebegnek. János nehezen megismerhető sasának csak nimbus-környezte, letekintő feje vehető észre, úgyszintén Máté angyalának is csak nimbusos feje látható; az alsó lapocska nimbusos négylábu-jelképeinek egész teste van ábrázolva és pedig úgy, hogy egyik lábukat az illető apostol irásán nyugtatják, mintha azt helyén megtartanák. Mind a négy evangelista, — a mennyiben azt a fejek kopott felülete megismerni engedi — *szakállatlan*. Pilléralakú, vánkos-fedte alkotmányokon ülnek, lábuk fejét négy és hatszegletes, lépcsős zsámolyokon nyugtatják. Iróállványuk három, alul befelé kanyarodó lábból kiemelkedő oszlopalakú szárból áll, melynek középütt duzzadó törzse fölül-alól gömbalakúan dagad ki. A felső gömb fölött, erősen kiszögellő, oszlopfejlevelek (legalább az alsó táblán) consolszerűen támasztják alá a ferdén fekvő iródeszkát. János egyik kezében irópálczácskát, a másikban vakarókést tart; a többi evangelista csak az irópálczikát fogja jobbjában, s mind a négyen pergamen tekercsre írnak. A helyenként vékony redőkbe szedett, ruházaton keresztül, áttetszenek a testnek, kivált a lábaknak formái. Máté és Lukács lábaikat keresztbe vetik.

Az alakok arányai meglehetősen helyesek, legfeljebb kissé karcsúak. A két-két evangelistát egymástól keskeny lécz választja el, míg minden táblácska három-három külső oldalát domború indákkal díszes, keret szegi be. A felső és alsó lapocskát egymástól egy lécz választja el, mely vizi növény-levélalakú diszítéssel van ékesítve, melynek közepén négyszögletes mélyedésből fiatal személy feje tekint ki. Úgy a diszítés, mint a fej vizszintes irányban, középütt, kettévágottak úgy, hogy az egyik rész a felső, a másik az alsó táblácskán maradt. Ez bizonyítja, hogy eredetileg e két táblácska egy egészet képezett s csak utólag fűrészeltetett ketté.

Ha e táblácskák készítésének korát iparkodunk meghatározni, úgy talán alkalmas kiindulási pontot szolgáltatnak az íróállványok, melyekről már Bock említi, hogy alakjuk «kevéssé fejlődött». Egészen hasonló íróállványokat találunk *karoling* miniatureokon, míg az evangelistáknak vagy más ülő és író egyéneknek régibb ábrázolásainál, melyekkel összehasonlíthatjuk őket, legyenek azok akár nyugati, akár byzanczi műveken, *megfelelő íróállványok nem fordulnak elő*. Az ülő evangelistáknak

* Bock nem nagyon érthetően írja le e táblácskákat a Mitth. d. K. K. Cen. Com. XII. köt. 117. oldalán: «Két *négyszegletesen áttört művü* (?) faragás.» Továbbá megemlíti, hogy az evangelista alakok «általán ugyanazt a formakezelést mutatják, a melyet az *ottonikus kori* miniature-ökön . . . gyakorta látunk». Ennek daczára a táblácskák készítését a XI. századra teszi.

vagy Péternek és Pálnak) legrégibb ábrázolásain, ők írástekercset tartanak, magasra emelve azt, avagy ölükbe fektetve, de nem látjuk őket íróállvány mellett írás közben.[1] Úgy látszik, csak a VI. században kezdték íróállványuk mellett írva ábrázolni az evangelistákat, Péter és Pált. Így például ablakok közti mozaiksávokon a ravennai S. Vitaleban (556), hol az evangelisták sziklákon ülnek, közülök három előtt pedig egyszerű asztalok állnak, irószereik meg vékony léczekből összeállított állványokon láthatók; ezek az elefántcsont faragásunkon levő íróállvá-ványokhoz egyáltalán *nem hasonlítanak*.[2] Egy VII—VIII. századi byzanczi elefántcsonttáblán[3] Pétert és Pált látjuk íróállvány mellett ülve; Péter,

II. *a)* AZ EVANGELISTÁKAT ÁBRÁZOLÓ DOMBORMŰVES TÁBLA A N. MUZEUMBAN $^1/_1$ n.

egy angyal által sugallva, tollba mond, Pál pedig a térdein nyugvó könyvbe ír. Az iróállvány hengeralakú oszlopon nyugszik és rajta sajátságos, áttört művű, delfinekkel diszített állványt veszünk észre.

Először karoling és ottonikus ábrázolásokon fordul elő olyan íróállvány, melynek törzsöke kandelaber-alakúan van stylizálva, mint a mi

1 Például: arlesi sarkofág, V. század (Garrucci 343, 3.): Christus az apostolok és evangelisták közepette, mindannyi ül, az utóbbiak tekercseket tartanak, melyeken neveiket olvashatjuk. Elefántcsontpyxis Berlinben IV—V. század: Christus Péter és Pál közt ül; Péter tekercset tart. (Garrucci 440, 1.)

2 Garrucci T. 263.

3 Kensington museum 270—67. sz.

táblácskánkon. Az evangelisták képei közt, Nagy Károly Evangeliomában, Abbevilleben, hová a S. Riquier kolostorból került,* Mátét látjuk, bal oldalán íróállványnyal, melyen könyve fekszik, jobb oldalán hasonló asztalkával, melyen tintatartója áll. Mindakét állvány lába harangalakú, szára kandelaber formájú, leveles oszlopfejekkel. A magasabb tintatartó-asztalkának szára, bizonyos közökben gömbök által tagolt henger, az alacsonyabb könyvállvány szára pedig gyöngyös-pálcza módjára, váltakozó tojás- és gömb-alakú tagokból van összealkotva. A tintatartó-asztal lábából még néhány faragott ujj nő ki, melyeknek csipkés diszítése valószínüleg arra való, hogy akanthuslevéllel ékes karmokat jelezzen.

II. *b)* AZ EVANGELISTÁKAT ÁBRÁZOLÓ DOMBORMŰVES TÁBLA A N. MUZEUMBAN $^1/_1$ n.

Ezen miniature könyvállványa szárához nagyon hasonlít egy íróasztalé, mely S. Máté mellett látható a bourgesi S. Étienne templomból származó, későkaroling elefántcsont-diptychonon, melyet jelenleg a párisi Bibliothèque Nationaleban őriznek.**

Az abbevilli Evangeliarium fentemlített miniaturejein előforduló tintatartó-állvány typusához szorosan csatlakoznak, úgy az esztergályozott szárat, mint a kiugró kihajtott, akanthuslevéllel diszített, karomalakú lábakat illetőleg: egy miniature ábrázolás Liuthard-tól, Kopasz

* Revue de l'Art chrétien 1886. p. 371.
** Fényképezte A. Girandon, Párisban.

Károly imakönyvében (IX. század),[1] melyen *S. Jeromost* látjuk, a mint ír; *Máté* evangelistának egy miniature képe, egy ottonikus korbeli képes kéziratban az aacheni székesegyházban;[2] a *négy evangelista* képe a Codex Egberti-ben, melyet a Reichenau kolostorbeli Kerald és Heribert szerzetesek készítettek Egbert trieri érsek (977—993) számára;[3] végre az evangelisták ábrázolása Kopasz Károly egy evangeliománák tábláján, a mely, miként föntebb is említettem, a regensburgi S. Emmeran kolostorban 975-ben Romuald apát idején drágakövekkel és igazgyöngyökkel ékes vert arany diszítést kapott.

Hogy az iróállványok szárai párhuzamosan fejlődtek a gyertyatartókkal, a melyek többnyire csak fából esztergályoztattak; azt következtethetjük az állványszárak összehasonlításából kandelaberekkel, minőek például egy VIII. századi sarkofágon Ravennában[4] előfordulnak és Landulf capuai püspök Ceremonialéjának (IX. század) egy miniature-jén Rómában a Minerva könyvtárban.[5] Mindakét esetben villaalakú lábakat és gömbökkel ékesített szárakat találunk. Még későbbi korban is megmarad a gyertyatartó száraknak — kivált a husvéti gyertyatartóknak — gömbökkel való tagolása, és gyakran a három karomalakú láb, melyeken nyugosznak; ilyen például a hildesheimi Bernwerd-gyertyatartó.[6] A románkori oltárgyertyatartóknál typikus marad a karomalakú hármasláb, persze sokkal dúsabb diszítéssel, mint előképein.

Hogy az íróállványok itt tárgyalt fajtája kizárólag nyugati, és hogy a karoling és ottonikus korszaknak, tehát a VIII—X. századnak sajátsága, erről egyrészt az tanuskodik, hogy az evangelistáknak és más íróknak egykorú byzanczi ábrázolásain mindég *szekrényalakú* állványok láthatók,[7] másrészt pedig az, hogy a X. századon tul villaalakú lábak többé nem fordulnak elő, míg ellenben a karcsú oszlop- vagy pillér-alakú állványszárak még későbbi időben is megmaradnak.[8]

A budapesti elefántcsont faragás még egyéb részleteket illetőleg is megegyezik a S. Emmerani Codex Aureusnak (jelenleg a müncheni

1 Lásd Hangard «Mangé et Louandre». Les arts somptuaires T. 21.

2 St.-Beissel «Die Bilder der Handschrift des Kaisers Otto im Münster zu Aachen stb.» Aachen R. Barth, 1886. 67. old. és T. IV.

3 Kraux F. X. «Die Miniaturen des Codex Egberti in der Stadtbibliothek zu Trier». Freiburg, 1884. T. III—VI.

4 Garrucci T. V. 337.

5 D'Agincourt ed Quast. Festés T. XXXVII. sz. 6.

6 D'Allemagne «Histoire du Luminaire». Paris, 1891. p. 71. A szárt illetőleg összehasonlítható a salernói székesegyház húsvéti gyertyatartója: Schulz «Denkmäler Unteritaliens». Dresden, 1860. T. LXIX.

7 Lásd D'Agincourt. Festés T. XLVII., 7. XLIX., 1, 2. LIX., 2.

8 Például az ülő evangelista a St.-Omer-i XII. századi bronz állófeszület lábán (Didron ainé. Annales archéologiques XVIII. köt. 16. old.); a clairmarais-i kereszten levő zománczképek (Didron XIV. 379) a XIII. századból; végre az evangelistákat ábrázoló dombormüvek S. Lucilius, S. Lupicinus és S. Crescentinus sírján S. Zeno templomában Veronában a XI. századból (Mittheil. d. k. k. C. C. X. p. 139.)

állami könyvtárban czim 55) föntemlített táblájával. Itt is, ott is az evangelisták jelvényei mellképek alakjában láthatók a felső sarkakban az írók feje fölött, és reájok se tekintve. Az is közös, hogy az evangelisták háromnegyed arczélbe fordulnak, kettő keresztbe veti lábait, kettő pedig egymás mellé helyezi lábaszárát, hogy lábuk feje meztelen; némelyök tekercset, mások könyveket tartanak. Mindakét művön karcsúak az arányok, a testhez tapadó, antik szabású öltözeten pedig byzanczi hatás észlelhető.

Egyébként eltéréseket is állapíthatunk meg a két mű közt, melyek közül csak a lényegesebbeket említjük: a Codex Aureuson erősebben érvényesül a byzanczi hatás az alakok karcsubb, és hajlottabb voltában, mint elefántcsont táblácskáinkon, melyeken a karoling, ókeresztény-római művészettől áthatott, formaalkotás utóhatása szembeötlik. Másik eltérés az, hogy a S. Emmerani Codexen, byzanczi módra, János szakállt visel, táblácskánkon pedig szakállatlan, úgy mint a többi evangelista.[1] A budapesti domborművek e tekintetben is hívebben követik a karoling felfogást, a mely egy X. századi Aachenben őrzött evangeliom táblán[2] is föltünik. Ezzel szintén összefügg elefántcsont faragásunk, a jelvények elhelyezését és kezelését illetőleg.[3]

Az eddigi fejtegetések alapján, azt hiszszük, hogy e két táblácska készítésének korául a X. századot jelölhetjük meg. Valószínünek tartjuk azt is, hogy a Rajna mentén készültek, de ezen föltevésünk okainak taglalása nagyon is hosszadalmas fejtegetést igényelne, mely tanulmányunk kereteit meghaladná.

III.

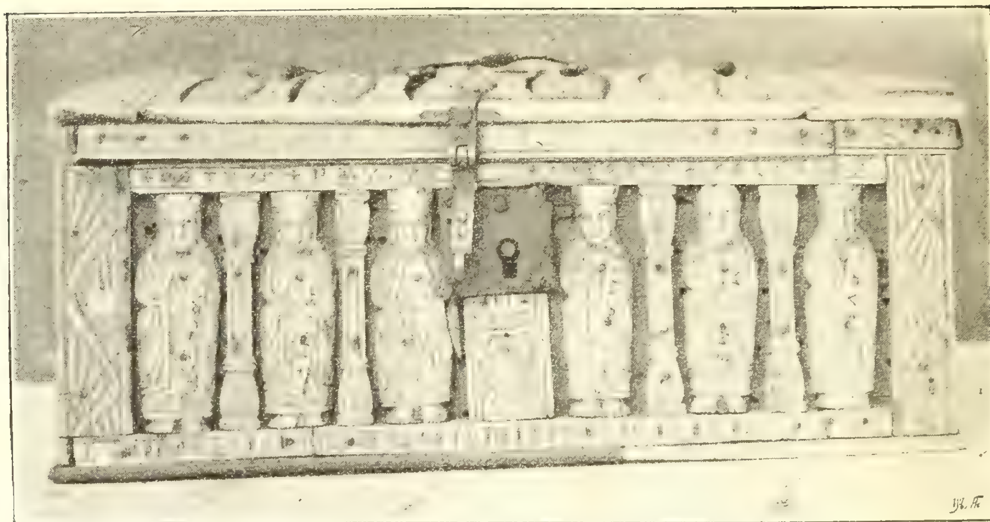
Egy ereklyetartó-szekrényke a következő tárgy, mely vizsgálódásunknak kinálkozik. Szerkezete fából készült, s narvalszarv faragások erősítvék reá. Hossza mintegy 0·237 m., magassága, a tető széléig 0·079 m., Bock 4. szám alatt sorolja fel, «arcula oblongá»-nak[4] nevezi és így irja le: «ennek az ereklyetartónak lapos oldalait meglehetős ügyetlenül faragott, apró, álló alakok borítják; részben apostolok, részben más szentek, kik valószínüleg magyar vonatkozásuak lehetnek». Mindaddig, a míg határozottan be nem bizonyul, a szentek megismerése által, ez utóbbi föltevés, addig teljesen légből kapottnak kell azt tekintenünk;

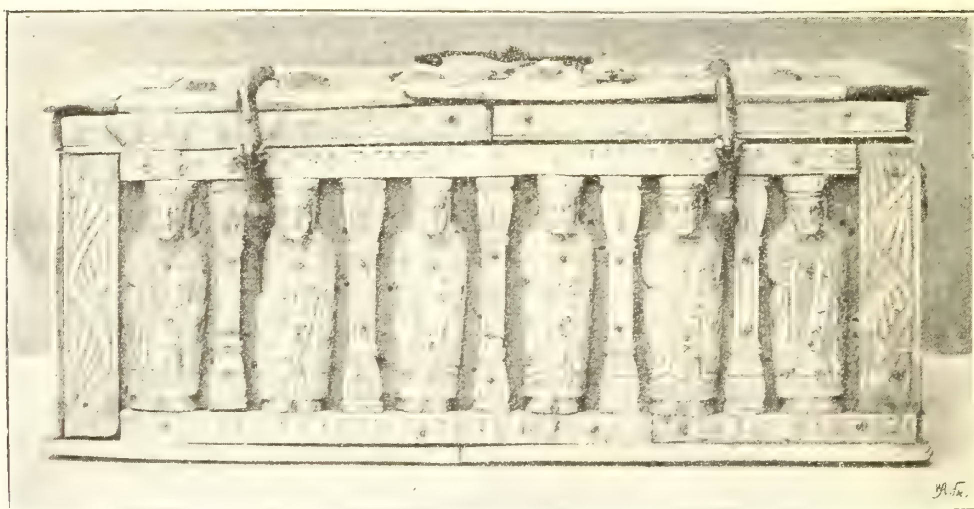
1 Szemben a nyugati felfogással, a byzanczi művészet Jánost, evangelista minőségében, aggastyánnak ábrázolja, mivel evangeliomát csak aggkorában írta. Lásd Didron ainé «Annales» XVIII. p. 8. és «Manuel d'Iconographie» p. 299. A korai byzanczi alkotásokon, például a S. Vitale-i mosaikokon mind a négy evangelista szakállt visel.

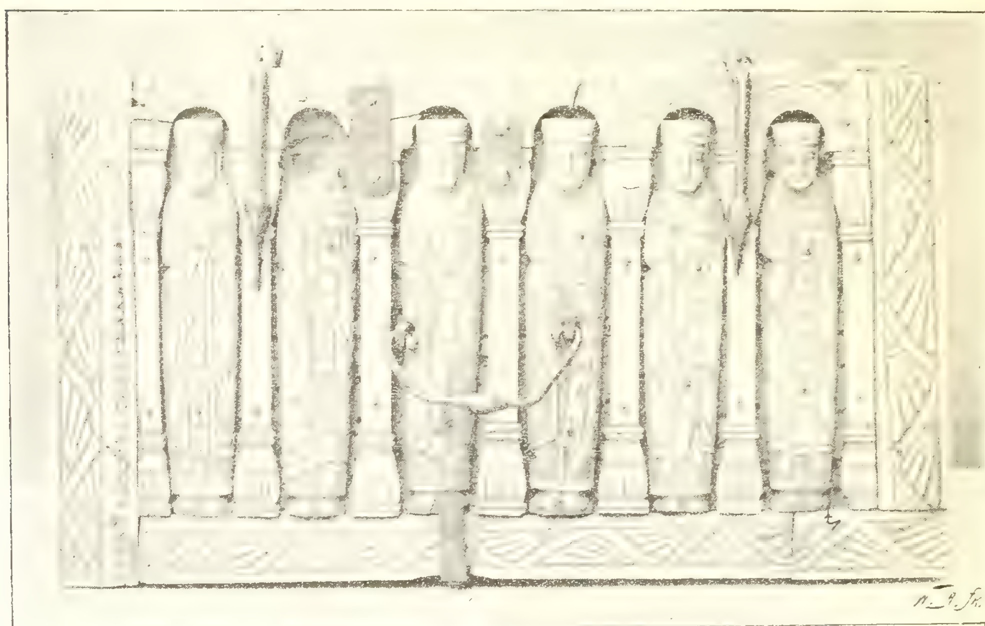
2 Ausm' Werth T. XXXVI., 2. a.

3 Késő karoling elefántcsontokon is szakállasan látjuk Jánost, hiszen a karoling művészet sem zárkozott el teljesen byzanczi hatások elől.

4 Mitth. der K. K. C. C. XII. p. 117.

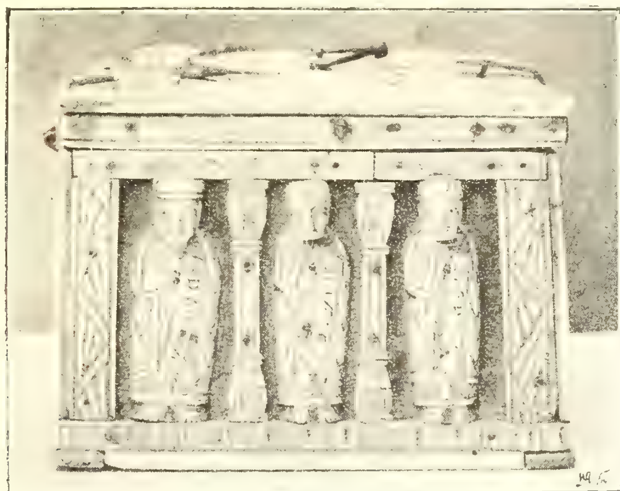

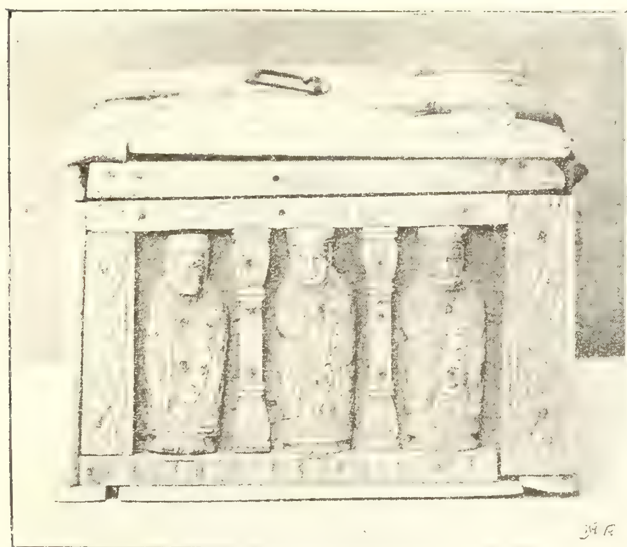

III. *a)* DOMBORMŰVES EREKLYETARTÓ-SZEKRÉNY A N. MUZEUMBAN.
KÉT HOSSZOLDAL ÉS A FÖDÉL $^{1}/_{2}$ n.

az ereklyetartó készítési helye semmiesetre sem Magyarország, hanem, minden valószinüség szerint, a Rajna mente.

Nyilván ugyanazon «gyár»-ból, a hogy joggal nevezhetjük, került

III. *b)* DOMBORMŰVES EREKLYETARTÓ SZEKRÉNY A N. MUZEUMBAN. KÉT KESKENY OLDALA $^1/_2$ n.

ki, melynek készítményeiből egy egész sorozatot ismerünk: a darmstadti museumban két ereklyetartó* ; kétemeletes kereképület alakuak, a felső

* «Kunstschätze aus dem grossherz. Museum zu Darmstadt», kiadták Nöhring és Frisch. T. VII. Schäfer «Die Denkmäler der Elfenbeinplastik des grossherz. Muzeums zu Darmstadt». Darmstadt, 1872. p. 60.

emelet átmérője kisebb az alsóénál, felfelé tolvajlámpás alakuan végződik és sátoralakú tető fedi; a berlini muzeumban egy nyolczszegletes ereklyetok (466. sz.),[1] egy szekrényke a Louvreban, s egy másik a Micheli-gyüjteményben[2] stb.

Mindezeken a tárgyakon a következő közös sajátságokat észlelhetjük:

A tárgy magvát *faszekrény* képezi, mely vagy ládaalakú, vagy pedig építészetileg tagolt *kereképületalakú* emlékeztetésül a *szent sírra.*[3] E famagot narvalszarv vagy csontfaragások takarják, melyek egyrészt építészeti tagok: féloszlopocskák ívezetekkel, pillérek, frise-ek, talapzatok; bevájt, vagy a mélyített alapon meghagyott, domború diszítésekkel ékesítve; másrészt faragott dombormüvek, többnyire álló alakok, melyek az oszlopos ívezetek, pillérek vagy diszített léczek közeiben meglehetős egyhangú módon sorakoznak egymás mellé.

A legrövidebb út a műemlékek ezen csoportja építészeti és diszí tési jellemvonásainak ismertetésére az, ha szekrénykénket közvetlenül összehasonlítjuk a többi tárgygyal, a melylyel egy csoportba soroltuk, s ez az eljárásunk egyszersmind igazolni fogja csoportosításunkat.

Ha szekrénykénket első sorban az egyik darmstadti, kereképületalakú ereklyetartóval[4] egybevetjük, azt észlelhetjük, hogy szekrénykénk sarokpillléreibe ugyanaz a zeg-zúgsávok közé foglalt palmette-diszítés van bevésve, a mely a darmstadti ereklyetartó talapzatán látható.[5] Épúgy azonos alakúak és diszítésüek szekrénykénken az alakokat egymástól elválasztó pillérek azokkal, a melyek a darmstadti ereklyetartó felső emeletén az ívezetet hordják, s a melyeknek közeiben szintén egy-egy alak áll. E pilléreken jellemző a fejek és lábak meredeksége. Ez utóbbiak következő módon tagolvák: kettős lapról (Plinthe) emelkedik a vizszintes lécz által kettéosztott basis, melynek alsó részét bevájt sávok diszítik. A pillérek szára is hasonló módon van mindakét esetben tagolva, csakhogy a darmstadti ereklyetartóéin felül-alul három-három, a budapesti szekrénykéin pedig két-két szíjacskával beszegvék. A szárakat magukat mindakét esetben kiszökellő keretek foglalják be, a darmstadtiakon azonban felületüket még bevésett vonalak is ékesítik. A ke-

1 «Beschreibung der Kunstwerke der christlichen Epoche». Berlin, 1888. T. LXIV.

2 Rigollot «Histoire des arts du dessin», II. p. 95. Pl. 48.

3 Az ilyen kicsiny, kupolás, kerek-templomalakú ereklyetartók a ház vagy sarkofág alakuak mellett, nagy számban készültek a XI—XII. században épen a Rajna mentén, kivált érczborítékkal és zománczdiszítéssel. Például: egy kupolás ereklyetartó a Soltykoff-gyüjteményben (Annales XXII. p. 5.), egy hasonló a Kensington museumban és egy másik a Welfek kincsében a bécsi osztrák muzeumban. (Bock p. 21.)

4 Nöhring und Frisch T. VII.

5 Sajátságos tény, hogy hasonló diszítést találunk S. Agricolának XII. századi lombard-stylusú sarkofágja szegélyén a bolognai S. Stefano templomban. Lásd: Cattaneo «L'architettura in Italia» stb. Venezia, 1889. p. 112.

véssé kiszögellő, kehelyalakú pillérfejek itt is, ott is, bevájt hornyolású, levelekkel diszítvék, és kettős fedőlappal koronázvák.

A darmstadti ereklyetartó földszintjének egészen hasonló módon stylizált oszlopocskái, minden lényeges vonást illetőleg megegyeznek a berlini ereklyetartóéival, melyeken ugyanaz a négyeslevelű diszítés előfordul, a mely a darmstadtin is látható.

Arról, hogy egy s ugyanazon gyár készítményeivel van itt dolgunk, tanuskodnak a stylus és kezelés tekintetében azonos, kissé kezdetleges jellegű alakok is. A nézővel egyenesen szemközt állanak, köntösük alól kilátszó, lábfejeik pedig lefelé nyújtvák. Szekrénykénken ezek mezítelenek, dúrván faragottak, olyanok, mintha rovásos dülények volnának. A darmstadti és berlini ereklyetartókon is nehány alaknak mezítelen lába ugyanígy van kezelve. A mi az egyhangú módon ábrázolt ruházatot illeti, redőzetét szögletes körvonalakat képező, bevájt vonalak jelzik. Kiválóan jellemző, hogy a ránczok hegyes szögletekben futnak egymásba.

Ha a darmstadti ereklyetartón az alsó alakok nyulánkabbaknak látszanak, mint szekrénykénken, úgy ennek oka csak az általok elfoglalt fülkék magasságának és szélességének arányaiban keresendő, mert a darmstadti ereklyetartó felső emeletén már ugyanoly zömökök az alakok, mint a budapestin. Általjában ezen egész «gyárt» jellemzi az, hogy nemcsak épületeknek utánzása határozta meg legtöbb készítményének alakját, hanem, hogy az alakokat magukat is alárendelte esetről-esetre az építészeti beosztás arányainak. Ugyanazt az elvet észleljük itt, a mely mérvadó a Chartres-i, Corheil-i st. kapukon levő hosszúra nyújtott alakoknál is a XII. században, de azért még nem tartjuk az általunk tárgyalt műtárgyakat északfranczia eredetüeknek.

A budapesti szekrény zára alatt elhelyezett, arczélba forduló, női mellkép arczának formája tökéletesen összevág a darmstadti ereklyetartón levő angyaléval; ez a már említett részletekkel egybe foglalva bizonyítja elsősorban e két műről, de a berlini ereklyetartóról, a louvrei és Micheli gyüjteménybeli szekrénykéről és valószínüleg még számos más rokontárgyról is, hogy mind csakugyan egy (persze gépek nélkül dolgozó) «gyárnak» készítményei.

Ezeknek a tárgyaknak, és így a budapesti szekrénykének, készítési helyéül egész határozottsággal az Alsó-Rajnát jelölhetjük meg. És pedig nemcsak azért, mert bizonyos, hogy a darmstadti muzeum két toronyalaku ereklyetartóját báró Hüpsch* Kölnben vásárolta; hanem még inkább azért, mert a stylus, melyet az itt tárgyalt csont-domborműveken észlelünk (bár ez, ennél a bizonyos csoportnál, egy önálló műhely vagy

* Schäfer. L. e. p. 61

gyár egyhangú jellegét mutatja) a XI—XII. század alatt a Rajna mentén hagyományos, helybeli műizlésül megállapítható, sőt kezdeteit e tájékon már a X. században megleljük.

Hasonló stylusú rajnai domborművekül fölsorolhatjuk a következőket: a XI. századból származó kőből faragott dombormű, a trieri Porta nigra museumban,[1] melyen két, a nézővel szemközt álló, szentnek alakja van ábrázolva. Ezeknek nagy, kidülledt szemei, széles ajkú szája, bozontos szakálla, a homlokra omló, göndörvégű haja, nehézkes keze mind föltűnő analogonjai a budapesti domborművek részleteinek.[2] A merev szemközt való állást, a lefelé nyújtott lábfejekkel megtaláljuk az aacheni székesegyház kincstárában levő vas lustrale[3] felső domborműsorának szent alakjainál; a kölni S. Maria in Capitol templom faajtóján levő néhány alakjánál[4] (XI—XII. századból); a trieri székesegyház kincstárában őrzött elefántcsonttáblán,[5] melyen az Egyház Institutiója van ábrázolva. Egy XI. századbeli elefántcsonttáblácska, a melyen félkörív alatt, teljesen szemközt fordulva, irástekercset tartva látjuk Szent Pált,[6] szintén rajnai eredetü lehet, és az említett művekkel rokon.

Döntő érv arra nézve, hogy szekrénykénk és a rokon csontfaragások rajnai eredetüek, az a körülmény, hogy egészen hasonló, részben érczből, részben csontból és elefántcsontból készített alakok oly ereklyetartó diszítéséül alkalmaztattak, a melyek egyszersmind rajnai zománczokkal ékesítvék; ezeknek rajnai eredetére nézve pedig kétség egyáltalán nem merülhet föl.

Már a xantheni S. Viktor-szekrényen (készült 1129-ben)[7] levő vert arany apostalalakok is tagadhatatlanul rokon stylusuak domborműveinkkel; e rokonság még szembeötlőbb a párisi Soltykoff-gyűjteményben őrzött gyönyörű ereklyetartó elefántcsont alakocskáin. Ez az ereklyetartó kupolás-templom alakú,[8] melynek alaprajza görög kereszt; famagvát öntött és vert rézlemez borítja, mely páratlan módon van diszítve véséssel, ciselirozással, aranyozással, rajnai zománczczal és elefántcsont lapocskákkal, melyekre szenteknek domború alakjai vannak kifaragva. A földszintnek zománczczal ékesített félköríves, kecses, szabadonálló oszlopokkal befoglalt, fülkéiben álló, írástekercseket tartó szenteknek alakjai (a XI—XII. századi rajnai szobrászat kedvencz motivuma) láthatók; a felső emelet kupolája alatt pedig, szintén irástekercset tartva,

1 Ausm' Werth T. LXI. 5.
2 Vesd össze még Rigollot Pl. 48.
3 Ausm' Werth T. XXXIII., 10.
4 Ausm' Werth T. XL.
5 Ausm' Werth T. LVIII., 6.
6 Musée Cluny 1046. sz. Westwood, 362. sz. p. 163. ábrával.
7 Ausm' Werth T. XVIII., 1.
8 A pilléreken nyugvó kupolának alakja nagyon hasonlít arra, melyet a fentemlített trier-i elafántcsonttáblácskán látunk. (Ausm' Werth LVIII., 6.)

az apostolok ülnek.* Míg ezek az alakok a budapesti, darmstadti stb. ereklyetartókon képviselt stylust, *előkelőbb* modorban ismétlik, addig a kereszt alaprajzú szekrény egyik végfalán domborműben ábrázolt keresztrefeszítés megfelel ezen jelenetnek számos XII. századi ábrázolásának, melyeket a rajnai iskola elefántcsont lapokra faragott.** Láthatjuk, hogy míg a szentek alakjai, az építészeti tagok uralmának alávetve, ugyanazt a merev, schematikus állást tanúsítják, melyet a szekrénykénkkel köz-

IV. ELEFÁNT-CSONT DOMBORMŰ A N. MUZEUMBAN.

vetlenül összefüggő XI. századi csoportnak domborművei; addig a keresztalakú templom végfalain levő, egykorú, több személyt egybefoglaló ábrázolásoknál szabadabb mozdulatok és természetesebb formakezelés érvényesül, bár nem tagadható, hogy ezek sem mentek egészen a hieratikus építészeti elfogultságtól, a melyet az egész XI—XII. századi rajnai szobrászat folytonosan uralt.

* Rajza Didron-nál Annales stb. XIX. p. 13., XX. p. 309., XX. p. 5., XXV. p. 5, 16.
** Lásd: «Kunstschätze des grossherz. Mus. zu Darmstadt». «Nöhring und Frisch T. II, és VI. könyvtábla S. Maria in Lyskirchenben (Westwood p. 165. Bock d. Heil. Köln.)

Hogy ez a hatás mennyire mérvadó volt, azt észlelhetjük egy egészen elefántcsont lapokba burkolt ereklyetartón a brüsseli muzeumban, mely egy teljes alsó-rajnai typusú román basilikát ábrázol: kiemelkedő középhajóval, két torony közt kiemelkedő előépülettel, kereszthajóval és két oldaltoronytól kisért, a hajók keresztezését koronázó toronynyal. A chorus külső falán látjuk Christusnak a négy evangelista jelvényétől környezett ülőszobrát; a kereszthajó két végfalán, paizsottartó őröket, az oldalsó hosszhajók falán pedig hat-hat, irástekercset tartó, apostolnak mellképét. Természetesen mindannyi lehetőleg szigorú architektonikus stylizálással előadva.[1] Egy egészen hasonló ereklyetartónak hátulsó részét (kereszthajó, keresztezés fölötti tornyok, és dombormüvek a chorus külső *falán)* látjuk a darmstadti museumban.[2]

IV.

Bock 3. szám alatt[3] a Magyar Nemzeti Muzeumnak egy elefántcsonttáblácskáját sorolja föl, a mely 0·15 m. magas, 0·15 m. széles. Rajta egy szakállas alakot látunk, fejét nimbus környezi, baljában irástekercset tart, mely testéhez fekszik, három kinyújtott ujjú jobb kezét pedig áldólag vagy parancsolólag nyújtja ki a vele szemben levő állatok felé: a dombormű felső részén különböző fajtájú madarak, az alsón halak, teknősbékák, polypok és tengeri kígyók szoronganak. Bock nagyot botlik ennek az ábrázolásnak magyarázatánál, mert míg egyfelől XI. századinak mondja e dombormüvet, másfelől arra a jelenetre ismer, mikor Szt-Ferencz: «figyelve hallgató madarakkal és halakkal társalog», Szt-Ferencz pedig, köztudomás szerint 1182-ben született. A dombormüvön csakugyan nem a Bock által említett jelenet van ábrázolva. Nyilván a halak és madarak teremtését látjuk a teremtés 5-ik napján. (Genesis, I. 20., 21.)

A korai müvészet ritkán ábrázolta e jelenetet, mert megelégedett azzal, hogy a teremtés történetét az első emberpár teremtésével kezdje meg.[4] A teremtés első napjainak ábrázolását koraközépkori műveken alig találom másutt, mint egy elefántcsonttáblácskán a berlini muzeumban, melynek első oldalán a keresztrefeszítést, hátulsó oldalán pedig a Genesis tíz jelenetét, köztük a szóban forgót is látjuk. Stylusát ille-

1 Lásd Didron Annales XIX. p. 14.
2 Nöhring und Frisch T. XVIII. c.
3 Mittheil. d. K. K. C. C. XII., 117.
4 Példák: 1. Ó-keresztény sarkofágok (Garrucci, szöveg I. p. 311. és köv. Táblák 301. 3., 365., 3. 399., 7. 374., 4. 396., 5. stb., stb.) 2. A Genesis kézirata Bécsben. (Garrucci T. CXII.) 3. Italo-byzanczi szekrényke elefántcsont-dombormüvekkel (IX. század?) a darmstadti museumban. (Nöhring und Frisch T. XVII.) 4. A monrealei székesegyház bronzkapuja Burisanustól, (XII. század.) 5. A modenai székesegyház kapuján levő dombormüvek Guglielmo mestertől. (XII század.)

tőleg ez a berlini tába a X. századi késő longobard (koralombard) iskolához tartozik.

A késő középkori ábrázolások közül, melyek összehasonlítása alkalmasak domborművünkkel, megemlíthetjük a chartresi székesegyházon levő magas domborművet, melyen az Úristen a madarak és halak előtt ül;[1] és a teremtés történetének ábrázolásait az orvietoi székesegyház homlokzatán[2] (XIV. század). A chartresi és orvietoi ábrázolások közt semmi összefüggés nincs; ellenben az utóbbi a budapesti és berlini domborművek közt több részletet illetőleg észlelhetünk közös vonásokat.

A berlini és orvietoi jeleneteken közös az angyalok csoportja, mely az Úr mögött áll; de míg a berlinin az Úr ül, addig az orvietoin egyenesen áll, baljában írástekercset tart, jobbját pedig parancsolva emeli föl. Ikonographiai tekintetben ez az alak teljesen megegyezik a budapestin láthatóval. Az egyéb részleteket illetőleg láttuk, hogy az utóbbin az állatok, úgy mint az ó-egyiptomi domborműveken, egymás fölé, schematikusan, két osztályba sorolvák. Így látjuk őket a berlini táblán is. Az orvietoi ábrázoláson ellenben, a mely művészet dolgában természetesen sokkal fejlettebb, az állatok már festőiesen vannak a tájékba elhelyezve: a sziklás parton sasok, ludak stb. állanak, míg a halak az Úr előtt elterülő víz hullámain keresztül láthatók. Nem csupán ez a tény, hogy mind a két domborművünkkel összefüggő ábrázolás olasz eredetű, hanem technikai és stylistikus vonások is arra vallanak, hogy a budapesti dombormű XI—XII. századi *olasz munka*.[3]

Technikai tekintetben szemügyre kell vennünk azt, hogy az Úr alakjának kidomborodása csekély, mentől laposabban van tartva; a ruházat redőzete nincs tulajdonképen mintázva, hanem inkább rajzolva, bevágott vonásokkal és alámetszett körvonalakkal. Ez a kezelés azonos azzal, a melyet IX—X. századi longobard elefántcsont faragásokon észlelünk; például a 883-ban készített Rambouai Diptycfionon,[4] a Cluny muzeumban levő X. századi evangeliom táblán (1038. sz.), egy csontszekrénykén a berlini muzeumban[5] (valószinüleg IX. századbeli), végre a már fent tárgyalt elefántcsonttáblán a berlini muzeumban (455. sz.), melynek kivált Christus keresztrefeszítését ábrázoló első oldala alkalmas az összehasonlításra.

A madaraknak és halaknak, vészéssel és furrással eszközölt, sajátságos részletezése és ékítése is: egymást keresztező vonások, zeg-zugos

1 Didron, Annales IX. p. 133.

2 Fényképezte Alinari.

3 Csak véletlenségből történt, hogy a tudós szerző nem említette a salernói dom fő oltárának antipendiumán lévő elefántcsont domborművek sorozatát, a honnan ez a táblácska a n. muzeumba került. *Szerk.*

4 Rajza Westwoodnál p. 54.

5 Zeitschrift für christl. Kunst 1891. T. IV.

sávok, egymáshoz sorakozó csomók, teljesen megfelelnek a fentemlített longobard csontfaragásokon megfigyelhető diszítések kezelésének.[1]

A formák stylusa tekintetében is rokon táblácskánk ezekkel a longobard vagy koralombard csontfaragásokkal. Így például közös vonások: az Úr mozdulatainak és alakjának merev nehézkessége; az, hogy egész talpára lép; állának hegyes volta; a *nimbusnak feltűnő nagysága.* A vizi állatok közül a bálna valóságos longobard (ó-germán) alakú; ugyanilyen fordul elő egy kétségtelenül longobard elefántcsont-kürtön (Spitzer-gyüjtemény 57. sz.)[2]

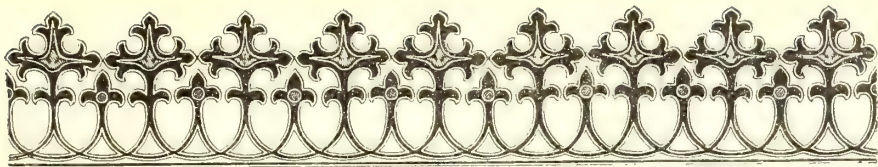
Az itt fölsorolt IX—X. századi olasz csontfaragásoknál azonban későbbi keletűnek tartjuk domborművünket azon rokonság következtében, a melyben Magister Guglielmusnak a modenai székesegyház homlokzatán levő domborműveivel áll, kivált a jobbra fekvő kapu fölött, az első emberpár teremtését ábrázolóval. Itt is ugyanolyan bárdolatlan, nehézkes tagú és mozgású alakokat látunk, medveszerüen egész talpon való járást,[3] hegyes szakállakat, mint domborművünkön. A modenai ábrázolásokon ellenben fejlettebb a ruházatok mintázása. Mindezt egybevetve, azt következtetjük, hogy a budapesti elefántcsonttábla a XI. század vége felé készült.

Innsbruck, 1896. márczius. *Hans Semper.*

1 Összehasonlítható még egy dombormülap Spoletóban a városházán. (Cattaneo, L'architettura in Italia, p. 134. Fig. 75.)

2 Lásd Cahier et Martin. Nouveaux Mélanges II. p. 44.

3 Ugyanezt a járást észlelhetjük a Veroli-typusuaknak mondott byzanczi csontszekrénykéken, melyek a VIII—X. században készültek, úgy látszik Dél-Olaszországban és a melyek a IX—XI. századi longobard csontfaragással összeköttetésben állanak. Legalább úgy technikai, mint stylistikus tekintetben rokonok. Így például csaknem azonos egy ilyen szekrénykének Darmstadtban. (Nöhring und Frisch T. XVII.) Az inda diszítése bőségszarvakkal, azzal a mely egy a berlini muzeumban levő (Zeitschrift für christ. Kunst 1891. T. IV.) longobard szekrénykén előfordul. A felsorolt csontfaragások és a modenai székesegyház domborműveinek nyers germán formái daczára az előbbinek *technikailag* és ikonographiailag, ha nem is kizárólag, de mégis sok tekintetben byzanczi mintákra vallanak; ikonographiailag pedig még a modenai domborműveknél is érvényesül a byzanczi hatás, például Ádám és Éva alakjainál a paradicsomból való elüzetésök jelenetén.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

SCARBANTIA SÁNCZA.

Az égetett földből való sánczok építésének módja még mindig kérdéses. A dolognak tisztázásához a következőkkel járulok hozzá.

Számos megfigyelésből kiderült, hogy a mai Sopron helyén a kelták által alapitott Scarbantiát 6—8 méter magas, téglakeménységre égetett földsáncz vette körül. E sáncz a mai belváros szélső utczáinak külső oldalán fekvő házak udvara végében huzódik el és alakra nézve inkább hosszúdad körhöz, semmint négyszöghöz hasonlít. A római hódítók ezt a sánczot nagyjában nem bolygatták, hanem inkább támasztó bélésül használták az általuk emelt átlag 2 méter vastagságú városfalakhoz, melyeknek szilárdsága akkora, hogy rajta az építőmesterek csak dynamittal birnak kifogni. Az utolsó két évtizedben folyó építő munkálatok mind a római fal, mind a kelta sáncz egyes részeinek lebontásával jártak.

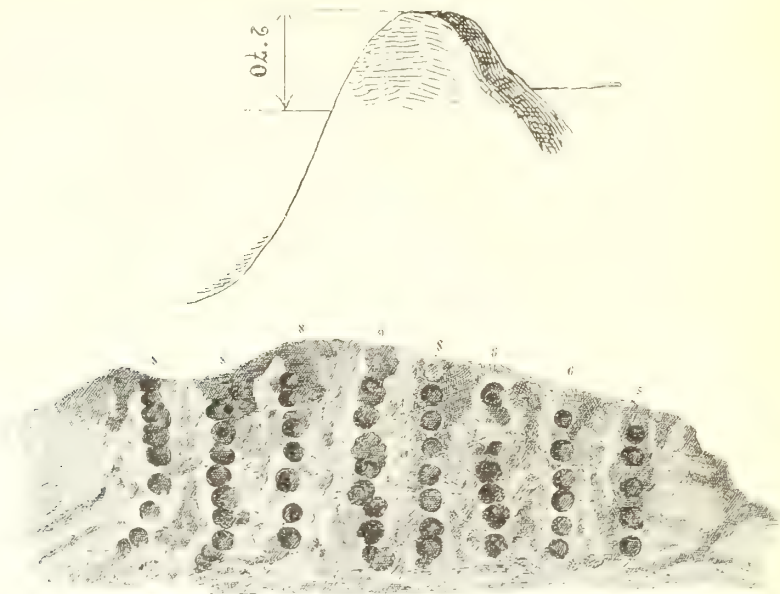
E sáncznak nagyobb darabját az alkalomból bontották le, mikor az orsoliták kertjöket, a római régiségek ezt a bő lelőhelyét, nagyobbra fogták és a talajt egyszersmind kiegyengették. Ekkor a sáncznak és a hozzá épített római falnak közel 15 méter hosszú szakaszát bontották le. E munkálatoknál kitünt, hogy az égetett földü sáncz belsejét a kisebb-nagyobb átmérőjű csatornák egész rendszere járja át. E csatorna-hálóról azonban nem tudtam tiszta képre szert tenni, mivel a sánczot csak keskeny oldalánál fogva bontották le, és ennélfogva aránylag csak csekély méretű átmetszetet tekinthettem át.

Azonban az idén már leljes tájékozást szereztem e sánczok építése módjáról. Az ujonnan fölépített városháza mögött a régi házakat, valamint az ezek alatti sánczokat és várfalakat utcza nyerése czéljából lebontották. Kérésemre az égetett földü sánczot hosszanti irányában kezdették ki, minek folytán egy közel 10 méter hosszú szakaszt egyszerre tekinthettem át. A sáncz ezen részletéről ifj. Storno Ferencz barátom ott a helyszínén fölvett egy képet, melyet ezennel bemutatok.

E képen azonnal szembeszöknek az egymás fölött elhelyezett nyilások sorai. E sorok egymástól váltakozva 50—90 cm.-nyi távolságra esnek. Maguk a nyilások külömböző nagyságúak: legtöbbje azonban

24 cm. átmérőjű. E nyilások mind megannyi csatornának az átmetszetei. Az egymásfölötti csatornák száma a sáncz föltárt részletének 1·90 és 2·30 méternyi magasságának arányában 5 és 9 közt váltakozik. A szélső sorok közötti távolság 6·3 méter, ezen a távolságon *nyolcz* sort különböztethetünk meg. Talán fölösleges az a megjegyzés, hogy e csatornák nagyobb mélységben is megvoltak; mert azóta, hogy a rajz készült, márczius 28. óta, két méterrel mélyebbre ástak le és a kép mit sem változott.

Ilyetén tehát bátran állítható, hogy e csatornák a sáncznak egész magasságában mindenütt megvoltak.

A SCARBANTIAI SÁNCZ KERESZT- ÉS HOSSZÁTMETSZETE.

A csatornák iránya a sáncz derekán keresztül ferdén vezet, még pedig olyképpen, hogy belülről kifelé mindinkább emelkedik.

A csatornák belső fala érdes és tisztán mutatja a belefektetett fatörzsök lenyomatát. Több ilyen jellemző darabját a csatornafalnak eltettem gyűjteményünk számára. Nagyra tartom azt a körülményt, hogy e csatornákban sem szénnek, sem hamunak de még nyomát sem leltük.

Az összes megfigyelésekből a sáncz építése módjára nézve a következőket vonom le.

A sánczépítők nyirkos agyaggal dolgoztak. Ebbe 50—90 cm.-nyi közökben *a sáncz szélességénél hosszabb* és átlag 24 cm. vastag fatörzsöket fektettek bele olyképpen, hogy kívülről befelé lejtősen feküdjenek; e fatörzsöket átlag 3—4 cm. vastag agyagréteggel takarták be, hogy

azután hegyökbe új törzsöket rakjanak le; így folytatták a munkát mindaddig, míg nem a sáncz el nem érte a megkivánt magasságot. Ekkor azután a munkaközben félig megszikkadt agyagból a befektetett fatörzsöket kiálló végüknél fogva kihuzták, illetőleg kiverték; majd két oldalt óriási tüzet raktak, melynek lángjai a csatornákon keresztül szabadon járhattak, minek folytán az egész tömeg fehérízzóvá vált. Midőn azután a hőség annyira apadt, hogy ember megközelíthette a sánczot, a csatornákat úgy a hogy agyaggal töltötték ki, mely azután csak félig sült meg. E kitöltés igen gyarló volt, mert a csatornák közepe tája majdnem egészen üres, jeléül annak, hogy a kisugárzó hőség miatt még sem tömhették ki egészen.

A csatornák lejtős vezetésére több ok birhatta reá az építőket. Először a lejtőn könnyebben húzhatták vagy verhették ki a lerakott czölöpöket; másodsorban az emelkedő csatornákon át a hő áramlása sokkal hevesebb vala, semmint azoknak vízszintes vezetésénél; továbbá a nyilások betömése is legalább a külső oldal felől jóval könnyebben ment a lejtős csatornákon és végre fölötte számba veendő az a körülmény, hogy az építés ezen módja mellett az agyag égetés közben befelé való hajlással szilárdult meg, minek következtében a sáncznak kívülről való megbontása sokkal több nehézséggel és sokkal kevesebb sikerrel járt, semmint ha a megszilárdulás vízszintes rétegekben történt volna.

Hogy mennyire szilárddá lett a sáncz tömege, arról kiki meggyőződhetett, ki a lebontást figyelemmel kisérte.

A legerősebb férfiak alig hogy birtak valamire benne menni még a legnehezebb csákányokkal is. Az agyagba véletlenül belekeveródött állatcsontok valóságos mészszé égtek össze olyannyira, hogy irni lehet velök. Elvétve az égetett agyagban tölgyfa-forgások is fordultak elő, melyek egészen megszenesedtek. Az itt-ott előkerült edénytöredékeken szintén ugyancsak meglátszik a heves égés nyoma.

Még egy megfigyelésről kell beszámolnom. Az idei munkálatoknál a sáncznak közel 60 méter hosszú szakasza került lebontás alá; így tehát bő alkalmam volt a szerkezet beható tanulmányozására; ekkor tapasztaltam azt is, hogy némely csatornasoroknál a szétválasztó vékonyka agyagréteg a czölöpök kiverése alkalmával összeomlott, minek folytán itt mintegy összefüggő réssel állunk szemben, csakhogy e rés oldalfalai bordás kidudorodásokat mutatnak, melyek nem egyebek, mint az elválasztó rétegeknek a maradványai. Az ezen réseket kitöltő föld szintén csak félig égett meg és könnyen, még puszta kézzel is, eltávolítható.

Erről a körülményről azért teszek említést, hogy a szaktársak figyelmét rátereljem az ilyen eshetőségre is, nehogy esetleg úgy járjanak, mint egy jónevű cseh régész, ki vagy ötven ilyen égetett földü sánczot megvizsgálván, ilyen merőleges résekre akadt és ezeket nézte

azon csatornáknak, melyeken az alul gyújtott tűz füstje és lángja is felszállott. Hogy azonban miként tudott odalent a keskeny résben, melyet ő függélyes csatornának tekintett, a tűz meggyúladni és tovább égni, arra adós maradt a válaszszal.

Több praktikus ember, kivel a sánczról beszéltem, azt tartja, hogy a sánczba belerakott törzsök kiverése nem volt okvetetlen szükséges; ha a rakott tűz elég nagy volt és hosszabb időn át (2—3 napig) szakadatlanul tartott, akkor a láng belekapott a fatörzsökbe is és tökéletesen elemésztette azokat. A hamut kivitte a csatornákba előállott heves légáramlás; ezért nem is lehetett azt a sánczban találni.

Bella Lajos.

A DETTAI ÉKSZEREK.

Dettán (Temes m.) 1882-ben régi sírokra akadtak az új temető megkezdésénél a munkások s ezúttal sokféle tárgy került elé, de legtöbbje elkallódott. Csak egy részét mentette meg Timáry Imre dettai földbirtokos, ő tőle kapta Ormós Zsigmond, a ki viszont a délmagyarországi muzeumnak ajándékozta. E muzeum választmányának engedélyéből és főt. Patzner István úr szivességéből közölhetjük itt az egész sorozatot. Ő tőle tudtuk meg a megelőző adatokat, melyeken kívül az egész emléksorozat előfordulásának részleteiről nem lehetett egyéb hírt szerezni.

A tárgyak megitélésében tehát teljesen arra vagyunk utalva, a mit az ékszerek stilusából és más rokon emlékekkel való összevetéséből kisebb-nagyobb valószínűséggel megállapíthatunk.

A közelebbi vizsgálat eredménye. hogy a 28 dbnyi sorozatból azon husz, melynek korát megközelítőleg tisztázhatjuk, legalább is két csoportra osztható, egyike az u. n. régebbi, másika a későbbi középkorból való: nyolcz darab iránt egyelőre nem vagyunk eléggé tájékozva.

E hármas csoportosítás szerint mutatjuk tehát be a szerény ékszereket.

A. Csoport. Ékszerek a régibb középkorból.

1. *Fülönfüggő* bronzból, nagyjából félhold idomú, egyik oldala lapos, másika laposan domborodó, felső széle közepén fölemelkedő csúcsos nyújtványnyal; a lemez közepén háromágú mélyedés, részben szabálytalan áttöréssel, mely talán hiányos öntés következménye; a széle s a mélyedés közt, kétfelől a külső körvonalak irányát követő zöld zománczos sáv.

2. *Korongos bronzfibula.* Fölületén kidomborodik egy lapos gyűrűtag, melyből négy irányban keresztben álló, laposan kidomborodó keretű

egy-egy háromszög nyulik a korong széle felé. A középső körben csakúgy, mint a négy háromszögben és a közbeeső mezőknek a domború sávok közvetlenségében vonuló részein zöld zománcz nyomai maradtak. A korong alján apró fül és kampós lemezke a tű erősítésére szolgáltak.

3. *Zománczos korong* bronzból, a vésett aljú mezők közeit stilizált növényidom képezi; közös törzsből két felé inda hajlik és végződik gumós idommal, rövidebb hajtást bocsájtván a korong széle felé, és ugyancsak a gumós végek táján a középszárral párhuzamos hajtás éri a szélét; a középszárból háromtagú levélféle emelkedik egyenesen s tőle jobbra-balra félkörben hajló inda vonúl, két rövid hajtása a korong külső szélét éri, a szár tengelyében a hármas levél fölött összeér és arra kétfelől reá hajolván, hármas hajtásából egyet a fölfelé hajló ágakba bocsájt. Ez idomok közt tizenkét elkülönitett mélyedésben megközelítőleg jobbra-balra egyenlő elhelyezésben vérvörös, sötétkék, világos kék, tengerzöld és fűzöld zománcz borítja a mezőket.

Az elkülönítő fémes sávok laposak, némelyeknek közepén sekély rések vonulnak, melyekben zöld zománcz nyoma maradt.

A korong alsó széléből karima áll ki, melyen köröskörül fogdísz domborodik. Egy helyütt a korong át van lyukasztva és két ellentétes helyen a karimán behajlás látszik, e helyeken a korongot valószínűleg reá erősítették valamely alapra.

4. *Fülönfüggő* bronzból, alsó töredéke gyöngyöket példázó gumós domborulatokkal.

5. *Pityke* szürkés fémből; nagyjából szívidomu, felületét laposan kidomborodó stilizált levél idomok diszítik, melyek a külső szél tagozását követik; alján három szögecs.

6. *Csüngös pitykék* bronzból, zöldes vagy szürkés patinával; egy példány épségben maradt, van azonkívül öt pityke és négy lógós lemezke; ezek nagyjából szívidomuak, rovátkolt karimával, melynek közepén madárfejhez (?) hasonló idom domborodik ki, hegyes végén apró bütykös toldás, felső végén gyűrűs lyuk; a pityke körded, középső dudorral, szélét fogsoros díszű gyűrűs keret szegélyzi; az aljukon van fölvarrásra két fül.

7. *Gömbös csüngő* bronzból, felületét zöld patina borítja, a gömb alsó felét ferdén futó hornyolatok ékítik, felül gyűrűs fül áll ki.

8. *Gömbös csüngő* bronzból, felülete patinás, idoma félgömbű, nyulánk füllel.

9. *Gombfélének* talán fele része, bronzból alúl sima gyűrűs karimája volt, kihajló felületét ferdén futó hornyolatok ékítik, a domborulat felül hegyes peczekben végződik.

10. *Gömbszelvényű* gombféle, szürkés fémből, alját pléh borítja, legcsúcsán körded mélyedés, közepén apró lyukkal, ebben talán gyöngy

volt erősítve; a mélyedés szélén épúgy, mint a gomb alsó szélén sodrott fonál; a felső körtől az alsó felé egyforma távolságban öt gömböcsös sor vonul, a közbeeső mezőkben mindig sodrott fonalu kettős körben három-három gömböcs.

11. *Halántékgyűrű* (?) két dbja, a végső S idomu kihajlásnak csak kezdő darabja van meg.

12. *Két bronz korongocska*, közepén és szélén rovátkolt gyűrűtag; két-két lyuk szolgált az erősítésére, aljuk sima.

13. *Gyűrű* bronzból, közelzáró végekkel, felülete egyik oldalon hosszában futó lapokra tagozott.

B. Csoport. A XIII.—XV. századi időszakba látszanak tartozni a következő ékszerek:

14. *Mellcsatt.* Sárga fémből, áll lapos gyűrűből, melynek szélén sugárszerűen tizenkét ág áll ki; mindegyik hármas karélylyal végződött, most már csak kilencz teljes; minden ágon bevésett háromszögű vonaldísz van, két vonalas kör és hasonló kör ékíti a három karélyt; mindegyik karély közepén s a középgyűrűn minden második sugár tövén van egy átjáró lyuk, mely erősítésre szolgált. A gyűrű belső szélén van egy négyszögű kis áttörés s az áttörés előtt a megszakított körszéleket összekötő peczek, mely a csat tüskéjének csuklóul szolgálhatott. A sárga fém felülete az idők folyamában teljesen megbarnult,

15. *Négyágú* keresztke sárga fémből, alsó ága csonka, fölül füllel és bal ágán átjáró apró lyukkal. Az ágak csúcsán domború keretes köridomok, benne kidomborodó petty, az ágak széleit keretek szegélyzik és a kereszt középterét keretes kör ékíti, melyből a kereszt négy tengelye irányában egyenes kidomborodó vonaldísz indúl ki.

A négy ágból a felső és alsó valamivel hosszabb, mint a két oldalsó.

16. *Áttört művű* korongocska sárga fémből, közepett keretelt körrel, melyből sugárszerűen pálczatagok vonulnak a keret felé, minden pálczácska végét gömböcs jelzi és a keret külső széle csipkézett, a korong alja sima. Nyilván fölvarrásra szolgáló ékítmény volt.

17. *Áttört művű csillagocska* sárga fémből, közepén keretes kör foglalvány, talán zománcz vagy gyöngy befogadására, kilencz ágából megvan nyolcz, minden ág tövén lyuk, az ág csúcsán hármas gömböcsdísz.

18. *Áttört művű virágocska* sárga fémből, közepett körfoglalványú keret, csipkézett szirmain nyolcz lyuk.

19. *Kapocsrész* (nőstény) sárga fémből, tojásdad lemeze kötéldíszű kerettel, két lyukkal s egy kidomborodó gömböcsdíszszel; karikája, melyben a másik kapocs kampója járt, lapos és sima.

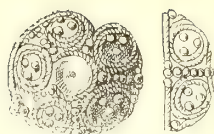
20. *Kapocsrész* (nőstény) sárga fémből, áttört mű kidomborodó

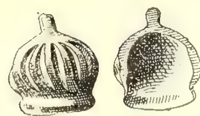
1.

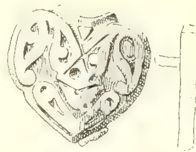
8.

10.

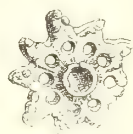
9.

5.

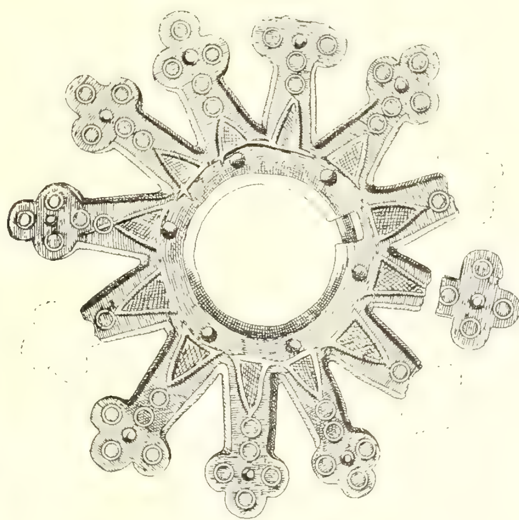
4.

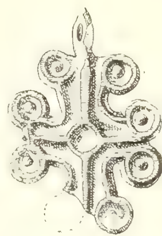
17.

11.

14.

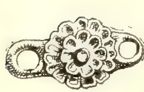
15

13.

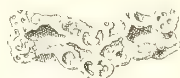

26.

25.

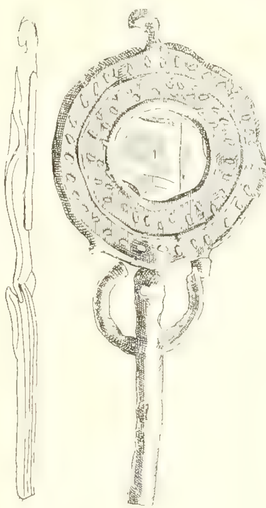
27.

3.

2.

22.

6.

A DETTAI ÉKSZEREK.

levélidomokból, hat lyukkal, a gyűrű oldala, melybe a megfelelő hímkapocs szöge belényult, hornyolatokkal díszes; a lemez alján fül nyoma.

C. *Csoport.* Határozatlan, valószínűleg különböző korszakokból származó ékszerek.

21. *Keresztke,* ólmos színű fémből készült, egyenszárú, a kereszt közepén harántosan futó átlók kötik össze mint kidomborodó vonalak a kereszt négy sarkát s az átlók találkozásán kidomborodó petty, minden ágon négyszögű domború keret, közepén kidomborodó pontdísz; alja sima; egyik sarkán lyuk, mely talán megerősítésére szolgált.

22. *Tükör.* Ólomszerű anyagból készült korongból áll, melynek közepe köridomra áttört, a körben üveglemez s a nyilást alul fémlemez borítja, mely az üveg alatt a fény visszavetését lehetővé tette. Most az alsó lemez felülete, valamint maga az üvegtábla belső lapja is, oxydatio által elváltozott.

Az üvegtáblát körítő lapos keret külső s belső szélén valamint közepén vonalas keret domborodik és ferdén álló domború vonalkák élénkítik a közbeeső tért.

A korong felső széléből fül állott ki, melynek fele letört s a korong alsó széléből pálcza féle toldvány nyúlik ki, melyből jobbra-balra körszelvényben hajló ág nyúlik a korong széléhez és erősebbé teszi a korong megállását a nyélen.

23. *Csonka kapocs* szürkés fémből, majdnem fele letört, a meglévő rész engedi fölismerni az idomát, harántosan álló pálcza végéből, szárával közepe felé hajló stilizált dús levél állott kifelé, a két levél elhajlása pontján négyszirmu virág domborodott ki; a virágocskán túl három körded idom, melynek mindegyikén egy középső gömböcs körül öt gömböcs csoportosul. A harántos pálczának valószínűleg mindkét végén egy-egy virágocska domborodott ki, s a pálcza közepéből két egymás felé hajló nyújtvány áll ki.

24. *Kapocs töredéke* szürkés fémből, melyen az alsó visszahajló kampós nyelv fölületét laposan kidomborodó hatszirmú virág ékíti; melyből fölül és alul három-három szirom ágazik ki.

25. *Apró dísztag* szürkés fémből, közepett egymásfölött kidomborodó rozetta, két széléből kiálló gyűrűvel.

26. *Csonka lemezke* szürkés fémből, felületén levelek és indák kidomborodó idomai, két helyen lyukkal; alja lapos és sima; talán kapocs töredéke.

27. *Határozatlan* diszítő lemez szürkés fémből, csekély domborodású ágas s indás diszítményekkel, melyek a közepéből két felé ágaznak, alja csupasz, két keskeny széléből talán egy-egy peczek nyult lefelé.

28. *Gyűrűtag* csonka töredéke szürkés fémből; oldalán kettesével és hármasával rakott gömböcsök.

29. *Határozatlan* tárgy szürkés fémből, félköridomulag kihajló részén három sorban domborodó levéldísz.

A röviden leirt három csoportból ezúttal csak az elsőre terjed különösebben figyelmünk, a másik két csoport későbben fog alkalmat adni behatóbb tárgyalásra.

A sorozat élére helyeztünk három zománczos ékszert, mely érdekes módon egészíti ki ismereteinket a zománcz technikáról a régibb középkorban. A félhold-alakú csonka függő idomát jól ismerjük, ez az idom az ó-kor maradványa. Két arany példányt bir a n. muzeum [1] és a muzeumi példányokhoz hasonló arany példányt közöl Cesnola Cyprus szigetéről Daliból,[2] ezek bizanczi vagy őskeresztény készítmények, ilyenekül mutatják őket a rajtuk ábrázolt fürjek, illetőleg pávák. A dettai függő nélkülözi az ily állati ábrázolásokat, szorosabb analogiát nem is keresünk az arany ékszerek sorában, de a bronz függők közt. Ilyeneket ismerünk a kettlachi sírokból; Sacken [3] színes rajzban közli, mert azoknak a felületén is úgy mint a dettai függő előlapján, a kidomborodó ábrák körül zománcz borítja a mélyebb tereket. Az egyik kettlachi fülbevaló lapján (Sacken IV. t. 80.) kettős levél áll a vörös zománczú háttérben; a másikon hátraforduló fejü négy lábu állat körül kék és más határozatlan színű zománcz borítja a mélyedéseket (u. o. IV. t. 81.). Ez utóbbi idoma miatt közelebb áll a dettai formához, mert mind kettőn a felső hajlás közepéből hegyes csúcs áll ki, a kettlachin a körben hajló ág is megvan, melyen az ékszer lógott. Igy kell a dettai függőt is kiegészítve gondolni.

Sacken és Tischler, a kik a kettlachi zománczokról értekeztek, azon a nézeten voltak, hogy a kettlachi sírmező a VII. századokból származhatik és ebben megegyezik velök Kondakow is,[4] a ki a bizanczi zománczról közzétett díszmunkájában ez ékszerformának történetét kezdetétől a mai napig előadja.

Ugyanazon kettlachi sírmezőn korongos fibulák és egyéb czélu zománczos díszkorongok fordultak elé. Dettáról is ösmerkedtünk (2. sz.) egy zománczos fibulával és egy zománczos díszkoronggal. A fibulát diszítő sávok és szögletes motivumok a legegyszerübbek és primitiv voltukban a római császárságban a barbároknál kedvelt zománczos fibulák legszerényebb idomaival is alig mérkőznek, a zöldes zománcz is, mely fölületét élénkíté, a technika alantas fokát jelzi.

Jóval nagyobb igénynyel készült a 3. sz. korong. Két többágú

1 A régibb középkor eml. Magyarhonban XXXXV. 3. és 4. sz.

2 Cesnola, Cyprus I. tábla, Goldornaments from Dali

3 Ueber Ansiedlungen und Funde in Niederösterreich. Sitzgsb. d. ph. hist. Cl. der Akad. d., W. in Wien LXXIV. 574. s. k. ll.

4 Geschichte und Denkmäler des byz. Emails 1892. 341, s k. ll.

lombos indadísz világosan mutatja, hogy készítője byzanczi (?) levélmustrát iparkodott utánozni s az ötféle zománcz is, melylyel a mélyebb köröket tarkította, a technika magasabb fokáról tesz tanuságot. A technikai mozzanat a jelen esetben annál fontosabb, mert a mélyített aljú zománczot a régibb középkor gyéreu és rendszerint kevés színben alkalmazza. A byzanczi művészet még a XI. században is, az akkor virágzó korát élő rekeszes zománcz mellett csak mellékesen alkalmazza és a nyugati román ötvösségben is csak a XII. századtól kezdve érvényesül szélesebb körben. Ez az (egykor) díszes korong tehát a champleve zománcz gyakorlatának történetében annál fontosabb szerepre van hivatva, mert egy homályos átmeneti kornak a műgyakorlatára újabb fényes világosságot vet.

A gyöngyöket példázó gumókkal diszített fülbevaló töredéket (4.) a pityke (5.), a csüngős pitykék (6.) s a gömbös csüngők (7 és 8.) valamint a gömbszelvényű gomb (10.), valamint a halánték-karika és egyéb apró ékszerek (11—13.) analogiáit ismerjük a hazai leletekből, melyek a honfoglalási kort jellemzik,* koruk iránt átalában alig lehet kétségünk és csak az képezheti vita tárgyát, hogy egyik-másik idomnak hol keressük az eredetét és némelykor kétséges, hogy a hazát akkoriban biró mely népek használták. Vannak köztük olyanok p. o. az u. n. halántékgyűrű és a gyöngyidomú fülbevaló (4.), melyek már a magyarok bejövetelét megelőző korban divatoztak hazánkban, a miért is méltán nevezhették szláv ékszereknek.

Ellenben p. o. a szürkés fémü szívidomú pityke (5.) eredete más körre vall, és ez ékszerek divatja csak a honfoglalók lovas sírjaitól kezdve nyomozható *Kárász Leo.*

ÉPITÉSZETI EMLÉKEK AZ EZREDÉVI KIÁLLITÁSON.

Az a szerencsés gondolat, hogy történelmi emlékeink a *megfelelő korbeli*, vagy legalább hűen *annak szellemében emelt és diszített épületekben állíttassanak* ki: történelmi főcsoportunkat kiemeli a hasonlónemű tárlatok megszokott köréből.

Kiállításunk semminemű modern, vas és üveg palotában nem állíthatta volna ki ezeréves múltunknak igen szép számú és nagybecsű, mondhatni, Európa különféle országaiból hangyaszorgalommal összegyűjtött emlékeit olyan megfelelő, sőt olyan szép keretben mint így: midőn Árpádkori emlékeinknek alkotott egy csinos kis zárdafolyosót;

* Vsd. ö. A honfoglalási kor hazai emlékei. (Különlenyomat az Akademia millenniumi kiadványából.)

a jáki templom izlésében épített egy román kápolnát, a csúcsíves kori emlékek palotáját pedig részben fennálló emlékek részleteiből állította össze, épen úgy mint a renaissance és barok tárgyait is olyan palotába helyezte, mely maga is több régi épület mintájára szerkesztett érdekes kiállítási tárgy. Az egész pedig mindenek fölött művészi egységbe olvadó igazán szép hatású, méltán történelminek nevezhető keret.

Ennek a szerencsés gondolatnak kivitele is megfelelő, s Alpár Ignácz érdeméből az mit sem von le, hogy némely részletre nézve, mint pl. a román-csoportban a kizáróan franczia motivumok megválasztása és alkalmazása, a román stilü épületek besötétitéséről stb. másoknak más véleménye lehet. Árpádkori építésünk stilszerű feltüntetésében ő nem különböztetheti meg Szt.-Istvánkori építkezésünk motivumait és stilusát a IV. Bélakori magyarországi épületek diszítése és stilusától. Ő csak az 1256-ban felszentelt jáki, franczia Benedek-rendiek által épített templomból és abból a Henszlmann által meggyökeresített, de alapjában hibás felfogásból indulhatott ki, hogy monumentalis építkezésről nálunk a XI. százévben még nem lehet beszélni, s későbbi korból is csak a franczia befolyás érvényesült. Alapjában azért hibás e felfogás, mert a monumentalis és tisztán *olasz*, vagy *olasz és belföldi* eredetű, vagy legalább ilyen építők és kőfaragók kezéből kikerült épületek maradványainak egész sorával rendelkezünk. Csakhogy e maradványok még nincsenek teljesen összegyüjtve. Sőt még csak az eddig végzett magában véve kevés számú, rendszeres ásatás is ezeknek az épületmaradványoknak összegyűjtésére kevés gondot fordított és a mi a maradványokból közzé van téve, a hibás reproductióknál fogva stilkritikai következtetésekre épen nem alkalmas. Nem az építő művésznek panaszoljuk fel tehát a régi balvélemények fenmaradását és alkalmazását, hanem legfölebb annak a sajnálatos körülménynek, hogy nálunk eddig senki sem találkozott, ki az illető tudományos körök kellő támogatásával adhatta volna rá magát. Árpádkori építési emlékeink rendszeres összegyűjtése és feldolgozására. Be kell még vallanunk azt a következetlenségünket is, hogy míg annak idején a pécsi székesegyház restauratiójakor nemzeti felbuzdulásunkban meglehetős zajt csaptunk a külföldi festők behivása miatt: kiállításunkon a magyar Árpádkori építkezés feltüntetésére hivatott és a *magyar* király tiszteletére berendezett épületcsoport festői diszítésére meghivtuk ugyan azt a különben derék diszítő festőt, a ki a pécsi székesegyház *bécsi* decorateur-czégjének *munkavezetője* volt, s a ki, mint ilyen, a szintén külföldi festő által odatervezett motivumokat átpauzálta ide. A pécsi Jézus-szíve kápolna mennyezetének 24 casetta mező diszítményeiből ő felsége kiállítási elfogadó terme mennyezetére 32 casettát festettek meg. Megtehette volna ezt magyar diszítőfestő, *magyarországi* románkori motivumok felhasználásával is; a mint megtette Huszka a

más két nagy épületcsoport helyiségeinek több mennyezetén a székelyföldi régi diszítmények ügyes felhasználásával.

Nem hallgathatjuk el, hogy Árpádkori emlékeink kiállításának területe igen szűk. Több kiállítni való emlkékünk is volt volna; pedig az építési maradványoknak már így sem maradt e csoportban helye, hanem a renaissance és barokkori emlékeknek szánt épület-csoport egyik termébe került több XI. százévi faragott kő, hol a magyarországi műemlékek eddig felvett és lerajzolt képei láthatók.

IVHAJLÁSÚ PÁRKÁNY SZÉKES-FEHÉRVÁRRÓL.

Árpádkori emlékeinkből a kiállításon képviselve látjuk a legtöbb művészeti ágat és műtörténetünk majd minden szakasza bővül az itteni emlékek által.

A kiállítás instructiv irányából folyólag minden nevezetesebb korszak gyűjteményében ott találjuk Magyarország akkori állapotának térrajzát. Így a gyűjteménysorozatot a románkori keresztfolyosón Magyarország honfoglaláskori térképe nyítja meg, a melyet Pauler Gyula és Szendrei J. szerkesztett. Az ekkori emlékeket pedig egy *kecskeméti* és egy *törteli* lovassír tartalma, eredeti elrendezésben tűnteti fel. De nem találjuk a *magyarországi monumentalis építkezésnek térképét*, holott ez is méltán foglalhatott volna itt helyet és tán emberünk is akadt volna, ki ezt összeállítsa.

Szt.-István korszakát ismét Magyarország térképe nyitja meg, a mely az ország állapotát az ő halálakor tünteti fel. Itt a keresztfolyosó egy-két oldalán találjuk aztán az Árpád házi királyaink korabeli templomok és szoborművek maradványait, részint eredetiben, részint gipsz másolatokban. Ilyenek: Szt.-István székes-fejérvári és esztergomi bazilikáinak legrégibb maradványai, domború művekkel diszített épületrészei, a melyek eddig szakemberek előtt még ismeretlenek, mivel Henszlmann ezeket nem méltatta kellő figyelemre, s csak keveset közölt belőlük, ki nem elégítő pontosságú rajzokban. Székes-Fejérvárról itt számos darab található, melyek között van néhány a III. Béla templomából is, de a nagy rész csakis a XI. százévi eredeti bazilikából eredhet. E darabok mint ilyenek többi Árpádkori épület-maradványaink korának meghatározásában jó szolgálatot tesznek. Ilyen *két kis oszlopfej-töredék*. Az egyiken pálma-

leveles diszítményt, a másikon már csavaros szárú és minden tekintetben elütő növénymotivumot találunk, Az előbbi első tekintetre korábbi, mint az utóbbi: *az* XI. *ez* XII. századévi munka lehet.

Többször előjő a székes-fejérvári domborúművel diszített épülettöredékek közt egy sajátos henger-pálcza fonadék; hosszúkás medaillonjait mindenütt három-négy közös kocsányú, újjazott szárnyaslevél tölti be. Ha szőlőszerű bogyóval nem volna Kapcsolatban egyenként cserfa, közös száraikon pedig szelid gesztenyefa levelének kellene tartanunk. Így e bogyók miatt szőlőindafonadéknak kell neveznünk, mely két sik lapot egy nagy álló archivoltot, egy az előbbihez hasonlóan három darabból álló, homorított pilléroszlopot diszít, és sem a motivum, sem a stilizálás, de főkép a domborítás mértékénél fogva, semmi kapcsolatba nem hozható a XII. és XIII. századból nálunk és másutt előjövő, hasonló nemű ornamentumokkal. Ellenben igen közel áll a *pécsi székesegyház* bontásakor előjött *kősátor* egyik vizszintes párkányának diszítményéhez, habár ennek épen ilyen hengerinda fonadéka és szőlőgerezdes újjas levelei erősebben kidomborodnak, a minek különben az is lehet oka, hogy a székes-fejérvári köveket már 20—30 év óta mossa az eső, míg a pécsiek a kősátor elpusztulása óta befalazva levén, az idő még az egykori kék alapfestés és az aranyozás vörös alapszinét, sőt az egykori égés nyomait sem tudta róluk lemosni. Ez a félhenger párkánykő szintén itt látható kiállításunkon, a renaissance-kori emlékek épületében, a Műemlék Országos bizottságának rajzai termében.

IVHAJLÁSÚ PÁRKÁNY SZÉKESFEHÉRVÁRRÓL.

Nem kevésbbé érdekes egy másik, akanthus-levélnek nevezhető motivum, mely szintén az említett székes-fejérvári nagy archivolt karniés-én és egy pécsi félköríves fülke-bélés külső tagján olyan hasonló

alakban jő elő, hogy bátran egy korú, sőt egy kéz munkájának tarthatók. A székes-fejérvári Szt.-Istvánkori bazilika és a pécsi székesegyház sokszor emlegetett oltársátor maradványainak domború művű ornamentumai azonban nemcsak véletlenül e két töredéken, hanem mondhatni rendszeresen, úgy hasonlítanak egymáshoz, mint ugyanannak a mesteremberneк korábbi és későbbi munkái. (I. és II. ábra.)

Erre mutat még egy hármas szalag fonadékkal diszített kőlap, melyen növényi motivumnak nyoma sincs. Ez a diszítmény, kezdve a felsőitáliai VI. százévbeli maradványokon minden nyugateurópai nemzet XI—XII. százévbeli ilyennemű töredékein előjő; mégis sehol sem hasonlóbb alakban, mint a pécsi és székes-fehérvári épületmaradványokon, és még legfölebb a dalmácziai, XI. százévi épületeken s az Álmos herczeg által Szegzárdon 1050-ben alapított kolostortemplom egy oszlopfejezetén, mely kiállításunkon a román keresztfolyosón más két ottani oszlopfejezettel együtt látható.

Vastag hengertagú pálcza-fonadékot találunk még, magas domborítással, hármas hegyes újjú levelekkel, egy másik székes-fehérvári és egészen megfelelő alakban egy pécsi alaktalan kődarabon, mely utóbbit a csúcsíves korban boltozatbordának alakították át és e részét zöldre festették.

Egy kisebb szögletlevél nélküli attikai háromnegyed oszlopláb is, a maga idomtalan arányaival méltán a pécsi hasonló nemű legrégibb töredékek mellé állítható.

Végre a kettős lapos indaszalagból font és szembenéző, hármas újjú palmettákkal kitöltött medaillonmotivum is egészen hasonló rajz, stilizálás és domborításban jő elő a Szt.-István bazilikájának egy, két oldalán és domborított élén domború művű diszítménynyel rakott archivolt darabján és a pécsi székesegyház számos töredékén, de különösen két szép, 96 cm. magas és 18—20 cm. átmérőjü henger oszloptörzsön, melyeknek felületét egészen ilyen motivumu domború diszítmény borítja, s a melyek szintén láthatók kiállításunkon.

Szt.-István székes-fejérvári bazilikájának kiásott romjai közül jött napfényre és látható kiállításunkon egy nagy arkádív homlokfalának töredéke, a melyet elmosódó hullámvonalu diszítmény borít, de ez első tekintetre élesen elkülöníthető minden többi ottani és másutt található XI. százévi kőornamentumtól, s így csak is a III. Béla alatt újjá épített templomból eredhet. Egy kis darab símára csiszolt vörös márványlap pedig, a melybe diszítésül két kis csúcsív van szines mozaikból belerakva és fényesre csiszolva, bizonyságot tesz arról, hogy Szt.-István bazilikáját még a XIV. százévben is eredeti fényéhez méltóan márvány és mozaikkal diszítették.

Végre az eredeti apsis mozaik töredékeiből, melyet bizonyosan

olasz munkások még Szt.-István életében raktak fel az ő fényes temploma falaira, ma csak egy 10 négyzet cm. nagyságú töredék és egy-két marok széthullott egyes mozaikkoczkát tudunk felmutatni. Az előbbi csekély összefüggő darab, laza mészhabarcs ágyában szintén látható kiállításunkon a jáki templom mintájára épített kápolna egyik üvegszekrényében a pecsétnyomók között.

Mindezek a maradványok néhány más töredékkel együtt a székesfejérvári püspökség tulajdonai és az ottani püspöki parkból kerültek kiállításunkra. Ha hinni lehet a Henszlmann-féle ottani ásatások némely szemtanúi elbeszélésének: akkor ilyen ornamentalis töredék még a föld alatt is lappang több darab, kivált a melyeket nehézségüknél fogva a mély árkokból nem emeltek ki, hanem ismét betemettek. Ki tudja mikor jönnek ezek ismét napfényre!

Székes-Fehérvárnál is több építési és ornamentális plasztikai maradványt állított ki Pécs; sőt állíthatott volna még jóval többet és rendszeresen összefüggő szerves egészszé csoportosítható maradványokat is, ha egész Árpádkori építési kiállításunkat nem szorítják egy igénytelen terjedelmű folyosóra és egy szögletbe. Így is a mi Pécsről, Esztergomból együtt van, továbbá egy-két más helyről való töredék, kiegészítve néhány gyulafehérvári, zsámbéki, több jáki és más domború és szoborműnek gipszmásolataival: Árpádkori építkezésünknek legalább ornamentális és plasztikai vonásait tanulságos módon tünteti fel és szemmel láthatóan mutatja: milyen éles különbség észlelhető nálunk e téren már a XI. és XIII. százév között. Sőt azt is látjuk, hogy mikor és mely területeken érvényesült az olasz és a franczia mesterek befolyása.

A pécsi, már ismeretes lejárati domborművekből csak mutatványokat látunk. Ilyenek: 1. Az angyal a vétkező emberpárt a paradicsomból kiűzi. 2. Ádám és Éva esznek a tiltott gyümölcsből. 3. Sámson megöli az oroszlánt. 4. A megvakított Sámsont egy ifjú elvezeti. Sámson egy fát tövestől kitép, melyből madarak repülnek ki. (Hegy kitépése gyökerestől?); és Sámson átölelve az oszlopot, Istenhez fohászkodik, hogy adja vissza erejét. 5. Két pásztor, kik az égen megjelenő csillagból megtudják, hogy Messiás született.

A kiknek nem volt eddig alkalmuk ezeket a részben csak most előkerült, és elzárva tartott becses maradványokat eredetiben látni, bizonyosan érdeklődéssel fogják rajta a XII—XIII. százév magyarországi plasztikájának sajátságait tanulmányozni. Különösen a ruházat diszítményei vizsgálhatók ezeken tüzetesen; továbbá a mintázás és faragás általános habitusa, a melyet az eddigi reproductiok, fájdalom, nem adhatnak vissza hűen. Még tanulságosabb volna ezek vizsgálata, ha szemben látnók a somogyvári kastély vestibulumában levő kupahegyi domború műveket, a melyek több más, eddig kiadatlan ornamentális és

figurális maradványnyal együtt a Szt.-László által 1095 alapított Benedek-rendi monostortemplomból maradtak fenn és a folyamatban levő ásás alkalmával jöttek elő. Épen úgy nélkülözi kiállításunk az évek óta restauratio alatt levő *harinai* templomnak sok tekintetben érdekes maradványait, a melyek ott a templomban és templom körül s a pap pinczéjében széthányva hevernek. Ezeknek igen primitiv faragványai még inkább megerősítenék a szakembereket abban a különben már Eitelberger által kifejezett véleményben, hogy nálunk minden külföldi befolyás mellett e téren igen korán belföldi kőfaragók munkáival is találkozunk.

Különben fájlalni lehet, hogy a pécsi lejáratok nagybecsű szoborművei és a lépcsők alól előkerült kősátor, nem nyert kiállításunkon olyan helyet, a minőt megérdemelt volna, a mely t. i. feltüntetné némi kiegészítéssel a két lejárat terjedelmét és egész ornamentikáját, az egykor közöttök létezett fényes kősátorral együtt, holott mindezt némi tanulmány és kevés költséggel jól meg lehetett volna csinálni ; s ez tán a pécsi káptalant is rábirta volna, hogy tegyen immár valamit e maradványok tudományos értékesíthetése dolgában.

A szűk helyi viszonyok és az idevágó emlékek összegyűjtésére szabott rövid idő miatt itt még csak nehány kisebb szobortöredéket látunk Pécsről, a melyek különben is összefüggésökből kiszakítva csak azt mutatják, hogy a pécsi székesegyház már az Árpádok korában többször, több kézből eredő szoborművel gazdagodott. Ilyenek :

Egy «Szt.-Bartholomeus» köriratu igen primitiv félköríves domború mű, melyet két pálmaág diszít, és a mely egykor valamely fülke mélyedésében állhatott. Egy másik magas domború műven négy meztelen térdalak az egykori kék alapfestés, az alakokon pedig az aranyozás vörös aláfestésével tünik ki. E rémes nézésű, sovány gyermekarczok és a sajátos elhelyezés (kettő-kettő egy sorban vastag négyszögű vizszintes gerendától elválasztva) nehezen érthetők.

Két csupa gyöngyös körökkel rakott ruháju kis torzó, egy gyöngyös koronáju, szakálas szinezett fej és két feliratos apostol három negyed domború művű torzója, a pécsi székesegyház különfaju szobormaradványaiból egy-egy mutatványnak vehető, a melyekből látni, milyen eltérő korok és különböző felfogású, sőt különböző nemzetiségű kőfaragók dolgoztak e helyen.

Épen ilyen sajátos különféleséget látunk a pécsi székesegyházból kiállított ornamentális faragványok között is. Első helyen említendő az egykori kősátor részeiből az itt látható félhenger oszlopos pillér lábazata és fejezete, a rákövetkező boltozatborda egy része és ennek záró kövével együtt, melyet medaillonban a lobogós Istenbárányának domború képe diszít. Itt látható még e kősátor két falpillére és a bejárat

archivoltjának egy ívrészlete, két egészen ornamentumokkal födött henger oszloptörzs egy vizszintes párkány a sátor keleti faláról és egy darab a főpárkányból stb. Már e csekély számu mutatványból is megláthatják az érdeklődők, hogy e ritka becsű lelet az egykorú kősátornak csaknem minden lényeges részéből maradt fenn valami.

Ismeretes, hogy e töredékek az egykori néphajóból a presbyteriumba vezető főlépcső alatt lappangtak, számos töredék pedig a főhajó egyik pillérének fundamentuma és csúcsíves korban épített diadalívnek padláson levő részéből, sőt a déli lejárat egyik domború műve mögül került elő.

Minthogy e töredékek gondos felmérése alapján sikerült az egész kősátornak reconstructiója, és az egésznek tüzetes leirása közzétételre vár, itt csak a kiállított töredékek értelmezéseként mondunk el róla egyet-mást. A pécsi székesegyház felső temploma 265 cm.-re emelkedik a néphajó padlója fölé, s e kiemelkedés falához hajdan egy circa 380 cm. mély és 450 cm. széles tömör kősátor támaszkodott, melyet valószinűleg a templomnak csúcsíves átalakítása idején romboltak szét, s helyére a felső templomba vezető lépcsőt, a török kiűzetése utáni átalakítás alkalmával pedig az altemplomba külön lejáratot vágtak. Még is e ritka szép alkotmány két keleti pillére, sőt más töredéke is e sok viszontagságot eredeti helyén átélte, úgy hogy a legújabbi bontás alkalmával, midőn a lépcsőket elhordták, a hajdani kősátor alaprajzát a bejárat kivételével meg lehetett állapitani. Így két összeillő pillértöredék, a reá illő egyetlen oszlopfej, s a boltozatbordarészletek ívei a valószinű magasság megállapítását is lehetővé tették. Csak a bejárat és a külső párkányzat lehet még vita tárgya, de legalább a valószinűség ezekre nézve is kézzelfogható. Az egész kőmennyezet minden részét kivül-belől igen változatos mintázatú, kék alapról kiemelkedő, egészen aranyozott domború művű diszítés lepte el. E tömör építésű, három oldalról egészen zárt, csupán a tágas félkörívű bejáraton át megvilágított mennyezet rendeltetése felől az építőmesterek és archæologusok a bontás alkalmával abban a véleményben voltak, hogy ez az egykori ú. n. nép- vagy laikus-oltár mennyezete volt; s ebben a meggyőződésben Schmidt építőtanácsos, helyére oltárt állított, de ciborium nélkül, mert ezt a felsőtemplom elejére helyezett püspöki vagy főoltár számára kellett fölépítenie.

Ennek a véleménynek helyességét azonban méltán kétségbe lehet venni, mivel a kőmennyezet keleti falán annak padlójától mintegy 113 cm. magasan egy diszített vizszintes párkány futott végig, a mely lehetetlenné teszi, hogy e falhoz oltárasztal támaszkodott volna; a kőmennyezet közepén, az az szabadon sem állhatott oltárasztal, mert erre a tér igen szűk volt. Ilyen körülmények közt azt kell hinnünk, hogy

ez a tömött kőépületecske vagy confessio volt, mely alatt valamely szentnek teteme volt elhelyezve, vagy pedig baptisterum, keresztelő kút, a melyben a XI. százévben még felnőtteket bemártás által kereszteltek. Mind a két föltevés támogatására Itália ez időbeli templomaiban elég analogiát találunk; de még is többet arra, hogy confessio mint baptisterium, habár ilyet is találunk épen a megfelelő helyen. Egyelőre tehát csak annyit mondhatunk bizonyosnak, hogy ez a kősátor, nem oltármennyezet (ciborium), s ez alatt oltár soha sem állott; hanem bármi volt alatta, erős alkatánál és egész elrendezésénél fogva csakis *alapja* lehetett a föléje emelt fő- vagy püspöki oltárasztalnak és az e fölé boruló oltársátor (ciborium)-nak. Annyival bizonyosabbnak vehető ez utóbbi föltevés, mivel a szóban forgó tulajdonképeni, oszlopon szabadon álló ciboriumnak egyes részei fennmaradtak. Kiállításunkon e tömör, beboltozott alapépítményből, fájdalom, csak az éjszakkeleti félhengeroszlopos pillér és az ettől jobbra-balra felhaladó más két lapos, domború művű diszítményekkel rakott pillér látható, mely a sátor keleti és déli falán, s ezeknek megfelelő a több szögletekben is emelkedett. Itt van továbbá a zárókő, melyet, mint említém, az Isten báránya és dús ornamentum fed; itt a keleti fal vizszintes párkányköve és egy-egy darab a két falpillérből, melyek közül az egyiket, a keleti falon lévőt, alsó tagjában egy fejjel felfelé helyezett oroszlán, s az ennek szájából és körmei közül felfutó pálmaleveles kettős lapos fonadék, a másikat pedig ugyanilyen medaillonok sorozata diszíti. A bejáratot oldalon diszítő archivoltja is látható itt, s az a két 96 cm. magas, teljesen domború művű diszítménynyel borított hengeroszloptörzs is valószinűen a bejáratot diszítette. Látni még homorú, két oldalán is munkába vett, egyiken félbe hagyott párkánykövet, a mely legjobban illik a kősátor külső, koszorúpárkányának.

Mindezek a töredékek, eltekintve attól, hogy a Pécsett levő többi széthányt töredékkel együtt legalább gipszutánzatban kiegészítve *szerves egészszé alakíthatók*, kiállításunkon elég érdeket nyernek az által is, hogy a Szt.-István székes-fejérvári bazilikájának számos töredékével szembe állíthatók; s így a kit érdekel, megláthatja, hogy pl. épen az a három újjú palmettás szalagfonadék, a mely Fejérvárott egy hengerélű s két lapján diszített archivolt-on előjő, minden izében feltalálható a pécsi kősátor bejárati archivoltjának tartható öt oldalán diszített töredéken s a hengeroszlopokon is, mint már fönnebb kiemeltük.

Becses három oszlopfej látható kiállításunkon Szegszárdról, melyek csak is az Álmos herczeg által 1055-ben alapított s valószinűleg még a XI. százév folyamán Olaszországból jött munkások által épített monostortemplom maradványai lehetnek. E három közül egy fehér márvány, koczkaoszlopfőre emlékeztető hosszúkás gyámkőnek, a mely t. i.

valamely hengeroszlop fejezetének abacusa fölött, két árkádívet tartott, minden lapján eltérő, közben még emberfejjel is vegyített lapos indaszallagdiszítményt láthatunk, a mely minden tekintetben a ravennai VIII—XI. százévi hasonló fonadékdiszítményekre vall. Épen így a másik kettő is, kivált az, a melyen a széles, durva faragású hármas szalag laza hálóként borítja a meglehetősen idomtalan koczka-oszlopfejezetet.

Egy tekintet e figurális és ornamentális faragványokra mindenkit meggyőzhet, hogy a míg a szegzárdi diszítmények legközelebb állanak az olaszországi előmintákhoz, sőt ezek csakis az említett munkások kezei közül kerülhettek ki, addig a székes-fejérvári és a pécsi kősátor töredékei magukban külön, de mindenesetre XI. százévi és olasz befolyás

OSZLOPRÓL VALÓ GYÁMKŐ SZEGSZÁRDRÓL (ALULRÓL.)

alatt készült ékítménycsoportot alkotnak. Míg a pécsi lejárati szoborművek és ezek ornamentalis része, minők a kiállítási keresztfolyosón látható képkeretek és több apró domborműves diszítmény, parapetum stb. a motivumok különbözősége, azok tömöttsége, finom rajza és faragása által világosan elárulják, hogy jóval későbbi, jóval fejlettebb kor művei, s a nevezetes bibliai jelenetek kőképeivel együtt nem *olasz iskolabelieknek* tarthatók. Hogy franczia eredetűek-e, mint már Henszlmann, olyan nagy előszeretettel és akkora tudományos apparatussal oly sokszor igyekezett megbizonyítani, egyelőre, úgy vélem, eldönthetetlen. A franczia befolyásnak igen nagy tere volt nálunk Jákon, Vértes-Szent-Kereszten és több más helyen, de nem Székes-Fejérvárt, Pécsett, Esztergomban stb., szóval nem azokon a helyeken, a hol már a XI. százévben monumentális épületek létezését mutathatjuk ki.

Esztergom is néhány becses, és eddig kiadatlan domború műves töredékkel járul ennek a véleménynek megerősítéséhez. Itt látunk a herczegprimási muzeumból 19 építési részletet, a melyek közül XI. százévbelinek tartható az a *két oszlopfő*, a mely a román izlésű kápolna egyik fülkéjében, s az a harmadik, a mely a folyosón a szegzárdiak között, s egy negyedik, a mely szintén a folyosón, a kápolna ajtajától jobbra egy pécsi, Ádám és Kentaurral diszített oszlopfőn, s egy XIII. százévi, szintén esztergomi friesre helyezve látható.

A keresztfolyosó éjszaki felén a mellvédfalon látható kisebb, sárkányos, emberfejes és finom mintázású, növénydiszítményekkel borított kisebb oszlopfejek épen annyira elütnek a XI. százévi, ilyen nemű faragványoktól, mint a pécsi XI. és XIII. százévbelieknél láttuk. E feltünően szép rajzú, tömött mintájú és erősen kidomborított reliefes oszlopfejecskék, s az a szőlőleveles fries, a keresztfolyosó bejáratához helyezett vörösmárvány oroszlán már késő románkori, ha nem épen átmeneti időből való maradvány lehet.

Ezeken az Árpádkori eredeti építési maradványokon kívül több becses plasztikai műnek gipsz másolatát is elkészítette a történelmi főcsoport igazgatósága, s ezzel lehetővé tette olyan részletek tanulmányozását, a melyekhez a helyi viszonyoknál fogva eddig vagy általán nem vagy csak nehezen lehetett férni. Ilyenek a gyula-fejérvári templomnak több románkori oszlopfejezete a főapsisban igen magasan levő két Szt.-Mihály arkangyalt ábrázoló magas reliefje, egy konsolra helyezett, kigyót ölő griffmadár domború műben, a melynek rajza látható ugyan az Orsz. műemlékek bizottságának rajzai felvételei közt is, de természetesen stilistikai tekintetben, csak a gipsz után tanulmányozható.

A jáki templom kapuzatát az orom apostolszobraival némi kiegészítéssel együtt megtaláljuk módosított másolatban a román kápolnán, melynek belseje is több itteni oszlopfejezetet eredeti nagyságban és bronz szinűre festve tüntet fel. A homlokzat Szüz-Mária szobrát és a kapuzat oszlophordó oroszlánjait kiegészítve tették a helyére, de a kápolna belsejében a hű másolat is látható; épen úgy mint Krisztusnak, Szt.-Péternek és még más apostolnak szobra is külön gipszöntvényben közelről vizsgálható a folyosón.

Néhány zsámbéki friestöredék és a XXX. teremben néhány földvári (Brassóm.) átmeneti korból származó oszlopfejezet és gyámkő gipszmásolata egészíti ki a XI—XIII. százévbeli maradványainknak kis gyüjteményét.

Itt látjuk továbbá a Magyar Nemzeti Muzeum gazdag domború műgyüjteményéből a budai Mátyás-templom és a kalocsai ásatásoknál előjött építési maradványok nehány darabját, átmeneti korú oszlopfőket, friestöredékeket stb. s egy terjedelmesebb magas ornamentalis reliefet,

Ez utóbbi a kereszt folyosón az esztergomi oroszlán mellett a többi a csúcsíves épület földszinti helyiségében.

A csúcsíveskori építés maradványaiból aránylag kevesebbet találunk a kiállításon (kivált eredetiben) mint a félköríves izlés idejéből, a minek természetesen oka az, hogy csúcsíves épületeink többé-kevésbbé ép állapotban helyökön állanak. E mellett szép részleteket látunk ez időbeli építésünk emlékeiből magokon a kiállítási épületeken, habár ezeknek magában tudományos értéke nincs. Ilyenek a vajda-hunyadi vár némely főbb részlete, a Nebojsze toronynyal, a csötörtökhelyi templom szentélye, ugyanennek énekkarából egy részlet, a segesvári lebontott torony különböző korú átalakításaival együtt stb. Szép boltozatborda- és konsolrészletek gipszmásolatait látjuk kiállítva a gyulafejérvári és Brassó melletti földvári templomból stb. Néhány érdekes cul-de-lampe került kiállításunkra eredetiben az esztergomi primási muzeumból stb.

A csúcsíveskori szobrászatot a kassai székesegyház és Szt.-Mihály kápolna ismert domború műveinek (Szt -Erzsébet jócselekedetei, az utolsó itélet stb.) gipszmásolatait a Kir. József-Műegyetem engedte át. Annál gazdagabb azonban XV. és XVI. százévi eredeti szárnyas oltárokban a kiállítás, de ezekről külön kell szólanunk.

A renaissance építési maradványokat első sorban és igazán méltóan az esztergomi Bakócz Tamás kápolnájának eredeti nagyságú hű utánzata képviseli; ezzel szemben pedig a gyula-fejérvári székesegyháznak Lázó János erdélyi főesperes által készíttetett remek főkapuját látjuk szintén gipsz másolatban. Eredeti művet a magy. nemzeti muzeumbeli Mátyás királyféle budai palotatöredékein kívül, fájdalom, keveset találunk. Idevágó emlékeink is részint megsemmisültek, részint nem mozdíthatók el helyökből. Az irodalomban ismeretlen renaissance építési részletet pedig másolatban sem sikerült a kiállítás számára szerezni.

Annál gazdagabb e tekintetben kiállításunk a XV., XVI. és XVII. százévi síremlékek hű másolataiban, a melyek a többi szobrászati művekkel egyetemben külön tanulmányt érdemelnek.

Budapest, 1896. május 15. *Gerecze Péter dr.*

RÉGI FATEMPLOMOK SZILÁGYMEGYÉBEN.

Barboluoviciu Alimp püspöki helyettestől értesültem, hogy Szilágy vármegyében több helyt régi gör. kath. fatemplomok fordulnak elő. Ezek közül még ez év folyamán az alsóbánit és felsőszékit lebontják, mert helyettök kőből akarnak ujat épiteni. Mielőtt azonban a multnak ezen emlékeit, melyeket a vallásos buzgóság emelt, lebontanák, elhatároztuk, hogy alkalmas időben minél hamarább kirándulunk a helyszinre

Alsó Bán Szilágy-Somlyótól körülbelül 3 óra távolságnyira szelid lejtésü emelkedésen fekszik. Helyét egykor rengeteg erdőség borította; ennek közepében emberemlékezetet meghaladó időben építették a templomot, mely erős és vastag tölgyfából készült. A négyszegletes gerendák ácsoltak. Végeik a sarkokon az összerovás után kiállók; a csorbázatok fel-le lépcsőzetesek, melylyel, úgy látszik, külsőleg némi csint akartak kifejezni. A templom 11 méter hosszu, $4^1/_2$ m. széles; sanctuariuma pedig a nyolczszög három oldalával záródik. Ezzel szemben másik végében a templomot egyenes zárásu fal határolja. Ajtó vagy ablakféle nyilás ezen egyáltalában hiányzik. A meredek tetőzetet jelenleg korhadt zsindely fedi. A falakat pedig az idő viszontagságaitól a messze kiugró ereszet védi teljesen. A templom tornya négyszögletü, törpe. Oldalai azonban nyiltak. Talán azért, hogy az amúgy is kis harangok hangja e nyilásokon át annál jobban terjedjen. Erre következik a nyolczoldalu sisak, mely négy oszloptestre nehezedik. Alsó része szélesebb és csonka gulához hasonlít; felső része ellenben karcsu és magas. A szentegyház bejárata négyszögletü ajtóval oldalt nyilik a templom belsejébe. Keretén jobbról és balról valamint a szemöldökfán három kötélforma ékítés és rózsaalakú diszítések láthatók. A templom belseje három, egymástól külön elválasztott részre oszlik. Mindjárt a bemenetnél a női szakaszba lépünk. Ez hosszas, téglaalakú négyszög, alig két méter magas vizszintes mennyezettel. Falait egykor képek diszítették. De ezeknek ma már nyomaira sem akadunk, ha csak egy-két sárga-barna szinfoltot nem tekintünk annak. A női szakaszból alacsony ajtón át, melynek szemöldökfáját csak újabb időben emelték magasabbra, jutunk a férfi osztályba. Ez a templom legtágasabb része. Hossza 6 m. és szélessége $4^1/_2$ m., felső részét pedig jó magas donga-boltozat borítja. A férfi osztályt az u. n. iconostas (képfal) választja el a sanctuariumtól. A falakat miként a boltozatot a szentirásból ismert alakokkal vagy szentekkel ékesítették. Ezeket enyves alapra festették. A képek elég élénk szinűek és jó megtartásúak. Kiválóan uralkodó benne a sárga, barna, vörös, és növénydíszeknél a zöld szín. Művészeti becsök e falképeknek nincsen. Ezeket egyszerűen mint az iparos-gyakorlat termékeiül kell tekintenünk. A falképek sorából különösen a statio-képek, melyek Krisztus Urunk kinszenvedését az utolsó vacsorától haláláig ábrázolják, érdemelnek fölemlítést. A sanctuariumban az oltáron kivül találjuk az előkészítő asztalt (mensa preparationis). Valahány ilyen falképes gör. kath. fatemplomot csak láttam, mindenütt úgy találtam, hogy az előkészítő asztal felett Üdvözitőnk az oltári szentséget symbolisálja. E falképtől jobbra és balra régi patriarchák és szentek festett alakjai fordulnak elő. Hogy e falképek, daczára a gyarló kivitelnek, mégis élénk színt mutatnak és el nem avultak, talán onnét van, mivel ráfestéssel

időközönkint mindig megujították. A templom néhány alig 30—40 cm. magas ablakon át kapja gyér világosságát. E körülménynek tulajdonítható, hogy a templomban oly mystikus félhomály uralkodik.

Ami a templom korát illeti, szóhagyomány és egyéb följegyzések hiányában, teljes bizonyossággal meg nem állapíthatjuk. Van azonban a templom külső szinén négy cyrill betű, melyeket a sanctuarium felső falgerendájába véstek belé. Alakjuk a következő: Az első betünek, amint látszik, az olvasásnál jelen alakjában nincs semmi jelentménye. Ez talán rossz vésés vagy utólagos kipattogzás folytán vált felismerhetetlenné. Ellenben a többi három betű Barboluoviciu Alimp püspöki helyettes és Moldován János gör. kath. lelkész magyarázata szerint 255-t tesz. Ezen körülményből azt következtethetnők, hogy e hibás metszetű betű a számsorban talán egyet jelent, és az ács az 1255-ik évszámot akarta a gerendában az utókor számára megörökíteni. Csakhogy ezen jóhiszemü felfogással szemben oklevelek bizonyítják, hogy az oláhok vagy rumének csak Károly király idejében tüntek fel egész Erdélyben. «Krasznamegyében (ennek egy része jelenleg Szilágy vármegye) is 1341-ben oláh falvaknak (villae olacales) Fyzes, Zeek, Ellews (ma Elgyis illetőleg Elyüs), Halmos (ma Halmosd), Tuzateleke (ma Tusza), Mikóháza, Csizér, Detrehháza (ma Detrehem), Fulkechel (Keczel) vannak megnevezve, melyek Valkó várhoz tartoztak (terrae ad Volko pertinentis, cuius utilitates Olachii ad eundem Volko percepissent et nunc perciperent)». Anjoukori oklevéltár IV. 143. Lásd Hunfalvy Pál után Dr. Réthy László: «Az oláhok története» I. k. 438 l. Szerző továbbá fölemlíti Densusian sorait is, ki a 669. lapon a következőket mondja: «Mai multe comune cu dreptu românescu (villae olakales) in districtulu Valkău diu comitatulu Crasnei». Azaz: «Sok rumun jogú község (villae olakales) Valkó kerületben. Krasznamegyében»; csakhogy teszi hozzá szerző, a villa olacalis nem rumun jogú falvat, hanem a várhoz tartozó oláh lakosságú falut jelent. (Idézett mű I. k. LX. l.) A fentemlített okiratból tehát kitetszik, hogy rumunok Szilágy vármegyében már a XIV. évszázban laknak.

Mindamellett a templom építését nem ez évszáz valamelyik tizedébe, hanem a XVI. évszáz közepére vagy annak a végére illesztjük bele.

Teszszük pedig azon okból, mivel a templom a környéken előforduló fa-imaházakkal egyazon terv szerint épült. Valószínű azonban, hogy e templom a többinek is mintáúl szolgált, mert népünk e hajlékot már régtől fogva mindig híres búcsújáróhelynek ismerte. A nép a régi templomokat éppen régiségöknél fogva tartja Isten különösen kiválasztott és kegyelemosztó helyének, A fentemlített Füzes valamint Kis-Derzsida népe, noha templomaik 1600—1650 között épül-

tek, még mai nap is elzarándokol Alsó-Bánba, a mi aligha történnék meg, ha templomaik régiebbek lettek volna az alsó-báninál. Ámde a templom így is több mint 300 éves multtal dicsekedhetik. Fönállását különösen ama körülménynek köszönheti, hogy a tetőzettől a messze kiálló eresz az erős és vastag tölgyfagerendákat a hótól és esőtől mindenkoron teljesen védte. Ehhez járúl továbbá a templomnak magas és szabad, valamint szellős helyen való fekvése, mind oly tényező, mely a faanyagot a korhadástól szintén megótalmazza. Szécsi Zsigmond «Erdőhasználattan» 62—63. ll. után jeleztem, hogy a tölgyfa, ha azt a nedvesség és szárazság váltakozó befolyásától megóvjuk, nemcsak évszázakig, hanem évezrekig is eláll. Ide vonatkozólag az «Erdészeti Lapok» 1881. évfolyamában a 464—465. lapokon szintén olvashatjuk, hogy a Vypusteki barlangban, Kiritein mellett Morvaországban, ép megtartású tölgyfa hasábot találtak több eszközzel, mely a kőkorból maradt reánk. Ezek alapján tehát, a mi a tölgyfa tartósságát illeti, nem képzelnének lehetetlenséget, kik azt állítják, hogy a templomot 1255-ben építették, ha a négy cyrill betű csakugyan évszámot jelent, és nem a jámbor templomalapítók (férj és feleség) neveinek kezdőbetűi. — De ezen esetben föl kell tennünk, hogy az oláhok, kiket II. Endre király 1222-ben telepített le Szörény vármegyébe és Erdély déli részeibe egészen az Olt folyóig, rövid 3 évtized alatt már papostól elvándoroltak oly messze északra. Ez talán még sem valószínű.

Alsó-Bántól nyugatra találjuk *Füzest*. Régi fatemploma a följegyzések szerint 1600-ban épült. Ez mind alakra, mind nagyságra nézve az alsóbáni fatemplomnak mása. Itt különösen kiemeljük a falképeket, melyeket nemcsak a templom belsejében, hanem kivülről is festettek a falra. Kívül a templom nyugati oldalán találjuk balról: Izsák, Ábrahám és Jákob patriarchákat, középen: Jézust trónuson ülve, és tőle jobbra egy angyalt, a mint mérleggel kezében a jó cselekedeteket és bűnöket mérlegeli. A rosszakat pokolra küldi. Az ördögöket, kik már mohón várják az elkárhozottakat, kecskefejjel, bakszarvakkal és szakállal ábrázolták, kezeik és lábaik állati karmokkal ellátvák, és testük hosszú, bojtos farokban végződik. A templom déli oldalán látjuk Keresztelő Szent János fekvő alakját, a mint Herodes és Herodiás leányának, Szaloménék ölében tálczára hajtja fejét. Mellette a hóhér áll pallossal kezében. E képtől jobbra találjuk Illést, kinek szekerét két szárnyas ló vonja. Ezeken kívül festett terebélyfa és templom tölti ki a még fenlevő tért. A templom bejáratánál azonnal szembe tünik a négyszegletű kereten a 3 kötélforma diszítés. A női osztályba lépve, mely talán az előcsarnoknak felel meg, találjuk az öt okos és az öt esztelen szűz alakját lámpással kezökben a falra kifestve. E csoporttól jobbra Jézus és tanítványai a hajóban láthatók, a mint Krisztus a háborgó tenger hullámait lecsendesíti.

A falak többi részeit szentek, patriarchák festett alakjai foglalják el. Az alacsony vízszintes mennyezeten harsonát fuvó angyalok fordulnak elő. A férfi osztályban az alsóbáni templomnál már ismeretes keresztuti képek, és az iconostassal szemben Ádám és Éva a tiltott fával szemlélhetők. A sanctuariumban Krisztus, az apostolok és szentek, valamint a próféták képei vannak. E falképeket, mint az a templom feliratából kitetszik — hihetőleg újból — 1825-ben festették.

Mind régiségénél, mind pedig falképeinek érdekes voltánál fogva egyaránt figyelemre méltó a *kisderzsidai* templom. A kisderzsidai gör. kath. fatemplom a schematismus adatai szerint 1600 és 1650 között épült. Azóta már egyszer eredeti helyéről is elmozdították. Ugyanekkor ástak neki uj alapfalakat, és a régi talpfákat ujakkal helyettesítették. Nagyságra nézve az előbbeniekkel egyezik meg. Külseje csak annyiban tér el tőlük, hogy toronysisakjának felső nagyobb része karcsú kúpalakú, míg alja négyszögű csonka gulához hasonlít tompított sarkokkal. A sisak ezen részében mindegyik sarkon egy-egy tornyocska áll. Különbség mutatkozik továbbá azon sajátságban is, hogy az egyház déli oldalán kívülről egy oszlopokkal ellátott folyosó vezet el, melynek pilléreit félkörös ívek kötik össze. Kívül a folyóson az ajtó mindkét oldalán Mihály és Gábor arkangyal képe fordul elő. Gábor után a 12 apostol következik sorban egymás után. Péter és Pál előtt szűz Mária áll. Legérdekesebbek a női szakasz falképei. Balról az üdvözültek Ábrahám kebelében láthatók. Az ajtóval szemben a poklot festették. Jelenetei a különféle bűnökhöz képest a büntetéseket torzképszerű felfogásban ábrázolják. Igy Luczifer a pokol torka előtt ül és ölében állítólag L-t tartja fogva. A magtalan nőt kigyó fonja körül és gyermeket kénytelen enni, melyet az ördög nyujt neki. Ki másnak a tehenét megbabonázza, annak emlőit kigyó tépi és sajtárt hord a fején. A hamis esküvő a pokolban nyelvénél fogva függ az akasztófán. Ki szüleit szidja, az hátgerinczével lóg a bitófáról alá. Ki másnak ablakánál hallgatódzik, annak fülét az ördög fogóval tépi ki. Ki másnak mesgyéjét elszántja, a pokolban maga huzza az ekét. Ki mást ártatlanul elitél, annak az ördög tűzzel égeti száját és szemét. A molnár, ki több vámot vesz, büntetésből malomkövet hord nyakában. A ki rágalmazó, czölöpön függ nyakánál fogva, hogy ne tudjon az előtte álló kancsóból inni. Ki a tiltott világi örömöket hajhászsza, azt egy ördög elől huzza, a másik pedig egy vasvillával hátúl tolja. A rossz biró és rossz esküdtek a pokolban egy üstben ülnek, és alattuk az ördögök szítják a tüzet. Mérleg; egyik serpenyőjében egy szent ül, kezében keresztet tartva, de ezt még három ördög sem birja lebillenteni, daczára, hogy egyiknek a hátát még egy súlyos malomkő is nyomja. Ki odahaza alszik, míg a pap templomban van, annak ágya körül a fejénél egy ördög csimpolyázik, a másik a lábánál fuvóval

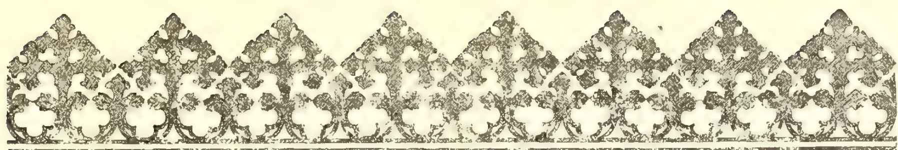
éleszti a tüzet, a harmadik pedig rajta ül, hogy fel ne tudjon kelni. Ki dohányzik, míg a templomban az isteni tisztelet tart, annak a pipájába az ördög piszkol, és azt szijja. Végül a pokol-jelenetek sorát a halál fejezi be, ki egyik kezében kaszát, a másikban pedig gereblyét tart. E különös felfogású képtől jobbra eső falon szent asszonyok festett alakjai fordulnak elő. Ugyancsak a női szakaszban, de az ajtó mellett Szent János fejvétele látszik. A fő itt már levált a törzsöktől, és Szalome kezében levő tálczán nyugszik. A mennyezeten kép nem fordul elő. — A férfi osztályban az alsó sort csupa vértanuk foglalják el; felettük vannak a stácziós képek. Legfelül a csábító Putifárné Józseffel foglal helyet. Közvetlen alattuk ismét József látszik, a mint két társával a tömlöczben ül. Ezektől nem messze találjuk Krisztust anyjával, Máriával. Távolabb újból Krisztust ábrázolták hat égő gyertyával, jelentve, hogy én vagyok a világ világossága. Oldalt az evangeliumi tiz lány ötlik szemünkbe. Majd nagy Constantinus és anyja Szent Ilona alakjai tünnek fel, a mint az Üdvözítő keresztje alatt állanak. Ismét távolabb Szent Illés a tüzes szekérrel fordul elő. Az iconostassal szemben az első emberpár bünbe esését festették. Ettől balra Ádám és Éva kiűzését szemléljük a paradicsomból, míg jobbról Krisztus a sírban fekszik. — A sanctuariumban a szent háromság a keleti szent atyákkal látható. — A templomot a felírás szerint újból 1771—72-ben festették. Habár ezt sokkal régibb, még pedig mindjárt a templom építése idejéből valónak állítják, én részemről mindennek daczára a XVIII. évszáznál korábbinak nem tartom.

1821-ben épült a *felsőszéki* templom. A templomot Mihály és Gábor arkangyalok tiszteletére szentelték. Kitetszik ez azon körülményből is, hogy a fentnevezett arkangyalokat a templom bejáratának mindkét oldalára festették. Különben a templom festése és alakja lényegileg megegyezik az alsóbáni és füzesi imaházakkal azon hozzáadással, hogy a szentegyház külső folyosója a kisderzsidai temploméra emlékeztet.

Ezeken kívül még megtekintettem a *magyar valkói* és *oláh valkói* fatemplomokat. Főbb és lényegesebb részeiben miben sem különböznek az eddig ismertettektől. Mindkét templomot 1750-ben építették.

Az itt említett fatemplomok egykor a görög keleti hitvallásúaké voltak. A szilágysági románság — mint magukat szeretik nevezni — Majoru Gergely, fogarasi gör. kath. püspök, apostoli buzgósága folytán, ki személyesen tartott 1783-ban canonica visitatiot a Szilágyság területén, — tért az uniora.

Fetzer János Ferencz.

LEVELEZÉS.

I. GRESZNARYK JÓZSEF VÁGSELLYEI LELETEKRŐL. Több évi észleléseim folytán azon meggyőződést nyertem, mikép Vág-Sellye tája ős időktől fogva ember lakta volt, — talaj formátió, egyes mondák itt-ott talált leletekről, különösen régi edényekről, mindinkább megerősíték bennem a hitet, hogy feltevéseim nem alaptalanok. Az 1893. évi nyár folyamán felügyeltem a negyedi határban akkoriban folyó parterődítési munkálatokra — midőn egy napon a partásatások közben egyik emberem azon hírrel lepett meg, — hogy egy helyen cserép edények maradványaira akadtak a munkások. Siettem a helyszínére, sajnálatomra azonban későn érkeztem, mert a földásók, kik eleinte holmi kincseket véltek lelni, midőn reményüket meghiúsítva látták, a cserepek legnagyobb részét már vízbe dobálták ; ennek daczára sikerűlt még egy nagyobb katlan alakú hamuvedernek maradványait, mely 35·5 cm. felső, 37 cm. közép (kihasalási) átmérőjű, 22 alsó és 51 cm. magas lehetett, továbbá 17 külön-külön formájú kisebb edénynek töredékeit megmenteni, köztük kivált különösen egy szokatlan alak, mely látszólag főzésre avagy zsiradék felolvasztására szolgálhatott, voltak továbbá : két darab kőbuzogány töredéke, több darab kovakő, egy vastőr, egy bronz függő vagy gyűrű darabok, továbB több ló- és kutyafog. Az urnában pedig találtatott egy némi (elégett) csont maradék meg egynéhány emberi zápfog, többi között valami piros színű földnek maradványai. Az egész több mint 1 négyszögmétert elfoglaló terület egykoron egy égetett földből készült fedéllel betakarva lehetett, mely idővel behorpadott, és melynek 4—5 cm. vastag maradványai tömérdek mennyiségben előfordúltak. Az is lehetséges, hogy a sírhelynek falait képezték, megjegyzendő, hogy ugyanazon helyen ezelőtt évszázadokon keresztűl csordajáró meg egy erősen igénybe vett közlekedési út létezett.

1895-ben épült a vág-sellyei határban az új Vág folyó menti töltés. Ennek agyaggödreiben több helyütt találtattak emberi csontvázak, épület és állatok maradványai.

Legérdekesebb volt azonban egy hely, a hol három rétegben egymás fölött találtattak a csont maradványok, első rétegben mintegy méter mélyen volt 6—7 emberi csontváz egy rakáson. Másik rétegben k. b. 1·60 m. mélységben találtatott egy csontváz maradványa, mellette 1 kalapács, 1 fogó, 1 véső, 1 sarló és 1 lópatkó maradványa, meg egy pár timsó darab.

Harmadik réteg 2·36 m. mélységben találtatott több cserép maradvány

közt két emberi koponya, melynek egyike egészen porhanyós állapotban, másik még meglehetős conservált.

Ezen két koponyának a mai emberi nemtől erősen eltérő alakja vonta magára figyelmemet, először a hátra hajlott homloka, szemöldök táján erősen kifejlett szemüregcsont, előre nyuló állkapocs, mely a homlokcsonttal nem egy derék- hanem egy hegyes szöget képez, mind nem mindennapi jelenség.

Még csak annyit jegyzek meg, hogy a másik porhanyós koponya, amenynyiben kivehető volt, ugyanezen fajhoz tartozhatott, csak hogy sokkal nagyobb és erősebb emberé lehetett.

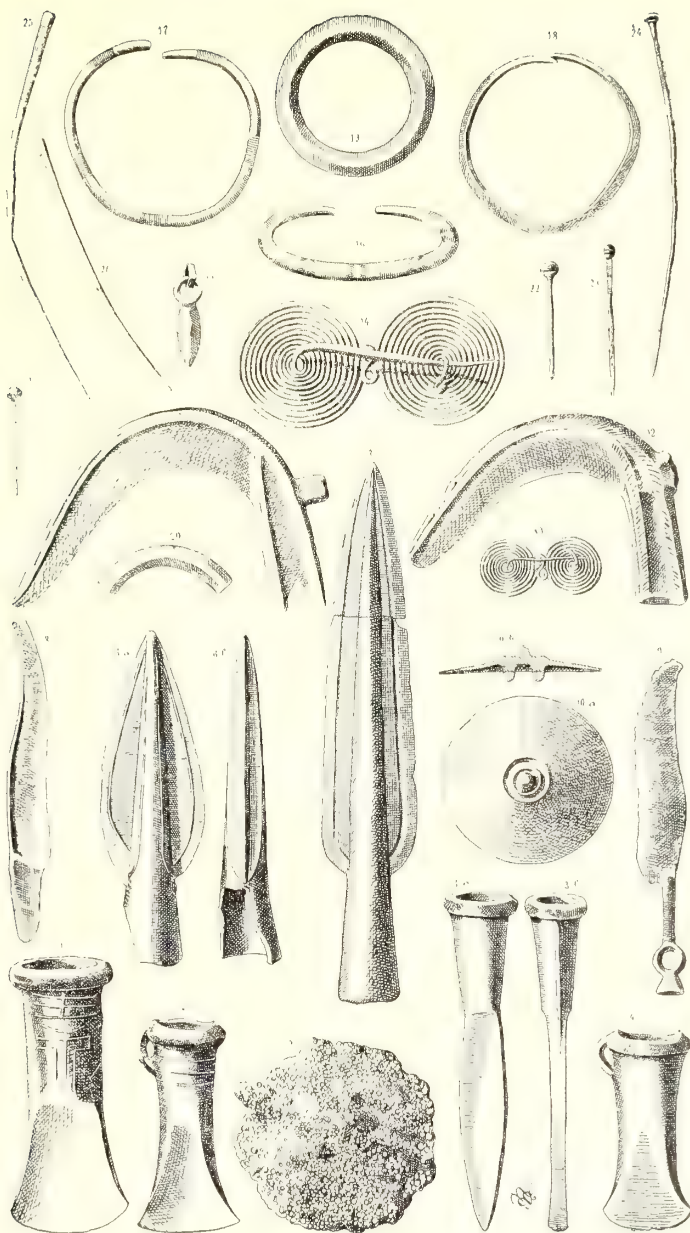
Vág-Sellyén, 1896. évi május hó 10-ikén. *Gresznáryk József.*

II. B. MISKE KÁLMÁN, VELEMI, (VASM.) REGISÉGEKRŐL. A dunántúl nagyobb őstelepjei egyike mindenesetre, a kies fekvésű kis Velem község határában van, mely Vas vármegye nyugoti részén Kőszeg szab. kir. várostól mintegy 5—6 kilométernyire fekszik. Hogy mily bőségben s mily kifogyhatatlan menynyiségben kerülnek innen különösen bronzkori leletek napfényre, azt e kis jelentésem ecsetelendi.

Kőszegen időről-időre egy helybeli kereskedőnél, ki mellesleg műódondászattal foglalkozik, előtűnt egy-egy kisebb kő-, bronz- avagy vaskori lelet. Tudakozódásomra annak provenientiája felül kitérő választ, s csupán azon felvilágosítást kaptam, hogy a lelhely Kőszeg vidékén van, s hogy ezen három kor érdekes tanújelei egy és ugyanazon helyről, külömbféle rétegeiből származnak. Gyűjteményem ily vételek után lassan-lassan felszaporodván, kénytelen voltam azokat helyszűke miatt lakásom folyosóján egy üvegszekrénybe helyezni. Egy velemi parasztasszony e gyűjteményt ott meglátván, figyelmeztetett, hogy községükben ily régiségek gyakran előfordúlnak, sőt, hogy a falú néhány lakója a régiségek keresését főfoglalkozásnak, s jövedelmező keresetnek tekinti. A helyszínre kirándúlva, erről személyesen meggyőződni alkalmam volt. A már évek hosszú sora óta kifogyhatatlan lelhelynek bizonyló őskori telep a község éjszaknyugoti részén fekszik, azon különálló hegyen, melyen hajdan a hírneves s rettegett Németujváry nemzetség várkastélya állott, s ma a szent Vidnek szentelt búcsújáró kápolna van. — Itt mintegy 1—2 méter mélységben találtatnak a jelzett rég elmult századok vagy mondhatom ezredek tanújelei. Gyűjteményemben sikerült évek folyamán több érdekes, kisebb darabot innen gyűjthetni. Kőkori eszközökből kő és feldolgozott szarvasagancsokat és bronzkori dolgokból tűket, tekercses fibulát, gyűrűket, nyílhegyeket, fibula-töredékeket, gyöngyöket stb., ezenkívül még számos egyéb többnyire töredék-tárgyakat és huszonnégy különféle alakú s nagyságú agyagedényeket, orsógombokat és szövőnehezékeket. Szerény véleményem szerint itt egy újabb kőkori, és fölötte nagy kiterjedésű, nagyobbára vaskori teleppel van dolgunk

Időközben tudomásomra jutott, hogy pár évvel ezelőtt egy nagyobb lelet került napfényre, mely sajnos, külföldre vándorolt; hogy 18 darab ép tokos vésün kívül mit tartalmazott, nem tudhattam meg!

Folyó hó 18-án bejött B. J. velemi lakos eladásra hozván magával agyag edényeket s több sarló, kés s tekercs töredéket, melynek megvétele

VELEMI (VASM). RÉGISÉGEK.

után azon hírrel örvendeztetett meg, hogy otthon még nagyobb ép darabjai vannak. Másnap birtokomba jutottak a következő darabok: 1. lándzsahegy bronzból; 2. kisebb díszes lándzsahegy; 3. ugyanolyan ki nem dolgozott állapotban; 4. nagy tekercs fibula; 5. kisebb tekercs fibula; 6. tokos vésű fül nélkül; 7—8. tokos vésű füllel; 9—10. kések; 11—12. sarlók; 13. egy darab nagy gomb; 14. lapos karika; 15. ugyanilyennek töredéke; 16—30. bronz karikák, végtére tíz darab gomb, egy cüngő dísz- és bronz kalács. A megvett tárgyakon kívül még hátramaradt lelet tetemesebb része hivatalból lefoglaltatván, Vas vármegye régészeti múzeumát fogja ékesíteni, s így hazánk földjén marad.

Kőszeg, 1896 május 23. *Báró Miske Kálmán.*

III. MILLEKER BÓDOG A KÁROLYFALVAI BRONZKINCSRŐL.

Károlyfalván, Temes vármegye fehértemplomi járásában, Iwanitza Miklós földjén mely a község és az alibunári mocsár között lévő plateau szélén, a «károlyfalvai szőlők» nevű dülőben terül el, amerikai szőlőtelep létesítése czéljából rigoláztak. Ezen alkalommal a munkások 1896 márczius 24-én kbl. 0·75 m. mélységben egy 7—8 kgr. súlyú praeh. bronzkincsre akadtak. A tárgyak vastagfalú, durva készítésű agyag edényben voltak elrakva, mely edény azonban a föld súlyától összezúzatott; darabjai pedig elkallódtak. A lelet, a mennyire kitudhattam, 30 darabból állott; u. i. volt benne 15 celt, 10 lábperecz, 1 karperecz, 2 lándzsacsúcs, 1 karvédő és 1 forgó (?) A tárgyak mind épek, jó fenntartásúak és meglehetős szép zöldes patinával bevonvák. Csak 1 lábpereczet törtek ketté a munkások és 1 celt azáltal sérült meg, hogy azt a föld tulajdonosa anyagát illetőleg «megvizsgálta», mi által nagy repedést kapott.

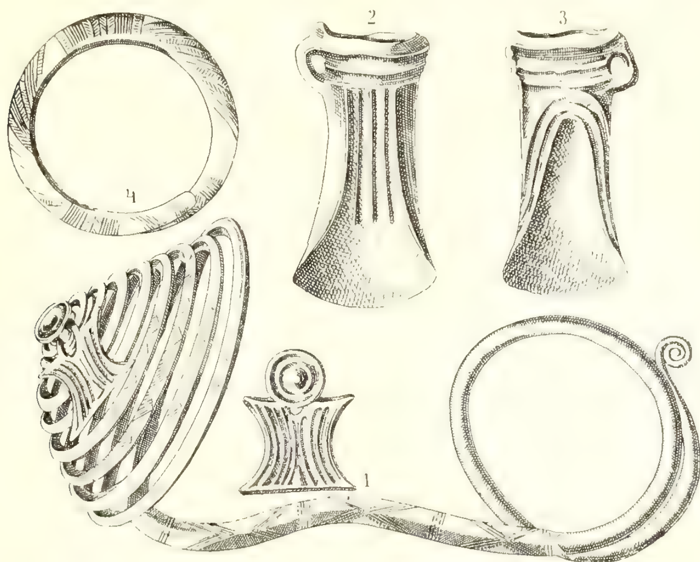
Gerle Jakab, károlyfalvai kir. járásbíró által a leletre figyelmessé tétetvén, még márczius 30-án kirándultam, még pedig eredménynyel, mivel Iwanitza a verseczi városi múzeumnak 2 ép és a fent említett sérült celtet, 2 ép és az idézett kettétört lábpereczet és a karvédőt ajándékképen átengedte. Ekkor láttam Gerlénél a leletből 2 vésőt, a karpereczet és 3 lábgyűrűt; Lévay Antal, telekkönyvvezetőnél volt 1 celt, 1 lábperecz és a forgó (?) a munkás megtartott 1 lándzsacsúcsot; a többi 13 darab Iwanitzánál maradt, ki azokat többeknek szánta ajándékúl.

Az ürvésők (15) mind füllel bírnak, élük körszelvényt képez és valamennyi vonaldíszes a szélességi oldalon; az ismeretes háromszög alakú díszítményt azonban nem tapasztaltam. Némely példányon észlelhetni, hogy használták, másokon megint megvan még az öntővarrány. A hosszúság 0·09—0·115 m. közt váltakozik.

A kör alakú lábpereczek tömör henger alakú testtel bírnak. Egy-két darabon a test a belső oldalon lapos; a Gerle-féle példányon meglátszik, hogy kalapácsütésekkel idomították karikává. A végek egymás mellett zárnak, s vagy szabályosan vékonyodnak, vagy pedig megtartják a testnek általános vastagságát s törési lappal bírnak, melyek bizonyítják, hogy azok pálczatöredékekből lettek előállítva. A test vastagsága 0·015—0·009 m. között váltakozik; a karika belső átmérője pedig 0·065—0·09 m. közt. A legtöbb darabon egyenesekből álló bekarczolt vonaldísz van; egy példányt kalapácsolással az oldalokra — részben lapossá alakítottak át.

A karperecz a kisebbek közé tartozik. Kerek teste, mely a közepén 0·007 m. vastag, csigavonalban a test köré futó bevésett vastag vonaldíszszel ékes ; sima vékonyodó végei nyiltak. A karperecz belső átmérői 0·052 és 0·045 m.

A lándzsacsúcs, melyet Iwanitzánál láttam, könnyű karcsú alakú, 0·17 m. hosszú, miből 0·07 a köpűre esik. A kőpűn kerek lyuk van, hogy a csúcsot szög segélyével a nyélre lehessen erősíteni. Ezenkívül van még egy nagyobb szabálytalan lyuk, mely az öntésből maradt. A köpű folytatása gerinczbe megy át, mely egészen a csúcsig terjed. A köpű nyilásának b. átmérője 0·021 m. A szárnyak az alsó 0·050 m. hosszú részen félkör alakúlag kihajlanak, úgy, hogy a pengelap 0·035 m.-nyi szélességi átmérőt mutat. Ezután a penge 0·023 m.-re összehúzódik s onnan egyenes vonalban a hegyben végződik. A két szárny szélét

A KÁROLYFALVAI BRONZKINCSBŐL.

0·007 m.-nyi távolságban párhuzamos vonal kiséri. — A munkás kezében maradt lándzsacsúcsot nem láthattam.

A karvédő 0·029 m. hosszú. Az egyik oldalon lévő karika 0·008 m. vastag henger alakú testtel bír s két hajlata kis tekercsben végződik. Az összekötő rész négyélű sodronyból való s szép vonalos és pontozott diszítéssel van ellátva. A másik oldalon lévő nagy tekercs kúp alakú, vékonyodó kerek sodronyban végződő korong idomú tekercscsel. A csonka kúp alapjának átmérője 0·18 m. A felső korongnak átmérője 0·04 m. A kúp magassága 0·075 m. A tekercs tizenkét hajlatból áll. Az alsó hét szélesebb hajlatnak sodronya négyélű és czifrázatos, a korongot képező öt felsőé pedig diszítetlen. A kis korong közepén 0·02 m. hosszú, korong alakú kördíszes fejjel bíró mozogható akla van, melynek külső részén 0·055 m. hosszú négyszögű füles csüngődísz van alkalmazva, minő Hampel J. : A. bronzkor, I. kt., LIV. tábla, 9. szám alatt látható. Ez az első ilyfajta tárgy délvidéki bronzaink közt.

A sisakforgó (?) vékony lemezből való, üres s 0·016 m. hosszú. Alsó része 0·01 m. átmérőjű és 0·01 m. magas hengert képez, melynek oldalán két egymásnak átellenében elhelyezett kis lyuk van a forgónak a sisakcsúcshoz való megerősítésére (?) Erre következik egy 0·03 m. átmérőjű, többszörösen függőlegesen felhasított gömb. Az utolsó, felső, rész összelapított tölcsérhez hasonló, melynek elipticus szájának b. átmérői 0·045 és 0·018 m., míg gömb fölötti henger alakú bázisa szintén csak 0·01 m. átmérőjű. A tölcséren több helyt 2—3 párhuzamos vonal fut körűl.

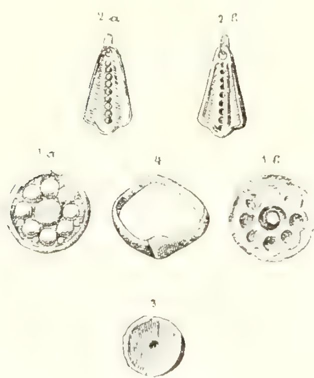
Márczius 30-án a földet megvizsgálván, tűzpadok maradványait nem konstatálhattam. De leltem 2—3 helyt vastagfalú edények töredékeit, melyek a bronzokkal egykorúak lehetnek; köztük egy tál is volt. Két ízben, ú. m. márczius 24-én és 30-án, 1—1 emberi csontvázat találtak, melyek guggoló helyzetben, arczczal kelet felé voltak eltemetve, de melyek mellett mellékletek nem fordúltak elő.

Említésre méltó még az is, hogy a lelhelytől kbl. 80 m.-nyire egy kbl. 4·5 m. magas tumulus van, melyen jelenleg a róm. kath. kalvária áll.

Versecz, 1896 május 19-én. *Milleker Bódog.*

IV. DARNAY KÁLMÁN VAS- ÉS ZALAMEGYEI RÉGISÉGEKRŐL.

Savaria területének közelében a földmunkások nagy mennyiségű bronzot találtak, miről értesülve, tegnapelőtt leutaztam és sikerült nagy részét 11·5 k° súlyban megszerezni; hogy tulajdonképpen mit vettem, arról ma is csak sejtelmem van, de biztos tudomásom nincs, valószínűleg egy óriási vízmedencze töredékeit, mely talán valamely díszes fürdőben ékeskedhetett, a 23 fontos 3 töredék egyike a cista felső peremrészt képezhette, alakja, a felülete oly annyira dúsan van *aranyozva*, hogy az arany vékony hártyát képez; egyik keskenyebb szélén bevágás látható, valószínűleg egy másik hasonló darab itt illesztetett hozzá; a görbületről itélve a *cista* óriási méretű lehetett, a töredék belső fele nincs aranyozva, a töredék öntvény, dudorodványainál 2 cm. vastag. Egyik pontján fejező szeg van; valószínűleg a cista oldalfalai vagy fenékrész lehetett hozzá erősítve. A másik két töredék (az oldalrészek) szintén aranyozva vannak; egyik a fentinek kétszeresét képezi, a másik kisebb. Anyaga inkább réz, mint bronz. A másik lelet nem kevésbé érdekes. Egy földbirtokos barátom megkért, hogy kutassam fel Zalagogánfán az ő területén levő óriási dombok egyikét, melyen a tatárjárás idejében elpusztult «*Máhó*» község területei voltak. Soha annyi sírt oly sűrűn nem láttam, 2 nap alatt megszámlálhatatlan mennyiségű csontvázat kutattam át, de sajnos, mellékletek nélkül, csak egy női sír volt mellékletekkel ellátva, melyet mellékelve beküldök, azt hiszem, érdekes adattal szolgálok vele a régi magyar diszítéshez. A hosszúkás (2. *a. b.*) és köralakú (1. *a. b.*, 3.) csüngők, mind a fej körűl voltak, így fejdísz gyanánt hajban, vagy főkötőn le-

MÁHÓI SÍRLELET.

hetett, mellette Zsigmond király egy kis ezüst denárja is volt, a vékony kis karikagyűrű (4.) egy közvetlen mellette levő sírból való.

Sümegh, 1896. május 27. *Darnay Kálmán.*

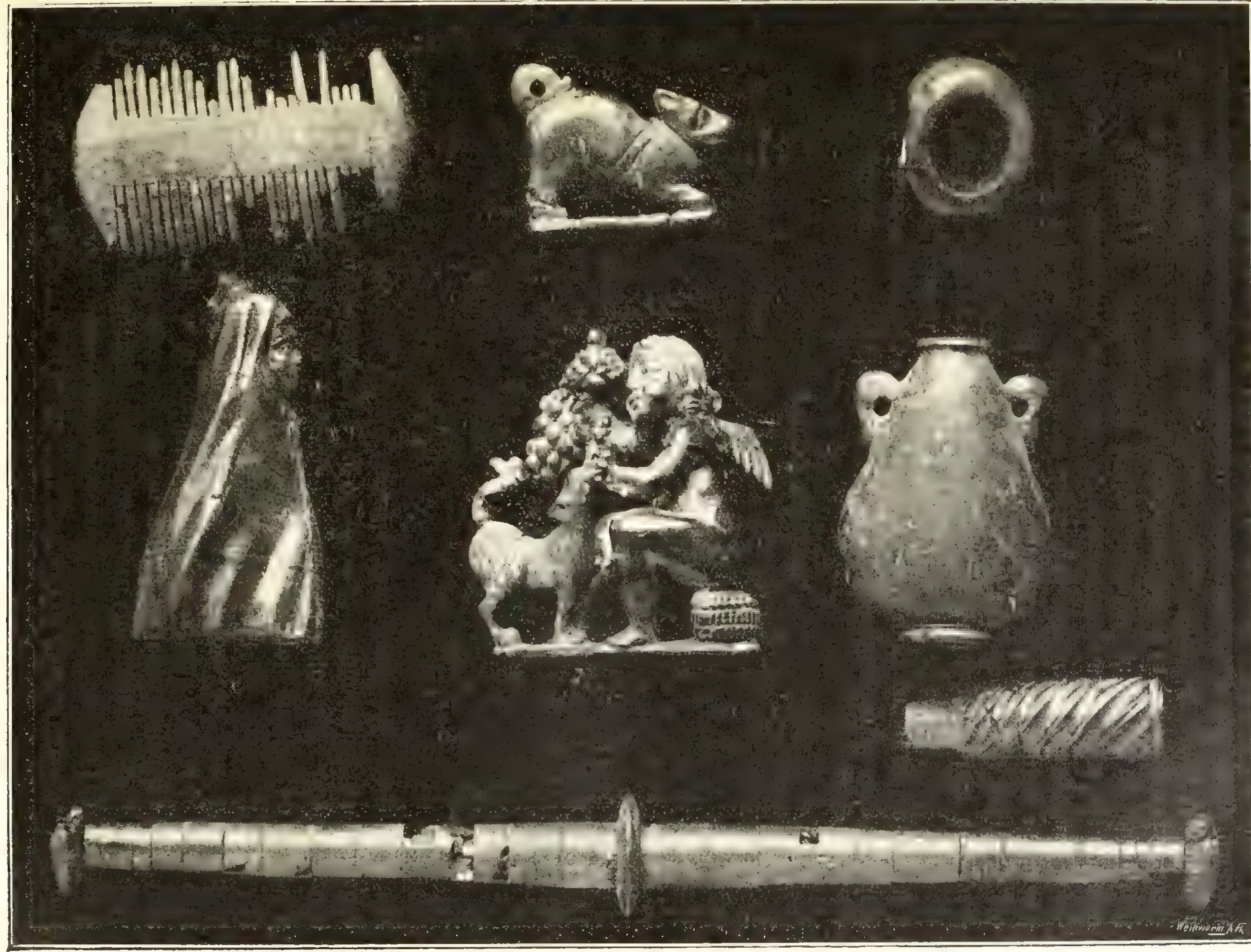
V. BELLA LAJOS RÓMAI LELETEKRŐL SOPRONBAN. A soproni római leletek ismertetésének kiegészítése czéljából az alábbiakban bemutatok néhány érdekesb tárgyat ifj. Storno Ferencz és Zettl Gusztáv urak gyűjteményeiből. Storno gyűjteményéből való első sorban az itt arczban és oldalt bemutatott ezüstből való faunfej. A fertőmelléki szőllőkben találták. Magassága 6·5 cm.; szélessége arczban 7·5 cm. A röhögésre tátott szájpufók torz benyomását teszi. Nyugszik pedig e fej elül a kecskeszakállon, két oldalt szárnyszerű lábon, hátul pedig haja lelógó tencsén. Eredetileg valami talapra volt erősítve, erre mutat a fenekén levő nyilás, melyen keresztűl szolgált az erősítő szög. Rövid két füle fölfelé áll és nyilásuk beleszolgál a fej üregébe. E körülményből nemkülönben az oldalvásti kép hátulján látható sarokféle vasdudorodásból, mely körűl egy

FAUNFŐ EZÜSTBŐL.

födél fordulhatott, azt következtetem, hogy e fej füstölő-edényűl szolgált. Meggyújtván benne a füstölő-szert, rázárták a födelet, mire azután az illatos füst a fülek nyilásán át illant el.

Ugyancsak Storno gyűjteményében vannak az itt bemutatott borostyánkőből való tárgyak. Ezeket 1879-ben találták a Sopronból Balfra vezető út melletti *Rostkreuz* nevű román stylű emlék közelében. Szántás alkalmával az eke vasa beleakadt egy durva mészkőből faragott szabálytalan négyszög alakú és vastag falu sírládafödő lapjába. Kiásatása alkalmával keleti oldalán tömérdek hamu- és szénmaradékot találtak, melyből sok szöget, továbbá olvadt üveg- és bronz-salakot, égetett elefántcsont-töredékeket és egy hosszabb kés darabjait találták, melyeken elégett borostyánkő maradványait észlelték. Ugyancsak a sírláda mellett egy azóta összeillesztett zöldesszínű öblös üvegedény darabjait szedték össze. Magában a sírládában különböző borostyánkő-tárgyak voltak, melyekből Storno a bemutatottakat tudta megmenteni. Egy aranygyűrű meg néhány más tárgy eltűnt a munkások kezei közt. Az ábrázolt tárgyak sorát kezdi egy 6 cm. hosszú és fogastúl 3·5 cm. széles fésű világosvörös borostyánkőből. A fogak

BOROSTYÁNKŐ RÉGISÉGEK STORNO GYŰJTEMÉNYÉBEN SOPRONBAN. 1/1 n.

egy részét avatatlan kiváncsiság töredezte le. Második kutya, egy szintén vöröses színű borostyánkőből, hossza 4 cm., magassága 3·1 cm. Első lábaira gubbaszkodó helyzete természethíven állítja elénk azt az állapotot, a mikor a meglepett kutya nem tudja, ugasson-e vagy elugorjék-e. A hátulján felálló átlékelt fogantyú bizonyság arra, hogy csüngőül is használhatták. Egy vöröses színű gyűrű nagyobbik átmérője 2·3 cm., belső világossága 1·6 cm. Lapjának üreges keretje pasta befogadására szolgálhatott. A keret köralakú és átmérője 1.5 cm. Egy 6·5 cm. magas és alapjában 3·5 és 2 cm. átmérőjű tömör szobrocska sötétszínű, majdnem egészen barna borostyánkőből való, melyet benfoglalt aranyos apró szemecskék sűrűen tarkítanak. A szobor kámzsás köpenyege Telesphorusra vall,

BRONZKORSÓ A SOPRONI VÁROSI GYŰJTEMÉNYBEN.

BRONZKORSÓ ZETTL GYŰJTEMÉNYÉBEN.

kit rendesen Aesculapius társaságában szoktak ábrázolni. Telesphorus a fellábadás istene, de egyszersmind a magzat szerencsés kihordásának a nemtője is. Hajlandó vagyok a fésűre valamint az alul ábrázolt gyöngyös pálczikára való tekintettel őt ez utóbbi minőségében felfogni; annyi bizonyos, hogy női sírral van dolgunk.

Szárnyas génius ülő helyzetben a mint jobbjában szőllőgerezdét tart, baljával pedig egy kutyát alsó állkapcsánál fogva hárít el. A 6 cm. magas csoport 4·5 cm. hosszú és 2·6 cm. széles alapon nyugszik. A borostyánkő színe a legszebb krappvörös. A mellette levő 6 ctm. magas amphora legnagyobb átmérője 4·3 cm. Színe világosvörös. Valamivel sötétebb színű egy amphora alatti sodrott fölületű henger, melynek hossza 4·5 cm.; ebből 1 cm. a csapszerűleg lefaragott részre esik. A henger átmérője 1·5 cm. Képünk legalján 21 cm. hosszú gyöngytagos pálczika látható, mely a frizura támasztékáúl szolgálhatott.

Megemlítendő még, hogy Storno utóbb még *két* sima gyűrűt és *egy* na-

gyobb átmérőjű gyöngytagot szerzett meg a leírt leletből. Ezeknek borostyánköve is világos vörös színű.

Zettl Gusztáv úr gyűjteményéből álljon itt egy római füles bronzkorsó, melyet 1884 április 16-án a soproni izr. hitközség iskolájának építése alkalmával 5·50 m.-nyi mélységben találtak. Magassága 21 cm.; legnagyobb átmérője 13 cm.; fenekének átmérője 9 cm. Szájának nyilása 4 cm., széle 1 cm.-nyire vizszintesen áll el, hogy azután 0·5 cm. magas karimával végződjék. Az edény füle érdekes. Az öblös derékra rátapad egy szélesebb hosszúkás taggal, melyen egy domború alak elmosódott körvonalai látszanak. Lelése idején megismerszett benne egy sisakos harczos, ki baljában lándzsát fogott, míg jobbját elől ölbe lelógva tartja. A fülnek keskenyen emelkedő szára fölfelé mindinkább szélesedik ; közepe táján egy amorette domborodik ki rajta, ki fején gyümölcsös vagy virágos kosarat hord. A mint a fül áthajló szára az edény széléhez ér, jobbra és balra is oldalágat hajt ki, mely alkalmasint állatfejjel végződik ; míg a szár derekából kicsit, az edény szára fölé egy hüvelykújj emelkedik ki. Kár, hogy az edény oldala két helyütt csorba és hogy feneke egészen hiányzik.

Ezen korsónak megfelelő hasonmása az alább bemutatott bronzedény, melyet a városi múzeum számára szereztem meg. Ezt is ugyanazon a helyen találták, a hol a fentebbit. Alakja valóságban tetszetősebb, semmint a fénykép után készült ábrán. 12 cm.-nyi magasság mellett legnagyobb átmérője 9 cm., feneke 5 cm. átmérőjű. Szája nyilása 4·5 cm., a vizszintesen kihajló perémmel együtt 6·5 cm. Fülének alsó szára szintén szélesebb, lapos taggal tapad az edény derekára ; e lapjából (génius ?) fej domborodik ki ; felemelkedő szárán lándzsalevelű dísz látható. Áthajló szárából kétfelé egy-egy ág hajlik az edény szélére ; mindegyik hosszúcsőrű madárfejjel végződik. A kiemelkedő hüvelykújj jóval egyenesebben áll, mint a megelőző edényé. A kis korsó teljesen ép, patinája pedig igen szép.

A borostyánkő leletek a tél folyamán Sopronban újból gyarapodtak. A Deák-téren épült Pfeiffer-féle ház kis udvara talajának egyengetése alkalmával aránylag kis téren összesen *tizenegy* sírra bukkantak ; ezek közül öt kőládasír volt. Négyben a szokott apró régiségek voltak, ezek között egy MERCA bélyegű mécses. Az ötödik sír már szerkezetére nézve is igen érdekes volt. Egy nagyobb négyszögű kőládában, melynek mindegyik oldala 95 cm. hosszú, egy kisebb 47 cm.-nyi hosszú oldalakkal biró szintén négyszögű kőláda állott ; ennek három sarkában egy-egy mécses, még pedig OCTAVI · FORTIS és STROBILI ? bélyegű volt ; közepe táján több üveg, nemkülönben néhány edénytöredék, azonkívül három borostyánkő gyűrű. Az egyiken, mely igen szép sárgás vörös kőből való, csinosan faragott eb, a mint fekvő helyzetéből fejét fölemelve oldalt fordítja. A másik vékonyabb gyűrűn phrygiai sipkás fő, de vonásai igen elkopottak, nyilván jele annak, hogy e gyűrűt sokat viselték. A harmadik gyűrű igen nagy ; sötétvörös borostyánkőből való, rajta gyönyörű fürtös fej mesterileg kifaragva.

Sajátszerű alakja kedvéért még az alábbi agyagedényt mutatom be, mely szintén Zettl Gusztáv úr gyűjteményéből való és a római sírokban gazdag, Deák-téren került elő. A 20 cm. magas edény alja négyszög alakú ; ennek hossza 13 cm., szélessége 7 cm., magassága 8 cm. Hosszanti két oldallapján egy-egy hajó látható.

A hajó orra alkalmasint valamely alakkal volt díszítve, de ennek körvonalai igen elmosódtak. Ez alatt tisztán kivehető az ütköző ék alakja. Az evezőket húzások jelölik. A hajó belsejében a kerek pajzsok egész sora látszik ; fölöttük két szoborfán egy hosszabb gerenda nyugszik, mely valószínüleg a vitorlafödélnek szolgált szelemenűl. A keskenyebb elő- és hátsólap keretén belűl egy-egy meztelen alak körvonalai látszanak. Jobb karja lefelé mutat, míg bal vállán valamit vinni látszik. Az ilyképen díszített alapon egy kos nyugszik, melynek fejéből az edény szája emelkedik ki ; ennek nyilása 3·5 cm. A kos hátából indúl ki az edény tömör

RÓMAI AGYAGEDÉNY ZETTL GYŰJTEMÉNYÉBEN.

füle, mely közvetlenűl az edény szája alatt tapad rá a kos fejére. Az agyag barnásvörös színű ; a munka kivitele gyarló.

Sopron, 1896 május. *Bella Lajos.*

VI. Dr. CSERNI BÉLA ÚJABB APULUMI LELETEKRŐL Gyulafehérvár területe és környéke, miután e város a római *Apulum* romjainak egyik részére épült, már évszázadok óta szolgáltatja a rómaiaktól a föld alatt fenmaradt régiségeket, u. m. feliratos oltárokat, emléktáblákat, pénzeket, bélyeges téglákat, szobrokat, épületrészleteket és mindenféle dísz- és ipartárgyakat. Euró-

pának alig van nevezetesebb muzeuma, melybe innen egy-két, vagy több tárgy nem került volna. Századok óta hordták el mindenfelé az érdekesebbnél érdekesebb régi tárgyakat, hogy azok idegen helyeken díszelegjenek, így tehát természetesen Gyulafehérvárt kevés maradt mindazokból s ez a kevés is főképen csak azon időből való, midőn a néhai, boldog emlékü erdélyi püspök, a tudós Battyáni Ignácz gróf 1794-iki évben a csillagdát alapította és azt a nagy költséggel vásárolt könyvtárral és más gyűjteményekkel összekötötte.

Azon időből maradott fenn nehány ,érdekes római régiség e városban. De azon időn túl és innen is, senki sem törődött sokat vele, míg nem dr. Reiner Zsigmond ur, Gyulafehérvár szülöttje, az 1886-ki szept. 5-én egy régészeti egylet megalakításának eszméjével lépett fel, s oly ügyesen ütötte nyélbe a dolgot, hogy eszméje rövid idő alatt testté lett s végre az «Alsó-fehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi egylet»-té nőtte ki magát. Ezen idő óta támadtak nálunk a régészek is, s most már minden régiség, minden itt felmerülő lelet az említett egylet muzeumába kerül. Nagy gondot fordít most egyletünk a római maradványok kitárására és éber figyelemmel kiséri Gyulafehérvár területén itt-ott felszínre kerülő régiségeket, s a mennyiben csak lehet, meg is szerzi azokat; így már igen érdekes tárgyakat gyűjtött össze szerény kis muzeumában. A legújabb időben ismét két érdekes feliratos kőemlék került felszínre, melyeknek rövid ismertetését e sorokban közlöm. Az egyik egy oltár, a másik egy falba épített márványtábla. A) *Az oltár* az 1895-ki október 15-én a régészeti egylet ásatásainak területén találtatott. Az oltár finom szemcsésű homokkőből készült, teljes magassága 0·97 m., alsó és felső lapja négyzetben van 0·42 mnyi oldalhosszával, a felírást tartalmazó oszloprész 0·53 m. magas és 0·32 m. széles — négyszögben; az alsó és felső párkányzatok egyenlően 11+11 cmnyi magasak. A felső párkányzat három oldala a képen látható diszítéssel van ellátva, a negyedik oldal, mint az egész oltárnak ezen oldala, durván van megfaragva, ugy látszik, fal mellett állott.

Az oltárt fekvő helyzetben falromok közt ketté törve találták.

Az olvasása ez:

MINERVAE
VICTRICI PRO
SAL(ute) DOM(i) NO(rum)
N N(ostorum) AVGG(ustrorum) (duorum)
IMP(eratoris) SEVERI
ET ANTONIN(i)
CAESARIS
AEL(ius) SABINVS
LIBR(arius) CO(n) S(ularis)
V(otum) S(olvit) M(erito).

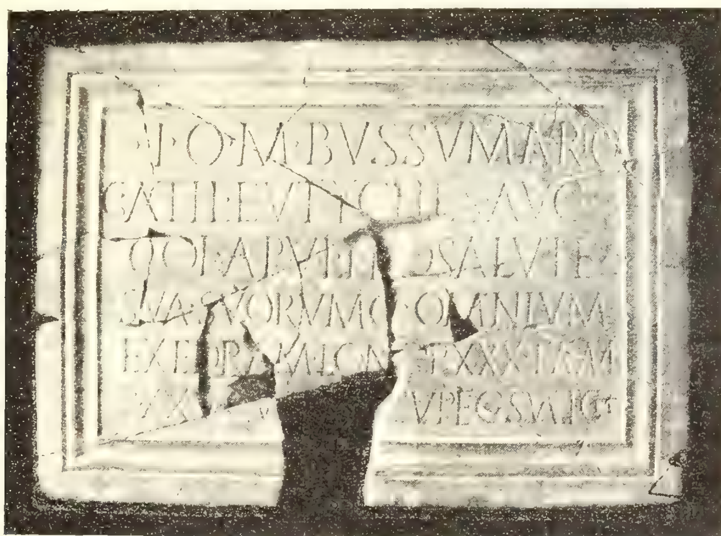
Az oltárt felajánló Sabinus Aelius, «librarius consularis», azaz számvivő altiszt (irnok) volt Dacia helytartója irodájában, s Minerva Pallas-nak, itt «Victrix» jelzővel, mint az altiszteknek védistennőjének a két császár Septimius Severus és Antoninus (Caracalla) jólétére emeltette.

Septimius Severus idősebbik fiát Caracallát Kr. u. 196 Antoninus Cæsar

név alatt trónörökösének nevezte ki. Innen a 4-ik sorban az «*NN AVGG*». A két *G* a «duorum imperatorum»-nak veendő, mert mikor Severus ifjabbik fia Geta is «Cæsar» lett, akkor a felirásokon «*AVGGG*» fordul elő, mi a három együttes Cæsarra vonatkozik. Ezen NN AVGG-ból a feliratos oltár keletkezési idejét is meghatározhatni. Septimius Severus ugyanis fiát Caracallát Kr. u. 196-iki évben Antoninus Cæsarnak nevezte ki. Az a 198-iki évben Augustus czímmel tiszteltetett meg, minélfogva ezen oltár Kr. u. 196—198-ki évek közt készült. B) *A márvány emléktábla.* Folyó évi april 3-án egy gyulafehérvári földmivelő szántóföldjén épitőanyag után kutatván, az itt alább közlendő feliratos táblát találta ; ennek közelében egy úgynevezett könyeket gyüjtő üvegecskét és egy erősen megcsonkított babérkoszorús szoborfejet is talált. A nyert épületanyag közt bélyeges tégla is volt LEG XIII GEM

LVCRET(ius) AQVILA névvel.

Az emléktábla szürkés színű, kék eres finom márványból való, 0·66 m. hosszú, 0·46 m. széles és 0·035 m. vastag.

A táblát az irással lefelé fordítva 19 darabra törve találták ; az utolsó sor közepe hiányzik, de a meglevő betükből kiindulva, a kiegészítés lehetséges. A hiányzó rész «*CVM ARCV*»-val egészítendő ki. A tábla szövege ez :

I · O · M · BVSSVMARiO
G · ATIL · EVTYCHES · AVG
COL · APVL · PRO SALVTE
SVA · SVORVMQ · OMNIVM
EXEDRAM · LONGPXXX LAM
PXXV CV(m) (ar)CV · PEC SVÆ FCit.

Olvasása:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Bussumario
G(ajus?) Atil(ius) Eutyches Aug(ustalis)
Col(oniæ) Apul(ensis) Pro Salute
Sua Suorumq(ue) Omnium
Exedram Long(am) P(edes) XXX. Latam
P(edes) XXV. Cu(m) (ar)Cu Pec(unia) Sua F(e)cit.

Az utolsó sorban előforduló SVA FCIT, hihetőleg a vésőnek hibájából keletkezett ugy, hogy a FCIT szóból az E-t kifelejtvén, azt az A-hoz illesztette.

G. Atilius Eutyches valószínűleg felszabadított egyén és a felszabadítottak egyesülete elöljáróságának tagja, Apulumban egy 30 láb hosszú és 25 láb széles, boltívvel ellátott ülőhelyet, csarnokot építtetett saját költségén, hogy a nyert «Augustalis» méltóságáért háláját nyilvánosan lerója.

JUPITER BUSSUMARIUS KŐFEJE APULUMBAN.

Érdekes, hogy a felszabadítottak testülete, mely tulajdonképen itáliai intézmény, a dák városokban Apulumban, Sarmizegethusában és Napocában is létesült, vannak római tartományok, mint például Africa, hová ezen intézmény alig jutott el. Az Eutyches név a művészek köreiben, melyek rendesen a felszabadítottakból alakultak, igen kedvelt volt. A felszabadítottak városi hivatalokat és méltóságokat nem viselhettek, de volt nekik az Augustalesből álló külön tanácsuk.

Az emléktábla a legjobb, legnagyobb Jupiternek van szentelve, ki itt Bussumarius jelzővel tiszteltetik meg. Eddig hasonló jelzés Apulumból ismeretes ugyan, de ott Bussuma*ro* és nem Bussuma*rio* van. Ezen jelző kelta eredetű s így e helyen Jupitert valamely kelta istenséggel azonosították. Eddigelé, tudtom szerint, ezen Bussumaro-(rio) név csakis ezen említett, régebben a Corpusban ismertetett és a mostani itt leirt táblán fordul elő, «Bussumario» azonban egy gallus pénzen is fordul elő, hihetőleg férfiu nevet jelezvén. Az emléktábla közelében kőszoborból való férfi fejet leltünk, melynek képét előlről közöljük, durva volta és rossz föntartása daczára alig lehet kétséges, hogy ez a Jupiter Bussumarius-szobor feje, melyről a föliratban szó van.

Gyulafehérvár, 1896 május 28. *Dr. Cserni Béla.*

VII. JUHÁSZ LÁSZLÓ, A SZENTERZSÉBETI ES EGYÉB LELETEKRŐL BARANYA M. A szenterzsébeti sírmező a mai falu délkeleti részének dombjain terül el; kiterjedése mintegy 50 hold, a sírok azonban megszakításokkal többnyire csoportosan fordulnak elő, s ebben elütnek a mai temetőktől. A sírok egymáshozi közelsége egy ily sírcsoportban sem egyenlő, néha két, néha 5—6

méter a sírgödrök közötti távolság. A sírok mélysége sem egyenlő. Az átlagos mélység a régi fél öl, a partos meredek részeken vannak azonban két, sőt majdnem három méter mély sírok, mely mélység onnan ered, mert a magasabb helyekről a föld ide rakódott. Maga a sírgödörnek nagysága rendszerint két méter hosszú s egy méter széles, de vannak két méter széles gödrök is.

Kisebb alakú szíjvéggel egy sírban találtak egy feketés bögrét. Ugyanitt találtatott a rajzban bemutatott mellékelt zabla, mely a mai úgynevezett czigány zablával azonos. Ugyanezen sírban még egy kengyelvas is találtatott, mely elporlódott. E sírban embercsonton felül állítólag lócsont is találtatott.

Egy másik sírnak tartalma, mely sír csak egy méter mély volt, a következő: A hulla mellett, ezzel hosszirányban, egykét-élű hegyes vas kard feküdt. E kard hossza hegyétől a penge felső végéig 79 cm., szélessége a markolatnál 5, közepén 4 és hegyénél 2 cm. A kardon végig a rozsdában falenyomatok láthatók, miből bátran következtethető, hogy a kard fahüvelyben hordatott. Markolata hiányzik, de a pengétől számítva egy 11 centiméteres csapkinyulvány van, mely valószínűleg fanyélben nyugodott.

E sírban találtatott egy váza alakú hamuszínű edény, ezen alakhoz egészen hasonló van gyűjteményemben az alsó-makári urnatemetőből. A rajta látszó czik-czakfűrész fogsorszerű diszítés pedig teljesen megegyez egy gyűjteményemben levő pécsi leletű római díszedénynek ékítményével. A hulla nyakcsigolái mellett gyöngyök feküdtek szétszórva, jeléül annak, hogy nem rézdrótra, hanem zsinegre voltak fűzve.

E gyöngyöket felfűztem, hogy könnyebben áttekinthetők legyenek.

1. Kettős nagy gyöngy, fekete pasztából, fehér rügyek, rajtuk zöld pettyek. 2 Kettős kisebb gyönny, téglavörös pasztából, harántos fehéres domború sávokkal, közben fehéres rügyek, rajtuk zöldes pettyek. 3. Hasonló egyes példány. 4. Hasonló kettős példány, de a feher rügyeken nincs zöld petty. 5. Téglavörös paszta, harántos mélyedésekben fehér pasztás sávok, közben kerek mélyedésekben kénsárga paszta. 6. Szürkés barna paszta-gyöngy négy, kerek mélyedéséből kihullott a rügyet képező paszta. 7. Feketebarna paszta-gyöngy, rajta 3 fehér rügy, mindegyiken kékes petty domborodik. 8. Apró kékes gyöngy. 9. Apró világoskék gyöngy. 10. Sötétbarna gyöngy, négy kidomborodó fehér rügy, rajta zöldes petty. 11. Téglaszínű kettős gyöngy, harántos sávokkal fölül-alul, a legerősebb kihajlásán közepett sorjában négy kidomborodó fehér rügy. 12. Piszkos szürkés barna paszta gyöngy, szabálytalanul vonuló berakott fehér sávokkal. 13. Oxydált paszta gyöngy, most sárgás az anyag fölülete, de nem lehet tudni, hogy milyen volt, a berakott rügyek is oxydáltak. 14. Barna pasztájú gyöngy,

berakott fekete foltokkal, rajtuk a sárga rügyek nyomai maradtak. 15. Téglavörös gyöngy, fölül-alul fehér sáv, közben sárga berakott pettyek. 16. Feketéss barna gyöngy, berakott sárga pettyekkel. 17. Sötét feketés barna kettős gyöngy, ugyanolyan rügyekkel, a rügyek tövét fehéres berakott karika övedzi. 18. Sötét feketés barna gyöngy, fehér rügyekkel, a tetejükön zöldes petty.

EDÉNYEK A SZENTERZSÉBETI SÍRMEZŐRŐL.

Színre és alakra nézve 223 darab gyöngy 11 féle variatiót mutat. A gyöngyök többnyire gömbölyűek, de van közöttök egy háromszög-alakú is. Ily háromszögű gyöngyalak előfordul s van gyűjteményemben, Pécsről a makár-tetői telepről agyagból. Borostyán gyöngysort találtam kelta telepen is, de nem Baranyában. E gyöngyök, ha meggyújtatnak, lánggal is égnek.

Ugyanezen telepekről való egy poháralakú edény, mely más edény szája nyilásának bedugására használtatott. Ezen edény nem a leirt temetőből való,

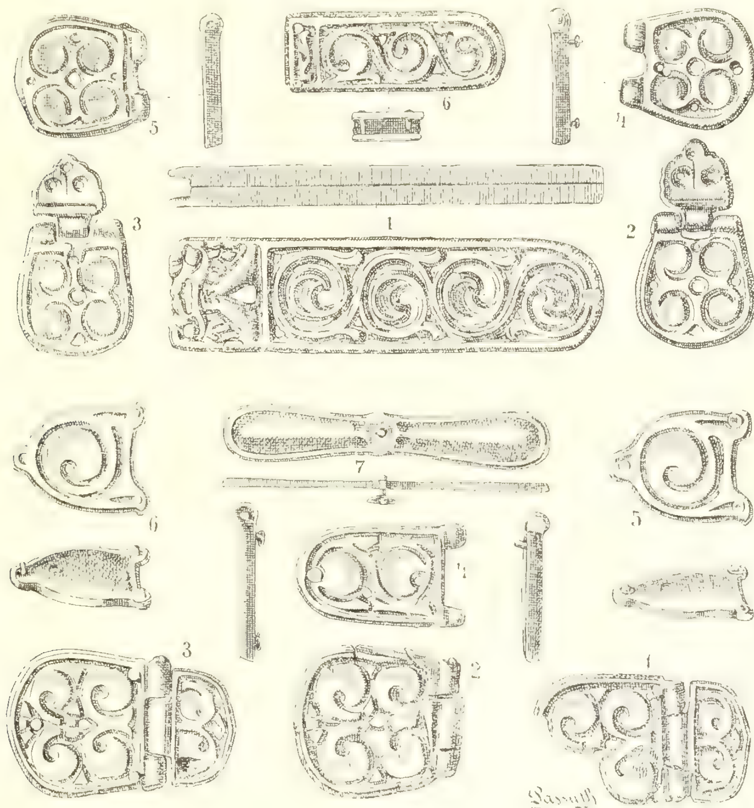
hanem a szt.-erzsébeti határ észak-keleti részéről való, hol szőlőforgatáskor római téglákbóli falazatra bukkantak. A falazat mélyebb felhányása után jött

BARANYAMEGYEI RÉGISÉGEK $^1/_3$ n.

elő egy terra sigillata edény, magassága 40, középső szélessége 26, nyakának közép szélessége 6, nyilásának szélessége 8 és fenekének szélessége 10 centiméter.

Ez edényben találtatott egy fibula. Még két fibula való e telepről, melyek közül egy oly jó állapotban van, hogy ez ma is használható volna. A kisebbik

NÉPVÁNDORLÁSKORI BRONZÉKSZEREK A SZENTERZSÉBETI TEMETŐBŐL $^3/_4$ n.

valószínüleg gyermekfibula. E telepeken a nyáron nagyobb szabású kutatásokat fogok eszközölni a n. muzeumról sem fogok megfeledkezni. Martonfán már alapásáskor egy csontvázra akadtak, mely váznak bordái között keresztezett hely-

zetben két óriási gömbösfejű bronz tű találtatott. Hogy Martonfán van-e telep, még nem tudom, azt csak most fogom keruálni. A tűk egyike a találó által már eldaraboltatott, de én darabjait összekerestettem és helyreállíttattam. Nevezetes helyet foglal el egy gerezdes réz buzogány, mely a zalamegyei Muraközből való.

Püspök-Bogádon egy bronzkori temetőnek nyomaira akadtam s most kezdem fölfedni. Van onnan egy tű, melynek hegye törött; hasonló tű a hallstatti alakok között is előfordul. A pécsi alsó Makár-hegyről szereztem egy bronz lándzsát. Egy bronz lánczot vas alabárddal találtunk egy helyen a nagy-siklósi külvárosi részében a mai Ferencz József-fürdő építésekor. Egy bronz tú az Irgalmas-utczában alapásáskor találtatott.

Herczeg-Szent-Mártonról két nagyobb és három kisebb bronztűt és egy kargyűrűt bronzból, szőlőforgatás alkalmával találtak. A villányi telepen találtak hat darab bronz tűt; ez soká volt víz alatt, mert 15 év óta e telep mellett az alföld-fiumei vasuteszék-villányi részének töltése a víz lefolyását e helyről elzárta s így az év $^3/_4$ részében a belvizek itt egy mocsarat képeztek.

Egy serpentin henger kis diszített gyermekurnában egyedül találtatott; az égett csontok és földdel kevert hamu között találtam, kétségtelenül azon időben értékes ékszer volt, mely egyik végén látható lyukon felfűzve, nyakon hordatott. Ily kőékszer Felső-Makár és Jakab-hegy telepeken is előfordul.

Egy nagyobb urnában bronz karikát találtak, magas fülü csésze-alakú edénynyel egyetemben; a karika darabokban volt, egy részét minden szorgos keresésem daczára sem voltam képes sem a hamvak között, sem pedig a földben, a hol az urna feküdt megtalálni. Nem lehetetlen az sem, hogy az urnába e karika már törötten lett eltéve.

Egy nagy, de fazék-alakú urnában találtam sodrony tekercset a hamvak között.

Egy csésze-alakú urnában volt két bronz sodronytöredék, mellette újdon született csecsemőnek csontjait és hamvait találtam, hogy csecsemő volt, mutatják azon parányi bordacsontot, miket szintén ebben találtam. Egy bronz fibula szintén ezen urnatemetőből való. *Juhász László.*

VIII. ORNSTEIN J. A SZAMOSMELLÉKI UJ VÁRRÓL. Priorato Cte Gal. Gualdo Historia di Leopoldo Cesare, Vienna 1670, cz. művében megvan ugyan Szamosujvár hiteles alaprajza, de bővebb magyarázatot hozzá hiába keresünk e munkában, azért nem lesz fölösleges az ábrához közvetlen szemléletből merített magyarázatot fűzni. Az eredeti mérték (rajnamelléki vesszőkben, 1 vessző = 3·8 méter) megadja a természet 2000-ik kisebbítését. A vár épségben megtartott nyugati oldala és annak egy részét képező u. n. Rákóczi-épület megmérése bebizonyította az alaprajznak a valósággal való tökéletes egybehangzását, ugy hogy az teljes hitelt érdemel. A többi oldalok és épületek az egy század óta benne elhelyezett állami börtön, jelenleg országos fegyintézet, szükségleteinek megfelelőleg ismételten beépítve vagy átalakítva lettek.

Az alaprajz szerint a vár olasz modorban megerődített 72, illetőleg 83 m. hosszú négyszögből állott. Csak a nyugati valamivel hosszabb, a közepén tompa szög alatt törött oldal és mind a két bástyája — eltekintve a még későbbi eredetű északra előretolt zárt műtől — eltér ezen szabályszerűségtól és azon

benyomást teszi, mintha itt a Martinuzzi idejebeli erődítés már valami meglevőt talált volna, mit azonban — daczára annak, hogy a rajta álló Rákóczi-épület emeletében levő négy szobájának csúcsíves stilja a XV. századra vall * — történelmileg bebizonyítani nem lehet. **

Helyenként 34, másutt 50 m. széles, vízzel telt árok környezte az egészet. Ennek mélységére, melyen az erődítés rohammentessége alapult, minthogy jelenleg veteményes kerteknek használják, már csak a d.-ny. bástya aljában 1·35 m.-nyi magasságban a földszin fölött levő két törés engedi azon következtetést, hogy — ha az árok feltöltése kerti czélokra 1 m.-rel föltételeztetik, ennak mélysége legalább 2 m. volt, mi a majdnem egyidejű németalföldi erődítési iskola rendszerével tökéletesen megegyezik. Külső lejtje szintén falazva volt. Az alól 3·8 m., felül 3 m. vastag, 9·5 m. magas várfalat három oldalon 2 m. vastag külső fal környezte, mi által 7·6 m. széles falköz támadt.

A vár fölépítése idejében t. i. a kapu fölött befalazott kőlap tanúsága szerint az 1540-ik esztendőben, az ostromló ágyúk horderejére nézve csak a nyugati alig 1 kmnyi távolságban huzódó, uralgó magaslatok jöhetvén számba, míg a keletiek annak kétszeresét jóval felülmulják, é.-ra és d.-re pedig térség nyílik, alig tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a vár utóbb jelzett három oldala, illetőleg annak bástyái nem is voltak ágyúkra berendezve, illetve ilyenekkel felszerelve és hogy a védelem itt a belső és külső fal lőréseiből csak kézi fegyverekre szorítkozott, mely czélból, hogy az előbbi is az árkot pásztázhassa, az utóbbi sokkal alacsonyabb, talán csak 4. m. magas volt.

A nyugati oldalon azonban a védelem fokozott módját látjuk.

A hatalmas d.-ny. bástyán, mely az $^1/_4$ alatt lejtős lábával az árokba jócskán belenyulik, 11·4 m. tarajvonalat 1—1 ágyúra számítva, 4 ágyú nyert helyet és pedig 1 északi irányban, 2 nyugatiban és 1 déliben. Ahhoz csatlakozott a várfal mentén a kézifegyverek két, sőt a végén háromsoros lőréses vonala. Az alaprajzból ez adatokat nem lehet kivenni, de megkapjuk a fegyintézet róm. kath. kápolnájában ôrzött, 1769-ben festett oltárképen, mely a nyugati oldal alját ábrázolja.

A felső sorban padozattal ellátott lőrések egymástóli külső távolsága 4 m., az alsóban valamivel nagyobb volt. Egy ilyen, a Rákóczi-épület középemeletén épségben maradt lőrés azt a belső berendezést mutatja, hogy minden lőrésre 2 m.-nyire egymástól álló 3 lövészt számítottak, kiknek lővonalai a középsőé felé öszzefutottak úgy, hogy az árok irányában egymást keresztezték.

A bombamentesen boltozott kapucsarnok, melyen a fegyintézet irattárában levő kézi rajz szerint, még az 1820-ik évben torony állott, ma is a vár d.-ny. szögletében van és egy jelenleg kövezett, akkortájban félig álló-, félig vonóhidon egyrészt a vár belsejébe, másrészt annak külső udvarába vezetett, melyben a ló- és jószág-istállók voltak, körülvéve orillonokban kipohadó földhányás és kezdetben 11 m., a vár felé azonban megint 38 m. széles vízzel telt árok által.

A mindenkor leginkább féltett kapút attól keletre 2 ágyú befogadására

* A fegyintézet igazgatója, Vajna Károly úr, ugyanily észrevételt tett a beljebben fekvő fő-, u. n. Martinuzzi-épület földszintjének egy részére, különösen annak 11·30 m. h., 9·20 m. sz., 5·00 m. m. lovagtermére és az annak északi végén levő kápolna bejáratára.

** Bárczay Oszkár «A hadügy fejlődésének története» cz. művének azon állítása, hogy Anonymus a magyarok bejövetelekor létezett várak közt Szamosujvárt is említi, téves.

alkalmas bástyaarczalék és a híd bejáratát földből emelt szarvasmű védelmezte, mely utóbbi előtt ugymint az é.-k. bástyában figyelő torony állott.

A vár belsejében látható többi épület cselédházak és laktanyák voltak: tüzérlaktanyának nevezi a keleti oldal melletti épületet az imént említett vázlat. Ugyanaz jelez «római gradics» elnevezés alatt az é.-ny. és d.-ny. bástyára vezető két lépcsőt. A kétszeresen bekerített négyzetek kutakat jelentenek, melyek egyike most is használatban van. Egy pontokkal jelölt kör szárazmalom lehetett. Legvégül maradt az alaprajz szerint a vár é.-ny. csúcsán látható, már nem létező hosszabbítás.

Ez annyira elüt annak általános tervezetétől, hogy benne azonnal későbbi építményre kell ismernünk. Ilyennek is mutatja az említett oltárkép, a mennyiben ezen bástya alaku négyszög alig várfal magasságu, még alacsonyabb az a fal, mely a főkörítvénynyel köté össze, az alaprajz szerint kettős fal; előbbi 3, utóbbi 2 sor kézifegyvernek való lőréssel bír és csak erre vonatkozhatik — megegyező hosszúságánál fogva — azon történelmi adat, hogy «Martinuzzi várát II. Rákóczy György fejedelem 1652-ben egyik oldalon még 20 öllel kiszélesítette.»[1]

A «Klein Samosch Fl.» elnevezés alatt nem a jelenlegi Kis-Szamos értendő, hanem annak egy ága, melynek száraz része a mostani népkert nyugati oldalán látható, míg alsó végét az 1800-ik év körül létesített malomárok képződésére használták föl.

A folyó ezen ágából indult ki az alsó malom táján a vár árka és határolta a jelenleg a fegyintézet és a majdan beépítendő barompiacz közt fekvő városrészt, kifolyása pedig a folyóba vissza a vár északi oldalán egy 120 m. hosszú földalatti falazott csatornán át történt, melynek maradványai most is föllelhetők.

Hogy azonkívül a legszilárdabban boltozott pinczékben, félelmetes földalatti börtönökben, melyeknek bejáratai most befalazvák és a szabadba vezető alagutakban nem volt hiány, arról tanuskodik a szemlélet, történelem és hagyomány.

A vár biztonsági szempontból egy századig, t. i. addig, a míg a tábori tüzérség a 30 éves háboru következtében tökéletesbült, nagy tekintélyben állott.

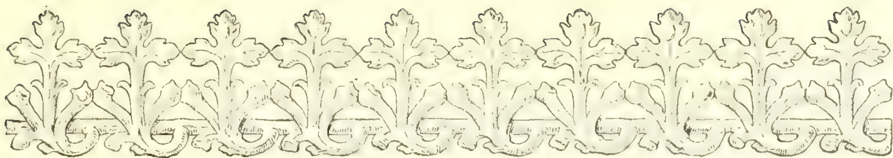
Építésére okot szolgáltatott azon körülmény, hogy a közel fekvő Bálványosvár, mely a XV. század végén a moldvai vajda hatalmába került, Szapolyai János által 1536-ban, nehogy azok ujból bele ülhessenek, ostrom után lerомboltatott; 40 évvel későbben Báthory István király azon rendeletével találkozunk, mely szerint míg más várak parancsnokai kinevezését a kormányzókra bizta, a nagyváradi- karansebesi- és szamosujváriét magának tartotta fenn.[2]

De már I. Rákoczi György «a vár árkából embermagasnyi földet hányatott ki»,[3] II. Rákóczi György keresztülvitte a fennemlített hosszabbitást és II. Rákóczi Ferencz az 1706. évi Zsibó melletti csatavesztés után oly elégtelennek találta a vár által nyujtott oltalmat, hogy meg sem állott benne, de Betlenen és Kőváron át Ecsedre visszavonult. És ezen idő óta hadászatilag nem is szerepelt többé a vár. *Ornstein József*, őrnagy.

1 Szongott Kristóf: Szamosujvár a magyar-örmény metropolisz irásban és képekben. 1893. 15. a.

2 L. Szádeczky Lajos: «Kovacsóczy Farkas» 29. o.

3 L. Kővári László: «Erdély építészeti emlékei» 165. o.

IRODALOM.

«MAGYARORSZÁG ARCHAEOLOGIÁJA.» Miként az «Ak. Értesítő» 77-ik füzetében megjelent sommás birálatból értesülünk, a Semsey pályázat azon kivánsága, hogy irassék meg Magyarország archæologiája, mintegy 150 ívnyi terjedelmű három kötetben — nem teljesült. Senki sem mondhatja, hogy miért maradt a pályázat sikertelen. Mi azt sejtjük, hogy a sikertelenségnek három oka lehetett. Az első ok talán az, mert egy ily összefoglaló munkának nálunk még nem jött meg az ideje. A több ezer éves korszakból ugyanis, melyre a pályakérdés terjed, néhány időszak emlékei nincsenek még kellőleg átkutatva, tehát nélkülözünk egy néhány specialis alapvető dolgozatot. Összefoglaló munka pedig csak akkor lesz lehetséges, ha a jelzett hosszú kor minden szakaszára megvannak az alapvető munkák.

Más ok az lehet, hogy ily összefoglaló munkának elkészítése öt év alatt egyáltalában alighanem túlmegy egyes ember erején, tehát csak több szakember szövetkezése teremthetné meg. Ily szövetség létrejötte azonban a pályadíj szabályai következtében majdnem lehetetlen. Mert a pályadíj egységes és miként az első pályázati cyclusról megjelent sommás birálat is mutatta, ahhoz a föltételhez van kötve, hogy mind a három rész egyformán megfelelő legyen. Egyes kötet, ha még oly kitünő, nem nyerheti meg a nagy díj reá eső hányadát. Ily körülmények között tehát nem remélhető, hogy valaki öt esztendei munkaerejét lekösse oly mű megírására, melynek sikere másoktól függ.

A harmadik okot akár első helyen is megemlíthettük volna. A sikert a pályázat *titkos* volta koczkáztatja. A mi viszonyaink között az archæologiai kérdésben tényleg csak nyilt megbizások, kisebb körű feladatok megoldásai vezethetnének igazán eredményre.

Azért sajnálnunk kell, hogy a Semsey bizottság ismét öt évre szóló titkos pályázat esélyeinek engedte át a kérdés megoldását és sajnálnunk kell, hogy legalább a pályázat föltételein vagy a föladat terjedelmén nem változtatott.

E kifogásaink részben összevágnak azon megjegyzésekkel, melyeket a Pesti Hirlap pünkösdi számában Pulszky Ferencz a pályázatra tesz. Ő is igen helyesen azt tartja, hogy egy oly terjedelmű pályamunká-

nak öt év alatti megszerkesztése, mely az őskor kezdetétől a XVIII. század végéig terjedő kor emlékeit átölelje, egy ember képességét túlhaladja. Azonban nem értünk együtt vele abban, ha azt tartja, hogy egy szakember ne volna képes öt esztendő alatt évenként egy-egy harminczkét íves kötetet megírni — föltéve természetesen, hogy oly szakról ír, melyhez ért és ha már eleve akad reá kiadója.

A pályakérdés czíme ellen is lehetett kifogást emelni. «Magyarország archæologiája» nem épen a legvilágosabb czím. Az «archæologia» szó alatt, a mikor a tudományban rendszeresen használni kezdték, a *classikai művészet* archæologiáját értették. Utóbb, a keresztény emlékekre terjesztették ki és szóltak a «keresztény művészet archæologiájá»-ról vagy egyszerűen «keresztény archæologiá»-ról; majd meg az u. n. præhistorikus korra is kiterjesztették. Azonban eddig nem volt szokás a XVI.—XVIII. századok művészeti és iparművészeti emlékeinek tudományára használni az archæologia czimét. Látni való, hogy az «archæologia» meglehetős homályos és ingadozó czím és azért talán helyesebb lett volna azt tűzni ki a pályakérdés czíméül, hogy kivántatik «a művészet és művészeti ipar története Magyarországon»; mert tényleg úgy látszik, hogy ilyen fajta munka megírását óhajtja a pályázat alapítója. *Mindenesetre kivánatos, hogy e részben a Semsey bizottság is nyilatkozzék*, nehogy újra megérjünk oly képtelen kivánságokat, a milyen a most lefolyt pályázatnál az egyik birálóé volt, a ki azt óhajtotta volna, hogy a pályázók a magyarországi nyilvános és magánéletet is, az ős-, ó-, közép- és újkorban leirják.

Csak ezt az egy helytelen fölfogást emeljük ki a birálatokból, mert a pályakérdés homályos czíméből eredt. — Máskülömben nem kivánunk a birálatokról birálatot írni, mert azok nyomtatásban nem jelentek meg. *ab.*

VIESTNIK HRVATSKOGA ARHEOLOŠKOGA DRUŠTVA. Új folyam I. köt. 1895. Szerkesztette dr. Brunšmid József. Zágráb 1893—96. nq. 224. l., számos képes táblával és ábrával. A horvát rég. társulat díszes kötetben élesztette föl 1892 óta szünetelő Viestnik nevű folyóiratát és ez új kötet úgy tartalmát, mint formáját tekintve, a tudományos világ teljes elismerésére tarthat igényt. Tudományunk életerős föllendülését látjuk benne és örvendenünk kell, hogy az új szerkesztőnek sikerült az összes horvát szakembereket maga köré gyűjteni és a dústartalmu kötetben sok irányu kutatásokkal a legkülönfélébb igényeknek megfelelni. Az őskortól kezdve az újabb időkig terjedő emlékek gazdag sora vonúl föl szemünk előtt és a cl. archæalogia és műtörténet mellett, az ó- és középkori munismatika, a pecséttan s a régi és középkori fölirattan van benne érdekes közleményekkel képviselve. A zágrábi kutatók, igen

helyesen, Dalmácziát is belé vonják kutatásaik körébe, erre nemcsak czím szerint van joguk, de a tengermellék ősidők óta a legszorosabb kulturális kapcsolatban áll a Dráva-Száva-közzel és az emlékek ez évezredeken fönnálló hatásról oly szembetűnő tanuságot tesznek, hogy a dalmácziai emlékek ismerete nélkül nem is érthetjük meg a horvát vidék műtörténeti fejlődését. Viszont a gazdasági és közjogi állapotokra fényt derítő közép- s újkori emlékek, különösen a numismatika és pecséttan körébe tartozó emlékek arra a szoros kapocsra utalnak, mely a társországot a magyar koronához fűzte.

Az első közleményben Brunšmid egy kosztoláczi domborműves sirtáblát fejteget. Ezután Bojničič II. Ulászló király 1496-ról szóló czímeres levele kiséretében bemutatja színes táblán Szlavonia hiteles régi czímereit, és ugyanő sikerült rajzok kiséretében bemutatja II. Károly nagy ülő alaku pecsétjét, III. Károly nagy lovas pecsétjét és Varasd városának 1464-ből való czímerét. A kötet legbecsesebb tanulmányai közé tartozik Jelič értekezése a spalatoi dom antik és középkori részeiről, melyeket 46 többnyire sikerült ábrában ismertet. Ha tudjuk, hogy e dom Diocletianus palotájában épült és hogy velenczei és bennszülött dalmácziai építészek és szobrászok századokon át munkálkodtak rajta, elképzelhetjük, hogy milyen főfontosságú helye jut ez épületnek a tengermelléki műtörténetben. Adams, újabban Eitelberger, Hauser, Jackson és mások dolgozatai után is sok teendője maradt Jeličnek és mostani értekezése után nyilván tőle várhatjuk a dom végleges kimerítő monographiáját. — A következő czikkben Brunšmid ismertet négy éremleletet, egyik macedoniai II. Fülöp pénzeiből és ezek mintájára készült celta utánzásokból áll, rajtuk érdekes bevert ellenjelző bélyegekkel, ugyan ily bevert jegyek láthatók egy más lelet érmein a római köztársaság végső idejéből; egy harmadik leletben XVI. századi többnyire magyar érmek fordultak elő és ugyancsak magyar érmek voltak franczia, bajor. sileziai, württembergi s egyéb külföldi érmek mellett egy XVII. századi éremleletben. — Ezután közöl Laszowski huszonegy középkori és újabb időbeli városi és káptalani pecsétet Horvátországból.

Kisebb közlemények: Klaicé felső és alsó Croatia megkülönböztetéséről, Musičé a homerosi Trojáról, Mileré a pénznemek horvát neveiről. Nagyobb jelentőségű Brunšmid tanulmánya dalmácziai és pannoniai föliratos emlékekről, szobrokról és kisebb régiségekről; olykor-olykor görög nyelvű emlékek is akadnak, mint Lesina szigetén, Sirmiumban és Bononiában. A kisebb leletek közt ismertet szerző Novi Banovširól szláv halántékgyűrűket, félholdidomú fülönfüggőt és byzanczi ékszereket. Brusina a zágrábi mumián lelt etruszk fölirat újabb magyarázatait adja elé, Purič bemutat egy modern emlék-érmet, Thalčič a paulinusok dubiczi klastromáról értekezik; ezután az ország különféle

vidékeiről beérkezett archæologiai érdekü levelek következnek és az apró közlemények és vegyes hirek egész hosszú sora, melyek közt Meyernek a szent Simon koporsójáról a magyar Akadémia kiadásában megjelent monographiája is szóba kerül. Dicsérnünk kell végül a modern horganyedzési technika magaslatán álló ábrákat és azt kell óhajtanunk, vajha ezután is minden évben ily gazdag tartalmu kötettel gazdagítanák horvát szaktársaink az irodalmat. *x. y.*

WISSENSCHAFTLICHE MITTHEILUNGEN AUS BOSNIEN UND DER HERCEGOVINA herausgegeben vom bosnisch-hercegovinischen Landesmuseum in Sarajevo redigirt von dr. Moriz Hœrnes Bécs, I. kötet 593. l. 1893. 30 képes táblával és 760 ábrával ; II. kötet 1894, 692. 9 képes táblával és 238 ábrával ; III. kötet 1895. 16 képes táblával és 1178 ábrával ; IV. kötet 1896. 9 táblával és 975 ábrával.

Bámulatra méltó az az erély és kitartás, melylyel az utóbbi évtized óta Bosznia és Herczegovina archæologiai kikutatása folyik. E folyóiratban már volt alkalmunk a serajevoi muzeumot az egész Balkán félsziget legjelentékenyebb intézetét méltányolni, olvashattunk a nemzetközi gyülekezetről, mely néhány évvel ezelőtt Bosznia régészeti kincseit méltányolta, ismerjük a római utrendszernek szentelt tudós munkát és a butmiri kőkori telep díszes közzétételének első kötetét. Mindezeken kivül 1889. óta van a serajevoi muzeumnak évnegyedes füzetekben megjelenő bosnyák nyelvü folyóirata mely a helyi körökkel ismerteti az elfoglalt tartományokban folyó kutatásokat. A folyóirat egyetemleges jellegű, nemcsak szorosan a mult emlékeivel foglalkozik, de irodalmi és történeti kutatásoknak is ad tért és mivel a muzeumnak természeti osztálya is van, a folyóirat ennek is szolgál. Az idők folyamában ez a folyóirat oly sok becses anyagot gyűjtött, hogy czélszerűnek látszott a tudományos eredményeket a nyugoti világgal is közvetíteni. Igy keletkezett a czímben megnevezett évkönyv, melynek immár négy kötete képviseli és ismerteti Európával a megszállott tartományokban sikerrel működő szakemberek dolgozatait. Az évkönyv szerkesztését elvállalta dr. Hoernes Bécsben, ő adja meg az értekezéseknek az irodalmi formát és gonddal ügyel arra, hogy a folyóirat archæologiai részében mindig a tudomány elvei érvényesüljenek és olykor-olykor ő maga is gyarapítja egy-egy érdekes fejtegetéssel a czikkek sorát. A munkatársak zöme a megszállott tartományok szakembereiből és szakkedvelőiből kerül ki. A közigazgatási és mérnöki kar tisztviselői, néha egy-egy katonatiszt, bányászok és erdészek mind legnagyobb kedvvel gondozzák és gyüjtik az emlékeket és előforduló leleteket beküldenek Serajevóba az így gyorsan gyarapodó muzeumba, melynek buzgó igazgatója C. Hörmann maga is szorgalmas író. Legsűrűbben találkozunk a folyóiratban Radimsky bányakapitány nevével, sajnos ő nincs többé. Bátran azt lehet mondani, hogy nálánál senki sem tett többet a tartományok átkutatása dolgában. Sűrűn fordúl elé a szláv emlékek és érmek ismertetésében dr. Truhelka neve, a muzeum egyik őre, míg Fiala Ferencz, a másik őr inkább az őskori emlékek dolgában buzgólkodik. A római kori emlékek és föliratok szakavatott kutatója dr. Patsch K. s különősen a római utakat fürkészi Ballif. Egy Mithras emlék fejtegetésénél találko-

zunk dr. Novotny nevével, őskori és középkori maradványokról a korábbi kötetekben Stratimirovic értekezett és középkori ötvösműveket ismertet dr. Thallóczy Lajos.

A négy kötet dús tartalmának ismertetésében azoknak a fontos eredményeknek sommás bemutatására szoritkozunk, melyek itt reánk tartoznak, le kell mondanunk Pauler Gy., Károlyi Árpád, Thallóczy Lajos és más történetírók igen becses történelmi kutatásainak méltánylásáról, valamint a gazdag tartalmú néprajzi és természettudományi szakaszok sem tartoznak reánk.

Ismertetésünkben arra az áttekintésre hivatkozhatunk, melyet korábbi alkalmakkor a boszniai archæologiáról adtunk.* Már az első kötetben kapunk Fiala tollából jelentést a sobunari kőkori telepről (I. k. 39 l.) Serajevo közelében, ugyanott Fiala boszniai lakott barlangokról is ad hirt (I. 29.) Bővebb értesítést kapunk újabban a debelobrdói kőkori telepről (IV. 38.) a melynek közelében gyüjtelékes bronzlelet is került elé véletlenül (IV. 59.) Bronz- s még inkább rézkori leletek ezideig meglehetős ritkák Boszniában

Mindössze négy réztárgyat leltek; egy véső s egy csonka csákány ismeretes Tešanjról (I. 315), egy kalapács Laktaširól (IV. 180.) és egy balta Kosavačaról (III. 518.) Egy ily balta előállítására szolgáló mintát leltek a debelobrdói bronzok között. Az ottani mintákon kivül ismerünk még mintát Radmaniciből (IV. 179.) jelentékenyebb gyűjtelékes bronzleleteket ismertet az évkönyv Prozorról (III. 150.) Sumetacról (I. 29.), Peringrádról (IV. 180.) tokos vésőket Peciről (IV. 193.), Grahováról (III. 291.) és Grokovciból (III. 293.) Még kiemelünk egy érdekes bronztőrt (IV. 187.) és egy bronzkardot (I. 317.)

Őskori földvárakat (gradine) sok helyen kutattak föl a boszniai szakemberek legtöbbet Radimsky, Truhelka és Patsch ismertettek. Vannak olyanok, mint a čungari, a melyek a kőkor kétségtelen tanujeleit mutatják, de utóbb a hallstatti korban is lakva voltak (IV. 73. és IV. 98.) nagy számmal vannak a bihaci kerületben (IV. 101.) a zupanyaci kerületben (IV. 137.) Dolniji Unac közelében (IV. 170.) a vrsniki hegyen (II. 53.) és Grčigradon (II. 55,) Travnik és Livno mellett (II. 67., 69.) Vidosiban (IV. 188.); némelyiken vaskori régiségek akadtak, mint a sanskimosi gradinan (IV. 182.) máskor meg kimutatható, hogy a szlávok is fölhasználták az ily őskori erődőt, p. o. a dolne vrtočeit (IV. 194.). Legsűrűbben vannak az őskori erődítések a híressé vált glasináczi főnsikon, a hol szoros összetartozásukra a tömérdek sírhalmokkal alig lehet kétség. A glasináczi emlékeket 1888. óta rendszeresen kutatják át, eleinte Truhelkara. utóbb Stratimirovicra legújabban Fialára bizták az ásatásokat és gazdag ábrákkal kisért gondos jelentéseket kapunk tőlük (I. 61., I. 126., III. 3., IV. 3.) E halmokban eltemetett nép életét az egész hallstatti koron végig kisérhetjük elvétve La Tène sírok is akadnak köztük és római meg népvándorlási korabeli nyomok mutatják, hogy az ősi dombokban utóbbi korszakok lakói is temetkeztek néha.

A hallstatti miveltség sajátszerű glasináczi typusait újabban a Glasináczon túl is észlelték Ivanyikán (III. 296.) a visokoi kerületben (I. 55.) Velikán, Mala

* A. É. XII. 1892. 183; Arch. Ért. XIII. 1893. 278-279; Arch. Ért. 1894. XIV. 341-354; 12-439; Arch. Ért. XV. 1895. 373—374.

Gradinán (IV. 98.) s a Herczegovina több helyén Moskón, Planán s egyéb helyeken (IV. 33.). Ott előszeretettel kőládákban temetkezték az illyrek (III. 512. és I. 321.)

A legdíszesebb emlékek közé tartozik e korból a čungari bronzsisak (IV. 95.) és kiváló figyelmünket érdemli a jezerinei domborműves halottastábla a hallstatti kor végéről, melyet díszes edzés kiséretében tárgyal Hoernes (III. 516.) ugyanő kellő világításba helyezi a moskói fibula typusát (IV. 383.) és kimutatja az összefüggését délvidéki, olaszországi és magyarországi formákkal.

A La Téne ízlés legfényesebben a jezerinei temető sírmellékleteiben maradt fön, melyeknek a boldogult Radimsky szentelt beható értekezéseket (I. 189., I. 195., III. 39.) E hires helyen kívül még Rakitnoról (I. 169.) és Majdanról I). 180.) ismerünk hasonkori emlékeket. Idegen földi származású lehet a vrankameni bronzsiśak (IV. 382.) analogiáit Itáliában birták kinyomozni. A római cultura bőségesen hagyta nyomait mind a két megszállott tartományban és nincs jelentékenyebb folyó-völgy vagy sikság, a hol épületmaradványokra vagy legalább sírokra ne akadtak volna. Ballif sikerrel állapította meg a római utrendszer jelentékeny részét. E kutatásait folytatja, újabban Gradac mellett lelte egy római út nyomait (III. 520.). A megállapított római városok közül a legfontosabb Domavia Srebrenica mellett, a római bányászat székhelye (I. 218., 308., I. 328., IV. 202.) a mit föliratokból s épületmaradványokból lehetett megállapítani. Régi bányászat tanujeleit olvasztó kemenczék formájában lelték közelében (II. 152.). Római tábort Struge mellett constatáltak (III. 522.); római kori hidakat Mostar táján (II. 15119.). Romokról vagy kisebb leletekről ismeretesek Luktaši (I. 254.), Doboj környéke (I. 262.), Zenica (I. 273.), a Rama völgye (IV. 246.), Gorazda (IV. 243.), gazdag a zupanjaci kerület (IV. 156.), Dolnije Vrtoče (IV. 172.), Kupres (IV. 183.), Brusovača (IV. 184.), Sana (I. 263.). Terjedelmes falakat, curiat, házakat, fürdőket, díszes architektonikus részleteke,, szerszámokat, cserepeket, föliratos emlékeket és sok apró régiségeket találtak Garbovon (IV. 190.), várfalakat leltek Branicon (II. 35. és 39.) sírt Soviciban (III. 521.) és Vitinán (III. 525.), épületet Borasiban (III. 524.) és Jajczeban (III. 286.). Igen szép mozaikokat leltek Stolaczon (III. 274.) és érdekes figuralis részleteket Gradaczban (III. 261.); római telepek a Lašna völgyében (III. 227.) Majdan mellett (III. 248.), föliratos emlékek Humacz (I. 330.), Citluk (II. 57.), Lubuski (I. 323., III. 295., III. 520.) Mostar közelében (I. 303. és II. 3.) Tresebanjban (II. 33.) és sok más helyen találtattak. Legioi bélyegek aránylag ritkák: Vitinában a legio quarta flavia (III. 526.) Kladusában pedig a legio XIIII. gemina (III. 293.) téglabélyegeit lelték. Úgy véljük, hogy a Mithras emlékek csekély száma is a katonai állomások gyér voltával függ össze. A preslicai sziklán maradt fönn egy Mithras vonatkozású fölirat (IV. 293.) és a podhumi klastromban van egy Mithras dombormű (IV. 277.) és Glamocból származó Mithras táblácskát ólomból ismertet Nowotny (IV. 296.). A hajdani dalmácziai provincziához tartozó részekben a római emlékeket utóbb Patsch gyűjtötte össze rendszeresen (IV. 243.)

Legutóbb Epirusra is kiterjesztette föliratani kutatásait (IV. 385.) és ugyanő irta le a serajevoi muzeum görög érmeit (IV. 112.), melyeknek zöme a Balkán félsziget partvidékeiről vagy belföldi birodalmakból, legsűrűbben Macedoniából

jutottak Boszniába. Távolabbi vidékekről származó érmek csak egy alkalommal akadtak jelentékenyebb számmal ; a vrankameni leletben afrikai érmek kerültek elé (I. 189.). E két numismatikai czikken kivül van még egy terjedelmesebb értekezés a serajevoi muzeum bosnyák, szerb és bolgár érmeiről (IV. 303.) Truhelkától s ugyanő ismertet két török rézpénzt, mely valószínüleg Serajevoban készült (II. 350., IV. 396.) nyugoti modern érmekből álló éremleletet ismertet Hœrmann (IV. 397.).

Vannak álló emlékek, melyek arról tanuskodnak, hogy a római építészet nyomdokain fejlődött kora keresztény építészet is virágzott Boszniában és Herczegovinában. Az emlékek még gyéren vannak, de nagyon érdekesek. Ilyenek : a Lipraga melletti templom (II. 46.) a dabravinai templom részletei (II. 76.) az olovai templom (II. 241.) és egy latin fölirat Prijepoljen (IV. 295.). Későbbi korba látszanak tartozni a jajczai katakombák (II. 94.) és a magas középkorból valók a jajczai (II. 87.) és visnegradi (IV. 174.) várak.

A bosnyák középkor legnevezetesebb hagyatékát képezik az u. n. bogumil-emlékek, domborműves vagy föliratos kőlapok és gyakran óriási méretü kőládák, melyeknek száma sok ezerre megy. A mióta 1880-ban e folyóiratban Thallóczy Lajos (A. E. XIV. 1880.) bosnyák mauzoleumok czímén, néhányat ismertetett, számos író foglalkozott velök, össze is olvasták ez emlékeket és mappában megállapították, számukat 59455-re tették ; Truhelka szerint csak Herczegovinában van 22000 és a vlaseniczai kerületben olvasott 6325 dbot. Természetes, hogy ez emlékek tudományos értékesítése a boszniai szakembereknek nemzedékekre szóló föladatuk lesz.

A jelen kötetekben több közlemény foglalkozik velök (II. 41., II. 71. stb.) a két legjelentékenyebb értekezés Jagičé (III. 396.), mely a föliratok közlésének módját és nyelvtörténeti értékét állapítja meg és Truhelkáé (III. 403.), mely először foglalkozik egy nagyobb emléksorozat alapján a stilus és korhatározás kérdéseivel. Valószínű, hogy a legkorábbi emlékek a XIV. vagy XV. századból valók és a legkésőbbiek belé mennek a XVI. századba.

Két érdekes emléket, mely a «bogumil» kövekkel közeli rokonságban áll fontossága miatt külön is kiemelünk ; egyik a kosori (II. 26.) másik a bukoviczai (IV. 343.) kőtrónus vagy itélőszék. A bogumil emlékeket megelőző korból szláv sírok vagy régiségek eddig csak meglehetős csekély számmal ismeretesek.

Találtak ékszereket Mostar közelében Hodbinán, egy fülönfüggőt Cepljinán (III. 285.), kosaras fülbevalót a Glasináczon (IV. 9.) s ugyanott keresztkét és csattot (IV. 17.) u. n. húllámvonalas cserepek is aránylag ritkák (I. 327.).

A középkori bosnyák urak vagyona nagyrészt ötvösművekből állott, úgy látszik, hogy ötvösségük a dalmát városok hatása alatt fejlődött ; volt-e egyáltalábban önálló ötvösségük, azt eddig nem lehetett bizton megállapítani. Az a leltár, melyet a Hranič család kincstáráról Lilek közöl (II. 125.) és a mely az 1406—1492-ig nyuló korszakra terjed, nem enged még virágzó belföldi ötvösségre következtetni, de azt bizonyítja, hogy ez a főuri család igen gazdag volt és hogy ötvösművek iránt volt érzéke ; ugyanezt bizonyitja Thallóczy Lajos értekezése Sandalj Hranicról (III. 318.) kinek két olasz izlésű ereklyetartója mai nap is megvan még a zárai kincstárban.

Álló és mindennemű egyéb emlékekben legszegényebb a törökök négy-százados kora és ennek megfelelőleg jóformán csak két közlemény képviseli a mohamedán művészetet; egyik a blagaji emlékeket ismerteti (II. 30.), a másik a foćai Aladža moscheat mutatja be (II. 248.). Több a török fölirat és okmány, de ezeknek fölemlítése kivül esik ismertetésünk körén. *h.*

HAMPEL JÓZSEF. A HONFOGLALÁSI KOR HAZAI EMLÉKEI. Különlenyomat a m. tud. Akadémia millenniumi kiadványából. 4 rét 224. l. 80 képes táblával és 157 ábrával a szövegben. Régen szükséges volt a honfoglalási korral foglalkozó kutatók számára összeállítani az eddig színre került emlékeket és azokról lehetőleg hű ábrákat közölni. Ez most megtörtént; az előttünk fekvő kötetben együtt van képben és leirásban az emlékek sora, melynek alapján ezután kutatásainkat mindinkább élesbülő tekintettel folytathatjuk A munka első részét teljesen az emlékek ismertetésének szenteli a szerző, melyeket három csoportban tárgyal. Az elsőbe sorolja azokat a sírleleteket, melyekben korhatározó érmek voltak, ilyenek: a pilini, szegedkirályhalmi, a galgóczi, Bene pusztai, neszmélyi, egy csornai sír és a verebi sír; csak föltételesen tartozik oda néhány Szeged öthalmi sír, mert nem lehet tudni, hogy Dukasz Mihály aranya mikép került a közelükbe. A másik csoportban betűrend szerint tárgyalja szerző azokat a leleteket, melyekben érmek nem fordultak elé, de a melyekről összetartozó tárgyaink vannak, ezeket is ide jegyezzük: Anarcs, Bácskeresztúr, Balkány, Baracsi puszta, Batta, Bököny, Bukovácz, Csongrád, Csorna (Sülyhegy), Csorna (Csatár), Detta, Gombás, Győr, Homorszög, Hugyaj, Karász, Kecskemét, Mezőhegyes, Mogyorós, Monaj, Nagy-Kajdács, Nagykürü, Nagyvárad, Nagyteremia, Nemes-Ócsa, Pörösipuszta, Selypi puszta, Szeged, (Bojárhalom), Székesfejérvar, Szirma Besenyő, Szolyva, Tarczal, Tinnye, Tisza-Nagy-Rév, Tolna-Szántó, Törtel, Zalkod. Végül a harmadik csoportban szóba kerülnek azok a leletek, melyek ismeretlen helyekről vagy ismert helyekről, de szórványosan kerültek elé.

Sokkal rövidebb a II. és III. fejezet, egyikben a közlött adatokból a temetési módot, a fegyverkezést és az ékszereket jellemzi a szerző s a végsőben a hazai leletek összefüggésére utal külföldi, kivált oroszországi temetőkkel. Mind a két fejezet inkább vázlat, mint kimerítő dolgozat, mire majd csak akkor lesz alkalom, a mikor az orosz gyüjtemények s az orosz irodalom által nyujtott analogiákat jobban fogjuk ismerni mint eddig. *x. y.*

JELENTÉS A SEMSEY-FÉLE PÁLYÁZATRA beérkezett «Magyarország archæologiájának kézikönyve» czímű három kötetes műről. A Semsey Andor t. t. adományából kitűzött 10,000 frtos jutalomtételre: «Adassék elő Magyarország archæologiája, a meglevő emlékek alapján, az összes szakirodalom fölhasználásával» — csak egy pályamunka érkezett be, Hesiodosból vett jeligével, három vaskos kötetben. A mű felosztása — tekintettel a keretébe fölvett anyag arányaira — nem felel meg a pályázat feltételeinek. Az első kötetnek ugyanis tartalmaznia kellene az őskori, római és népvándorláskori emlékeket a magyar honfoglalásig. Szerző e helyett 521 lapon kizárólag a kőkor-, rézkor-, bronzkor- és vaskorról értekezik. A II. kötetben feladata volt volna hazánk

emlékeit tárgyalni a honfoglalástól a renaissance-ig. E helyett 287 lapon keresztül csakis a népvándorláskori emlékekkel foglalkozik. A III. kötet anyagát a renaissance-tól a XVIII. század végeig kellett volna képeznie, s e helyett az olvasó «műtörténelmi tanulmányokat» talál benne «Szent Istvántól II. Józsefig». Úgy látszik, hogy szerző eredetileg az ős- és népvándorláskori emlékekről szóló két kötettel kívánt résztvenni a pályázatban és csak később, midőn már az időből kifogyott, adta hozzá harmadik kötetül a sovány «műtörténeti tanulmányokat», mely más kéznek a munkája. A pályamű ezen alakjában nagyfejű test nélkül való alkotás, melynek első két kötete gazdag anyagot ölel föl, és egyes kifogásoktól eltekintve, alapos tudásra valló tudományos mű ; a III-ik kötet ellenben lépten-nyomon feltünő hézagainál, rendszertelenségénél és előadásának pongyolaságánál fogva, sem kézikönyvnek, sem tudományos értékű munkának nem mondható. Kivételt a három utolsó fejezet : az építészet, festés és szobrászat emlékeiről írt «recapitulatio» képez, mely gyakorlott kézre, tárgyismeretre vall. Mindent összevetve, szerző e pályaművével nem felelt meg a Semsey-féle pályázatban kikötött feltételeknek, a kitűzött feladatot egészében meg nem oldotta. Részére a biráló bizottság a pályadíjat kiadhatónak nem tartja. Tekintve azonban a mű első kötetében található gazdag anyagot, a komoly tudást, a melylyel szerző azt kezeli, és latbavetve azt az elfogadhatatlan tényt, hogy a pályamű ezen része, az ú. n. præhistorikus rész, önmagában véve is önálló becscsel bíró munka : szerző pályamunkája ezen részét, mely szakirodalmunknak becsületére fog válni, az 1500 frt másodjutalomban részesítendőnek ajánlja. A javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből Pulszky Ferencz t. t. neve tűnt elő. (Ak. Ért. 77. füzet.)

SEMSEY-PÁLYÁZAT. Adassék elő Magyarország archæologiája a meglevő emlékek alapján és az összes szakirodalom fölhasználásával. Az egész mű három részre oszlik. Az első kötet tartalma az őskor, római és népvándorlási kor a magyar honfoglalásig. A második kötet a honfoglalástól a renaissanceig terjed. A harmadik kötet a renaissancetól a XVIII. század végéig terjedő kort öleli át. A munkához a szövegbe illeszthető rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató. A három kötet terjedelme, az Archæologiai Értesítő jelen alakjában, az illustratiókkal együtt legföljebb 150 nyomtatott ív.

A pályadíj 10,000, azaz tízezer forint ; másodjutalom az adomány időközi kamataiból, 1500 frt. A pályaművek benyujtásának közös határideje 1901. szeptember 30-ika, e határnapon nem a beérkezés, hanem a postára adás napját értvén. Minden oly pályamű tehát, a melynek postai jegye mutatja, hogy a beküldési határnapon már postára volt adva, pályázatra bocsáttatik, ha később érkezik is be az Akadémiához. — A pályamű idegen kézzel, magyar nyelven írva, tisztázva, lapszámozva és kötve legyen. — A szerző vagy szerzők nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétes levélen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán áll. A pecsétes levélben netalán följegyzett kikötések vagy kivánatok tekintetbe nem vétetnek. — Álnév alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik. A pályadíjat, valamint a másodjutalmat is, csak absolut becsű

munkák nyerhetik el. A jutalmazott pályamű a szerző tulajdona; ha azonban egy év alatt a kiadás iránt nem intézkedik, a kiadás joga az Akadémiára száll. (Ak. Ért. 77. füzet.)

AKADÉMIAI PÁLYAKÉRDÉS. A m. t. Akadémia 1896. évi nagygyűlésén kitűzte a következő pályakérdést: Kívántatik az építészet története Magyarországon az Árpádházi királyok korában, a fenmaradt emlékek lehető teljes fölhasználásával és leírásával. Pályázó hozza kapcsolatba a művészi mozzanatokat az építészet külföldi analógiáival és fürkészsze a hazai építkezés összefüggését politikai és culturális eseményekkel. A szöveghez fontosabb emlékekről pontos építészeti rajzok csatolandók. Jutalma a Bézsán-alapból 1200 frt aranyban. Határnap 1898. deczember 31. A jutalom csak absolut becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik, ha azt egy év alatt nem tenné, a tulajdonjog az Akadémiára száll. (Ak. Ért. 77. füzet.)

AKADÉMIAI PÁLYAKÉRDÉS AZ ÖTVÖSSEG TÖRTÉNETÉBŐL. Adassék elő levéltári kutatások és fönmaradt emlékek gondos tanulmánya alapján valamely jelentékenyebb hazai város és vidéke ötvösségének története a XIX. század elejéig. Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 arany frt. Határidő 1896. szeptember 30. A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni. (Ak. Ért. 77. füzet.)

MEGYEI MONOGRÁPHIÁK. A millennium alkalmából több törvényhatóság megíratta monographiáját. Ezek közül eddig kezünkhöz jutott a békésmegyeinek első kötete dr. Karácsonyi János tollából és a tolnamegyeinek két első kötete Wosinszky Mórtól. Mind a két munka nemcsak a kiadó törvényhatóságnak válik becsületére, de átalában a hazai szakirodalomnak maradandó becsü gyarapodása, a miért e folyóiratban is érdeme szerinti behatóbb méltánylásra tarthat igényt. *a.*

POLGÁR GYÖRGY, Ó-KORI HITÉLETI ÉS MŰVÉSZETI RÉGISÉGEK KÉPGYŰJTEMÉNYE. Miskolcz, 1896. Ára 1 frt 40 kr. Csak örvendeni lehet ezen atlasz megjelenésének, legalább ezentúl úgy a tanár, mint a tanuló hazai könyvben is talál az ó-kori élet egy részéről magyarázó képeket. Polgár György vállalkozása annyival méltóbb dicséretre, hogy sajátjából fedezte a mindenesetre nem csekély költségeket. Eredeti illustratiókról természetesen nincs és nem is lehet szó e könyvben, hanem egytől-egyig már ismert képek reprodukczióival találkozunk. A kérdés ilyenkor első sorban az, föltalálja-e a tanár azokat, melyekre a középiskolai tanitásban szüksége lehet. Azt hiszem, hogy Polgár a 715 képpel, a mennyit e könyv magában foglal, ezen szükséget nagy mértékben kielégíti. Elismerésre méltó, hogy a keleti népek emlékeit is felölelte, sőt a II. részben az őskori régiségek közül is egyet-mást bemutat, meg nem feledkezve a hazaiakról sem. Szöveg nincs sok a könyvben, mindössze 9 oldalra

terjedő bevezetést olvasunk, mely a legáltalánosabb vonásokban ismerteti az ókori vallást és művészetet.

A képek aláírásai is a lehető legrövidebbek. A legtöbb emlékről, mint pl. Cestius pyramisáról, Augustus síremlékéről, azt sem mondják meg, hogy hol van vagy volt, a mi a könyvnek talán egyetlen lényeges hibája. Mindenesetre kivánatos lett volna, hogy a képek nyomása jobban sikérüljön, bár arra a czélra, melyet Polgár szem előtt tartott, még mindig kielégítők. Csakugyan az volna ohajtandó, hogy e könyvet ne csak a tanár mutogassa, hanem a tanulók is megvegyék s lapozzák minél gyakrabban, az iskolában és odahaza egyaránt.

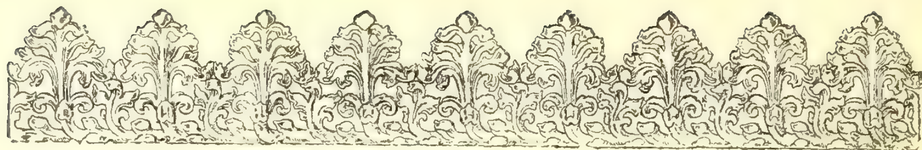
K. B.

AZ ESZTERGOM VIDÉKI RÉGÉSZETI ES TÖRTÉNELMI TÁRSULAT kiadta első évkönyvét, melyet a társulat első titkára Rózsa Vitál szerkesztett. A tartalmas füzetben Némethy Lajos ismerteti az u. n. szentkirályi földeken a régi szent János lovagok épülete táján rendezett ásatását. Az ásatás szép sikerrel járt, amennyiben nem csak a három hajójú templom alaprajzát lehetett bizton megállapítani, de még a rend szomszédos épületeit is sikerült nagyrészt föltárni. Az egész templom 34·8 m. hosszú és 19 m. széles volt ; a főhajó boltozva volt, a közbeeső oszlopok fejeiből egynéhányat megleltek, a ajtó félköríves volt oszlopai vörös márványból készültek. A polygon szentélyek csúcsíves ablakainak mérműveiből néhány előkerült. A szentélyekben állott oltárokból is meg van néhány darab ; a baloldali mellékhajóban a márványos szenteltvíztartó egy darabja is megmaradt. A főhajó s a csarnok talaja márványnyal, a mellékhajóké téglákkal volt burkolva. Néhány kisebb frescodarabot is hozott színre az ásó. A templom Duna felé eső oldalához a rendház a lovagok czelláival volt hozzáépítve, ennek a falai gyöngébbek. A leletek közt a kőtöredékeken és téglákon kívül voltak kályhafiókok és fazekak, fehéragyagból készült tálak és tányérok ; vannak festett üvegtáblák töredékei és üveg palaczkok fenekei. A fémtárgyak közt volt egy bronzasztal lába s egy csengetyű, egy vörös rézből készült női fej, egy könyvtábla középdísze és kapcsa, a vastárgyak közt voltak szegek, kardok, lándsák s sarkantyúk és különféle fölszerelési tárgyak, végül előkerült egy Zsigmondféle ezüstpénz.

Más rövidebb közlemény Breuner Ferenczé az 1891-ben vasútépítésnél az esztergom-füzitő vasut esztergomi pályaháza mellett előkerült árpádkori temetőről. Értekező buzgóságának köszönhető, hogy a kubikusok közt ott szétbontott számos sír közül legalább kilencz sértetlen sírról kapunk hirt. Az elsőben volt két halántékfüggő s egy hajgyűrű, a másikban mogyoró nagyságú csiszolt (üveg ?) gyöngy és három hosszúkás somalakú csiszolt carneolgyöngy, meg egy nagy ezüst hajgyűrű ; a harmadik gyermecksontváz lehetett és volt benne halántékgyűrű aranyból ; a negyedikben két csontváz volt egymás mellett a koponyák táján három halántékfüggő ezüstből és ugyancsak ezüstből való két hajgyűrű ; az ötödikben volt reczézett aranykarika, egy gömbölyű és hat somalakú carneolgyöngy, a hatodikban a koponya mellett elgörbült ezüst hajgyűrű s a mellcsontok tájékán egy bronzcsat töredéke, a hetedikben két halántékgyűrű, melynek egyike a szemüregből került elé ; a nyolczadik és kilenczedik sír igen közel feküdt egymáshoz és talán egy sírt képezett, egyik koponya mellett ezüst hajgyűrű, a másik mellett összegörbített arany hajgyűrű feküdt és a két csontváz között a földben I. András erősen megrongált érmét találták.

Közlő úgy véli, hogy a pályaházzal szemközt az árkon túl a szőlőhegyek felé elterülő föld ásatásra alkalmas hely lehet s az ott fekvő csontvázak mély fekvésük miatt valószínüleg ép állapotban lelhetők meg. E közleményeken kivül még becses Pór Antal értekezése Esztergom monographiájáról és Récsey Viktor közleménye Balassa-Bálintról. — A titkár hivatalos jelentése előadja az egylet keletkezését, közli a társulat alapszabályait, a tisztviselők és tagok névsorát, mely mutatja, hogy az egylet tagjainak száma már most is megközelíti a 200-at és közli a társulati pénztár állapotát, mely ez időszerint a 600 frthoz közel jár.

a. b.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

A N. MUZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODÁSA az 1896-ik évi első negyedben. Elek Imre két db. őskori csiszolt kövésőt ajándékozott, lelhelyük Besenszög (Jász-Nagykun-Szolnok). Farkas Sándor őskori cserépedényt ajándékozott a szentesberki leletből. Hegedűs Sándor kettétört kétfülű őskori agyagcsészét ajándékozott, mely Jász-Kiséren találtatott. A hellembai (Hontmegye) kavicsbányában a homokréteg alján a kavics felett lelt 15 db. őskori agyagbögrét vétel útján szerzett az intézet. Köves Györgynétől dr. Kammerer Ernő orsz. képviselő útján ajándékba kaptunk Felső-Örsön (Veszprém m.) agyagedényben lelt 280 db. gyöngyöt, melyek közül 69 db. columbella kagylóból való, 206 db. dentaliumból, 2 db. arca diluviiből és 3 db. üvegből. Ugyancsak dr. Kammerer közbenjárásával ajándékozott dr. Hazslinszky Hugó 3 db. őskori cserépedényt. Megszereztük a Závodszky István-féle régiséggyűjteményt, mely az 1867—1890. években pestmegyei Kis-Szentmiklós, Valkó és Gödöllő táján keletkezett és összeségében érdekes képet nyujt egy szorgalmas vidéki kutató sok évi fáradozásáról. Képviselve van a gyűjteményben minden kor és minden fajta tárgycsoport, mégis aránylag legtöbb benne az őskori tárgy. Van 125 db. kova és obsidián kőpenge, szilánk és nyílhegy, 45 db. csiszolt kőszerszám, 5 db. tokos bronzvéső, egy bronztőr, két ép bronz karperecz és egy töredék, három bronz gyűrű, négy hengertekercs bronzból, két ép bronz karika és két töredék, 7 db. keskeny bronz véső, hét bronz tű, egy bronz sarló, egy tűfej töredéke bronzból, egy bronzlemez töredéke, egy bronztekercses ékítmény, két bronztekercs töredéke, négy bronzgomb, négyszemű bronzláncz, három bronz csüngő és egy töredék, néhány bronzlemez, két bronz karperecztöredék, 41 db. apró háromélű bronz nyílcsúcs, bronzsodronyos ékszer töredéke, egy db. bronzlánczrészlet, egy kis csonka bronz pálczácska. Vasból valók: lándzsa-csúcs, nyílhegy, öt kés, lánczon függő vaspálczácska, vasfibulákból való három töredék. Hozzájárul 33 db. ép vagy csonka agyagedény és 38 db. agyaggyöngy, korong s egyéb ilyen agyagtárgyak töredékei.

Darnay Kálmán Szent-Gróthon rendezett ásatásából két bronztűt, két szarvasagancs-töredéket és négy edénytöredéket küldött. A kohári (Zala m.) urnasírokból küldött Darnay Kálmán hét őskori és nyolcz rómaikori agyagedénytöredéket. Ugyanő küldött a sümegh-úrbéri őstelepről 79 db. őskori cserepet és nyolcz állati csontot. Gr. Zichy Gábor ajándékba adott a n. muzeumnak Várpalotán szinre került bronzkori urnasírokból származó régiségeket: nevezetesen egy bronztőrt, nyolcz korongos és egy tölcséridomú bronz csüngőt és három korongos fejű bronztűt. A Béga-csatorna partbiztosító földmunkálatainál

a dunyási parton őstelepre akadtak a munkások, onnan Groszmann Zsigmond vállalkozó útján a temesvári kir. folyammérnökség főnöke Endre Antal a muzeumnak juttatott nagyobb számú kőagyag és csontrégiséget. Volt a két küldeményben négy kőtárgy, egy csontár és 22 db. különféle agyagkészítmény. Gohl Ödön ajándékba adott egy csillagos rézbuzogányt, mely a budapesti régiségkereskedésből származik. Az ispánlaki ismeretes bronzkori öntő műhelykészletből bronztárgyakat vétel útján szereztünk; volt köztük 10 db. nyers bronzrög, egy tokos véső s egy ilyennek töredéke, egy keskeny véső, lándzsavég fele, egy sarló és hat fűrész töredéke, bronzpléhdarab. A kutasi (Temes m.) aranyleletből aranynyakgyűrűt szereztünk, fölülete sodrott és végei gyűrűcskébe hajlók, súlya 87 grm. Pétervásáron (Heves m.) lelt 14 db. aranysodronyú karikás ékszert hivatalos úton váltott meg az intézet; az aranyékszerek súlya a darabkákkal együtt 125·25 grm.

A Závodszky-gyűjteményben volt néhány *antik* korabeli régiség is, nevezetesen egy ezüstfibula, 10 ép vagy töredékes bronzfibula, egy bronzpánt, két kulcs, 24 gránátgyöngy, 19 üveggyöngy, egy üveggolyó, két kő és két kagylógyöngy s egy csonttű darabkája.

Darnay Kálmán szent-gróthi ásatásából antik sírok mellékletei gyanánt érkeztek a n. muzeumba a következő tárgyak: Egy ép cserépedény és 12 töredék, egy üvegedény és 24 db. töredék, borostyángyöngyök, bronzfibula, ezüstfibula töredékei, 41 db. bronzérem a késői császárság korából, 12 db. üveggyöngy s egy bronzkarika. Egy ismeretlen ember egylángú római agyagmécsest hagyott a n. muzeum folyosóján. Gr. Zichy Gábor ajándékba adott a n. muzeumnak Várpalotán lelt római dombormű-töredéket márványból; a töredék tánczoló bachans nőt ábrázol és jó görög motivum után római kori csinosan készült munka. Halaváts Gyula egy római bélyeges téglát ajándékozott: a rajta lévő bélyeg M I D lelőhelye a hajdani Tibiscum.

A mezőtúri határban a Harcsás zúg nevű területen földmunkálatok alkalmával *népvándorlási* sírleletekre akadtak, melyekből Farkas Sándor a n. muzeum számára némelyeket ajándékba küldött, nevezetesen négy szíjvéget, 3 fibulát, gyöngyöket üvegből, borostyánkőből és granátból aranylemez töredékét és még hét csonka bronztöredéket.

Ugyanazon helyen hivatalos kiküldetésben járván egyik tisztviselőnk a munkásoktól megváltott mintegy negyven és egy néhány népvándorláskori szíjvéget, csatot, vaskést és fibulákat.

A Závodszky-féle gyűjteményből származik néhány kora középkori régiség: nyolcz vasnyílhegy, egy vaslándzsa-csúcs, hat vaskés, egy ezüst boglár darabkája bronzból: rozetta, keresztke, gyűrű töredéke, szíjcsatt, hajkarika, sodronydísz, karperecz, függő töredéke, láncztöredék.

A mártélyi népvándorláskori temetőből származó csontnyél töredékét ajándékozta Farkas Sándor.

Egy igen becses népvándorlás korabeli aranykincs néhány darabját sikerült a nmélt. vallás- és közoktatási miniszterium rendkívüli anyagi támogatásával a n. muzeum számára biztosítani. A kincs kézrekerített csoportja 11 dbból és néhány apró töredékből áll. Legnagyobb darabja egy korongos fejű tű, mely-

nek szráa el volt görbítve ; a korong egyik oldaláról láncz lóg ; ellenkező szélén három fül áll ki. Érdekes egy kereszt, mellette két hal, más ékszeren szintén két hal van ábrázolva, van azonkívül egy fülönfüggő s három nyak csüngő ; mindannyi rekeszes művekkel vannak borítva, melyekben legtöbbször gránátlapok néha nemes gyöngyök ülnek ; hozzátartozik egy nyolczszögű gyűrű hegyes gránáttal a négyszögidomú fejfoglalványban, két szíjvég fölületét áttört mű ékíti s végül egy karikáról csüngő két láncz.*

A népvándorlási kor legelejéről való egy kis sírlelet Báttaszékről, melyet Fetzer János Ferencz úr közbenjárásával dr. Kovács Bálint úr a n. muzeumnak ajándékul küldött.** Volt e küldeményben ezüst karperecz öt töredéke, egy ezüstcsat öt darabja s két darabra tört kis ezüst pálczika.

Az orsz. rég. és embert. társulat elküldte a n. muzeumnak azokat a tárgyakat, melyek a társulat megbizásából és a millenniumi ásatási alap terhére Zólyom-Szentgyörgy területén előkerültek. A lelt tárgyak különböző korból valók az őskortól a legújabb korig, nevezetesen vannak agancstöredékek, lóállkapcsának fele, agyardarab, Árpádkori (?) cserépedényből való töredék, vassarló és vaspánt töredéke vaspatkóféle, vaskés, rézkanál és két újabbkori lópatkó töredékei. Káposztás-Megyeren a vízvezetéki mű kibővítése alkalmából régiségek kerülvén elé az ottani rendőrség hiv. fölszólítása következtében a n. muzeum egy tisztviselőjét küldte a hely szinére, a ki onnan hozott egy Árpádkori bronzgyűrűt és sárgarézből való két tekercstöredéket.

A honvédparancsnokság építésénél lelt vörös márványtöredékeket ajándékozott a honv. miniszterium ; egy középkori szépen faragott síremlékből valók, mely a rajta látható czímer után itélve kihalt középkori család valamely ivadékát takarta. A hazai renaissance legszebb korából való két építészeti töredéket ajándékozott a m. kir. honvéd. miniszterium, a honvédparancsnokság építése közben lelték, és valószínű, hogy egy palota vagy templom belsejét ékítette a két falfülke, a melyből a két töredék mindegyikében egy-egy pillér, egy darabka ívhajlás és párkány maradt fön ; egyik darab párkányon megvan a föliratból egy pár betű.

A Závodszky István-féle gödöllői gyűjteményből többnemű közép- és újkori tárgy került a n. muzeumba, nevezetesen : három bronzgyűrű a XVII. vagy XVIII. századból, két hasonkorú rézgyűrű ; 10 vaskulcs, egy bronzveretű vasnyíltöredék, három hasonlónak verete, öt vaslakat, három vaslakatrész, vasszerszám pléhmunkához, vassúly, három sarúpatkó vasból, egy csizmapatkó vasból, egy vasdikics, két sarló, négy csiholó vas, vaskés, késnyél, villa rézverettel, hasonlónak rézverete, négy ekevas, egy fapipa, egy agyagminta, egy mázas tál rajta a kétfejű sas és 1696 évszám s egy mázas korsó töredéke 1706-ból.

A Darnay Kálmán-féle szent-gróthi ásatás eredménye gyanánt közép- és újabbkori tárgyak érkeztek a n. muzeumba : két bronz karperecz, 20 db. bronzgyűrű és hajkarika és ilyeneknek töredékei, bronzgomb, üveggyöngy, egy csiholó vas és két töredék, két vaskés és három töredék, két vascsatt, ólomkeresztke, hat

* Vsd ö. Arch. Ért. 1896. 121—127.

** A leletről értekezett Fetzer (Arch. Ért. 1896. 94—95. l.)

edénytöredék, öt kályhacserép töredéke, három csonka kés, vaslakat és hat másfajta határozatlan vastöredék.

Kereskedő útján magyar ruhakapcsot szereztünk a XVI. század első feléből, aranyozott ezüstből való és körmös keretekbe foglalt drágakövek ékítik, állítólag a szegedi alsó városi templom Mátyás királytól származtatott egyik miseöltönyén volt.

Egy XVII. századi díszes faragmányokkal ékített sóőrlőkő három darabját, egy török sírkő (?) táblájának darabját belé faragott körékítménynyel, mely a honvédparancsnoksági épület alapozásánál került elé és zöldmázú török agyagkorsó, melyet ugyanakkor leltek, ajándékozott a m. kir. honvéd-miniszterium. 1762-ből való paraszt majolika-korsót, rajta Mária Terézia s egy magyar vitéz képével vétel útján szereztünk.

Egy czímeres pecsétnyomót ajándékba kaptunk Gohl Ödöntől.

Az 1848/9-ik évi kaposvári honvéd-fiókruharaktár vas pecsétnyomóját ajándékul küldte Schultz József.

A hadtörténelmi gyűjtemény számára ajándékozott Farkas Sándor két középkori sarkantyút, egy vaslándzsa-csúcsot és egy vaszablát.

Darnay Kálmán szent-gróthi ásatásából való egy kengyelvas a XV—XVI. századi időből, egy zabla, zablatöredék s egy szablya keresztvasa. A tisza-zúgi rég. társulat örök letétbe adott egy anjoukori vassarkantyút. A Závodszky István-féle gyűjteményből, mely leginkább Gödöllő vidékén lelt tárgyakból alakult, szerzett a n. muzeum többnemű közép- és újabbkori tárgyat. Volt köztük: 13 db. vasnyíl-csúcs, 50 db. ép és 6 csonka vassarkantyú, 3 vaszabla és 7 zablatöredék, egy vas- és három rézkengyel, három lőportartó, tőr, középkori kard, szablyapenge a XVI. századból, sodronykeztyű, kardmarkolat gombja, két vascsákány, öt vaslándzsa-csúcs, vasalabárd, handsártöredék, öt vadászkéspenge, hét vasbárd és szekercze, egy vasbalta, négy patkóvas, szurokköntő kanál, egy pisztoly és három pisztolycső s egy 1848/9-ből való magyar czimer honvédcsákóról.

Ugyancsak vétel útján szereztünk egy XVIII. századi szablyát, melyet belévésett kétfejű sas diszít, és egy 1848/9-ik évi toborzó zászlót. Ajándékba kapott az intézet a m. kir. honvédminiszteriumtól egy XIV. századi vaskardot, mely a honvédparancsnoksági palota alapozási munkájánál előkerült, egy névtelentől két múlt századbeli puskát és egy pisztolyt. Vétel útján szereztünk egy «vivat Pandúr» föliratú kardpengét és vadászkést, egy 1607-ik évi revolvert, egy gerezdesfejű vasbuzogányt és egy kovás pisztolyt. *Hampel.*

A M. N. MUZEUM ÉREMTÁRÁNAK GYARAPODÁSA az 1895-ik évben. A nemzeti muzeum éremtára a múlt év folyamán 1562 db. éremmel gyarapodott, ezek közt volt 70 arany, 844 ezüst, 231 réz, ón stb. s 417 papirpénz.

Osztályunk ez idő alatt 24 leletet dolgozott fel, melyek kettő leszámításával jelentékenyen javultak sorozatainak kiegészítéséhez. Összes leleteink a következők voltak: 1. Engeszer-féle pécsi lelet 148 db. 2. Kardos-féle győri l. 19 db. 3. Berencsi l. (Nyitra m.) 50 db. 4. Mosdósi l. (Somogy m.) 310 db. 5. Királytelki l. (Szabolcs m.) 1310 db. 6. Tiszafüredi l. (Heves m.) 6 db. 7. Kún-szt.-mártoni l. 1105 db. 8. Delethei l. (Sáros m.) 580 db. 9. Pátrohai l.

(Szabolcs m.) 1129 db. 10. Hoboli l. (Somogy m.) 69 db. 11. Csomádi l. (Pest stb. m.) 107 db. 12. Berek-szigeti (Jász-N.-Kún-Szoln. m.) 15 db. 13. Csabai l. (Békés m.) 19 db. 14. Marczali l. (Somogy m.) 5 db. 15. Kis-szebeni (Sáros m.) 99 db. 16. Szempczi l. (Pozsony m.) 1457 db. 17. Czeglédi l. 5 db. 18. Karavukovai l. (Bács-Bodrog m.) 80 db. 19. Budavári (honv. főparancsn. palota épít. alk. talált) lelet 3972 db. 20. Kis-dobszói l. (Somogy m.) 285 db. 21. Almádi l. (Veszprém m.) 761 db. 22. Kukméri l. (Vas m.) 175 db. 23. Coronini l. (Krassó-Szörény m.) 59 db. 24. Glogováczi l. (Arad m.) 777 db. *összesen 12,512 db.*

E leletekből 581 db. érmet válogattunk ki s váltottunk be, és pedig, a b.-csabai leletből III. Béla 2 denárát, a czeglédiből egy Mátyás-aranyat, a glagováczíból I. Ferdinand 5 db. denárát, a pécsiből egy utrechti kettős aranyat s 12 db. vegyes I. Lipót-kori kisebb ezüstpénzt. A berencsi lelet IV. Fülöp spanyol király egy tallérát s I. Lipót 3 db. 15 krosát a tisza-füredi I. Ferencz és V. Ferdinand 4 tallérát, a kún-szent-mártoni VI. Károly osztrák tallérait és kisebb éremfajait, XIV. Lajos tallérait s féltallérait s néhány egykorú sléziai váltópénzt szolgáltatott; a mosdósi lelet útján ismét XIV. Lajos forintjával, I. Lipót, VI. Károly, Mária Theresia és Lothringeni Ferencz kisebb éremfajaival gyarapítottuk gyűjteményünket; a pátrohai leletből XVII. századi osztrák-német és lengyel kisebb érmet válogattunk ki, köztük Wallenstein Albert ezüst 6 krosát, a hoboliból Zwoll és Utrecht aranyait, II. és III. Ferdinand, Leopold főhg. tiroli s IV. Fülöp spanyol tallérait (11 db.), a berek-szigeti leletben Lübeck város ritka forintosát találtuk 1573-ból, a csomádiban egy kempteni negyedforintost s 6 db. Habsburgkori denárt; a deletheiből szintén kisebb osztrák ezüst éremfajokat tartottunk meg; a karavukovai lelet 13, a királytelki pedig 21 db. német, spanyol, németalföldi tallérral szaporította mozzanatainkat, a budavári lelet pedig 39 db. spanyol, frieslandi, lengyel, franczia, raguzai és török éremmel járult e növekedéshez; a fentiek után még két lelet tartalmazott tallérfajokat, a kis-dobczai, melyből 11 s a kis-szebeni, melyből 30 db. bel- és külföldi tallért $^1/_2$ s $^1/_4$ tallért válogattunk ki, végül a kukméri, szempczi és almádi leletekben összesen 259 XVI—XVII. magyar, osztrák s erdélyi kisebb folyóérmet találtunk, melyekkel gyűjteményünk hézagait megritkíthattuk; a múlt év folyamán beérkezett leletek közt csak egy antik volt: a coronini, melyből 10 db. apollóniai és dyrrhachiumi ezüst denárt váltottunk be.

Ajándékok és vételek. I. *Ó-kor. Delkin* Józseftől (Bpest, Rózsa-u. 92) 19 db. római ezüst- és bronzérmet kaptunk, *Kőszegi* János (veterán szakaszvezetőtől) II. Constantinus rézpénzét, *Széky* Gyula ev. ref lelkésztől Gerjén, Hadrianus és Probus egy-egy bronzérmét, *Halász* Zoltán dabasi földbirtokostól 5 db. római ezüst denárt, ifj. *Rohoska* Mihálytól (Szarvas) Antonius Pius ezüst denárát, *Moharem Efendi Smajšić* szerajevói lakos egy athenæi ezüst drachmát, *Gohl* Ödön egy barbár ezüst tetradrachmát, Farkas Sándor gyógyszerész egy barbár potin érmet s *Kovács* Györgyné (Alsó-Eörs, Zala m.), *Kammerer* Ernő orsz. képviselő közvetítésével Nikefor III. Botaniates 6 db. elektron érmet ajandékoztak.

Vételeink: 7 darab barbár tetradrachma, Diocletianus és II. Constantinus Maximianus, Herculeus, Marcianus és Anastasius aranyai, Maximianus Herculeus

quinárja, egy barbaricus keletrómai arany, Caligula, Nagy Constantin, II. Constantinus, I. Valentinianus bronz- és rézpénzei s végül I. Zimisces János (969—976) ezüst érme.

II. *Magyar érmek.* Ajándékok: *Somogyi* Aladár tanítótól (Nagy-Lóth, Bars m.) Salamon két denára, *Farkas* Sándortól és *Halla* Jánostól IV. István rézpénze, utóbbitól még egy III. Béla-féle bracheát s Kún László egy kiadatlan denára; ugyanattól 2 szlavon denárt és I. Lajos XXII. fajú denára (mindannyi duna-szekcsői lelet), *Chován* Endre tanítótól (Abauj-Enyiczke) 8 db. Hunyady Mátyás s Zápolya János-féle denár; dr. *Bleuer* Miksától a szabolcsmegyei takarékpénztár vezérigazgatójától I. Ferdinand denára; ifj. *Aranyi* Sándor törteli jegyzőtől Rudolf denárának egykorú hamisítványa, *Kraft* János czipésztől (Bp. Irma-tér 21) és *Karácsonyi* István czipésztől (Bp. népszínház-u. 49) II. Mátyás denárainak egykorú utánzatai; *Körber* Gézától (Turkeve) I. Leopold 15 krja és I. Ferencz huszasa; *Knittel* Pétertől Cservenka, Mária Terézia 1744. évi K. B. aranya; dr. *Hampel* Józseftől II. Ferencz B jegyű 1797. évi negyed koronás tallérja; *Vörös* Ferencztől (Dunavecse) egy 1807. évi S jegyű 15 kros rézpénz; *Baldjthy* Dénes ref. tanár hagyatékából (Halas) V. Ferdinand 1848. évi magyar aranya; *Kalicza* Erzsébettől Báthory Gábor ezüst garasa; *Gózon* Imre szentgyörgyvölgyi tanítótól (Zala m.) 14 db. Habsburgkori magyar denár.

Vétel útján szereztünk 41 db. Árpád-kori ezüst és rézérmet, Róbert Károly egy kiadatlan obulusát, 24 db. vegyeskorú aranyforintot s 13 különböző denárt, Hunyadi Mátyás aranyának ezüst próbaveretét, I. Ferdinand osztrák veretű aranyát Szent Lászlóval; II. Ferdinand 1622. évi 5 aranyát magyar s cseh czímerrel, s egy tallérát, II. Mátyás aranyát, I. Lipót 3 db. aranyát s egy 5-ös aranyat, III. Károly 4 tallérát s forintosát s két újabbkorú ezüstpénzt.

Az erdélyi éremcsoport szaporulata 5 darab arany, köztük III. Károly 1713. évi 5-ös aranya; Báthory Gábor nagyszebeni garasának vastag verete, Bethlen Gábor és Barcsay Ákos egy-egy talléra.

A hazai sorozatokat egészíti ki Raguza egy 1802. évi ezüst garasa.

III. *Osztrák s külföldi érmek.* Ajándékok: *Gróf Széchenyi* Imrétől 12 db. középkori német denár (lh. Székesfehérvár vidéke); *Sándorffy* Nándor lopassó r. kath. plébánostól (Nyitra m.) II. Vratiszláv cseh herczeg (1061—86) ezüst denára; *Liliom-Szabó* Jánostól Molenarl Henrik kölni érsek (1225—1237) ezüst denára; *Nagy* Istvántól (Bp. Kalvária-tér 6) Rudolf frank király (923—936) denára; *Delkin* Józseftől középkori páduai és velenczei apró ezüst érmek s török oszporák, 11 db. *Hecht* Ármin Lipottól (Bp. dob-u. 36) egy nürnbergi ezüst egy krajczáros; *Farkas* Menyhérttől (Bp. futó-u. 34) I. Lipót osztrák ezüst krajczárosa s egy liegnitz-briegi 3 filléres; *Feiner* Páltól (Albertfalva) újkori török váltópénzt; *Halla* Jánostól 4 db. bécsi fillér; *Gózon* Imre szent-györgyi tanítótól 21 db. újabbkori osztrák és külföldi váltópénz; *Gohl* Ödöntől VII. Pius pápa talléra, *Kalicza* Erzsébettől (Czegléd) 2 lengyel garas, a *szabolcsmegyei* takarékpénztártól III. Zsigmond lengyel 3-as garasa; *Mehlfärber* J. véghlesszlatnai máv. állomásfőnöktől egy 1696. évi salzburgi ezüst krajczáros, *Fejér* Józseftől 5 db. régibb orosz kopek, *N. N.*-től két olasz nickel 20 centesimi

Vétel útján következő osztrák és külföldi érmeket szereztünk: egy elefán-

tot ábrázoló bécsi fillért, a bécsi pénzverő 1894. évi vereteit (3 arany, 1 ezüst, 4 nickel és bronz); Thurzó boroszlói püspök 3 ezüst garasát, egy középkorú pápai aranyat, IV. Fülöp spanyol király, Móricz szász vál. f. Köln, Cambray, Lüttich, Stablo és Prum egy-egy tallérát.

IV. *Emlékérmek.* Dr. *Fejérpataky* Laszlótól a sassini búcsújáróhely e. érme. *Hamburg* város polgármesterétől Stephan német birodalmi főpostai államtitkár 25 éves szolgálati jubilæumára vert bronzérem, *Nagy* Gézától Wekerle, Szilágyi és Csáky-féle e.-érem. (A szabadelvű eszmék és vallásszabadság tántoríthatlan bajnokainak 1894), *Fejér* Józseftól 5 franczia s más külföldi emlékérem, *Szalay* Imre muzeumi igazgatótól az 1880. évi soproni harangszentelés, *Ráth* György ny. táblai elnöktől Jamnitzer Venczel 1563. évi s *Wiesner* Rajmund dunagőzh. társ. igazgatótól (Pécs) a Pécs-bányatelep 5 db. vasemlékérme.

Vétel útján: Armpruster János és Kamperin Anna (ezüst), Mocenigo Alajos (4-es arany, Elisabetha Gubernatrix (Belgium 2 db.), Gyulafehérvár 2-ös arany (Wekerle F. Tab. I. 15.), alföldi és délmagyarországi ált. kiállítás (Arad 1890), körmendi vasparipa-egylet, Nyitravölgyi gazdasági egylet (Nagy-Bossán 1877), Magyar tanulók 1891. évi tornaversenye, Mária-Radna, koronázás, a koronázás 25 éves évfordulója, Jókai Mór 50 éves jubilæuma, Wekerle Sándor a bányász-egyesület védnöke (Nagybányai közgyülés 1894 aug. 6.) Szent-György-érmek, arany, ezüst, bronz, különböző veret és nagyságban 18 db.

V. *Bárczák.* Fejér Józseftől 5 db. lánczhidi bárcza, *Kunyik* Ferencztől, *Molnár* Viktortól egy-egy számolópénz, *Lipcsey* Józseftől egy libetbányai 1660. évi rézbánya-jegy, N. N.-től más három rézjeton

VI. *Papirpénzek.* Ajándék útján: *Weisz* Ármintól (Bp. Teréz-körút 24) egy 1806. évi bécsi 5 frtos; *Bubics* Edénétől (v. Glaise Horstenau) két Kossuth-bankó, *Gohl* Ödöntől egy 1849. évi csehországi, königinhofi 3 kros. Vétel útján szereztünk 2 db. 1849. évi egri 1 és 5 krajczárost s egy 1866. évi forintos utánzatát.

VII. Végül együttesen kell felsorolnunk azon numizmatikai anyagot, melyet a vallás- és közoktatásügyi miniszterium hivatalos küldeményeképen kaptunk a megvásárolt gróf *Kreith*-féle szabadságharczi ereklye-muzeumból, és pedig: Kossuth-bankók: 100 frtos 2 db., 10 frtos 37 db., 5 frtos 128 db., 2 frtos vörös, 29 db., 5 frtos fekete, 7 db., 1 frtos 8 db., 30 kr. 128 db., 15 kr. 40 db.; kamatozó utalvány 50 frtra 1 db., Hungarian Fund 100 dollár 1 db. Hű-Szeben és Kis-Szeben 1849. évi szükségpénzei 5 db., komáromi 5, 8, 10 kros 4 db. Osztrák papirpénzek 1800, 1806, 1866 6 db. Almásy-féle 1 frt, 10 és 6 kr. 4 db. Egy nyugtatvány Ungvárról 402 frt 15 krnyi Kossuth-pénz beszedéséről (1849 szept. 22.), vegyes újkori ezüst és réz váltópénz, réz és ón emlékérmek. A küldemény 20 frt 50 krra tehető. *R. L.*

SZÉPMŰVÉSZETI MUZEUM. Az országgyűlés a millenniumi törvényben fölsorolt, az ezeréves fordulót megörökítő alkotások között egy szépművészeti muzeum alapítását is tervezi és annak fölépítésére, valamint gyűjteményei beszerzésére jelentékeny összegeket szán. Ez új országos intézetre szükséges előmunkálatokkal a közoktatásügyi miniszter úr Dr. Kammerer Ernő országgyűlési képviselőt bízta meg. *a. h.*

A M. T. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK ÉVI JELENTÉSE 1895-ről. Az Archæologiai Bizottság ismét egy lépéssel megközelítette azt a szándékát, hogy a kassai dómról, hazánk legnevezetesebb csúcsíves épületéről méltó monographiával gazdagítsa a hazai irodalmat. E nagy műhöz jelentékeny számú tollrajzok szüksége forogván fön, ezeknek elkészítése a legfontosabb előkészületek közé tartozik. A mult évben is készült ismét 10 nagy rajzlap, és ezután az előterv szerint már csak mintegy 40 lap elkészítése van hátra ; az említett 10 lapot Lange Keresztély műépítész készítette, Steindl tanár revisiója alatt.

Az időhöz nem kötött és terjedelmesebb tudományos értekezések számára szánt kiadványát, az Arch. Közlemények czímű vállalatát a bizottság két becses kötettel, a XVIII. és XIX. kötettel gyarapíthatta. E kötetekben dr. Gerecze Péter értekezik a szent Simeon próféta ezüstkoporsójáról Zárában ; dr. Jankó János régi hazai ábrás szarvasagancsokat ismertet ; Téglás Gábor közli az Akadémiában fölolvasott hosszabb tanulmányát a Limès Dacicus egy újonnan bejárt darabjáról ; dr. Pósta Béla és dr. Sőtér Ágost, mindegyik egy-egy nevezetes népvándorlási sírmező leleteit tárgyalja és Kandra Kabos a diósgyőri vár fönmaradt romjait írja le. Mind a hat értekezés a szükséghez mérten gazdag illustratiókkal jelent meg.

A bizottság rendes folyóiratából, az Archæologiai Értesítő-ből régi alakban és régi terjedelemben megjelent a huszonkilenczedik évfolyam (új sorozat XV. kötet).

A folyóirat a 30 ívnyi szűk térhez mérten a hazai arch. kutatás minden ágát az őskortól a XVIII. század elejéig átölelte és mert az antik föliratannak, valamint a numismatikának külön folyóirata nincs, e segédszakoknak is adott hajlékot.

Munkatársainak száma a múlt évben 48, s ezek közt volt néhány külföldi szaktárs is. Negyvenöt képes tábla és 308 szövegközti ábra kisérte a szöveget.

E rajzokat részben a n. múzeum régiségosztályától kapta a folyóirat, mi által lehetővé vált, hogy a reproductiókra szánt aránylag mérsékelt összeggel is jelentékeny eredményt lehetett elérni.

A bizottság rajzos dúczait a múlt évben is számosan igénybe vették, folyóiratok és szakszerű, valamint népszerűsítő kiadványok számára, mi által a hazai műemlékek iránti érzék a bizottság liberalitása révén nem kis mértékben terjed.

Két ülésében intézte el a bizottság dolgait, egyikben újonnan három évre alakult meg, a másikban megállapította évi költségvetését. Tagjai sorából az elmúlt évben elvesztett egy rendes tagot, Dankó József prépostot és Lanfranconi Gr. Enea segédtagot. (Ak. Ért. 77. füzet.)

FELSŐMAGYARORSZÁGI MÚZEUM. Kassa városa a millennium alkalmából tartott közgyűlésén oly határozatot hozott, mely remélhetőleg előbbre fogja vinni a kassai múzeum számára évek óta életszükségletet képező építkezés ügyét. A közgyűlés elhatározta, hogy a múzeum számára monumentalis épületet emel. Ugyanezen az ülésen nagylelkű adománynyal lepte meg a kassai művészet kedvelő püspök, Bubics Zsigmond úr a közönséget : a kassai múzeum számára ajándékozta régibb és újabb festményeit, metszeteit kézrajzait, valamint régisé-

geit és egyúttal alapítványt tett, melynek kamatjai az ő gyűjteményét kezelő muzeumi tisztviselő javadalmát gyarapítják. A nemeslelkű adakozó ajándékait hálásan fogadta a városi közönség és köszönetét örök emlékül jegyzőkönyvbe iktatta. Vajha a fenkölt szellemű püspök és a szintén áldozatkész város példája országszerte utánzásra találna, akkor nemzetünk közműveltsége a vidéki központokon is jelentékeny lépéssel haladna előbbre. a. b.

A TÖRTÉNETI FEGYVERTAN mívelésére alakult német-osztrák-magyar társulat szétküldte meghívóját a folyó évi julius 5—11-ikéig Bécsben tartandó közgyűlésre. Az első fesztelen találkozás van Leidinger vendéglőjében, Bécs, Kärnthnerstrasse 61. julius 8-ikán, este 7 órakor. A megnyitó ülést julius 5-ikén a bécsi iparművészeti múzeum üléstermében tartják délelőtt 11 órakor; a következő napokon 6., 7. és 8-ikán sorban fölkeresik a császári fegyvergyűjteményt, a bécsvárosi történeti muzeumot, a hadi muzeumot és közösen kirándulnak Klosterneuburgba az ottani fegyvergyűjtemény megtekintésére; julius 9-ikén 10 órakor záró közgyűlést tartanak, melyen a számadásokat mutatják be, elnökséget választanak és az indítványokat vitatják meg. Julius 10-én és 11-ikén esetleg kirándulnak az ezeréves kiállítás megtekintésére. A kik az érdekesnek kinálkozó gyűlésben részt venni kívánnak, jelentkezzenek a társulat főtitkáránál, *Ehrenthal* úrnál Drezdában, a ki az ottani kir. történeti múzeum igazgatója. *Hpl.*

APULUM FÖLÁSOTT ALAPFALAINAK MINTÁJAT készitette dr. Cserny Béla és állította ki az ezredéves kiállitás közmüvelődési épület földszint termében. Az $^1/_{50}$ nagyságu minta hat évi ásatás eredményeit 1889—1895 vezeti szemünk elé, melyeket dr. Cserny ritka kitartásának és lelkesedésének köszönhetünk. A minta nagy gonddal készült és csak azt kell a nagy közönség érdekében kivánni, hogy nyomtatott leiró magyarázat csatoltassék a mintához, mely enélkül csak számos, többnyire derékszögben találkozó falmaradvány tömkelegének látszik a laikus szem előtt. *x.*

A NEMZETKÖZI MŰTÖRTÉNETI CONGRESSZUS a magyar kormány meghivása következtében, az idén Budapesten gyülekezik és f. évi október elején tartja üléseit.

ILLMITZI SÍROK. (Mosonym.) Megyénkben a Fertő mellett fekvő Illmitz nevü községből vésűalakú tárgy kerülvén a megyei múzeumba, a lelet helyén ásatást rendeztem és egy téglavető helyen sírmezőre akadtam; a sírokban azonban csakis néhány bögrét és ezek egyikében egy gémféle madárfejet és csőrét találtam. — A talált bögrék igen primitivek, de felfedeztem a faluban egy ugyanott talált díszesb bögrét is.

M.-Óvár, 1896. jan. 14-én. Dr. *Sötér Ágost.*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A NEOLITHKORI SZALAGDÍSZŰ KERAMIKA MAGYARORSZÁGI CSOPORTJA.

Az újabb kőkorban létezett Közép-Europában egy korrendileg elkülöníthető jellemző emlékcsoport, melynek cserepeit sajátszerű díszítéséről, a szalagdíszről meg lehet ismerni, a miért is ezt a keramikát szalagos keramikának nevezték el. Igaz ugyan, hogy a «szalagdíszű keramika» elnevezése, melyet Klopfleisch (Jenában) vezetett be az irodalomba,* nem elég szabatosan jellemzi a cserepek sajátszerű csoportját, melyre alkalmazzák, mindazonáltal jó lesz ezt a kifejezést — bár magában véve keveset mondó, — azért mert már évtizedek óta meghonosult — könnyebb megegyezés kedvéért az újabb kőkor egyik szakaszára használni.

A szalagos díszítés Európa nagy részén terjedt el, megvan északi Francziaországban, Belgiumban, északi, közép és déli Németországban, Ausztriában és Magyarországban, Boszniában és Oláhországban és a szalagos díszű edények kiválnak technika, alak és díszítés által, a velök járó kőszerszámok sajátszerű idommal bírnak, a sírok és telepek is sajátszerűek, melyekben találják, ugy hogy ez az emlékcsoport más neolithikus emlékcsoportoktól, melyek szintén Európa nagy részén el vannak terjedve, teljesen különválik, a miért azt tartjuk, hogy mind e csoportok nem egyszerre s egyidőben, de külön-külön más-más korszakban léteztek.

Egyelőre nehéz volna eldönteni, hogy az ifjabb kőkor ezen különböző korszakainak milyen volt a sorrendjük, mert e részben a formatani kutatás módszerei és eszközei elégtelenek.

Azonban a mennyire a helyzetet ez idő szerint megítélhetjük, úgy látszik, hogy az a csoport, melyet a «zsineges» díszű keramika jellemez, a legrégibb, azután következik a szalagos díszű edények korszaka, és a harmadik csoport az, melynek jellemző alakjai között találjuk a

* Vorgesch. Alterthümer der Provinz Sachsen. 1. és 2. füzet. Halle, 1883 és egyéb helyeken.

«harangidomú» serlegeket.* (1—3. ábra.) Ezeken zárt sávokban vonalas díszek úgy sorakoznak, mintha pántok gyanánt fognák körül az edények középrészét. Velök járnak széles nyilású csészék, néha magas lábbal és rajtuk hasonló díszekkel.

E nagy csoportokon kívül egyes vidékeken, hol sok a neolithikus

3. ábra.

1. ábra.

2. ábra.

TÖKÖLI EDÉNYEK.

emlék, még más alkorszakokat lehet megkülömböztetni, de eddig csak helyi jelentőséget tulajdoníthatunk ez osztályozásnak.

A fölsorolt neolithikus korszakok között azért tartjuk a szalagos díszű keramikát, daczára néha ósdi jellegű díszítésének, aránylag ifjú korúnak, mert elterjedési területe több igen széles regióra osztható;

* Magyarországon a tököli lelet. Lásd Arch. Ért. 1879. 47 és kk. ll. J. Hampel: Ant. préh. de la Hongrie V. 4., 6—9.

mindegyik regióban megtaláljuk ugyan a közös főjellemvonásokat, mindegyikben a kőszerszámok idomai csakúgy mint az agyagművesség technikája és díszítő motivumai bizonyos hasonlatosságot mutatnak, és a kőkori fejlődés ugyanazon foka gyanánt jelentkeznek, de mégis vannak oly külömbségek, melyek több regiót és e regiók területén ismét kisebb helyi csoportokat engednek fölismerni. Így p. o. mások e korszakból származó leletek a sváb-bajor fensíkon, mások a Közép- és Alsó-Rajnán, Közép- és Észak-Németországban, mások Európa délkeleti vidékén Magyarországban, Boszniában, végűl mások a Kárpátok külső szélén elterülő keleti Galicziában, Bukovinában és Moldvában.

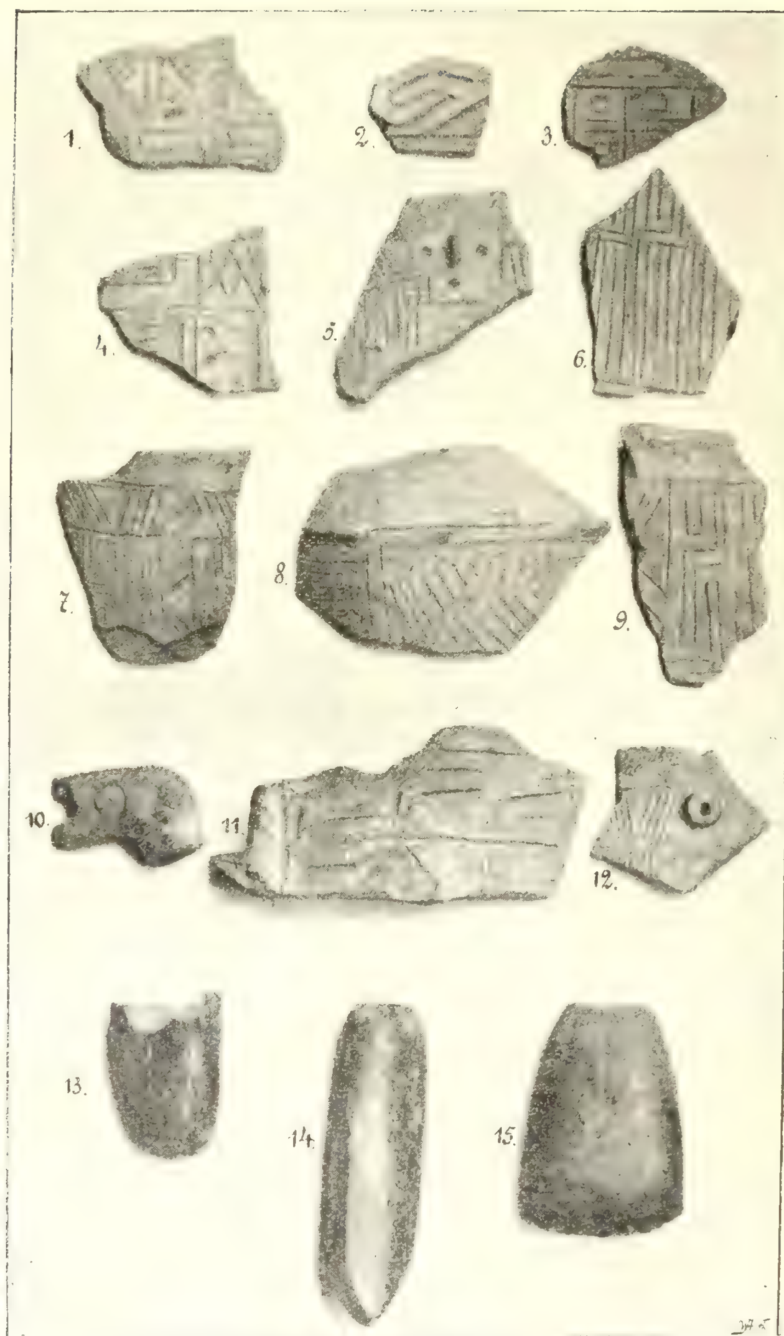
Nem akarom e helyütt az egyes regiókat közelebbről jellemezni, mert szándékom legközelebb e tárgyra visszatérni és külön tanulmányban az újabb kőkor felosztását és az egyes területi csoportokat behatóan tárgyalni. Ezúttal arra szorítkozom, hogy az irodalomban eddig nem tárgyalt délkeleti regio szalagos agyagművességi csoportjára hívjam föl a szaktársak figyelmét.

E regióba soroljuk Boszniát,* Erdélyt,** és a Tiszavidékét. Észak és északkelet felé meglehetős szabatosan lehet határait megvonni, de mennyire terjed a Balkán-félszigeten, azt még nem mondhatjuk, mert hiányzanak az adatok reá Oláhországból, Bulgáriából és Szerbiából. Mint látjuk, e regio területe is igen széles határokat ölel és azért nem kell azon csudálkoznunk, hogy itt is az egyes lelőhelyek között tetemes külömbségeket észlelhetünk. Az Alföldről ismerünk nehány lakótelepet, mely együttvéve, a boszniai és erdélyi telepek mellett mint harmadik helyi csoport jelentkezik a délkeleti regióban.

Szentesről (Csongrádm.) vannak a n. múzeumban neolithkori telepről származó cserepek és kőszerszámok töredékei (*A.* tábla), ez utóbbiak közt vannak köszörűkő-idomú kőékek és idomtalan, átfurt, egyenlőtlen oldalú fejszék, a melyek a szalagos keramikával biró egész területen jellemzők. A cserepek meglehetős vastagok, szürkés barna vagy vöröses szürke szinűek. A díszítmények be vannak karczolva és a maeanderhez kisebb-nagyobb mértékben hasonlító idomokat és ez

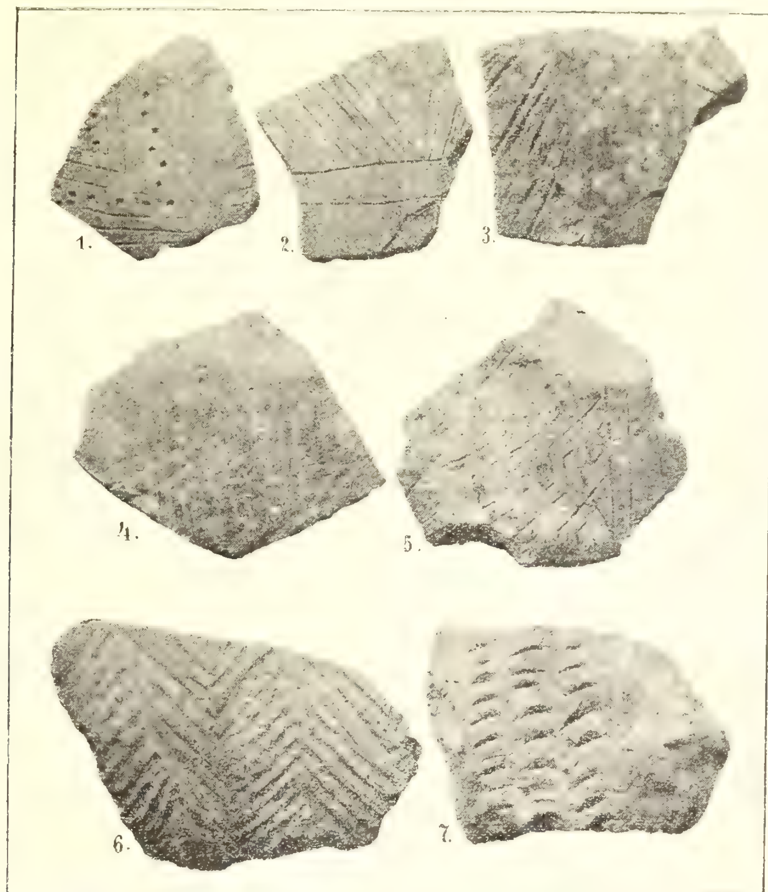
* Butmir Serajevo mellett Hoernes és Radimsky: Die neolithische Ansiedlung von Butmir. Bécs, 1894; e mű újabb kötetét készíti sajtó alá Fiala F. Vsd ö. Arch. Ért. 1894. 341—351 és 412—439; továbbá Arch. Ért. 1895. 373—374.

** Különösen a tordosi telep. (Hunyadm.) Miként értesülök, a főfontosságú tordosi leletekről kiadvány készül és tervben van mindenekelőtt egy képes atlasz, nagyszámú képes táblákkal, az ábrák rövid leírásával. Kivánatos, hogy a képes atlaszszal együtt a lelőhely s az ásatás pontos leírása is közzététessék, a melyben az ásatás történetére és a leletkörülményekre kell majd nagy súlyt fektetni. A Tordoson lelt emlékanyag óriási tömeget képvisel, azért gondosan kell majd a neolithikus cserepeket kiválogatni és a fősúlyt majd az edények díszítésének és idomainak a föltüntetésére kell helyezni. Egyúttal czélszerű volna magára Tordosra szorítkozni és el kellene hagyni mindazt, a mi nem függ össze a helylyel s a korral és lehető szűkre kell szorítani csekélyebb jelentőségű tárgyak ábrázolását, minők az orsók, agyagnehezékek és hasonlók.

I. SZENTESI RÉGISÉGEK.

idomokat kisérő soros vonalakat ábrázolnak. Egy edény karimadarabja széle alatt kezdetleges arczfélét mutat, az orrot erősen kiemelkedő hosszúkás keskeny dudor jelzi, a szemeket s a szájt kerek mélyedések jelképezik. Csak egy edény idomáról lehet a cserepek alapján világos képünk, az valószínűleg négyszögű edényből való.

B. KISHEGYI RÉGISÉGEK.

Hasonló díszű cserepeket láttam Lehóczky Tivadar úr gyűjteményében Munkácson. (*B.* tábla.) Neolithikus telepről származnak, a munkácsi Kishegyről.* Ezeket ismét apró keskeny vésőkkel és széles «gyalúvas»-formájú vésőkkel találjuk, tehát oly idomokkal, melyek mindig a szalagos díszű keramikához csatlakoznak. A cserepeken részben pontozott dudorokat, körömbenyomások sorait, benyomott apró háromszögöket

* Lehóczky T.: Adatok hazánk archæologiájához, különös tekintettel Beregmegyére é környékére. I. Munkács, 1892. 104 s kk. ll. Lásd még Arch. Ért. 1895. 315—317.

látunk és ezeken kívül maeander-féle díszeket, derékszögbe helyezett szalagokat és más oly mustrákat szemlélünk, melyekről első tekintetre világos, hogy a szalagos motivumokhoz tartoznak. A Kishegyen azonkívül leltek obszidián, jáspis s egyéb kőszilánkokat, szövő-nehezékeket, faltapaszdarabokat, nagy dudorú cserepeket, valamint függélyesen és vizszintesen átlyukasztott edényfüleket és nagy számmal díszítetlen edénydarabokat, melyek durvaságuknál fogva szintén igen régieknek látszanak.

Valószinűleg szintén telepről származik egy péczeli cserép (a n. múzeumban 1865 óta).* 4. ábra. Ezt a darabot is szalagos díszűnek tekinthetjük és ugyanezen helyi csoporthoz sorozhatjuk.

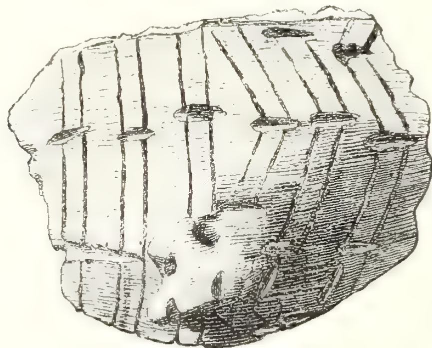
Bár Szentes és Munkács jó távol esik egymástól, mégis kétségtelen a két helyen előforduló agyagművek rokonsága. Tehát joggal szólhatunk ezek alapján a délkeleti regio egy helyi, alföldi csoportjáról.

A külömbségek ezen csoport és más legközelebb eső helyi csoportok között már jelentékenyebb. Szembetünők a különbségek, ha ezt a csoportot a szlavóniai, győrvidéki, morvaországi vagy nyugot-galicziai csoporttal összehasonlítjuk.

Azonban mindenütt a helyi külömbségek daczára a szalagos díszű keramika mellett a kőszerszámok formáinak azonossága is arról tanuskodik, hogy Európában az ifjabb kőkor egy oly szakaszával van dolgunk e helyeken, mely különválik a zsineges díszű keramika és a harangbillikomok által jellemzett korszakoktól.

1896 szeptember elején. *Reinecke Pál.*

* Arch. Közl. V. 1865. 48. l. 3. ábra.

4. ábra.

A VELEMI BRONZLELET.

A vasmegyei régészeti egylet fenállása óta mindenkor éber figyelemmel kísérte a Kőszeg és Rohoncz között elterülő regényes vidéket, mint a mely a különböző pontjain felmerült leletek után itélve, méltán tartható a régiségkutatás egyik leghálásabb talajának.

Több ezer évre valló mult emlékeit őrzi e hegyes-völgyes vidék, melynek természeti szépségei, termékeny talaja, különféle forrásai, védelmet és biztonságot nyujtó fekvése minden időben nagy vonzó erővel hatott az emberre. Innen van, hogy a cultura korszakai mintegy egymásba fonódva jelennek meg e területen. A kőkorszak csont- és kőeszközei társaságában bronzemlékek, ezek mellett népvándorláskori, sőt magyar régiségek is találhatók.

Az eddig felmerült leletek inkább csak véletlen felfedezések eredményei; földforgatás, szántás, kapálás alkalmával kerültek napfényre és közvetítők révén nagyobb részökben külföldre vándoroltak. Alig egy-kettő azon tárgyak száma, a mit régiségtárunk számára megszerezhettünk. A rendszeres kutatásra is történtek kisérletek. A vasmegyei régészeti egylet megbízásából ismételve jártam e helyen, különösen Velem község határában, mely a kőszegi és rohonczi hegyláncz által övezett Doroszló, Czák és Bozsok községek középpontján terül el egy, úgyszólván teljesen elszigetelten álló és 638 m. magas hegy tövében, melyet a nép a magaslatán emelkedő szt. Vitus-kápolna után szt. Vit-hegynek nevez.

A hegy északi oldalát egymás felett húzódó 8—15 m. széles földsávok övezik, melyeket a lakósság rendszeres művelés alatt tart. Ezen kisebb kiterjedésű szántóföldeken, réteken próbáltam szerencsét, de nem nagy sikerrel, mivel a túlzott reményekkel eltelt földművesek féltékenysége következetesen téves irányba terelte a kutatást. Egy-két csont- és kőeszköz, néhány bronztöredék volt az egész eredmény. De annál gazdagabb az a gyűjtemény, melyet a f. é. május és június havában vásárlás útján szereztem, és a melyről a jelen alkalommal rövid ismertetést közölhetek.

Május havában értésemre esett, hogy Velem község határában, a szt. Vit-hegyen jelentékeny bronzleletre akadtak. E hír hallatára, hogy az üzérkedésnek utját vágjam, azonnal felkerestem az alispánt, a kinek utasítására a kőszegi főszolgabiró az egész leletet hivatalos zár alá helyezte. Így jutott egyletünk birtokába a több, mint 400 dbot tartalmazó gyüjtemény, melynek értékét a tulajdonosnak kifizettem. Majd szemügyre vettem a lelet helyét, érintkeztem a község lakóival és tőlük nagyobb mennyiségű régi kő-, bronz- és vastárgyat vásároltam. Az em-

lített bronzgyűjtemény a szt. Vit-hegy északnyugati oldalán, a hegymagasságnak mintegy közepén elnyúló 10 m. széles és 21 m. hosszú földsávban találtatott a föld szine alatt 155 cm. mélységben. Az egész lelet egy csoportban összehalmozva feküdt számos tűzpadmaradvány szomszédságában, a mely körülmény, valamint a talált bronztárgyak általában véve megrongált vagy megcsonkított állapota a mellett szól, hogy az említett földműves kavicsos földjének forgatása közben bronzöntőműhelyre bukkant, melynek 30 cm. mélységű és 1 1/2 cm. átmérőjű gödréből az alább felsorolandó bronztárgyakon kívül töredezett állapotban két öntőmintát emelt ki.

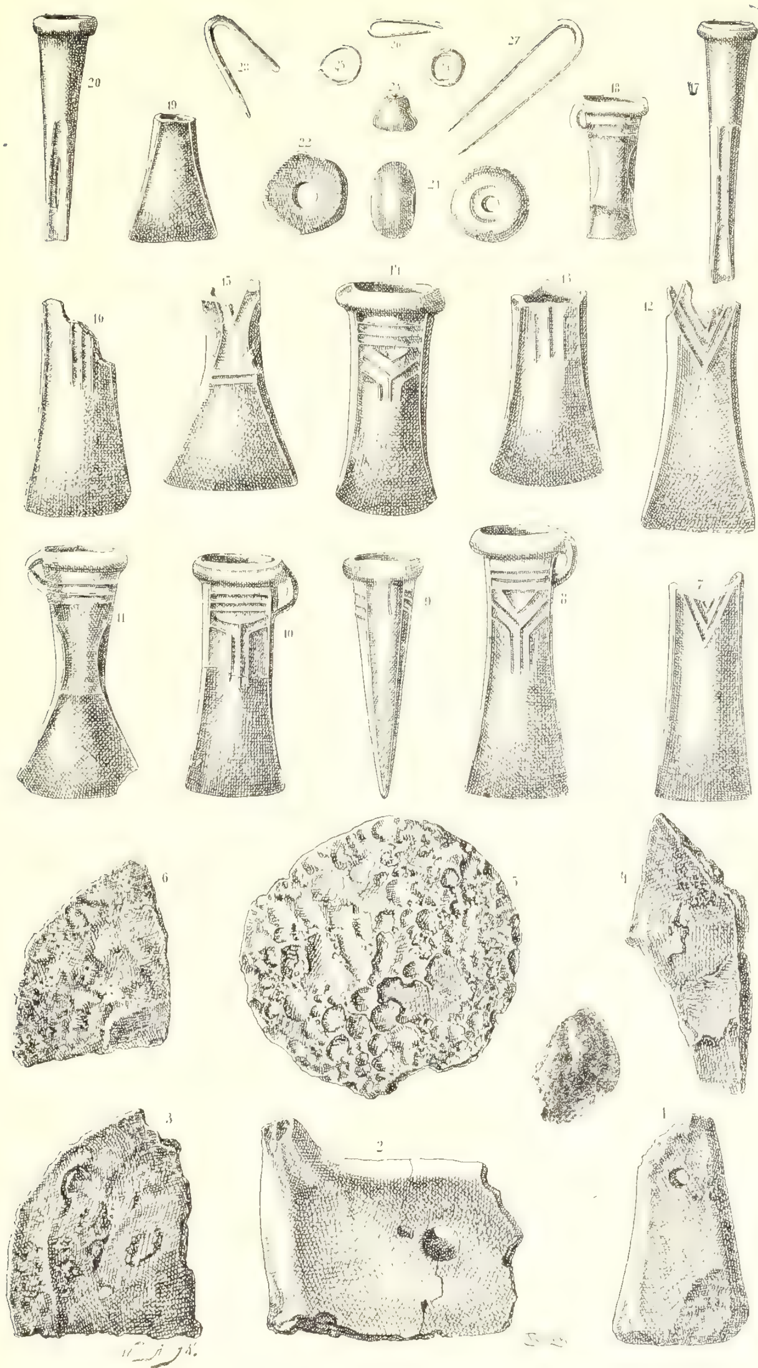
Az öntőműhely közelében zerge-, kecske- és őzszarvak, vadkanállkapocs és más állatcsontok mellett kőkori eszközök, csiszolt serpentinvésők, balták, obsidiántűk találtattak, melyek, valamint a falubeliek által talált hasonló régi tárgyak nagy részben ma már a vasmegyei régészeti egylet tulajdonai.

Az öntőműhely környékén talált égetett agyagtárgyak közül valók a két súlynehezék (I. tábla, 1., 2.) és a három orsógomb (I. 21—23.). A nehezékek közül az 1. számú ritkább alakú töredék, a 2. számú főleg vidékünkön gyakori és alakjánál fogva inkább római korinak tartható.

A bronzleletek közül terjedelmöknél fogva kiválik 11 db. öntőrög. Valamennyi ugyanazon tömörségű, de nagyságuk különböző.

A legszebb példány (I., 5.) erősen lyukacsos, szabályos köralapú, lassú emelkedésű kúpalak. Átmérője 15 cm., a kúpcsúcsig terjedő magassága 35 mm. A többi példány szabálytalan alakú, kevésbbé lyukacsos. (I., 3., 4., 6.)

A változatos alakú és különböző nagyságú tokos vésők diszítése négyféle typust mutat. A hazánkban legszokottabb forma: az egymásra boruló és csúcsaikkal az él felé tartó három egyenszárú háromszögdiszítés csak két töredéken látszik (I., 7., 12.), de ezek is eltérnek egymástól a szélek méreteiben és a tokok hajlásidomában. A vésők egy részénél a diszítés azonos. A 8. és 9. számú vésőn a diszítés a tok felét foglalja el. A karima alatt három, párhuzamosan haladó félgyűrű fut körül. A legalsó gyűrűből, hegyével lefelé álló háromszög nyúlik alá, a háromszög alatt rézsut tartó és merőleges vonaldíszek vannak. Ezen egyfülű vésők diszítése látszik a 13. és 16. számú töredékeken. Hasonló diszítésű a 14. sz. véső, melynél a fül helyét a megerősítésre szolgáló lyuk pótolja. A 10. sz. véső pereme alatt levő hármas vonaldísz alatt ívalakban görbült vonalat találunk, ebből ágazik ki egy merőleges kidudorodás, melyet két oldalról párhuzamos vonalak határolnak. A 11. sz. szelvényidomú éllel és csúcsba futó széllel biró tokos vésőn a perem alatt csak három párhuzamosan haladó gyűrűt látunk, ugyanily typust tüntet fel a 18. sz.; a 19. sz. töredék minden dísz híjján van. A 15. sz.

VELEMI BRONZLELET. I. TÁBLA.

véső pereme hiányzik. Diszítése a többiekétől teljesen elütő. A perem alatt futó két kör nyomai tisztán kivehetők. Az alsó körből egy 16 mm. magasságú háromszög ágazik ki; a széleken ívalakú, szabályos domborodások láthatók, melyeknek kifelé hajló végeit a tők közepe táján két párhuzamos vonal köti össze. A két tokos ürvéső (I., 17., 20.) éle hiányzik. Kidudorodó peremeik vonaldíszszel vannak ellátva, oldalaik át vannak lyukasztva.

Valamennyi vésőfölületet szép patina borítja; a tokok hossza (az ép példányoknál) 12—14 cm., az élek szélessége 5—7 cm. A leletben több gyűrű van részint ép állapotban, részint töredékben. Csak a 24. számún látszik némi dísz, a mennyiben a gyűrűt alkotó s közel 3 mm. vastag sodrony négy, szabályos élekben találkozó sikkal van határolva. A hazai bronzleletek között ritka példányok azok a négyszögletes és gömbölyű hajtott sodronyból való tárgyak (I., 26., 27., 28.), melyek első tekintetre hajtűknek tarthatók, bár az a feltevés sem valószinűtlen, hogy lyukasztó és metsző eszközök voltak, azt lehet következtetni abból, hogy egyik száruk 1 $^1/_2$ mm. éles élben végződik, a másik a legfinomabb tűhegyességű.

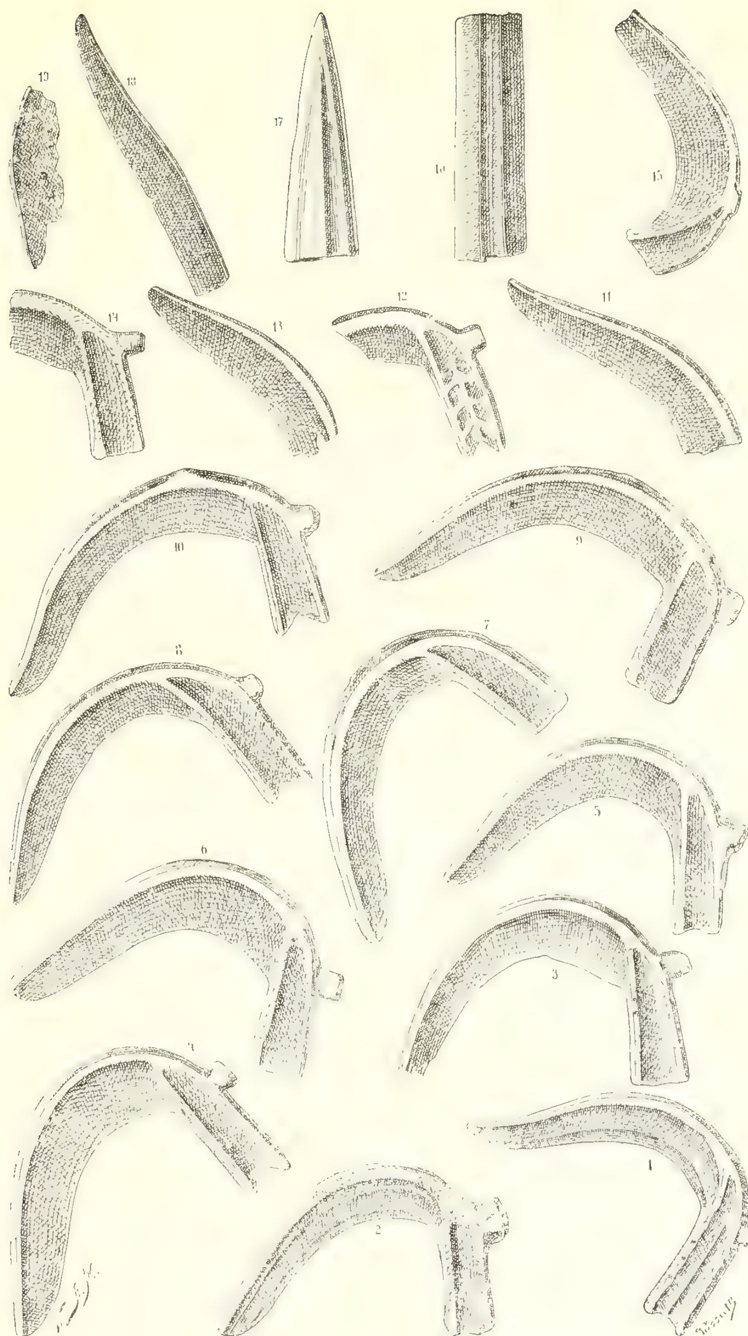
A velemi leletben legnagyobb számban vannak képviselve a lemezszelvényes sarlók (10 ép és 5 töredék). Nyélbe való felvégnyújtványaik különböző idomú domború vonaldíszekkel vannak ékítve. Legérdekesebbek a tojásdadalakú czifrázatok, melyekkel az 1., 3., 6—10. számú (II. tábla) sarlók szelvényeinek szélein találkozunk. Az 1. számú felvégének közepén egyenes vonalú dudorodás látszik, a 2. számú szelvénye és pengéje rovátkos vonaldiszítést mutat, a 4. és 5. számúkon semmiféle diszítés sem fedezhető fel.

A tojásdad idomú bevágások láthatók a 14. és 15. számú töredékeken; szokatlan diszítésű a 12-ik számú töredék, a melynek homorított szelvényén ágas vonaldiszítés van.

A sarlók ívátmérője 15—17 cm. között ingadozik; a szelvény-nyél hossza arányban áll a sarló ívhajlásával. A pengék szélessége 2·5—4 cm. között váltakozik. Az ép sarlók újak, a vásottságnak semmi nyoma rajtuk, így nem lehetetlen, hogy a velemi hegyoldalban felállított öntőműhely készítményei.

Van a leletben két kardpenge-töredék. Az egyik kétélű pengetöredék, közepén lefelé futó bordával, mely a pengét három mezőre osztja; hossza 13·5 cm., széle 3·5 cm., a borda vastagsága 6 mm. (II. Tábla, 16.); a másik 13·4 cm. hosszú és alsó felén 4 cm. széles kardhegy, melynek kiemelkedő háta majdnem a hegyig futó szalagot képez és az élekkel párhuzamosan haladó vonaldiszítéseket mutat (II. T., 17.).

A kardok mellett említendő az a 16·7 cm. hosszú és középemel-

VELEMI BRONZLELET. II. TÁBLA.

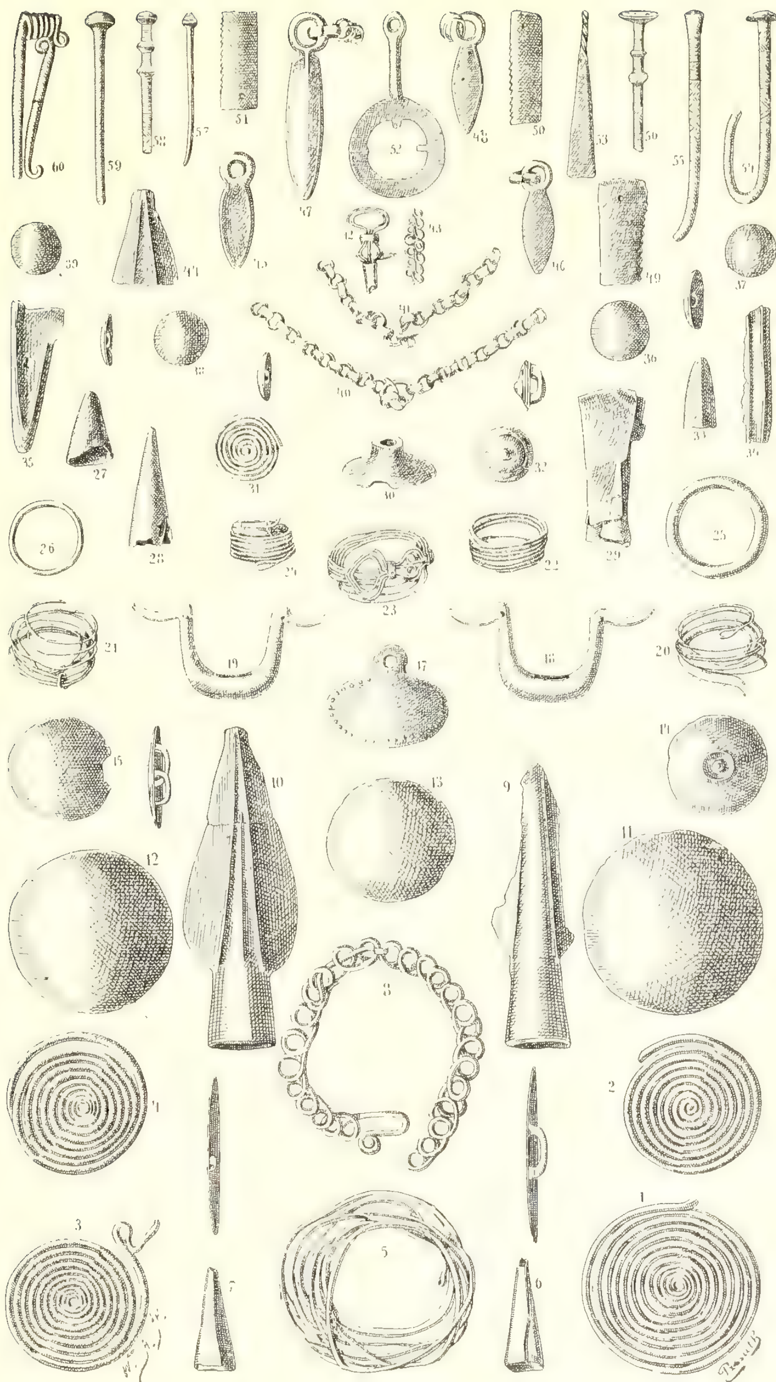
kedésével 2·1 cm. széles, csorbult élű késpenge, mely kiemelkedő hátával ívszerűleg hajló alakot mutat (II. T., 18.).

A lándsacsúcsok mindannyian töredékek. A 10. és 44. számúak (III. T.) összetartozó részek, melyeknek egybeállításából az egész lándsacsúcs alakja kivehető. A csúcs hegye vagy csonka vagy hibás öntésű. Ez utóbbi vélemény valóbbszinű. Éles szárnyai félköralakban indulnak és a hegy felé kétszer hajló ívalakban húzódnak össze. A szárnyak átmérője az alsó szélesebb dúdorodásnál 4·5 cm., a felső véghajlásnál 1·7 cm. A 2 cm. átmérőjű körlapú hüvely a szárnyak végén 1·5 cm. vastag és egy kerek lyukkal van ellátva. A hüvely folytatása a szárnyak között 9·3 cm. hosszú bordába megy át, melyen a törésig hármas, ettől fogva a hegy felé kettős vonaldísz húzódik végig. A 9. számú (III. T.) csúcs szárnyai jelentékenyen csonkultak, a bordán nincs semmi dísz, a 2·5 cm. átmérőjű hüvely oldala mindkét oldalon át van lyukasztva. A 33. számú lándsacsúcs-töredék (III. T.) gerincze a hegyig előszökik.

A három fűrészlemez (III. T., 49., 50., 51.) különböző nagyságú. Hosszúságuk 4·3 cm. és 3·7 cm., szélességük 1·8—1·2 cm. között váltakozik; vastagságuk 1 mm. A fogak egyenletes nagyságúak. A nyél megerősítésére szolgáló lyuk szabályos köralakú és a csipkézet kezdetével egy vonalban a lemez közepére esik.

A ruházati eszközök és ékszerek között nagyszámban vannak a gomb nélküli (14 db.) és gombos tűk (11 db.). A gomb nélküliek 5—14 cm. hosszúak, gömbölyű vagy szögletes sodronyból készültek, a hegy közelében a befűzésre szánt lyukkal vagy a nélkül. A gombos tűk változatos vonaldíszt mutatnak; körben futó, egymást keresztező és egymásra boruló rézsutos vonalak váltogatják egymást a szárakon, melyek vagy lapos (III. T., 56.), vagy csúcsba futó (III. T., 57.), vagy domború korongalakú gombban végződnek (III. T., 54., 55., 58., 59.). Legszebb példányok a három bütykösek, melyeknél a bütykök is vonalas ékítményekkel vannak diszítve.

A gombok közül 202 db. kisebb és 11 db. nagyobb méretű került elé. A gombok korongos fölületüek; a felső korong átmérője a nagyobbaknál 4·8—7 cm., a kisebbeknél 2 cm. Legnagyobbrészt egyfülűek (III. T., 11—13., 36—39.), a kétfülűek közül (III. T., 15., 32.) kiválik a 32. számú csücskös korongú, hármas körvonalú diszítésével. A csücskös mellkorongnak (III. 30.) csak alsó része van meg. Patinája majdnem teljesen hiányzik. Élénkebb színben látszik a patina a tölcséridomú kisebb-nagyobb csüngőkön (III., 6., 7., 27., 28.), melyek, valamint a csüngő lemezek (III., 46.—48.) szintén a leletben több példányban vannak képviselve. Az utóbbiak nyelve az egyik oldalán egészen síma, a másikon a középen domború emelkedés húzódik végig. Alakjuk egyforma, nagyságuk 3·2—6 cm. Felső köralakú nyílásaikban egy-két

VELEMI BBONZLELET. III. TÁBLA.

lánczszem látható. Ily csüngődíszül szolgál a 17. számú (III. T.) kerülékalakú lemez is, melynek oldalszélein pontozat-ékítmények futnak körül. Hosszátmérője 4·5 cm., szélessége 2·8 cm. A kerékidomú függődísz (III., 52.) küllői hiányzanak, szára kerek fülben végződik. A kerék átmérője 39 mm., belső világossága 25 mm., a szár hossza 35 mm.

A két szögnélküli tengelytok kiálló nyúlványai madárfejalakúak. A szögtartó, négyszögű hasábalakú nyílás 15 mm. hosszú és 3 mm. széles. A tok alsó része a szárakba nyúlva egyenletesen vékonyodik (III., 18., 19.)

A lelet nagyobbszámú töredékei különféle czélokra szolgált eszközök alkotórészei és jórészben olyanok, hogy rendeltetésökre nézve alakjuktól alig nyerhetünk felvilágosítást. Több összehajtott lemez (III., 29.), csiptető (III., 53.), szár- vagy nyéltöredék (III., 34.), nyílhegy (III., 35.) mellett legtöbb a különféle nagyságú karika (közel 100 db.). A karikákat alkotó sodrony majd szögletes, majd gömbölyű, vastagsága 3 mm. A sodronyvégek szétállnak s vagy hegyes végűek vagy tompák. A karikák átmérője 7—12 cm.

A korongos tekercsek gömbölyű huzalból valók. A huzal a tekercs középpontja felé egyenletesen vékonyodik. Hajlásaik száma: 15 (III., 1.), 10 (III., 2.), 13 (III., 3.), 13 (III., 4.). A tekercsek átmérője 5—7 cm.

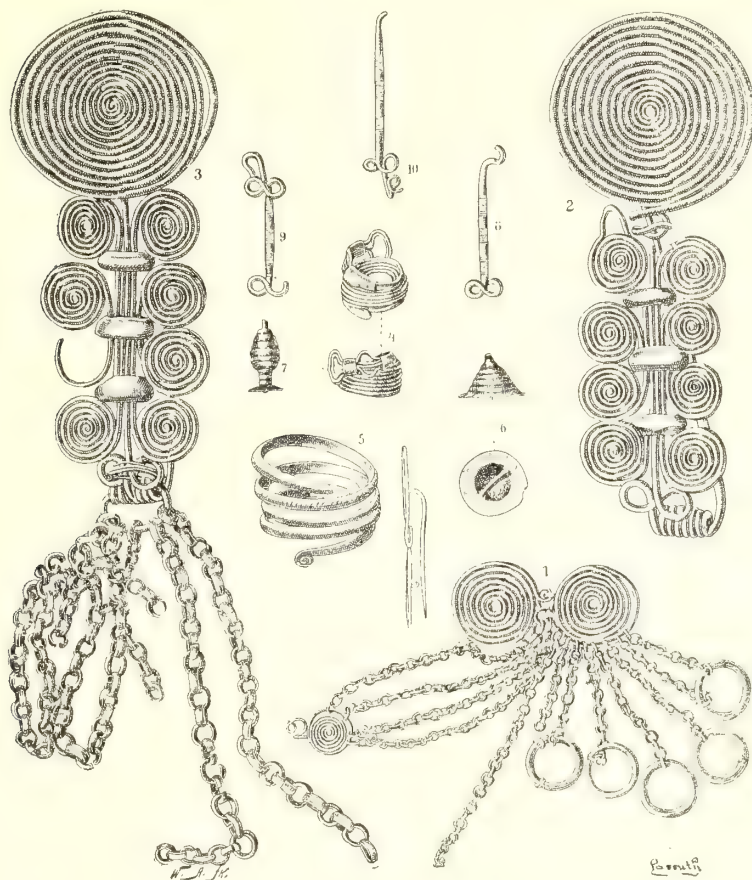
A hengerded tekercsek különböző átmérőjűek. A nagyobbak nyomottak, minden dísz nélkül, 6—8 hajlásúak. Sodronyuk lapos (III., 5.). A kisebb tekercsek (III., 20—24.) sodrása gömbölyű, hajlásaik száma: 6—12. Némi diszítést látunk a 21. számún, melynél az alsó 4 sodronyhajlást egy gyűrű tartja össze és a 23. számún, melynél a sodrony végére három huzalból font kettős idomú ékítmény van erősítve.

A karpereczek számából kiválik egy sodronykarperecz (III., 8.); 18 cm. kerületét gömbölyű huzalból font és egymásra hajló 21 félkör alkotja. A nyílással szemközt levő három félkörű szemet egy sodronyvonal köti össze. Végéig egymásba csukhatók. A tömör karpereczek csúcsba futó végűek, símák. A zárt karikák (III., 25., 26.) különböző nagyságúak.

A csüngődíszül szolgáló lemezek (III., 40., 41.) szemei lapos huzalból vannak összehajtogatva, átmérőjük 3 mm. A lemezek hossza 14 cm. (40) és 9 cm. (41). A 42. és 43. számú sodronyékítmények egy egésznek részei.

Az elősorolt bronztárgyak, mint említém, egy közös helyről valók. A föld tulajdonosa, ki e leletre bukkant, a szerencsés véletlen keltette remények hatása alatt tovább folytatta a földforgatást és alig két-három nap múlva újabb sikert ért el. Az ismertetett lelet helyének szomszédságában, attól mintegy 4½ méternyi távolságban, 40 cm. mélységben akadt azokra a bronztárgyakra, melyeknek rajzát a következő IV. Tábla tünteti fel. A lelet egyes tárgyai a következők:

Kettős korongos tekercsű fibula (IV., 1.). A tulajdonképeni fibulát két tekercs legbelső hajlásának sodronynyúlványai alkotják oly módon, hogy az egyik tekercs sodronynyúlványa maga a tű, a másiké a kapocs. A tekercsek nyolczhajlásúak, átmérőjük 31 mm. A tekercsek külső hajlású sodronyai karikában végződnek. Ezekbe van illesztve az a négy láncz, melyek alsó végeiken egy hat hajlású korongos tekercset tartanak; a többi nyolcz láncz a jobb oldali tekercs alsó sodrony-

VELEMI BRONZLELET. IV. TÁBLA.

hajlásán függ és 2 cm. átmétőjü karikát tartanak. A karika- vagy tekercsdísz két lánczról hiányzik.

Nagyon érdekesek a sodronyos tekercsű fibulák (IV., 2., 3.), melyeknek alakja, szerkezete a gyermeli fibulákéval teljesen egyezik. Sajnos, mindkettő hiányos. A 2. számún hiába keressük a lecsüngő lemezdíszt, a 3. számún egyik oldaltekercs hiányzik, méreteik ugyanazok. A felső nagyobb korongtekercs 13 hajlású, a tekercset alkotó sodrony a tekercs közepe felé egyenletesen vékonyodik. A tekercs át-

mérője 8 cm. A külső hajlást alkotó sodrony a tekercs mögött kapocscsá hajolva a tűt tartja, majd tovább nyúlva, a fibula középrészének gerinczét képezi. A gerinczsodronynyél két oldalán egy-egy sodronyszál van a gombbal összekötve, melyeknek alsó és felső végeik egy-egy hét hajlású tekercscsé idomulnak. Ez oldaltekercsek közé van illesztve a másik két-két oldaltekercs és így a nagy korong alatt levő fibulaszárt mindkét oldalán egymással szemben álló négy tekercs diszíti. A tű fokát alkotó hengeres tekercsbe karika van illesztve, mely a lapos huzalból készült 18—20 cm. hosszú lánczokat tartja. Az oldaltekercsek átmérője 25 mm., a fibulák hossza a felső korongtól a tű fokáig 20 cm.

Sodronytekercs-gyűrű (IV. T., 4.). A párosan haladó sodrony négyhajlású hengert mutat 2 cm. átmérővel. A felső hajlású sodronypár mellé egy lemez segélyével 2 más sodrony van erősítve, melyek a gyűrű testéhez tartozó sodronypárral a gyűrű kettős hajlású diszítését alkotják.

Sodronytekercs-karperecz (IV. T., 5.) öt hajlása, 5 mm. széles és külső részén emelkedő sodronylemez gombban végződik és középső hajlása vonaldíszt mutat. A karperecz alsó hajlásának átmérője 5 cm.

A csücskös korongú, egy fülű gömb (IV., 6.) felületét körvonalak diszítik, a fibulatöredékeket (IV., 8—10.) és a korongos gombostű gombját körben futó vonaldíszek teszik érdekesekké.

A közölt ismertetés nem öleli fel teljesen a velemi leletet. A legutóbbi napokban újabban és számos bronz- és kőemlék került kezeim közé, melyekről, főkép az érdekesebb példányoknál talán a közel jövőben írhatok néhány ismertető sort. Most még csak azt jegyzem meg, hogy br. Miske Kálmán úr tárgyai legnagyobb részben szintén leletünkhez tartoznak, annak kiegészítő részét képezik.

Kárpáti Kelemen.

BEREGMEGYEI RÉGISÉGEK.

Az idén tavasz óta többször tettem ásatást a Munkács várostól 2—3 kilométernyire fekvő úgynevezett *Kishegyen*, hol már évek óta s mindig eredményesen búvárkodom. Ezen mértföldnyire nyúló fensíkon számtalan kisebb-nagyobb halom szétszórtan emelkedik a százados tölgyfákkal borított erdőségben, míg annak északi végén trogloditszerű földalatti lakhelyek tárulnak fel, melyekben azonban számtalan különféle szinű és nagyságú tört cserepeken és kova- és obszidiánműszerek s itt-ott csiszolt vésőkön kívül, más jellegzetes tárgy s különösen *érczből* egyáltalában semmi sem találtatik. Ily földalatti lak néhány méter szélességű és $1^1/_2$—2 méter mélységű; alul állva a 20—40 cm. magas

padka, tűzhely, mely 1—2 méter átmérőjű és sövényszerű fonadékkal vétetett körül s agyaggal kitapasztatott, mely alkotás azután a rajta élesztett tüzek következtében oly kőkeménynyé lett, hogy hegyes csákánynyal is alig lehet megbolygatni; rajta hevernek tört és összenyomott agyagedények s a hamu és szén közt átlyukasztott kisebb-nagyobb csonka kúpok, melyek kétségtelenül arra szolgáltak, hogy a lábatlan főző-edényeket ráhelyezzék, jóllehet itt újjnyi vastagságú hengeralakú görbült lábakra is akadék, melyek tisztán mutatják, hogy már akkor lábas serpenyők is divatoztak. Helyenként a tűzhely mellett hevertek 15—20 centiméter nagyságú trachitkőduczok, melyek minden részökben simára vannak akép csiszolva, hogy tenyérnyi mélyedéseket képeztek; ezeken tehát az egykori ittlakók magok csiszolták ki *eszközeiket;* a minthogy ezekből a nem sikerült vagy munkaközben eltört vagy elhasadt félig megművelt darabokat ismét eldobták. Annyi bizonyos, hogy itt *átlyukasztott* kalapácsokat vagy ily más ütő és védő eszközöket nem igen készítettek, mert ilyennek nyomára nem akadtam, ellenben akadtam a számtalan kisebb-nagyobb késpenge és nyílhegyek közt több oly subtilis és finomul készítettekre, melyek mind szép szív- vagy levélalakukra, mind kivitelükre nézve, most sem válnának szégyenére a szükséges szerszámmal rendelkező kőfaragó mesternek. S jóllehet bizonyos, hogy az ittlakó ősemberek a geologiai viszonyokban némi jártassággal birtak, mert úgy a szükséges őrlő eszközökre, mint egyéb szükségleteikre jól megválasztották a felhasznált alkalmas kőzetet, mint például kézi malomkövekre a trachitot, késekre s nyílhegyekre az obsidiánt és kovát, melyeket messze tájakról, a Hegyaljáról kellett idehozniok, egyéb tárgyakra a szarukövet, quarcitot és egy barnás szürke kemény kőzetet. De e mellett Beregmegyében még nem akadtam annak nyomára, hogy az itt letelepedettek *agancsból vagy más csontokból is készítettek* volna eszközöket. Valószinűen azért mellőzték ezeket, mert a szükséges fa és kőzetnek bőségében voltak, a folyók medreiben és partjain könnyen válogathattak a trachit és szarukő s egyéb kőzetek közt, melyekből csiszolás és lepattogtatással idomíthatták a szükséges tárgyaikat. De az is feltűnő, hogy felhasznált állatok és vadak csontjaira s maradványaira sem akadtam, kivéve egyízben, midőn a feltört tűzhelyen egy összenyomott fazék cserepei közt valami nyúl- vagy bárányféle állat porló csontjait sikerült összeszednem. Alig tehetem fel pedig, hogy az elhajított csontok azóta teljesen elporladtak volna, jóllehet ez feltehető; mert például a *szolyvai halomban* felástam ezer év előtti ember és ló csontjai, úgy elporladtak, hogy még a fogaiból is csupán a zománczozott részök maradt meg, belső lágyabb tartalmuk pedig friss tészta gyanánt ellágyult.

Az is bizonyossá vált, hogy e földalatti gunyhók oly szerkezetűek

lehettek, minőket Alföldünkön a dohánytermelők és meder- és csatornaásó kubikusok használnak. A hideg ellen jó oltalmat nyújtott a földdel fedett és hantokkal borított putri, míg nyaranta, a mint a lakok körül szétszórt tárgyak igazolják, bizonyára fölcserélék a lebujokat lombokból alakított színekkel s ott heverésztek s éltek a sudarfák és bokrok árnyékában. E vadan élő népek különben ó érzékkel birtak a lakóhely megválasztásában, mennyiben többnyire szelíden emelkedő fensíkokat s oly nem nagy magaslatokat szemeltek ki, melyeknek aljában patak folydogált. Ilyenek a Munkács körüli előhegyeken feltűnő őskori tanyák, melyeknek lakhelyein az érczнek legkisebb nyoma sem tűnik fel, míg az alantabb fekvő térségen, a völgyekben és síkságon napfényre kerülő tüzelő-helyeken és környékükön a kova és obsidián műszereken kívül már réz-, bronz- és vaseszközök is találtatnak. A magaslatokon élt ős népek az eddigi tapasztalataim szerint, halottaikat akép temették el, hogy részint megégették s roppant nagyságú halmok oldalaiban durva agyagedényekben elhelyezték, mint az a munkácsi Kishegyen és a kostánfalvai erdőben feltárt halmokban lelt maradványokból meggyőződtem; részint pedig a hullát földbe helyezték s arra halmot emeltek, mint a zsarnói erdőben felásott ily sir igazolta, hol a halottnál apró feketeszinű csupor is találtatott pattogtató kovaeszközök mellett.

Ezerekre megy azon kova- és obsidiánszilánk, késpenge, nyílhegy, nucleus, véső és vakarófele eszköz, melyeket ily helyeken találok s összegyűjtöttem; hát még a tömérdek különféle cserép- és edénytöredék, melyek közt a neolith-korból épen oly vastag, durva, szemcsés és idomtalan, mint a milyen vékony és finom is találtatik s nagyobbára hasonlítanak azokhoz, melyek a népvándorlás korából erednek, jóllehet, hogy ezek közt, mint a munkácsi, dubrovai és a beregszászi határban levő népvándorlási tanyahelyeken előforduló cserepekből kitűnik, már olyanok is vannak, melyeknek czifrázatait, mélyen bekarczolt vonásait, mészszel kitölték. Annyi bizonyos, hogy ez utóbbi a 3—4-ik századbeli tanyahelyekről kikerülő tárgyak közt egy-egy tűzhely körül kőszerek, vaseszközök, sőt üvegsalakdarabok is fordulnak elő. Találtam obsidián nyílhegy mellett oly visszahajtott kétágú apró vasnyílcsúcsot, melynek vége bronzlemezzel volt a vesszőhöz erősítve és tűzkőből pattantott két újjnyi széles kovakő lándsa mellett apró vaslándsa feküdt, a rátapadt agyagtól gömbbé alakítva, mely agyagburokból csak nagynehezen tudtam kihámozni. A beregszászi gazdaságegyleti kertben rejlő népvándorlási tanyahelyekről folyton kikerülnek a vaskéspengék, hosszú vékony sarlók s egyéb ily apróságok közt agyag mécsesek is, melyek csészealjalakúak s egy helyütt szájuk kicsucsorodott, mely a kanócz égetésére szolgált s mely helyek még most is teljesen kormosak. Jellegzetesek e korra nézve még a talpas aljú agyagpoharak is, melyeknek

alja $4-4\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű korongban végződnek. E korbeli lakók ajtójukon már zárt is használhattak, mert egy helyen egy $5\frac{1}{2}$ cm. hosszú, 4 cm. széles és 8 milliméter vastagságú rekeszvasra akadék, melynek végén egy 2 cm.-nyi □ lyuka volt. E vaspánt is, mint a többi kés és sarló pengéje szerfelett rozsdaette és törékeny. Oly késre is akadtam, melynek pengéjét nem csonttal ékített, hanem közönséges két vaslemezből alakított nyélbe lehetett behajlítani; azelőtt pedig egy ily csontnyelűt is találtam itt, mely bronzszögecscsel volt ellátva.

1896. évi tavaszi földmunkálatok alkalmával a Tiszához közel fekvő beregmegyei Tákos nevű magyar helység sík határában bronzcsoportot vetett ki az eke, melyből később, május 12-én Eötvös Jenő vásáros-naményi birtokos úr szivességéből következő tárgyak kerültek gyűjteményembe:

1. *Egy bronzcsákány* (fokos), mely 25 cm. hosszú, egyik végén a nyéltoktól 5 cm.-nyi távolságban áll a $6\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű *csücskös korongja*, míg a másik nyulványa, mely élben végződik, a tövinél 2 és a végén $4\frac{1}{2}$ cm. széles; nyéltoka 8 cm.-nyi hengeralakú és fél cm.-nyi peremmel ellátott, belső ürege $1\frac{1}{4}$ cm.-nyi átméretű. Színe szép világos zöld szironyu, súlya 63 dekagramm s öntési varratai nincsenek leráspolyozva.

2. Egy közönséges alakú *füles tokos véső*, mely 13 cm. hosszú, síma, felső kerülékes alakú $2\frac{1}{2}-3\frac{1}{4}$ cm.-nyi öblén vonul végig egy fél cm.-nyi párkány s egyik keskeny oldalán egy igen apró egy cm.-nyi fül. A véső minden czifrázatot nélkülöz, csupán a két keskeny oldala fent a peremnél háromszöget képez.

3. Egy szépen öntött tokos vésőnek kétharmad része, ez lapos, fent $4\frac{1}{2}$ s alól a félkörü élnél $6\frac{1}{2}$ cm. széles; terjedelme fent 2 cm., öblének kerüléke pedig 2—4 cm.-nyi; oldalán párhuzamosan és szögbe vonuló kettős vonal képezi díszét; felső része a füllel együtt hiányzik. Színe világos zöld, rátapadt kékes csomókkal. Súlya 31 dekagramm.

4. Egy tokos vésőnek felső része; ez $7\frac{1}{2}$ cm. hosszú, fent kicsucsorodott szájánál párkányos és $2\frac{1}{4}-3$ cm. széles öblű; teste $2\frac{1}{2}$ cm széles és 2 cm. vastag, síma. Füle 2 cm. hosszú. Színe szép zöld patinás, ráragadt kék csomókkal. Súlya 12 dekagramm.

5. Egy vésőnek alsó éles része; ez $5\frac{1}{2}$ cm. hosszú, fent 4 és alúl az élnél 5 cm. széles. Színe zöld, kékes csomókkal. Súlya 15 dekagramm.

6. Egy kissé meghajlott félhengeralakú *pálczatag*, hossza 13 cm., lapos oldalának vastagsága $1\frac{2}{3}$ cm., másik oldala félkörű; egyik végén kissé peremes és vonalakkal diszített. Színe szennyes zöld, rátapadt kék csomókkal. Súlya 17 dekagramm.

7. *Egy bronzék*, mely négyszögű, $8\frac{1}{2}$ cm. hosszú, fent $1\frac{1}{2}-2$ cm. vastag s így lefelé fél cm.-nyire keskenyedik. Színe világos zöld, kék csomókkal. Súlya $15\frac{1}{2}$ dekagramm.

8. Egy késpengének felső része; 7 cm. hosszú, fent, hol egy-egy cm.-nyi peczke kiáll, 2 ½ cm. széles, háta fél cm. vastag s e pereme alatt végig vonul egy fél cm.-nyi csatorna. Színe sötét zöld, rátapadt kékes csomókkal.

9. Egy másik *késpenge;* ez is egyélű, kissé félkörű, hossza 10 cm., szélessége 1 ½ cm., lapos, perem és peczek nélkül; színe zöld patinás, ráragadt fehéres és kékes csomókkal.

10. Egy hasonló késpengetöredék, kiálló 1 ¼ cm. peczekkel; ez 1 ½ cm. széles, egyik oldalán kiálló párkánynyal, másikán síma, lapos. Színe világos zöld, kék csomókkal.

11. Egy harmadik egyélű késpengének 5 cm. hosszú és 1 ½ cm. széles töredéke, egyik oldalán csatornával. Színe zöld, másik oldalán kékes és világosabb zöldszinű csomókkal.

12. Egy vastag késpengének része; ez 9 cm. hosszú, 1 ½ cm. széles, lapos, síma, hátán 6 cm. vastagságú. Színe zöldes, egyik oldalán fehér és kék csomókkal.

13. Egy síma hengertagból összehajtott *karperecz*, mely a közepén 1 ½ cm. vastagságú s nyilt végei felé folyton keskenyedik fél cm.-ig. Átmérője 4 ½ cm., külseje érdes, zöldszinű, kék foltokkal.

14. Egy szép köridomú *karperecz*, melynek hengertagja vonalakkal reczézett akép, hogy közben hat helyen megszakítja a vonalakat egy-egy cm. széles síma köz, mely diszítés a műnek tetszetős alakot ad. A hengeres karika, mely nyílt végeinél fél cm.-nyi keskeny, a közepén egy cm. vastagságú s átmérője 6 ½ cm. Színe világos zöld.

15. Egy ily reczézett karperecznek 5 ½ cm. töredéke.

16. Egy másik hasonlónak 5 cm. töredéke.

17. Egy harmadik síma karikának 7 cm. töredéke.

18. Egy a véső tokjában rejlett 1 ½ cm. átméretű, köralakú, vékony lemezke zöld patinával.

Úgylátszik, hogy e tárgyak egy nagyobb letéteményezett és beolvasztásra szánt gyűjteléknek részét képezték, melyben lemezek is fordultak elő, melyekből a kék csomók keletkeztek.

Ezeken kívül kerültek gyűjteményembe még a következő bronzkori tárgyak:

Az 1893-ik évben *Feketepatakon* napfényre került és az Archæologiai Értesítő XIV. k. 278. lapján leírt bronzleletből való *egy tokos véső;* ez 10 cm. hosszú, felcsucsorodott tokja 2 ⅔—4 cm. átméretű, füle 3 ½ cm.-nyi; a véső a fül alatt 3 cm. széles és innen alja felé szélesedvén, félkörű éles vége 5 ½ cm.-nyi. Patinája sötét zöld, helyenként lesúrolt. Súlya 35 dekagramm. Egy *bronzkarperecz* felerésze. Ez 7 ½ cm. átméretű, nyolczszögű és 1 ½ cm. vastag, míg vége felé keskenyedik. Azonban láttam Kreutzer Adolf frigyesfalvai vasgyár bérlő-

jénél néhány szép példányt a feketepataki leletből, melyek vastag félholdalakú pereczekből és vésőkből állottak; különösen feltűnt egy csinos fokos, melynek egyik része csőralakban $14^1/_2$ cm.-nyire kanyarul, míg az élben végződő másik nyulványa egyenes s a nyéllyuk a csőralakú rész tövénél van. Nem régen, július 8-án szereztem még a feketepataki leletből következő maradványokat:

1. Ez egy sajátságos és ismeretlen rendeltetésű bronzeszköz, mely áll egy $2^1/_2$ cm. átméretű és 9 milliméter vastagságú korongból kiemelkedő $2^1/_4$ cm. magas és ugyanannyi széles, egy milliméter vastagságú lapos késpengealakú bronzlemezből, melynek alján és két szélén a korong $1^2/_3$ cm.-nyire be van reszelve. Színe kopott, vöröses. A lemez felső egyik oldalán egy parányi, fél cm.-nyi kidudorodás látszik. Súlya 4·3 dekagramm.

2. Egy bronzlemeznek 3 cm. magas és 2 cm. széles igen vékony és fényes zöld patinás szinű töredéke, melynek egyik oldalán 4 mm. lyuk van; valószinűen *övlemezből* való.

3. Egy bronztoknak $1^1/_2$ cm. magas és ugyanoly szélességű töredéke. Színe tűzben kormos és veresessé lett.

4. Egy szürke, *horgany (?)* féle érczből öntött és háromfelé tört, vastag hátú s kissé jataganformára hajlított tompa, egyélű késpengének 15 cm. hosszú töredéke. Ez $1^2/_3$ cm. széles, az egyik oldalán kiemelkedő háta 7 mm. vastag és 5 mm. széles, a penge vékonyabb része pedig 2 mm. vastag s így feltehető, hogy kikalapálás által lett volna élesre lapítva. A két szöglet végein zöldes szinű, ellenben a mostani friss törés helyein szürkés fehér. Súlya 10·5 dekagramm.

5. Egy olvasztott *horgany (?) lepény*, mely ötfelé tört, de jól összeilleszthető. Ez 14 cm. hosszú és 12 cm. széles, szabálytalan öntvény, legvastagabb a közepe táján, egy cm.-nyi. Színe fehéres, helyenként sárgás, rezes, belső tört részein fehérszürkés.

6. Egy másik olvasztott *horgany (?) lepénytöredék*, mely az előbbeninél valamivel laposabb és czafrangosabb. 10 cm. hosszú és 6 cm. széles. Kétfelé tört.

7. Egy körszelvényalakú *ón (?) öntvénytöredék*, mely 5 cm. hosszú, közepén $3^1/_2$ cm. széles és fél cm. vastag. Színe sötét szürke.

8. Egy másik hasonló körszelvényalakú *ón (?) öntvény*, mely 5 centimeter hosszú, 2 centimeter széles és fél centimeter vastag. Színe szintén sötét szürke.

9. Egy négyszögalakban *ónból (?)* öntött *lepény-töredék*, mely 7 cm. terjedelmű és a közepén egy cm. vastag.

10. Egy $4^1/_2$ cm. hosszú, 2 cm. széles fél cm. vastag, egyik oldalán domború *ólom (?) öntvény*.

11. Egy másik hasonló, félkörű, 3 cm. hosszú és 2 cm. széles és

12. egy hasonló, de kisebb, 2 cm.-nyi töredék *ólomból (?)*. Ez olvasztott érczнек összes súlya 87 dekagramm.

Feltűnő, hogy e horgany-, ón- és ólomolvadékok (?) bronztárgyakkal együtt a Háterdőség megett elterülő vadon erdővidéken került napfényre; azt a legelésző sertések túrván ki.

Csakugyan e tájon, *Sztánfalva* mesterhelység határában, egy mély hegyszakadékból mosott ki az árvíz egy igen subtilis kis *bronzlándsát*, melynek hossza 14 $^3/_4$ cm., miből a köpüre 7 és a többi a kételű hegyére esik. A nyéltok 2 $^1/_4$ cm. átméretű s így fokonkint keskenyül a két szárnyáig, melyek a köpünél csak gyengén tágulnak, úgy, hogy legszélesebb helyükön csak a 2 $^1/_4$ cm. szélességét érik el s azontúl ismét a hegyig keskenyednek. Sajátságos, hogy belül a lándsa egész végeig üreges s a hegyén vasrozsda kandikál ki. Súlya 5 $^1/_2$ dekagramm. Alúl a köpün van két lyuk a nyélhez való szögeztetés végett.

Érdekes még sajátságos alakjánál fogva egy Petneházáról Szabolcsból gyűjteményembe került bronz-*lándsacsúcs*, mely 10 $^1/_2$ cm. hosszú s csúcsa levélidomú. A köpü 4 cm.-nyi, ellenben az igen éles és vékony két szárnyú szúró része 6 $^1/_2$ cm.-nyi hosszú és 4 cm. széles. A köpü közepe a nyélhez való erősítés végett át van fúrva.

Lehoczky Tivadar.

NÉHÁNY ÁRPÁDKORI TEMPLOMUNK.

(Aracs, Ócsa, Ó-Bars, Börzsöny, Deák-Monostor, Gyulafehérvár, Harina.)

A szünidőt néhány románkori épületünk megtekintésére és lefényképezésére használtam fel. Mielőtt ezeket másokkal egyetemben tüzetesebb tanulmány tárgyává tenném, följegyzem itt futólag benyomásaimat és észleleteimet. Mindenekelőtt a festői, de szomorú állapotban levő *aracsi* romokat említem. Ma e helységet a térképen hasztalan keressük, ma e nevet egy más község viseli. *Beodra*, torontálmegyei vasúti állomásig kell utaznunk, a honnan csaknem másfélórai kocsizás után találjuk fel a sík mezőn, dús kukoricza-földek közül kihasított és elsánczolt megyei tulajdont képező, különben eléggé elhagyott területen annak a pompás román bazilikának, még ma is elég magasan fennálló romjait, mely egykor *Aracs* község területén állott. Mintegy öt évvel ezelőtt *Franyova* község nevét magyarosítani akarván, *Aracs* nevet vett fel, s így ma egészen más, jóval távolabb fekvő helységet értünk alatta, mint eredetileg.

E romokat leírta már Henszlmann az Arch. Közl. VIII. kötetében rézmetszetű kép kiséretében; továbbá a «*Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti stylű műemlékeinek*» 104. s következő lapjain; de

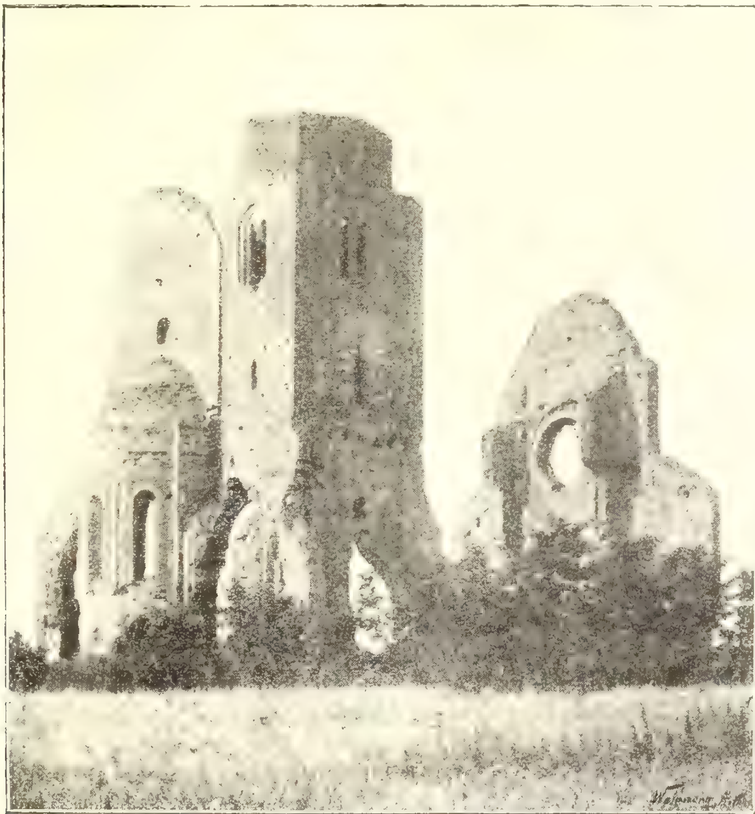
felmérései sok kiegészítésre szorulnak, a mi csak akkor eszközölhető, ha a hiányzó falak alapjait körülássuk. Erre módot és segítséget igért Karátsonyi János földbirtokos úr, és így van kilátás, hogy megismerjük e becses épületünket a maga valóságában. Addig is felemlíthető itt, hogy a templom tornya, melyen már lapos csúcsíves alakokat látunk, távolról sem egykorú magával a templommal, mint Henszlmann leirja; sőt, annak nem is eredetileg tervezet része, hanem későbbi toldás, a miről meggyőztek a következő körülmények: 1. A templom tornyának alaprajza nem szabályos négyszögű, hanem hosszúkás, keletről délfelé hosszabb, mint északról délre, azaz épen olyan, mint az északi apsidiol keleti négyzete, a melyen emelkedik, s a melyet eredetileg távolról sem szánt az építőmester toronyaljnak. Hogy volt-e eredetileg is e templomnak tornya, és hol? azt csak az alapfalak teljes feltárása után lehet megmondani; a nyugati homlokzaton, melynek még oromfala is fennáll, úgy látszik nem volt. 2. A templom fala, mely a torony déli falát is alkotja, épen olyan színű szín-téglával van burkolva itt is a torony belsejében, mint azon kívül, holott erre nem volt volna szükség, ha a torony itt áll vala eredetileg is. 3. Még kevésbé volt volna szükség e falon a torony belsejében azokra a csinos faragott kőkonzolokra, melyek valamikor az északi hajó félfödelének gerendáit hordozták, a mely tehát egykor a torony helyén is végig húzódott. Ugyanezek a falak ma is ott vannak a templom északi falán kívül, a toronybeliekkel épen egyenlő magasságban, a mi kizárja azoknak másnemű rendeltetését. 4. A templomból a torony első emeletére épen olyan magas félköríves ablak nyilik, mint a milyenek a főhajó ablakai, holott a torony más három falának ablakai csúcsívesek és durvarakású, tégla-bélletűek. Erre a toronyba nyiló, s a többivel egyenlő nagyságú és bélletű ablakra tehát csak akkor volt szükség, mikor még az északi hajó megfelelő negyede fölé nem építettek tornyot. Végre 5. fontos körülmény, hogy a torony fala kelet felől, az északi hajó oromfala fölött már nem kapcsolódik a templom keleti oromfalába; vagyis bizonyos, hogy e torony később épült, mint maga a fő- és mellékhajó, sőt később, még mint azoknak keleti apsisok fölötti oromfalai is.

Ezt azért kell különösen figyelemre méltatnunk, mert az épület korának meghatározásánál a csúcsíves ablakú és gyarlóbb kivitelű torony, sőt maga ennek elhelyezése is lényegesen más eredményre vezet, mint maga a minden ízében román stylű templom. Henszlmann másik ilyen toronynak hiányát délfelől csak azért véli megállapíthatni, mivel itt a falak valamivel vékonyabbak. Ez a különbség azonban csak a már sok példából ismert szabálytalanságok közé tartozik, s mondhatni, hogy az aracsi apátsági templomnak tornya eredetileg, ott a hol ma áll, nem volt.

A zárda helye csakis észak felől, talán a templomhoz ragasztva lehetett. Némi nyoma ennek az északi torony támpillérének megszakadása. Hogy vajjon csatlakozik-e ehhez a föld alatt falmaradvány: csak ásatás útján mondható meg. A romok faragott köveit jórészt már széthordták, de azért még szép oszlopok, oszlopfejek és ívek állanak fenn, s ha tekintjük azt az olajfestésű képet, mely Beodrán Karátsonyi János úr birtokában, a romokat még a negyvenes évek alatti állapotban tünteti fel, eltekintve a hosszhajó néhány hiányzó ívétől, melyeket az 1863-iki vihar döntött le, a romok egészben véve nagyon erősen daczolnak az idő viszontagságaival. A templomot több oldalról részleteivel együtt lefényképeztem; de ez alkalommal csak egy képet (ábra) mutatok be, a mely az egészet lehetőleg összefoglalva tünteti fel. Töredékek találhatók még Beodrán az urasági parkban, de ezeken nincs olyan motivum, mely magán az épületen is elő ne jönne még. A parasztok házai előtt és udvaraiban itt-ott elszórt faragott kövek pedig, a melyek az egykori nyolczszögű pillérek törzséhez tartoztak, érdeknélküliek. Bizonyosan szép részletek hevernek azonban még a templom körül és belsejében a törmelék alatt, a hol tán még a zárda alapfalai is, de mindenesetre az oltárok helye és a bejáratok bizonyosan megtalálhatók. A kilátásba helyezett ásatások eredményével kapcsolatban annak idején a templomot is megkisérjük leírni.

A műemlékek bizottságához Barsmegye alispánjától értesítés jött arról, hogy Ó-Barson bizonyos romokat készül azok tulajdonosa lebontani, s ezért szakvéleményt kérnek azok műértéke felől. Az oda küldött szakember társaságában e sorok írója is meglátogatta a kérdéses romokat. Léváról háromnegyed órai kocsizás után érünk Barsmegye egykori székhelyére Ó-Barsra, mely sok tekintetben tanulmányt érdemlő község a Garam vize mellett fekszik. A falu déli részén, sziklás magaslaton, nem messze a Garam partjától egy kertben Fábián Antal nyug. hivataloskodó telkén egy csúcsíves templom szentélymaradványait találtuk. Ma már a nyolczszög feléből alkotott polygon szentélynek csak az ablakok záródásáig emelkedő része áll fönn. Belvilága 6·05 m. széles, melyből a keleti fal szélessége maga 2·18 m.-t tesz. Az északi fal szintén két méter hosszában, a déli ellenben 4·50 m. hosszában áll még fönn. Feltünő, hogy a polygont kívül csak a két keleti és a déli sarkon, s a déli fal közepe táján támogatta gyámpillér, míg az északi sarkon ilyen soha sem állott. Az erősen feltöltött talajtól 2·75 m. magasságban kezdődnek az ablakok, a melyeken már semmi tagozás sem látható, mert az összes faragott kőbélleten hiányzanak. A boltozat bordáinak is csak nyoma, s egyiknek czímerpajzsot ábrázoló gyámköve van meg. A kertben hever még félig földbe ásva egy csúcsíves tagozású ajtóbéllet töredéke. A falazat mindenütt nyers mészkőből, gyarló

technikával és silány vakolattal készült, s az egész romnak legfölebb helyi jelentősége van, habár ez része annak a zárdatemplomnak, mely a XV. században e helyen állt, s a melytől északfelé, a mellette elhaladó sziklás mély út fölött híddal van összekötve, zárda is emelkedett, de ennek ma már nyoma sincs. Az egykori templom valamelyik vörösmárvány sírkőfödelének egy jelentéktelen része, ma a ház küszöbe előtt látható a földbe illesztve. Tulajdonosa ennek alsó felén feliratot vélt rejleni, de felbontatván, kitünt, hogy írásos fele már rég lekopott.

AZ ARACSI TEMPLOM ROMJAI.

A falu mai temploma a község közepén egy régi nagyobb templomnak belsejében épült, melynek nem rég még fennálló romjait a mostani plébános tette a földdel egyenlővé. Ettől a régi templomtól csak egy széles út választja el északfelé azt a magaslatot, a jelenlegi temetőt, a melyen egykor *Barsvára* állott. A földsánczok, töltések és a gyepes halmok, emelkedések alatt az egykori erősség falai elég jól kivehetők. Az itt ásott sírok nagyrésze a vár udvarát és helyiségeit foglalja el, miért sírásás közben minduntalan üregekre akadnak.

A magaslat észak- és nyugatfelé meredeken emelkedik ki a síkból s messze földet ural. Lábát a Garam egyik ága mossa, és oldalaiban a meredek lejtőn gyakran találnak a parasztok urnákat és történelemelőtti időből való tárgyakat. (Ó-Barsról írtak: Magyar Sion, II., 36. l. A lévai kegyesrendi nagygymnásium 1884/85. értesítőjében és Monographiai vázlatok a barsi ref. esperesség multja és jelene czím alatt Sz. Kiss Károly, Pápán, 1879.)

Útközben a regényes Léva várát is megtekintettük, melynek nemcsak alapfalai, hanem kivált a sziklán épült felső vár nagy magasságban, részben elég épen áll fönn. A nyáron tartott nagy millenniumi ünnepségek itt folyván le, a romok környékét kitisztították és a bástyákra vivő falépcsőkkel látták el, a mi a romok vizsgálatát jelentékenyen megkönnyíti.

Börzsönynek csinos kis falusi temploma sok tekintetben több figyelmet és jóval több gondozást kivánna, mint a miben részesül. A falun kívül egy magaslaton messze vidékre, egész az Ipoly-Pásztóról jövő vasútig ellátni e faragott kövekből emlékszerűen épült szép románízlésű templomocskát, mely azonban a szegény katholikus hitközségnek nem az egyedüli imahelye levén, évenként csak egyszer, Szent István magyar király ünnepén, tartanak benne istentiszteletet. És pedig nemcsak azért ekkor, mivel szent királyunk tiszteletére van szentelve, hanem mivel a jámbor hagyomány építését is neki tulajdonítja. Mások szerint, a mint Könyöki József a műemlékek bizottságához küldött jelentésében említi, 1140 körül épültnek mondják, s e kornak az építés minden sajátossága megfelel. A hosszúkás négyszögű hajóhoz keletről díszes félkörívű apsis csatlakozik, melynek lábazata, egyik ablaka és födélpárkányzata elég ép, habár a fal erősen megrepedt. Tornyába nemrég becsapott a villám, és déli falát megrongálta, de a herczegprimás azonnal kijavíttatta és újból befödette. A mit e templomról eddig írtak (Lippert: Mittheilungen der k. k. Central-Commission 1869 és Henszlmann: Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti stylű műemlékeinek rövid ismertetése. 129 l.) meglehetősen hiányos és a rajzok nem mindenben felelnek meg a valóságnak. Ezért elkészítettem több oldalról az épület fényképeit. A templom belseje nem felel meg külsejének. A 30-as években végzett átalakítás és vakolás kiforgatta minden eredetiségéből, a kitört ablakok pedig még ma sem védik meg attól, hogy a madarak bele ne fészkeljenek és az idő ne rongálja. A templomot a XVII. században kőfallal vették körül, mely rongálva bár, de félköríves kapujával együtt ma is fennáll; csak a falba illesztett feliratos kőtábla nincs a helyén, mert a lutheránus pap állítása szerint ezt a kőműves a torony kijavítása alkalmával 1894-ben feliratával befelé fordítva ide befalazta. A kapú helyreállítása, hogy a barmok

ne férjenek a templom falához, és az ablakok bevágása igen kívánatos volna.

A *Deák-Monostoron* Vág-Selye mellett levő igen érdekes román bazilika még mindig az Ipolyi-féle monographiából, s régi alakjában ismeretes a szakemberek előtt, pedig már rég elkészült, ha nem csalódunk, a Storno-féle tervek alapján, a régi bazilika megbővítésére szánt új nagy hajó. Ismeretes, hogy hajdan e helyen épen a régi bazilika előtt a Vág folydogált, s így e holt mederbe épített új toldalék, mely a régi kettős tornyú épületet az újnak szentélyévé változtatta, igen sok, tán több építő-anyagot nyelt el, mint a mennyit az új épület műértéke megérdemel. Annyi áll, hogy a templom legérdekesebb része az emeleti, három hajós kis templom e költséges új építkezés által sem nyert semmit, mert e felső három hajócskát ma is közös fedél födi, minek következtében csak kívül, a főapsis emeleti ablakain látjuk, hogy itt hajdan emeletes templom állt, míg belsejében a padláson mind a három hajót gerendák töltik tele, s a hajdani emeleti főfülke falfestményeinek maradványa ma is a sötét padláson van elrejtve. Az új főhajó építése következtében a régi kettős torony most a templom közepe tájára került, a sanctuarium elé; a hajdani főhomlokzat pedig áttöretvén, diadalív lett belőle. Az egész átalakítás, fájdalom, nem vált e műemlék előnyére, sőt mind építés, mind díszítés tekintetében restauráló művészetünknek igen gyarló, költségek hiányával épen nem menthető, elmaradott állapotát mutatja. Jelenleg födték be újból bádoggal a régi barokk toronysisakokat, mi a XIII. századbeli csinos téglaépület stylszerűségét még jobban tönkre silányítja.

Az *ócsai*, faragott kövekből épült románízlésű templomka is erősen rászorult nemcsak a stylszerű restaurálásra, hanem még előbb a lehető sürgős tatarozásra. Ezt tudja a műemlékek bizottsága is, ezért örvendetesnek mondható, hogy a templom felvételét már el is készíttette, s a legszükségesebb előleges javitások iránt intézkedett. Csak ez esetben, alapos restaurátió és az e czélból várható tüzetes átvizsgálás teszi majd lehetővé, a templom némely részének helyes megismerését és számos szép faragványú oszlop fejének és más szobrászati díszítményének méltó tanulmányozását.

Így munkába vette már a műemlékek bizottsága a *gyulafehérvári* székesegyház tüzetes felmérését is, s e czélból kiásták a templom szép déli kapújának az ú. n. fejedelmi kapúnak föld alá került küszöbét, talapzatát és az ajtóbélletek szép tagozatú lábait. A kilátásban levő restaurátiótól itt is több érdekes kérdés eldöntése várható.

Annál szomorúbb állapotban van azonban *Harina* XIII. századi templomának már évek óta folyamatban levő restaurátiója. Az építés vezetősége, fájdalom, nem vette kellőleg figyelembe sem a templom

hajdani díszítményes faragott kőmaradványait, melyek egy része ma is részint a pap háza előtt, részint annak pinczéjében és kertjében szerteszét hever, az újan épült falakba pedig olyan rosszul rajzolt és még rosszabbul faragott és összeillesztett ajtóbélleteket tettek, a melyek a helyökön nem maradhatnak. Az építés ma is csak abban a stádiumban van, a melyben évek előtt, t. i. lebontották a déli tornyot és a nyugati homlokzatot, de csak a déli főfalat építették meg, úgy a hogy, újra. Különösen felhivjuk a műemlékek bizottságának figyelmét arra a tarthatatlan állapotra, hogy a keleti főapsis födele már végkép elpusztult, s az eső a fülke téglaboltozatát is megtámadta, sőt ha ideiglenes födelet nem nyer, az őszi és téli esőzések több kárt fognak a falakban tenni, mint e résznek ideiglenes befödése. Épen ilyen sürgős volna a nyugati bejáratot is, bár egy pár szál deszkával, elzárni, mert ma még a barmok is a templomban tanyáznak.

Tavaly óta kiásták a sanctuarium előtti földalatti fülkét, melynek lépcsőzetét azonban törmelék fedi, s így mélysége nem mérhető föl. A mint azonban boltozata, mely újabbkori lehet, és a megbontott, s vizsgálat czéljából aláásott keleti fal mutatja, e helyen *confessio* volt, a mely fölött egykor ciborium alatt a főoltár állott, honnan a pap a nép felé fordulva mondta a misét, míg a mai orgonatartó fal, mely a főfülke közepét foglalja el, ha oltárasztal is volt valaha, ez már nem a románkori építés idejéből való lehet.

Érdekes átmeneti ízlésben épült templom van még Erdélyben Tövis községben is, a mely habár nem ismeretlen az irodalomban, tanulmányozva és leírva még nincs. Ellenben a Déva környékén fekvő *Guraszáda* nevű falu keresztalakú és a kereszt metszetén külön négyszögű toronynyal biró régi templom tudtommal még említve sem volt.

Mindezeknek részletesebb ismertetésére egyenként térünk majd át.

Gerecze Péter.

A KARLSTEINI VÁR MAGYAR ÉRDEKŰ EMLÉKEI.*

Karlstein régi vár Csehországban, Prága közelében, melyet IV. Károly császár és cseh király, Nagy Lajos magyar király ipja építtetett a végből, hogy e biztos helyen őriztessenek a német császári és cseh királyi koronázó jelvények, valamint az azon időben nagy becsben állott

* *Mittelalterliche Wandgemälde und Tafelbilder der Burg Karlstein in Böhmen.* Von Dr. Joseph *Neuwirth*, a. o. Professor der Kunstgeschichte an der deutschen Universität Prag. Mit 50 Lichtdrucktafeln nnd 16 Abbildungen im Texte. (A Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Litteratur in Böhmen első kiadványa e czímen: Forschungen zur Kunstgeschichte Böhmens Prága, 1896. a J. G. Calve-féle cs. és kir. udvari és egyetemi könyvkereskedés. Nagy ívrét, 113 lap. Ára 36 frt.)

szent ereklyék. IV. Károly ereklyéi közt találtatott a szent György által megölt sárkány koponyája, (tudjuk, hogy magának szent Györgynek koponyáját Veszprémben őrizték), azonképen két trombita azok közűl, melyek harsonására egykoron Jericho falai kidőltek.

IV. Károly császár a róla nevezett vár alapját 1348 június 10-én tette le Pardubitzi Arnustus prágai érsek és számos főúr jelenlétében, Az építés oly gyorsan haladt, hogy 1357 márczius 27-én kelt a császár alapító levele, melylyel ama kincsek őrizetére egy dékánból és négy kanonokból álló káptalant szervezett és javadalmazott. 1365 februárius 9-én következett a szent keresztkápolna fölszentelése, mit annak jeléül vehetünk, hogy a vár egészben véve már elkészült.

A császár e fényes épületet, melyet az Avignonból meghítt Arrasi Mátyás mester az avignoni pápai palota s a franczia király házai mintájára tervezett, nem csupán biztos erősségül, de egyúttal szent helyül építtette. Volt benne négy kápolna: az egyik a szent kereszt tiszteletére szentelve; a másikat Mária-templomnak hítták, a harmadi szent Miklós, a negyedik szent Katalin nevét viselte. Mind a négyet fejedelmi bőkezűséggel diszíttette, szép képekkel, drága egyházi szerekkel gazdagon ellátta a császár.

Bennünket kivált a magyar vonatkozású tárgyak érdekelnek, és azon számos festmény, melyek kétségtelenül a XIV. századból valók és habár a gondatlanság és értelmetlenség által sokat szenvedtek, mind e napig egyik legbecsesebb hagyatéka a XIV. századbeli festőművészetnek.

Szerencsés csehek, kiknek a török hadjáratok és még inkább a hazai indolentia nem tette tönkre e becses kincseiket, melyek szemléleténél fájdalommal gondolunk ama nagyszerű művekre, melyekkel I. Károly és I. Lajos királyaink, nemkülönben feleségeik, a két Erzsébet elhalmozta a királyi palotákat, bel- és külföldi szentegyházakat, melyek közül azonban csak itt-ott maradt ránk egy-kettő, hogy annál nagyobb keserűséggel gondoljunk az elveszettekre.

De lépjünk közelebb a karlsteini pantheonhoz.

A Mária-templom festményei igen sokat szenvedtek. II. Rudolf császár uralkodása idején újabb festményekkel födték el, azonban ezek gondos eltávolításával az eredeti festmények elég jól kivehetők. Csak az északi fal festményei hiányzanak teljesen, minthogy II. Rudolf császár idejében ezt a falat egészen eltávolították. A Mária-templom festményeit két cyklusra oszthatjuk; az egyik cyklus jeleneteket ábrázol szent János titkos látása könyvéből, a másik cyklus megörökíteni volt hivatva IV. Károly császár azon gondoskodását, melylyel legbecsesebb ereklyéit gyűjtötte. A próféták és angyalok kara aztán mintegy betetőzi e kettős képsort.

Három kép vonatkozik az utóbbi cyklusra. Mind a három képen

IV. Károly császár élethíven, teljes fejedelmi díszszel mutatkozik: egyszer első feleségével, a franczia Blanka királynéval; máskor a franczia dauphinnal, a későbbi V. Károly franczia királylyal, ki kristálytartóban két tövist ad át a Krisztus töviskoronájából, melyeket Jó János franczia király küldött IV. Károly császárnak. A harmadik képen a császár azon pompás drága reliquiákkal megrakott arany kereszttel ábrázoltatik, mely manap a prágai főegyházi kincstár egyik dísze. Nem kell mondanom, mily érdekesek e festmények (közülök kettő Nagy Lajos czímű művemben látható) történeti, főleg jelmeztani tekintetben. Joggal egybevethetők a bécsi képes krónika miniaturjeivel.

A Mária-templomból szűk folyosó vezet a Katalin-kápolnába, egy fényesen diszített szentélybe, melynek falait 1132 csiszolt drágakő, topáz, jaspis, karneol, amethyst, chrysoprass stb. borítja. IV. Károly császár itt szokta volt végezni magánájtatosságát. (Rajza megtalálható *Nagy Lajos* czímű művem 435. lapján is.) A kápolnáról magáról nem szándékozunk többet írni, de igen annak két képfestményéről, melyek IV. Károly császárt és annak harmadik nejét, Schweidnitzi Annát ábrázolja, ki bennünket közelebbről érdekel.

Anna Schweidnitzi II. Henrik herczegnek és Katalinnak I. Károly magyar király leányának 1339-ben született gyermeke, mint az a legalaposabb cseh és sziléziai történetírók (Palacky, Werunsky, Grotefend stb.) állítják. Ámde a magyar történetírás semmit se tud arról, hogy I. Károly királyunknak leánya is volt, pedig krónikáink ellen e tekintetben nem lehet panaszunk, minthogy I. Károly király ivadékait gondosan följegyezték. Tény azonban, hogy bájos Schweidnitzi Anna idősb Erzsébetnek, Nagy Lajos anyjának udvarában nevelkedett, honnét őt IV. Károly császár 1353 május 28-án feleségül vette. Nagy Lajos — mondják a nevezett történetírók — a leánynak nagybátyja volt, és mellettök látszik szólani Nagy Lajosnak Budán, 1353 május 27-én kelt levele, melyben IV. Károly császár iránti tekintetből lemond Schweidnitz és Fauer herczegségekről és minden jogairól, «que nobis, regno seu corone Hungarie in dictis ducatibus conpetunt». Nehéz elgondolni, hogy micsoda joga lehetett a magyar koronának a mondott herczegségekre, ha nem az, hogy azok esetleges örököse a magyar király unokahuga leendett.

De ez esetben is nem gondolhatunk I. Károly király törvényes ivadékára. Mi azt véljük, hogy Katalin, Schweidnitzi Anna anyja, I. Károly királynak törvénytelen leánya volt. E nézetre minket a pozsonyi városház kapualjának zárókövei vezettek, melyek rendesen a házépítő tulajdonosra vonatkoznak.

A pozsonyi városház emlékezete legelőbb előkerül 1370-ben, midőn Nagy Lajos király azt *új* háznak és tulajdonosaiul a régi biró fiait

nevezi. Ebből kitetszik, hogy ama ház nem épen régen épülhetett; a régi biró pedig Diprecht fia Jakab ispán volt, kit Károly király annak idején kedves komájának szólított és kinek a csallóközi Prukkot adta volt, hogy vele néhai Gurke (György) leányának kedvezzen, kit Jakab biró feleségül elvett.

Én azt hiszem, hogy ezen Erzsébet, a Gurke leánya, előbb I. Károly királynak azon kedvese volt, kitől Kálmán, utóbb győri püspök született. E föltevésre, mint említem, a mondott zárókövek vezettek. A pozsonyi városház kapualjában öt zárókő van elhelyezve, melyek közűl kettő egy-egy koronás asszonyfőt (anyát és leányát), a harmadik püspöksüveggel födött, szinte gyermekarczú főt ábrázol, ketteje pedig egy-egy czímerűl használt sisakot és sisakdíszt: az Anjouk ismert struczmadarát és egy növekvő oroszlánt, a Csákokét állítja elénk.

Azon ifjú, szakálltalan és bajusztalan püspököt, történeti tudományunk mai állása mellett, másnak nem tarthatom, mint Kálmán győri püspöknek, ki tizenkilencz éves korában lett azzá, és e véleményben megerősít a szomszédos Anjou-czímer, minthogy Kálmán a magyar Anjouk czímerét gyűrűpecsétjében csakugyan használta. Kapcsolatosan vele azon gyanítás támadt bennem, hogy a záróköveken ábrázolt két nő egyike Károly király ágyasa és Kálmán püspök anyja, másika Károly királynak ugyanazon nőtől született természetes leánya, Kálmán püspök nővére, a föntebb említett Katalin. E gyanításra annak szemlélete is vitt, hogy mindkét nő fején lombkorona van, oly dísz, melynek viselését a király kedvesének, ha meg nem is engedte, de elnézte. És némileg megerősített e gyanításomban azon körülmény, hogy a nagyralátó magyar király egyetlen leányát egy másodszülött schweidnitzi herczegecskének adta feleségül. Továbbá Schweidnitzi Anna születési éve (1339), mely szerint anyjának nem igen jut helye I. Károly király törvényes gyermekei közt. Tudjuk, ugyanis, hogy I. Károly királynak első két feleségétől, Máriától és Beatrixtől nem maradtak gyermekei; a harmadiktól, a lengyel Erzsébettől, kivel 1320-ban lépett házasságra, 1321-ben Károly nevű fia született, 1324-ben október 1-én László, 1326 márczius 5-én Lajos, 1327 november 30-án Endre; több törvényes gyermekét pedig sem a krónika, sem az okiratok nem ismerik.

De akár álljon meg fölvétem, akár döntsék meg a később fölfödözendő kútfők: annyi kétségtelen, hogy Schweidnitzi Katalinhoz, IV. Károly császár feleségéhez a magyar történelemnek több, kevesebb joga kétségbe nem vonható, a miért is arczképéhez, mely a karlsteini Katalin-kápolnában kétszer is megvan, némi pietással közelítünk. Egyszer megvan az oltár fölött egy olajfestményben, melyet szerző Modenai Tamásnak tulajdonít; másszor s ez a karlsteini képek egyik legjobbika, a bemenet fölött a falon, hol a császár és császárné egymással szem-

ben ugyanegy ereklyés keresztet tartanak. E két kép a XIV. századi arczképfestésnek kiválóan sikerült példányai. (Egy gyarló másolata, megvan *Nagy Lajos*-om 437. lapján, a hol azonban a császárné tévesen Pomerániai Erzsébetnek, ki IV. Károly negyedik felesége volt, van jelezve.) Hogy pedig e kép csakugyan Schweidnitzi Annát ábrázolja, kitűnik az összehasonlításból Schweidnitzi Annának a prágai székesegyház Triforiumán látható mellszobrával. (*Mádl*, XXI Portrait Büsten im Triforium des St. Vecit-Domes zu Prag. Taf. IV.)

A karlsteini főtoronyba vezető lépcsőzet falaira festett képek, melyek a sz. Venczel és sz. Ludmilla legendáknak számos fejezetét megjelenítik, főleg műtörténeti tekintetben igen érdekesek. Megérdemli e fejezet is a gondos tanulmányozást, melynek eredményeit azonban helykimélés végett nem adhatjuk elő. Magyar vonatkozású tárgy e helyt nincsen, a miért hallgatással mellőzzük, hogy a kereszt-kápolna műkincseiről kissé bővebben beszélhessünk.

A szent kereszt-kápolna keresztboltozattal ellátott, teremszerű helyisége a főtorony harmadik emeletét foglalja el. Ez volt Karlsteinnak legdíszesebb része, melynél akaratlanul is a budavári Capella Regiára gondolunk. E szentély is, melynek gondozását királyaink a nagy tekintélylyel fölruházott és szép javadalommal ellátott királyi kápolnai ispánra (comes capellæ regiæ) bízták, ki mint egyúttal a király titkos kanczelláriájának főnöke, a királyi titkos pecsétnek és a kápolna mellett elhelyezett királyi levéltárnak őre volt, — a pompa- és művészetkedvelő Anjouk budavári kápolnája bizonyosan vetélkedett fényben a karlsteinival, alighanem meg is haladta azt, a minthogy IV. Károly császár mindenkoron némi irigységgel volt eltelve a magyar királyok nagysága iránt. Csakhogy mi magyarok — sajnos — híréből is vajmi keveset mentettünk meg budai fényes szentélyünknek, míg a karlsteini keresztkápolna régi fényébe könnyen visszaállítható állapotban maradt korunkra.

Ennek falait is, a hol azokat nem takarják el festmények, csiszolt drágakövek (számszerint 2392) födik, melyek a verőfényes, három ablakon beszűrődött világosság, még inkább a bőséges kivilágítás mellett tündéries ragyogást (de nem sok harmoniát) kölcsönöztek e szent helynek, a hol a német birodalmi és Csehország koronázó jelvényeit őriztette IV. Károly császár és cseh király.

Már a középkori irók magasztalólag emlékeznek e hely fényéről. Veitmili Beness krónikás szerint széles e világon oly drága mívű vár és kápolna, mint a karlsteini, nem volt található. In diffuso orbe terrarum — úgymond — non est castrum neque capella de tam precioso opere.

A mi szemünkben főbüszkeségét képezik az olajfestmények (táblaművek), melyek fára festve mind e napig megbecsülhetetlen anyagi, de

főleg szellemi kincset képviselnek. Eredetileg 133 ily olajfestmény volt itt, melyek közűl, miután a legszebbeket Bécs a maga czifrálkodására lefoglalta, némelyek meg elkallódtak, még mindig 126 hirdeti a XIV. század dicsőségét.

A legszebbek a madonnaképek, melyekről alább még néhány szóval megemlékezünk, de a madonnaképek mellett mindennemű angyalok és szentek, próféták, apostolok, evangelisták, vértanuk, pápák, püspökök, királyok, herczegek, szerzetesek, remeték, szűzek, apáczák, szent asszonyok fényes csarnoka Karlstein. Magyar szentek, kiket IV. Károly császár atyafiságához számított és kiknek ereklyéit gonddal gyűjtötte, is foglaltatnak e nagybecsű gyűjteményben. Neuwirth is megismert közülök kettőt: szent Istvánt és szent Erzsébetet; a csehekkel közös szent Bélát is fölismerni vélte. Mi fölismerni véltük még Gizellát, szent István özvegyét. Nem könnyű dolog ez a fölismerés, mert a szentek jelzői nem mindig mellékelvék, a mi elkészültök idejében azért nem okozott nehézséget, mert vagy magába a képbe, vagy keretébe voltak illesztve a szentek föliratos ereklyéi. De, hogy Neuwirth rá nem ismert szent Lászlóra és szent Imrére, noha a nyolcz pólyás magyar czímer egykoron zománczos ezüstből, ma ugyancsak fából oda van illesztve, azt csodáljuk. Valószinűleg meg fogja a gondosabb kutató e gyönyörű pantheonban találni szent Ágnest, szent Margitot, szent Kingát, szent Jolántát, portugalli szent Erzsébetet, talán a magyar szent hittérítőket is, kik azon szoros viszonynál fogva, melylyel IV. Károly császár egyébként, de különösen Karlstein fölépítésekor a magyar királyi családhoz és nemzethez állott, őt nem kevéssé érdekelhették és kiknek ereklyéit egyenesen Nagy Lajostól vagy ennek anyjától, a szintén szenvedélyes ereklyegyűjtő idősb Erzsébet királynétól kaphatott.

Nekünk magyaroknak pedig az a szoros kötelességünk, hogy a Karlsteinban talált magyar szentek képeit szorgalmatosan lemásoltassuk, hisz ikonografiánk amúgy is szűkes, ne mondjam inséges. Ha eredetiben nem, legalább másolatban birjuk az azon korbeli, hazánkat érdeklő emlékeket. Bizton hiszem, hogy napjainkban, midőn hozzáértő férfiak állanak a kulturai ügyek élén, a nemzet pedig készségesen megszavazza a költségeket, szavam nem hangzik el minden eredmény nélkül.

Ismerkedjünk meg immár a karlsteini fali festmények és táblaművek mestereivel. Ezek: *Modenai Tamás*, *Zele Detre* prágai udvari festő és strassburgi *Wurmser Miklós*.

Detre mester (Theodoricus dictus Zele), kit IV. Károly császár 1367 április 28-án kiadott oklevelében *pictor noster et familiaris*nak nevez, a kereszt-kápolnában található táblaműveket, tehát a magyar szenteket is festette. Úgy látszik, ő készítette azon jeleneteket is, melye-

ken a császár van ábrázolva. Ő a prágai festőművészeti iskolának ha nem alapítója, egyik elsőrendű képviselője. Szerző behatóan foglalkozik vele és oly részletesen jellemzi a «műiparos»-t, a mellett egyszersmind ügyes arczképfestőt, mintha egyik segédje volt volna.

1. MODENAI TAMÁS MADONNÁJA A KARLSTEINI VÁRBÓL.
A bécsi műtörténeti muzeumban

Wurmser Miklós «ciuis de Strazburk», ki saazi leányt vett el feleségül, a német festészeti műirány képviselője Karlsteinban, melynek közelében IV. Károly királytól fekvőséget is kapott. Valószinűleg ő készítette a sz. Venczel és sz. Ludmilla-legendára vonatkozó képeket.

Kiválók e mesterek közűl olasz irányával Modenai Tamás, kitől

2. MODENAI TAMÁS MADONNÁJA A KARLSTEINI VÁRBAN.

három karlsteini táblamű kétségtelenül származik, valószinűnek tartja szerző, hogy általa készült egyik-másik falfestmény is. A tőle származó táblaművek egyike hármas kép, mely a boldogságos szűzet a kis Jézussal a középen (1. ábra), szent Venczelt jobbról, szent Palmaciust balról ábrázolja. E kép hajdan a karlsteini kereszt-kápolna oltára fölött függött, manap a bécsi udvari műtörténeti múzeumban látható. Alatta ezen két leoninus hexameter áll:

Quis opus hoc finxit, Thomas de Mutina pinxit —
Quale vides lector Rarisini (?) filius auctor.

A másik, mely szintén a Madonnát, isteni gyermekét és a két donatort, IV. Károly császárt és Schweidnitzi Annát tünteti elénk és ez idő szerint is a karlsteini Mária-templomot diszíti, noha már igen meg van rongálva, szintén Modenai Tamástól való, a mit egyéb képeivel való összehasonlítás után kétségtelennek vehetünk. Ugyan e művésznek egy harmadik képe egy triptychonnek két szárnya ugyancsak Karlsteinban a Miklós-kápolnából. E két szárny egyikén (2. ábra) megint a szent szűz az isteni gyermekkel, másikán a fájdalmas istenember látható a következő földirattal: Thomas de Mutina fecit.

Modenai Tamás mester 1352 és 1385 közt virágzott. *R*arisinusnak hítták-e atyját vagy *B*arisinusnak, ez idő szerint a föntebbi fölíratból meghatározni biztosan nem lehet. Tudjuk róla, hogy Trevisóban a Domokos-rendiek nagytermét ő festette. Giottonak nem ugyan elsőrendű, de ügyes tanítványa.

Gondosan megtekintvén Modenai Tamás madonnáit, azon véleményt merészelem koczkáztatni, hogy ő Nagy Lajos királynak is dolgozott, és hogy a máriaczelli, nemkülönben aacheni madonnaképek, melyeket a mondott egyházaknak Nagy Lajos király, részint talán anyja, Erzsébet királyné ajándékozott, tőle származnak.

Mert Essenwein itélete után azt aligha vonhatja valaki kétségbe, hogy a czelli és aacheni képek ugyanegy mestertől valók.

Már most, ha a nevezett, a magyar Anjouk királyi udvarától ajándékozott képeket a Modenai Tamás nevét viselő, tehát kétségtelenül általa festett karlsteini képekkel, illetve azon ototypiai phmásolataival összehasonlítjuk, szinte lehetetlen nem azon tudatra ébrednünk, hogy mind e képeknek egy a mesterök.

A magas homlok, a szemöldök szép ívezete, a mandula-alakú szemek, az egyenes orr, a felső szempillák ecsetelése, a gyöngéd puhasággal modellált arcz, a kéz alakítása, főleg a vonal, mely a hüvelyk tövétől a mutató ujj hegyéig indul, melyek a karlsteini madonnákat jellemzik, de föltalálhatók a czelli és aacheni madonnákban, hozott engem a föltevésre, hogy azokat egy mester készítette.

Magától értetik, hogy ez még nem utolsó szavunk. Ha egykoron

vagy magamnak lesz alkalmam a karlsteini képeket közelebbről megtekinthetnem, vagy mások lesznek azon helyzetben, hogy e képeket egybevessék, akkor lehet biztosabb itéletet hoznunk.

Legczélszerűbbnek találnám, ha szerzőt magát, dr. Neuwirth József prágai egyetemi tanár urat kérnők meg, hogy e kérdést tanulmányozza.* Az ő éles, sokat látó szemében, bőséges szaktudományában és hatalmasan logikus feje itéletében, mikről jelen műve fényesen tanuskodik, megbíznám.

Pór Antal.

UTJESENICH GYÖRGY CZÍMERE SZAMOSUJVÁRON.

A szamosujvári várkastélyban, mely jelenleg állami fegyintézetül szolgál, a lépcsőház ajtaja felett tudvalevőleg czímeres emlékkő hirdeti, hogy a várkastélyt Utjesenich György, történelmünk híres Fráter Györgye építtette 1542-ben. Ezt az emléktáblát mutatjuk be itt hű képben, azon fényképmásolat felhasználásával, melyet Ornstein J. cs. és k. őrnagy úr volt szives rendelkezésünkre bocsátani.

A kő két részből áll. A felső rész két angyal által tartott koszorúban Utjesenich főpapi czímerét ábrázolja domborművű kivitelben. Az alsó sima lapra az alábbi felirat van szép, egyszerű kapitális betűkkel bevésve:

XVESIVIT PRESVL VIRTVTE GEORGIUS AMPLA HEC ARMA ET TITVLOS · NATVS DE STIRPE CROATA · HIC VNI CORNO VT CORVVM PREBERE ALMENTA CERNIS · SIC FIDE ET CVRIS VIGILANTIBVS APTVS ASSIDVE REGI STVDVIT SERVIRE IOANNI · ET POSVIT IMPENSIS LONGEVE HEC PREMIA · FAME ·

· M · D · XLII ·

A czímer püspöki föveggel fedett, olasz renaissance-ízlésben stilizált paizsban két motivumból van összeállítva. A mező alsó részét jobbra forduló egyszarvú felső része foglalja el; a felső részben balról jobbra rézsutos irányban lefelé repülő holló alakja látható, csőrében kenyérrel, melyből egy czikk ki van metszve.

Ugyanezt a czímert találjuk a püspök által használt pecséten, melynek rajzát először *Majláth* Béla tette közzé Maijlád Istvánról a Magyar Történelmi Életrajzok 1889. évi folyamában megjelent életrajzában. A különbség csupán annyi, hogy a pecséten a czímert vízszintes

* Dr. Neuwirth tanár tanulmányozta a kérdést és miként ő tőle magától tudjuk, ugyanazon eredményre jutott, melyet éles szemével tisztelt munkatársunk is megállapított.

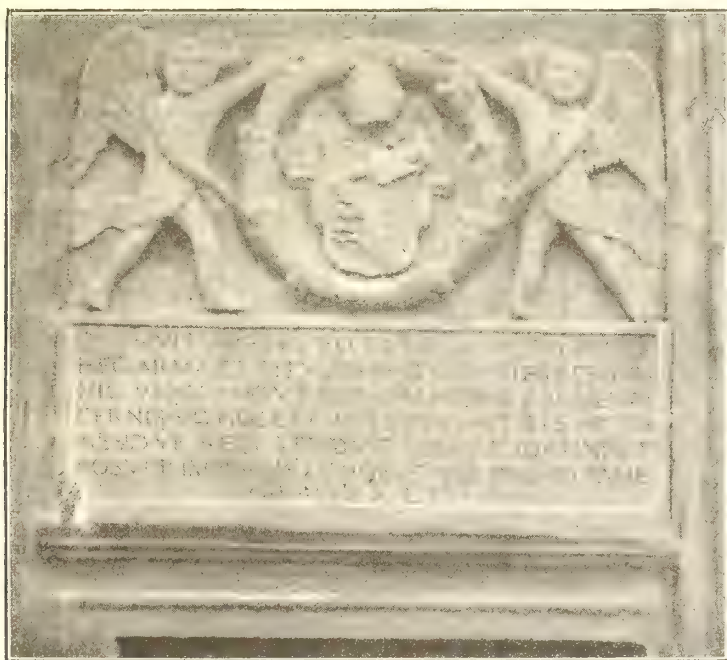
A szerkesztő.

vonal két egyenlő mezőre osztja, a mit különben a czímermotivumok elhelyezése oly természetes megoldásként követel, hogy az első pillanatra a szamosujvári emlékkő czímerén is megtalálni véljük ez osztó vonalat.

Ezt azért látom szükségesnek kiemelni, hogy reámutassak azoknak a közléseknek hibáira, melyek révén György barát czímere Og. *Utiešenović* által írt s 1881-ben közzétett életrajzában s utána a heraldika legismertebb forrásában, a Siebmacher-féle nagy czímerkönyvben helyet kapott. A püspök czimerét *Reichenau* Konstantin, e vállalat erdélyi részében, a Siebenbürger Adel 1886-ban megjelent 2. füzetében a szamosujvári emlék után ismertette ugyan, de az általa közölt rajz, melyet Utiešenović említett művéből vett át, a dombormű eredeti czímerét teljesen meghamisítja. E rajzban ugyanis a czímer egész mezejét az egyszarvú foglalja el, s a holló, csőrében kenyér nélkül, kicsinyített méretben, a paizs felső bal sarkába szorul, tehát másodrangú, kisérő motivumként tünik fel, holott az eredetiben, mint látjuk, a holló és az egyszarvú alakjai teljesen egyenrangú motivumokként osztoznak meg a paizs mezején. *Csergheő* Géza a Siebmacher magyar részében szintén ezt a hibás rajzot közli, s úgy ő, mint Reichenau még azt a tévedést is elkövették az Utjesenich czímer közlésénél, hogy a püspök pecsétjein előforduló czímerekben a hollót csőrében nem kenyérrel, hanem ékköves gyűrűvel ábrázolják. A fentmaradt pecsétek homályos körvonalai ezt a tévedést könnyen érthetővé teszik, de a szamosujvári emlékkőből világos, hogy az a tárgy, a mit a holló csőrében tart, nem gyűrű, hanem kenyér.

Ennél nagyobb az a tévedés, a melyet a czímer magyarázatánál találunk idézett heraldikai forrásainkban. Az első czímermotivummal, a paizs felső részét elfoglaló hollóval könnyen tisztában lehetünk: az a magyarországi pálos-rend általánosan ismert jelvénye, melyet az egykori paulinus barát — holta napjáig megtartva szerzetesi csuháját és a *frater* jelzőt, — kegyeletes ragaszkodásból vett föl főpapi czímerébe. Reichenau és Csergheő maguk is tudják ezt *Fesslerből*, annál meglepőbb, hogy a czímer megrajzolásánál mindketten felcserélték a pálosok szerény madarát a Hunyadiak büszke jelvényével. Nehezebbnek látszott a kérdés az egyszarvúval szemközt. Erről a mai heraldikai tudás azt hiszi, hogy az a horvát származású Utjesenich (Utiešenović) család ősi nemesi czímere. Egyezik-e ez a felfogás a történelmi ténynyel, van-e nyoma ennak, hogy György püspök elődei ezzel a czímerrel éltek, nem tudom. Bojnicić Iván, a horvát nemesi czímerek buzgó kutatója volna hivatva a kérdés eldöntésére. De a szamosujvári kő felirata — a mit pedig Reichenau Utiešenović művéből ismert, és egy az erdélyi czímeres könyvben betű híján híven közzé is tett — arra a feltevésre nyujt

alapot, hogy az egyszarvú György barátunk ép oly szabadon választott czímeralakja, mint a pálosok czíméréből vett holló, a forrás pedig, melyből kölcsön vétetett, semmi egyéb, mint a Zápolyaiak czímere, melynek egyik, később feledésbe merült alakját az unicornis képezte. A felirat két első sora ugyanis azt mondja, hogy a püspök *ezt a czímert*, miként méltóságait is, saját erejéből szerezte magának. Ezt majdnem lehetetlen félreértenünk. A további sorokban pedig époly világos, mint megkapó magyarázatát találjuk az unicornisnak és az egész czímernek; miként a holló kenyerével az egyszarvút táplálni láttatik, akként igye-

UTJESENICH GYÖRGY CZÍMERE SZAMOSUJVÁRON.

kezett György barát hűséges gondoskodással szolgálni urának, János királynak. A holló a pálosbarátból lett püspök, az unicornis a király, s az egész czímer szép, ékesszóló jelképe Utjesenich György, a nagy Martinuzzi bibornok rendkívüli életpályájának.

Talán felesleges a megjegyzés, hogy a kérdés ez új stadiuma nem érinti szükségkép Utjesenich nemesi származásának, családja régi nemességének kérdését. Az illetékes kutatások talán azt fogják bizonyítani, hogy a püspök ősei már viselték az egyszarvút czímerükben. De György barát czímerében az egyszarvú még ez esetben is egész más jelentőségben tünik fel, mi jelentőséget ad neki az a magyarázat, mely a szamosujvári emlék feliratában maradt reánk. S nem jogosulatlan a

feltevés, hogy a felirat sorai közül János király egy ma már elveszett czímeradományozásának ténye beszél hozzánk, a melyben a király talán ugyanazokkal a szavakkal örökítette meg hű kanczellárja nagy szolgálataiért érzett háláját.

Műtörténeti szempontból nincs különös mondani valónk; az emlék a XVI. század renaissance-stilusú építkezés jellemző maradványa, maga beszél saját magáért. *Schönherr Gyula.*

RÉGI HAZAI ÖTVÖSMŰVEINK AZ EZREDÉVES ORSZÁGOS KIÁLLÍTÁSON.

A kutatás hazai ötvösségünk történetéről lassan, de biztosan halad czélja felé, hogy végre megismerjük hazánk iparművészetének azt az ágát, melyet legtöbb eredetiséggel művelték honi mestereink.

Mióta Bock az ötvenes évek végén szemünket a hazai ötvösök becses kincsei iránt megnyitotta, gazdag anyagot hordtak össze iróink a régi ötvösség ismeretére. Nemcsak a levéltárakat kezdték átkutatni de a hazában még létező emlékekre is vetették a kutatók figyelmüket és nagy örömünkre szolgált, mikor az 1873 óta rendezett számos kiállításon meggyőződtünk arról, hogy az idők viszontagságai daczára egyházak és magánosok birtokában még mindig van sok becses emlékszerű adalék arra, hogy annak segítségével ötvösségünk egykori fényéről megközelítő fogalmat szerezzünk.

Azonban, hogy kutatásainkat teljesen biztos alapra fektessük, szükséges a nyilvános és magánlevéltárakban fönmaradt bő adatokat még behatóbban és rendszeresebben fölkutatni, mint eddig történt és a fönmaradt emlékek korának és mestereinek pontosabb megállapítására is kell törekednünk, mint eddig történt. Fontos e részben az emlékek hitelesítő-jegyeinek magyarázata levéltári adatokból és városról-városra az ötvösség góczpontjaiban az iskolák és mesterek szerinti meghatározása.

Sajnos, hogy a fényes 1884. évi ötvöstárlat által nyújtott tanulságokat a szakirodalom nem érvényesíthette kellő mértékben, mert a levéltári kutatások a kiállításokkal nem tartottak lépést.

Erről a hiányról újabban az ezeréves kiállítás minden fénye és gazdagsága daczára újból meggyőz. Alkalmunk van ugyan közel ezer darab régi ötvösművet, közöttük a már ismerteket és mellettök eddig ismeretleneket is látni; ezek felállítása, a kiállítás természetéhez s intentiójához híven, chronologikus sorrendben történt, hogy a stylusok fejlődései fokozatosan legyenek bemutatva. De a másik tekintet, mely ben-

nünket műtörténeti szempontból érdekelne s pedig kiválóan érdekelne, ezúttal sem volt még lehetséges, mert e második szempont: a vidékek szerint való csoportosítás alapjául csakis oly ötvösművek szolgálhatnának, melyek *okmányszerű bizonyítékok alapján* lennének fixirozva, ámde ehhez a levéltári adatok felkutatása és közzététele volna az első s legfontosabb kellék. Oly városok, mint például *Pozsony*, *Kassa*, *Kolozsvár*, *Brassó*, *Nagy-Szeben*, *Lőcse*, *Selmecz-*, *Besztercze-* és *Körmöczbánya* stb., melyek hazánk sajátságos politikai helyzete- s történetéből kifolyólag, régi idők óta a műipar menedékhelyei valának, levéltáraikban bőségesen megőrizték azon adatokat, melyek a magyar műtörténelem alapköveit képezhetik s feltevés helyett törhetetlen bizonyítékokkal szolgálhatnak.

A míg ezen forrásokat nem aknázzuk ki eléggé, hiába állanak rendelkezésünkre a kiállítások tárlóiban gazdagon felhalmozott ötvösművek, hiába tanulmányozzuk azokat a legminutiosusabb aprólékossággal, ha még azon ponton sem vagyunk, hogy a letűnt századok nevesebb mestereit, a neveikkel kapcsolatban álló műtörténeti adatokat, a kincsekről szóló leltárakat, az egyes városok czímereit s ezek révén magukat a hitelesítő-bélyegeket sem ismerjük.

Ezekre pedig dönthetetlen bizonyítékokat csakis e források nyújthatnak, éppen azért első s legfőbb teendőnk ezek lelkiismeretes összeírása, publikálása s a műtörténeti vonatkozású adatok számbavevése legyen. Addig is, míg ez meg nem történik, ha nem is éppen teljes eredménytelenség, mindenesetre azonban csak csigalépésben való haladás jutalmazza azon fáradozásainkat, melyet a magyar műtörténet érdekében kifejtünk, de a mely fáradozásaink e kis s legtöbbször kétes eredményekkel sehogy sem fognak arányban állani.

Onmagunkat ámítanók, ha folyton-folyvást, látszólagosan plauzibilis, de voltaképen mégis csak semmit érő hypothesisek segélyével akarnók a magyar műtörténetet dülőre vinni; minden lelkiismeretes kutató azon van, hogy a tudomány minden ágába, még ha olykor-olykor rosszúl esik is s ha legszebb illuzióink lesznek is áldozataivá, az igazságot vigyük be. Hozzá kell látnunk tehát ezen igazságok fárasztó, de annál szebb jutalommal kecsegtető felkutatásához, még pedig minél előbb, mert saját honi problémáinkat és föladatainkat önmagunknak kell megoldanunk.

Az ezredéves országos kiállítás gazdag ötvösműkészlete, melyben az egyházi szerek roppant gazdag sorozatát láthattuk, a legvitálisabb magyar műtörténeti kérdést, a zománcztechnika kérdését nem vitte előbbre. A régiek mellett láttunk egy pár újabb tárgyat, mely az anyag statisztikájának létszámát gyarapítja ugyan, ámde magára a technika keletkezésére, fejlődésére s a provenientiára nézve nem nyújt újabb s műtörténeti szempontból haladást jelző adatot. Legfeljebb azon tanul-

ságot szolgáltathatták, hogy azok leginkább hazánk felső vidékein s Erdélyben voltak elterjedve.

A donátori czímerekkel sem vagyunk sokkal előbbre: többnyire blasonálhatlanok, az e tekintetben való búvárkodás tehát szintén a jövő feladata.

Némi tekintetben másként állunk azonban azon ötvösművekkel, a melyek bélyegekkel vannak ellátva. *Mark Rosenberg** és *Ris-Paquot*** kutatásai révén sok német, angol, franczia és olasz hitelesítő-bélyeg s mesterjegy birtokában vagyunk már. Ez utóbbi szerző magyarországi jegyeket nem közöl, az előbbeni csupán kettőt: *a budapestit és selmeczbányait.* A mesterjegyek közül négy budapestit s ugyanannyi selmeczbányait közöl Rosenberg, ámde egyet sem fejt meg; az általa megfejtettek között van a nagyszebeni *Daniel Bulkesch*, *Hans Friedrich Benedikt* és idősebb *Sebastian Hann*, végül a medgyesi *Servatius Heltner*é, ámde e városok hitelesítő jegye teljesen ismeretlen marad, mert nincsenek a megfelelő tárgyakra reaütve.

Az ezredéves országos kiállítás ötvösműveinek contingensét a mint azt a bélyegekből személyesen megállapíthattuk, külföldi eredetű tárgyak képezik. Első helyen áll itt is *Augsburg*, mint a melynek produktumai, különösen fedeles kupák és tányérok tekintetében hazánkban is közkedveltségnek örvendtek. *Bécs*, *Nürnberg*, *Boroszló*, *Mainz*, *Drezda*, *Danzig*, majnai *Frankfurt*, *Grácz*, *Hamburg*, *Lipcse* és *München* képezik a többi tárgy provenientiáját azon magyarországi eredetűeken kívül, a melyekkel foglalkozni jelen czikkünknek kitűzött czélja.

Meg kell vallanunk jó előre, hogy e tekintetben kutatásainkat a várt reményhez képest aránylag sovány eredmény jutalmazta, mert mindössze három hazai városunk eddigelé ismeretlen ötvösjegyét sikerült ez alkalommal megállapítanunk, kettőnek pedig eddig sejtett bélyegét hitelesen tudtuk meghatározni, úgy, hogy ezt illetőleg az eddigi feltevés helyett most feltétlen bizonyossággal hivatkozhatunk azokra.

Ezen aránylag csekély eredmény azonban mégis csak valami s miután abban egy régebbi helytelen vélemény kiigazítása is benfoglaltatik, hazai ötvösségünk történetének csak előnyére leszen.

1890-ben, a midőn Rosenberg idézett munkáját kiadta, a XVI. és XVII. századokban virágzó hazai ötvösségünket — sajnos — csak négy város és tíz ötvös képviselé abban. Ezek: *Budapest*, *Nagy-Szeben*, *Medgyes* és *Selmeczbánya.* Említettük már, hogy ezek közűl is csupán csak Budapest és Selmeczbánya vannak képviselve hitelesítő-jegyeikkel a

* Kutatásai eredményét 1890-ben «*Der Goldschmiede Merkzeichen*» czímű munkájában tette közzé, 2000 ötvösbélyeget közölvén abban. Frankfurt am Main. Heurich Keller.

** Munkájának czíme: «*Dictionnaire des poinçons, symboles, signes figuratifs marques et monogrammes des orfévres français et etrangers*». Paris. 1890. Henri Laurens.

munkában, a többiek jelei merőben ismeretlenek, sőt Rosenberg úgy véli, hogy Nagy-Szebenben 1539-től nem is dívott a hitelesítő jegy használata. Hazai kutatóink még Rosenberg munkájának megjelenése előtt felderítették Lőcse és Beszterczebánya hitelesítő jegyeit, sőt e két város ötvöseitől származó ötvösművek is szerepeltek az 1884. évi kiállításban s annak katalógusában, melyeket Rosenberg figyelmen kívül hagyott. E sorok irója 1892-ben állapította meg okmányokkal s a fenmaradt egykorú műemlékekkel Kassa város hitelesítő-jegyét, ámde erről a nevezett tudós szerző már tudomást nem szerezhetett. A jelen sorok írásának időpontjáig tehát összesen öt hazai város ötvösczéhének hitelesítő-jegye volt ismeretes

Összegezvén ezeket, a következőkben ismertetjük őket.

Pest város hitelesítő jegye csak a XVII. századig megyen vissza, századunk elejéig egyszerűen a városi czímerből állott és alatta 13-as szám volt elhelyezve. 1818-ban és 1836-ban a városi tornyos kapu mellett ez évszámokat tartalmazta a bélyeg; az utóbbi évtől kezdve az akkor még java német főváros jegye *PESTH* volt, 1866-ban egyszerű *P* betű. E városi jelzésen kívül a XVII. században és a XVIII. elején az ötvösczéh kiküldött hitelesítője még *E* betűvel jelölte az ötvöstárgyakat, a XVIII. században a *C* betű volt a szemlemester jele, a XVIII. század végén és a XIX-ikben pedig *I* és *N* betűk fordulnak elő. Rosenberg a legrégibb pesti ötvösművön a XVII. századból *S R* bélyegű jegyet idéz s ez a jel még megfejtetlen. A XVIII. század végéről és a XIX. század elejéről két művet említ, melyen *I P* jelzésű bélyeg van s a mely bélyeg valószinűleg Johann Prandtner ismeretes régi pesti ötvöstől ered.* Végül két cursiv *T*-ből álló *Selmeczbányának* XVII. századi hitelesítő jelében két keresztbe tett pöröly van s fölötte *S* betű. A XVIII. században a két pöröly alatt még a 13-as szám tűnik föl.

Kiegészíthetjük ezt azzal, hogy a XIX. században a város hitelesítő jeléül szolgáló bélyeg kapuval ellátott várfalat ábrázol, mely felett a két keresztbe tett pöröly s ezek között az *S* betű volt látható. A kapu nyílásában a 13-as szám foglalt helyet. (Ráütve egy ezüst evőkanálra *Trauer* ötvös bélyegével, Edelényi Vilma úrhölgy birtokában Hunkóczon, Ungmegyében.)

Rosenberg négy selmeczi mester jegyét idézi, de egyet sem tud megfejteni. Az ezredéves orsz. kiállításon *Bartholomaeus Weigl*nak Mihalik József által már ismertetett** ezüst szenteltvíz-tartóját láttuk az iparművészeti múzeum által kiállítva. A mester egymás mellett álló **B W** betűs bélyegzővel élt.

* *Régi ötvösművek jelző bélyegeinek megfejtése.* Hampel József czikke az Arch. Ért.-ben. X. köt. 17—20. l.

** *Arch. Ért.* 1890. 348—350.

Lőcse város hitelesítő jele gyanánt, úgy véljük, az 1884. évi ötvösműkiállítás óta, a *kettős kereszt* van elfogadva. Hampel azt véli, hogy a kettős keresztnek többféle változata van s hogy az mind Lőcse hitelesítő jegyéül szolgált. Fentebb czitált czikkében, a 20. oldalon, összesen négy ilyen változatot közöl, az ötvösműkiállítás katalógusából vett bélyegekben.

A jelen kiállítás tartama alatt módunkban levén a lőcsei hitelesítő jelt datált s pontosan meghatározott ötvösműveken tanulmányozhatni, egész hitelességgel megállapíthatjuk azt s a fennálló tévedéseket helyreigazíthatjuk.

Lőcse város hitelesítő jele gyanánt a kettős kereszt szolgált s ebből kettő volt használatban: egy nagyobb a nagyobb, s egy kisebb a kisebb méretű ötvöstárgyak jelzésére. A nagyobb bélyeg halmon álló kettős keresztjét jobb- s balfelől **C** és **L** betűk oldalozzák. Ezek értelme: *Civitas Leutschowia.* Ezt a bélyeget találtuk ráütve az Andrássy Géza gróf által kiállított aranyozott ezüst, fedeles serlegen (XXVII. terem), mely felirattal is el lévén látva, elárulja, hogy az 1664-ben, vagy a közvetlenül előtte álló esztendőben készült Zákány István és felesége, Komjáthy Éva rendeletéből, kik azt az ónodi ekklézsiának ajándékozták.* A mesterjegy egymásba font **S** és **A** betűkből áll s még megfejtetlen.

Lőcse hitelesítő jelének kisebb példánya egy kisebb kettős kereszt, mely szabadon áll elypszisalakú mezejében, azaz talpa alatt a halom nincsen előtüntetve. Ezen hitelesítő bélyeg egy *Szilassy János* által 1751-ben készített aranyozott ezüst, «tűzben pikturált» lapocskákkal diszített kehely talpának peremére van ráütve. A fenekébe metszett felírás: SVMPTIBVS ECCLESIÆ PAROCHIALIS LEVTSCHOVIENSIS, ANNO 1751 tanusítja, hogy a kehely a lőcsei r. k. plébániatemplom számára készült; a mestert a hitelesítő-jegy mellé ütött mesterbélyeg: **I S** igazolja. (XX. terem, 2390. számú tárgy.)

A lőcsei hitelesítő jegyek ezen változatát kitünően tanulmányozhattuk az ezr. orsz. kiállítás tört. főcsoportjának XXVI. termében lévő 3745. számú czéhbehivó táblán, mely sárgaréz lapra erősített vertmívű ezüstlemezből készült a lőcsei szabóczéh számára. A tábla közepét két szárnyas griff képezi, melyek mellső karmaikban egy nyitott s hegyeivel fölfelé álló ollót tartanak. A talapzaton, melyen állanak, a szabóczéh jelvényei közül vasalót, rőföt és körzőt (így!) látunk trébelt műben; az olló fölött mondatszalag lebeg, e fölött ismét szélről egy-egy szárnyas angyal, kik koronát tartanak. A tábla felső szélét barok ornamentek fejezik be. A mondatszalagon *I C* és *I M*, az olló fülének nyílásá-

* Leírva: *A magyar tört. ötvösműkiállítás lajstromá*ban, III. terem, 30—31. l.

ban pedig *S P* és *I R* betűk, minden valószinűség szerint a czéhmesterek neveinek kezdőbetűi, láthatók. A tábla készítésének idejét mondatszalag alá vésett 1751 évszám őrizte meg, a provenientiat s a mestert pedig a korona alá ütött e két bélyeg:

Maga a tárgy a jobb fajtájú ötvösművek sorába tartozik s valóban kár, hogy felső jobb széléből egy jókora darab, a koronának kétharmada s az egyik angyalnak egész alakja, hiányzik. A tárgy kiállítója Lőcse sz. kir. városa.

Ugyanezt az ellipszisbe ütött kettős keresztes bélyeget, mesterjegy nélkül, látjuk a XXVII. terem 99-ik számú üvegszekrényben Eperjes sz. kir. város által kiállított csinos nyelű ezüstkanálon, melyet a XVII. századból valónak tartunk; ehhez megint nagyon hasonlítanak azon bélyegek, melyek a Zólyom sz. kir. városa által kiállított s egykor a zólyomi mészárosczéh tulajdonát képezett egybenjáró poharakra vannak ütve. Összesen öt darabot találunk ezekből kiállítva, melyek közül az első 1646 évszámot visel. A két következő 1657-ből, a negyedik 1661-ből, végre az utolsó 1666-ból ered.

A második számúnak felirata: *Sub archimagistratu Andreæ Kapiri Anno 1657*; a negyediké: *Sub archimagistratu Iohannis Schulteti Anno 1661*; az ötödiké pedig: *Hoc poculum fieri curavit Coleig: Laniato sub archimagistro Johne Schulteti Anno Christi 1666.* A miből világos, hogy e poharakat a zólyomvárosi mészárosczéh mesterei készítették különböző időben, de ugyanegy mester által, mert ennek jegye valamennyi poháron a **G** és **H** betűkből alakított monogramm.

A kettős keresztes hitelesítő-bélyeget megtaláltuk végül még egy kiállított tárgyon: a *hajniki* patenán. A kerek, aranyozott ezüstből készített tárgy 169 mm. átmérővel bír s peremén koszorúban e feliratot viseli:

ECCLÆ
HA | NICEN
A: D: 1639.

Peremébe van ütve két bélyeg kettős kereszt s az *M F* betűkből alakított monogramm, mint mesterjegy.

Ha már most az imént bemutatott keresztes hitelesítő bélyegeket tüzetes vizsgálat alá fogjuk, úgy találjuk, hogy a hitelesen megállapított lőcsei eredetű ötvöstárgyakon a *C L* betűkkel oldalazott kettős keresztet s az *ellipsisbe* rajzolt kettős keresztet látjuk azokon. Az első a nagyobb, ez utóbbi pedig a kisebb tárgyakra üttetett rá. A zólyomi poharakon s a hajniki patenán lévő hitelesítő-jegy *nem* ellipszis, hanem *paizsalakú* mezőben van elhelyezve, a miből ismét az dedukálható, hogy ez utóbbi provenientiája nem lehet Lőcsével azonos.

Városaink czímereit tanulmányozva, azt találtuk, hogy Zólyom városa czímerében, Lőcséjéhez hasonlóan, kettős keresztet visel. Egyik pecsétlője az ezr. orsz. kiállításon lévén közszemlére kitéve, úgy találtuk, hogy a kettős kereszt már 1583-ban megvolt a város czímerében s azzal a város tényleg élt is.[1]

Ezt a fontos körülményt figyelembe véve s tekintve, hogy az egybenjáró czéhpoharakat húsz évi időtartam alatt ugyanegy mester készítette, végül, hogy Hajnik község alig fél órányi távolságban fekszik Zólyom városától: csaknem föltétlen valószinűséggel állíthatjuk, hogy a *paizsalakba* helyezett kettős keresztes hitelesítő-jegy *Zólyom sz. kir. városé.*

Magunk hangsúlyozzuk leginkább egy ily fontos körülménynek oklevélszerű bizonyítékát, ezen kifejlett nézetünket nem kivánjuk s nem is kivánhatjuk föltétlen bizonyosságúnak tekinteni, ámde azt hisszük, hogy az ezen irányban megindítandó kutatás csakhamar egy szerencsés lelet által okmányilag is igazolni fogja állításunkat s igazolja combinátiónk helyességét, annyival is inkább, mert az idáig megállapított hazai s a számtalan külföldi hitelesítő bélyegek arra a tapasztalatra vezettek, *hogy ezek s az egyes városok czímerei között az összefüggés mindenkor fenálló s legtöbbnyire ugyanannak kisebbített képmásai, vagy ha ez, a czímerek complikált volta miatt nem volt keresztülvihető, a hitelesítő jegyet annak egy kiszakított s heraldikailag jellemző, jelentékeny része képezte.*

Ezen alapon elindulva, az Arch. Ért. 1890. évf. 20. lapján a Kövér Béla által bemutatott bélyegsorozat elsejét, az ellipszisben álló kettős keresztet, lőcsei hitelesítő-jegynek kell tartanunk. Egy alkalommal ki is mutattuk már,[2] hogy az valóban lőcsei s a melléje ütött *D G* betűk alatt pedig *David Genersich* lőcsei ötvös neve rejlik.[3]

Lőcsei provenientiájú továbbá az 1884. évi ötvösműkiállításon a Rédl Béla báró által bemutatott palaczk is,[4] melynek azonban **S** és **V** betűkből alakított mesterjegye megfejtetlen.

A Kövér Béla által idézett helyen negyediknek lenyomtatott hitelesítő bélyeg azonban nem lőcsei, hanem zólyomi, mire a paizsalakú mező utal.[5] A melléje ütött mesterjegy megfejtése a jövő feladata.

A sorban hatodiknak bemutatott bélyeg nem Lőcseé, hanem határozottan *Danzig* városáé, melynek hitelesítő-jegye; két egymás fölött

1 Az ezüst pecsétlő a VIII. teremben 939. szám alatt volt kiállítva. Belső mezejében, két angyal által tartott renaissance czímerpaizsban hármas halmon álló kettős keresztet látunk. Körirata: + SIGILLVM + CIVITATIS + VETERISOLIENSIS + 15 · 83.

2 *Arch. Ért.* XIII. 327. l.

3 A Bánffy György gróf által kiállított serlegen. *Ötvösműkiáll. lajstrom*, III. terem, 53. lap. 50. számú tárgy.

4 *Ötv. kiáll. lajstrom.* III. terem, 52. l.

5 A Rédl Béla báró által 1884-ben kiállított talpas csésze tányérjáról. A talp nürnbergi mester kezétől eredő s korábbi. *Ötv. kiáll. lajstrom.* III. ter. 42. lap. 15. tárgy.

álló egyenlő oldalú kereszt, s ezek fölött korona.[1] Pontos és még le nem kopott bélyegzőkön a két keresztet egymástól csekély szabad tér választja el, e tér azonban eltűnik ott, a hol a bélyegző bizonyos fokig megkopott, vagy ha a bélyegzés módja nem elég figyelemmel történt. A keresztek *fölött* álló koronának hibás lenyomata is sokszor azt a látszatot kelti, mintha a kereszt alatt, mely a fentebbi ok miatt egy darabból állónak lenni látszik, hármas halom volna. Ez okozhatta azt, hogy a bélyeg lőcseinek tekintetett, mint a hogyan mai nap is többen lőcsei eredetűnek vélik a Figdor Albert dr. által az ezr. orsz. kiállításban bemutatott kettős poharat,[2] melynek bélyege azonban nem lőcsei, hanem *danzigi.*[3]

Az ismeretes bélyegek sorába tartozott *Beszterczebánya* hitelesítő jele is. Ipolyi Arnoldnak e város régiségeiről írt monografiája emlékszik meg azon körülményről, hogy ezen, hazánk műtörténetében oly fontos szerepet játszott város saját négy pólyás czímerével s egy bányászember alakjával jelezte ötvösműveit.

Az 1884. évi ötvösműkiállításon özv. gróf Teleky Sándorné egy ezüst poháron, Esterházy Miklós herczeg pedig egy XVI. századi fedeles arany kupán mutatták be a beszterczebányai bélyegeket.[4] Elismerjük, hogy a város czímerére vonatkozólag s az abból levont következtetés helyes volt, de *föltétlen* bizonyossággal még sem láttuk azt egy oly ötvösművön bebizonyítva, mely minden kétséget kizáró módon igazolta volna, hogy a négy pólyás czímer, úgy a kalapácsot tartó bányászember alakja csakugyan Beszterczebánya hitelesítő jeléül szolgált.

Most megtaláltuk erre is a bizonyítékot azon aranyozott ezüst díszserlegen, melyet *Libay* (eredetileg Lippay) *Sámuel* 1835-ben Glabits József városi biró részére készített s a melyet Beszterczebánya sz. kir. városa az ezr. orsz. kiállításon bemutatott.[5] E díszserleg valódi remekmű a maga neméhen; teste többszörösen tagolt henger, mely vésett lombozatú gyűrűkkel van ékítve; közepét ezüstszalag futja körül, a melyen a dedicatiót találjuk:

Josepho Glabits ab anno 1823 ex voto omnium communibus suffigiis die 28. Jan. 1835 iterum et tertium Judici.

A dedicatió alatt két egymásba fűzött kezet látunk *Civium Animi* felírással, mely alatt ismét a következő sorok foglalnak helyet:

Lati et grati Cives Lib. Reg. ac Mont. Civitatis Neozoliensis.

1 *Rosenberg,* id. mű, 141. l.

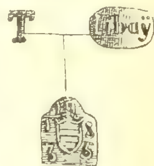
2 *A történelmi főcsoport hivatalos katalógusa.* II. füzet, XXVII. terem, 4693. számú tárgy.

3 A hivatalos katalógusban is, melynek műipari czikkekre vonatkozó részét jelen sorok írója állította össze, lőcseinek van e tárgy jelezve. A katalógus megjelenése után megejtett tüzetesebb vizsgálatunk azonban danziginak konstatálta azt.

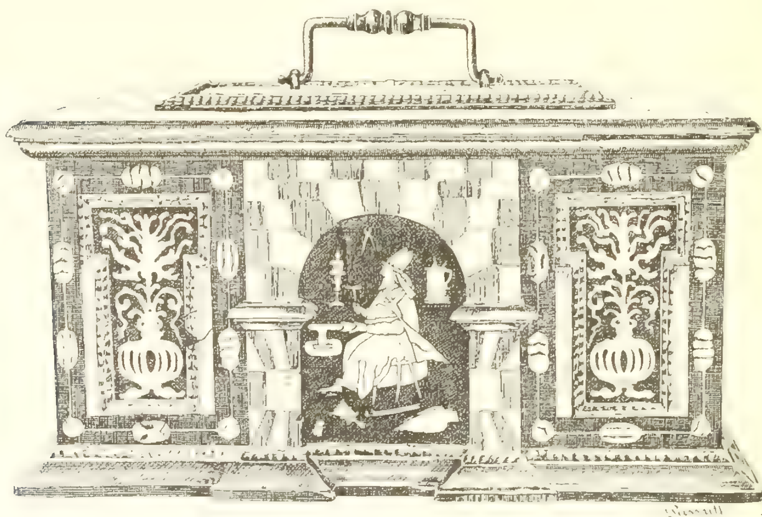
4 *Ötv. kiáll. lajstrom.* V. ter. 19. lap és III. terem. 159—160. lap.

5 *A tört. főcsop. katalógusa.* XXVII. terem, 4700. számú tárgy.

A serleg talpának lemeze, valamint a fedél belső része csavarra járván, azok onnét lesrófolhatók; a fedőlemezek vágott ezüstlemezekből alakított sokszirmú rozettát alkotnak, melyeken a serleget adományozó polgárok nevei vannak egyenként bevésve. Talpán a következő bélyegek lévén beütve: világos, hogy a serleg Libay Sámuel keze alól került ki s Beszterczebányán készült, mert köztudomású, hogy Libay 1805-től Beszterczebányán lakott s munkálkodott.

Kétségbevonhatlanul be van tehát bizonyítva e hitelesítő-bélyeg által a beszterczebányai hitelesítő-jegy használata, a melyben itt csupán csak még azt fűzzük, hogy Beszterczebánya város régi ötvösségének

A BESZTERCZEBÁNYAI ÖTVÖSÖK CZÉHES LÁDÁJA 1654-BŐL.

hajdani fényét s nagy horderejét az ezredéves orsz. kiállításban kiállított remek művű ötvös czéh ládája is bizonyítja, melynek belső, aranyozott rézlapból készült zárlemeze művészi lomb- s figurális diszítéssel van előállítva, vésett felírásában pedig *Johann Carol Pirtsch* és *Martin Feisti* czéhmesterek neveivel ismertet meg 1654-ből. A czéhláda külső kiállítása is méltó annak belsejéhez, mert előlapja szent *Eligius*szal, az ötvösök védszentjével s ötvös műszerszámokkal van diszítve intarziás munkában. Ennél díszesebb s művésziesebb kiállítású ötvös-czéhláda hazánkban kevés van.*

Beszterczebánya ötvösművességének egykori nagyságát bizonyítja ezenkívül még azon történelmi tény is, hogy egyik számadási könyvé-

* Kiállítva: XXVII. terem, 114. számú szekrény, 4755. szám alatt.

nek tanusága szerint, 1480-ban hat ötvösmester működött benne.[1] S hogy Beszterczebánya e tekintetben a szomszéd Selmeczbányát felülmúlta s megelőzte, azt már egy czikkünkben kimutattuk, a midőn a beszterczebányai ötvösczéhnek 1598-ból eredő s művészi kivitelű pecsétlőjét is bemutattuk.[2]

A mi Beszterczebánya hitelesítő-jegyének második variátióját, a bányász-alakot illeti, arra nézve sajnálattal kell bevallanunk, az ezredéves orsz. kiállítás gazdag ötvösmű-készlete újabb adatot nem szolgáltatott, de miután az az 1884. évi kiállítás óta úgy ismeretes, hogy a négy pólyás czímerrel együtt szerepel — mint azt a gróf Teleky Sándorné tárgyán constatáltuk, — bizonyos, hogy összetartozóságuk indokolt, de meglehet, hogy nem hitelesítő jelül szolgált, hanem valamely beszterczebányai ötvösnek volt mesterjegye.

Beszterczebánya város hitelesítő-jegyét véltük felismerni továbbá azon aranyozott ezüst ciboriumon, melyet az eperjesi róm. kath. plébániatemplom állított ki az ezr. orsz. kiállítás történelmi főcsoportjában.[3] A ciborium hatkarélyú talpán a négy evangelistának öntött jelvényeit s két donatori czímert látunk. A kosár áttört lombozatú, a XVII. századra valló kivitellel. A talpon e felírás olvasható: *Parochialis Ecclæ Romano Catholicæ Epperiesiensis.* Ötvösjegyei: melyek közül az első a mester-, az utóbbi a hitelesítő-jegy. Feltűnő ez utóbbinál, hogy a czímerpaizsban négy helyett csak *három pólyát* találunk. Nem merjük hinni, hogy ennyi czímertani hibát a beszterczebányai czéh elnézett s a bélyegzőt így használta volna, azért nem is merjük határozottan állítani, hogy ez Beszterczebánya hitelesítő-jele volna. A jövő kutatásai fogják e kérdést is megvilágosíthatni.

Kassa város hitelesítő-jelét e sorok írója Kecskeméti ötvös Péterről írt tanulmányával kapcsolatosan tette közzé;[4] azóta tudjuk, hogy az a városnak Nagy Lajos által adományozott czímeréből vett *liliom* volt. A XVIII. században e liliom alá és fölé a 13-as szám illesztetett.

Az ezr. orsz. kiállítás történelmi főcsoportjában Kecskeméti ötvös Péter «szőlyőfő» (ananász) poharán,[5] a miskolczi úrvacsora-tálon,[6] mely szintén Kecskeméti munkája, a Rácz ötvös Ambrus által készített s Andrássy Géza gróf tulajdonát képező fedeles serlegen,[7] egy ugyancsak ő általa kiállított másik fedeles serleg fedelén,[8] egy ismeretlen, illetve

1 *Ipolyi:* Beszterczebánya műveltségtörténete. 614. l.
2 A beszterczebányai ötvösök pecsétje 1598-ból Arch. Ért. 1892. XII. köt. 77—78. l.
3 *A tört. főcsp. katalógusa.* XVIII. terem, 2155. sz. a.
4 *Arch. Ért.* XIV. 148—159. l.
5 *Tört. főcsop. katalógusa.* XVIII. terem, 65. szekr. 2208. sz.
6 U.-ott, 2223. sz.
7 U.-ott, XXVII. terem, 113. szekrény, 4686. sz.
8 U.-ott, 4682. sz.

meghatározhatlan mesterjegy kiséretében, a Nonnert Pál által készített fedeles ezüstkupán[1] s végül egy nagybányai Blaskovich Gyula által kiállított tajtékpipa ezüstfoglalatának peremén, Szakmáry Dániel mesterjegyével kapcsolatosan, konstatáltuk.[2] E legutóbbi a XVII. század legvégső, vagy a XIX-ik legelső éveiből ered, mert a liliom alatt a 13-as számot találjuk s mert Szakmáry Dániel ekkor működött Kassán. Az előbbeni bélyegek mind a XVII. századból valók.

Kecskemét város hitelesítő-jele idáig ismeretlen volt. Kutatásaink révén sikerült ezt is megállapítanunk s úgy találtuk, hogy azt egy *profilban álló kecskefej* képezé, mi nyilván a város czímeréből lett kölcsönözve, miután tudjuk, hogy azt egy hármas halmon álló, ágaskodó kecske alakja képezi.

Az ötvösmű, melyről a hitelesítő-jegyet vettük, egy 23·6 cm. magas, felül 14, alúl 8·9 cm. átmérőjű ezüst, részben aranyozott talpas pohár, melynek teste, ott, hol a feneke található, gyűrűs ponttal van tagolva. A pohár szájánál liliomvégű lambrequinekben kiváló csínnal metszett gyümölcs- és ornamentumos diszítést találunk. Oldalán, levélkoszorúban, e felírás örökíti meg a donátorokat s a készítés idejét:

KECZKE-
-METI. KER
EZTIEN ECCL
VR VACZOR
AIAHOZ VA
LO POHARA
BIRO JANOS
ES BEREGHI
JANOS ALTAL
AD 1657.

Fenekének alsó lapján két bélyeget találunk: a fentebb említett kecskefejet és a mesterjegyet, mely **K** és **B** betűkből áll.[3]

A kecskeméti ötvösczéhet 1557-ben alakította meg Szeged városának török kézre kerülte után oda menekült három ötvösmester, névszerint ötvös Sebestyén, ötvös Benedek és Ötvös Imre, kik czéhszabályzataikat a debreczeni ötvösczéhtől kölcsönözték.[4] Már a XVI. század végén s a XVII. elején, úgy látszik, hogy szép virágzásnak indult a czéh. Később azonban a török által «az varos elpusztulván, az ű czéh-

1 *Tört. főcsop. kat.* XVIII. ker., 65. szekr., 2196. sz.
2 U.-ott, XXVII. ter., 99. sz. szekrény.
3 *Tört. főcsop. kat.* XVIII. terem, 65. szekr., 2219. sz.
4 *Ballagi Aladár:* Kecskeméti W. Péter ötvöskönyvében; czitálva *Hornyik János:* «Kecskemét város története» czímű művéből. II. köt., 271. l.

beli tisztek is megfogyatkozott.» Ennélfogva 1625-ben a városi tanács, a kecskeméti «böcsületes ötvös mesterek, úgymint ötvös György, *ötvös Balázs*, Cseh György és ötvös Péter» kérelmére, üzletük gyarapítása végett, az 1557-ben Debreczenből hozatott czéhszabályokat megerősítette.*

Nem éppen lehetetlen, hogy a szóban forgó pohár mesterjegyén szereplő *K B* betűs mester maga ötvös Balázs, kinek jelében a *K* betű *Kecskeméti*-t jelentene, mert van elég példánk arra, hogy műiparosaink, leginkább pedig ötvöseink, előneveiket azon várostól vették, a melyben működtek. Igaz, hogy 32 esztendei időköz esik a czéhlevél megerősítését kérő mesterek szereplése s a pohár készítésének éve közé, de feltételezhetjük, hogy ötvös Balázs 1625-ben még ifjú mester volt, s így 1657-ben férfikorának delén állott. A pohárnak nagy ügyességre s az ötvösművészet hosszabb ideig való kezelésére valló technikája s az annak szélén látható diszítmények úgyszólván befejezett tökélye világosan elárulják, hogy nem kezdő, vagy mesterségében még nem eléggé járatos egyéntől származik, a mely körülmény csak véleményünk valószinűsége mellett szól.

Bármiként legyen azonban a dolog, s ha kételyünk is van a készítő mester személyisége iránt, a provenientia bizonyos. Bizonyítja ezt a kecskefejes bélyegen kívül még azon körülmény is, hogy a poharat direkte a kecskeméti református eklézsia számára készíttették bizonyára kecskeméti illetőségű polgárok s hogy az készítésének, illetve ajándékozásának évétől, a kecskeméti ev. ref. templom kincstárában őriztetik.

Brassó város hitelesítő-jegyét annak kisebbített czímere: *a koronázott gyökeres fatő* képezi. Ezt a gróf Andrássy Géza által kiállított czápás s részben aranyozott XVII. századbeli ezüst pohár fenekébe ütve konstatáltuk az ezr. orsz. kiállításban.** A hitelesítő-jegyet kisérő **M** betűs bélyeg, mely fölé a 12-es szám van ütve, a mesterek jegyét alkotja s még megfejtetlen.

Brassó város ezen hitelesítő-jele előfordul már az 1686. évi brassói ötvösczéh-pecsétén is, melyet ugyancsak e sorok írója ismertetett meg a szakközönséggel.*** A pecsétlő jobb oldalán elhelyezett barok-

* U.-ott, ugyanabból, II., 279., 280. l.

** *Tört. főcsop. kat.* XXXVI. ter., 144. szekr., 6322. sz.

*** *Arch. Ért.* XII. köt., 428. l. — Itt jegyezzük meg, hogy a brassói ötvösök czéhpecsétjén látható mitrás püspökalak, a szokástól eltérőleg, sem nem *Eligius*, sem nem *Dunstan*, az ötvösök szokásos védőszentje, mit a feje mellé kétoldalt elhelyezett *S* és *M* betűk igazolnak s a melyeknek értelmét mi, jelzett czikkünkben, *Sanctus Martinus*ra magyaráztunk. Szent-Mártonnal a képzőművészet, különösen pedig a festészet előállításaiban többször találkozunk ugyan, de ennek a képzőművészetekre való direkt befolyása ismeretlen lévén, nem lehetetlen, hogy a pecsétlőn előállított püspök *Szent-Martialist* ábrázolja, ki 250 körül *limogesi* püspök lévén, az ott felvirágzott ötvösségnek pártfogója lehetett.

stylű paizsban ugyanis ugyanezt a czímeralakot találjuk, míg a baloldalon lévő paizsban egy hólyagos fedeles serleg van ábrázolva.

Már ezen körülmény is kétségtelenné teszi a bélyeg hitelességét. Hazai eredetű ötvösműveink közül a kolozsvári ev. ref. templom által kiállított aranyserlegnek[1] készítő mesterét sikerült meghatároznunk. A serleg stylusának egyik belső részén ugyanis e feliratot találjuk bekarczolva:

Colosuarat Brezer Istuan Csinalta Anno 1·6·4·0.

mely felirat értelme nemcsak a mestert fejti meg, de egyszersmind világot vet a tárgy provenientiájára nézve is. S miután a kelyhen, a diszítés, illetőleg a virágok conceptiójában s a zománczozásban sajátságos fölfogás nyilatkozik meg, ennek alapos tanulmányozása után képesek leszünk Brezer Istvánnak netalán még fenmaradt s előbukkanó egyéb műveit is felismerni. A kelyhen a három sorba rakott dombor-művek, melyek öntve vannak s a szentírásból vett figurális diszítményekkel ékesek, egyenes szárú virágokat alkotnak; a virágoknak mindvégig száruk van, mely egyenesen lefelé irányul s ezáltal a művész a serleg cuppáját nem egy összefüggő, áttört kosárba foglalta, hanem az egyes irányokat kitüntetni s így jellemüket megőrizni iparkodott. Ez a vonás, mely magában véve a diszítmény fejletlen voltára enged következtetni, a magyar eredetű tárgyakon, kivált a himzéseken, sokszor előfordúl.[2]

A zománcz egy része szintén jellemző magyar: a rekeszekbe foglalt festett zománcz, mint a milyeu a cuppa kosarának s általában valamennyi felrakott czifraságnak zománcza. A másik része ellenben a noduson s a szár két végén látható áttetsző vájt zománcz, mely hazai ötvösműveken csak elvétve jelentkezik.[3]

E gyakorlat inkább Európa nyugati részében, továbbá a bécsi s prágai műhelyekben dívik a XV. század végétől kezdve. A mester feliratának megállapitása után most már azt a műtörténeti szempontból fontos eredményt is konstatálhatjuk, hogy *a translucid vájt zománczot a XVII. század első felében Erdélyben, nevezetesen Kolozsvárott gyakorlatilag alkalmaztatott.*

Szilassi János lőcsei ötvösmester munkái közűl az ezr. orsz. kiállítás tört. főcsoportjában négy darabot láttunk bemutatva. Ezek között volt a már ismeretes kassai monstranczia, mely az Erzsébettemplom kincstárát diszíti,[4] a kassai Orsolyaszűzek monstrancziája,[5] mely 1767-ből

1 *Tört. főcsop. kat.* XXXVI. terem, 148. szekr., 6452. számú tárgy. Fénynyomatú képe megjelent az *Ötvösség remekei*nek II. kötetében.

2 *Ötv. kiáll. lajstrom*, II. terem, 139. l., 8. szám.

3 *Ötv. remekei*, II., 76. lap.

4 *Tört. főcsop. kat.* XX. terem, 2392. sz.

5 Ugyanott, 2389. sz.

való, továbbá egy, a lőcsei r. kath. plébánia-templom tulajdonát képező kehely [1] s végül az országos magy. iparművészeti múzeum tulajdonában lévő kehely.[2]

Szilassi művei oly sok, egyénileg jellemző rokon vonást tartalmaznak, hogy azokat pusztán a technika alapján is fel lehet ismerni. Különösen jellemzik őt a többnyire fehéres zománczalapon «tűzben való pikturálás» által előállított figurális képecskék, de a honnan ezek hiányoznak, azon műveit azon apró nefelejts-virágot utánzó kékszinű és sárga közepű boglárkáiról lehet felismerni, melyeket oly nagy előszeretettel applikált műveire.

*Thomas Sthyn*nak is két rendbeli művét véltük felismerni azon XVII. századi talpas poharakban, melyeket Radvánszky Béla báró állított ki a XXXVI. teremben. Ezek közül az egyik pohár a mesternek *S* és *T* betűkből alkotott monogrammos jegyét viseli, évszám nélkül, a másiknak azonban tökéletesen analog mesterjegye fölött, a paizsban, koronát látunk. Ezen körülménynél fogva kétes is, csakugyan Sthyn munkájával van-e az utóbbi esetben dolgunk.

*Hann Sebestyén*t, már idáig ismeretes ötvösművein kívül,[3] egy szerpentinből készült s aranyozott ezüstbe foglalt gyömbértartó[4] s egy fehér ezüst, trébelt ornamentumokkal diszített cassette[5] képviselte a kiállításban. Itt jegyezzük meg, hogy a XXXVI. terem 148. sz. szekrényében 6453. sz. alatt kiállított, vert ezüstből készült könyvtáblát nem vagyunk hajlandók Hann Sebestyén munkájának tartani, bár ezt az 1884. évi ötvösműkiállítás lajstroma annak véli.[6] Technikája inkább Augsburgra utal.

Minden valószinűség szerint valamelyik magyarországi városnak hitelesítő-jeléül szolgált — legalább a külföldi ilynemű jegyek sorában hiába kerestük azt — a marosvásárhelyi ev. ref. collegium által kiállított, részben aranyozott czápás testű talpas ezüst pohárnak azon bélyege,

mely *T S* mesterjegy kiséretében, annak fenekébe van ütve.[7] A bélyeg egy, felül egyenesen leszelt, alúl félköríves paizsban jobbról balra rézsút álló *üstökös csillagot* ábrázol s valószinűleg erdélyi eredetű, a miért is különösen odavaló szaktársaink figyelmét e jelre felhívni bátorkodunk.

1 Ugyanott, 2390. sz.

2 Ugyanott, 2391. sz. — A kassai domonkosok, a prémontrei-rend temploma és a sárosmegyei felsőtarcsai templom, a hol Szilassytól egy monstranczia, egy kehely s egy ereklyetartó feszület őriztetik, a tárgyak kiállítását megtagadták. Innét származott, hogy e jeles tehetségű mester műveinek sorozata nem lehetett teljes.

3 Egy sorozat le van írva az *ötvösm. lajstromá*ban, IV. terem, 77—81. lap.

4 *Tört. főcsop. kat.* XXXVI. terem, 6301. sz. Kiállítja Bánffy György gróf.

5 U.-ott, 6333. sz. Kiállítja Wesselényi Istvánné bárónő.

6 *Ötv. kiáll. lajstr.* IV. ter., 81. l., 13. sz. tárgy.

7 *Tört. főcsop. kat.* XXVII. terem, 4557. sz. tágy.

Az ES betűk összekapcsolásából álló bélyeget többször konstatáltuk már s több ötvöstárgyon. Így az ezr. orsz. kiállításban egy eperjesi XVIII. századból eredő szenteltvíz-hintőn (XVIII. ter., 2166. sz.) az ezüst finomságát jelző 13-as számú bélyeggel. Most csak azon sejtelmünknek adunk e helyütt kifejezést, hogy lehet, miszerint e bélyeg *Eperjes város hitelesítő-jegye gyanánt szolgált.*

Tanulmányunkat egy ezüst pecsétlő ismertetésével fejezzük be. A pecsétlő *Komárom* városa által állíttatott ki. Köralakú mezejében három tornyú kaput látunk, a középsőt egy-egy csillag által oldalozva. Mondatszalagon lebegő legendája:

SIGILLVM·CIVITATIS·COMAROMIENSIS.

A kerek lapú pecsétlőnek fölfelé álló fogólemezébe a következő szavak vésvék:

EMERICUS
GÖRCZ·IVDEX
FVIT·TANDEM

magára a pecsétlő lapra pedig:

IOHNES ✠ ERMAN FACIT ✠ ANO 1604.

A miből kiderül, hogy az ügyes technikával metszett pecsétlő mestere egy *Erman János* nevű ötvös volt, a ki 1604-ben élt s működött valószinüleg Komáromban. Hazai műtörténetünk szegényes adatainak kibővítése érdekében a komáromi egykori városi jegyzőkönyvek átvizsgálása s a műtörténelmi vonatkozású adatok kijegyzése kivánatos volna.

*

A következő két sorozatban végül ide igtatjuk az ezr. orsz. kiállítás történelmi főcsoportjában kiállított azon *sodronyzománczos* s az úgynevezett *«erdélyi»* zománczczal diszített ötvösművek jegyzékét, melyeket a műtörténet — éppen ezen technikák alapján — magyarországi munkáknak ismer. Az utóbbiak közül csakis a jelentékenyebb darabokat foglaltuk jegyzékünkbe s az apróbb tárgyakat, vagy a hol az ötvösművön csak kis részben találtuk meg a zománczolást, elhagytuk a sorozatból.*

I. Sodronyzománczos ötvösművek. 1. **Beszterczebánya.** Kehely. XV. sz. Kiállítja: a r. k. székesegyház. (1534.) — Oltárkereszt. XVI. sz. Kiáll.: a város közönsége. (1366.) 2. **Budapest.** Kehely. XV. sz. Kiáll.: Andrássy Géza gróf. (1455.) 3. **Eger.** Kehely. XVI. sz. Kiáll.: a főkáp-

* A zárójelbe tett számok a tört. főcsoport hivatalos katalógusának azon számait jelzik, melyek alatt az illető ötvösművek kiállíttattak.

talan. (1415.) 4. **Esztergom.** Kehely. (Eredetileg Szakolcza városáé volt.) XV. sz. Kiáll.: a főszékesegyház kincstára. (1573.) — Kehely, Séchy Dénesé. XV. sz. Kiáll.: ugyanaz. (1576.) — Kehely, Súki Benedek-féle. XV. sz. Kiáll.: ugyanaz. (1582.) 5. **Galgócz.** Kehely. Bakács Tamásé. 1517. Kiáll.: Erdődy Ferencz gróf. (1558.) 6. **Garam-Szent-Kereszt.** Kehely. 1482. Kiáll.: a r. k. templom. (1565.) 7. **Győr.** Szent-László hermája. XV. sz. Kiáll.: a r. k. székesegyház. (1113.) — Kehely. XV. sz. Kiáll.: ugyanaz. (1368.) — Kehely. Telegdy-Czapi-féle. XVI. sz. Kiáll.: ugyanaz. (1393.) — «Korvinkehely.» XV. sz. Kiáll.: ugyanaz. (1567.) 8. **Gyulafehérvár.** Kehely. XV. sz. Kiáll.: a r. k. székesegyház. (1371.) — Kehely. XV. sz. Kiáll.: ugyanaz. (1407.) — Kehely. XV. sz. Kiáll.: ugyanaz. (1416.) — Kehely. XVI. sz. Kiáll.: ugyanaz. (1434.) 9. **Igló.** Ereklyetartó kereszt. XIV. sz. Kiáll.: a r. k. pléb.-templom. (1387.) 10. **Kassa.** Kehely. XV. sz. Kiállítja a székesegyház tulajdonát képező kincstárból a város közönsége. (1395.) —Kehely. XV. sz. Kiáll.: ugyanaz. (1398.) — Kehely. XV. sz. Kiáll.: ugyanaz. (1417.) — Kehely. XV. sz. Kiáll.: az ev. ref. templom kincstára. (1553.) 11. **Mákó** (Kolozsmegye). Kehely. 1482. Kiáll.: az ev. ref. templom. (1566.) 12. **Nyitra.** Evangelisterium. XIV. sz. Kiáll.: a r. kath. székesegyház kincstára. (1117.) — Kehely, Bornemissza Pálé. 1564. Kiállítja: ugyanaz. (1385.) 13. **Poprád.** Kehely. XV. sz. Kiáll.: a r. k. templom. (1536.) 14. **Pozsony.** Egri-kehely. XV. sz. Kiáll.: a Szent-Ferencz-rendiek kincstára. (1388.) — Kehely, Telegdy-féle. XV. sz. Kiáll.: ugyanaz. (1390.) — Kehely, Pethe Lászlóé. 1516. Kiáll.: ugyanaz. (1391.) 15. **Szendrő.** Kehely. XV. sz. Kiáll.: az ev. ref. templom. (1562.) 16. **Szepeshely.** Kehely. XV. sz. Kiáll.: a r. k. székesegyház. (1485.) — Kehely, a magyar czímerrel. XVI. sz. Kiáll.: ugyanaz. (1549.) — Kehely, Pethe Mártoné. XV. sz. Kiáll.: ugyanaz. (1557.) 17. **Trencsén.** Kehely. 1498. Kiáll.: a r. k. templom. (1457.) — Kehely, Márton polgáré. 1498. Kiáll.: ugyanaz. (1461.) 18. **Zágon** (Háromszékm.). Kehely. XV. sz. Kiáll.: az ev. ref. templom. (1563.)

Ezek közül az egyik egri kehely, egy kassai kehely és a szendrői kehely az irodalomban eddig ismeretlenek voltak.

II. «Erdélyi» zománczczal díszített ötvösművek. 1. **Budapest.** Hajtű, 4. db. XVII. sz. Kiáll.: Fechtig Adél bárónő. (4416 és 4417.) — Arany ékszer, Báthory Gábor érme, 1611-ből. Kiáll.: Andrássy Géza gróf. (4473.) — Öv. XVII. sz. Kiáll.: Szentkereszthy Béláné bárónő. (4478.) — Nyakláncz és násfa. XVI.—XVII. sz. Kiáll.: Szendrei Jánosné. (4499.) — Kardkötő és mentekötő. XVIII. sz. Kiáll.: Prónay Dezső báró. (4502 és 4503.) — Pohár. XVIII. sz. Kiáll.: Orsz. magy. iparművészeti múzeum. (4531.) — Imakönyv-tábla. XVII. sz. Kiáll.: a kegyes tanítórend. (4564.) — Fedeles pohár. XVIII. sz. Kiáll.: özv. gróf Károlyi Alajosné.

(4567.) — Ostábla. XVII. sz. Kiáll.: Prónay Dezső báró. (6256.) — Kókuszdió-serleg. 1702. Kiáll.: özv. Károlyi Alajosné. (6315.) 2. **Gyömrő.** Buzogány. XVI. sz. Kiáll.: Teleky Tibor gróf. (6385.) 3. **Kolozsvár.** Borosztó pohár. 1641. Brézer István kolozsvári ötvösmester munkája. Kiáll.: az ev. ref. templom. (6452.) 4. **Krakó.** Kard. XVII. sz. Kiáll.: a herczeg Cartoryski-féle múzeum. (3054.) 5. **Nagyvárad.** Női nyakék. XVII.—XVIII. sz. Kiáll.: Puky Józsefné. (4433.) 6. **Német-Újvár.** Díszkard. XVII. sz. Kiáll.: Batthyányi Béláné grófnő. (3051.) 7. **Sáromberke.** Díszbuzogány. XVII. sz. Kiáll.: Teleky Sámuel gróf. (3042.) — Nyereg. XVII. sz. Kiáll.: ugyanaz. (6387.)

Kassa. *Mihalik József.*

HADTÖRTÉNELMI EMLÉKEK AZ EZREDÉVES KIÁLLÍTÁSON.*

Vaskos, 915 lapra terjedő s kilenczszáz képpel ellátott kötetben számol be dr Szendrei János az ezredéves országos kiállítás hadtörténelmi emlékeiről, részletes leíró lajstromát adván a kiállított 6524 db tárgy több, mint egyharmadának, összesen 2350 fegyvernek, a mely lajstrom a hadtörténelmi csoportban kiállított két főúri gyűjteménynek, ú. m. hg. Esterházy Pál fraknói és kismartoni (906 db.) s hg. Batthyány Ödön körmendi (522 db.) fegyvereinek minden egyes darabját magában foglalja, ide nem számítva mindegyik gyűjteményből körülbelül száz-száz vadászfegyvert, melyek a vadásztörténelmi csoportban nyertek elhelyezést.

Legyen szabad remélnünk, hogy Szendrei műve nem fog magában maradni s a szakszerű lajstromoknak egész sorozata fogja követni, melyeket a történelmi kiállítás többi csoportjai nyújtanak. Ezek nélkül az egész történelmi kiállítás a látványosság színvonalára sülyedne le, melynek egyéb feladata nem maradna, minthogy féléven keresztül mindenkit elkápráztasson s aztán, midőn a páratlan buzgalommal összehordott kincsek ismét szétszóródnak, nyom nélkül elenyészszen s az a rendkivül gazdag tanúság, mit ezer éves műveltségünk felől nyújthatott volna, kárba veszszen. A könyvészeti kiállításnak, később az ötvösmű-kiállításnak, aztán a Budavár visszafoglalása kétszázados emlékünnepére rendezett kiállításnak az adta meg a maradandó értékét, hogy mindegyikről készült szakszerű és kimerítő lajstrom s műemlékeink egy-egy

* Magyar Hadtörténelmi Emlékek az ezredéves országos kiállításon. A hadtörténelmi csoportbizottság megbízásából szerkesztette dr. Szendrei János előadó. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszter, mint az ezredéves kiállítás bizottságának elnöke. Budapest, 1896. 8-r.

csoportját felölelvé, nemcsak leltárt nyújtottak arról, hogy mink van az országban szerteszét s mi került tőlünk a külföldre, hanem a további tudományos kutatásoknak is alapúl szolgáltak és szolgálnak. Ebben rejlik Szendrei művének is nagy jelentősége s midőn kiemeljük rendkívüli szorgalmát, melylyel alig háromnegyed év alatt elkészítette a magyar hadtörténelmi emlékek egy nagyon tekintélyes részének leltárát, nem feledkezhetünk meg Grómon Dezső honvédelmi min. államtitkár s Dániel Ernő m. kir. kereskedelemügyi miniszer urakról sem, kiknek támogatása tette lehetővé a munka megjelenését.

Mint a bevezetésben írja Szendrei, a tárgyak rendezésében, lajstromozásában, leírásában és felállításában Huber Antal m. k. honvédszázados, Fodor Gyula és Kardos Árpád urak voltak segítségére. Csakis így érthető meg a tárgyak azon nagy tömegének aránylag rövid idő alatt történő feldolgozása, mit a műben találunk s még így is kikerülhetetlenek voltak a gyors munkával járó tévedések és hibák. Igaztalanok volnánk azonban, ha a mű ismertetésében ezekre fektetnénk a fősúlyt — a hol szükségét látjuk, meg fogjuk említeni; sokkal méltányosabbnak s a tudományra nézve is gyümölcsözőbbnek tetszik előttünk, ha hadtörténelmi emlékeink ezen első lajstroma alapján, mely oly gazdag anyagot tartalmaz, összefoglaljuk azon tanuságokat, miket a magyar fegyverzet felől a kiállítás szolgáltat.

*

A fegyverek első csoportja a román épületben van kiálllítva. Ide tartoznak a honfoglalás- és Árpádkori fegyverek, kiegészítve néhány népvándorláskori kengyellel, sarkantyúval, zablával és nyílcsúcsal; van aztán egy pár ide nem tartozó darab is, mint a 150. sz. a. kiállított tőr, mely a szkytha emlékek közé tartozik* s a Kr. u. I. századnál aligha későbbi, ugyanezen időtájból, a Kr. u. I.—III. századból való a 107. sz. a. La Tène-sarkantyú; míg ezek nagyon is koraiak, a 155., 156. és 183. sz. a. kardok, úgyszintén a 163. sz. a. nyílcsúcs a középkor utolsó századából erednek, különösen a kardok S alakú keresztvasukkal s négy- vagy nyolczszögű, középen kidudorodó lapos gombjukkal a Mátyás-korabeli olaszországi kardok typusához tartoznak s így a csúcsíves épületben lett volna inkább helyük.

Arpádkori fegyvereink közt, úgymint a későbbieknél is, háromféle csoportot lehet megkülönböztetni. Egyik csoportba tartoznak azok, melyek közvetlenül a keleti, másikba, a melyek a nyugoti fegyverekhez csatlakoznak, a harmadik csoportot alkotják a tulajdonképeni magyarországi fegyverek, melyeket az előbbi két csoport kisebb-nagyobb

* V. ö. Hampel J.: Skythiai emlékek Magyarországban. Arch. Ért. 1893. XIII., 387. 3. ábra.

befolyása alatt a hazai elemek ízlése fejlesztett ki s koronkint a szerint, a mint egyik vagy másik áramlatnak volt nagyobb a hatása, idomaikban majd az egyik, majd a másik csoporthoz állanak közelebb. A honfoglalás ideje körül, előzőleg is, utóbb is egy-egy normann fegyver is feltűnik, eddigelé azonban sokkal szórványosabban fordultak elő, semhogy az a jelentőségük volna a magyar fegyverzetre, a mi a másik három csoportnak.

Magyarországi és magyar fegyver még a későbbi időkben sem mindig azonos, értve magyar fegyver alatt azt, mely nemcsak e hazában, hanem a magyar ízlés szerint is készült; még nagyobb köztük a különbség a honfoglalás korában, sőt jó ideig az Árpádházbeli királyok alatt is, midőn maguk a magyarok voltak azok, a kik a Szamanidák uralma alatt Balkhban, Mervben, Szamarkandban s más közép-ázsiai városban tovább fejlesztett Szasszanida-műveltség elemeit hozták magukkal s fegyverzetükben úgy, mint egyéb tárgyaikban is ennek az irán kulturának erős befolyását tüntetik föl. A VIII—X. századbeli közép-ázsiai kultura kisebb emlékei, fegyverek, ékszerek, stb., sőt a Szamanidák építkezései is sokkal csekélyebb mértékben vannak eddigelé átkutatva, semhogy magyar emlékeken külön lehetne választani azt, a mi korábbi Szasszanida- vagy későbbi Szamanidakori, ekkor már törökkel vegyült irán befolyásnak az eredménye. De ha nincs is módunkban megtenni ezt az elválasztást, maga a tény, úgy a Szasszanida-, mint a Szamanida-műveltség hatása kétségtelen s már ez is elég arra, hogy a honfoglaló magyarok fegyverzetének olyan részeire is következtetést vonjunk, melyekből nincsenek emlékeink. Szendrei pld az Árpádkori fegyverzethez írt bevezetésében (27. l.) felhozza, hogy a honfoglaló magyarok a pikkelyes vérten kívül vasláncziszövetű pánczélt is viseltek, állítását azonban nem okolja meg s ha az ezen időbeli nyugoti, normann és bizanczi vértet tekintjük, ez az állítás kissé merésznek tűnik föl. Hogy miből következtette Szendrei, nem tudom: de az a körülmény, hogy a Szasszanidakori persák sodronypánczélt viseltek, mint ezt az arab írók is említik s a firuz-abádi palotaromok harczoló perzsákat ábrázoló reliefjeiből is kitűnik,* annál elfogadhatóbbá teszi állítását, mert maga a «vért» szó is a legújabb kutatások szerint perzsa eredetű** s a sodronypánczél már a népvándorlás korában előfordul nálunk.*** Úgy látszik tehát, hogy a keletről jövő turánok, a mennyiben a közép-ázsiai, kaukázusi és fekete-tengermelléki iparűző városok lakói-

* M. I. Dieulafoy: La Perse etc. Paris. 1887. 483. l.

** Munkácsi B.: Ethnographia. 1894. 140.

*** Dr. Pósta Béla ismerte föl a czikói (Tolnam.) 513-ik sír egy vasláncz töredékében, melyen még a rátapadt vászonruha maradványai is megvannak, hogy nem lehet más sodronypánczél-részletnél. (L. rajzát Arch. Közl. XVII. k., 92 l., 10. sz. ábra.)

val megismerkedtek, nagyon korán használták a sodronypánczélt, mely könnyű lovasságon alapuló harczrendszerüknek leginkább megfelelt. Megtaláljuk a Trajanus oszlopán ábrázolt jazigoknál, aztán a czikói lelet tanusága szerint a népvándorláskori turánoknál s a föntebbiek után alig lehet kétségünk, hogy a honfoglaló magyaroknál is el volt terjedve, a kiknél a könnyű vasing használata iránti előszeretet mindvégig megmaradt, a míg csak a lőpor teljesen fölöslegessé nem tette a pánczélt, míg a nyugati népeknél csak a keresztes hadjáratok idejében jött nagyobb divatba s már a XV. században a nehéz vaslemezes pánczél szorította ki.

A régi magyar sisak közvetlen előképének szintén a Szasszanidakori perzsa sisak tekinthető. Ha a XVI—XVII. századbeli magyar sisakból később kifejlett mellékrészeit, a homlok fölötti ellenzőt, az orrvédőt, fültakarót s a rákfarkas nyakvértet elveszszük, fejtetőhöz símuló alacsony, félgömbalakú süveg marad belőle s épen ez az alacsony, félgömbidom az, a mi a magyar sisakot szintúgy megkülönbözteti a nyúlánk, hegyes török sisaktól, mint a kerek magyar süveget a középázsiai nomádok több, mint kétezer éves magas és csúcsos süvegétől. A Szasszanidakori perzsa sisak a firuz-abádi relieffen ugyanaz az alacsony, félgömbalak (van magasabb is, de a teteje ennek sem csúcsos), minő a XVI—XVII. századbeli magyar sisak süvege; ha volt nyakvért, csak bőrből lehetett; az orrvédő hiányzik, legelőször a normann sisakon tűnik föl, de ekkor még a sisakkal teljesen egybefügg s nem mozgatható; sisakbokréta a firuz-abádi relieffen oldalt megerősített sasszárny. Ennek a változata vagy továbbfejlődése a sodronyos vérttel ellátott és eléggé ismert vassapka, mely nálunk egész a XVII. századig, a Kaukázusban pedig napjainkig fenmaradt. Azt hiszem, hogy ennek a korát sokkal messzebbre kell visszavinnünk, mint eddig gondoltuk. A nagyszentmiklósi második aranykorsó lovas vitézének sisakját egyenesen ilyen sodronyvértes vassapkának nézem s ha az, akkor ennek a sisakformának a keletkezése régebbi a honfoglalásnál. Idomát tekintve, abban különbözik az előbbitől, hogy hegyes, kúpalakú, de ez is alacsony. Sisakbokrétának balfelől két toll (sastoll?) van aljához erősítve. Boncz Ödön az Arch. Ért. 1885. évfolyamában (374. l.) a M. N. Múzeum egy a Dunában lelt keleti sisakját ismertette, mely — ha magasabb is — hengeralakú aljával és hegyes, kúpalakú tetejével nagyon emlékeztet a nagyszentmiklósi vitéz sisakjára. A róla lecsüngött sodronyvért nem maradt meg, de hogy volt rajta, a sisak alján levő nyomok mutatják. Boncz Ö. a sisakot növénydiszítményei után perzsa eredetűnek mutatja ki s XIV. századbelinek mondja. A kor meghatározásában azonban ez a legkésőbbi időpontnak tekinthető, de lehet jóval előbbi is; a hogy idoma rokonságban van a nagyszentmiklósi vitéz sisakjával

épúgy növénydiszítményei is, melyek Szent István egyes ruhadarabjainak növénydiszítményeihez közelednek,* a népvándorlás végső időszakáig vezethetők vissza, úgy, hogy addig is, míg a közép-ázsiai IX—XI. századbeli emlékekről pontosabb ismereteink lesznek, legalább is nyílt kérdésnek tekinteném, ha vajjon nem a honfoglaláskori sisakok közé tartozik-e? Nálunk igaz, hogy nem találjuk ennek a formának a folytatását, hanem keleten élt tovább, a mire például szolgálhat a vajdahunyadi lovagteremben 765. sz. a. kiállított, Szendrei művében 225. lapon közölt s a múzeumihoz nagyon hasonló idomú régi janicsársisak, de hiszen honfoglaláskori szablyáinknál is azt tapasztaljuk, hogy úgy általános alakjuk, mint jellemző részleteik a török-perzsa szablyákban nyertek folytatást. Hogy az ősibb formájú magas és hegyes bronzsisakok, minőkből egy Lech mezején talált példányt a müncheni bajor nemzeti múzeum őriz, a honfoglalás korában is használatban lettek volna, mint Szendrei véli a vezér- és Árpádkori fegyverzethez írt bevezetésében (29. l.): nem tartom valószinűnek. Legalább is egy évezred választja el ezek használatának idejét a magyarok bejövetelétől — nálunk pld a hajdúböszörményi nagy bronzleletben volt egy ilyen sisak s az a véletlenség, hogy a 955-iki augsburgi ütközet színhelyén találtak egyet, épúgy nem lehet bizonyíték a sisak korára nézve, habár a bajorok «avarnak» nevezik is ezt a sisakformát, mint a hogy nem tulajdoníthatjuk a vezérek korabeli magyaroknak azokat az augsburgi múzeumban levő XIV—XVI. századbeli sarkantyúkat, melyeket szintén a Lech mezején találtak.

Az Árpádkori kardok két egymástól nagyon különböző csoportot képeznek; egyikbe tartoznak a keleti szabású szablyák, másikba a nyugoti kardok. Mindegyik csoportot feltünteti a kiállítás, ha nem is valamennyi változatban.

Szablya három van kiállítva és pedig kettő, ú. m. a székesfejérvár-demkóhegyi és a gombási a honfoglalás korából, a harmadik pedig, a kecskemét-miklóstelepi, a népvándorlás időszakából. Az utóbbi a kecskeméti «czédulaházi» honfoglaláskori lovas sír mellékletei közé a holttest mellé van helyezve, a mi nem volna baj, ha megjegyezték volna, hogy a szablyával más sírok analógiája után egészítették ki a leletet, de különben nem ehhez tartozik. Így félreértésre ad okot s maga Szendrei is beleesett a hibába, hogy a kardot a lovas sír egyik mellékletének tartja. A három szablyát ismerik az Arch. Ért. olvasói,** Szendrei csak a sz.-fejérvárinak és kecskemétinek a rajzát adja, a gombási pedig csupán a nagyközönségnek szánt kis katalogusban van megemlítve

* Rajzát l. Hampel J.: A honfoglalási kor hazai emlékei. Budapest. 1896. 217. l., LXXVII. ábra.

** 1892. XII., 302. — 1895. XV., 426. — 1896. XVI., 157.

I. TÁBLA. ÁRPÁDKORI SZABLYÁK A M. N. MÚZEUMBAN. 1. ERDŐTELEKI. 2—3. TINÓDI.

(160. sz.), közölte azonban mindegyiket a többi ősmagyar és más rokonszablyával együtt Hampel J. A honfoglalási kor emlékeiben (163—167. l.), a hol egyúttal az egyes változatokat is jellemezte. Az egyik változat, melyhez tartozik a kecskeméti s aztán a baranyamegyei kassai, megelőzi a honfoglalás korát, ha népnévvel akarjuk jelölni, avarnak nevezhetjük; benyúlt azonban a honfoglalás utáni időszakba is, mert az egyik szolyvai kard ugyanezen változathoz tartozik. A szorosabb értelemben vett magyar szablyától abban különbözik, hogy a markolat egyenes folytatása a pengének, a keresztvas nagyon rövid, rhombusidomú s két vége tojásdad csúcsban végződik. A kecskeméti kardnál a rhombus-idomot egy préselt diszítésű aranylemezke adja meg, mely a keresztvas közepére volt erősítve, a szolyvai kardnál az egész keresztvas be van vonva aranylemezzel. Ez a szablyaváltozat kissé módosulva a későbbi perzsa-török kardoknál is gyakran előfordul.

A tulajdonképeni ősmagyar kard typusát egész teljességében a Nagy Károly-féle szablya tünteti föl;* ide tartozik a sz.-fejérvári és gombási, továbbá a M. N. Múzeum birtokában levő tarczali, nemes ócsai és második szolyvai, ezenkívül a bezdédi kard; ezekhez járul néhány külföldi hasonló typusú s Hampel J. által megemlített szablya, mint a kobániak a régi alán földről, a Mæotisvidéki haza szomszédságából, a liadai Közép-Oroszországból, a tambovi kormányzóságból, Lebedia északi határszéléről, s végül a czechovitzi, IX—XI. századbeli régi szláv telepről Sziléziából, tehát olyan vidékről, melynek lakói a rablókalandok korában magyarokkal szövetkezve pusztították Németországot. Ennél a szablyaváltozatnál a markolat nem egyenes, hanem ferde állásban van a penge tengelyével, a keresztvas hosszabb, közepén kissé kiszélesedik, szárai lefelé konyulnak s végükön gömbbel vannak ellátva. A penge mindkét változatnál egyélű, meglehetős keskeny (3—3 $^1/_2$ cm.), görbülete csekély, sőt a magyar typusnál néha egyenes, mint a gombási s talán a székesfejérvári; a magyar szablya nem is volt valami hosszú, a n.-ócsai és tarczali penge 74 cm., a bezdédi 75, a gombási 76 cm., valamivel hosszabb a szolyvai második kard, leghosszabb

* Egy meglehetős kései hagyomány szerint ezt a kardot Harun al-Rasid khalifa küldte Nagy Károlynak. Nem tudom, mennyi hitelt tulajdoníthatunk e hagyománynak, de ha való is, a kard csak archæologiai adalékul szolgálna ahhoz az összeköttetéshez, a mi volt a bagdadi udvar s aztán a Kaukázus, kozár állam és Közép-Ázsia közt. Mert a kard csak e vidékről kerülhetett Bagdadba. De az is meglehet, hogy az egész hagyomány csak a későbbi századokban keletkezett a kardról, tulajdonkép pedig a magyaroktól jutott a német császárság kincsei közé akár zsákmányképen, pld lehetett az augsburgi ütközetben fogságba esett valamelyik magyar vezéré, akár pedig ajándékképen, pld Salamontól, a ki tudvalevőleg elajándékozta a németeknek «Attila kardját», a mi nagyon zokon esett a magyaroknak. Mert a Nagy Károly-féle kard és a honfoglaláskori magyar kardok közt oly szoros a kapcsolat, hogy pld amaz, meg a tarczali lelet kardja «nemcsak egykorúak, de bizonyára ugyanegy műhelyből erednek». (Hampel J.: Honfogl. kor. 166.)

a Nagy Károly-féle (87 cm.), mely utóbbinak a markolata 15 cm., a nemes-ócsaié pedig 16 cm.

Régi szablyáink harmadik változata nincs képviselve a kiállításon. Hampel J. ezek közül csak a csúnyi (Mosonym.) népvándorláskori szablyát adja (163. l., 4. ábra), de ide tartozik a két tinódi kard (I. tábla, 2—3.) s alighanem ide kell számítanunk a nemesvölgyi és erdőteleki (I. tábla, 1.) szablyát is, mely utóbbiaknak azonban hiányzik a keresztvasa. Ez a változat összefügg az elsővel; markolata ennek is egyenes, a keresztvas itt is rhombus-idomú, vagy legalább közepe felé kiszélesedik, de a szárak megnyúltak (a csúnyi kard keresztvasa p. 9·5 cm. hosszú) s négyoldalú pálczát képeznek, ezenkívül a keresztvas nincs eléggé megerősítve a markolathoz, hanem a fa- vagy csontmarkolat-boríték nélkül föl s alá mozgatható, e miatt könnyen el is veszhet. Így történt pld a nemesvölgyi és erdőteleki szablyánál. Ez a változat is sokáig fenmaradt. A csúnyi és nemesvölgyi leletek a népvándorlás korának kellős közepéből valók, úgy, hogy a két szablyát valamennyi változat közt a legkorábbinak kell tekintenünk. Ellenben a tinódi és erdőteleki kard mellékletei, a kengyelek, az ezüst berakású zabla stb. arra mutatnak, hogy a XII. századnál aligha régebbiek. A jellemző markolat és keresztvas, még inkább meghosszabbodva, a XVI. századbeli magyar és török szablyákon ismét feltűnik. A penge ennél a változatnál is mérsékelt görbületű, sőt a csúnyi kard már nagyon közel áll az egyenes formához, melynek typusa egyúttal a közép-oroszországi méri szablyákon is feltalálható.*

A csúnyi és nemesvölgyi leletek a népvándorlás olyan időszakába tartoznak, midőn Magyarország területén a germán és turán elemek a legszorosabb kapcsolatban voltak egymással s ez a turánnal kevert magyarországi germán elem a többi germánságra is erős befolyást gyakorolt. Nem egészen indokolatlan tehát, ha a csúnyi szablyatypus s a nyugoti kardok között valami közbeeső keverékformát is várunk. S tényleg vannak ilyenek, melyeknél az egyenes, kétélű és széles penge teljesen a nyugoti kardpengék idomát tünteti föl, a markolat és keresztvas azonban a keleti szablyákéhoz közeledik. Ebbe a sorozatba tartozik az a Tolnamegyében, a miszla-bikádi rácztemplom-dülőn lelt, egészben 67 cm. hosszú, tövén 4·5 cm. széles, kétélű egyenes kard, melyet a múlt évben szerzett meg a múzeum; vékony pálczaszerű és 8 cm. hosszú markolata egyenes, gombnélküli, föl s alá mozgatható keresztvasa 17 cm. hosszú, közepén rhombusalakú s itt a legvastagabb, szárai tojásdad idomban végződnek s ennyiben a kassai stb. szablyatypushoz közeledik. Egyszerűbbé vált a keresztvas a horgosi lelethez tartozó kardon, mely a kiállítási románépületben a 107. számú üvegszekrényben van elhelyezve

* Ouvaroff: Etude sur les peuples primitifs de la Russie. Les Mèriens Atlas. VI., 10

(Szendreinél 55. l. Arch. Ért. 1894. 198.). A leletben a csöbörpántok és paizsboglár népvándorláskori jelleget mutatnak, a kengyelek azonban félreismerhetetlenül ahhoz a typushoz tartoznak, melyek a honfoglalás koránál régebbi leletekben soha nem fordulnak elő, ellenben rendes mellékletei a X—XI. századbeli lovas síroknak. Tergina Gy. szerint a kardot, paizsboglárt és kengyeleket egyazon sírban találták s így a kard nem lehet régibb a IX. század utolsó éveinél. Az elég hosszú s keskeny markolat itt is egyenes folytatása a penge tengelyének s tövénél egyenletesen szélesedik ki a penge, a keresztvas derékszögben áll a pengével és markolattal, idomát tekintve kétélű kalapácshoz lehet hasonlítani, mely oldalról keskeny, egyenközű négyszöget képez, közepén kivastagodik és szárai élben végződnek. A keresztvas ezen idoma a tinódi szablya keresztvasának felel meg, hasonló keresztvasa van egy egyenes pengéjű méri szablyának, melyet Aspelin közölt.* Feltünő, hogy a horgosi kardot háromszorosan összehajlítva tették a sírba, miként a La Tène-kori sírleleteknél tapasztalhatni; ez a szokás azonban északon átment a kései vaskorba is, p. a finnországi és szomszédos leletekben igen gyakran találnak ilyen összehajlított kardokat** s mellettük épúgy előfordul a paizsboglár, mint a horgosi leletben. Ez a körülmény egy kissé sejteti, hogy miféle lehetett a horgosi vitéz, kinek sírmellékletei a kengyelpáron kívül annyira kiválnak honfoglaláskori tárgyaink közül. Anonymus mondja, hogy Árpádhoz Kievnél oroszok (azaz normannok) is csatlakoztak; a horgosi lelet, blattniczai kard, székesfejérvárvidéki normann kengyel s más szórványos emlékek arra mutatnak, hogy ez az állítás nem egészen alapnélküli.

A tiszta, nyugoti typusú Árpádkori kardoknak gazdag és igen változatos sorozata van a kiállításon. Összesen 11 db van az ország különböző vidékeiről, ú. m. a kolozsvári Erdélyi Múzeumból három (165., 184. és 185. sz.), a nagyszebeni Bruckenthal-Múzeumból kettő (146. és 158. sz.), ugyanannyi gr. Wilczek János bécsi gyűjteményéből (151. és 162. sz.) s egy-egy a sepsi-szentgyörgyi Székely N. Múzeumból (147. sz.), a székesfejérvári múzeumból (175. sz.), az egri lyceumból (189. sz.) és az ungvári gymnasiumból (104. sz.). Ha meggondoljuk, hogy XI—XIII. századbeli nyugoti kard a M. N. Múzeum régiségtárában is csak 11 darab van, a nevezetesebb német gyűjteményekben pedig ennél is kevesebb (p. a nürnbergi Germanisches Museumban 7, ugyanannyi a berlini Märkisches Provinzial Museumban, a drezdai Historisches Museumban 5), nem fogjuk kicsinyelni a 11 db-ból álló számot, különösen ha még azt azt is hozzáteszszük, hogy változatosságra egyik gyűjtemény sem ha-

* Antiquités du Nord-Finno- Ougrien. Helsingfors. 207. l., 941. sz.

** U. o. 263—266., 313. l. Kruse: Necrolivonica. Taf. XXI. 18.

sonlítható a kiállításban levő sorozathoz s épen azért sajnáljuk, hogy Szendrei nem adta valamennyinek a rajzát, hanem csak a 104., 151., 175., 184. és 185. számúakét, meg a 162-ik lapon a 162. számúét. A 165. és 189. sz. közönségesebb formájú kardok talán még elmaradhattak volna, de a sepsi-szentgyörgyi és a két szebeni kardot nehezen nélkülözzük.

A sorozat ismertetését a 104. sz. a. üvegszekrényben kiállított salamoni karddal kezdjük meg, a mely különben, mint sírlelethez tartozó darab, az Arch. Ért. ez évi folyamában (132. l.) már Szendrei közlése előtt megjelent. Az alul egyenes, fönt hármas domborodású markolatgomb, a mérsékelt hosszaságú (15 cm.), egyenes keresztvas, a meglehetős rövid (76 cm.), de annál szélesebb (7·2 cm.) penge egyformán arra mutat, hogy a kard a vezérek korának megfelelő nyugoti kardok typusához tartozik s ép állapotban ahhoz a Lech mezején talált kardhoz lehetett hasonló, melynek rajzát Hefner-Alteneck közölte.* Mivel a lelethez egy pár honfoglaláskori typusú kengyel is tartozik s így a temetkezés még a pogány szertartások eltűnése előtt történt, a mellékletek közt levő két tarajos sarkantyút, melyeknek kora a XIII. század közepénél nem tehető előbbre, legalább is más sírból eredőnek kell tartanunk. A kard és a sarkantyúk időkorát mindenesetre valami két vagy harmadfél század választja el s ha a salamoni sírokban eltemetett vitézek nem tartoztak is a hódítók első négy-öt nemzedékéhez, de nem is voltak későbbiek a XI. századnál.

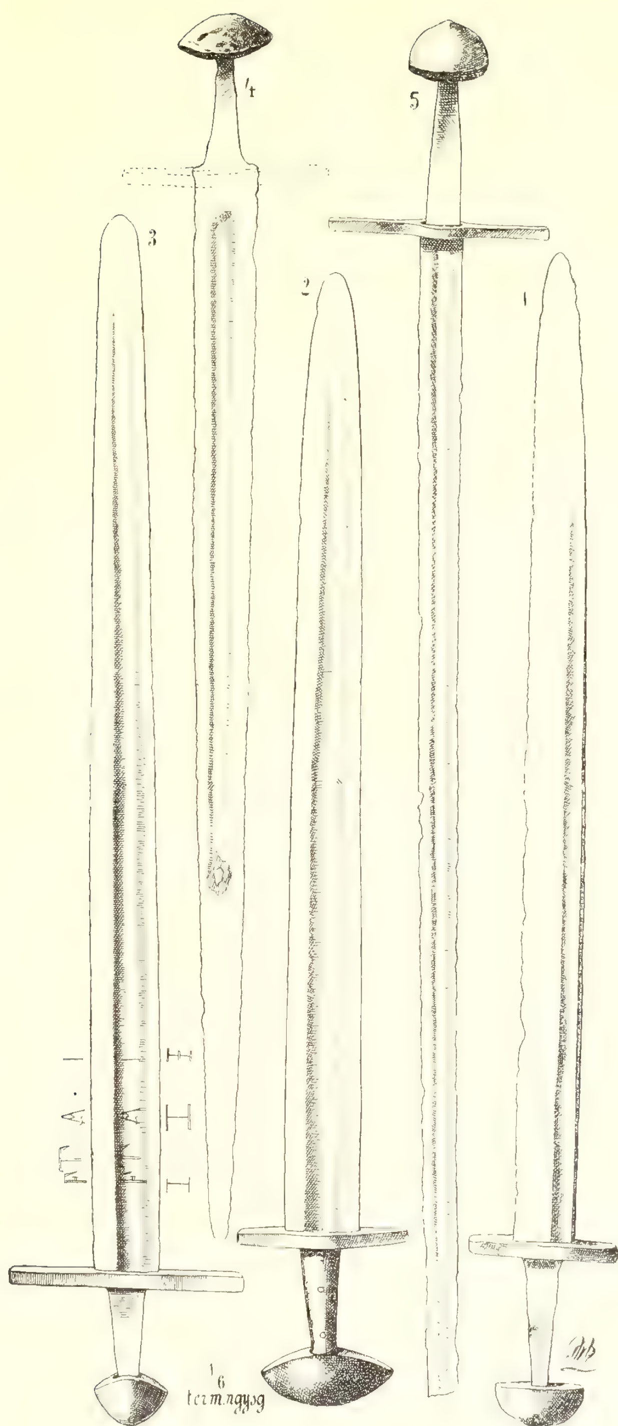
A többi kiállított kard már határozottan a királyság idejéből való. A 165. és 189. számú, melyek csak a kis katalógusban vannak megemlítve, a gomba idomu markolatgombbal ellátott, különben általános XI—XIII. századbeli typushoz tartoznak. A német gyűjteményekben leginkább ez a typus található, a M. N. Múzeum Árpádkori kardjai közt is ezek vannak nagyobb számmal (összesen 6 db), melyeknek rajzát a legutóbb szerzett és Boszna-Gradiska mellett a Szávából kikotort kard kivételével az ide mellékelt II. sz. tábla mutatja. Köztük a korábbiakat a rövidebb penge, markolat és keresztvas jellemzi. A 2. számú széles gombú kard, melyhez hasonló gombú X—XI. századbelinek jelezve a nürnbergi múzeumban (XXX. szoba) s Barbarossa Frigyes császár idejebelinek (1152—1190.) mondva a drezdai históriai múzeumban őriztetik, a XI. század második feléből származik; egész hossza 91 cm., ebből a penge 75·5 cm., a penge szél. tövénél 6 cm., a keresztvas hossza 13·5 cm., a markolat a gomb nélkül 9 cm. Markolata fekete fával van borítva. Körülbelül egykorú ezzel az 1. számú, lapos gombú s egyélű kard, melyet a pozsonymegyei Felső-Szelin találtak s 1885-ben került a mú-

* Trachten, Kunstwerke und Geräthschaften. Frankfurt am Main. 1879. 23. tábla. G—H.

zeumba; valamivel hosszabb amannál (94 cm., ebből a penge 80 cm.), markolata is nagyobb (10·5 cm.), a keresztvas azonban rövidebb (11 cm.), a penge legnagyobb szélessége 4·9 cm. A kiállítási 165. és 189. számú kardok idomához szorosabban három múzeumi kard csatlakozik (3. és 4. sz. ábrák), köztük a boszna-gradiskai kard, a melynek a gombja azonban kisebb. A drezdai hist. múzeum egy ilyen kis gombaidomú gombbal ellátott kardjának kora az első keresztes hadjáratok idejére esik és szintén ekkorra vagy a XII. század elejére tehető a gradiskai kard is, hossza 97·5 cm., ebből a penge 83 cm., a keresztvas hossza 20·5 cm., a markolaté 10·5 cm., a penge legnagyobb szél. 5·2 cm. Ennek méretei nagyjában megegyeznek a 4. ábrán közölt kardéval, melyet 1822-ben a Szepességben egy szikla mellett embercsontok közt leltek; ennek a hosszú 98 cm., ebből a penge 85·2 cm., a keresztvas 18·5 cm., a markolat 7 cm., a penge legnagyobb szél. 5·2 cm., a penge mindkét oldalán bekarczolt betűk elmosódott nyomai láthatók. A 3. ábrán közölt kardnak hiányzik a keresztvasa, gombja alacsonyabb, de hosszabb, középhelyet foglal el a 4. és 2. ábrán levő kardgombok között; méretei körülbelül olyanok, mint a szepességi kardé, hossza 99 cm., melyből a pengére esik 86·5 cm., markolata 9 cm. hosszú, a penge legnagyobb szél. 5 cm. Tekintve, hogy ezek közül egyik kardnak a hosszasága sem éri el az 1 métert, a keresztvas és markolat hossza pedig váltakozó, bár a markolat egyiknél sem megy túl a mérsékelt hosszaságon, időkoruk a gombás markolatú kardok divatjának közepére, a XII. századba tehető. Egykorú ezekkel a két kiállítási kard is, köztük a rövid markolatú 189. számú a régebbi. Mindegyiknél későbbi az 5. sz. ábrán közölt kard, melynek úgy pengéje, mint markolata jóval hosszabb amazokénál; az egész kard ugyanis 111 cm., ebből a penge 93 cm., a keresztvas 16 cm., a penge szél. 3·5 cm. Ugyanez a változat a hosszú pengével s megnyúlt markolattal és keresztvassal megvan a nürnbergi múzeumban, a hol korát a XI—XII. századba tették.

Az Árpádkori kardgombok egy másik változatát lapított s alja felé vastagodó körtéhez lehetne hasonlítani, mely felső végén majd hegyes, majd csonka. A német gyűjteményben csak a berlini Märkisches Provinzial Museumban láttam az utóbbihoz hasonlót, egy pedig a Zschille-gyűjteményből ismeretes.* A kiállításban van ebből egy (147. sz. a. a Székely N. Múzeumból), amabból három (146. sz. a n.-szebeni Bruckenthal- s a 176. sz. a székesfejérvári Múzeumból, a 151. sz. gr. Wilczek J. gyűjteményéből s ugyanebből a N. Múzeumban egy. (Lásd III. tábla, 5. sz.) Ezt 1892-ben kapta a múzeum, találták Fogarasmegyében, a lupsai kincstári tölgyes erdőben. A meghosszabbodott

* R. Forrer: Die Waffensammlung, R. Zschille. Berlin. II. 109. tábla, 208.

II. TÁBLA. ÁRPÁDKORI KARDOK A M. N. MÚZEUMBAN.

penge (96 cm., az egész kard 115 cm.), markolat (11·6 cm.) és keresztvas (22·5 cm.) világosan mutatja, hogy az Árpádkor utolsó századából való.

A föntebbi gombidomnak különböző módosulásait észlelhetjük a kiállítási kardokon. Az egyik változatnál a kiálló részek egészen kihegyesednek, úgy, hogy a gomb ötszöget képez; ilyen az erdélyi múzeum 184. sz. a. kiállított kardja, melyhez hasonló a III. tábla, 4. sz. a. közölt múzeumi kard; ez utóbbi 100 cm. hosszú, ebből a penge 82 cm., a markolat 11 cm., a keresztvas 23 cm., a penge szél. 5·5 cm. Egy másik változatnál a gomb oldalélei szarvalakban fölfelé kanyarodnak; ebből is az erdélyi múzeum állított ki egy példányt (185. sz. a.), a N. Múzeumban van belőle három; egy még 1871-ben került hozzánk (III. tábla, 1. sz.), hossza 108 cm., melyből a penge 91 cm., a markolat $11^1/_2$ cm., keresztvas 19 cm., a penge szél. 5·5 cm.; a másik (III. t. 3. sz.) Isztimésről (Fejér-m.) való, hosszabb, mint amaz, egészben 117 cm., ebből a penge 101 cm., a markolat $11^1/_2$ cm., a keresztvas 18 cm., a penge szél. 5·5 cm.; a harmadikat (III. t., 2. sz.) a múlt évben szereztük Kölnben, ezüst betétű jegygyel van ellátva, mely háromszögű paizsban két pólyát, egy a magyarországi kardokon többször előforduló jegyet ábrázol*, ennek hossza 107 cm., ebből a penge 89 cm., a markolat 15 cm., a penge szél. 5 cm., keresztvasa hiányzik; a Kuppelmayr-féle fegyverkatalogus X. századbelinek mondja, de sem a kard méreteinél, sem a rajta levő jegynél fogva nem hinném, hogy korábbi volna a XIII. századnál. A kiállításban még két gombváltozatot találunk, melyek közül egyik sincs meg a N. Múzeumban s a németországi gyűjteményekben csak a Zschille-féle fegyverek közt van egy.** Egyiknek (162. sz. rajza Szendreinél 162. l.) a gombja almaszelethez hasonlítható, tulajdonkép a föntebbi változat továbbfejlődése, a mennyiben a szarvalakban meghajlított felső él kiegyenesedik s vízszintes vonalat képez; a kard gr. Wilczek János gyűjteményéből való. Ilyen a Zschille-féle is. A másik gombváltozatot a n.-szebeni Bruckenthal-múzeum 158. sz. a. kiállított kardja tünteti föl s olyan forma, mint a csónak; kár, hogy részletesebb leírását nem közölte Szendrei.

Feltűnő, hogy az itt fölemlített gombváltozatok közt a legtöbb (6 db) Erdély területén fordul elő s 16 db közt alig egynéhány esik Németországra, ú. m. a berlini Märkisches Museum kardja és Zschille gyűjteményének két darabja. A Kuppelmayr müncheni gyűjteményéből megszerzett múzeumi kard eredete ismeretlen; a rajta levő jegynél fogva nem lehetetlen, hogy Magyarországból került Münchenbe. Gr. Wilczek J.

* L. Arch. Ért. 1894. XIV., 319.

** R. Forrer: Die Waffensammlung d. R. Zschille. Berlin. II. 109. t., 206.

két kardja is talán magyarországi. Egyelőre úgy tűnik föl előttünk, hogy az ilyen gombbal ellátott kardok hazája Magyarország, itt is különösen Erdély s a Bárczaságban egy ideig tanyázó német lovagok lehettek azok, a kik bevitték Németország területére, Brandenburgba stb.

Csak futólag említjük meg a többi Árpádkori fegyvert.

Kopja a honfoglaláskori leletekben ritkán található, de a hány, annyiféle. Egyezés csak annyiban állapítható meg köztük, hogy mindegyik köpűs s ebben eltérnek a nyílcsúcsoktól, melyek szegben végződnek. Mindössze három honfoglaláskori kopja ismeretes; ezek közül a törteli ki van állítva a 18. sz. szekrényben, leírását közölte Pósta B. az Arch. Ért. ez évi I. füzetében (33. l.); jellemzi a hosszú, keskeny levélidom s a közepén végig futó, a köpűre is kiterjedő gerincz; köpűje erősen élelt hatoldalú csonka gulaidomú. A bezdédi kopja a sz.-endrei és nagymányoki avarkori kopják typusához tartozik,* de valamivel nagyobb ezeknél, a mányoki ugyanis 20·2 cm., a bezdédi pedig 29 cm. hosszú; jellemzi ezen kopjákat a keskeny és gerinczes hegy, mely szögbe futó éllel megy át a jóval vastagabb hengeralakú köpűbe; egy ilyen kopja van kiállítva a 106. sz. üvegszekrényben, a győri várnépség emlékei között s a bezdédivel együtt bizonyitékul szolgál arra, hogy átjött az avarkorból az Árpádkorba. Ugyanez a typus a méri földön is előfordul.** Míg ezek vasból készültek, a csorna-csatári kopja bronz s mivel a véletlenül lelt tárgyak közt volt, alakja is emlékeztet a bronzkori lándsákra: Hampel J. kétségesnek tartja, hogy a honfoglaláskori emlékek közé tartozik-e vagy sem? De ugyanaz az erős gerinczű typus bronzból a nyugaton sem volt ismeretlen a X. század második felében s így föltehető, hogy a csorna-csatári kopja mégis a honfoglaláskori lelethez tartozik. Egységesebbek a győri homokgödörben talált kopják (106. sz. a.), melyek más egyéb tárgyakkal együtt a XII—XIII. századbeli győri várnépségtől származnak. Rajzukat fényképi fölvétel után Börzsönyi Arnold adta ki a győri kath. főgymn. 1893/94-iki értesítőjében (30. l., II. kép), ezeknél a lapos s inkább zömök, mint nyulánk kopjahegy néha gerinczczel van ellátva, máskor egészen síma, alja felé fokozatosan kiszélesedik és szögbe futó éllel megy át a jóval keskenyebb tölcsérszerű köpűbe.

A honfoglaláskori lapos levél- vagy rhombusidomú s végén szeggel ellátott nyíltypus eléggé ismeretes a leletekből, melyeknek rendes melléklete szokott lenni. A kiállitáson levő kecskeméti, törteli, salamoni és szeged-bojárhalmi leletekben többszörösen feltalálható s ezeknek a csoportozatába tartozik az 5. sz. szekrényben, 148. sz. a. kiállított nyíl-

* L. ezeket Hampel J.: A régibb középkor emlékei. LIV. és CXXXXII. tábla.

** Ouvaroff id. m. VI. 22—23

csúcs is. A győri homokgödörben és szeszgyár területén lelt Árpádkori nyilcsúcsok is jobbára ezt a typust tüntetik föl (106. sz. szekrényben), de ezek közt már előfordulnak a négyoldalúak is részint keskenyebb, részint zömökebb alakban. Honfoglaláskori leleteink közt eddig csupán a gombásiban volt egy ilyen négyoldalú, zömökebb példány. Mindezek szeges végűek. A népvándorlás korában elterjedt köpűs nyílcsúcsok a honfoglalók emlékei közt csak egy esetben, a selypi leletben tűnnek föl, a győri várnépségnél is kisebb számmal fordulnak elő, mint a szeges végűek, úgy látszik tehát, hogy általánosabb használatuk csak az Árpádok kora után következett be. A háromszárnyú s végükön szeggel ellátott nyílcsúcsok, minő a 106. sz. a. győri tárgyak közt (lelhelye: Nagy-Écs) s aztán a csúcsíves teremben 355. sz. a. van kiállítva, a népvándorláskori leletekben (Keszthely, Nemesvölgy, Czikó, Németsürü, Kassa, stb.) szokott előfordulni; ugyanilyet találtak a kecskeméti Miklóstelepen is a föntebb említett szablyával együtt, csakhogy ez köpűs. Úgy a háromszárnyú, mint a honfoglaláskori nyíltypus megvolt a mérieknél[1] s ugyancsak a méri leletekben találunk olyan nyílcsúcsokat,[2] minő a 354. sz. a. kiállított, kétfelé ágazó villaalakú hegygyel és szeges véggel ellátott kisebbfajta nyílcsúcs (lelh.: Deménd, Heves-m.), melyet később, a XV. és XVI. században megnagyobbodott formában és köpűs véggel nagyobb vadakra történő vadászatok alkalmával használtak. A monaji halomban honfoglaláskori tárgyakkal együtt, de mélyebben fekvő rétegben talált nyílcsúcsok typusához tartozik a pozsonyi lyceum azon 2 db bronznyilhegye (lelh.: Barka-puszta), mely a 194. sz. a. van kiállítva. Ezek a nyílhegyek kicsinyek, legföljebb 2 cm. nagyságúak, három élüek s belül üresek, a mi a nyílvesszőre való erősítésül szolgált s így a köpű nem képez külön tagozatot. Az efajta nyílcsúcsok nem tartoznak nálunk a ritkaságok közé, de a monaji halom kivételével soha nem találták honfoglaláskori tárgyakkal együtt; Kelet-Oroszországban az ananinoi temető mellékletei közé tartozik, a mely a bronz- és vaskor közti átmeneti időszakból való;[3] déli Oroszországban szkitha és szarmata sírokban fordul elő;[4] nem lehet tehát kétség, hogy a monaji halomban már a honfoglaláskori vitéz sírbatétele előtt is temetkeztek s a két temetkezést valami ezer évnyi időköz választja el; a honfoglaláskori lelet 170 cm. mélységben találtatott s a mi a régebbi sírból ezen színvonalon fölül volt, azt ekkor megbolygatták, így kerültek a honfoglaláskori tárgyak közé a La Tène-izlésű kés és a grafitos edények; 5 cm.-rel alább azonban a 9 cm. vastag elkorhadt faréteg s ez alatt a

1 Ouvaroff id. m. VI. 1., 2., 4., 14., 15.
2 U. o. VI. 24.
3 Aspelin id. m. 110. l.
4 Reinach S.: Antiqu. du Bosph. Cimmerien. Paris, 1892. XXVII. tábla

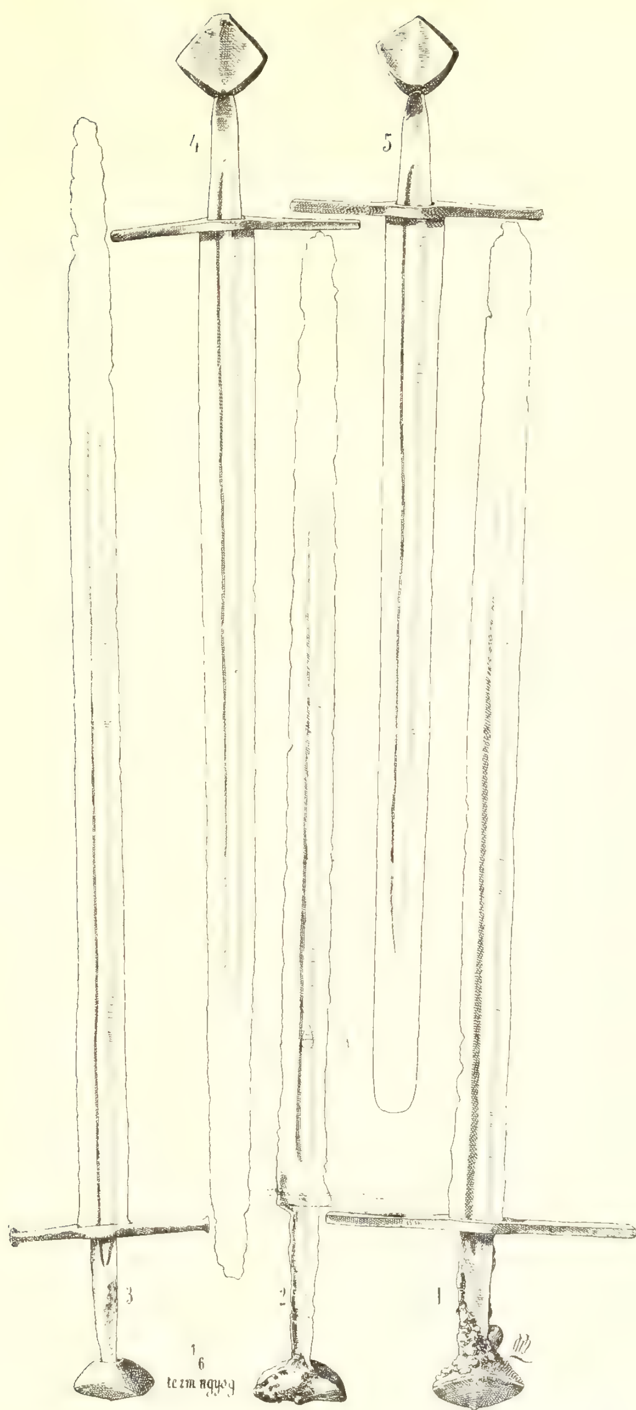
6—12 cm. vastag szénréteg, melyben a nyílcsúcsokat találták, bolygatatlan maradt.

Csákányban, csatabárdban, habár a népvándorlás korától kezdve gazdag és változatos sorozatot lehetett volna összeállítani, nagyon szegény a kiállítás. Még a gombási honfoglaláskori kardhoz tartozó csákány is hiányzik. Összesen három darab képviseli az egész Árpádkort, ú. m. a székesfejérvári honfoglaláskori leletbeli balta, aztán egy szintén ősmagyar typusú csákány Hód-Mező-Vásárhelyről s ugyanezzel együtt a 106. sz. a. szintén H.-M.-Vásárhelyről egy nyugoti jellegű csatabárd, lefelé hajló nagy négyszögű, egyenes élű pengével és rövid, széles nyakkal. Van azonban még három Árpádkori csatabárd, de ezek a csúcsíves épületben vannak kiállítva, egyik a 334. számú gr. Wilczek János gyűjteményéből, a másik kettő a 393. sz. fegyvercsoportozatban Darnay Kálmán gyűjteményéből. Az utóbbiak közül a Szombathelyen lelt balta — keskeny, hosszú s éle felé kissé szélesedő pengéjével, valamint végein kicsúcsosodó hátával — az ősmagyar baltatypusból való, hátának kicsúcsosodása azonban emennél sokkal jobban ki van fejlődve. A másik kettő nyugoti jellegű csatabárd. A csabrendeki lefelé hajló hosszú, de keskeny négyszögű pengével, szintén hosszú és keskeny nyakkal és kis fokkal van ellátva. Későbbi ennél a 334. számú, a hosszú penge befelé hajlik s vége felé keskenyedik, nyaka rövid, foka jól ki van fejlődve. Egészen hiányzik az Árpádkori csatabárdok azon typusa, mely pld az erdőteleki leletből ismeretes, de már a népvándorláskori leletekben is, mint Keszthelyen, Nemesvölgyön stb. előfordul. Ez a typus a másiktól abban különbözik, hogy a nyak a bárd közepéből nő ki, holott amannál a bárd felső széle meg nem szakított egyenes folytatását képezi a nyaknak s a bárd a nyaktól lefelé hajlik. A magyar szabású balták közül is hiányzik az a változat, a mi pld a deméndi (Hont-m.) Árpádkori temetőben fordult elő hajgyűrűkkel együtt, mely a honfoglaláskori typustól abban tér el, hogy nem a háta, hanem a nyéllyuk csúcsosodik ki alul s fölül és kis fokkal van ellátva, mint pl. a sziráki népvándorláskori balta, a melynek széles pengéje már átmenetül szolgál a csatabárdokhoz. A deméndi változathoz tartozik a szomolányi balta is, melyet X. századbeli sarkantyúval találtak együtt.

A sarkantyút a magyarok csak a honfoglalás utáni időkben ismerték meg, sem a pogánymagyar leletekben nem található, sem pedig a kelet-európai és közép-ázsiai turánoknál nem fordul elő. Ezeknél a korbács, kancsuka, nogajka pótolja a sarkantyút, a hogy a magyar csikósnál sem tudta a sarkantyú fölöslegessé tenni a karikást. A sarkantyú legelébb nyugoton, a gall-germán területen, a La Tène-korban tűnik föl. Legrégibb idomát jellemzi a kis, vékony s kissé meghajlított tüske, mely az ívalakú kicsiny és keskeny sarokvasból nő ki, a sarokvas vége

kifelé hajlik s nagy, lapos gombbal van ellátva. A M. N. Múzeum 1892-ben a bodrog-szent-máriai, tiszta La Tène-ízlésű vastárgyakból álló lelettel jutott egy pár ilyen sarkantyúhoz. Később, a római uralom idejében, a tüske megvastagodik, hosszabb lesz s egyenesen áll ki a szélesebb pántú sarokvasból. Ebből a változatból való a 107. sz. a. kiállított sarkantyú ; lelhelye a Bükk-hegység. A N. Múzeum Pásztóról (vas), Rákos-Palotáról (bronz), a miskolczi és bodrog-keresztúri bronztárgyakkal (bronz) s ismeretlen magyarországi lelhelyről (2 db bronz) szerzett ehhez a változathoz tartozó sarkantyúkat. A germán mozgalmak kezdetéről való a geszterédi ezüst- és szarvasvidéki bronzsarkantyú ; a sarokvas egyszerű s kicsiny lemezből áll, a gombot a lemez hátlapján szeg pótolja s a kis tüske a lemezbe van beleerősítve. Ez az alapforma aztán az egész népvándorlási korszak alatt megmarad, csakhogy a sarokvas meghosszabbodik, mint a hohenbergi (Felső-Stiria) népvándorláskori lelethez tartozó sarkantyún tapasztalható (Arch. Ért. 1895., 251.) s a sarokvas vége lapos koronggá vagy félkoronggá szélesedik ki. A karolingkori sarkantyú megnyúlt félköridomhoz hasonló, ilyen pld a 177. sz. a. kiállított s Csabrendeken (Zala-m.) talált sarkantyú. Ez a forma volt elterjedve a germánoknál, midőn a magyarok beköltöztek, ezt a formát ismerték meg legelőbb, de jóformán eltelt az egész X. század, a míg a sarkantyúval megbarátkoztak. Ezért van az, hogy a karolingkori sarkantyú csak nagy elvétve fordul elő Magyarországban. Annál nagyobb számmal találhatók a XI. századtól kezdve, úgy, hogy ezen időtől fogva sehol annyi sarkantyú nem fordul elő, mint hazánkban, a mi nagyon természetes ott, hol az egész nép lovas volt, míg p. a németeknél a sarkantyúviselés csak a nemességnek volt a kiváltsága.

Az Árpádkori sarkantyú változásai röviden összefoglalva a következők. A IX. század végéig a tüske még egyszerűen a sarokvasból nő ki, a X. században azonban rövid szára van, a XI. század elején a szár meghosszabbodik (ebből a meghosszabbodott szárú s kúpalakú tüskével ellátott változatból való 171. sz. a. sarkantyú Csabrendekről), s a XII. század elején nem vízszintesen, hanem rézsút fölfelé emelkedik ; a sarokvas a XI. század második feléig egyenes, e század vége felé azonban kezd meggörbülni. A tüske legelőször kúpalakú, a XI. században a négyoldalú gula is feltűnik, még pedig egyik változatánál a szár nem egyenletes vastagságú pálczát, hanem hegyével a sarokvas felé álló kúpot képez, melynek alapja közös a gúla alapjával, ez a változat látszik Sváb Rudolf német ellenkirály († 1080), Szent László ipának síremlékén s ugyanilyen a 176. sz. a. kiállított s Öttevényen lelt példány a győri főgymn. gyűjteményéből, van ilyen a székesfejérvári múzeumban is, ezt azonban nem láttam kiállítva ; a XII. században nagyon változatos lesz a tüske, a kúp-, négy- vagy nyolczoldalas gulaalakú tüskék

III. TÁBLA. ÁRPÁDKORI KARDOK A M. N. MÚZEUMBAN.

mellett találunk olyanokat, melyek kisebb-nagyobb gömbből vagy pedig négyszögű lapból nőnek ki, a nagyobb gömböseknek a tüskéje kicsiny, a hol pedig a tüske hosszabb, ott a gömb kicsiny. A kiállítási sarkantyúk nagyobb része a XII—XIII. századbeli változatok közül való, így a 172. számú kúpidomú tüskével a győri főgymnasium gyűjteményéből, a 153. és 174. sz. a. a temesvári múzeumból, a 191. sz. Csoma József s a 194. sz. Darnay Kálmán gyűjteményéből négyoldalú gulaalakú tüskével, a győri főgymnasiumból való 164. számú sarkantyú tüskéje is ilyen azzal a különbséggel, hogy a gula oldallapjai nem laposak, hanem homorúak az oldalszárak meghajlása következtében, míg a szombathelyi múzeumban egy olyan változatot láttam, melynél az oldallapok homorúságát az alapvonalak behajlása idézte elő, ezt az érdekes példányt azonban nem találtam a kiállításban; egy a sümegi városerdőben lelt s a 194. sz. csoportozatban kiállított példánynál a gula nyolczszögletű, a kevéssé meghajlott sarokvas és egyszerű szíjlyuk mutatja, hogy a XI—XII. század közti átmeneti évtizedekből való; a rövid tüskéjű, gömbös végű változathoz tartozik a 193. számú Csoma József s egy a 194. sz. a. Bartalos Gyula gyűjteményéből; ugyanezen szám alatt van a XI. század végéről vagy a XII. sz. kezdetéről b. Nyáry Jenő gyűjteményéből egy hosszabb tüskéjű és kis gömbű változat; a négyszögű alapból kinövő tüskéjű változatok közé tartozik a 194. számú Sziválk Imre gyűjteményéből s a 167. sz. a győri főgymnáziumból, a 154. számúnak (Csoma József tulajd.) a sarokvasa egyenes, a tüske szára kicsiny, ez tehát még a XI. századból származik, a század vége feléről való a 192. számú, Bartalos Gyula gyűjteményéből, melynek sarokvasa már gyengén meghajlik. Megtaláljuk azonban a szárnélküli tüskéjű sarkantyúk kései változatait is. Ezek nagyon ritkák, a M. N. Múzeumban csak egy példány van Závodszky gödöllői gyűjteményéből, Zschille és Forrer is a sarkantyúról kiadott nagy művükben (Der Sporn, 1891. VI. tábla, 4. sz. a. 23. lap.) magyarországi példánynak a rajzát adják s mivel a szíjlyuka ennek is egyik oldalról kerek, másik oldalról hosszúkás, mint a múzeumi példánynál, nem lehetetlen, hogy egyenesen erről vették a rajzot. A kiállításban egy hasonló a győri gymnasium gyűjteményéből van kiállítva, lelhelye Öttevény. Egy másik változatnak (188. sz. a. nagyszebeni múzeumból) a tüskéje vastag, sarokvasa egyenes, úgy, hogy a karolingkori sarkantyúk benyomását teszi az emberre; a sarokvas ferdén felálló s két kis szíjlyukkal ellátott vége azonban jóval későbbinek, XII—XIII. századbelinek mutatja. Hasonló példányt a székesfejérvári múzeumban is láttam. Egy pedig a N. Múzeumban van s a holicsi XII—XIII. századbeli kengyellel együtt találták.

A XIII. század dereka felé a tüske helyett feltűnik a rövid szárra erősített csillagtaraj. Nálunk is hamar, még az Árpádkor végén elter-

jedt, a mire bizonyítékul szolgál, hogy előfordult a salamoni Árpádkori temetőben, a polgárdi-somlóhegyi, III. és IV. Béla érmeivel datált leletben, továbbá a múzeum az isaszegi csatatérről kapott egy a legrégibb typushoz tartozó csillagtarajos vassarkantyút, Lichtneckert József birtokába pedig a fövenyi csatatérről került egy példány.

A kengyelről már egypárszor írtam e folyóirat hasábjain (1891. évf. 120. l. — 1893. évf. 109. s köv. l.) s azóta a német irodalomban is megjelent egy nagy munka,[1] de sem ebben nem találtam a régebbi kengyelekről újabb adatokat,[2] sem az azóta napvilágra került leletek nem módosították azon föltevésemet, hogy a kengyel a hunn-szarnata időszakban, a IV. század vége felé tűnik föl, még pedig két változatban, egyik félkörívidomú, a másik kerek. Ha a legkezdetlegesebb kengyelt szíjból vagy kötélből képzeljük, melynek talpát lapos fapálcza képezte: akkor ennek vasból készült utánzatát, a miből a félköríves typus fejlődött ki, elég jól feltünteti a sziráki népvándorláskori temető 39-ik sírjában talált kengyel.[3] Egy másik sziráki kengyelt (38-ik sír) az jellemez, hogy füle nem a hunn-germán, hanem az avarkori kengyelek füléhez hasonló. Czikón hunn-germánkori temető tárgyaival avarkori kengyeltypust találtak,[4] míg a kerek hunn-germánkori kengyeltypus avarkori tárgyakkal együtt fordult elő.[5] Mind a czikói, mind a sziráki temetőben úgy, mint a többi hasonló jellegű leletekben, csakis a III—IV. századbeli római érmeket találtak, a mi arra vall, hogy az ilyen helyek megszállása a barbárok által az érmek által megjelölt időtájban történhetett, de a telep aztán, mint Czikón is vagy Szirákon, több századon át fenmaradt s mindenesetre jól benyúlt az avarkorba. A népvándorláskori három kengyeltypus közül egy Csabrendeken lelt példányban van kiállítva (194. sz. a.) a félköríves hun-germán, a kerek typus hiányzik, ellenben az avartypus több példányban feltalálható, a sz.-fejérvári múzeumból van kettő (161. sz. a.), Csabrendekről ugyanannyi (168. sz. a.) s a mike-budaházi leletből szintén kettő (166. sz. a.), az utóbbiban a harmadik kengyel honfoglaláskori typusú s ha a IV. István-féle rézérmet csakugyan együtt találták a kengyelekkel, ebből az tűnnék ki, hogy az avar tipusú kengyelek — legalább Zala-megyében, melynek déli részében a göcsejieket úgy is az avarok maradványainak tartják, egész a XII. század második feléig fenmaradtak.

1 R. Zschille und R. Forrer: Die Steigbügel in ihrer Formen-Entwicklung. Berlin, 1896.

2 Schlieben (Geschichte d. Steigbügel. Wiesbaden, 1892.) nem egészen pontos rajzai után adja a magyarországi népvándorlás- és honfoglaláskori kengyeleket, nyugoti kengyeleket pedig csupán a késő Karoling-korból (VIII—IX. század) kezd közölni. Oroszországi kengyeleket nem ad.

3 Arch. Közl. XIX. köt.

4 U. o. XIV. 50 l., 109. sír. — 55. l. 172. sír. — 61. l. 228. sír.

5 U. o. 100 l. 552. sír.

A hunn-germán félköríves kengyel továbbfejlődése a VIII—IX. századbeli nyulánk, csúcsíves háromszöget képező normann-kengyel, a mely idom a skandináviai és észak-németországi leletekben szokott előfordulni. Ez a typus nálunk eddigelé egyetlen egy példányban ismeretes (l. az idemellékelt ábrát), melyet Fejérmegyében leltek s a sz.-fejérvári múzeum tulajdona. Egész magassága 18 cm., ebből az ívre esik 13 cm., legnagyobb szélessége 10·7 cm. A 14 cm. hosszú és 0·9—1·1 cm. széles ívszárak belső lapja lapos, a külső domború. A kissé fölfelé hajlított talp végén 5, közepén 3 cm. széles lemezt képez. A 4 cm. széles és 2·5 cm. magas, hosszúkás négyszögű fület 1·5 cm. átmérőjű gombszerű tagozás választja el az ívszáraktól, a fül keskeny hosszúkás lyukkal van ellátva. Ez a kengyel, mint föntebb említettük, egyik adalékul szolgál azon összeköttetéshez, a mi hazánk és normannok közt volt őseink beköltözésének ideje körül. Fel volt véve a kiállítandó tárgyak közé, a románépületben azonban hasztalan kerestem.

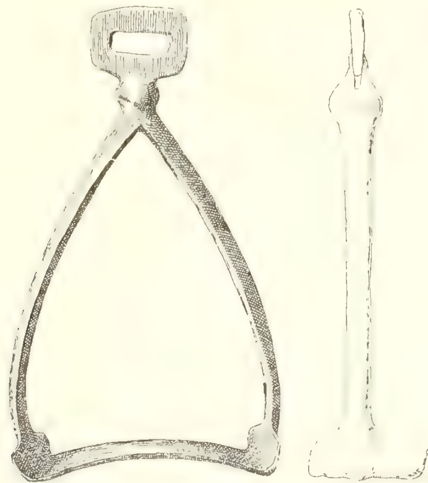
A hogy különbözik úgy idom, mint az oldalszárak metszete s a fül tekintetében az avarkori kengyeltypus attól a két typustól, melyet hunn-germánnak neveztem, épúgy eltér mindegyiktől a honfoglaláskori magyar kengyel, mely mindegyik kiállított leletben (Kecskemét, Törtel, Sz.-Fejérvár, Salamon, Szeged, Horgos) feltalálható, ezenkívül van egy Mike-Budaházáról (166. sz. a.) a már említett avartypusú kengyelpárral s IV. István rézérmével együtt, továbbá Szivák Imre gyűjteményéből kettő (170. és 179. sz.), az egri cistercita főgymnasiumból egy (178. sz.) és Sümegről is egy (194. sz. a.). Ezen a régi magyar leletekben túlnyomóan található typus mellett, a mely megvan a pilini, neszmélyi, csornai, csorna-sülyhegyi, csorna-csatári, verebi, szeged-öthalmi, csongrád-petenczhalmi, karászi, monaji, pörösi, bezdédi, szolyvai, tisza-nagyrévi, részben IX—X. századbeli érmekkel datált leletekben, ezenkívül a kisvárdai leletben XII. századbeli gombos sarkantyúval, ritkábban egy másik typus is található. Amattól abban különbözik, hogy a kerek, négyszögű vagy rhombusidomú fül nem képezi egyenes folytatását a lapos oldalszárnak, hanem a kengyel testével egy kis szár köti össze. Ez a typus fordul elő a szentes-nagyhegyi, tarczali és a nógrádmegyei selypi leletekben, ezenkívül a másik typussal együtt találták Tisza-Nagyréven, a szegedi Öthalomban és a csongrádi Petenczhalomban. A kiállításon ezt a typust egy példány képviseli (106. sz. üvegszekrényben), találták a hód-mező-vásárhelyi szőlőhalomban lovastól eltemetett, kinyújtóztatott s fejjel nyugotnak hanyatt fektetett holttest mellett.

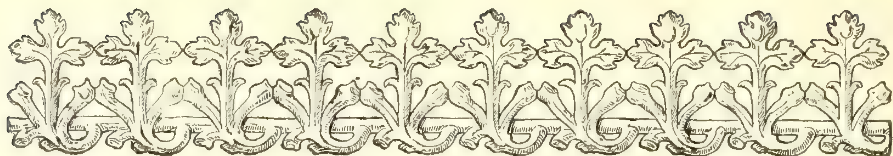
A kecskeméti lovassírban talált s a 2. számú szekrényben kiállított kengyel bizonyos tekintetben kiválik a többi, általánosabb typusú magyar kengyelek közül. Az utóbbiak füle többé-kevésbbé szabályosnak mondható négyszöget alkot, a mely határozott körvonalakban válik

el a kengyel testétől, a kecskeméti kengyelnél azonban csaknem átmenet nélkül történik az oldalszárak folytatásának füllé való átalakulása. Ennek továbbfejlődése egy külön typust hozott létre, mely leginkább északkeleti Németországban, régi szláv vidéken fordul elő; a kerek vagy körteidom, a lapos oldalszárak s a széles talp a magyar kengyelek typusára mutatnak, a fül azonban úgy áll elő, hogy a kengyelszárak csúcsban találkoznak s ezáltal kis háromszögformát képeznek, mely át van lyukasztva. Ez a fülidom a háromszögű germán typusú kengyeleken is előfordul, ilyen van kiállítva a 169. sz. a. Szivák Imre gyűjteményéből.

Még két Árpádkori kengyelváltozatot ismerünk, a melyek azonban nincsenek képviselve a kiállításon. Az egyik egészen kerek s a fület a karikájába alkalmazott hosszúkás lyuk pótolja. Ilyen a Tinódon ezüst berakású zablával lelt kengyel s hihetőleg ezen lelethez tartozik a két szablya is; Zschille és Forrer (Die Steigbügel. III. 4.) egy hasonló jellegű, keleti poroszföldön lelt ezüst berakású kengyelt és ugyanonnan szintén ezüst berakású zablát (Die Pferdetrense. IX. 4.) közölnek, amannak korát a XII. századba, ezét a 800—1100 közti időszakba teszik. A tinódihoz egészen hasonló kengyelt találtak a Rákoson. Valamivel szélesebb talpú az erdőteleki kengyel, ugyanilyen a Duna mellett, Budapest határában a Rákos-patak töltésénél a «római erőd» területén XIV. századbeli typusú tarajos sarkantyúkkal együtt lelt kengyel. A másik typust tünteti föl a holicsi kengyel, melyet a vele talált sarkantyú leírásánál már említettünk. Ez körteidomú s még a szíjlyuk is hiányzik róla, hanem a szíjat egyszerűen az oldalszárak egymáshoz való közeledése által képzett csücskébe fűzték. Zschille-Forrer egy keleti poroszföldi hasonló kengyel korát XIII. századbelinek állapítja meg (Die Steigbügel. IV. 11.) s a sarkantyú után a holicsi is XII—XIII. századbelinek tartható. Ebből fejlett ki a XIV—XV. századbeli kengyel egyik typusa.

A csúcsíves és renaissance-épületben levő fegyverekről a következő cikkben fogunk szólani. *Nagy Géza.*

IRODALOM.

A NICOPOLOSI DIADALEMLÉK A DOBRUDSÁBAN.* Alig vette birtokába Románia a berlini szerződés kegyelméből osztályrészéül juttatott Dobrudsát, rögtön hozzáfogott az új tartomány tudományos átkutatásához. A közigazgatási hatóságok követésre méltó buzgósággal járultak a bucuresti akadémia támogatásához s nem egy érdekes történelmi és régészeti adalékot csakis az ő éberségük mentett meg az elkallódástól. A constantai (= Küstendse) kerületi főnök többi között egész kis múzeumot gyűjtött hamarosan össze, s ezek rövid ismertetésével hívta fel 1882 Tocilescu Györgynek, a bucuresti egyetem akkori fiatal lelkes tanárának figyelmét arra a sajátságos építményre ott az aldunai utolsó könyökhajlásnál, Rassova közelében, melyet legelőször Moltke,** a poroszok jeles hadvezére, méltatott 1837 őszén figyelmére, a midőn t. i. II. Mahumed szultán meghívása folytán több tiszttársával a Duna védelmi vonalát 1835—39 között tüzetes tanulmány alá vette.

Tocilescu György első körútja alkalmával mindjárt megbizonyosodván az emlékmű, valamint a közeléből napfényre került faragványok fontosságáról, sikerült rábírnia a román kormányt, hogy 1882—94-ig az ásatási és szállítási költségeket államköltségen engedélyezték.

Ezen 12 évi munkaidő alatt Tocilescu a Dobrudsa összes régiségtelepeit munkakörébe vonta s Mauglia, Iglita, Ceatul Ozman körül összesen több mint 500 felirással gazdagítá a római kor adattárát. A román kormányférfiak tudományszeretetének nem utolsó jelentőségű bizonyítékát képezi ezen ásatás, valamint az is: hogy Tocilescu felirati eredményeit Bécs, Páris, Róma tudományos köreinek itélőszéke elé vihette, sőt a bécsi egyetem szakférfiainak Benndorf és Niemann György tanároknak helyszíni szemléje is lehetségessé válhatott. Még a véletlen is kegyeibe fogadá *Tocilescut*, mert mindjárt kezdetben kifejezett abbeli gyanítását: hogy nem valamelyik hadvezér síremlékét örökítették a Hadrianus síremlékéhez hasonló kerek építményben, hanem Dacia meghódításának megörökítésére és hirdetésére szánták azt annak idején, két időközben felmerült római felirat is igazolta. E feliratok egyikét a *Tropaeum Traiani* lakossága szentelte Kr. u. 115/6 Traianusnak. Imperatori Cæsari divi Nervæ

* Tropæum Traiani. Das Monument von Adamklissi. Unter Mitwirkung von Otto Benndorf und Georg Niemann, herausgegeben von Gr. G. Tocilescu. Mit 3 Tafeln und 134 Abbildungen im Text. Wien, 1895. Alfred Hölder. Ugyanott román nyelven is megjelent Monumentul de la Adamklissi.

** Unter dem Halbmonde 1837—39. Wien, 1893. Herausgegeben von Reinhold Wagner. Lásd Leszinsky: Gesammelte Schriften und Denkwürdigkeiten des General-Feldmarschall Gr. Helmuth v. Moltke.

filio Nervæ Traiano Optimo Augusto Germanico Dacico Parthico pontifici maximo tribunicia potestate XX imperatori XII consuli VI patri patriæ Traianenses Tropæenses. q. Roscio Morena Cælio Pompeio Falcone legato Augusti propraetore. Sőt nagyobb bizonyosság okáért a diadalemlék gondozására (?) alapított Tropæum Traiani egyik másodízbeli polgármesterétől (Julius Valentinus bis II viralis municipii Tropæi) kis leányának szentelt síremlék is ez időközben vált ismeretessé. Mindezt még jobban megerősítik a korábban félreismert emlékérmek is, melyeknek néhány példánya (Milanóban a Brera-múzeumban, a Museo San Clementóban, London a British Museum Catalogue Thrace 55, 9., a párisi cabinetben, Tocilescu magángyűjteményében s a nálunk létezett gróf Viczay-Hédervóry-féle gyűjteményben) Traianus képére verve, hátlapján sisak, pánczél, paizsszár és mellpánczélt ábrázoló tropæumot mutat.

Az ásatások adataiból pedig Niemann György, az ókori építészet szaktanára, Benndorf Ottóval a hazánkban is jól ismert s Dacia múltjának kutatásában kiválóan érdemes bécsi egyetemi tanárral együtt 1891-ben megállapítá az emlékmű egykori szerkezetét és egész elrendezését.

E szerint a 30·2 m. átmérőjű (lépcsőivel 34·34 s alapzatánál 38·02 m.) körépítményt a lépcsőzettől 2·4 m. magasságban márványtáblákkal burkolták. Erre gondosan tagolt pillérek 54 mezőre osztották a felső körfalat, s a mezők mindenikében kettős és hármas dombormű váltakozott Dacia leigázásának illustrálására. A díszes párkány 39 dák főnök domborművét hordozta, a kik 1·47 m. nagyságban kivésve egy-egy fához kötött foglyok alakjában szemléltették a dákok keserű bűnhődését. Betetőzésűl pedig a kőcserepekkel burkolt kupolát hatszöggé csúcsosítva, egy fatörzszsé alakított kőoszlopon pánczél, sisak, lándzsa, nyíl, különféle vértekből alakított tropæum díszlett. Nagyobb hatás kedvéért egyik oldalon az emlék dedicatiójának alulról is olvasható 30 cm. magas betűsorai hirdették a boszúálló hadistennek: MARTI VLTORI tett fogadalom jelentőségét. Kr. u. 108. deczember 10-től 109. deczember 10-ig, tehát Dacia teljes leigázása után hozta meg itt a győztes hadsereg áldozását, a mint a Tocilescu által 7 különböző időben talált s egészben össze sem illeszthető felirattöredékekből megállapítani sikerült.

A hatszögű tetőcsúcs többi oldalán két álló dák főnök között egy ülő szobor növelte az emlék elrettentő hatását. Elég kár, hogy az emlékmű lerombolóinak csapásai alatt a felavató legatus neve megsemmisült.

E kevés szűkszavú feliratból is kitetszik azonban az emlék elrettentő hivatása, valamint az is: hogy a határszéli barbarok az első kedvező alkalmat felhasználták annak megdöntésére. Az Adamklissi fölött egy messzire ellátszó magaslaton díszelgett emlék gondozására pár kilometerrel délebbre telepített *Tropaeum Traiani* képviselete a III. században, még Ordo splendidissima municipii Tropæiként tetszeleg magának; de a IV. század kezdetén már alapjából újjá kell építeni az egész határőrvidékkel (limes) együtt. A Mommsen által 315 október 18-tól 317 márczius 1 vagy julius 26 közé helyezett érdekes felirat a népvándorlás első hullámcsapásainak elementáris erejéről is lapidaris rövidséggel tájékoztatja a történetírókat.

Romanæ securitatis libertatibusque vindicibus dominis nostris Flavio Valerio

Constantino et Liciniano (Licinio) Piis Felicibus æternis Aug(ustis) quorum virtute et providentia edomitis ubique barbarorum gentium populis ad confirmandam limitis tutelam etiam Tropænsium *civitas auspicato a fundamentis feliciter opere constructa est.*

Petronius Aunianus v(ir) c(larissimus) et Jul(ius) Jul(ianus) v(ir) em(inentissimus) præfecti præt(orio) numini e(o)rum semper dicatissimi.

A dákok megalázásának elrettentő hirnökéül szánt nagyszerű építmény kétségen kívül még elébb osztozhatott a municipium Tropæum Traiani szomorú sorsában. Hisz ha a falakkal övezett várost is újjá kellett építeni: hogyan kerülheti vala el a túlsúlyra jutott barbarok sujtó kezét ez a magános építmény? Felfogásunk szerint a hunok felvonulásával hozhatjuk kapcsolatba a daciai hadjáratok büszke monumentumának porba hullását. De akármilyen kíméletlenűl bántak is a barbarok a nagy gonddal és finom műízléssel kitervelt és megalkotott építménynyel; akármennyire megviselték is kezük durva érintését a szobrászati alkotások és építészeti díszítmények, Tocilescu fáradozásai 105 domborművel gazdagíthaták innen a bucuresti múzeumot. Mindezen domborművek *Dacia* leigázásának véres jeleneteire vonatkoznak. A művész a hatásosabb jelenetek megörökítésével fokozta az irtó háború borzalmainak hatását. Villámgyorsan vágtatnak elé a római lovasok s alig ütköznek össze (4. jelenet), már letiporva hull az ellenség s hozzátartozói nyájaikkal (8. kép) menekülnek, vagy kegyelemért esedeznek (9. kép). Maga a császár is buzdítólag fel-feltünik a küzdők mellett s testőrei (prætorianusok) is hevesen harczolnak a diadal kivívásában. Az első háborút csakhamar követi a második még véresebb, s a dákok kiűzésével végződött harcz. A mindenfelől szorongatott dákok fákra menekülve igyekeznek menekülni, sziklák közé rejtőznek. Mind hasztalan. A legionariusok ellenállhatatlan erővel hatolnak befelé s még a védtelen családokat sem kímélik. A 38. kép Traianus diadalmenetének kezdete. Az imperator főhadsegédével szemlét tart csapatai fölött, melyek sorát a zászlótartók (40., 42.), kürtösök (41.) nyitják meg. Majd a foglyul ejtett dák főnökök vonulnak el, a kiket hátrakötött kezekkel vezetnek elé a katonák. Habár felirati biztos magyarázatok nem támogatják is Tocilescu idevonatkozó fejtegetéseit, nagyjában egyetérthetünk vele, miután egyes analogiák a forum romanum nagyszerű Traianus oszlopára emlékeztetnek. A Columna Traiana tájképi vonatkozásait, részletező egymásutánját azonban ott hasztalan keressük, sőt az ábrázolások physiognomiájában sem állapíthatunk meg jellemzetességet. A kőfaragó saját képzelmét követte és valószinűleg saját iskolai előképeivel segített magán. Innen magyarázhatjuk ki a dák főnökök görögös (?) ábrázolását is.

Tocilescunak abbeli felfogását nem oszthatjuk, hogy a második daciai expeditió kiindulási szinhelyét akarták volna ez emlékművel megörökítni. Szerinte Tomiban szállott vala partra Traianus, s ezért helyezték a monumentumot a küsztendse-csernavodai vonalra. Ebben az irányban a kutatásoknak sok felderítni valója akad még, és a nagyszerű és fontos emlék a barbárság forgalmi vonalában, a sarmata lapályról árúikkal erre utazgató karavánokra czélozhatott sokkal inkább. A dákok arrafelé emigráltak, s mint a szabadság üldözöttjei rokonszenves fogadtatást találva, az elégületlenség állandó élesztői valának az új tartomány

közvetlen közelében. Nagy és nem egészen helytelen politikai számítás fűződhetett tehát ez emlék helyének ilyetén megválasztásához.

Magáról a tervezőről és építőről sem maradt biztos adatunk; de talán itt is damascusi Apollodorius lángesze remekelt, s az eredeti ősmintát Perikles Odeionjában kereshetjük.

Reánk, a régi Dacia kutatóira sok becses adalékot s még több megfejtendő problemát képvisel Tocilescu könyve, mert akármekkora elismeréssel adózzunk is lelkes buzgalmának, az *adamklissii* emlékmű magyarázatát befejezettnek nem tekinthetjük. Dacia története mindenesetre nyerni fog azzal: ha mások is — s talán épen e hegyeken innenről megkisértenék — e nevezetes emlékek beható tanulmányozását.

Téglás Gábor.

TOLNA VÁRMEGYE AZ ŐSKORTOL A HONFOGLALASIG, írta Wosinszky Mór, Budapest. 8° I. köt. 512 l. II. 515—1055 ll. 3600 ábrával és három térképpel.

Nem igen ismerünk megyét Magyarországon, mely archæologiai leírását oly terjedelemben közzétette volna mint Tolnamegye és azért elismerés illeti a megyét.

Viszont kevés helyi kutatót ismerünk, a ki megyéjének archæologiai átkutatásáért annyit tett volna, mint Wosinszky és azért a buzgó kutató nemcsak a megye elismerését, de a hazai szaktudomány háláját is kiérdemelte.

Sok évi fáradozása gyümölcsét rakta le derék munkatársunk a díszes két kötetben. Az emlékanyag, melylyel hazai tudományunkat Tolnamegye területéről ő maga gyarapította, oly gazdag és oly sokféle, hogy belőle az ősidőktől a honfoglalásig terjedő több ezeréves kor majdnem minden szakaszának bőven kijutott.

Gazdag anyagát szerző ügyesen tagozta, úgy hogy egyfelől tekintettel volt a megyei közönség laikus olvasó közönségére, ennek szólnak az egyes korszakok általános bevezető és jellemző részei, másfelől a gazdag és gondos lelet-statistikában, mely minden egyes korszakban az előadás második részét képezi, kielégítette az inkább anyagot, mint okulást kereső szakértők igényeit. Ez utóbbi részek becsesebbek a szakértők előtt, mint a bevezető részek; mert ebből a gazdag statistikából minden szakértő megszerkeszti magának az átalános következtetéseket, sőt talán lesznek, a kik az adott anyag alapján több részben más eredményekre jutottak, mint bevezetéseiben jutott a szerző. A mit a szerző a a bronzkor, a Latène, az antik kor és a népvándorlási kor jellemzésére említ, nem elégítette ki várakozásunkat; úgy képzeljük, hogy e korszakokkal szerző nem foglalkozott oly behatóan, mint a kőkorral, melynek körében oly jelentékeny telep, mint Lengyel épen az ő buzgóságának köszöni közismerettségét. Nem oszthatjuk szerző azt a fölfogását (209. l.), hogy hazánkban nem ismerünk a lengyelinél régibb telepet. A rézkorról vallott fölfogását sem osztjuk, az nyílván az újabb szakirodalom körén kívül keletkezhetett. Több helyütt tapasztaljuk, hogy a saját vidékébe merült fáradhatlan szerző a közeli szomszédságban dolgozó szaktársak munkásságát figyelmen kívül hagyta. Így p. o. kikerülte figyelmét (218. l.) Bella értekezése a Fertő-tavi állítólagos czölöpépítményekről. Hasonlókép Fröhlich kutatásairól az alföldi sánczvonalakról sem vett tudomást (291. l.)

Rendesen sokkal többre becsüli az idegen írókat, mint a hazaiakat és talán igaza van néha, de néha tekintélyekké fölfúj igen kis idegen írókat.

Alig hiszem, hogy az ókori historiában járatos szakember belenyugodnék szerző állításába, hogy hazánkban a szorosan vett történelmi korszak csak a honfoglalással kezdődik (516. l.) és hasonlókép alig hiszi valaki, hogy Ptolæmæos a Kr. előtti v. században élt (517. l.). Azt az állítását, hogy a germánoknak Nagy Károlyig nem voltak pénzeik (537 l.), numismata ember nem írná alá és a historikus bizonyosan nem barátkozik meg azzal a fölfogással, hogy a IV. századtól a honfoglalás koráig a néptömegek hazánkban örökké úgy vándoroltak, mint a czigányok (841 l.), nem jutván soha sehol megállapodásra.

Vajjon hogy magyarázza ily föltevés mellett a czikói, závodi és varasdi nagy temetők keletkezését ugyanaz az érdemes kutató, kinek e sírmezők gondos földerítését köszönjük?

A többnyire jól sikerült hű képek és képes táblák nagy száma jelentékenyen fokozza a testes munka becsét. E képek közt vannak újak s vannak régiek is. Irodalmi szokásaink közé tartozik az oly képeknél, melyek már valahol megjelentek, megemlíteni a korábbi megjelenés helyét, mint a hogy meg szoktuk említeni az első kiadást, hogy ha valamely munkánkat valahol másodszor teszszük közzé. A jelen munka szövegének igen jelentékeny része és a képek fele az Arch. Értesítő- és az Arch. Közleményekben jelentek meg először. Nem értjük, miért hallgatta el oly sokszor ezt a tényt a szerző. Talán szerénységből?! Vagy ellenkezőleg, talán szégyenlette, hogy az Arch. KK. és Arch. Értesítőben rakhatta le tudománya legjavát?! Nem értjük. A munka nyomdai kiállítása fényes és a megye nagylelkűségéhez méltó. *x. y.*

Dr. KARÁCSONYI JÁNOS: BÉKÉS VÁRMEGYE TÖRTÉNETE. 1896. 8°. I. köt. 522 l. A becses millenniumi munkában, melylyel Békésmegye az idei nagy évforduló alkalmából a hazai irodalmat megajándékozta, kisebb tere jutott az archæologiának, mint kívántuk volna és azt annál inkább sajnáljuk, mert a megyében igen gazdag archæologikus anyag került elé, mely megérdemelte volna a részletes tanulmányt és közzétételt rajzok kiséretében, mire nagy örömünkre Tolnamegye adott követésre méltó példát. Azonban ez ne legyen szemrehányás a megye derék historikusa ellen, a ki mint ilyen derekasan megoldotta föladatát és épen mint historikus azt tartja, hogy p. o. az a több ezer év, mely a honfoglalást Békésben megelőzi, nem történetíró tolla alá való, mert történeti kor ott tényleg csak Szent István után állott be.

Szerző tehát evvel az igen hosszú időszakkal egy 16 lapra terjedő fejezetben végez. Pedig maguk az új Kőrös meder ásatásánál, a Szent-Andráson, Szarvason és egyéb kőkori telepeken előfordult érdekes emlékek külön, illustrált fejezetet érdemeltek volna. Rézkori emléket csak hármat idéz a szerző Dobozról, Gerláról és Halásztelekről. Bronzkori lelet több van, köztük előkelő hely illeti az endrődi bronzsisakot. Alig alapul hiteles megfigyelésen a békésmegyei Évkönyv alapján idézett (III. 130—132.) az a hír, hogy bronzkorbeli emlékeket kengyelvas kiséretében találtak volna Csabán. Igen valószínű, hogy a bronzok is a népvándorlási korból valók, és hogy semmi közük a bronzkorhoz. Tarhoson

is találtak kengyelvasas sírt karddal, de szerző nem mondja meg bizton, hogy mely korból való.

Hogy Békésben a római császárság korából meglehetős sűrűn fordulnak elő pénzek, nem meglepő tény, mert az álföld a római ipar és kereskedés erős lerakó helye volt, miről a pénzeken kívül különösen keramikus tárgyak, szerszámok, ékszerek, sőt fegyverek is tanuskodnak. Érdemes lesz egyszer ez emlékeket összességükben tárgyalni. A gétákon kívül a celták utódai és jazygok is lehettek az Alföld lakói, bár nem biztos, hogy épen Békésmegyére is terjeszkedtek-e telepeik ? ! A harmadik század végső évtizedeiben vandalok, a negyedik század első felében gót törzsek telepedtek meg, ezek ittlétéről már történeti adatok tanuskodnak. — Régészeti leleteket e korból szerző nem idéz. A római érmek a negyedik század végéig nyulnak le, tanuságul, hogy a római cultura most is volt e vidékkel érintkezésben.

A hunok vagy gepidák idejéből idézi szerző a mező-berényi aranyleletet ; az avarok korából a nemeskereki leletet, melynek korát egy Heraclius-féle érem (610—641) állapítja meg és szerző föltételesen e korból származtatja a Békésmegyébe is belé nyuló «ördögárkokat» és a földvárakat. Ez a kor a szlávok sűrűbb betelepedésének időszaka és a megye keleti részeiben az erdők és vizektől körülvett földsánczokat ezeknek hajlandó tulajdonítani a szerző.

A magyar uralom korából a legrégibb emlékek a gerendási és orosházi temetők a XI. század első feléből. Valamivel később már kőtemplomok is épülnek és Gerlán, Tőkemonostoron és Csolton monostorok keletkeznek, melyek utóbb elpusztultak. A csoltmonostori romokból napjainkig fönmaradt egy érdekes románízlésű oszlopláb, melynek rajzát is közli szerző. (179 l.)

A népszokások tárgyalásánál igen érdekes adatot említ szerző, mely mutatja, hogy a lóval való temetkezések a kereszténység terjedését is sok nemzedéken át túlélték. A kereszténység lassan arra változtatta a szokást, hogy a ló helyett váltságdíjat fizettek az egyháznak az örökösök. «Sajátságos szokás volt a temetkezésnél az, hogy a holttesttel együtt egy lovat is vittek azon egyházba, a melyben vagy a mely mellé a holtat eltemették. E ló aztán vagy az egyházé lett vagy a rokonok pénzért kiváltották.» (182. l.)

Körülbelül ezek az adatok azok, melyek az archæologust és műtörténészt e kötetben leginkább érdekelhetik. Békésmegye egykori műveltségéről bizonyára még jóval több emlékszerű maradvány tanuskodik, mely ily monographiában részletes ismertetést érdemel és reméljük, hogy a II. kötetben, melyet szerző a városoknak és községeknek szentel, az emlékek lehető teljes statistikájának is fog helye jutni. *ab.*

A NÉMET CSÁSZÁRI ARCH. INTÉZET ez évi jelentését* közzétette az intézet vezető főtitkárja dr. A. Conze. Előkészítették az «ókori emlékek» második kötetének harmadik füzetét. Az «évkönyvből» megjelent a tizedik kötet és előkészítették hozzá a negyedik kiegészítő füzetet, ez a phrygiai Hierapolis városának leírását fogja tartalmazni. Iwanoff építészeti tanulmányainak II. kötete

* A múlt évi jelentést ismertettük Arch. Ért. 1895. XV. 375—376. lapjain.

Pompejről megjelent a második rész és előkészítették a harmadik füzetet, mely a Caracalla thermáival foglalkozik. Az intézet összes fényképeiből teljes példányt állítottak össze a berlini múzeumok könyvtárában, és a szaktársak rendelkezésére adták.

Az antik sírládák III. részének 1. füzetét Robert annyira vitte, hogy az 1896-ban megjelenhetik, a következő füzetek számára gyűjtötték az anyagot.

A Kekulé szerkesztése alatt készülő műből, az antik terracottákról, egy rész majdnem sajtókészen áll. Körte művéből az etruszk urnákról a II. kötet 2. része legközelebb meg fog jelenhetni; ugyanazon szerző műve az etruszk tükrökről annyira haladt, hogy a 14. füzet még ez évben fog kiadatni.

Az attikai mappákból 1 : 100,000-nyi méretben átalános összefoglaló térkép első négy lapja szintén ez évben fog megjelenni.

Az Ephemeris epigraphicából a VIII. kötet van szedés alatt, Hübner a hispaniai feliratokhoz közöl benne pótlásokat.

Az intézet római osztálya közleményeinek X. kötetét bocsátotta közre. A titkárok megtartották a rendes tanfolyamokat Rómában és Mau Pompejiben. Közös szakkirándulásokban fölkeresték Hadrianus villáját Tivoliban, Ostiát és a Concai (Satricum) templomot. A német gymnasiumok tanárai ötödik olaszföldi kirándulása, melyben 21 tanár vett részt, október 12-ikétől nov. 7-ikéig tartatott meg az intézeti titkárok vezetése alatt.

Petersen, az első titkár, részt vett a Marcus Aurelius oszlop domborműveinek fölvételében és lemintáztatásában. A közzétételben közreműködik Mommsen, a ki a bevezetést írja, Calderini, a ki az építészeti leírást és Domaszewski, ki a történeti leírást adja. Ugyancsak az első titkár, Amelung közreműködésével a vatikáni szobrok leírását folytatta.

A második titkár Hülsen a Corpus inscr. Lat. számára a Róma városi föliratok pótlásán dolgozott a VI. kötet számára.

Az intézet római könyvtára az elmúlt évben is 201 drbbal gyarapodott; a szaklajstrom elkészítésével Mau folytatólag foglalkozott.

Az *athenei* osztály kiadványaiból megjelent a Közlemények XX. kötete. Megtartották a rendes heti üléseket és a helyszinén az emlékek előtt a titkárok folytatták előadásaikat. Dörpfeld és Wolters vezetése alatt voltak szakszerű kirándulások a Peloponnesosba, Delphibe, a kisázsiai partokra és a szigetekre, többi közt Trójába is. Dörpfeld folytatta ásatásait Athenében, Wolters pedig az Akropolison lelt cserépedények leírásával foglalkozott.

Az athenei ásatásokra az intézet nagylelkű adakozók adományaiból egészben 18.500 márkát fordíthatott. Az ásatásoknak czélja volt az Areopagos dombjának nyugoti és déli oldalának, az arra vonuló antik út és a vízvezeték, valamint a Pnyx táján az antik talaj földerítése. Wiegand a Phaleron táján antik házat ásatott föl és az Akropolison a persák megszállását megelőző kor emlékeit kutatta.

Körte két esztendőn át Kis-Ázsia éjszaki részeiben folytatott kutatásait befejezte és az eredményekről az athenei közleményekben fog beszámolni. Az intézet athenei könyvtára 200 kötettel gyarapodott.

Végül a főtitkár beutazta az intézet vállalatai érdekében Görögországot és

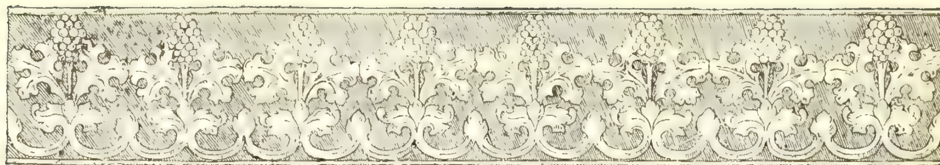
a német államok képviselőivel értekezett arról, hogy mimódon hozandó kapcsolatba a cl. archæologia a középiskolai tanítással. *Hpl.*

Dr. NYÁRI SÁNDOR. A kassai székesegyház. Budapest 1896. Kassa művészetpártoló püspöke a kassai székesegyház fölszentelése alkalmából iratta ezt a 44 lapra terjedő tájékoztató füzetet magyar és német nyelven, és ezzel a hazai és külföldi közönségnek, mely a húsz esztendei munka után újjáépített dóm iránt érdeklődik, szivességet tett. Mert a kis mű, eltekintve néhány még be nem bizonyított történeti adattól, a dóm újjáépítésére és jelen mibenlétére vonatkozó adatokat hiteles összefoglalásban adja. A szöveget 21 igen sikerült ábra élénkíti. *x. y.*

PHIDIAS ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA, Collignon közkézen forgó szép munkájából (Histoire de la Sculpture grecque), a szerző beleegyezésével Moravszky Ferencz lefordította a Phidiasra vonatkozó részt és a nyiregyházai ev. főgymnasium ez évi Értesítőjében közli. Collignon nem tartozik az eredeti kutatók közé, de ügyesen foglalta össze az előtte ismeretes kutatásokat és kellemes modorban adja elé. Igaz, hogy Furtwängler újabb műve óta Collignon műve jórészt idejét multa, de tekintve, hogy a fordítás első sorban a középtanodai fiatalságnak szól, ezt nem tartjuk jelentékeny bajnak. A fordítás jó és emeli értékét a munkát kisérő 13 ábra, melyet Collignonból vett át a szerző. *ab.*

A TÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁSRÓL megjelent ismertetések közt alig van tanulságosabb, mint az, melyet a Pesti Naplóban közzétett Fittler Kamill. (P. N. 132., 141., 148., 161. és 173. sz.) A magunk részéről is hozzájárulunk óhajához, hogy a kiállítás tanulságait egy tudományos értékű műben meg kellene örökíteni. «Okulásunk (így szól) csak akkor lesz teljes, ha mi egy tisztességes, tudományos munkát fogunk a történelmi kiállításról megszerkeszteni, a melyben a reprodukcziós művészetek mai színvonalán álló illusztrácziókban meg lesznek örökítve úgy az épületek, mint tartalmuk . . . . . »

Örömmel értesülünk, hogy az intéző körök is ugyane nézeten vannak, és hogy az előkészületek ily monumentalis mű létesítésére már folyamatban vannak. *ab.*

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

A N. MUZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODÁSA az 1896-ik második évnegyedben. Regöly vidékéről (Tolna m.), odavaló régiséggyűjtő útján több rendbeli kisebb-nagyobb régiséget szereztünk az őskortól a régibb középkorig terjedő időszakból; a kőkoriakból mint legérdekesebbet kiemelünk egy csiszolt kőbuzogányfőt megkezdett lyukfúrással. Egy őskori rézcsákányt Kalázról, egyet Komárom tájáról, egy őskori rézcsákány fele darabját állítólag Békásmegyerről, és egy csonka bronznyeles kést ugyanonnan budapesti kereskedő útján szereztünk. Vasmegyében a velemi határban előkerült tetemes őskori gyűjtelékes bronzkincsből szereztünk öntőrögöket, tokos vésűket, keskeny vésűt, kalapácsot, tűt, fibulatöredéket, néhány sarlót, füles korongokat, nyolczvannál több füles pitykét és 190 drb. bronzkarikát. A zsitvatői urnatemetőből szereztünk hét drb. urnát. Egy őskori lemezes aranyékszert a hatvani új telepről aranyértékén megváltottunk.

Adorján Lőrincz ajándéka gyanánt került a n. múzeumba egy sírlelet, melyet 1893-ban Alsó-Zsolczán vasúti munkálatok alkalmával találtak. Van a leletben: agyagbögre, bronzszobrocska, egy ép és egy ketté tört bronzkarperecz, egy bronzcsüngő két darabja, két bronzgyűrű, egy borostyángyöngy, egy ép üveggyöngy és tizenegy töredéke; három drb. vastöredék, egy vaszabla és egy lándzsarúd vasalása. Felföldi Mihály egy bronzbuzogányfejet ajándékozott. Egyptomból származó lyditből való R jelzésű antik súlyt hozott ajándékul dr. Beöthy Zsolt tanár dr. Hebentanz Károlytól. Thaly Kálmán országgyűlési képviselő pedig egy Priapust ábrázoló antik terracotta alakot ajándékozott, lelhelye Gizeh (Egyptom).

Öt drb. calcedon gyöngyöt vétel útján szereztünk, találták Csúnyon (Csongrád m.)

Román-Pozsezsenán (Krassó-Szörény m.) lelt antik Mithras-táblát márványból, vétel útján szereztünk.

Egy antik vaskulcsot ajándékul kaptunk Eötvös Károly orsz. képviselő úrtól. Kereskedőtől szereztünk három római köves aranygyűrűt, egy aranycsüngőbe foglalt antik üvegpasztát, egy kis korongos csüngőlemezt és hat bronzfibulát. Ugyancsak kereskedő útján szereztünk Bregetióból származó két római áttört bronzdíszítményt.

Egy népvándorláskori aranykarpereczet vétel útján szereztünk. Találták a kiskőrösi határban, a Csonthalomdűlőn.

Eötvös Károly orsz. képviselő Veszprém városában a Gizella-kápolna közelében lelt népvándorláskori ékszereket és egy vasnyilat ajándékozott.

Allítólag Duna-Pentelén lelt két gránátkővel díszített apró aranygyűrűt szereztünk.

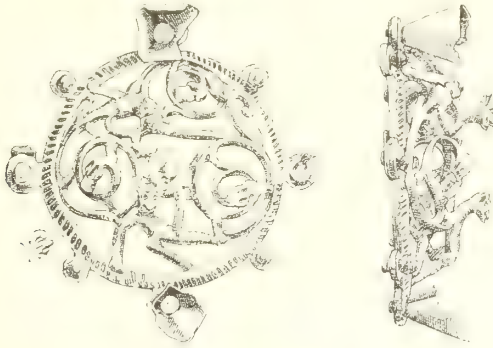
Honfoglaláskorabeli sírleletet szereztünk, mely Kis-Tengeliczről (Tolna m.) származik.

Eötvös Károly orsz. képviselő két érdekes pecsétnyomóval gazdagította a múzeumot. Az egyik Árpádkori, mandolaidomú bronzpecsétlő, ábrája közepett feszület, mely előtt térdeplő alak fohászkodik. Körirata: + fili Xr(ist)e dei tu | mise(re)re mei, XIII. századi majuscula-irásban.

A másik kerek ezüst pecsétnyomó, melynek közepén Szent Imre bevésett alakja látszik; a körirata: sigillum + Emericus, góthikus majusculákkal.

Ó-Szőnyről származó bronzékszert vétel útján szereztünk.

Hivatalos úton egy budapesti kincsleletből XIII—XIV. századbeli frisatikus érmekkel vegyest szereztünk két árpádkori áttört művű aranyozott boglárt, melyen két indásfarkú állat képezi a díszítés főidomát. (Ábra).

XVI. századi három pár ezüstözött bronzpitykét és három drb. hasonkorú aranyozott ezüsthímkapcsot, melyet a veszprémi Gizella-kápolna helyreállításánál leltek, ajándékba adott Eötvös Károly orsz. képviselő.

Kenéz Zoltán ajándékozott egy szarúpatkót s egy drb. ezüst pecsétlő-gyűrűt bevésett kerékgyártó-jelvényekkel.

Két drb. rézpecsétnyomót vétel útján szereztünk. Egy sárgarézpecsétnyomót mészáros-jelvényekkel ajándékúl adott Tamás Kálmán.

A vertelkai és csecsi plébánia régi pecsétlőjét vétel útján szereztük; XVIII. századi pecsétlő-bronzgyűrűt Fogarasról szintén vétel útján szereztünk. Csallány Gábor Bökényen lelt bronzgyűrűt ajándékozott. Egy magyar fölirású parasztmajolikás czéhkorsót 1707-ből vétel útján szereztünk a vágszeredai varga-czéhtől.

Özv. Zabudánszky Lajosné ajándékul adott egy domborműves faragásokkal ékes tajtékpipát, melyet 1845-ben gr. Batthyány Lajos Bitnitz Lajos szombathelyi kanonoknak adott ajándékul.

Kupa Árpád egy 1769-ből való asztalosvonalzót ájándékozott.

Adamovics Pál mérnök a term.-tud. társulat útján ajándékozott egy vasabroncsú famozsarat, melyet a Dunából kotortak ki.

Török korbeli rézedényt Szent-Endréről vétel útján szereztünk. Ugyancsak vétel útján szereztünk a brassói toronyóráról származó napot és kezet ábrázoló domborműveket aranyozott rézből, melyeket 1774-ben Marius Lang készített. Egy XVII. századi sírból származó sárga selyemből való hímzett fátyolt vagy fejkötő-díszt ajándékozott Schutt Elemér. XIV. századi vassarkantyút ajándékul kaptunk.

Adamovich Pál mérnök a Dunából kikotort XIV. századi kardot a természettudományi társulat közvetitésével ajándékozott. Kupa Árpád Túrkevén ajándékúl adott egy XVIII. századi vascsákányt; a gerjeni ev. ref. egyház lelkészi hivatal két drb. újabbkori török kengyelt küldött ajándékúl. Nagy István egy 1848 évi nemzetőri őrmesteri atillát.

Vétel útján szereztünk egy kardot VI. Károly nevével és kétfejű sassal. Szintén vétel útján állítólag Szombathelyről való vadászati evőkészlet tokját szereztük, melyen különösen az áttört vasmunka becses. Sár-Szent-Lőrinczen (Tolna m.) lelt lóbéklyót vasból ajándékozott Takács Pál. *Hpl.*

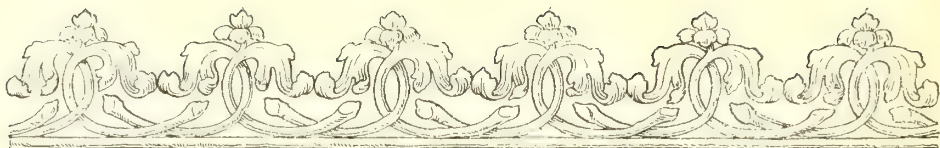
KÜLFÖLDI SZAKEMBEREK A N. MÚZEUMBAN. A közelmúlt hónapokban nagyobb számmal keresték föl külföldi szaktársak a n. múzeum érem- és régiségtárát. *M. Arthur Engel* az ismeretes párisi numismata, az éremtár középkori osztályai iránt érdeklődött. Sir *John Evans* a híres angol tudós, a múzeum őskori osztályát tanulmányozta. Ugyanoly czélból kereste föl az intézetet dr. *Paul Ehrenreich* Berlinből. Krakóból itt járt az ottani nemzeti múzeum igazgatója *T. Nieczuja-Ziemniecki.* Az őskeresztény régiségek átkutatása végett jött el dr. *Fr. X. Kraus*, a híres freiburgi tanár. Az őskori gyűjtemény megtekintése végett időztek itt *Virchow* és *Bartels* Berlinből, *Heger* Bécsből, *A. Czotowski* Lembergből; az éremtár kedveért *Soutzo*, az ismeretes román numismata. *Conze* Berlinből az ókori gyűjtemény miatt időzött, épúgy dr. *Frankfurter* Bécsből; *Boeheim* Bécsből, *Ehrenthal* Drezdából, *Ising* és *Uhlig* Berlinből a fegyvertárt, *Brinkmann* Hamburgból és *Lessing* Berlinből a közép- és újkori osztályt tanulmányozták; ugyanaz érdekelte *Sokotowskit* Krakkóból. *Q. Quagliati* Rómából, *P. Reinecke* Münchenből és *F. Wieser* Innsbruckból az őskori emlékekkel foglalkoztak. *Riegl* és *Strygovszky* a régibb középkor maradványaival. Természetes, hogy a műtörténeti congressus tagjai is legalább futólag fölkeresték a múzeum régiségtárát.

A BIHARVÁRMEGYEI ÉS NAGYVÁRADI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI EGYLET múzeumépületének s a benne levő kettős gyűjtemény 1896. junius 27-ikén történt megnyitása alkalmából dr. Karácsonyi János egyleti titkár emlékkönyvet szerkesztett. Legelőbb a megnyitás napjának eseményeit adja elé a hű krónikás, közli Beöthy László megnyitó beszédét, Fraknói Vilmos fenkölt nyelven és történeti alapon írt elmélkedését az új múzeum feladatairól és Bunyitay Vincze értekezését Biharvárról és a honfoglalásról. Azután maga a szerkesztő következik és ismét mint elmúlt napok hű jegyzője a múzeum keletkezését ecseteli. Következik dr. Némethy Gyula rövid szemléje az új múzeum épületéről s egy névlajstrom, mely a múzeum adakozóit sorolja föl és végül Középessy Gyula a múzeum tulajdonát képező régiségeket, dr. Némethy Gyula pedig az egyházmegyei tulajdonban maradt Ipolyi-gyűjtemény kalauzát adja. Mindketten Cséplő Péter régiségtári őrrel együtt vezetik a múzeum ügyeit, míg dr. Karácsonyi János az egylet ékestollú titkára. *y.*

AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ES TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET kiadta nyolczadik évkönyvét. Szerkesztette dr. Köröd y Péter társ. titkár. A társulat tagjainak száma az 1894 jun. 10. és 1895 jun. 30-iki időközben 176-ra emelkedett.

A társ. gyűjtemények közül az éremgyűjtemény növedéke volt 402 drb., összesen van 1092 drb., papirpénz van 126 drb. Egyéb régiség van: kétszáznál több szobor és bélyeges tégla és számos edénycserép, falvakolatdarab s egyéb római építészeti töredék. Ezek az apulumi romokból kerültek elő, hol dr. Cserni Béla már most hatodszor folytatta ásatásait. Ezúttal (1895-ben) 30 napig folyt az ásatás 12 munkással, a munkásokat a rabok közül kapta, kiket szorgalmukért és megbizhatóságuk miatt jelentésében (37—51) meg is dicsér, az ásatásra mindenféle oldalról egészben 385 frtot fordíthatott az erélyes és kitartó kutató. A fölásott területről sajátkezűleg gondosan rajzolt alaprajzzal, sajátkezűleg fölvett fényképekkel és pontos jelentéssel számol be. Ezúttal az épülettömeg éjszaki és éjszakkeleti táján mintegy három lakóház, összesen mintegy 10—15 helyiséggel, két alsófűtéssel fűtött helyiség és több kisebb-nagyobb terem került elé. Dr. Cserni elismerésre méltó fáradozása következtében a téglabélyegek száma 109-re emelkedett, köztük ezúttal ismét volt eddig ismeretlen hét példány, többféle kisebb-nagyobb jelentőségű kő, bronz, vas és csonttárgy mellett Minerva victrixnek szentelt föliratos oltárral gyarapodott a társulat múzeuma. F. évi junius 28-ikán tartotta meg Gyula-Fehérvártt millenáris díszgyülését. Az elnöki megnyitó után dr. Köröd y titkári jelentését olvasta föl, mely szerint tartatott négy választmányi ülés, s azokon érdemleges tárgyak intéztettek el, a Hunyady-emlékre begyült 1000 frt, az egyleti tagok száma 174. Ezután következett Veszely veterán írónak felolvasása: «A magyar birodalom alkotásainak jogszerűsége és a második ezerév programmja». Tetszést aratott dr. Cserni Bélának «Róma ezeréves fennállásának ünnepe Apulumban (248-ban Kr. u.)» cz. felolvasása, melyben ismertette Gyulafehérvár helyén tartott ünnepségaket, az «Acta Diurna» rendeleteit, és bemutatott egy pár Apulumban ekkor veretett pénzdarabot. A múzeumőri jelentés szerint van a múzeumban 1775 drb. fémpénz, 174 drb. papirpénz, római szobor 24 drb., 192 drb. bélyeges tégla. A könyvtár állása: 656 drb. könyv és füzet. Frölich Gyula jelentése szerint az 1895-ki bevétel: 837 frt 89 kr., kiadás: 783 frt 13 kr. (Gyulafehérvári Hirlap 27. sz.) *aa.*

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZGYÜLÉSE. A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat közgyülését 1896 május hó 25-én tartotta meg Déván. Gróf Kuun Géza a millennáris évfordulóra utaló magvas essayval nyitotta meg a látogatott közgyülést. Dr. Márki Sándor társulati tiszt. tag a honfoglalás idejében itt lakott népekről, azok számarányáról s az akkori Európa politikai földrajzáról tartott igen tanuságos előadást. Téglás Gábor a sarmizegetusai ásatásokról s a Mátyás király óta itt megfordult tudósok kutatásairól értekezett. Dr. Sólyom-Fekete Ferencz társulati alelnök a Hunyadmegye közéletében századok óta szereplő Ponory és Tornya család legrégibb oklevelei alapján a család keletkezéséről értekezett. *T.*

KÜLÖNFÉLÉK.

EGYETEMI ELŐADÁSOK. A jelen tanév téli felére a budapesti egyetemen a következő archæologiai és műtörténeti előadásokat hirdették: *Hampel József* «Görög szobrászat a Kr. előtti IV. századtól kezdve» és «Magyarhoni antik emlékek». *Pasteiner* Gyula: «Az olasz festészet történetéből, a firenczei iskola a XV. században és a németországi renaissance-művészet». *Czobor Béla*: «A keresztény műarchæologia encyclopædiája kiváló tekintettel a hazai emlékekre». *Kuzsinszky Bálint*: «Római numismatica».

A NEMZETKÖZI MŰTÖRTÉNETI CONGRESSUS, mire e füzet világot lát, már befejezte üléseit és kötelességünk lesz róla részletesebb jelentést adni. Ezúttal meg kell elégednünk azzal, hogy a hivatalos programmot közöljük. Szeptember 30-ikára este 7 órára volt kitüzve a congressusnak fogadtatása a kiállításon a kereskedelmi miniszter részéről. Október 1-én a napirend volt: 9 órakor megnyitás a n. múzeum nagy termében, a közoktatásügyi miniszter és Bubics püspök elnök üdvözlete; a tisztviselők megválasztása, a firenczei intézetről szóló jelentés; a congressus következő gyűlekező helyének megállapítása, Neuwirth tanár előadása csehországi középkori falfestményekről; Czobor előadása a történeti kiállításról. Délután a modern képkiállítás megszemlélése. Október 2-ikán, a tud. Akadémia termében Stiassny értekezése az alpesi vidékek művészetéről; Frimmel értekezése a szemléletről a műtörténetben; az országos képtár megtekintése. Délután Schulek a budai Mátyás-templom magyarázása; kirándulás Aquincumba. Október 3-ikán az iparművészeti múzeumban: Schmid a skioptikonról a műtörténeti tanításban; Frimmel festészeti múzeum tervrajza; a műtörténeti múzeum számára szerzett műtárgyak bemutatása; délután bizottsági ülések. Október 4-ikén a n. múzeum régiségtárának megtekintése. Október 5. és 6. kirándulások Felső-Magyarországba és Erdélybe.

JÁSZ-MONOSTORI RÉGISÉGEK. 1895 junius havában Jász-Monostor község belterületéhez, közel a hatvani ország-út egy dombos része leásatván, a munkások számos emberi csontvázra akadtak, melyek mellett két agyagedénykét, gyöngyöket és két korongos fibulát leltek. A lelt régiségeket a jász-nagykun-szolnokmegyei m. kir. építészeti hivatal a n. múzeum régiségosztályának küldte be. 1. Füles edény szürke agyagból, magassága 11·5 cm., talpa átmérője 6 cm., nyilásának belső átmérője 5·5 cm. 2. Apró fületlen csupor vörösre égetett agyagból, mag. 6·5 cm., talpán átm. 4·5 cm., nyilásának átm. 6 cm. 3. Calcedon

gyöngy, 1 db. 4. Gömbölyded üveggyöngyök, fehér, vöröses, barnás, zöldes átlátszatlan üvegből, 52 db. 5. Két fehér átlátszó üveggyöngy alája rakott aranylemezzel. 6. Hengerded üveggyöngyök, egy átlátszatlan fehér és egy átlátszatlan vérvörös példány. 7. Átlátszatlan vérvörös üveggyöngyök, négyoldalú hosszúkás idomúak, 5 db. 8. Hatoldalú hasábos idomú gyöngy, zöldes átlátszatlan üvegből, 5 db. 9—10. Két korongos fibula bronzból, egyiknek a korongjáról a rajta volt diszítés

JÁSZ-MONOSTORI RÉGISÉGEK.

hiányzik, de megvan a tűje ; a másikon a fölületen kék zománczban négylábú állat jobbra áll, testét zöld zománcz tölti ki. Bajos volna pontosan megállapítani, hogy milyen állatot akart az ötvös ábrázolni, de valószínű, hogy szarvasfélét. A fölsorolt tárgyak együvé tartozása iránt alig lehet kétségünk, és a korongos fibulák, a calcedon- és üveggyöngyök és végre az edények jellemző formái után itélve, aligha nem a Kr. utáni III—IV. századi időből kell azokat keltezni.

h.

ŐSKORI KŐBALTA TATÁRÓL van Wartha Vincze műegyet. tanár úr gyűjteményében, mely alighanem hazai gyűjteményeink legnagyobb ilyenfajta emléke. Anyaga serpentin, melynek alapszíne világos olajszínű zöld, helyenként sárgás, egész fölületén sötét feketés-zöld foszlányos foltokkal. Hossza 24 cm., mindegyik függélyes oldalának magassága 8 cm., felső és alsó lapjának legnagyobb átmérője a lyuk tengelyén 8 cm.; a kerek lyuk kissé ferdén áll, nyilásának átmérője fölül 2·6 cm., alul 3 cm. Ütőlapja szabálytalan négyszögű és ferdén áll a tengelyre, legnagyobb függélyes átmérője 8 cm., szélessége 7 cm. A balta súlya 3 kiló. Lelték az ötvenes években feltört legelőn. *X.*

A MAGYAR SZENT KORONA a millenniumi ünnepélyek alkalmából tartójából kivétetvén, a folyó évi junius 5—7-iki napokon a budavári plébánia-templomban közszemlére volt kiállítva. Ezúttal szakértők is tanulmányozhatták néhány óráig. Kitünt ezúttal, hogy a korona és a koronázási jelvényeknek 1880. évi Ipolyi Arnold-féle közzététele több tekintetben fogyatékos. A korona színes képe azon munkához csatolt atlaszban nem mutatja az igazi helyes arányokat és nem tünteti föl azt a különbséget, mely a korona alsó része és a felső záró pántok aranyának szine között szembetűnő; az alsó stephános zöldes színű, a felső pántok pedig vörösebb és a stephanosból kiálló félkörű és háromszögű zománczos tagok aranya is másfajtájúnak látszik. Ipolyi szövegéről ezúttal nem kivánunk szólni; nagyon fogyatékos a korona leirása, sőt még az egyes zománczos lemezekről szabatosan leolvasható föliratok sem felelnek meg a valóságnak. Abban meg épen téves az álláspontja, a hogy a korona felső részét saját képzelme szerint helyreállítja, és a hogy keletkezése módját és korát magyarázza. Belé kell nyugodnunk abba, a mit már Pauler Gyula tisztán kimondott,* hogy III. Henrik 1043-ban visszaküldte a pápának Szent István koronáját. A felső zománczos pántok csak a XI. sz. végén vagy a XII. sz. elején kerültek a Géza-féle koronához. A rekeszes zománczművek alapos ismerője, Kondakow is ebből az időből származtatja.**

Az Ipolyi-féle publicatióban az ország almája is hibásan van közölve; a rajta látható Anjou czímer zománcza nem kék, mint a festmény mutatja, de piros. Az almán lévő kettős kereszt nem látszik egykorúnak az almával, alighanem valamely későbbi restauratio alkalmával illesztették hozzá, formájának szabálytalanságát a rajz szintén nem adja elég híven. A jogar kristálygömbjét körülszorító sodronymű aranyszíne sötétebb, mint a pálczát borító durvább sodronymű, melynek aranyozása zöldes színű. A paláston meglátszik, hogy alapos helyreállításon ment keresztül, csak úgy mint a korona.

Hír szerint II. Mátyás korában történt restauratiókról vannak képek és följegyzések, ezeket Ipolyi nem használta föl művében. A palást eredetileg bársonykelmére alkalmazott aranyos hímzésből állott, az idők folyamában ez alap nagyon megkárosulván, állítólag II. Mátyás idejében vitték át a mostani szövetre. Remélhető, hogy mind e kérdéseket a műbarátok körének megbizottjai Dr. Czobor

* Magy. tört. I. 542. l.

** Byzantinische Zellenemails 242. l.

Béla, Radisics Jenő és Dr. Szendrei János, kik hír szerint az összes ereklyék lefényképezésére és tanulmányozására megbízást kaptak, egy újabb publicatióban végleg tisztázni fogják. *h.*

«STIN TAMÁS POHARA» czímén egy kis közlemény jelent meg e folyóirat múlt évi 381. lapján, mely a pohár oldalába vésett egybefont S és T betűkből képezett monogrammot Stin Tamásra vonatkoztatta. E magyarázat helyességét boldogult munkatársunk Reissenberger Lajos még m. é. november 21-én e folyóirat szerkesztőjéhez intézett levélben kétségbe vonta.

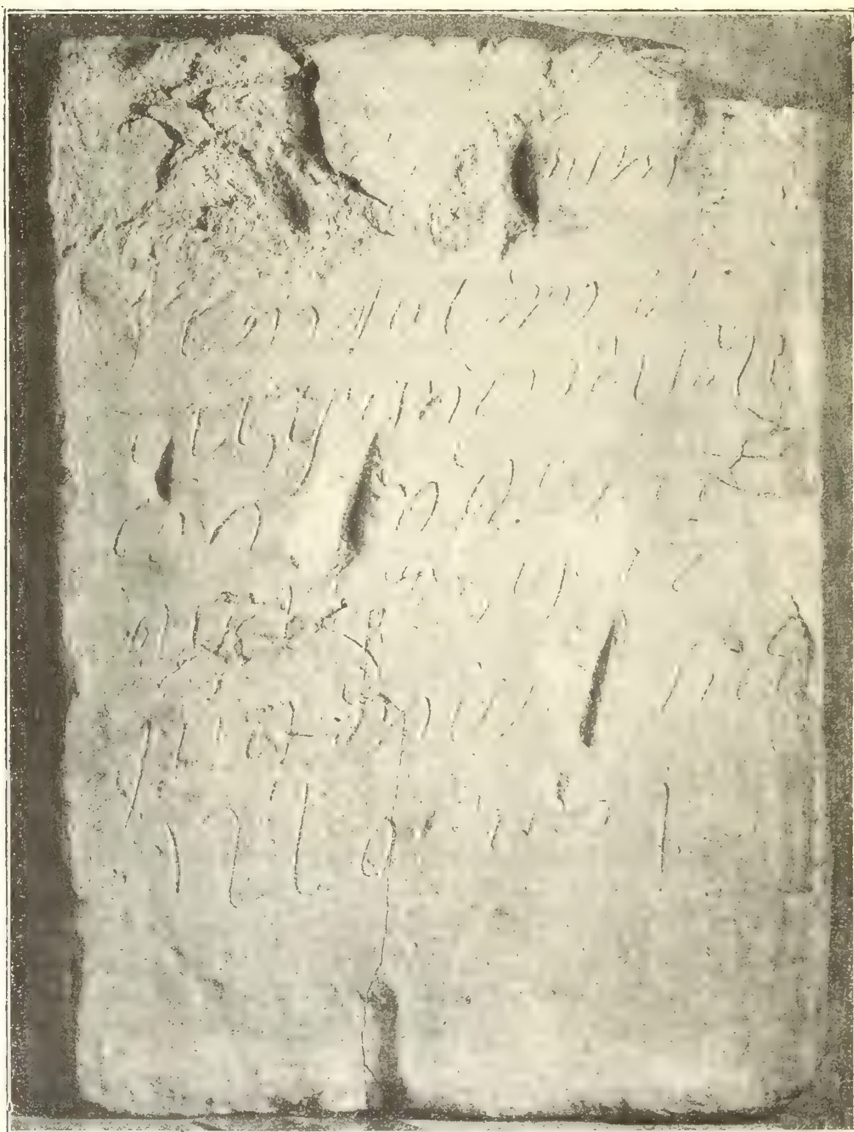
«Nem tartom, így szól, az említett serleget «Thomas Stin» nagy-szebeni ötvös készítményének, mert a rajta ábrázolt betűs jel sem az idősbik, sem az ifjabbik Stin Tamás ötvösjegyével nem vág össze, és mert nem tehetem föl, hogy ugyanazon ötvösnek meg lett volna engedve, hogy két különböző jegyet használjon.

Volt két Thomas Stin — nem Stum vagy Stumer, ily nevű ötvös a nagyszebeni ötvöslajstromokban nem szerepel, — az idősbiket 1563-ban vették föl az ötvös-czéhbe, ez meghalt 1589-ben; az ifjabbikat 1598-ban vették föl s ez 1604-ben halt meg. Ez utóbbitól származik az a három ötvösmű, mely az 1884-ik évi budapesti ötvösműkiállításon e néven szerepelt, és ugyanő csinálta a birthelmi ev. hitközség tulajdonát képező korsót, mely a nürnbergi kiállításon is ki volt állítva. Az 1884. ötvöskiállítás lajstroma pontosan közli a mester ötvösjegyét, mert összevág avval a bélyeggel, mely a mestertől a nagyszebeni ellenőrző táblán is látható. Ez a tábla ólomból való és 1547 óta minden újonnan a czéhbe fölvett ötvösmester tartozott az ő bélyegét abba beleütni. Az idősbik Stin Tamás jegye hasonló volt. Különben nem egészen bizonyos, hogy a fönnemlített poháron látható monogramm csakugyan ötvösjegy; inkább azt hinném, hogy nem az, legalább nem tudok ötvösművet, melyre az oldalfal fölületébe ily szembetünően és magára állva belévéste volna a mester az ő ötvösjegyét.» Nagy-Szeben, 1895. nov. 21 Reissenberger Lajos.

FÖLIRATOS TÉGLA SABARIABÓL. A szombathelyi múzeumban őriznek 1894 óta egy négyszögű római téglát, melynek egyik széles oldalába régi időben cursiv írással hét sornyi szöveget karczoltak. Ily fajta föliratok helyes megfejtése nagy tapasztaltságot igényelvén, az e téren legtöbb jártassággal biró Dr. Zangenmeister K. heidelbergi főkönyvtárnokot kértük meg a fölirat elolvasására és magyarázatára. Közöljük a fölirat hű másolatát és Zangenmeister olvasását és rövid megjegyzését:

1. (?) . . . . ium
2. scandulam et
3. tegerunt navali
4. Con[s]entius et
5. O [ui(?)]lianus et
6. [R]u[f?]ianus is e (?)
7. illorum.

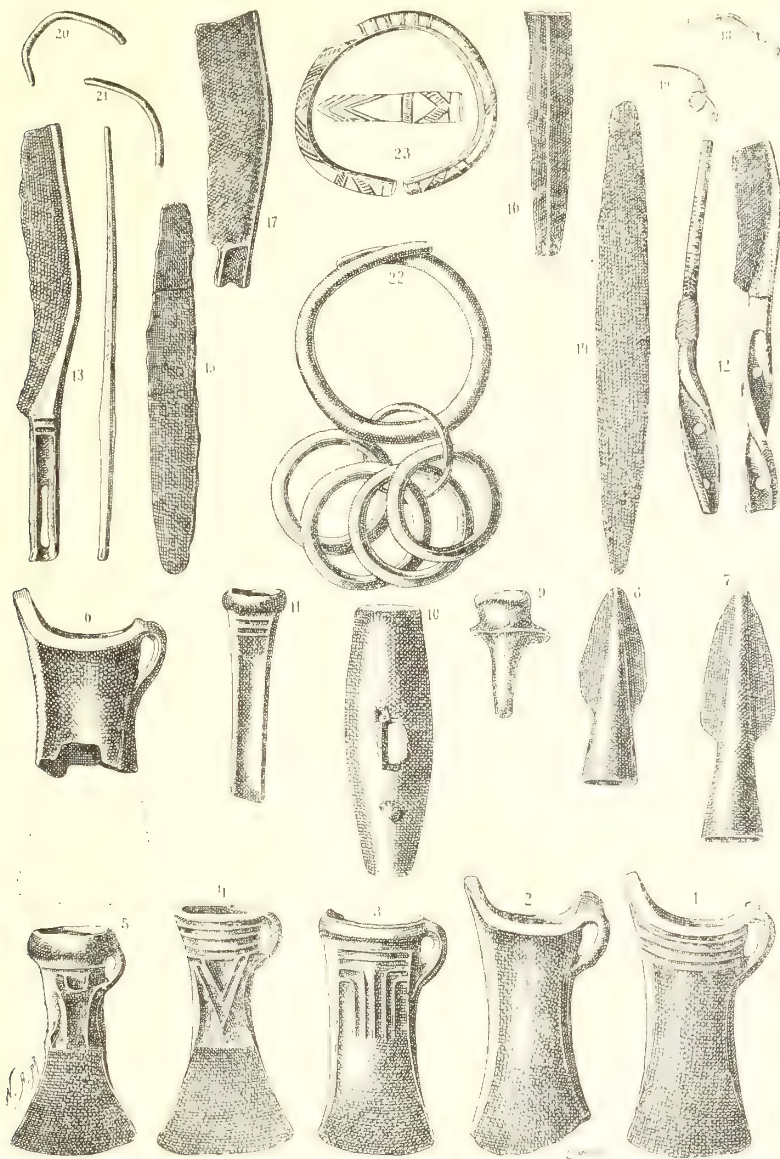
«A harmadik sor fele rejtélyes TEGERVNT biztosan olvasható. Esetleg talán azt lehetne föltételezni, hogy az író szándékozott írni teg(ulam) (fec)erunt és tévedésből mást írt. Ez azonban csak a végső lehetőség; talán akad a rejtélynek más, egyszerűbb megfejtése. Mivel az 1. sor majdnem teljesen elrongált,

RÓMAI FÖLIRATOS TÉGLA SABARIABÓL.

hiányzik a főtámasz az egész összefüggés megértésére. Az írást valószinűleg az V. vagy VI. századba szabad helyeznünk.» E sorokat Rómából 1894. évi április 22-ikén intézte hozzánk a jeles epigraphus; sajnálatunkra azóta sem bírtunk tőle bővebb értesítést nyerni. *h.*

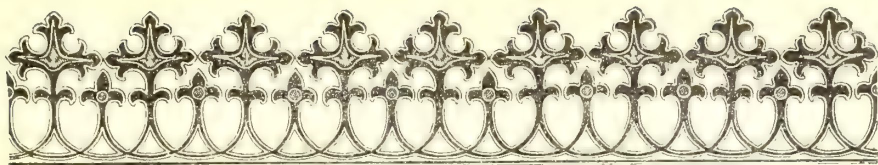
BIHARMEGYEI BRONZLELET. Főtisztelendő Cséplő Péter úr szívességéből bemutathatunk egy őskori bronzleletet, melyet ő a biharmegyei muzeum számára megmentett. Leírásunkban az ide csatolt képestábla számait követjük. 1. Tokos véső füllel, széle elől magas és hegyes csúcsba fut, hátul alacsonyabb

BIHARMEGYEI BRONZLELET.

csúcsba szögel, ehelyütt két öntési hiba van s a fül öntése is hiányos ; dudoros karimával, a karima alatt vele párhuzamosan futó három gyenge hornyolattal és három dudorral, éle gyengén kihajló ; felületéről majdnem teljesen lesúrolták a patinát. 2. Tokos véső füllel hasonló idomu, de a karimája alatt nélkülözi, az ékítéseket, több helyütt öntési hibák, éle csonka. 3. Tokos véső füllel, erős

dudoru karimával, két keskeny oldalán látszik, hogy az öntő minta két fele nem talált össze pontosan, egyik oldala alacsonyabb. Széles oldalán a karimán kettős domboru vonal, a dudor alatt kettős párhuzamos harántosan futó domboru vonal, közepett a tengely irányában álló kidomborodó egyenes és mellett derékszögben megtört két-két párhuzamos domboru, a lap széles keretei, bár a keret nem oly erősen jelzett, mint a rajzban. A véső tulsó oldalán négyszögű darab tört ki a köpű falából, és u. l. hogy nem voltak rajta a kidomborodó vonaldíszek, a mi u. l. öntési hiánynak tekintendő; éle gyengén kihajló. 4. Tokos véső füllel, erősen kihajló háromszögű pengével; köpűjét nyílása dudoros szélével négy párhuzamos dudor ékíti, alatta két egymásba helyezett csúcsos szög vonalas domborodásu, a keskeny oldalakon az öntővarrány, mint zsinegdísz domborodik ki és a köpű szélét e helyen is ily zsinegdísz ékíti. A penge éle csekély kihajlású. 5. Hasonló idomu tokos véső füllel, csakhogy a köpű karimáján erősebb dudor domborodik ki alatta, vele párhuzamosan két gyengébben jelzett domboru vonaldísz (a rajzoló az elmosódott másodvonalat nem jelezte, de a mely a tulsó oldalon világosan megvan) az alsó vonalból félkörben hajló vonalasdúdor indúl a köpű közepe felé, a köpűt alúl határozottan tagozott kidomborodás jelzi, két oldalt innen a fül felé hajlított szélkeret vonul; a fül alatt a keskeny oldalon tojásdad domborodás s ez alatt a köpű kezdetét jelző gumó áll ki; a háromszögű penge két oldala kevésbé merev, mint az előbbi példányon, az éle kevéssé kihajló. 6. Az első számú tokos vésőhöz hasonló, csakhogy a köpű közepén már régi időben ketté tört; a köpűt lapos karimája alatt vele párhuzamosan álló kidomborodó díszek ékítették; de azok annyira elmosódottak, hogy rajzolónk nem vette észre; az öntő varrányt pálczatag jelzi, a fül folytatása gyanánt keskeny domborodás vonul a köpűn lefelé. 7. és 8. Kisebb fajta közönséges idomú lándzsacsúcsok. 9. Öntő peczeg, egyik oldala sima, a másik (melyet rajzunk mutat) csúcsba futó és szélesbülő végén harántosan hornyolt. 10. Kalapács, hengerded idomú, egyik vége szélesebb, másika keskenyebb, mind a kettő tompa, 3·7 cmnyire szélesebb végétől 2 cm. hosszú és 1 cm. széles, szabályos négyszögű nyéllyúk megyen át a kalapácson, belső felülete érdekes, csak a lyuk szélesebb oldalan vonúl végig egy mintegy 3 mm. széles sima sáv; a lyuk szélét szabálytalanúl kiálló karima veszi körül, mely valószínűleg akkor támadt, a mikor izzó állapotában e lyukat áttörték; a lyuk két nyílása és a kalapács keskenyebb vége között a tengely irányában két öntő maradvány látszik, melynek ottléte nem érthető világosan; pusztán öntőhibának tekintendő egy mélyedés a két nyilás közti táján, a mélyedésben vas rozsdafolt látszik, mely azonban lehet újabb korbeli is. 11. Köpűs keskeny véső, alul csonka, a köpű széle dudoros s alatta három gyűrűtag vonul, az öntő varrány erősen kidomborodik, a köpű körded, a véső négyszög átmetszetü; rajzunk e külömbséget nem jelzi. 12. Csonka kés a kés pengéjének a háta erősen kidudorodik, hátát vonalas és két oldalát pontdíszek, a pengét sorba rakott félkörök diszítik, nyele sodrott hajlású, karimáját és tövét vonaldísz ékíti, odalain mélyedés van a csont vagy falemezek beléfektetésére. Rajzunk oldalt és hátulról mutatja a kést. 13. Kés, meg van belőle a hiányos öntés következtében áttört nyél; a penge tövén hármas vonaldudor, a pengéből hiányzik a végső csúcs, egyébként hasonlit az előbbi idomhoz, de nélkülözi a diszítést. 14—16. Fűrés lemezek (?), lapos pengék igen gyenge hosszanti közép domborodással, két vége felé csúcsosodik, de a csúcs körded hajlású. Rajzaink hiányosak; a 14. és 15. sz. három darabra tört, a 16. számú darabnak nemcsak mind a két csúcsa tört le, de azon fölül elgörbült. 17. Csonka kés, karimás háta alatt a pengén mindkét oldalt kettős pontokból alakított ékítmény vonul végig. 18.—21. Sodronytöredékek vöröses színű puha fémből (réz ?) 22. Egymásba akasztott karikák; a legnagyobb s a beléje akasztott példány valószínűleg régen is egymásba volt kapcsolva, talán a négy lapitott falu zárt karika is. 23. Karperecz, belül sima, kivül körszelvényű kihajlással, rajta szögbe helyezett, nagyobb sor berakott kisebb vonaldíszek, végei közeljárók és egyenesen elmetszettek. *H.*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A BEZDÉDI HONFOGLALÁSKORI TEMETŐ.

(SZABOLCS M.)

Szabolcs vármegyének északkeleti — a Tisza folyó által keletről, északról és nyugotról határolt — zugában, mely a tiszai járáshoz tartozik, fekszik Cserepes-Kenéz község, közvetlen a Tisza mellett. A mostani világ zajától, forgalmától, teljesen félre esve, sok százados nagy terjedelmű ritkás tölgyes erdő közelében, hatalmas füzesek és nyárjasok árnyában. A szeszélyes Tisza pár évtized alatt többször kiöntötte a kenézieket csendes otthonukból. Azért a kormány és törvényhatóság kitelepítette a falut egy közeli homokmagaslatra, mely a keresztségben Uj-Kenéz nevet nyert. Ezen a világot porzóval ellátni hivatott bányában épen úgy túrnak az emberek, mint másutt.

Ez évnek tavaszán ilyen alkalommal került napfényre egy La Tène korszakbeli lelet, mely egyéb kevésbé ritka tárgyakon kívül egy kis bronzból készült hosszú szarvú ökörrel, kurta lábú hosszú kutyával, kacsával, két mérlegserpenyővel és a hozzá való rúddal gazdagította szerény megyei múzeumunkat.

Ezen leletnek híre futamodott a vidéken, csakhogy a bronzökröcskéből a bibliai arany borjú lett, melyet a zsidók a félre eső Cs.-Kenéz község határában ástak el.

Vidovich László főszolgabiró, kinek érdeklődése a régészet iránt fokozódott, azon nyilatkozatomra, hogy ezen lelet valószínűleg Kr. e. második vagy harmadik századból származik, felszólította járása községeinek elöljáróit arra, hogy hozzák tudomására azt, hogy akadtak-e járása területén valahol régészeti leletekre.

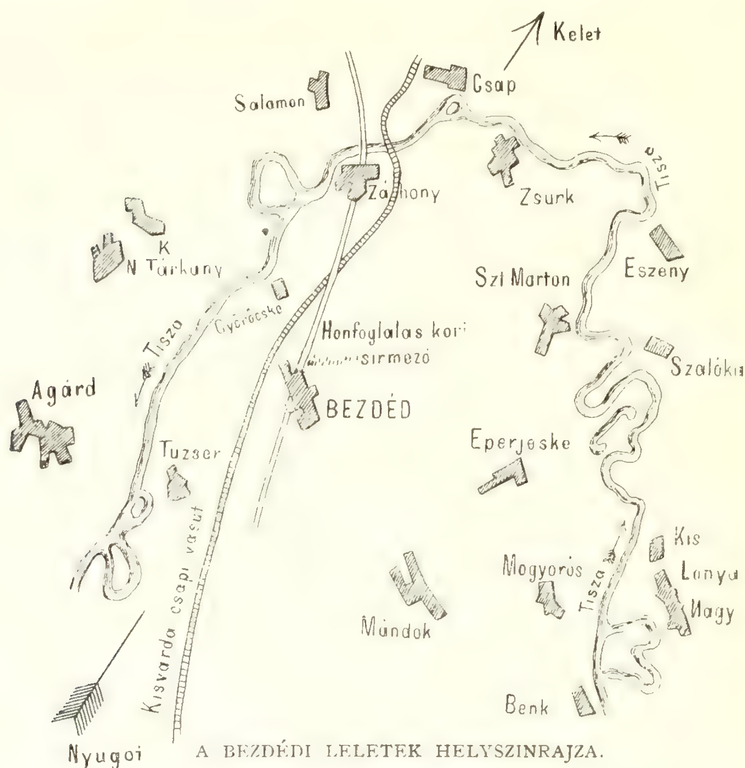
Ezen felhívásra Rácz Béla bezdédi körjegyző jelentette, hogy mintegy 8—10 év előtt útegyengetés alkalmával, a községtől mintegy fél kilométer távolságban keletészakkeleti irányban, a Záhony felé vezető 15 méter széles útnak északi szélén egy lovas sírra bukkantak, melyben állítólag kardot, buzogányt (?) és más egyéb tárgyakat találtak volna, melyeknek azonban nyomára akadni nem sikerült.

Vidovich ezen útnak déli szélén 1896 április 20-án egy lovas sírt tárt fel, mely a mellékelt helyszíni rajzban az ásatások sorrendjében jelzett sírok között 1. szám alatt van feltüntetve.

Junius 9-ig a 17-ik sír lett felkutatva, melynek ásatásában én is részt vettem, de jelen voltam május 29-én a 14. és 15. sír felbontásánál is.

Ezen temetőt a 17. sírral kimerítettnek kell tartanom, mert a minden irányban tett további ásatási kísérletek meddők maradtak.

Azon telep, melynek a felásott terület temetkező helyűl szolgált, népes nem lehetett, vagy ha az volt is, igen rövid ideig állhatott fenn, miután Szabolcs vármegyében 1000 lakos közűl évenkint átlag most is

A BEZDÉDI LELETEK HELYSZINRAJZA.

35 egyén hal el; tehát a bezdédi temetőt egy év alatt 500 egyén betöltötte volna.

Ha az ásatások alkalmával tapasztalt buzgalommal ugyanoly fokú szakértelem párosult volna, ismereteink a honfoglaláskori korról még tetemesebben bővülhettek volna, mint így, a mikor Vidovich barátom jegyzetei és a saját észleleteim alapján csak a következőket közölhetem.

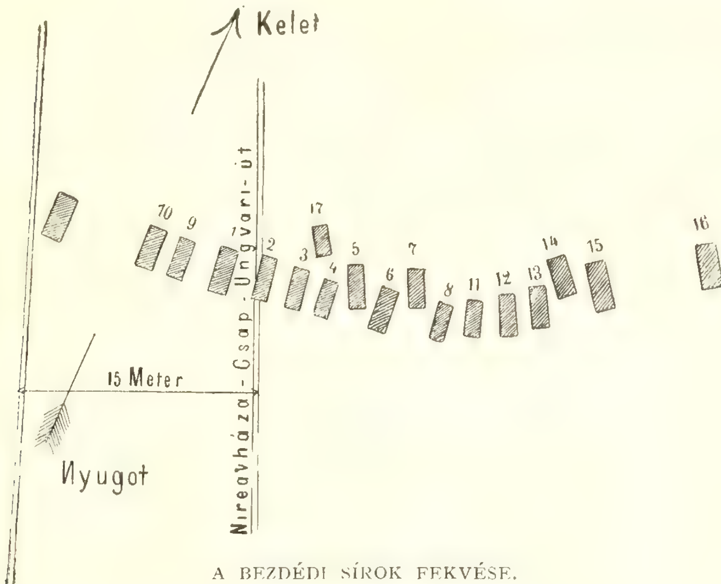
A temető a bezdéd-záhonyi 15 méter széles úton és attól délre fekszik, egy északról déli irányba vonuló több száz méter hosszú, mintegy 100 méter széles 2—3 méternyi természetes homokmagaslaton, a milyenek a Nyírben minden határban százával is előfordúlnak.

Sírhantoknak kiemelkedő nyomai nem észlelhetők.

Azokat az idő elenyésztette.

A sírok észak-déli vonalban csekély eltéréssel egy sorban találtattak átlagosan 2—3 méter távolságban egymástól, csupán az 5., 7., 14. és 17. számú sír tólul ki kelet felé és kissé északra ferdén a sorrendből.

Az emberi csontvázak kivétel nélkül hanyatt fekve, kinyújtóztatva, fejjel nyugotnak, lábbal keletnek voltak elhelyezve. Egészben tizenhét sírt bontottak föl. Ezek közűl 11 esetben az emberrel ló is lett eltemetve. A lovaknak törzse egy síkban volt az emberi csontvázakkal. A lovaknak feje vízszintesen, csekély eltéréssel állal lefelé, homlokkal felfelé,

A BEZDÉDI SÍROK FEKVÉSE.

minden esetben nagyjában az emberi koponya felé tekintve, és az emberi csontváz felett 30—40 centiméter magasságban találtatott. Oldalt egy lónak feje sem feküdt, sem pedig a törzse az emberi csontvázat nem nyomta, hanem a legtöbb esetben a lónak törzse az ember talpa elé lett hajlítva, vagy pedig bal oldala mellé fektetve. Csak egy esetben volt a lófej az ember jobb alszára felett. A lófej 8 esetben az alszár, 3 esetben a czomb felett találtatott.

Úgy az ember, valamint a lócsontok többé-kevésbé annyira el voltak korhadva, hogy különösen a szivacsosabb csontokat egyáltalában nem, a szilárdabb csontokat pedig, ha a környező talajból kifaragni sikerült is ugyan, de kiemelni csak kivételképen lehetett; sőt a legtöbb esetben úgy embernél, valamint lónál, — különösen az alvégtagoknak nyomát is csak itt-ott lehetett felismerni.

Miután az elkorhadás a közvetlen egymás mellett fekvő sírokban igen különböző, a talajviszony pedig teljesen egyenlő volt, a korhadási különbség csakis az eltemetettek korával kapcsolatos csontszilárdsági eltérésben találhatja magyarázatát.

Hogy a lovak élve lettek az emberi hullával eltemetve, bizonyítja az, hogy a lónak feje mindig magasabban áll, mint törzse, és soha sem volt oldalt fektetve, mint azt minden döglött lónál észleljük. Egy esetben a négy láb patája együtt találtatott, a mi megkötözésre enged következtetni. A 15-ik sírban talált lónak gerinczoszlopa, a végtagok helyzetéből ítélve, tengelye körül úgy meg volt csavarítva, hogy a hátsó végtagok behajlítva egymás mellett vízszintesen délre, az első végtagok szintén behajlítva ég felé voltak irányítva. A fej pedig úgy állott, mint a többi lóé. Döglött lovat ilyen helyzetben elképzelni nem tudok. Ezen helyzetet csak úgy tudom magamnak megmagyarázni, ha felteszem, hogy a lónak úgy hátsó, valamint első lábai külön lettek összekötözve, és a földet előbb a hátsó lábaira hányták és így a sír fenekéhez szorították. A ló igyekezett vergődésében az ellenkező irányban hanyatt feküdni, és így első lábai ég felé fordúltak, és így a ló faránál megkezdett és előfelé haladó földdel való betakarásával első végtagjai ezen természetellenes helyzetben lettek rögzítve. Miután azonban a 11 lófej egyenlő elhelyezéséből következtetve a ló fejének az akkori szokás szerint állal lefelé, a koponyatetővel felfelé, és az ember feje felé nézve kellett eltemetve lenni, a szokásos irányba csavarták nyakát akkor, midőn már a ló helyzetén változtatni képtelen volt.

Igaz, hogy a lovaknak alsó részei vagy törzse is több esetben hiányoztak, de gyakran az emberi csontvázak is hiányosak voltak; de az is igaz, hogy gyakran egyes közbeeső szilárd szárcsontok is, míg a többi csontok megvoltak. Ezen körülmény azonban a megmaradt csontrészeknek elhelyezéséből ítélve, csak az egyes csontvázrészek különböző elkorhadási sajátságának tulajdonítható.

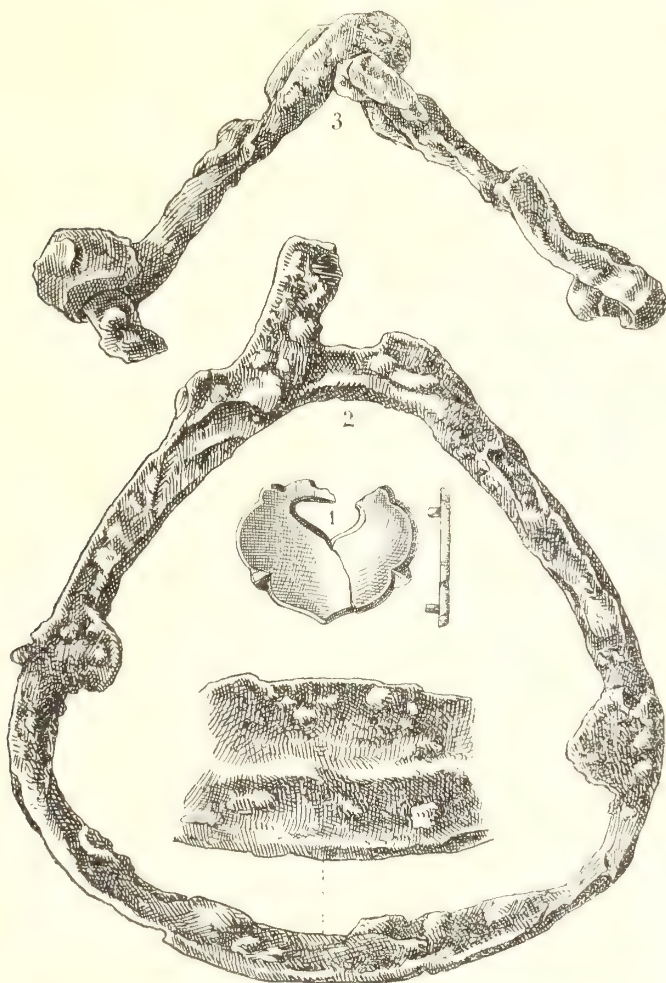
Azt, hogy miért torozták volna el némely lónak hátsó részeit a többiének pedig nem; nem tudom megmagyarázni.

Föltevésem szerint a lovakat élve temették el, de úgy, hogy az az emberi hullával közvetlen érintkezésbe ne jőjjön, illetőleg hogy azt ne nyomhassa.

Az egyes sírokban talált ép és megsemmisült csontvázrészeket fel nem sorolhatom, mert csak három sírbontásnál voltam jelen és nem is szentelhettem volna esetleg egy sírnak leírására napokat. Csonka észleletből pedig következtetéseket nem lehet levonni.

A csontok épségéből, vagy elkorhadásából különben sem szabad azoknak korára következtetni. Ha egy csontváznak valamely része hiányzik, nem lehet azt állítani, hogy a hiányzó részeket megették.

Legyen szabad erre nézve két tapasztalatot felemlíteni, melyet dr. Romer Flóris feledhetlen öreg barátommal tettem. Mintegy 28 év előtt Hugyajon homokbuczkán vagy nyolcz sírt bontottunk fel. Nagyon szegények voltak. Csak egynél találtunk egy szíjdiszítést, mely honfoglaláskorbelinek bizonyúlt. Ezen temető tehát csak mintegy ezer éves volt. — Egy csontvázat sem lehetett kiemelni, sőt mindegyik csontváznak csak

I. SÍR. 2/3 n.

egyes részeit lehetett szobrász módjára a homokból kifaragni. De azért mégis ki lehetett mutatni, hogy a csontvázak fejjel nyugotnak, lábbal keletnek kinyújtóztatva hanyatt feküdtek, és megbolygatva nem lettek, tehát a hiányzó részeket senki meg nem ette.

Ugyanazon időtájban együtt vizsgáltunk az ajaki határban egy kőkorszaki temetőt a hol a csontvázak kuczorodott helyzetben oldalt fekve, szájuk előtt 5—6 apró edénynyel és kőeszközökkel voltak el-

temetve egy zsombékos terület közvetlen közelében levő partosabb helyen. Itt minden csont majdnem olyan ép és kemény volt, mint a Tisza iszapjából kikerűlő őslény csontok. Hiányzó csontrészekről tehát nem lehet homokos területen, a milyen a bezdédi temető is, azt állítani, hogy azok már az eltemetéskor hiányoztak volna.

Ezek után sorra ismertetem a sírokat a mint azok egymásután megásattak, azon jegyzetek alapján, melyeket tettem, és a melyek tőlem nem függő okok miatt hiányosak ugyan, de mégis többet érnek, mintha semmi feljegyzés nem történt volna.

A talált tárgyak túlnyomó része a nemzeti múzeum tulajdonát képezi.

I. sír. A záhonyi pocsolyák betöltése végett lehordott úton 15 cm. mélységben (április 20-án). Koponya alatt egy ép kengyel, talpa előre és hátra kissé lefelé hajlítva, talpának alsó felületén végig vonuló kiemelkedés, a mely sajátság a többi talált kengyeleknél is ismétlődik. (2. ábra.)

A csontváz szájának tájékán egy ú. n. czigányzabola két végén szabadon mozgó karikával, közepén csuklóval. (3. ábra.)

Jobb alszára felett 35 cm. lófej szokásos helyzetben, a lótörzs az emberi csontváz talpa alá kanyarítva.

A lónak mind a négy patája együtt.

Az emberi csontváz bal lába felett rossz ezüstből készült diszítés. (1. ábra.)

II. sír. Az előbbitől egyenközűleg délre alig egy méter távolságban 1 $^1/_2$ méter mélységben részben az út árkában.

A jobb szemüregben érintésre szétporlott hártyavékonyságú zöldrozsdás lemezke, valószínűleg süvegdiszítésnek maradványa.

A koponya egészen balra volt fordúlva.

A bal fül tájékán egy nyitott, mindkét végén tompa hengerded huzalból készült rossz ezüst karika.

A mellkas mindkét oldalán, felülről lefelé irányúló sorban egymástól pár centiméter távolságban több különféle pasztagyöngy.

A derék körül néhány közelebbről nem jelzett szétporló érczlemezke, valószínűleg övdiszítés.

A bal medenczecsont felett egy ép kengyel, (második nem találtatott). (1. ábra.)

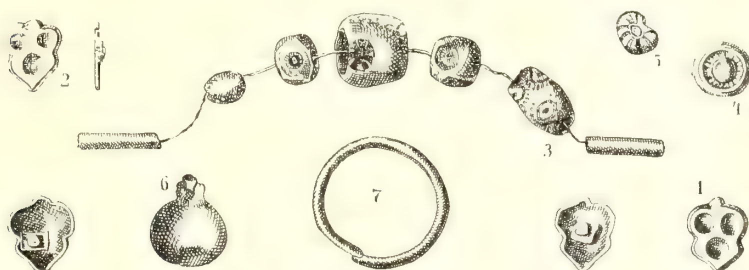
A jobb medenczecsont táján hegyével le és kifelé irányúló szeghez hasonló hegyes vas. (2. ábra.)

A jobb czombcsont külső oldalán ezzel párhuzamosan, több alaktalan irón vastagságú vasdarabocska. (3. ábra.)

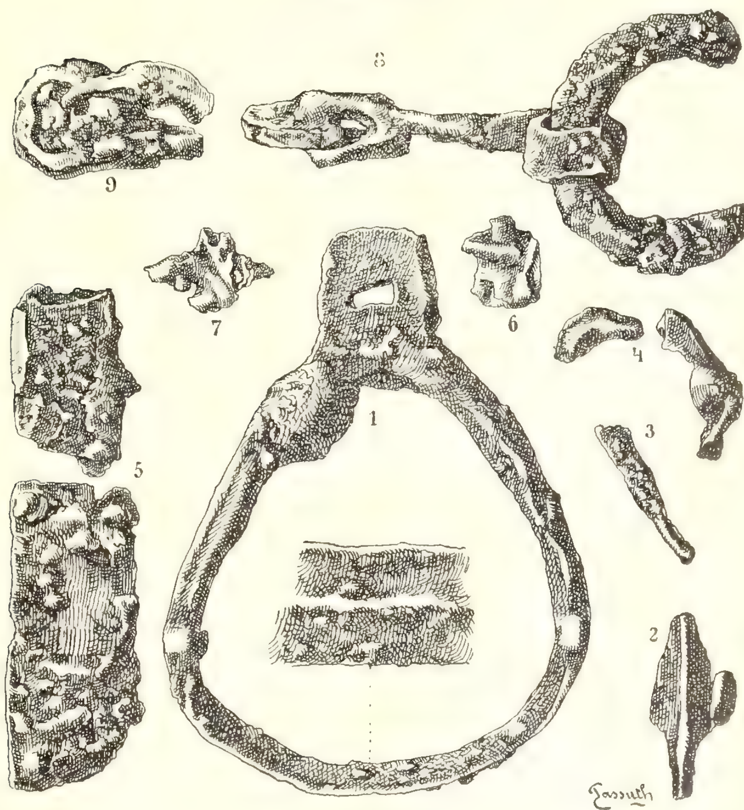
Három darab szíjdiszítés rossz ezüstből. (Nincs feljegyezve, hogy a csontváznak melyik részén találtatott.)

A lófej a bal alszár felett az ember koponyája felé irányítva, a szokásos helyzetben vízszintesen feküdve, álla lefelé, koponyatető felfelé. A törzs és végtagok az ember lába elé hajlítva.

A lókoponya alatt egy tört czigányzabola, (8. és 9. ábra) csukló-

II. SÍR. *B.* $^2/_3$ n.

II. SÍR. *A.* $^1/_2$ n.

ban meghajlítva és mint a többi sírokban talált zabolák is úgy összerozsdásodva, hogy az egyes tagok nem mozdíthatók.

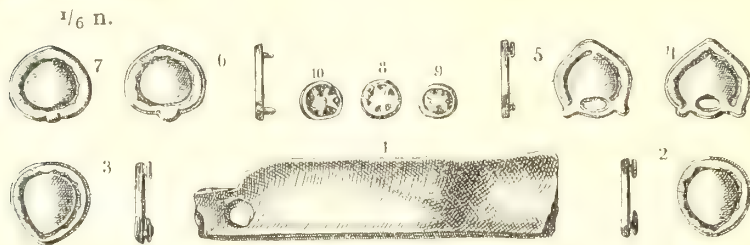
III. sír. Az előbbivel párhuzamosan délre 1 vagy $1^1/_2$ méter mélységben. Csupor 12 centiméternyire a bal fültől kifelé hullámos, de nem párhuzamos ú. n. fésű diszítéssel.

$^{1}/_{6}$ n.

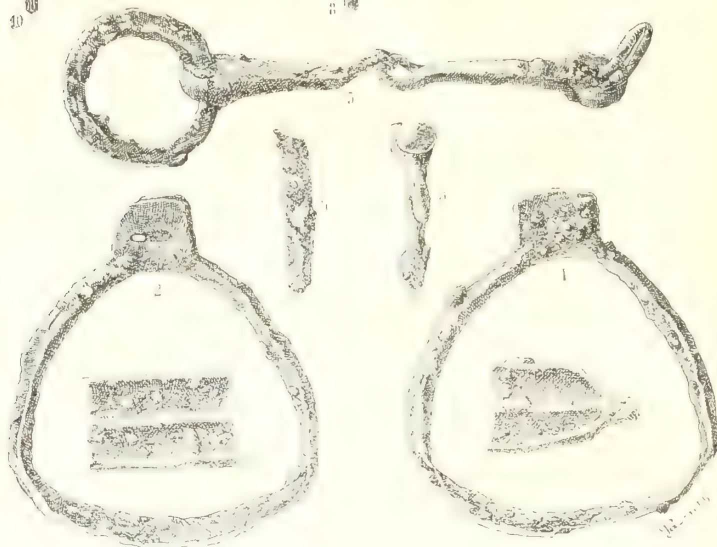
A bal válltól a czomb felső részéig, a csontvázzal párhuzamosan 70 centiméter hosszúságban ívalakban vonuló újjnyi hosszúságra töredezett igen elrozsdásodott vasdarabkák. (3. és 4. ábra.)

A bal medenczecsont felett hat darab hegyükkel fel és befelé irányított levél alakú alul szegben végződő elrozsdázott vas nyilhegy. (6—10. ábra.)

III. SÍR. *B.* $^{2}/_{3}$ n.

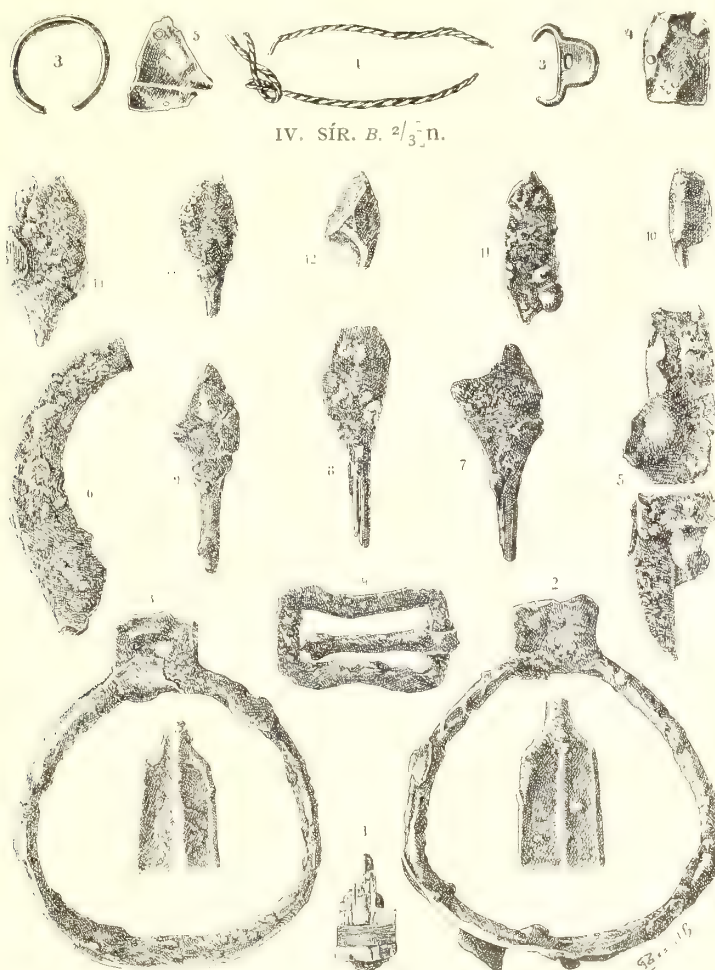
III. SÍR. *A.* $^{1}/_{3}$ n.

A jobb kézcsukló alatt egy csomóban öt darab rossz ezüstből készült aklával ellátott szíjdiszítés.

A bal kézcsukló alatt az alkarral párhuzamosan egymástól egyenlő távolságban öt darab, a jobb alkarvégen találtakhoz hasonló aklás szíjdiszítés.

A jobb kézfejnél egy alaktalan tűzkő (kova) és egy csinos átfúrt fenőkő.

A czombok felső végei között egy kengyel. (2. ábra.)

IV. SÍR. *B.* 2/3 n.

IV. SÍR. *A.* 1/3 n.

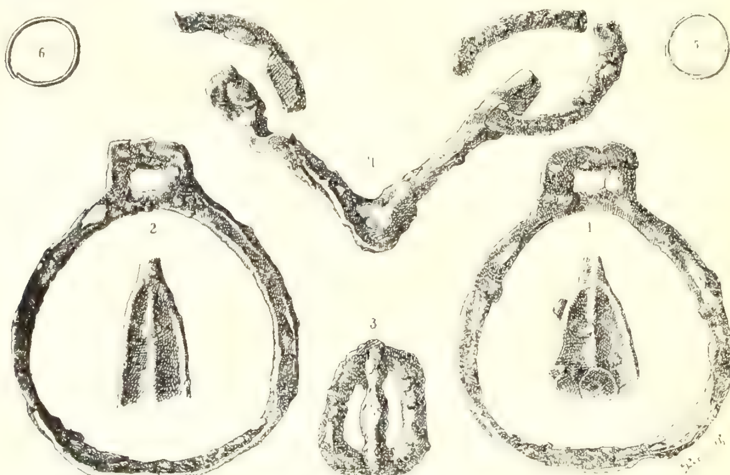
A czombok fele hosszánál felettük és alattuk haránt irányban egymástól egyenlő távolságban fekvő számos rossz ezüstből készült aklás szíjdiszítés.

A bal alszár felett 25 cm. magasságban lófej a szokásos helyzetben.

A lónak törzse az ember talpai elé hajlítva. A lófej alatt a másik kengyel (1. ábra) és egy tört czigányzabola. (5. ábra.) A lónak mind a négy végtagja úgy van elhelyezve, mintha a temetéskor együvé lettek

volna kötözve. Összesen 59 szíjdiszítés találtatott, a legtöbb a köntös alsó szegélyzetéről és a ruhaújjak végéről, és csak hét darab származott a csontváznak egyéb Vidovich által fel nem jegyzett részeiről. Az akláról ítélve, ezen sok rézzel vegyített ezüst diszítések bőrre voltak erősítve. A diszítés ötféle volt. Hogy a különböző diszítések miként voltak csoportosítva, a jegyzetekből ki nem tűnik.

IV. sír. Az előbbivel párhuzamosan 1 $^1/_2$ méter távolságban délre. Az emberi koponya szemgödreinek magasságában, részben a szemüregbe is bele nyomúlva, számos háromszögű 3 lyukkal ellátott papirvékonyságú síma igen törékeny rossz ezüst lemez, melyek közűl 8 eléggé épen megmaradt. Alkalmasint a süveg peremére voltak vonva. Mindkét fülénél 1 mm. vastag, hengerded ezüst huzalból készült nyitott, mindkét végén tompa karika.

V. SÍR. $^1/_3$ n.

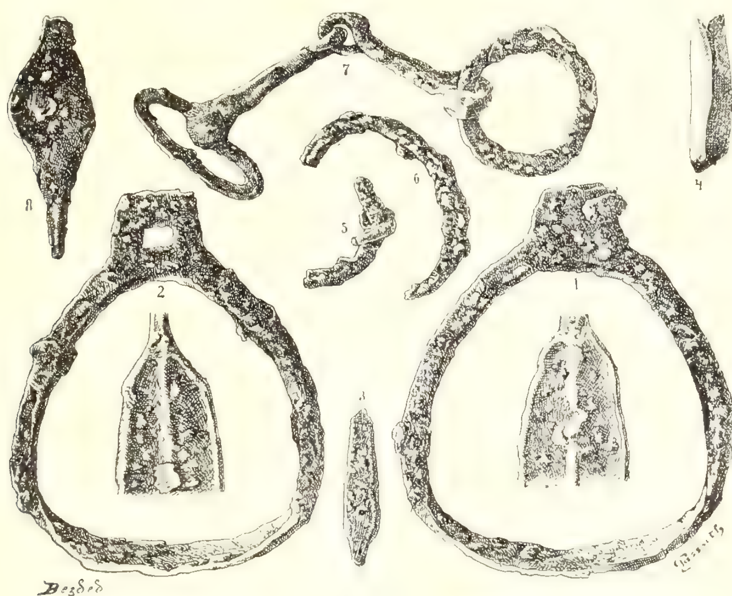
Jobb könyökén kívűl és mellette egy késtoknak töredéke, felső végén odarozsdázott szövetmaradványnyal. (1. ábra.) A csontváznak mindkét alkarja a trochanterek alá volt hajlítva. A jobb trochanter mellett vas sarlónak hegye, mely vászonba volt göngyölve, mely oda van rozsdásodva. (6. ábra.) Jobb kezénél egy alaktalan tűzkő (12. ábra) és egy hosszúkás sötét színű fenőkő. (10. ábra.) A bal kar mellett egyenes vonalban hosszú sorban vastöredékek, (a hosszúság nincs pontosan megemlítve). Valószínűleg teljesen elrozsdásodott kardnak maradéka. (5. és 14. ábra.) Ezen vas vonalnak középtáján egy kis vas csatt. A bal medenczecsont felett hét darab, — a harmadik sírban találtakhoz hasonló — hegygyel rézsút be- és felfelé irányuló nyílpenge. (7—9., 11., 13. ábra.)

A két czomb között, azoknak félmagasságában az egyik kengyel fülével rézsút a csípőízűletnek irányítva. (2. ábra.)

Lófej a bal alszár felett, a szokásos helyzetben egy nagyobb hosszúkás vas hevedercsatt (4. ábra) és e mellett a másik kengyel (1. ábra) az elsővel párhuzamosan a lónak feje alatt. A lónak törzse az emberi csontváznak lába elé volt hajlítva.

V. sír. Az eddigi egyenes sorvonalból félig kelet felé kinyomúlva, és keleti vége északkelet felé nézve. A csontváz állítólag kisebb volt az előbbieknél.

Mérések nem történtek. A két fül mellett egy-egy, az előbbiekhez hasonló, ezüst karika. (5. és 6. ábra.) Két kisebb fajta ép kengyelvas, (1. és 2. ábra) egy közép nagyságú hevedercsatt (3. ábra) és egy töredezett czigányzabola. (4. ábra.) Vidovich jegyzeteiből ki nem derűl,

VI. SÍR. $^1/_3$ n.

hogy a csontváznak, mely részein találtattak. A lófej, mint a többieknél, a bal alszár felett.

VI. sír. A 10., 9., 1., 2., 3. és 4. számú sírokkal egy vonalban, az előbbitől mintegy $1^1/_2$ méter távolságban.

A lónak feje 30—35 centiméter magasságban az embernek bal czombcsontja felett a szokásos helyzetben. A törzs párhuzamosan az emberi csontvázzal. Mindkét csontváz igen elkorhadva.

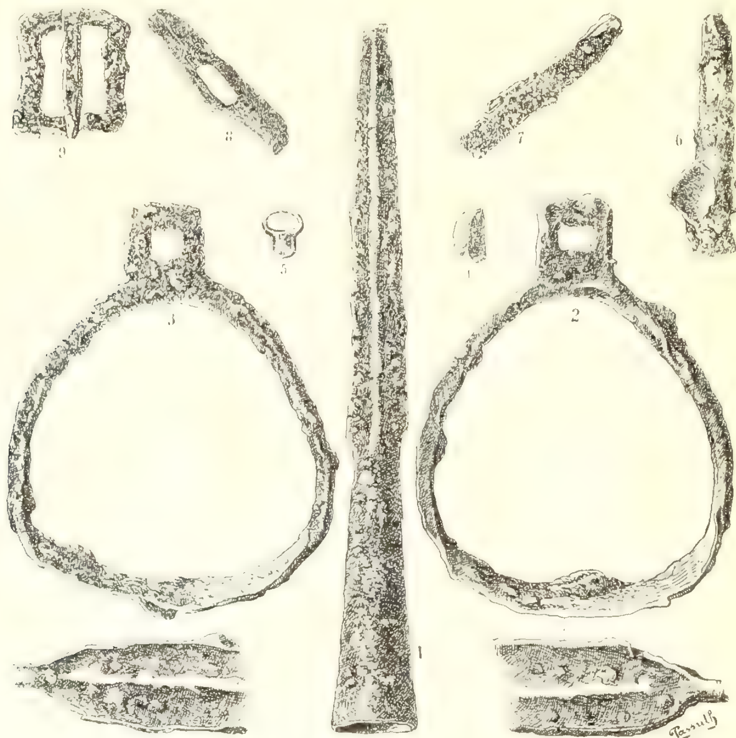
A jobb kéznél egy alaktalan kova (4. ábra), a jobb kézfejnél az előbbiekhez hasonló nyílhegy. (8. ábra.)

Ezenkívűl két kengyelvas, (1. és 2. ábra) egy czigányzabola (7. ábra), egy hevedercsatt (5. és 6. ábra), mindannyi eléggé ép állapotban. Helyzetük jelezve nincs,

VII. sír. A sorrendből kelet felé kitolva, épen mint az V-ik sír. A csontvázak igen elkorhadva.

Az emberi koponya jobb halántékán betörve, vagy a föld által benyomva. Az állkapocs mélyen leesve. Benne csak két odvas fog, a mely körülmény előrehaladott korra enged következtetni. A koponya félig balra fordúlva.

A lófej az emberi alszár felett 50 centiméternyire vízszintesen fekve, állal lefelé, koponyatető felfelé. Hossztengelye az ember koponyája felé irányítva. Első végtagjai térdben behajlítva észak felé, hátsó vég-

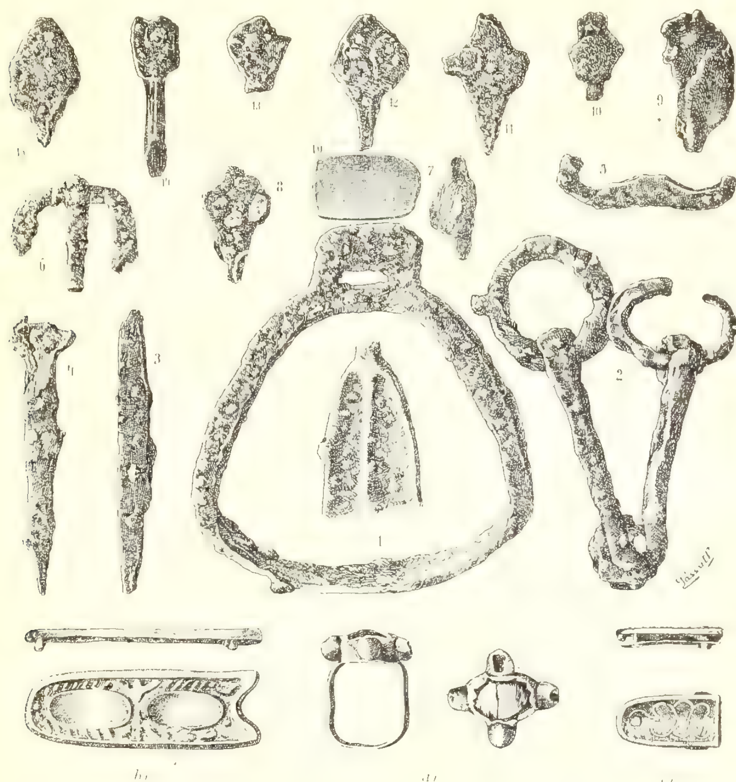
VII. SÍR. $^{1}/_{3}$ n.

tagjai egymás mellett vízszintesen fekve, délkelet felé egyenesen kinyújtóztatva. Döglött lovat alig lehetséges ilyen helyzetbe hozni.

A lófejtől északra kifelé 20 cm. távolságban két kengyel (2. és 3. ábra) talpukkal egymásnak fordúlva. Az ember fejhez közelebb eső fülével nyugotnak nézve, kissé ezen végével lefelé irányúl; a másik ettől pár cm. távolságra vízszintesen fekszik, és fülével keletnek van irányítva. A két kengyel talpa közt egy kissé magasabban egy vas hevedercsatt. (9. ábra.) A jobb kézízület mellett egy alaktalan kova. (4. ábra.) A jobb kézfej mellett kifelé a csontvázzal párhuzamos mintegy 20—30 cm. hosszú vonalban elrozsdásodott vasdarabok és egy átlyukasz-

tott lapos csontdarab (8. ábra), mely akként volt elhelyezve, hogy tőrnek lehetett ellenzője. A bal könyökízülettől kissé kifelé egy kis, sok rézzel kevert, ezüstből készült, három aklával ellátott csatt (5. ábra) peczek nélkül. A két czomb között ezekkel párhuzamosan hegyével az emberi koponya felé irányuló, vízszintesen, a czomboknál mintegy 10—12 centiméterrel magasabban fekvő, négy élű vas lándzsa. (1. ábra.) Egész hossza $27^1/_2$ cm., köpűs része 12 cm. hosszú.

VIII. sír. Az emberi koponya csaknem egészen az egyik — fülével délnek irányuló — kengyelben (1. ábra) feküdt, a másik kengyel ettől

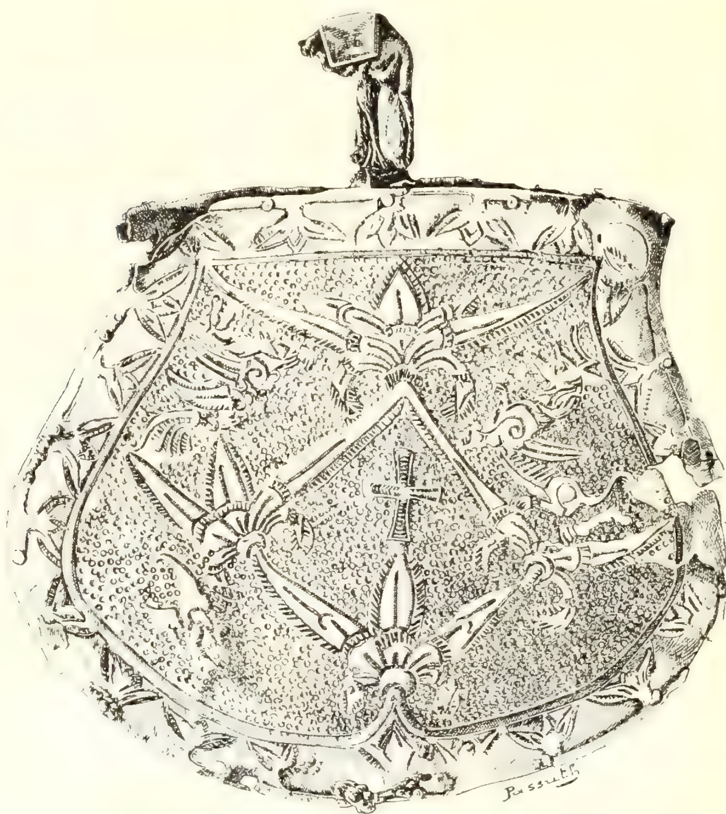
VIII. SÍR. *a—c.* $^2/_3$ n.; 1—15. SZ. $^1/_3$ n.

15 cm. távolságban nyugotra ugyan úgy elhelyezve, mellette egy heveder-csatt (6. ábra); mögött nyugotnak. Ez és a 9-ik sírban talált töredezett zabola, különbözik a többi sírokban talált zaboláktól, mert a két végén nem karika, hanem egyenes rúd volt.

A szétesett koponya balra fordúlva, állkapocs leesve, és fogakkal ellátva. A homlokon harántúl elhelyezett számos papirvékonyságú teljesen elporladt ezüst lemezke. Azt, hogy az egyes lemezkék milyen alakúak voltak, ki nem tudhattam. Valószínűleg a süveg peremének diszítéséül szolgáltak.

A bal fül mellett 8 darab, — az előbbiekhez hasonló elrozsdásodott nyílhegy (7—15. ábra) egy csomóba összeszorítva. A nyílak közül egy teljesen ép. A nyílhegyektől kelet felé 14 cm. távolságban egy harántul fekvő csiholóvas. (5. ábra.)

A jobb kéz mellett egy kis fenőkő (16. ábra) és egyik újjon egy négy szömölcsű ezüst gyűrű (9. ábra , melynek közepében egy kerülékalakú féldomború, érdes felületű, felülről tekintve szennyes barna, üvegdarab volt foglalva. A bal kar egy kissé a czomb felébe volt hajlítva.

VIII. SÍR. cca $^{2}/_{3}$ n.

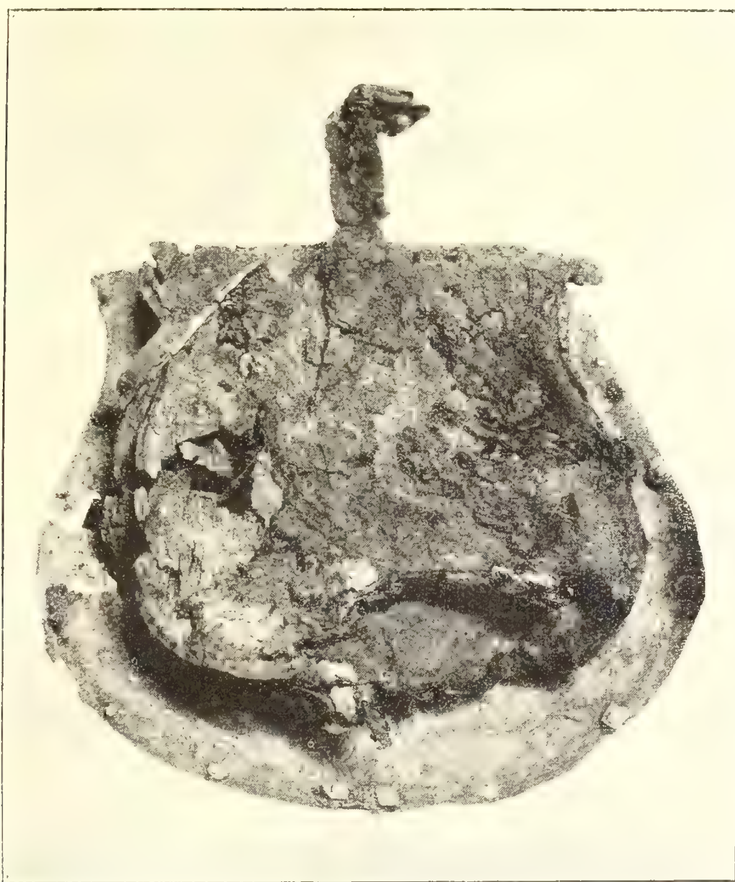
Ezen behajlított alkar alatt, közvetlen a csontváz mellett, ennek hosszával párhuzamosan egy $83^{1}/_{2}$ cm. hosszú gyöngén hajlított kard feküdt, melynek markolatát a rozsda a pengéről leválasztotta. A kardnak markolatvége majdnem hónaljáig nyúlt fel. A penge fokának közepetájáról kis vas csatt vált le.

Az alkaron egy három bőrrétegre aklázott vékony tarsoly alakú aranyozott lemez találtatott (l. ábra), mely a szolyvai, galgóczi és tarczali lemezekhez alakra, sőt diszítésre is hasonlít.

A bezdédi lemez azonban mindegyiknél érdekesebb, a mennyiben

a többieknél mindenütt ismétlődő növénydíszen kívül a bezdédin egy kereszt, és ez alatt jobbról-balról szárnyas stylizált lófejű alakkal ékeskedik, melyeknek egyike kettős kunyorgó sárkányfarkkal végződik, és homlokából könyökre hajtott szarv nyúlik ki; másika szarv nélkül van, és hátsó része madárfarkhoz hasonlít.

Keskenyebb egyenes vonalú szélének közepén egy a lemez alól kinyúló bőrnyujtványra mintegy $1\,^1/_2$ cm. négyszögű lapos rossz ezüstből

VIII. SÍR. cca $^2/_3$ n.

készült diszítés nélküli lemez van erősítve. Ezen tarsoly alakú ékes tárgy a bal alkar közepe táján feküdt, egyenes szélével, — tehát hossztengelyével — a szegycsont kardnyújtva felé irányítva, vízszintes helyzetben, ékített oldalával felfelé, a három bőrréteggel lefelé közvetlen az alkaron, melynek egy része az alsó bőrréteghez van még most is tapadva. Hossza 13, szélessége 150 centiméter.

Hogy milyen czélra szolgált, tudni nem lehet.

A szolyvai lemez, Lehoczky Tivadar állítása szerint, a homlok táján

találtatott nemez süveg darabjához erősítve. A galgóczi lemez elhelyezése nem ismeretes, a tarczali az emberi csontváznak azon részén volt, mint a bezdédin.

Ha tekintetbe veszszük, hogy a bezdédi koponya homlokán harántul vékony lemezkék voltak, valószínű, hogy azok a süveget diszítették. Ha ez igaz volna, akkor a lemeznek más rendeltetése volt, mint süveget diszíteni.

Talán a puzdrának alsó végét diszítette, csakhogy ezen feltevésnek ellene szól azon körülmény, hogy egyenes széle nem a bal fül mellett elhelyezett nyílak felé irányul.

Nyílt kérdés marad tehát, hogy tulajdonképen mire szolgált.

Ugyanis, a galgóczi lemez mellett egy érem találtatott, mely a samanidai uralkodó - családból származó Nasr-el-Achmed emir által Samarkandban Kr. u. 918/19. évben veretett, tehát mintegy 30 évvel a honfoglalás után.

A temetőt tehát ez alapon is honfoglaláskorbélinek kell tartanunk.

Ezen tarsoly alakú díszlemeznek egyenes vonalú szélétől 4 centiméternyire befelé a bélcsont felett egy hosszúkás szíjdiszítés áll.

Ugyancsak a medencze felett a díszlemez alól a testbe lefelé hatolva, egy hegyes vas nyúlt ki (4. ábra), és e mellett lejebb szintén egy tőrpengetöredéknek látszó (?) vasdarab. (3. ábra.)

A lófej 30 cm. magasan a bal alszár felé. A lónak törzse az emberi csontváz lába elé volt hajlítva. Az első lábak térdben alá és hátra felé behajlítva és északnak irányítva.

A hátulsó lábak dél felé egyenesen kinyujtva. Ezen ló is minden valószínűség szerint élve lett eltemetve.

IX. sír. Ezen sír a bezdéd-záhonyi úton találtatott 30 cm. mélységben, miután az útnak ezen partos részletéről útegyengetés czéljából már régebben sokat lehordottak.

A csontváz csak úgy feküdt, mint a többi, csakhogy az arcza bal felé volt fordítva, az alsó állkapocs pedig jobbra leesve.

Az arcz baloldalán igen vékony elporladozott lemezkék.

A bal fül mellett egy, mintegy 1 mm. vastag hengerded huzalból készült nyitott végű $3^1/_2$ gramm súlyú színarany fülbevaló karika. (B. 1. ábra.)

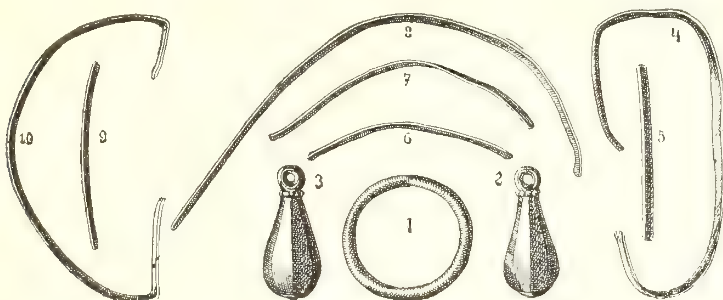
Két darab fülecskével ellátott némileg lopótökhöz hasonló alakú nyolcz élű, tömör csüngődísz (B. 2. és 3. ábra) valamiféle (talán réz és ezüst) ötvényből készült igen vastagon aranyozva. Mindkettő a szegycsont mellett a kulcscsont belső vége felett gömbbel lefelé találtatott. Súlya miatt fülbevaló nem lehetett, annál is kevésbé, mert a bal fülnél már egy arany karika került elő.

A csontváz jobb oldalán a törzs és felvégtag közt a vállnál feljebb

a kéznél lejebb érő, gyengén hajlított vonalban fekvő plajbász vastagságú rendkívűl elrozsdásodott vastöredékek, középen kifelé görbített részlet. Az ágyékcsigolyák magasságában. Aczél íjj volt, vagy íjjnak tartozéka.

A bal felkar alsó végén és mindkét alszár felső végén 2 mm. széles, 1 mm. vastag ellapított ezüst huzalból készült szorító. (B. 4—10. ábra.)

A lófej a bal alszár felett 30 cm.-nél magasabban a szokásos hely-

IX. SÍR. *B.* 2/3 n.

IX. SÍR. *A.* 1/3 n.

zetben. A lónak törzse az ember lábai elé hajlítva. A lónak mindnégy végtagja nem egymáson, de közel egymáshoz volt.

Két darab kengyelvas (A. 1—2. ábra) 20 cm. mélységben a ló feje alatt, egymás mellett vízszintesen fekve, füllel a sír középvonala felé. A kengyelek legnagyobb átmérője 137, legkisebb pedig 120 mm., belvilága 10 cm. nem voltak kerek alakúak, hanem inkább egyenes talpúak.

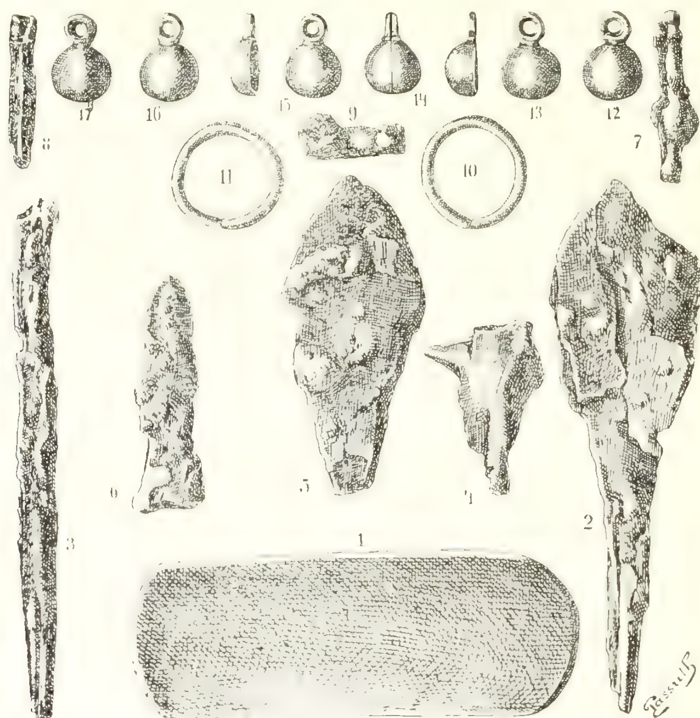
A zabola (A. 4. ábra) igen elrozsdásodva, olyan mint a VIII. sírban talált a kengyelek közelében. Hasonlított a tarczali zabolaszárhoz, melyen azonban ezüst huzalból készült diszítéseknek csekély nyomai látszottak.

X. sír. Az előbbitől északra $2^{1}/_{2}$ méter távolságra az országúton 20—30 centiméter mélységben.

Ezen sírtól északra ezelőtt 8—10 évvel egy lovas sír találtatott, mely ezen temető létezésének nyomára vezetett, és a melyben állítólag kard, buzogány és más egyéb tárgyak találtattak, de a melyek elkallódtak.

Arczczal jobbra fordúlva, álla leesve.

Mindkét fülénél egy-egy nyitott tompa végű, egy mm. vastag hengerded, mintegy 2 cm. átmérőjű, színezüstből készült fülbevaló karika. (10. és 11. ábra.)

X. SÍR. $^{2}/_{3}$ n.

A jobb oldalon a hónaljtól a térdig kissé hajlott vonalban számos irón vastagságú vastöredék (3., 7., 8. és 9. ábra), mely valószínűleg íjjnak, vagy tartozékának maradványa.

A jobb oldalon egy kard. A markolat a kissé könyökben befelé hajlított karnak kézfejénél, a karhegye a jobb váll széle felébe nyúlik. Hossza $70^{1}/_{2}$ cm., hegye letörve találtatott. Markolatának iránya nem vág össze a penge hossztengelyével, hanem egy kissé a befelé irányított él felé görbül.

A markolat vége nem volt letörve, hanem hegyesre lerozsdázva. Kiásáskor a kard és annak környéke nagy gonddal lett megfigyelve, de semmi dísz vagy egyéb tárgynak nyoma nem találtatott.

A jobb kézízület felett az alkar alsó végétől kissé kifelé 4 darab elrozsdásodott a többiekhez hasonló nyílhegy (2., 4., 5. és 6. ábra), hegyükkel a váll felé irányítva.

A mellkas bal szélén a kulcscsont külső végétől lefelé a bélcsont tarajáig egyenes vonalban egymástól egyenlő távolságban, gömb alakú, fülecskével ellátott 10 darab, két darabban öntött fél milliméter vastag falazatú pityke (12—17. ábra). A két féldarab teke egyenlítőjén van összeforrasztva. A forrasztó anyag azonban annyira elpusztult, hogy csak két pityke találtatott a kiemeléskor, melynek két része egymástól el nem volt válva. Anyaguk, úgy látszik, hogy réz kevés ezüsttel vegyítve. Három darab ugyanilyen pityke a bal alkarnak alsó vége alatt találtatott. Ezen pitykék valószínűleg gomb gyanánt voltak használva a köntös két szárnyának és a ruhaújj nyitott alsó végének összefoglalására.

A bal könyökízület felett egy 85 mm. hosszú és 36 mm. széles lapos fenőkő. (1. ábra.)

Ezen sírban sem ló, sem zabola, kengyel, vagy csatt nem találtatott, tehát gyalog harczos lehetett.

XI. sír. Ezen csontváznak csak elporladt koponyája és észak felé kinyujtott bal karja volt meg. A csontváz egyéb részének vagy lónak maradványa felismerhető nem volt. A sír 120 cm. mély volt, míg a többiek körülbelől 150 cm.-nyire voltak a földnek felszíne alatt. A megmaradt kéz tájékán elrozsdásodott vasdarabkák voltak, valószínűleg kés vagy tőrnek maradványai. A bal fülnél egy rézből, vagy rossz ezüstből készült 23 mm. átmérőjű karika, a mely abban különbözött a többi csontváz füle mellett talált karikáktól, hogy míg a többieknek mindkét vége tompa, ennek egyik vége hegyes volt. Ezen alkalmasint szolga, vagy legalább is nem harczosnak sírjában egyéb lelet nem volt.

XII. sír. Az előbbiektől a rendes egy vagy másfél méter távolságban párhuzamosan feküdt, gyöngyökkel, de lócsontváz, annak tartozékai és fegyver nélkül. Ezen körülményből női csontvázra következtetek. Annyira el volt korhadva, hogy az alsó végtagok már felismerhetők nem voltak.

A gyöngyök nem sűrűn egymás mellé vannak sorakozva, hanem egymástól gyakran több centiméternyire voltak; a mely körülményből azt lehet következtetni, hogy a zsinórra görcsök voltak kötve, melyek a gyöngyöknek egymáshoz való sorakozását gátolták.

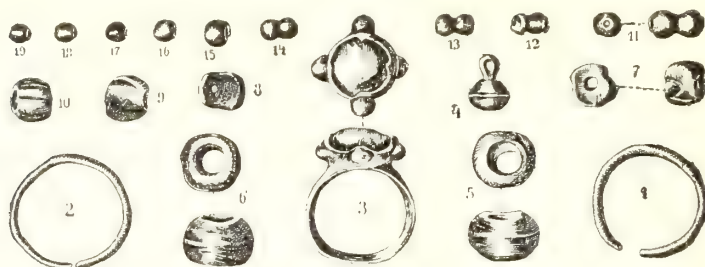
Az ezen sírban talált gyöngyök egyenes vonalban vonultak le a mellkas bal oldalán, tehát a zsinórnak két vége, melyre fűzve voltak, összekötve nem lévén, nyakba vetve nem volt.

Ezen sírban összesen 16 gyöngy találtatott (5—19. ábra) az emlí-

tett elhelyezésben. Még pedig kettős üveggyöngy aranyosnak látszó béléssel. (13. és 14. ábra.) Két darab egyes ugyanolyan. Három darab egyes fekete, vagy talán sötétkék színű. Egy darab laposas karneolból. (8. ábra.) Egy darab sötétkék síma felületű paszta. Egyik lyukának egyik végén vörösbarna színű; hasán fehér sáv vonúl körűl. (5. ábra.) Egy darab ugyanilyen; csakhogy a felső veres lyukszegélyzet hiányzik. (5. ábra.) Egy darab fekete, hasán sárga sáv fut körűl. (7. ábra.) Három darab (9. és 10. ábra) otrombán négyszögű gerizdes sárgásfehér paszta, itt-ott kékes zománcz árnyalattal. Ezeken kívűl a gyöngyök sorjában egy kis bronz pityke. (4. ábra.)

A két fülnél nyitott végű $1\frac{1}{2}$ mm. vastag hengerded huzalból készült jó ezüst karika. (1. és 2. ábra.)

A jobb kéz mellett kifelé egy sarló (?) töredéke.

XII. SÍR. $^2/_3$ n.

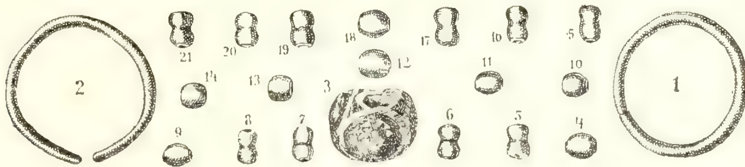
A jobb kéz egyik újján a VIII. sírban találthoz hasonló gyűrű. (3. ábra.) Annak is négy szemölcse van, csakhogy annak tömör, ennek pedig üreges. Az üregek kettejében az üveg megvan, kettőből azonban már az eltemetéskor hiányzott. A gyűrűnek közepén lévő foglalvány ketté repedt, és a foglalóból könnyen kieső darab szennyes feketebarna színűnek látszik; de ha áttetsző világításban nézzük, zaphir színű, pedig csak üveg.

A bal medencze felett egy elrozsdásodott vasdarab találtatott; a mi csatt lehetett.

XIII. sír. Az előbbi sírtól délre egy méternyi távolságban, és ezzel párhuzamosan, de valamivel ferdébben. A csontváznak alsó végtagjai teljesen el voltak korhadva, úgy hogy annak nyomai sem látszottak. A koponya jobbra dőlve; állkapocs leesve. Álla alatt nagy gyöngy (3. ábra) sötétkék pasztából. Három nagy fehér kerek sávval oldalán. A három mezőben, melyet ezen fehér körök határolnak, egy a kerek mező központján levő nagyobb zöld pettyet váltakozó *veres fehér zöld* küllőszerűleg elhelyezett vonalak körítik.

Ezen nagy gyöngy magánosan volt az áll alatt a nyakcsigolyák előtt, tehát nyak ékűl szolgált, és nem volt azon két zsinór egyikére

fűzve, melynek egyik a bal, a másik pedig a jobb felkar felett egyenes vonalban vonult lefelé a könyök tájékáig. A bal felkaron 10, a bal alkaron 8 kisebb gyöngy volt (4—21. ábra) egymástól egyenlő távolságban elhelyezve. Minden gyöngy alatt görcsöknek kellett a zsinóron kötve lenni, melyek a gyöngyöket egymástól egyenlő távolságban tartották. Harántúl gyöngyök nem találtattak, tehát a zsinórnak végei összekötve nem lehettek. 6 darab kettős sárgás fehér színű átlátszó üveggyöngy. (15—21. ábra.) 6 darab hasonló egyes. (9—14. ábra.) 4 darab kettős nem átlátszó kék színű paszta gyöngy. (5—8. ábra.) 2 darab valamivel nagyobb hasonló pasztából készült gyöngy. (4. és 9. ábra.)

XIII. SÍR. 2/3 n.

Mindkét fülénél egy-egy nyitott tompa végű 27 mm. átmérőjű 2 mm. vastag hengerded ezüst huzalból készült karika. (1. és 2. ábra.) Itt egyéb tárgy nem találtatott. Valószínűleg nőnek sírja volt.

XIV. sír. Ezen sír is egy kissé keletre tolva, lábbal valamivel észak felé fordúlva feküdt. Megásásánál jelen voltam.

A csontváz igen el volt korhadva, úgy hogy ennek legtöbb része a földnek a csontváz egyes megfelelő helyein észlelt elszénesedéséből volt csak felismerhető. Valószínű, hogy egy ifjú nőnek csontváza volt, mert a csípőízűlet vápája, (acetabulum coxæ) csak 40 cm. távolságban volt a válltól, míg például nálam ezen távolság 60 cm.-nyinél is több. Az ép fogaknak gyökerei teljes számban megvoltak ugyan, de csakis a legkülső rétege, az is csak hártya vékonyságú, és a leggyöngébb érintésre is szétmállottak; míg a fogak koronája eléggé ellenállók maradtak. A XIII. és XV. sírban a gyökerek is szilárdak voltak a talajnak egyenlő volta mellett is. Lónak maradványa felismerhető nem volt.

A nyakcsigolyák alatt egy sötétkék anyagú pasztagyöngy, oldalán három fehér körsávval. Minden körnek közepén három mm. átmérőjű barnavörös szigettel.

A fogsoroktól jobbra közvetlen mellettük egy kettétört pasztagyöngy, körül három fehér körsávval diszítve.

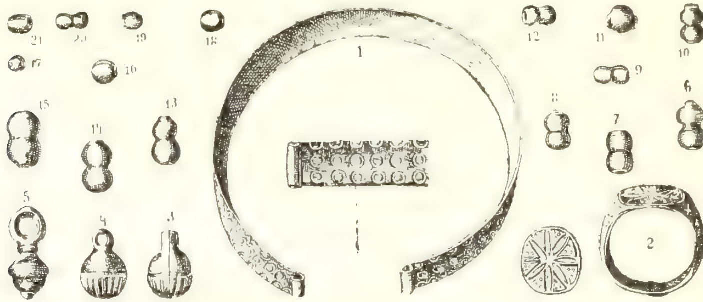
A fogsortól jobbra, kissé felette egy horog alakú színezüst hengerded huzalból készült, — valószínűleg fülbevaló karikának töredéke. A törésfelület kiemeléskor hófehér volt, de a napon mihamar meg-

feketedett, bizonyságául annak, hogy az ezüst chlorezüstté változott, mint azt a geszterédi sírokban talált ezüst tárgyaknál is tapasztaltam.

A fogsor melletti kettétört gyöngytől lefelé 45 mm.-nyire egy sárgásbarna pasztagyöngy. (16. ábra.)

A bal felkaron 12 cm. egyenes vonalon három darab vastöredék (talán kis késnek maradványa).

A bal kar felső végén egy 11 mm. széles, és 1 mm. vastag rossz ezüstből készült, 66 mm. átmérőjű nyitott végű és lapjára csiga alakulag kunkorodva végződő karperecz (1. ábra), melynek lapján három sorban sűrűn egymás mellett 2 mm. átmérőjű karikák vannak ugyanegy szerszámmal beleverve. Ezen karperecznek egyik vége már a kiemeléskor 35 mm. hosszúságban le volt törve.

XIV. SÍR. $^2/_3$ n.

Ezen karperecztől lefelé 26 mm. távolságban az alkar külső szélén egy gömbös vastöredék, gömbjével lefelé irányulva.

Ugyancsak a jobb alkaron, annak belső oldalán rézből vagy rossz ezüstből készült csüngő, gömbjével a csontváz közép hosszvonala felé irányítva. (5. ábra.)

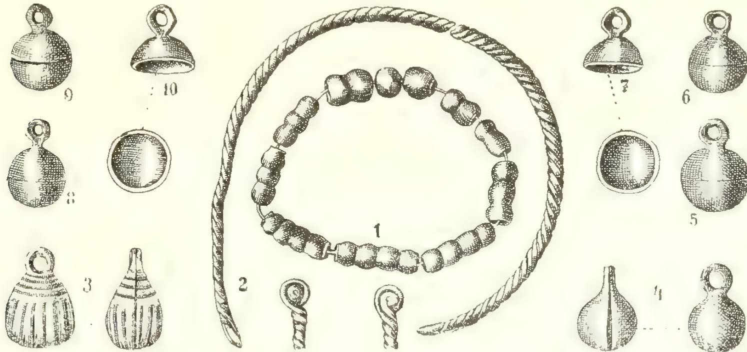
A jobb kéz egyik újján egy rossz ezüstből készült zöldrozsdás gyűrű bevésett 8 küllőszerűleg elhelyezett diszítéssel. (2. ábra.)

A bal alkar külső szélén kifelé irányulva egy nyelv alakú hártya vékonyságú porlékony zöld ércz lemezre, egy kis réz, vagy igen rossz ezüstből készült két darabból öntött pityke. (3. és 4. ábra.)

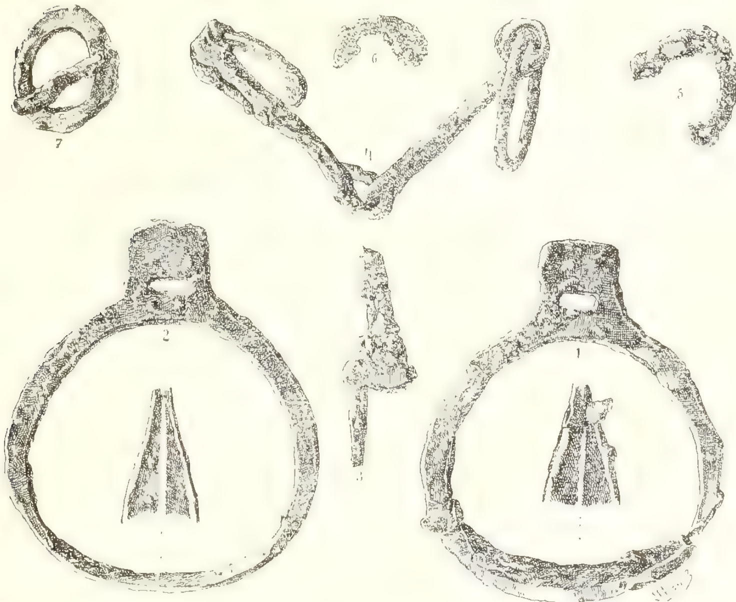
XV. sír. Az előbbitől délre mintegy másfél méternyire. Úgy az emberi, valamint lócsontváznak különösen alsóbb részei igen el vannak korhadva, úgy hogy azok sok helyen fel nem ismerhetők. Az ember levágott bal kézzel volt eltemetve, mert míg a bal kar a rendes kinyujtóztatott fekvésben volt a törzs mellett és azzal párhuzamosan, a kézfej tenyérrel felfelé a vállra volt elhelyezve. A csontváz hossza a fejtetőtől a bokaízületig (a lábak már teljesen megsemmisültek) 153 cm. Az összetört és összenyomott koponya haránt átmérője a két falcsont

dudornak megfelelőleg 175 mm. Az orr tövétől a tarkócsont legkiállóbb pontjáig 145 mm.

A csontváznak jobb felkarja felett, és ezzel egy vonalban egymástól körülbelől egyforma pár cm.-nyi távolságban kis borsó nagyságú gyöngyök (1. ábra), a könyöktől váll felé irányuló sorrendben, 1 darab egyes fehér, 1 egyes fehér, 1 kettős sárga, 1 egyes fehér, 1 kettős

XV. SÍR. *B.* 2/3 n.

XV. SÍR. *A.* 1/3 n.

sárga, 1 egyes sötétszínű, egy ezüstös fényű, egy kettős aranyfényű, egyes ezüstös fényű, egy barna, egy darab kettős színű. A nyakszirt alatt két kettős. A bal állkapocs mellett egy kettős, ez alatt egy egyes fehér. A lónak feje mellett is találtatott egy kettős üveggyöngy. Összesen 8 kettős, és hét darab egyes gyöngy.

A szegycsonton egyenes sorban egymástól 6 cm. távolságban,

valamint ezen sortól párhuzamosan a jobb csecsvonalban négy-négy rosz ezüstből készült, két fél darabból öntött és lazán összeforrasztott pityke (B. 3—10. ábra), az alsó pár nem az æquatoron, hanem hosszában volt összeillesztve. A három felső pár egyforma és síma volt. Az alsó pár valamivel nagyobb és a füllel átellenes végük gerizdelve volt. Egyiken 17 gerizd (B. 3. ábra), a másik kisebbiken kevesebb volt.

A teljesen elkorhadt alszár felső végén egy sodrott hengerded ezüst (?) huzalból készült nyitott ellapított lyukas végű karika (2. ábra), mely már a kiemeléskor ketté volt törve.

A lónak feje az alszár vagy inkább a térdízület felett ennél 30 cm.-rel magasabban, az ember koponya felé tekintve. Nemcsak a szivacsosabb csontok, de a szárcsontok is úgy el voltak korhadva, hogy azokat csak itt-ott lehetett kiemelni. Azt azonban fel lehetett ismerni, hogy az első végtagok egymás mellett összehajlítva ég felé, a hátulsó végtagok pedig szintén egymás mellett észak felé voltak irányítva; és a lónak gerinczoszlopa mintegy 230 foknyira volt jobbra csavarítva.

A czigányzabola (A. 4. ábra) a ló első lábánál; a két kengyel (A. 1—2. ábra) egymás mellett ettől délre 40, illetve 50 cm. távolságban feküdt, talpukkal ferdén lefelé.

A hengerded vasból készült hevedercsatt nem 4 szögletű, hanem kerek. (A. 7. ábra.)

XVI. sír. Az előbbitől mintegy öt méter távolságra fekvő sír alighanem nőé volt. A jobb kara medencze felé volt hajlítva, a bal alkar pedig könyökben meghajtva fel és kifelé volt irányítva. A test közepe táján többrétegű vastag kelmedarab feküdt, kívűl és közben az alsó rétegen kerek pitykékkel. Ábráink (A. 1—3.) néhány darabkát mutatnak. Jobb keze táján gyűrűt (B. 2. ábra) lelt rossz ezüstből (?) azonkívűl szerte feküdtek még egy határozatlan bronz tárgy (B. 1. ábra) csüngős pitykék (3. és 4. ábra), egyéb korongos pitykék (5., 6., 13—18. ábra) többször az alján még bőr (?) foszlányok látszanak; gömbös csüngők (8—12. ábra) egyiken (12) hármasával rakott gömböcsök, fülönfüggő töredéke (?) hosszúkás kúpidomú pléhből, külsején csoportosan rakott gömböcsökkel. A legtöbb ékszer rossz ezüstből való.

XVII. sír. Ezen sír ásatásánál jelen voltam. A 3-ik és 4-ik sírközének irányában, de mintegy egy méternyire kelet felé előre tolva feküdt. A csontvaz, mint a többi, fejjel nyugotnak, lábbal keletnek kinyujtóztatott hanyatt fekvő helyzetben, 130 cm. mélységben.

A jobb czombcsontnak fejecse és nyaka vagy már a temetéskor, vagy később a föld súlyának nyomása folytán le volt törve, és az ízület vápától egészen ellenkező irányban kifelé fordítva. Ezen ízület a fejtetőtől 70 cm. távolságra esik. A csontváz hossza a fejtetőtől a bokaízületig 166 cm.

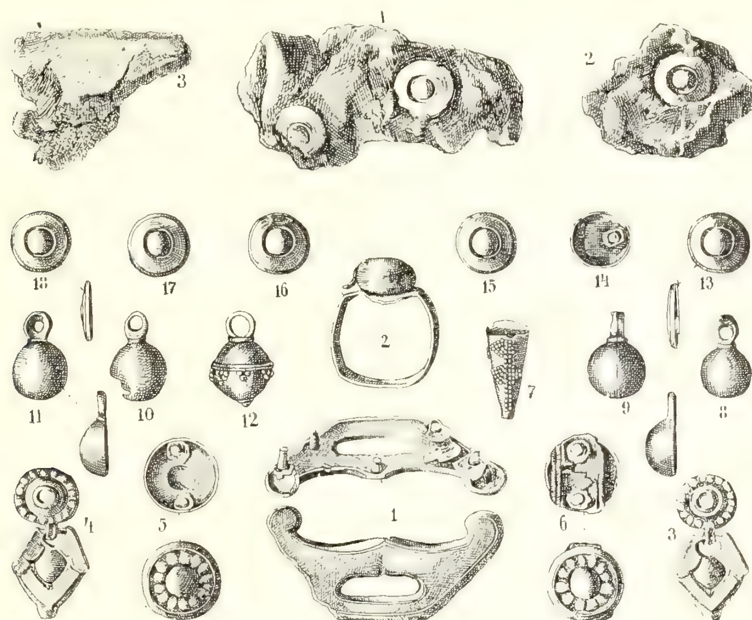
A lónak koponyája a bal czomb felett 55 cm.-re volt elhelyezve orrával az emberi koponya felé irányítva.

A lónak többi csontrészei összezsugorított végtagokkal az emberi csontvázzal párhuzamosan vonult kelet felé. 25 cm.-rel a lófejnek színtája alatt, és 30 cm.-rel magasabban, mint az emberi csontváz.

Ezen csontváz mellett csak négy tárgy találtatott.

Egy hevedercsatt a két alszár között.

Egy czigányzabola, melynek egyik karikájába a csontváz nagy lábújjának elkorhadt végpercze belenyúlt. A zabola karikájának másika pedig feljebb vízszintesen feküdt. Csuklóban a zabola össze van hajtva, és az elrozsdásodás miatt ki nem egyenesíthető.

XVI. SÍR. 2/3 n.

Mindkét láb végénél egy-egy kengyelvas.

A jobb kengyel talpával keletnek; a bal pedig északnyugotnak vízszintesen feküdt.

Ásatások ezen sírsortól több irányban történtek minden eredmény nélkül; tehát ezen temetőt kimerítettnek lehet tekinteni.

A 8-ik sírban talált díszlemez kétségtelenné teszi azt, hogy a temető a honfoglalás után pár évtizeddel népesült be és tekintve a sírok csekély számát, a telepnek vagy kevés lakosa volt, vagy pedig nem sokáig laktak azon helyen. A 17 egyén közül 11 lóval, hat pedig anélkül volt eltemetve. Kardja két lovasnak és egy gyalognak volt; az egyik lovasé ízzé-porrá vált a rozsdától. Kengyel mind a 11 sírban találtatott, kettőben egy-egy, kilenczben 2—2. Zabola részint épen,

részint széttöredezve, de igen elrozsdázva, a 4-ik lovas sír kivételével mindegyikben. A 8-ik és 9-ik sírban a zabolák végeire nem karika, hanem rúd volt alkalmazva, hasonló ahhoz, mely tarczali honfoglaláskori sírban találtatott.

Levél alakú nyílhegy három lovas, és egy nem lovas sírban találtatott, a 3-ikban hat darab a medencze bal oldalán, a 4-ik sírban hét darab ugyanazon tájon; a 6-ikban egy a bal kéz mellett, a 8-ik sírban, melyben a díszlemez is találtatott, 8 darab egy csomóban a bal fül mellett. A nem lovas, de a kivont kardot jobb kezében tartott csontváznak ezen mellett négy darab; összesen 26 darab. Lándzsa, még pedig négy élű, csak egy fordult elő a 7-ik sírban a czombok között hegyével felfelé. Hogy a 3., 4., 9. és 10. számú sírokban a csontvázak mellett hosszában elvonuló egy sorban és gyengén ívben hajlott vasrozsda, vagy rozsdás vastöredékek a nyíl tokjához tartoztak, nem érzem magamat hivatottnak eldönteni. Kettő bal oldalon, kettő jobb oldalon volt.

Úgy látszik, hogy a fegyverek igen becses tárgyak lehettek, és sajnálták azokat a hullával együtt az enyészetnek átadni, míg zabola csak egy lovas sírból, kengyel pedig egyből sem hiányzott. Hevedercsatt a 4., 5., 6., 7., 8. és 17. számú sírban fordúlt elő.

Gyöngyök csak egy lovas 2-ik és négy más sírban (12., 13., 14. és 15-ikben) találtattak, mindenütt fegyvernyomok nélkül, a mely körülményből azt következtetem, hogy ezek nők csontvázai voltak.

A gyöngyök értékes tárgyak lehettek azon időben. Ugyanis nem voltak összekötött zsinórra fűzve, hanem nyakba vetve a törzs mellett egyenes vonalban találtattak, még pedig mindig több cm.-nyi egyenlő távolságban egymástól; a miből azt következtetem, hogy minden gyöngy alatt egy görcs volt kötve a zsinórra, a mely azokat a kivánt helyzetből elmozdulni nem engedte. Ha kevés értékkel bírtak volna, sűrűbben lettek volna egymás mellé sorakoztatva, mint azt népvándorláskori csontvázaknál magam is tapasztaltam. Fülbevaló karika 9 sírban találtatott, a 2., 4., 5., 9., 10., 11., 12., 13. és 16. számúakban. Ezek közűl csak a 4-ik számúban találtatott fegyver, t. i. hét darab nyílhegy és porrá rozsdásodott (valószínűleg, de nem biztosan) kard és a 9-iknél íjjnak valószínű nyomai. A fülbevalónak viselése általános nem lehetett, mert hiszen akkor mindegyiknek lett volna. Úgy látszik, hogy a magyar nők fülbevalót viseltek, a férfiak pedig nem, vagy csak kivételképen.

Fülönfüggők viselése épen olyan általános lehetett azon korban, mint ma. Európa művelt államaiban, Német- és Olaszországban férfiak is hordanak fülbevalót.

A 2., 4. és 8. számú sírban talált koponyákon harántul elhelyezett papir vékonyságú elporlott érczlemezkék voltak sűrűn egymás mellett elhelyezve. A 4-ik számú sírból ép darabok is kerültek elő, t. i. különő-

álló háromszögű és három lyukkal ellátott lemezkék, a melyek össze nem tartottak, hanem valamely szövet vagy nemezre lehettek felvarrva. Ezek, nézetem szerint, a süvegnek szélére voltak varrva. Mind a három esetben lovas sírban találtattak.

Gyűrű egy lovas, kettő pedig nem lovas sírban találtatott, mindig a jobb kéznek közelebb meg nem határozott újján. Kettőbe domború tojásdad üveg volt foglalva, és körületén négy szümölcscsel ellátva, egy pedig küllő alakúlag elhelyezett bevésésekkel volt diszítve.

Pitykék, a milyenek köznépünk által a mai napig is használtakhoz hasonlítanak négy sírban fordultak elő. Szíjdiszítések is ugyanannyiban. Ezeknek elhelyezéséből bizton lehet állítani, hogy azok nem a lónak, hanem az emberek ruháinak tartozékait képezték.

A pitykék köntös összegombolására használtattak. A 10. számú sírban a mellkas bal oldalán tiz darab vonult lefelé. A kézízület alatt talált 3 pityke pedig arra vall, hogy szűk újjú ruhát hordottak. A 15. sírban két sorban volt a 4—4 pityke elhelyezve. Egyik sor a szegycsont középvonala felett, a másik sor pedig ezzel párhuzamosan a jobb csecsvonalban, tehát a pitykék itt is gombolásra használtattak.

A szíjdiszítések azzal árulják el magukat, hogy azoknak fülei, vagy lyukai nincsenek, hanem aklával vannak ellátva, és a megerősítendő diszítésnek ellenlapján ellapított végű szegecskék állanak ki. Miután pedig valamennyi ilyen tárgy csakis az emberi csontvázon találtatott, ruhadiszítésnél egyebek nem lehettek.

Ezen feltevésemet igazolni látszik a 3-ik sírlelet, a hol a czomb fele hosszában, felette és alatta, egymásnak megfelelő haránt vonalban, valamint mindkét kézízület felett az alkarnak alsó vége alatt ilyenféle diszítések fordultak elő; a mi kétségtelenül azt bizonyítja, hogy őseink vagy bőrköntöst, vagy olyan térden felől érő ruházatot viseltek, mely bőrrel volt szegélyezve; mert szövetre valamint ma, úgy hajdan sem aklázhattak, hanem csak varrtak diszítéseket.

Szíjdiszítések az 1., 2., 3., 8. és 16. számú, pitykék pedig a 10., 14., 15. és 16. számú sírokban találtattak.

A 17 sír közűl csak háromban találtatott kar- és alszárperecz. A 9. számú sírban a bal könyök felett és a két térd alatt. Ez vagyonosabb volt a többinél, mert csupán ennek volt színaranyból készült fülbevaló karikája, és igen vastagon aranyozott két csüngő dísze a kulcs- és szegycsont határán.

A 14. könyöke alatt lapos szalagszerű lemezből; a 15. számú csontváza pedig térde alatt sodrott ezüst huzalból készült karika volt.

Az eféle pereczekből következtetést vonni alig lehet, mert a 9. számú lovas, de fegyvernélküli volt; azonban gyűrű, pityke, gyöngyökkel ellátva, tehát a 17 közül a jobb móduak egyike.

A 4. és 12. sírban talált — az előbbiben kétségtelenül, másikban kétséges sarlótöredék azt bizonyítja, hogy Bezdédnek azon időkorbeli lakói földmíveléssel is foglalkoztak, még pedig becsben tartották, mert a szövet, melybe a sarló begöngyölve volt, most is egészen tisztán felismerhető. Fenőkője és kovája is volt.

Koponyaméretek, melyek következtetést engedtek volna tenni a fajra, nem történtek, részint azért mert a koponyák vagy elkorhadva, vagy a föld súlya által annyira szét- vagy összenyomva voltak, hogy pontos mérések lehetetlenek voltak, részint pedig azért, mert csak három sírnál volt orvos, de hangsúlyozom, hogy nem antropologus, kinek szakismeretébe bele lehetne nyugodni.

Azt hiszem, hogy a népvándorlás hömpölyében sem jött olyan törzs, melybe már előbb másféle faj nem vegyült volna.

Azon sírban talált három ki nem emelhető koponya, melyet én láttam, hosszúfejű egyenes arczélűnek látszott lenni.

Nyiregyháza, 1896 november 3-án. *Dr. Jósa András.*

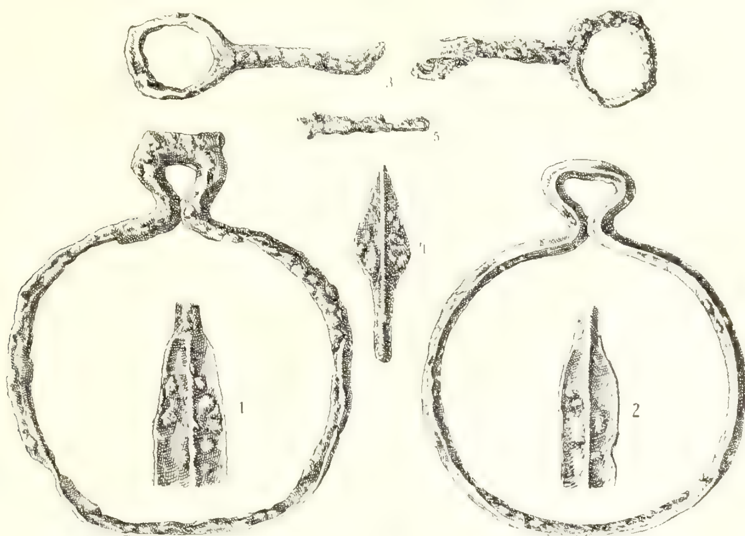
ÁRTÁNDI SÍRLELET.

Nagyváradi lapokból értesültem, hogy Artándon Platthy Miklós úr birtokán Árpádkori régiségeket találtak és hogy a napfényre került régiségeket a tulajdonos nagylelkűleg a biharmegyei múzeumnak ajándékozta. Vártam tehát, míg e híresztelések valósulnak. Addig is azonban érdekelt a hely, hol a kérdéses régiségek napfényre kerültek; mert a hely is nyújt néha felvilágosítást a talált régiségek korára nézve.

Kellemesen lepett meg tehát, midőn Platthy Miklós úr szivélyesen felszólított, hogy a talált régiségeket a helyszinén megtekintsem és a múzeum birtokába vegyem. Természetes, hogy örömmel kaptam az alkalmon és szept. 17-én Ártándra rándultam.

Első kivánságom vala megtekinteni a lelhelyet; kimentem tehát oda, a háziúr és Eötvös jegyző társaságában. Haladtunk a kastélytól délnyugoti irányban mintegy félkilométernyit, — midőn a lelhelyhez értünk. Mindenfelé beláthatatlan síkság, csak velünk szemben távoli dombok csúcsai láthatók. A messzeterjedő rónaság a lelhelyen kissé hullámzatos és minden irányból összefutó emelkedést mutat. Ezen körülmény azon benyomást tette reám, hogy itt hajdan kunhalom magaslott, melyet azonban az évek hosszú során használt eke lassanként a sík földdel egyenlővé tett. Maga a lelhely valami 4—5 méternyi területű gödröt mutat valamivel több 2 méternyi mélységgel, melynek felső rétege termő feketeföld; ezt követi hasonlóképen csaknem méternyi vastagságban kemény sárga agyag és ez alól terül a finom, számtalan

csillogó porszemmel vegyített száraz homok. Ezen finom homok közt találták egy lónak fenmaradt csontmaradványait, nevezetesen a fogcsontokat, patákat stb. A lócsontokkal együtt embercsontok is kerültek a felszínre, nevezetesen: koponya, szárcsontok, bordák töredékei stb. Világos tehát, hogy itten egy ember és egy ló porladozó maradványai voltak eltemetve. Jól szemügyre vettem a csontokat. A koponya felső része egészen ép és határozottan szép formájú, noha arczcsontjai kissé kiállók, a rövid homlok kissé hátranyomott. Az áll egészen hiányzik. Az ép és jól fentartott fogsor mutatja, hogy tulajdonosa még fiatal ember volt. A napfényre került csontmaradványok aránylag mélyen voltak a földben és finom száraz homokkal voltak körülvéve. Mindkét

ÁRTÁNDI SÍRLELET. cca $^1/_3$ n.

körülmény a lelet fenmaradásához sokat tett. De aligha volt az egész lelet száraz homokkal burkolva, hanem némely része a felsőbb rétegben lehetett elhelyezve, a hol gyorsan pusztulásnak indult. Legalább így magyarázom, hogy míg az emberszárcsontok csaknem épen fenmaradtak, azalatt a sokkal nagyobb ellenállási képességgel biró lólábcsontok csak apró töredékekben maradtak fenn. Az ember aránylag nagyon hamar porlik el a földben. Temetők bizonysága szerint 40—50 év leforgásával alig marad több a csontvázból, mint koponya és némely keményebb szövetű csontdarabok; de azok azután fenmaradnak hosszú századokon keresztül, különösen ha a levegőtől és a víztől eléggé óva vannak. Pogánykori sírokban gyakran egészen ép koponyákat találunk. Bronz eszközökkel vegyesen ép lócsontokra akadunk, míg az emberi koponya már erősen bomlik.

Az a körülmény, hogy itten a lócsontokat az ember földi marad-

ványaival vegyest találjuk, azon feltevésre vezet bennünket, hogy itten a lovast lovával együtt temették el.

A csontokon kívül ez alkalommal egyéb tárgyak is kerültek a felszinre és pedig vegyest arany-, vas-, bronz- és csontdarabok.

E mellékleteknek a kunágotai és szentendrei VI—VII. századi sírleletekben előfordúlt némely tárgyakkal való megegyezése alapján az ártándi leletet a népvándorlás korszakába helyezem és a jelzett századokbban szereplő avaroknak tulajdonítom. És most lássuk a napfényre került tárgyakat:

Első sorban említendő a két kengyelvas (1. és 2. ábra), magasságuk mintegy 13 cm., átmérőjük 10·4 cm. Hasonlók voltak a szentendrei leletben (Hampel, a régibb középkor emlékei I. kötet, LIV. t. 3. szám.).

Zabla (3. ábra), hossza 17 cm.

Nyílhegy, háromélű és más nyílhegy szára (4. és 5. ábra). Hasonlók voltak a nemesvölgyi és kassai sírleletekben. (A rég. K. I. köt., CXL., 3. és CXXXVI., 9.)

Csontlemezek (6—9. ábra). A legkisebb 4·8 cm.; azután van 7·6, 14·2 és 17·2 cm.-es töredék; a legnagyobb darabok hossza 20·6 és 23·5 cm.

Ezüstlemez két töredéke, egész hosszuk 11 cm., legnagyobb szélességük 2 cm. (10. és 11. ábra).

Csontpálcza, két vége táján átlyukasztott (12. ábra).

Keresztalakú díszítmény bronzlemezből, külsejét aranylemez borítja, 4 db. (13—16 db.). Hosszuk 3·5 cm., szélességük 3 cm, rojthoz hasonló széle 5 mm. Hasonlók voltak Kunágotán (R. K. em. I. k., LI. t., 1. és 2. sz.) és Madarason (u. o. CXLV., 3.).

Szíj végéről való díszítmények bronzpléhből aranykéreggel, 2 egész s egy csonka példány (17—19. ábra).

Rozettás gombok aranykérgű bronzlemezből, 16 db. (20—31. ábra).

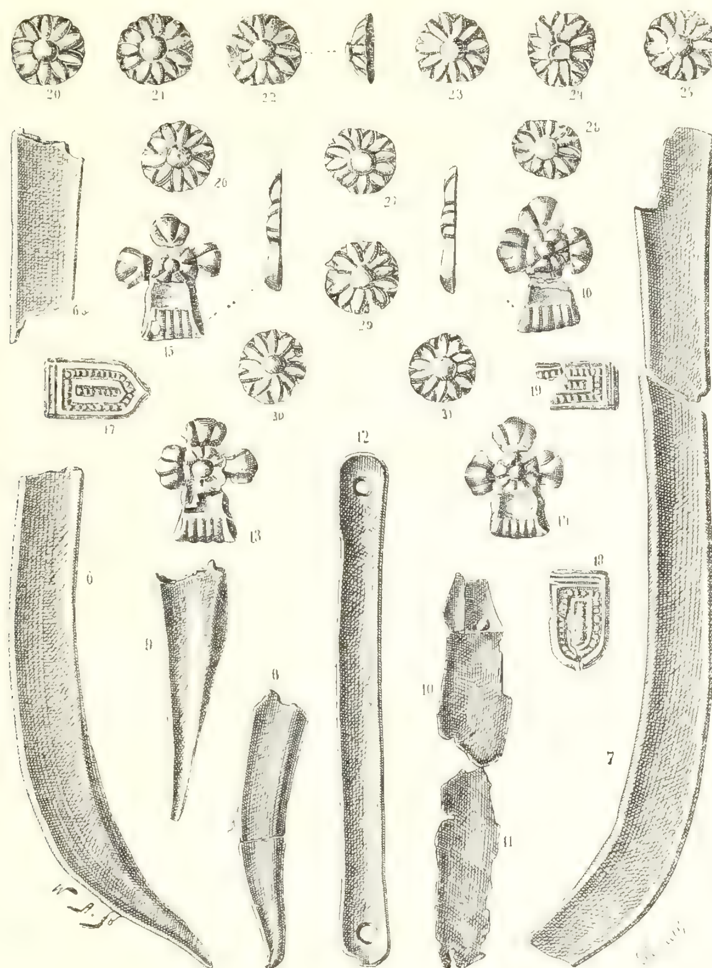
Vannak még apró sodronyfülek a gombok belső lapjáról.

A csontdarabok formájuk után itélve a nyereg keményebb részét képezték. A hüvely bőrrel vagy egyéb szövettel volt fedve. Ennek nyoma az egyik szeglyukon most is látható, de a kardnak semmi nyoma. Azonkívül több apró rézdarabocska és kis rézsodronyka.

A ki szerény czikkemet figyelemmel olvasta, bizonynyal feltűnt előtte, hogy míg a ló szerszámai és díszítései jobbadán fenmaradtak, azalatt a lovasé jobbadán elpusztultak. Ennek oka leet, hogy a sírt nem mi fedeztük fel először, hanem annak tetszetősebb rejtelmeit már réges-régen kifosztották, vagy a lovas felszerelései valahogyan a fentebbi (agyag) rétegeibe keveredvén korán elpusztultak. Bárminként álljon a dolog, mi mindenesetre köszönettel és hálával tartozunk Platthy

Miklós úrnak, ki az egész igen becses leletet a biharmegyei múzeumnak ajándékozván, azt közkincsévé tette.

Végül véleményem az, hogy a hol ezek a kincsek voltak, ott még egyéb is lesz. Egy kis bővebb kutatás bizonyosan elkelne. Erre volna hivatva a biharmegyei és Nagyvárad városi régészeti és történelmi

ÁRTÁNDI SÍRLELET. $^1/_2$ n.

egyesület, vagy ha az mai viszonyai közt nem teheti, akkor a nemzeti múzeum.

Múlt évben ugyanazon helytől 3—4 lépésnyi távolságban és ugyanazon mélységben hasonló rétegek közt csontvázra bukkantak, melynek közelében egy urnát találtak. Az urna durva kézi készítmény, anyaga kemény agyag, felső része ásás alkalmából eltörött. Az urna felső kerülete 44 cm., alsó kerülete 30 cm., a fenék átmérője 8·5 cm.,

mélysége 17 cm., az oldalak vastagsága 4 millim., a felső nyílás átmérője 9 cm. Az urnán czifrázatnak, festéknek vagy máznak semmi nyoma.

Cséplő Péter.

KÉT FESTMÉNY A XV. SZÁZADBÓL.

Az ezeréves kiállítás történeti főcsoportjának középkori épületében a tizenharmadik terem falán magasan lógott két ó-német kép,* melyet gr. Batthyány Iván küldött német-újvári kastélyából (Vas-m.). Természetes, hogy az egyházi ötvösség pompás termékei közepette a kezdetleges táblafestés e szerény alkotásait csak kevés ember méltatta figyelmére. Pedig megérdemelték a figyelmet, mert a kiállított középkori képek közt már azért is a legérdekesebbek voltak, mert stylusuk határozott művészi iskolára vallott és ha nem is lehetett szerzőjüket egyénileg kipuhatolni, mégis származásuk kiderítése lehető volt.

Miként a középkori művészet általában még mesterség módjára névtelen és egyéniségnélküli műveket alkot, úgy különösen a felnémet táblafestészet a XV. század első felében az ismeretlen mesterek kora. Csak a XV. század utolsó évtizedeiben lépnek ki egyes egyéniségek a czéhek keretéből és válnak ki határozottabb körvonalakban az iskolák hátteréből. Addig az iskolai typus még teljesen uralkodik az egyéniség fölött. Egész Németországban akkoriban a festészet általános és közös jellemvonása, hogy szigorúan egyházi és eszményi.

Ez az irány magaslatát a kölni iskolában érte, azért még röviddel ezelőtt szokás volt minden jobbfajta góthikus képet kritika nélkül a kölni iskolának tulajdonítani, csakúgy, miként a középkor végéről való képeket norinbergiaknak mondták és Michael Wolgemut gyűjtő neve alá foglalták.

Valóság szerint azonban a német művészi élet már e korai időszakban sokkal változatosabb volt és a nemzeti művészet egységes nyelvében már akkor is különböző vidékeken egymástól eltérő nyelvjárások érvényesültek.

A legkiválóbb helyek, Köln, Prága, Norinberg mellett léteztek helyi iskolák Westfáliában a felső Rajna mellett, Svábföldön, Bajor- és Osztrákországban és ezek egymás közt is érintkeztek. Így p. o. a nürnbergi festészet — miként már Thausing sejtette (Dürer II. kiadás I., 9.) és Thode valószinűvé tette (Die Malerschule von Nürnberg 430. k. ll.) — a XV. század elején a prágai iskolától fontos és termékenyítő hatásokat tapasztalt.

* 1504. és 1506. sz. alatt

A cseh iskolától befolyásolt frankhoni mesternek, a ki a XIV. század végén Norinbergában dolgozott, tulajdonít Thode egy képet, mely azelőtt Przibram gyűjteményét Bécsben ékítette, a honnan újabban öröklés útján brüsszeli magánemberhez jutott.*

Szűz Máriát mutatja a rokkolyánál, orsót s könyvet fogva kezével és mellette szent Erzsébetet motolya mellett kőpadon ülve, lábuk-

1. ÁBRA. XV. SZÁZADI MÁRIA-KÉP.
Eredetije Német-Ujvártt gróf Batthyány Iván tulajdonában.

nál vánkosokon a kis Jézuska ül, mellette a kicsi szent Jánoska, kik egy serpenyőért vetélkednek.

Rokontárgyat hasonló módon ábrázol az egyik németújvári festmény (1. ábra). A kép nyilván az annunciationak egyik szárnyát képezte, míg a másik szárny, melyen Gabriel arkangyal alakja volt, hiányzik. Mert miként Mária arczkifejezése és a feje fölötti galamb, mely a szent-

* Fametszetét lsd Woltmann-Woermann: Gesch. d. Mal. I. 406.

lelket ábrázolja, tanusítják, a boldogságos szűzet mint «annunciata»-t mutatja be a művész, a ki épen a szent hirnököt fogadja és üdvözletére hallgat.

Jakab apokryph protogevangeliuma szerint, valamint a Mária születéséről és Jézus ifjúságáról szóló evangelium értelmében az angyal épen akkor lepi meg a szűzet, mikor a templom számára biborselymet fon. Már tegernseei Wernher meséli 1172-ben szerkesztett művében Mária életéből e bájos részletet, melyet a képzőművészet elég ritkán ábrázolt.* A jelen kép festésze sem követte szigorúan a legendát, mert nem Mária szobájában, de a szabadban folyik le a jelenet, miként a gyepes és virágos előtér mutatja. Mária talapzatra helyezett kereveten, vánkoson ül. A kerevet magas hátát áttöretlen ívezetes pillérsor tagozza, oldalkarjainak áttört nyílásaiban apró kerek üveglapokat festett a művész, a karok végére pedig czipőczímet. Ehhez a szobába való pompás csúcsíves kerevethez baloldalt a kartámra erősített könyvállvány járul, rajta nyitott breviariummal, szentelt-víztartó, mosdótál s alatta kosár és mellette függő törülköző kendő, együttvéve kis szoba belsejét, fonóhelyet varázsolnak elénk. Míg az előtérben balra a földön heverő üst s a rajta csüngő zarándokkorsó és a közben fekvő bot a távol levő Józsefre emlékeztet, addig a kerevettől jobbra motolya áll reágombolyított fonállal. A kerevet oldaltámjain egy-egy cherubim térdepel, a balfelőli zöldes, a jobboldali vöröses barna öltözetben; mindkettőnek zöld a szárnya, csúcsuk vöröses és aranyozott. Az angyalok a szűznek odanyujtják a rokkolyát pamutgömbbel, az orsót és egy második kisebb motolyát. Mária jobbjával épen orsóját forgatja s kihúzza belőle baljával a szálat. A szövésnek ez a módja 1530 előtt, mikor a szövőkereket föltalálták, az egyedüli szövési mód volt és Olasz- és Görögországban a falusi népnél még most is dívik. Mária a munkában ú. l. megakadt és kissé előrehajló fejjel Gábriel hangjára hallgat. Nyúlánk alakja a középkorban dívó gyöngén hajló magatartást, azt az S idomú hajlást mutatja, mely az akkori jó társaság szokásai közé tartozott. Dúsan hullámzó aranyos fürtjein, melyek miként leányzóhoz akkor illett, szabadon csüngnek, feltűnő nagyságú dicsfény emelkedik sugarai rozettákban végződnek. A magas homlokú arcz szélesre terjedő tojásdad idoma, tágra nyílt szemei, erős orra, apró szája és rövid álla szláv jellegre vallanak, a mi annál kevésbé meglepő, mivel Norinberga táján mai nap is akadni vend typusokra.

A művész sok élethűséggel ebben a leányarczban ép úgy tudott kedves és gyöngéd naivitást és félénk csudálkozást kifejezni, mint a hogy sikerült a szűzet kiszolgáló angyalokban fiatalos kedvtelésükkel

* Vsd ö. Menzel: Christl. Symbolik II. 516. — Jameson: Legends of the Madonna 178. l. — A. Schultz: Die Legende vom Leben der Jungfrau Maria 53. l.

és gyermekded pajzánságukkal gyönyörködtető alakokat elénk állítani. Az idomokat jól tanulmányozta, a test alkata a ruha alatt is fölismerszik és tekintve, hogy középkori mesterrel van dolgunk, a hosszú újjú kezek idomítása igazán meglepő.

Egyes hibás arányok, mint a karok túlságos rövidsége egyéb ó-norinbergi mestereknél is tapasztalhatók, ellenben nem követte őket, mikor ellentétben velök, nem nyújtotta meg annyira a felső testet, mint ők szokták tenni, de a természetes arányokat követte. Az egykorú kőszobrászat hatása a redők széles, egyszerű, hullámzó vonalaiban észlelhető. A norinbergiekre vall a hússzín meleg barnás színezése, mely az aranyalappal összhangban van és melynek alárendelte a művész a kevés számú környezeti színeket, úgyszintén rájuk vall a puha és mégis biztos idomítás és a színek vastag és egymásba folyó kezelése; végül jellemző a norinbergai iskolára, melynek neve alatt szokás a frank iskola műveit összefoglalni, az egész jelenetnek az a családias genreszerű fölfogása, az a kedélyes alaphang, melynek utóbb Dürer épúgy, mint Hans Sachs legerősebb hatásukat köszönik.

A szeretetteljes gond és a melléktárgyak hű ábrázolása miatt későbbi korbélinek kell a képet tartanunk, mint a milyennek különben ósdi jellegénél fogva itélnők. Conceptiójában és idyllikus alaphangulatában félreismerhetlen a rokonsága a brüsszeli képpel, melyet 1400-ra tesznek.

A németújvári kép kissé nehézkes idomaiban és mély színezésében még inkább tűnik szembe az ó-cseh iskola hatása, melyet Thode már a brüsszeli képben jelzett. Másrészt már puhább, fejlettebb irányt mutat és ebben átmenetet képez az ó-norinbergai első iskoláról a másodikra. Az oltár tehát, melynek szárnyából az angyali üdvözlet egyik darabja reánk maradt, a norinbergai szent Lőrincz-templomban álló Imhof-féle oltár és a Frauenkirche Tucher-féle képe között foglal helyet és 1430 körül keletkezhetett. Ez időben a cseh király testvére és utódja Zsigmond király uralkodott Magyarországban († 1437.); az országba jött németek között, kiknek bevándorlását a király szívesen előmozdította, lehetett egy frank festő is, a ki talán Csehországban tanult volt. Ily vándorművész hagyatéka gyanánt szállhatott a későbbi korra e németújvári kép.

A tábla hársfából való, a festmény tempera modorban készült magassága 88 cm., szélessége 78 cm., föntartása, sajnos, nem kifogástalan. Alsó harmada lekopott, balfelől repedés vonul végig és a színek elsötétültek. Hogyha azonban a képet szakszerűen helyreállítanák és tisztogatnák, a frank festészet ezen incunabuluma minden nyilvános képtárban helyén volna és mivel oly híven ábrázol csúcsíves bútorzatot, iparművészeti múzeum szempontjából is becscsel birna.

A második kép, melyet gr. Batthyány Iván németújvári képtárából bemutatunk (2. ábra) első tekintetre fiatalabb korbélinek és más iskolából valónak fölismerhető.

A fejeknek határozottabb jellegük van, az alakok tartása szabadabb. Két angyaltól tartott kárpit előtt a kép közepén trónol Mária, kissé soványkásnak ábrázolt Jézuskával ölében, kinek almát nyújt. A szent gyerek eljegyzési gyűrűt tűz alexandriai Szent Katalin újjára, ki kerekével a madonnától balra ül; a kép tehát a Jézus gyerek mystikus eljegyzését e szent vértanuval ábrázolja. Katalin mellett balról tornyával oldalán Szent Borbála ül; a szent szűz kissé meghökken a feléje forduló borztestű sárkánytól, melyet a szűzzel szemben ülő Szent Margit pórázon visszatart. Mint negyedik koronás szűz, Máriától jobbra a rózsákkal telt kosárkát tartó Dorottya vesz részt a mystikus szertartásban; a kiállítási lajstrom hibásan magyar Szent Erzsébetnek keresztelte.

A szent kép valószinűleg valamely apácza-klastrom számára készült, a hol előszeretettel szentelték a kápolnákat Szent Katalin nevére.

Művészi becsben ugyan mögötte áll az előbbinek, de azért ennek is megvannak jeles oldalai:

Mária anyai alakja a középkori szépség vonzó változatát képviseli, mely a többi négy szent nőnél már modorossá vált. Ellenben friss közvetlenséggel egyénítette a művész a kárpitot tartó angyalokat. A szájt hegyesen ábrázolja, a hosszúra nyujtott újjakat úgy alakítja, mintha ragadozók körmei volnának, más jellemző vonás az öltözetek redőinek nyugodt hajlásai, még nem jelent meg az a sok sarokban megtört ráncz, mely a flandriai befolyás következtében a XV. század második fele óta déli Németországban is föltűnik.

A kép táblája fenyőfából készült, magassága 1 m. 2 cm., szélessége 73·5 cm. és már olajfestmény; színezése víg és kedves, bár kissé hideg és tarka; uralkodik a fehér, sötétvörös és kékeszöld hármas színe, az utóbbi a nők öltözeteiben és a sakktáblás padlóban ismétlődik. Az arczokban feltűnő a hús krétás halaványsága szürkés árnyékolással.

Mindezek jellemző ismérvek s a bajor-osztrák iskola sajátságai a XV. század második felében, a hová kétségtelenül ez a kép is tartozik. Ez az iskola igen termékeny volt és messze terjedt a hatása, de még kevéssé ismerik, korábbi termékeit az irodalom többnyire a kölni művek közé sorozza, pedig góczpontja Salzburg volt, a hol Németország primása székelt. Németország délkeleti vidéke innen kapta a kereszténységet s a művészet ősidők óta híres klastromokban gondos ápolásra talált. Salzburg fontos filiája volt Passau, melynek püspöki megyéjéhez 1468-ig, míg Bécsben is püspökséget alapítottak, hozzátartozott az egész Ostmark. Az egész felső-bajorországi művészet az Innvidéké csakúgy, mint az Isar kerületé Münchennel az élén, Salzburgtól függött.

Így e kiállításbeli kép madonnatypusa is Münchentől Bécsig kisérhető. Münchenben fölismerhető p. o. a Tulpeck-féle Mariahilf-kápolna oltárképén, mely az 1473—76-iki évben keletkezett* és ismét reája akadunk a bécsi István-dómban az ú. n. Sparse-oltár 1493-ból való Immaculata képén. Kevés változással képünk egész compositiója ismétlődik

2. ÁBRA. SZENT KATALIN MYSTIKUS ELJEGYZÉSE.

XV. századi olajfestmény gróf Batthyány Iván német-újvári gyűjteményében.

egy graduell II. kötetében, mely 1494—1497 között a müncheni Angerklastrom számára készült.**

Táblánk tehát valószinűleg 1480 körül keletkezett. A helynek megállapítását, a hol készült, kissé megnehezíti a salzburgi iskola szé-

* Ábráját lsd Kunstdenkmale des Königr. Bayern I. k. 145. tábla.

** Vsd ö. B. Riel: Oberbayerisches Archiv IL. köt. 131. l.

les területe, mely Salzburgot, Felső- és Alsó-Bajorországot, Ausztriát és Stájerországot öleli át.

Hogyha azonban némely jelek után el lehet indulni, akkor e képet nem hozták be kívülről Magyarországba, de valószinűleg itt készült. Mert úgy látszik, hogy a bajor-osztrák iskola igen korán hatott át a határon s e hatást a politikai viszonyok is megértetik velünk.

A trencséni piaristák temploma küldött a kiállításra egy reliquia-oltárkát (tört. főcsoport 7608. sz.); ennek közepén újabb festmények környezetében madonnát látunk, melynek fölfogása és kezelése szoros rokonságot mutat a pähli híres oltárképpel a bajor nemzeti múzeumban, mely a felső-bajor iskolának a XV. század első feléből való legjelesebb képe.

Viszont a most bemutatott «Szent Katalin eljegyzése» meglepően emlékeztet a lőcsei Szent Jakab-templom passió-oltárának szárnyait ékítő képekre, melyek ugyancsak a bajor-osztrák iskola jellegében készültek. Ez az oltár a rajta látható Mátyás- és Beatrix-czímerek után itélve szintén a XV. század második feléből való (1476—1490.).*

Ugy látjuk tehát, hogy míg az első helyen bemutatott németújvári kép talán egy Magyarországba vándorolt német mester műve, addig a második kép oly iskolára enged következtetni, mely a XV. században és azontúl otthonos volt Magyarországban.

Bár Mátyás király déli vidékekről rendelt magának udvari művészeket, szerényebb alkotások, oltári és egyéb képekért városi és falusi templomok bizonyára a közeli szomszédsághoz fordultak, a felső vidék tehát a nürnbergiek krakkói telepéhez, a nyugoti vidék pedig osztrák- és stájerországi művészekkel vagy legényeikkel érte be. A csúcsíves építészet terjedése bizonyára nyújthat párhuzamos példákat ily kapcsolatokra.

Azonban bármily közelfekvő a valószinűség, általános következtetések koraiak mindaddig, a míg nem ismerjük jobban a csúcsíves kor magyarországi emlékeit, mint a hogy most ismerhetjük. Csak a mikor mindez emlékek jó reprodukcziókban előttünk lesznek, lehet majd teljes áttekintésünk, hogy mikép függnek össze külföldi iskolákkal és lehet, hogy a mikor ilyen szempontokból a középkor hagyatékát szoros vizsgálat alá veszszük, reá fogunk jönni, hogy már abban az időben is volt az országnak a magas művészet körében is bizonyos önálló művészi tőkéje, bármily szerénynek képzeljük egyelőre ezt a nemzeti önállóságot.

Az összeállítást kérdés nélkül az oltárokon kellene kezdeni, mert ezek belföldi művek és mert rajtuk legtöbb festmény és szobor maradt

* Vsd ö. Merklas: Die Stadtpfarrkirche S. Jakobi majoris in der kgl. Freistadt Leutschau 1862. 29. l.

reánk. Az ország csúcsíves oltárainak teljes kiadványa egyúttal fontos előmunkálat volna az ország műemlékeinek alapos leltározásához, mely alól Magyarország ép oly kevéssé vonhatja ki magát, mint a többi európai művelt állam. *Stiassny Róbert.*

RÉGI BÁRTFAI ÖTVÖSÖK.

Az ezredéves országos kiállítás történelmi főcsoportjában Bártfa sz. kir. város számos tárgygyal vett részt mint kiállító. Hazafias készsége, melylyel a nagybecsű s hazánkban eddigelé páratlan történeti kiállítás fényét emelni iparkodott, a legnagyobb foku elismerésre méltó. A kiállításra beküldött tárgyak között ott láttuk a szerfelett érdekes számadási könyveket, a halottas naplót, melyet az egykorú lelkészek vezettek a városban elhunyt egyénekről; ott láttuk végül (hogy többet ne említsünk) a városnak a hegyaljai szőlők műveltetéséről szóló számadási könyvét is.

Bennünket ez esetben a halottas könyvek érdekelnek kiválóan, mert lapjain néhány ötvös nevével találkozunk. Igaz, hogy a bejegyzések, természetüknek megfelelőleg csak rövidek, mindamellett elégségesek arra nézve, hogy azokból hazánk egyik szép történeti multtal biró városában az ötvösmivesség lendületére is következtetést tudjunk vonni.

Egy másik könyv, mely számadásokat is tartalmaz, szintén becses előttünk, mert három oly ötvösnek nevét hagyta reánk, kik mint városi tisztviselők is szerepelnek.

Közöljük e feljegyzéseket, a mint azok időrendben egymást követik.

1. *Caspar Goltschmith.* 1458-ban tizenkét egyén között 5-ik helyen, 1459-ben nyolcz egyén között ugyancsak ötödik helyen, 1460-ban a 4. helyen, 1462-ben tizenhárom egyén között az 5. helyen, végre 1463-ban ugyanezen helyen *városi senátor.* 1464-től neve többé elő nem fordulván, nyilvánvaló, hogy még az 1464-ik évi tisztújítás előtt hunyt el.

2. *Cristan Goldschmydt.* 1458-ban s 1460-ban *városi centumvir*, vagyis a series electæ communitatis tagja.

3. *Georg gladiator Aurifaber ex transsiluania.* A halottas könyvben találjuk feljegyezve, hogy nevezett erdélyi származásu ötvös 1588-ban «hu(n)c venitas iter Cracouia arripit mortuus in dmergorio Im gasthaus di nona 9-bris.» Ötvösünk tehát Krakóba való átutaztában hunyt el a városi vendégfogadóban.

4. *Andris Besteller golttsmydtt*-ről a halottas könyv feljegyezte, hogy «1589. am dynstag noch oculj» hunyt el. Nevezett ötvös városi centumvir volt, mit a haláleset bejegyzése mellett külön jegyez meg a halottas könyv.

5. *Salamon Goldtschmydtt*-ről a halottas könyv adata így szól: «Die sexta septembr. Man (sic!) hora nona starb Salomon goldtschmydt *senator* Bartphensis».

6. *Hans Golttschmydtt.* A halottas könyvben a szokástól eltérő és feltünő módon, *felforditva*, van bejegyezve, hogy «1591. die 13. 9-bris *Must sterben* hans golttschmydtt», a miből nyilvánvaló, hogy ötvösünk, a büntető törvény végzése alapján, erőszakos halállal, valószinű, hogy pallos útján mult ki. A halál

okát Bártfának a kiállításon lévő okmányaiból nem sikerült megtudnunk, valószinű azonban, hogy az egykorú városi jegyzőkönyvben feltalálható lenne az erre vonatkozó bejegyzés.

7. *Macz goldschmyd*-nek két gyermeke halt el 1592. november havától ugyanezen év végéig, a miről a halottas könyv két tétele, a közelebbi datum megnevezése nélkül, számol be: «Macz goldschmyds Kyntt (t. i. gestorben)» s alább ismét: «Hern Macz goldtschmydt Kyntt (gestorben.)»

8. *Andreas golttschmydt* 1593. márczius havában meghal.

9. *Hans Goldschmidt* özvegye 1593. deczember havában huny el: «Des hans Goldschmydts nochgelassene Vydtfrau vnd nu Christoff Sportawres hausfraw starb Am 3 sontag Assum(ptionis).» Nem lehetetlen, hogy e nő az 1591-ben erőszakos halállal kimult *Hans goldschmied* özvegye, 1593-ban azonban már Sportawr Kristóf neje, volt.

10. *Andreas golttschmydtt* meghal 1598. augusztus havában.

11. *Johann Goldschmid* 1615-ben bártfai *városi senator.*

12. *Salomon goldschmidnek* 1615. január havában keresztelnek egy leánygyermeket Ágnes névre. A gyermek még ugyanezen hónapban elhal s el is temettetik.

13. *Michl Goldschmidnak* 1620. február havában keresztelnek fiut Georg névre.

Kassa. *Mihalik József*

ŐSKORI CSERÉP EDÉNY A N. MUZEUMBAN.

LEVELEZÉS.

I. DARNAY KÁLMÁN SÜMEGHVIDEKI LELETEKRŐL. A csabrendeki urnatemetőt átmetsző sümeghi úttól jobbra közvetlenűl, a «fehérkövek» hegylábánál, egy kis földnyelv feküdt, mely hozzáférhetetlen volt az átkutatásra. A múlt év őszén eladatott, s így új gazdájának szívességéből felkutathattam. E kis területtel egyúttal kimerítettem az útonfelüli egész urnatemetőt, mely egy évtized óta képezte kutatásom tárgyát.

Az ásatás megkezdése előtt körülbelül már tisztában voltam, hogy csak a szomszéd területekkel azonos urnasírokat fogok találni; az ásatás czélja ezúttal nem volt egyéb, mint kísérletet óhajtottam tenni egy új módszeremmel, mely lehetővé teszi, az összehasadozott urnákat teljes épségben kiemelni és tovaszállítani. A kísérlet beválván, leírom eljárásomat.

A kérdéses földnyelvnek csak felső része esett bele az urnatemető területébe, úgy csak azt vettem kutatás alá. Az egész felkutatandó rész csak három árok szélességű volt, melyben tizenegy urnasírt találtam. A sírok egymástól nyolczvan és százötven cm. közt váltakozva, rendetlenül feküdtek, egyik sír a 75 cm. széles árok közepére, másik a szélére esett. A temetkezés rendszere szempontjából azonban legkisebb eltérést sem mutattak egymástól. Az első ásónyom elérte a mészkőlapot, mely az urnasír fedőlapját képezte, a körülásott sír egy részint forgó, részint mész és bazalt kövekből összerakott csonka kúpalakot mutatott. Az oldalköveken nyugvó fedéllap alatt voltak elzárt üregben az urnák elhelyezve, egy-egy kúp belsejében egy-egy kúpban azonban két egymás mellett fekvő kisebb urnát is találtam. Az urnák fedél nélkül, fenékkel, felfelé feküdtek, általában kevés mellékletet tartalmaztak, kivéve egy nagyobb urnasírt, melyben tizenöt bronzékszert és töredéket találtam. A másik tíz urna kevés eltérést mutatott, a legközönségesebb urnasíroktól. 15 cm. magas, kétfülű bütykös csuprok, fekete graphitból, minden díszítés nélkül, hamú- és csontmaradványokkal legtöbbjében, két filléres nagyságú három-négy bronzpitykével találkoztam.

A középső árokban fekvő, a többinél magasabb kőkúpot elérte az eke, és elmozdítva helyéből a fedőlapot, az üregbe betódult föld az urnát apró darabokra zúzta, bronzmellékletei általában hasonlítanak az Arch. Ért. IV. köt. 1884. évfolyam 229. lapján *B* táblázat alatt bemutatott ugyancsak csabrendeki urnasírleletemhez, tartalmazott ugyanis két spirális karpereczet, (analogja *B*. 3. és 4-ik számúnak), és egy 28 cm. hosszú korongos fejű bronztűt, korongja fele feltűnően vastagodva, függélyes és vízszintes vonaldíszítéssel (hasonlít *B*. 1. sz.-hoz), azonkívül volt egy csavaros bronzrudacska. (*B* 7. sz.) A többi tizenegy darab

bronzmelléklet elüt a *B* táblán bemutatott sírlelettől, melyek legérdekesebb darabja egy bronz csiptető díszes sodrott szárral, a többi melléklet is mind női ékszerek és azok töredékei. Három darab gömbösfejű bronztű és hasonló rovátkos gömbösfejű tű felső része, egy hosszú vékony tű fej nélkül és egy hengeres fejjel. Egy tömör bronzkarperecz (analogja *Dt.* 4. sz.) díszítés nélkül, azonkívül két kis tölcséralakú bronzlemeztöredék, és egy vastagabb bronz lemezke, talán övmaradvány, mindannyi díszítés nélkül. A bronztárgyakat az urnasír-üregben földdel kevert csont- és hamúmaradványok közt találtam, kétségtelenűl az összezúzott urna mellékleteit képezték. A többi urna épen került elő, mindannak daczára, hogy legtöbbje összehasadozva átivódva voltak. Eljárásom a következő volt : Megtalálva a fedőlapot, leemeltem, eltávolítottam az oldalköveket, az urnát, egy e czélra alkalmas késsel vigyázva megtisztítottam a rátapadt földrétegtől és így pár óráig a napon érintetlenűl száradni hagytam. Az összehasadozott urna repedései a száradás következtében szétnyíltak, az így támadt vékony nyílásokat gyertyalángnál egy bádogkanálban felolvasztott timsóval megtöltöttem. A timsó a legkitünőbb ragasztó anyagnak bizonyult, előnye, hogy minden anyaggal összeforr, híg voltánál fogva a legkisebb repedésbe behatolni képes, és a mi a legfőbb előnye, hogy egy pillanat alatt megkeményedve, egybeforrasztja a törött részeket. Egyetlen hátránya ezen eljárásnak, hogy néhány hét alatt a timsóragacs porhanyóvá válik és elveszti összetartó erejét, ezt azonban aképpen ellensúlyoztam, hogy a repedést mindkét felől betapasztottam arab mézgaoldattal bekent selyempapirral, mely az edény színével hasonló festékkel bekenve, felismerhetetlenné válik. Ezen utóbbi eljárás csak az edény további fentartására szükséges, az urna épen való hazaszállításához elégséges a timsóragacs. Az így beöntött urna megszámozva, jól elcsomagolva hazaszállítható és csak azután vizsgálandó át beltartalma.

Ugyancsak Csabrendeken az úton alóli részen, az úgynevezett Iren majori területen, honnan kizárólag csak római sírok kerültek elő, a szőlőmunkások egy urnasírra találtak, a legszebb, legépebb urnasír néhány száz között, melyet alkalmam volt kiásatni. Az óriási nagyságú urna egy mészkőlapon állt, fekete graphit-fedővel leborítva, magassága 34 cm., szélessége középső dudorodványánál 23 cm., az urna graphittal kevert durva szemcsés, szürkés agyagból készült, oldalfalai 15 mm. vastagok, ennek köszönhető, hogy a földnyomásnak, majdnem két ezred éven át ellentállani képes volt, a nélkül, hogy legkisebb repedés volna látható rajta. Alakja hasonlít a mai cserépbögréhez, azon eltéréssel, hogy nincs füle, és ezáltal igen tetszetős formát mutat, melyhez nagyban hozzájárul az urnán látható párhuzamos sűrű vonaldiszítés. A fedő, mindannak daczára, hogy néhány repedést kapott, nem engedte az urna belsejébe a földet behatolni, így sikerült az urnasírt a maga érintetlenségében feltárni. A csont és tiszta hamú félig töltötte meg az urnát, annak közepébe volt beleásva egy igen díszes üvegkorsó, színe zöldes fehér, alakja hasonló az egyházi czélra szolgáló bor- és víztartó korsócskához, nyilása kerek, sötétzöld színbe játszó fülének nyujtványa föléje hajlik a korsó nyilásának. Az urnasír semmi fémtárgyat nem tartalmazott.

Ugyancsak ez év nyarán a Szentgróth polgárvárosi homokbányában, a tulajdonképeni kelta-telepen a munkások egy csontvázsírra találtak, mire hely-

színre érkeztem, a sírt szétrombolták, de elég szerencsésen, mert a sír mellékletét képező üvegedényeket teljes épségben szolgáltatták át, nemkülönben egy vaskarperecz töredékeit is. A ritka ép fentartású koponyát a reá tapadt földdel együtt, szintén magammal hoztam, és legnagyobb meglepetésemre, midőn a jobb fülkagyló tájékáról a földet letisztítottam, egy $1^1/_2$ gr. súlyú arany függőkarikát (közepe táján arányos vastagodással) találtam, a baloldali függőt a munkások a föld közé temethették. A fej mellett jobbról elhelyezett üvegedényke öblös poháralakú, keskeny talpazattal, papirvékonyságú zöldes-fehér színnel, a bal felől levő üvegecske gyakori alak, hosszú vékony nyakkal öblös talpazattal. A vaskarperecz átmérője 6 cm., a rozsdától erősen megrongálva, egész karikaalakot mutat minden díszítés nélkül. A sír arczczal keletnek feküdt. *Puszta-Dörögdön* közvetlen szomszédságában az általam két év előtt kiásott római Castrum romjainak (hol egy Marsnak szentelt feliratos oltárkövet is találtam), egy női csontváz-sírra akadtak a munkások, melynek mellékleteit a tulajdonos beküldte hozzám, állott két igen díszes bronzfibulából (pannon-noricumi typus), és egy emberalakot ábrázoló kis aranyozott bronzamuletteből, a leletkörülményekről nem szerezhettem be a szükséges adatokat, mert a munkások nem figyelték meg a körülményeket. Ugyancsak Tapolcza vidékéről, a Csobáncz-hegy lábánál, Balog István közbirtokos területén, találtak egy urnatemetőre, a nagy számban előkerült urnasírokat a munkások szétrombolták, egyet azonban a helyszinen átvettem, néhány apró edénykével együtt a föld tulajdonosától, mely egy középnagyságú graphittal kevert, barnás agyagból készült urna volt, hasonszínű fedéllel, benne csont- és hamúmaradványokon kívül egy az urnához teljesen hasonló miniature agyagedénykét és egy 7 cm. átmérőjű tömör díszítés nélküli fényes zöld patinás bronzkarikát találtam.

A Tapolcza mellett elterülő, úgynevezett avar dombról Frisch László birtokos küldött be több kisebb pohárkát, mericzét, tálacskát és köztük egy kisebb urnasírt fedéllel, mely egy hálósúlyt és több kivehetetlen alakú vastöredéket tartalmazott.

A sümeghi városi téglagyárnál agyagbányászat alkalmával egy díszített bronzkarpereczre talált egy munkás minden egyéb melléklet nélkül, analogja (1834. IV. köt. 231. lap., *D* tábla 1. számú díszített karperecznek). E lelet csak annyiban érdemel figyelmet, mert az első e területen, mely alig néhány ezer lépésre fekszik azon magaslattól, hol 1889. tavaszán, az az időben ismertetett két darab óriási bronzczisztát találtam.

Hasonló bronzkarpereczet kaptam Gyömörey Gáspár zalagógánfai nagybirtokostól, ki azt egy, az eke által összezúzott urna töredékei közt találta, a vasúti állomás közelében elterülő birtokán.

Szigliget lábánál, az úgynevezett czifra majori temető felkutatását, ez év őszén foganatosítom, midőn az eredményről beszámolni fogok.

Sümegh, 1896 szeptember 4-én. *Szentmártoni Darnay Kálmán.*

II. TÉGLÁS ISTVÁN TORDA-ARANYOSMEGYEI RÉGISÉGEKRŐL. Torda közelében Koppánd falu fölött a Tordáról Torda-Szent-László felé vezető megyei út mellett a sziklából bővizű források törnek elő. A koppándi források

ió vizét már a rómaiak is nagyra becsülték, és innen látták el a mai Torda fölötti magaslaton állott telepüket kitünő ivóvízzel. Egy a források közvetlen közelében a kőbe vésett medencze, a rómaiak műve. A koppándi forrásoktól pár percz alatt átsétálunk a koppándi kis erdőn s lábaink előtt tátong a Turikő nevű sziklahasadék. Nem czélom a festői szép részletekkel, apró barlangokkal s vízesésekkel bővelkedő sziklahasadék ismertetése, csak annyit említek meg, hogy Tur községtől Koppándig terjed s méltó párja az ide pár kilométernyi távolban délre fekvő híres Tordahasadéknak.

A turi hasadék Koppánd felőli — azaz délkeleti — kapuja fölött, a jobboldali sziklafal derekán egy barlang hatalmas kapuja tátong. A nép *Sura mare* (Nagy csür) nevet adott e terjedelmes kapúnak. Alulról hozzá feljutni csaknem teljesen lehetetlen, sőt felülről is nem kevés veszélylyel lehet egy keskeny vízmosás közürjén hozzá alákúszni. A barlang boltozata be van omolva s a talajt több mázsás szikladarabok borítják. A barlang kapújában és a bejárat előtt erkélyt képező sziklapárkányon, továbbá a barlang közelében lévő szirtfokokon és a vízmosás közürjében nagy számmal található durva cserépedénytöredékek, quarz szilánkok bizonyítják, hogy az őskori ember e nehezen megközelíthető odút is lakásául választotta. A cseréptöredékek között igen sok a dudoros díszítésű, de találhatni bekarczolással és tüzdeléssel díszítetteket is elég nagy mennyiségben. Hogy ez a sziklafészek később a vaskor hajnalán is lakásul vagy menedékhelyül szolgált, arról tanuskodik az általam itt talált s vasban gazdag néhány vassalaktömb. Valószinűnek tartom azt is, hogy a közeli koppándi források mellett a kemény homokkő bányászásával és a castrum koczkaköveinek faragásával foglalkozó római munkásoknak is tanyájául szolgálhatott ez a barlang.

Sós-Szt-Márton Torda-Aranyos vármegyében, az Aranyosnak a Marosba ömlése fölötti diluvium fokán elhelyezkedett s mindössze csak 479 román ajkú lakost számláló kis község. A székelyföldvári római castrumtól a maros-bogáti római telep felé a Maros-völgyén elvonuló római út Sós-Szt-Márton közelében lépett az Aranyoson át.

Szokásom szerint Sós-Szt-Mártonban is megkérdeztem, nem szántanak-e ki a határban régiségeket, cserép- és téglatöredékeket? Kérdésemre igenlő választ nyertem s a gör. kath. tanító el is kalauzolt a falutól nyugot felé, mintegy 100 m. távolban lévő Dupa Satu (Falu mögött) nevű határrészre. Itt a fensík területébe egy csermely völgye mélyed. E kis völgy és a falú között a szántóföldeken egy kevés domborodás észlelhető. E domborodáson és annak közelében épületfal törmelékeit, tégladarabokat és cserépedény-töredékeket forgat napfényre az eke. A szántóföldek mesgyéi és végei telve vannak ily törmelékekkel. A téglák' között azonnal feltüntek az ormós szélű födélcserepek és a lábastéglák dudoros töredékei, valamint a feles számmal található kupáscserepek is. Az edénytöredékeken semmi említésre méltót nem észleltem; díszített darabot egyetlen egyet sem találtam. Egy tégla töredékét, melyen a macedoniai ötödik légió bélyege LVM látható, magammal hoztam.

Nézetem szerint egy római majorság épületei, vagy pedig az Aranyoson át vezető híd őrizetére rendelt katonaság egy kisebb laktanyája állhatott azon a helyen.

Torda, 1896 szeptember 12-én. *Téglás István.*

III. FETZER J. F. A KISDERZSIDAI LELETRŐL. Kis-Derzsida (Szilágymegyében) legkimagaslóbb pontja a Balota-domb. A nép hite szerint a régiek ide rejtették el kincseiket, mert többször tapasztalták, hogy a csillámpala takarója alól szántás alkalmával több agyagedényt, födőt és cserépdarabokat vet fel a szántó-vető ekéje. A felszinre került emlékekből azután megitélhettem, hogy e kies emelkedésű helyen az őskori népeknek egykor tanyájuk volt. A törött edények nem annyira minőség, mint inkább a cserepek sokféle díszítésénél fogva érdekesek. Így találtunk agyagedény-cserepeket spirálvonalas díszítményekkel. A tekervények itt annyiban különböznek a tőle alig egy pár óra távolságnyira előkerült mojgrádi agyagedény hasonló díszítményétől (rajzát lásd: «A bronzkor emlékei Magyarhonban», I. r. LXXII. 4. sz. alatt), hogy a tekervények nem két, hanem három vonalból állanak. A közbelső vonal sem a spiráldíszítmény kezdőpontjánál, hanem valamivel hátrább indul ki. Azonkívül ékítette az edényt több apró pontmélyedés, melyek vonalsávoktól határolt területeket töltenek ki, és a tekervények felett foglalnak helyet. Egy másik példánynál a tekervények sokkal sűrűbben fordulnak elő. Ez azért van, mivel a spirálvonalas díszítményt kétszer alkalmazták olyképen, hogy a tekervények a kiindulópontnál horogszerűen kapcsolódnak össze, azután pedig párhuzamosan haladnak egymás mellett. Mindkét edény, külalakját tekintve, inkább hosszas, mint gömbölyű volt. Füles edényke darabja. Kifelé hajló peremén alul körvonalak futnak. Ez alatt fordul elő a kicsiny fül, melyen keresztül felakasztás végett fonalat húztak. A fület hármas vonalból álló körszelvény veszi körül, mely alapjával a perem alatt elhúzódó körvonalokra támaszkodik. Az edény szabad külső felületét még spirális díszítmények ékesítették. — Edénytöredék spirális és körben futó vonalokkal, kihajló peremén pedig függélyes bemetszések láthatók. — Füles edényke részlete. Pereme helyenkint kissé kifelé kanyarodik és vékony bevágásokkal díszített. A fül görbületével a perem fölé emelkedik. Ez alatt 1·5 cm. távolságban az edény legöblösebb tájékán körvonal fordul elő. Közvetetlenül mellette találunk egy mélyített sávot, melyen domború zegzúg-vonal, mint ékítés, húzódik végig. Edény töredék. Pereme eltér az itt előforduló edényekétől, a mennyiben az nem vízszintesen futó, hanem körszelvényes fölfelé álló végekkel. Ennek megfelelően a külső színen levő díszítmény kettős határvonalai is körszelvényesek. Ebben, mint belső mezőn, különböző irányú vonalak fordulnak elő. A perem és díszítmény között 2 cm. széles szalag van, mely azonban minden díszítést nélkülöz. A perem felső lapos részén ferdén álló vonalok láthatók, melyek háromszöghöz hasonló alakot formálnak, míg külső kidomborodó, de lapos szegélyén a vonalok dűlt keresztsort mutatnak. — Tálrészlet szürkés-fekete agyagból. Külső színén felűlről lefelé haladó három párhuzamos szalag fordul elő. Ezeket két sima sáv választja el egymástól. A szalagok vonalokkal szegélyezettek. A középső szalagot rhombus, míg a két szélsőt háromszögalakú díszítmények élénkitik. Ez alatt, még pedig a tál alsóbb ferde részén egymást minden irányban metsző vonalok mutatkoznak. Ilyen díszítés valóban tetszetős külsőt kölcsönözhetett az edénynek. Az itt említetteken kívül oly cserepeket is leltek, melyeknek nemcsak a külsejét, hanem a belsejét, vagy a külsejét és belsejét is díszitményekkel ékitették. A többi között egy vörösre égetett agyagedénytöredéknél tapasztaljuk, hogy a

belső felszinen legfelül szegély gyanánt mélyen árkolt párhúzamos vonalok közt zegzúg-ékítmény húzódik. A zegzúg-vonal laposan domborodik ki. A közti tér ellenben mélyen kivájt háromszögeket képez. Ez alatt következik több egymás mellett sűrűn elhelyezett pontból álló mező, melyet hegyes szög alatt járó sima felületű sávok, melyeknek szélei erősen árkoltak, tesznek változatossá. — Egy másik szürkés-fekete edényrészletnél megint azt észleljük, hogy karimája pontozott, belső szélét pedig ferde pontsorokkal ékesítették. E pontmező közt azután hosszabb és rövidebb sávokból álló zeg-zúg-szalag vonul végig. Az edény belsejében körvonalok láthatók. Külsejét tekintve, szélét szintén törtvonalhoz hasonló páros szalagok díszítették, de ezek nem simák, mint a mezeje, melyben előfordulnak, hanem pontozottak. — Egy másik nagyobb durva művű edénytöredéknél annak külsejét készítője ismét 2·5 cm. széles szalaggal ékítette. Ezen szalagon hármasával rézsutmenő vonalok fordulnak elő, minek következtében a közti tér csupa háromszögekre oszlik. A szalagon alúl egy sorban köröket látunk, melyeket egy erre a czélra készült eszközzel, melynek szélei kiállók, nyomkodtak bele. — Feltünő jelenség, hogy vidékünkön több helyt oly edénycserepekre akadunk, melyeknek pereme alatt ujjbenyomású vagy rézsuttmenő mélyedések fordulnak elő. Némelyik példánynál maga a perem is ilyen koszorúhoz hasonló díszítményt mutat. — Ezeken kívül leltünk még nagyobb urnaalakú edényrészleteket, melyekről azonban minden díszítés hiányzik. Hihetőleg egy ilyen edényről való ama felülről behorpasztott fedő is, melynek fogóját felfüggesztés végett egymásnak átellenében négy helyt áttörtek. — Nagy baj, hogy népünknél hiányzik a régészet iránt való érzék. A meggazdagodás reményében dolgozik, izzad-fárad ugyan, és napokon át kitartással túrja a földet, de mihelyt reá nézve értéktelen tárgyat lel, azt összezúzza, vagy ha haza is viszi magával, előbb-utóbb elkallódik. Eme körülménynek tulajdonítható, hogy a Kis-Derzsidán előkerült régi edények közül egyetlenegy épet sem mutathatunk fel. Pedig az emberiség hű történelmének tanulmányozásánál minden adat, lelet, bármily csekélynek és értéktelennek is tünjék az fel, nem kevesebbről, mint az ember létéről, műveltségi állapotáról teszen biztos és csalhatatlan tanuságot.

Szilágy-Somló, 1896. szeptember. *Fetzer János Ferencz.*

IV. MOHÁCSI EMLÉKEKRŐL. A mohácsi csatatér, mely a költő «nemzeti nagy létünk nagy temetőjé»-nek nevez, ma már jórészben a Duna medrévé vagy árterévé alakult át, mert e folyam Szekcső helység fölött az egykori északdéli irányát megváltoztatva, határozottan délnyugati irányba csap át s ma már egészen Mohács helység alá kanyarodott be, a régi Duna és a mai meder között az ú. n. Margita-szigetet, vagy inkább árteret hagyván hátra. Az 1526. évi nagy csata ezen, a Duna által jórészben már elszakgatott síkon folyt le, melyet a Csele-patak szel keresztül. Mivel e patak egykor jóval nagyobb távolságban ömlött a Dunába, most hogy a kir. folyammérnökség a folyam medrét Mohácsnál csaknem évről-évre szabályozza, az ú. n. kotrógépek számos régiséget, úgy az egykori patakmederből, mint a Duna mélyéből emelnek ki. A mohácsi Dunaszakasz szabályozási és medertisztítási munkálatait a zombori m. kir. folyammérnökség vezeti s a mohácsi csata ekképen előkerült emlékeit e hivatal főnöke,

Medveczky kir. főmérnök úr gyűjtötte össze. A mohácsi csatából nagyobb és teljesebb gyűjtemény eddig tudtunkkal sehol nincsen, így tehát talán nem fölösleges, ha arról pár sorban megemlékezünk. Medveczky főmérnök úr mohácsi gyűjteménye Zomborban, a kir. folyammérnökség helyiségében őriztetik s összesen mintegy 40—50 darabból áll. Első sorban említendők az emberi csontmaradványok, melyek közt legnagyobb figyelmet érdemel néhány teljesen ép álladotban levő koponya; van olyan koponya is, melyen a homloktól majdnem a nyakszirtig terjedő hasított seb látható.

Az emlékek zöme fegyverekből áll, melyeknek jellege teljesen megfelel a XVI. század elején s az előző század végén divatos typusoknak. A védő fegyverzetet e gyűjteményben egy teljesen ép állapotban levő magas és nyilt vassisak, továbbá egy széles mellvért képviselik. A sisak sima és czifrázat nélküli, a mellvért dudorokkal van ellátva. A támadó fegyverek között legtöbb a kard s ezek különfélék. Van három darab két kézre való óriási pallos (egyenes, két éllel), 2—3 darab egészen könnyű görbe szablya (kétsoros keskeny ú. n. vérfolyókával), továbbá több darab egészen finom vékony pánczélszuró kard (négy élű) részint törött, részint ép állapotban, végül pedig legérdekesebb a kardok közt egy kissé görbített óriási lovassági kard, melynek pompás csontmarkolata nagyobb egy jó arasznál. Ugyancsak a támadó fegyverek közé tartoznak még a következő főbb tárgyak: egy pompás vas buzogány gerezdekre osztott fejjel, négy darab óriási bárd vagy alabárd szurásra és vágásra, számos kisebb-nagyobb kés és tőr, végül igen sok lándzsa-vég és egy sarkantyú. Mindezen emlékek a mohácsi csatából menekülő s a Csele-patakba vagy a Dunába fult harczosok fegyverzetéhez tartozhattak, különben aligha kerülhettek volna abba a mélységbe, melyből most a Duna medrét tisztító gépek emelik ki.

Zombor, 1896. junius 14. *Dudás Gyula*
a bács-bodrogmegyei tört. társ. titkára.

V. DARÓCZY ZOLTÁN: LUSSUNIUMI RÓMAI ÚT ÉS EGY ISMERETLEN MERTFÖLDJELZŐ. Ezen folyóiratban volt szerencsém már egy római mérleget ismertetni, melyet gyűjteményemben őrzök s most ismét egy római régiséget fogok leirni, mely ugyancsak gyűjteményemben van s az u. n. Bottyán-sánczból került ki, nagyobb földmozgosítás alkalmával. Paksról ez ideig két római mértföldjelző ismeretes, az egyik Paksról Högyészre — gróf Apponyi Antal birtokába — került; a másikról Szelle Zsigmondnak van tudomása; de hogy ez utóbbbi hova lett, nem tudom. Az első állítólag a Duna mederben találtatott s így a lelhelyet illetőleg nem bír reám nézve oly nagy fontossággal, mint a második, melyről Szelle Zsigmond a következőket irja: «Kömlődön 1820. év körül a Vak-Bottyán nevét viselő sáncz leomlott Duna felőli részen, a márgás törmelék között találtatott egy oszlop, mely Severus nevét hordja és «ab Aquinco MPLXXXIII» jelől. Wosinszky: Tolnavármegye története II. k. 674. lapján azon nézetének ad kifejezést, hogy azon két oszlop hihetőleg egy és ugyanaz. Ezen mértföldjelző szintén azon helyről való, melyről Szelle megemlékezik, csakhogy ez fennt állott a hegytetőn, tehát eredeti helyén.

A mértföldjelző kövön a felirás jól olvasható, csupán némely helyén sérül-

tek meg a betük, a felirás alsó sora azonban betöredezett. Összehasonlítás végett álljon itt a n. muzeum tulajdonában levő kő felirata is:

nemzeti muzeum:	tulajdonom:
Imp(erator) cae(sar)	IMP(erator) · CAES(ar)
M(arcus) Aurel(ius)	M(arcus) · AVREL(ius) · SEVERVS
Severus	ALEXANDER · P(ius) · F(elix)
Alexander	AVG(ustus) · PONT(ifex) · MAXI(mus)
P(ius), F(elix) August(us)	TRIB(unicia) · POTESTAT(e)
pont(ifex) max(imus)	VIIII. Co(n)S(ul) · III · P(ater) · P(atriæ)
trib(unicia) pot(estate)	RESTITVIT
VIIII, co(n)s(ul) III p(ater) p(atriæ)	(ab a)Q(uinco millia passuum) LXXIII
restituit	
ab Aq(uinco) m(illia) p(assuum) LXVII.	

Méretek: nemzeti muzeum		tulajdonom:	
magasság:	1·52 cm		0·98 cm
átmérő:	0·43 cm		0·51 cm
betük magassága:	0·0555 cm	felső sor betüi	0·11 cm
		második sor betüi	0·09 cm
		középső sor betüi	0·08 cm
		alsó sor betüi	0·11 cm

Összehasonlítva a két követ, lényeges eltérésekre akadunk nemcsak nagyságban, hanem a felirásban is, mind a mellett, hogy ezen két kő egy évben (230 Kr. u.) készült s hihetőleg egy és ugyanazon kőfaragó által. Sajnos, hogy a kő talapzata, melyen állott, elveszett; pedig ezen mértföldjelző két darabból állott, mire azon négyszögalaku kivágás enged következtetni, mely a kő alsó felén látható.

Tekintve, hogy ezen oszlop lelhelye ismeretes, ismét egy újabb utbaigazító adat került kezeinkbe, melylyel a római utvonal irányát meghatározhatjuk. Wosinszky már említett munkájában behatóbban foglalkozik megyénk területén átvonuló római utvonalakkal. A paks-kömlődi részszel azonban ő sincs tisztába s mint a munkájához mellékelt térképen látjuk ő az utat Kömlődnél lent a völgyben hiszi; én azonban azon meggyőződésemnek adok kifejezést, hogy ez nem a völgyben, hanem a hegytetőn vezetett. Itt kellett vezetnie, mert hiszen a völgyben nem tehették ki utjukat a folytonos árvizveszélynek, mely hosszabb ideig a közlekedést megakadályozta volna egy oly fontos helyen, mint a Duna vonala, mikor a folytonos betörésektől kellett rettegniök. Ha Wosinszky azon nézetét fogadjuk el, hogy az út a völgyben vezetett, akkor okvetlenül töltés nyomaira kellene akadnunk, de ezt hiába keressük. Az említett szerző állítását a következőkre alapítja: «a természet törvénye hozza magával, hogy minden északról-délre vonuló folyó saját sulya s a földnek nyugot-keleti forgása folytán mindig a nyugati partokat mossa és nyugotra tör. De nemcsak sokat mosott el a nyugati partokból, hanem medrét is feljebb töltögette. Nem kotró munkát végez a Duna, hanem ellenkezőleg medrét mindinkább magasabbra emeli.» A természet törvénye nagy átlagba áll csak, mert azt módosítják a talaj emel-

kedései és mélyedései, a folyamok árjának iránya s maga a föld anyaga. Hány helyen találjuk nyomát annak, hogy egy dombláncolat átszakítása elegendő arra, hogy a folyamok iránya megváltozzon ; hány helyen találjuk azt, hogy a folyamok árja következtében a keleti part mosatik ; vagy a lazább talajt nem könnyebben hordja-e el a viz, mint a kötöttet ; vagy a talaj emelkedései és sülyedései nem hatnak-e módosítólag — nem is kell messze mennem, csak a 40-es évekig, mikor közvetlen Paks felett, majd egy kilométer területen a dombláncolat egy éjjelen át lesülyedt s a Dunamederben egy kis sziget emelkedett. Mily változásokat idéz már az elő, hogy a Duna medrét folytonosan feljebb tölti.

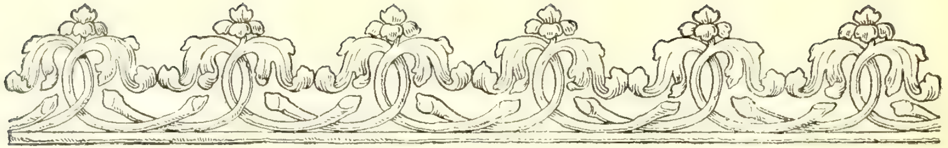
Ezek után nézzük a térképet. Bölcskétől Paksig a hadai hegyek alatt — ezen hegyben találták a népvándorláskori temetőt — egy nagy síkság terül el, melynek egy nagy része ma is nádas ; ezen a síkságon épült Madocsa, a Bykach nemzetség által alapított, de ma már elpusztult, apátsággal. Bölcske községnél pld. a Duna medrét keleti irányban változtatta, vagy Paksnál a hires imsósi átmetszés szintén a folyam keleti oldalán történt. Nézetem szerint, mind a bölcskei Holt-Duna ág, mind pedig az imsósi Duna ág régi medre a Dunának, mely akkor változott meg, midőn átszakította azon kis emelkedést, mely Madocsánál a mai Dunapartot alkotja, vagy az is meglehet, hogy itt a Dunának két ága volt, melyek közül a nyugoti folytonos iszapolás által feltöltetett. Ezek szerint tehát a Duna folyása Bölcskétől Paksig a mai nádasok helyén lett volna s Paksnál átszelve a mai medret, a Laki Dunába ömlött. Kömlődtől Paksig még a 40-es években is közvetlen a meredek lősz dombok alatt folyt el a Duna, tehát itt semmi esetre sem kereshetjük a római utat ; meg különben mi értelme lett volna a völgyben a hadászati utnak, mikor a castrum a hegytetőn emelkedett.

Most már határozottan mondhatom, hogy Pakstól Kömlődig a római út nem a Dunamederben, hanem a hegyeken keresztül vezetett Kömlődre vagy a dombláncolat szélén vagy pedig a régi országút helyén.

Paks, 1896 október 28. *Daróczy Zoltán.*

KRÉTABETÉTES CSERÉPEDÉNYEK A BRONZKORBÓL.

IRODALOM.

CHLINGENSPERG AUF BERG : Die römischen Brandgräber bei Reichenhall in Oberbayern, Braunschweig, Vieweg, 1896. qu. 66. l. mappával, 22 képes táblával és két látképpel.

A buzgó szerző évek hosszú során át nagy kitartással és szerencsével kutatja át Reichenhall környékét. Legelőbb megajándékozta az irodalmat egy becses monographiával, melyet közel 500 népvándorlási korabeli sír föltárása után közzétett, utóbb két esztendőn át Reichenhall közelében két fontos præhistorikus telepet kutatott át, azután pedig másfél esztendőt egy tetemes római sírmező földerítésének szentelt, melynek mintaszerű közzétételét most kaptuk.

Munkája négy részre oszlik, melyből kettő bevezetésül szolgál. Szól Reichenhall historiájáról s a római temetkezési szokásokról, előadja az ásatás folyamatát és leirja a temető fekvését, melyet egy részletes mappán is föltüntet.

Egészben 307 hamvas sírt tárt föl a Kr. utáni első és második századból ; az elhamvasztott halott maradványai legtöbbször urnában feküdtek, s az urna megállítására néhány durva kővel vették körül ; néha rakott kőkamrába rejtették a hamvas urnát, legritkább eset volt, hogy falazott és kőlappal borított sírba rakták, a legszegényebbeknek csontjait puszta földbe helyezték és legfölebb nagyobb kődömböt hengerítettek reá. Ezt az utóbbi módot mintegy száz esetben tapasztalta a kutató. Csak ritkán égették el a tetemet magában a sírban, legtöbb eset ben a halottas háznál történt az elégetés. A temető közepette a kutató reá talált arra a helyre, a hol a halottas áldozatot és a halottas tort tartották meg ; számos sertéscsont nem enged ez iránt kétséget, mert a sertés áldozat (porca piaria) által szentelték be a sírt.

A munka két legfontosabb része a III. szakasz, mely az egyes sírleletekről a 307 sír rendje szerint ad részletes hírt s a IV. szakasz, melyben a szerző hasonló tárgyak csoportjai szerint rendezett képes táblákat magyarázza.

A sírok mellékletei közt néha juh, disznó és marhacsont fordult elő, egyik sírban pedig lófejet leltek.

Vasszög vagy vaskampó alig hiányzott valamely sírból ; szerző azt hiszi, hogy a tetem hordágyából vagy a máglyából való, melynek megerősítésére szolgált, a sírba tették, mert symbolikus jelentőséget tulajdonítottak a vasszögnek, a symbolum értelmét azonban nem adja.

A sírbeli urnák idoma ugyanaz, mely Pannoniában is a leggyakoribb körteformájunak mondja szerző, a leggyakoribb díszítés rajtuk a hullámvonal, mely utóbb a pannoniai szlávok kedvencz motivuma lett s innen a többi szlávokhoz jutott, úgy, hogy a baltikus tengertől Nishni Novgorodig, a végső szláv pogány korban (VII—X. század) általános szláv typussá vált.

A mellékletek közül a legjellemzőbb a «szárnyas» fibula, miként Tischler a norico-pannoniai fibula typusát nevezi, divatjuknak kora az első két keresztény század volt és ez a temető is tanuskodik róla, mert érmeinek sorozatai Commodus érménél (180—192.) nem mennek lejebb; az összes 163 fibula között ezt a typust 98 példány képviseli. Egy más typust, melynek lába háromszögű áttört keretből áll, 15 példány képvisel, míg egy harmadik fajtából ismét 45 db akadt. Ez is, mint második csoportbeli, ismeretes tájainkon. Feje szűkülés által különválik a nyakától és nyaka befelé hajló trombita formáját ölti, a tűtartó lemez lemezformájú, de a hát közepéig sem ér, végét rendszerint gomb ékíti.

A karpereczek közt elég gyakori volt az a nálunk is előforduló idom, melynél a két vég egymás fölé nyulik és kétfelől tekercs formában öleli át a karperecz karikáját. Voltak stilusok, kanálkák, chirurgikus szerek, tűk, fémtükrök töredékei, övre való áttört bronzdíszek, trombita mustrásak és mások, csatok, kulcsok, pántok.

Volt négy lándzsacsúcs és néhány bajszos nyílhegy; kardból csak a markolat gombja, két sarkantyú, sok kés és sarló.

Az agyagtárgyak is soknemüek. Voltak állati és emberi alakok, lámpások, szövő súlyok és igen sok volt a terra sigillata töredék. Ezek közül azokat, melyeken figurális előállítások vannak, természetes nagyságban ábrázoltatta a szerző, de a magyarázatai kissé szűkszavúak, pedig úgy az ornamentikájuk, mint a rajtuk ábrázolt mythologiai, vadászati és circusi jelenetek megérdemelték volna a behatóbb méltánylást. Egy zavaros olvasású művész bélyeg (XVI. 7) mely kétszer előfordul, alighanem CINNAMI-nak olvasandó, melyet a híres paksi edényről ismerünk. Végül nem csekély számmal voltak üvegedények töredékei. *ab.*

«TROPÆUM TRAJANI.» Az Arch. Ért. októberi füzetében Téglás Gábor ismertette e nevezetes emléket, a mely, a mióta Tocilesco szép kiadványa útján könnyen hozzáférhetővé vált, élénk vitákra adott alkalmat. A vita még eldöntve nincs, véglegesnek az eddig adott magyarázatokat nem tekinthetjük. Mégis érdekes lesz figyelemmel kisérni a vita folyamát, a mely bennünket azért érdekel közelebbről, mivel az első magyarázat a dákokkal hozza kapcsolatba az emléket. Csak röviden említem meg, hogy a római Instituto archæologico egyik felolvasó ülésén (Röm. Mitth. 1896, p. 104.) Petersen már kifejezte kételyeit az első magyarázat helyessége iránt. Nemcsak az emlék helye, a Dobrudsa, hanem a domborműveket ábrázolt barbárok külseje is valószinűtlenné teszik, hogy dákok ábrázolását lássuk a barbárokban; holott hasonló barbár alakok a Trajanus oszlopán csak mint a rómaiak barátai találhatók fel. A vitához legújabban Furtwängler* szólott hozzá. Vizsgálódásainak meglepő eredménye az, hogy az emlék nem Trajanus korából származik és nem a dák háborúk emlékére készült, hanem Crassusnak Kr. e. 29-ben a géták, thrákok és bastarnok felett kivívott diadalára vonatkozik, s az ábrázolt barbárok nem dákok, hanem bastarnusok; így az adamklissi-i emléken levő domborművek a legrégibb germán-ábrázolások. Furtwängler

* Intermezzi. Kunstgeschichtliche Studien von A. Furtwängler. Leipzig u. Berlin 1896. Giesecke u. Devrient. 49—77. ll.

figyelmeztet arra, hogy az a felirat, a mely eddig az emlék korának megállapításánál döntő volt (Tocilesco, p. 103), már a Niemann kutatásai szerint is nem alkalmazható az épületre, csak úgy, ha két részre osztva az első öt sort az északi, a többit a déli oldalára helyezzük. Feliratoknak ilyen ketté választása pedig «époly hallatlan, mint értelmetlen eljárás.» Az emlék és a hely neve nem Tropæum Trajani, hanem csak Tropæum. A feliratok szerint lakói Tropæenses, csak egyszer látjuk a Trajanenses Tropæenses-t, de Trajanenses csak arra mutat, hogy Trajanus alapította a várost, nem a város nevére. Trajanus arczképe, a kit Tocilesco-Benndorf-Niemann több dombormûvön határozottan felismertek, az emléken nem látható oly határozottan, hogy ne lehetne époly joggal Augustus, vagy más valaki ábrázolását látni benne. Tehát a felirat, a hely neve és a Trajanus képe nem bizonyítanak feltétlenül, sőt alapos ellenvetéseket engednek meg. Ellenben az ábrázolt személyek ruházata, viselete, fegyverzete, fellépése, mind a Trajanus-féle felfogás ellen bizonyítanak. A rómaiak mind borotvált alakok, holott Trajanus alatt már többen viseltek rövid szakállt. A római katonák mind pánczélinget vagy pikkelyes pánczélt viselnek, holott a Trajanus oszlopán már csak a lemezes pánczélt viselik a legionariusok. A fegyverzet további különbségei, főleg a pilum, a kar- és lábpánczél használata mind Trajanus előtti korra mutatnak. A barbárok viselete szük nadrág, felső testük meztelen, hajukat jobb halántékuk fölött csomóra kötve viselik s hosszú körszakállat hordanak. A mi az emlék helyét illeti, Benndorf a Trajanus oszlopának a második dák háború kezdetét ábrázoló dombormûveivel magyarázza. A Trajanus Turnu-Severini hídja előtti hármas sánczot a dobrudsai ú. n. «Trajanus sánczai»-val azonosítja; azonban a két egymásmelletti dombormûrészlet közti 500 kilométer távolságot sehol ábrázolva, a megtett utazás egy részletével sem látjuk. Több eredményre jut Furtwängler hasonló emlékekkel való egybevetés útján, a milyen a Tropæum Alpium La Turbie közelében (Tengeri Alpesek). Ez Kr. e. 7/6-ból származik és külsőleg nagyon hasonló lehetett az adam-klissi-i Tropæumhoz. A Tropæa in Pyrenæis, a melyet Pompejus a Sertorius leverése után állított, szintén hasonló volt. Czélja mind a kettőnek az új határvonal megjelölése. Augustus korában még a germán határnál állítottak ily emléket Drusus és Germanicus, de későbbi időből nem tudunk több Tropæumról. Ha az adam-klissi-i emlék is az új határt jelöli, akkor kapcsolatba hozható M. Licinius Crassus Kr. e. 29—28-ban lefolyt hadjáratával, a mikor Crassus a bastarnusokat és thrák törzseket végleg kiszorította a Duna jobb partjáról. A dombormûvek bővebb vizsgálata ezt meg is erősíti. Dio Cassius leírja a döntő csatát a bastarnusokkal: Crassus seregét elrejtette egy erdőben, az erdő szélén csak kis csapatokat hagyott; a bastarnusok ezekre rátámadtak, mire a túlnyomó római erő a lesből kitörve leverte őket. Az egyik dombormû (32 metop) az erdőbe rejtett csapattal, az erdei harcz (31. m.), a harcz a bastarnusok szekerei körül (35—37. m.) és a többi harczi jelenetek mind igen jól illenek a Dio előadásához. Azok közt az egyes alakok közt, a melyek az emlék alsó felének várszerû koronáját diszítették, háromféle barbár nép ábrázolását látjuk. A leggyakoribb egy meztelen felső testû, szûk nadrágos, hosszú szakállú alak, a milyen leginkább jellemzi a metópokat is. Nemzetiségükre legjellemzőbb a hajviselet, a jobb halántékon csomóra

kötött, simára fésült haj, a mely Tacitus (Germ. 38) szerint a germán törzseket jellemzi, a kik a Germania egy részében lakó suevus törzsektől vették át. A másik két typusban Furtwängler gétákat és thrákokat sejt, a kik a harczban a bastarnusok segítségére voltak a közös elnyomó, a rómaiak ellen. Mindez adatokból Furtwängler a már fent említett eredményt vonja le: az emlék Crassusnak a bastarnusokon 29/28-ban Kr. e. nyert diadalát örökíti meg. Így minden magyarázat, a mely Trajanussal és a dákokkal akarja kapcsolatba hozni, szerinte elhibázott dolog. Kár, hogy a tudós szerző nem terjeszkedett ki az emlék diszítményeire, stilusára is. A sajátságosan diszített pillérfejek talán megengednék egy későbbi helyreállítás feltevését. Legalább a Tocilesco kiadványa 18. lapján lerajzolt pillér feje alig felel meg az emlék keletkezési korának, inkább a III—IV. században divatos formát mutatja. *Dr. Finály Gábor.*

E. MOLINIER. Histoire générale des arts appliqués à l'industrie du V à la fin de XVIII. siècle I. Ivoires. Nagyszabású művészettörténeti munkának első kötetét kapjuk a fentczímzett kötetben. Ez első kötet után, mely az elefántcsont-szobrászatot tárgyalja, a tudós szerző folytatólag teljes képet szándékszik adni a művészet többi ágáról, minők: a fafaragás, a középkori és renaissancekorbeli bútorzat, a kő- és viasz-szobrászat, a XVII. és XVIII. század bútorzata, az ékszerművészet, az órakészítés, a vésés, a szőnyegek és szövetek, a keramika, zománczozás, az üvegesség és üvegfestés, a mozaik és üvegalji festészet, a vaskovácsolás és lakatosság, a kis bronzok, az érczekbe való berakás, a díszített bőrök és könyvkötés, a fegyverek és kések. Ily óriási programm felölelése egy szerző által csakis a kifejlett franczia műtörténeti irodalomban lehetséges, a hol annyi előző munkálat, fényes publicatio és számos monografia egyengeti a tudós nehéz munkájának útját. Csak így lehetséges, hogy szerzőnk műve a mellett, hogy szakmunka, mégis tanulmányúl szolgálhat a művelt közönségnek. Nagyszámú illustratiói, melyek híven tüntetik fel minden századnak és csoportnak változásait és typusait, e tekintetben felülmúlják az eddig megjelent legtöbb publicatiót, már pedig a fejtegetéseknek csak az ád igazi életet, ha a kellő példákat szemünk előtt láthatjuk. Büszkeséggel tölti el a szerzőt, hogy a középkori művészetek tanulmányozása a francziáktól indult ki. A dolog természetes is, tekintve az előkelő szerepet, melyet Francziaország művészeti szempontból a XVI. századig játszott. Francziországban vette kezdetét a régészeti mozgalom, mely a műemlékek tanulmányozása által új elemet vitt be a történelmi tudományokba. Lenoir, Willemin, Pottier nagyértékű műemlékeket mentettek meg a feledéstől és becses történelmi documentumokat szolgáltattak a műtörténelemnek. Sőt ez a mozgalom még a szépirodalomnak is életet adott, mert megindította (a szerző szerint) a romantikus iskolát. Ez utóbbi túlzást szívesen megbocsátjuk a szerzőnek, ki tárgyába szerelmes, de azért mégis túlzás marad. A romantikus franczia költészet nem kelt tudományos alapon, hanem természetes reactiója volt XIV. Lajos kimért classicismusának, a czopfnak és végre a franczia forradalomnak, mely mindent, a mi a múlté, el akart törülni a föld színéről, innen az elmerülés a múltba, a középkori századok mysticismusába, a gothika képzeletdús formavilágába. Úgy, hogy ellenkezőleg a reactio e szelleme

szülte a régészeti tanulmányokat és nem megfordítva. Hugo Viktor romanticismusa már megnyilatkozott volt akkor, midőn Du Sommerard, Labarte, Lacroix stb. művei megjelentek. A szerző érdekes bevezetésének további részeiben védelmére kel az archæologiai tanulmányoknak. Minek ez a védekezés, fogja kérdeni nem egy olvasó. Mert az újkori franczia demokratia nem szívesen látja azt a tudományt, mely a múlt felé tereli a figyelmet. Angol szemlékben olvastuk nemrég a panaszt, hogy mindaz, a mi Angliában a múltból ered, felfogás, intézmények, vallás stb. meg van ingatva a demokratikus haladás által. Hogy ne ostromolnák tehát a múltat ott, hol a canaille a Louvret föl akarta gyujtani? A legújabb vádak a régészet és a múzeumi gyüjtések ellen azok, hogy akadályozzák a haladást. A régi, megszokott formák uralma leköti a képzelmet, sőt az alkotóképességet és lehetetlenné teszi újabb stylusok alakulását. E vádakra felel a szerző, a midőn helyesen mondja, minő balgaság azt hinni, hogy a régészeti tanulmányokban csak néhány tudósnak és gyüjtőnek telik öröme. Egész századunk művészete a régi művészet tanulmányozásán alapszik és a modern művészet még soká abból fog élni, mert igaz fog maradni mindig, hogy mint egyebütt, úgy a művészetben is az ember mindig valakinek a fia. A természet puszta tanulmányozása ritkán teremtett művészeket. A jelen inferioritása a kisebb művészetekben más okokra vezethető vissza. Nagyot vét az igazság ellen az, a ki az archæologiát vádolja azzal, hogy a közönségbe egy virust olt be, a régi műtárgyak szeretetét. Az archæologusok nélkül, kik hosszabb idő óta nem szűntek és nem szűnnek a közönséget kritikusabbá tenni azáltal, hogy a múlt műkincseit hozzá közelebb hozták, nem léteznének a művészek, a kik a régészet befolyását úgy fájlalják. És mily mulatságos látvány az ma, hogy annyian keresnek új stylust, mintha az elő volna teremthető huszonnégy óra alatt és mintha ilyent kivánni nem volna ugyanolyan tévedés, mint arra szorítani a művészeket, hogy csak régi műveket másoljanak.

A szerző fejtegetéseiben a legrégibb ismert elefántcsont-műemlékekből, a consularis diptychonokból indul ki, melyeket a consulok hivatalfoglalásuk alkalmával küldöttek szét barátaiknak. Miután egyrészük datálva van, chronologiai becsük kétségtelen. De értékesek abból a szempontból is, hogy híven mutatják a művészet hanyatlását századról-századra, mert fokozatosan otrombább, merevebb lesz rajtuk az ábrázolás, míg végre teljesen előáll a byzanczi character. A consularis diptychonokról áttér a szerző a magasabb tisztviselők, pl. a præfectusok, majd a magánzók hasonnemű tábláira, kik valamely rájuk nézve fontos eseményt, gyógyulást, házasságot örökítettek meg azokban. Ez esetben a diptychon már egyszerű levélboritékká vált. Ezeket ezrével gyártották olcsó pénzen és egy ily példányt találtak néhány év előtt az Esquilinuson; ezen már nincsen semmi sculptura, csak a név olvasható rajta: Gallienus Concessus. Hogyan van az, hogy oly szép számmal maradtak ránk consularis és egyéb diptychonok? Röviden az volt az oka, hogy praktikus czélokra lehetett azokat használni. Ama századok püspökei előkelő, befolyásos egyének voltak és mint ilyenek szintén megajándékoztattak ily diptychonokkal, melyeket a keletkező egyház a maga rituális czéljaira fordíthatott. Így keletkeztek az egyházi diptychonok, melyeknek olvasása a mise alatt el volt rendelve. Az egyházi diptychonok

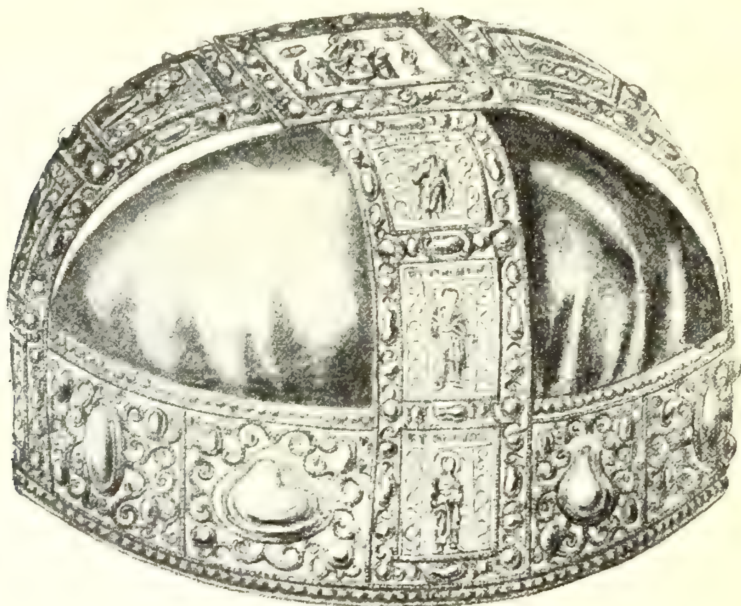
tartalmazták az adományozók, a magistratus és klerus névsorát; hozzájárult a vértanuk, hitvallók és az igaz hitben elhaltak névlistája. Molinier szemmel tartva a stylbeli különbségeket, a typusokra nézve számos csoportot állít fel, de valamennyin átvonul a stylusok ismert egymásutánja. A művészi fejlődés ez egységét még csak az építészet képes ily mértékben feltüntetni. Legrészletesebb a fejtegetése a byzanczi művekben és ezeknek hatásában a nyugoti művészetre. A román, de különösen a gót csoportnál, mint franczia, büszkeséggel utal hazájának kecses műveire, melyeknek oly szép példányait mutatja fel a Louvre, a Cluny-múzeum és a flórenczi Bargello. A renaissance korára áttérve Molinier nevetségessé teszi azokat a könnyen hivőket, kik e kor nagy mestereire minduntalan ráfognak egy-egy elefántcsontművet. A tizenötödik évszázad még hagyján! Akkor egyes nagy szobrászok lealázták magukat odáig, hogy szórványosan megalkottak egy-egy finom domborművet. De az már képtelenség, hogy Michel Angelónak feszületeket, Cellininek pedig más faragványokat tulajdonítanak. Ez nem felt meg se temperamentumuknak, se szokásaiknak. Az elefántcsontfaragás hosszadalmas és fáradságos munka. Ha az olaszok kisebb műveket akartak alkotni, eszméik kifejezésére inkább a bronzot használták. Olasz művészek a XV. évszázad második felében mindazonáltal nem vetették meg az elefántcsontot, ezt a finom, hideg anyagot, csakhogy ily korbeli művek nagyon ritkák. És épen e ritkaságok legszebbike érdekli hazánkat közelebbről. Egy flórenczi stylben tartott szárnyas oltár ez a Louvreban. A mikor az elefáncsontfaragás már gyöngébb kezekbe kezdett átmenni Olaszországban és Francziaországban, akkor egy nagy művész még egy jeles alkotást akart létrehozni, mondja Molinier, és teljes sikerrel megteremtette ezt az oltárt az olasz renaissance hamisítatlan ihletével. Ha e góth architecturába illesztett faragványokat szemléljük, meglep a rokonság a XV. század nagy műveivel, olyan kitünő a rajz és a technikai ügyesség. Itt nem átvitelről van szó a márványról elefántcsontra, hanem teljesen eredeti műről, mely csakis elsőrangú mestertől származhatik. A szerző megfoghatatlannak tartja, hogy ez a pompás mű mai napig nem részesült a kellő méltánylásban, pedig hozzá hasonló finomságra és a munka szépségére nem létezik az egész világon. Ez az oltár, több archæologus véleménye szerint, Hunyady Mátyás királyé volt és állítólag a klosterneuburgi vagy az esztergomi kincstárból került a külföldre. Az adatok hiányosak, a bizonyítás nehéz, de a traditiót, a szerző szerint is, nagyon támogatja az a körülmény, hogy a mű stylusa föltűnőleg emlékeztet Benedetto da Majano műveire, kiről tudva van, hogy Mátyás király szolgálatában állott. A művész alkotásai, különösen azok, melyek a nápolyi Monte Oliveto-templom ékességeit képezik, erős analogiákat mutatnak föl ez oltárral. És azt is tudjuk Vasari életrajzából,* hogy Benedetto da Majano több elefántcsontművet készített Corvin Mátyás számára. *Irmei Ferencz.*

A MAGYAR SZENT KORONÁRÓL Bock Ferencz a millennium alkalmából 30 lapra terjedő füzetet tett közzé,** melyben a középkori archæologia

* Vite. ed. Milanesi, t. III. p. 333—346.

** Die Ungarische Königskrone «Corona St. Stephani im Kronschatz der königlichen Schlossburg zu Ofen. Zur Feier des Millenariums herausgegeben von Dr. Franz Bock,

mestere nézeteit a magyar korona Szent István korabeli részéről és annak egykori idomáról indokoltan és ábra kiséretében előadja. Bock nem tudja vagy nem hiszi, a mit történeti adatok alapján újabban Pauler Gyula állított. (Magy. tört. I. 542.) hogy III. Henrik 1043-ban visszaküldte a pápának Szent István koronáját. Azt sem fogadja el, a mit legutóbb Kondakow állított (Byzant. Zellenemails 242. l.) a magyar korona felső keresztes pántjáról, hogy az a XI. század végén vagy a XII. század elején készült s csak akkor csatoltatott a Géza-féle koronához. Bock meg van győződve róla, hogy ez a keresztes pánt kezdettől fogva korona volt és Rómában a pápai műhelyben a X. század végén készült. Régi idomát úgy képzeli, a hogy az ő értekezéséből átvett és ide csatolt ábra mutatja. A keresztben álló pántok közepét a trónoló Ur (Majestas Domini)

foglalta el ; mindegyik pánton egymás alatt három apostol képe következett, úgy, hogy a legalsó apostol képe már benne állott a négy pántot összekötő alsó gyűrűben. Ez alsó gyűrűt a rajta lévő négy apostol képpel akkor távolították el Bock szerint, mikor a Silvester-féle koronát a Dukasz Mihály-féle koronához illesztették ; de hogy ez a kevéssé sikerült, durván végrehajtott egyesítés mikor történt, azt bizton nem mondhatja, csak azt hiszi, hogy legkésőbben a XIII. század elején történt. A korona durva keresztjének beléerősítése a középső zománczos lemezkébe oly módon, hogy a zománczos fölületet kiméletlenül átfurták, Bock szerint későbbi időben történhetett, a mikor a müvészeti izlés teljesen alászállott. Bock a korszakot nem jelöli meg közelebbről és mostanában mi is

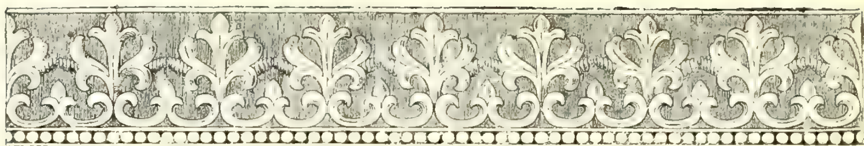
Aachen 1896. (Separatabzug aus dem Werke : Die byzantinischen Zellenschmelze der Sammlung Dr. Alex. von Swenigorodszkoï und das darüber veröffentlichte Prachtwerk. Archæologisch-kunstgeschichtliche Studie von Dr. Franz Bock, Aachen 1896. Gedruckt in 300 nummerirten Exemplaren.)

csak avval toldhatjuk meg Bock állítását, hogy a magyar szent korona eddig ismert legrégibb ábrázolásán a XVII. század elején a kereszt már rajta van a korona legtetején. *h.*

GUTTGESELL DÁVID ÉLETRAJZÁHOZ. Ágoston József a Pallas nagy Lexikonában (VIII. k. 358. l.) azt állítja e nyomdászról, hogy nyomdáját 1578-ban állította fel Bártfán, melyet «1597-ig (valószinüleg haláláig) maga vezetett.» Szabó Károly az 1882-ben megjelent Könyvkiállítási Emlék-ben (146. l.) már azt irja e nyomdászról, hogy 1599-ig működött Bártfán. Szabó Károly állítása a helyes, mert, miként most Bártfa városának az ezredéves orsz. kiállítás történelmi főcsoportjába beküldött halottas könyvben megtaláltuk : «*1599. die augustj vltima dum clausit Dauidtt gutt gesell Typographus Bartph(ensis) sabbato nocte Intra 11 & 12 horā (t. i. mortuus) est).*» A miből világosan megtudjuk, hogy az érdemes nyomdászmester 1599. augusztus utolsó napján hunyt el. *Mihalik.*

XVII. SZÁZADI EZÜSTKANCSÓ A KIRÁLYFÖLDRŐL A N. MUZEUMBAN. 2/3 n.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi október hó 27-én, d. u. 5 órakor a M. T. Akadémia heti üléstermében tartotta rendes havi ülését.

Pulszky Ferencz elnök gyengélkedése miatt távol levén, helyette Forster Gyula foglalta el az elnöki széket. Jelen voltak: Szumrák Pál, dr. Boncz Ödön, Huszka József, dr. Pósta Béla, Halavács Gyula, Kunvári Fülöp választmányi tagok; dr. Gerecze Péter, dr. Peregriny János, Bárczay Oszkár, Reiner Zsigmond, Gohl Ödön és tiz más hallgató.

Az első értekezést dr. *Hampel József* tartotta a bezdédi honfoglaláskori temetőről, bemutatva az ott napfényre került sírleleteket.

Ezután *Nagy Géza* értekezett «Magyar kardok a történelmi kiállításon» czím alatt; bemutatva számos kard fényképi másolatait.

Majd a titkár tette meg jelentését, felemlítve, hogy a millenniumi kiállítás alkalmából a kereskedelmi miniszter által honfoglaláskorabeli ásatásokra engedélyezett 4000 frtból, két év alatt 3100 frt használtatott fel. Erről elszámolását és jelentését az elnökség már beterjesztette a nevezett miniszterhez. E szerint ezen ásatások eredménye volt a törteli honfoglaláskorabeli lovas sír, mely a kiállításon is be volt mutatva és ezenkivül 863 darab régiség, mely a m. n. muzeumnak adatott át, valamint a zólyomi ősvár modellje és a büdi földvár pontos fölvétele.

Ugyancsak titkár jelenti, hogy *Középesy Gyula* Nagyváradról 100 frttal az alapító tagok sorába lépett s hogy néhai örökös választmányi tagunk *Melczer István* 100 frtot hagyományozott társulatunknak. Ezen összegek tőkésítését rendeli el a választmány. Az ülés további folyamán megválasztattak a társulat rendes tagjaiul: *Juhász László* Pécsről, *Babics József* Zsombolyáról, a szászvárosi *Kuun collegium*, báró *Miske Kálmán* Kőszeg és *Bárczay Oszkár* Budapestről.

Pénztárnok havi kimutatása felolvastatván, tudomásul vétetett.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Pósta Béla és Nagy Géza választmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ért. *Szendrei János,*

titkár.

A N. MÚZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODÁSA az 1896-ik évi harmadik évnegyedben. Bogdán Adorján dr. Lóczy Lajos közvetítésével hat db. őskori cserépedényt, egy töredéket s egy antik agyagedényt ajándékozott. Kruk Károlytól kapott az intézet egy csiszolt őskori kőbaltát. Dr. Daday Jenő obszidian magkövet ajándékozott, lelőhelye az alsó-csobánkai neolith-kori telep (Szol-

nok-Doboka-m.). Nécsey József három őskori kőszilánkot, 10 db. őskori cseréptöredéket, 2 db. ókori barbár cserepet ajándékozott. Állítólag Békás-Megyerről való rézcsákányt kereskedőtől vettünk. Két rézcsákányt vétel útján szereztünk, egyik állítólag Léváról való. A birjami leletből (Baranya-m.) a vármegye hivatalosan küldött a n. múzeumnak hat ép és három csonka bronzsarlót és egy csonka tokos bronzvésőt ajándékba; két db. sarló Juhász László pécsi ügyvéd gyűjtéséből származik. Állítólag Nagy-Enyedről származó két négyélű aranykarikát szerzett a múzeum kereskedő útján, súlyuk 59 grm., átmérőjük 6·8 cm. Sajátlagos idomú köpüs karimás bronzvésőt szereztünk kereskedő útján Ó-Szőnyről. Latorútról (Borsod-m.) való rovátkos vonaldiszű bronzkarpereczet vétel útján szereztünk. Korlátról (Nógrád-m.) származó bronzlelet szintén vétel útján került a múzeumba: van benne 15 karperecz, 2 db. hengerded tekercs s egy töredék, egy gömböstű, 2 db. dudoros lemez, egy lándsavég, egy tokos véső s egy lánczocska. Lábatlan és Ó-Szőny tájékáról való őskori cserépedényeket vétel útján szereztünk. Ganczaugné szül. Kubinyi Mária egy őskori vaskést ajándékozott. Vétel útján szereztünk állítólag Tisza-Luczról (Miskolcz mellett) való két őskori vasléndsát és egy vaskardot. Ócsai szőlőben (Pest-m.) lelt két db. őskori cserépedényt és hét db. bronztükör-töredéket a találó földművestől szerzett a régiségosztály. Római fibula, bronzcsiptető és három súly, egyik ezüstberakású fölirattal, állítólag Tokaj vidékéről kereskedő útján került a múzeumba. Zománczos bronzkorongot valószinűleg szög végéről Bregetióból vétel útján szereztünk. Öt db. terracotta szobortöredéket magángyűjtőtől vásároltunk. Népvándorlási korabeli ékszerkincset, mely állítólag Tokaj vidékéről való, kereskedő útján szereztünk. Volt benne négy aranygyűrű, több ezüst fülbevaló és néhány nyakkarikából való töredék. Egy más ékszerkincset, mely borsodmegyei Szendrő-Ládról való, hivatalosan megváltott az intézet. Van benne félkorongos fejű ezüstfibula darabja és két gránátos koczkájú arany fülönfüggő. Echt Gizella úrhölgy egy újabbkori porczelláncsoportot ajándékozott. XVII. századi királyföldi korongos mellboglárt, aranyozott és egy hasonlókorbeli magyar övöt aranyozott ezüst rózsákkal vétel útján szereztünk. Brassóból származó, aranyozott rézből készült nagy kezet és holdat vétel útján szereztünk; a belül bevésett följegyzés szerint Mart. Lang készítette 1774-ben. Árpádkori pecsétlőgyűrűt ezüstből, Bihar-Diószegről, vétel útján szereztünk ; XV. századi pecsétlő bronzgyűrű kereskedő útján jutott a múzeumba. XVI. századi, a basali határból (Somogy-m.) való pecsétlő ezüstgyűrűt vétel útján szereztünk. Farkas Sándor pecsétlő gyűrűt sárgarézből és csonttülköt ajándékozott; Nécsey József bronzpecsétlő fejét adta bevésett monogrammal. Spúr János az ó-budai honvédegyesület nevében ez egylet sárgaréz pecsétnyomóját adta át. A régi helytartótanács «exactoratusi» hivatalának vaspecsétnyomóját ismeretlen úrtól ajándékba nyertük. Az intézet kapott özv. felső-szopori Tóth Ágostonnétól tizenegy db. 1848/49-ik évi ereklyét; volt köztük 2 olyan darab, mely a n. múzeum könyvtárához, 2 pedig, mely a történelmi képcsarnokhoz tartozik. A hadtörténelmi gyűjtemény számára Franassovich Sándor a Szávából kikotort XI. századi vaskardot ajándékozott. Vétel útján szereztünk Sóváron készült puskát, két Pesten készült pisztolyt, két balkánvidéki szablyát, két vadász-késpengét, egy alabárdot, egy vadászkürtöt s egy Pozsonyban készült puskát. Ganczaugné

szül. Kubinyi Mária XVII. századi vascsákányt és egy XIV. századi vassarkantyút ajándékozott. Vétel útján szereztünk két szablyát 1848/49-ből (egyik Mária Terézia-korabeli pengével); egy nemzetőri övöt 1848-ból s egy kis lőportartót.

Hpl.

AQUINCUMI MÚZEUM. Az ó-budai római ásatások helyén végre oly múzeumépület emelkedik, mely megfelel rendeltetésének. A székes főváros ugyanis még 1893. elhatározta, hogy az aquincumi régiségek befogadására muzeális épületet állít, ez azonban csak egy teremre és előcsarnokra szorítkozván már a megnyitás alkalmával szűknek bizonyult. A kibővítés következtében, mely tavaly őszszel történt, ezen eredeti *templum in antis* két szárnyat nyert. A középső teremből a két sarokszobába folyosószerű helyiségeken át jutunk, ezek előtt pedig római dór oszlopokból álló tornácz vonul el. A középső rész oszlopai korinthusi rendszerűek. A saroktermek külső falait ion falpillérek díszítik.

A három nyitott oszlopos tornáczban és a két összekötő folyosóban a lehető legalkalmasabb elhelyezést találtak a feliratos és domborműves kőemlékek, melyek száma körülbelül 100. A zárt helyen álló kövek mindegyikén czédulák vannak, melyeken a feliratok megfejtése, magyar fordítása, a domborművek magyarázata olvasható.

A középső nagy teremben a 6 álló szekrény közül 4 sírleleteket, továbbá jórészt sírokból előkerült edényeket tartalmaz, a bejárattal szemközt álló két szekrényben ellenben a kisebb szobrászati tárgyak foglalnak helyet, melyek között mint legújabb szerzemények említést érdemelnek : egy kőtábla Isis és Serapis ülőalakjaival, egy másik Silvanussal, továbbá egy oroszlán, mely mellső jobb lábát kosfejen nyugtatja, egy a Mithrascultushoz tartozó ifju alakja lefelé tartó fáklyával, stb.

A déli sarokterem fali szekrényei azon leleteket foglalják magukban, melyek a háztartáshoz, a mindennapi használathoz, u. m. öltözethez, stb. tartoztak, nevezetesen a bronzból, csontból, üvegből készült legkülönfélébb tárgyakat, mécseket, terrasigillata s egyéb fajta edényeket, az érmek sorozatát, stb. A kit a római építkezés érdekel, az annál felhasznált anyagok, a különböző építészeti részletek, az mindazt, a mi tanulságosat e tekintetben Aquincum romjai szolgáltattak, az északi sarokteremben találhatja együtt úgy mint a különböző nagyságú és alakú téglákat, a rajtok előforduló bélyegek sorát, padozatmintákat, falfestményeket, stuccopárkányrészleteket, márványokat, stb.

Teljesen összhangban van a termek kifestése rendeltetésükkel : a pompeii festmények hű másolatai díszítik az oldalfalakat, menyezeteket. A szekrények között római császárok mellképei állanak oszlopokon. A falakon eredeti felvételek függenek, köztük Zsigmondy Gusztáv rajzai, melyek Aquincum jórészt ma már eltünt épületeit mutatják be. *K. B.*

BUDAPESTI MÚZEUM. A fővárosi múzeum ügye újabb lépéssel haladt előbbre. A főváros 4000 forintot szánt a fővárosi muzeumba helyezendő budapesti emlékek vásárlására, mi által lehetővé vált némely érdekesebb tárgy megszerzése, mely az ezeréves kiállításon volt. Fontos a fővárosi régészeti bizottságnak f. évi november 13-ikán tartott ülésén hozott határozata, mely szerint a

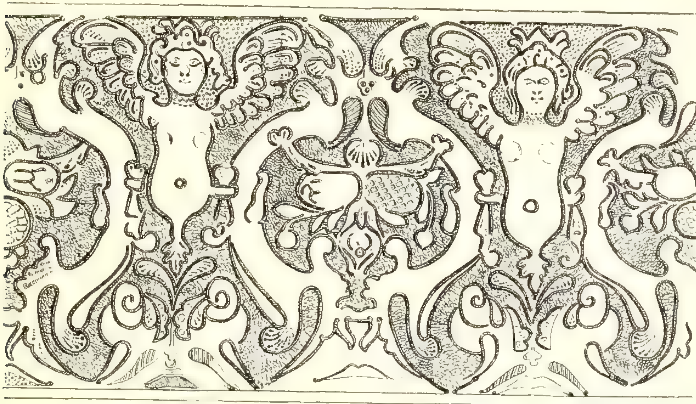
fővárosi közgyülés a fővárosi múzeum végleges fölállítása és szervezésére fölkérendő, a mi legczélszerűbben úgy lesz teljesíthető, hogy ha a múzeum ügyének továbbfejlesztése a már létező aquincumi múzeumból indul ki, mely a múzeum ókori osztályát képezné és melynek mostani kezelője Dr. Kuzsinszky Bálint volna a szervezési és gyűjtési előmunkálatokkal megbizandó.

A múzeum újabb osztálya számára ideiglenes gyűjtőhelyül a bizottság a városligeti 1885. évi műcsarnokot jelölte ki, addig, míg a múzeum majd a főváros közepén újjáépítendő városházán végleges elhelyezést nyer. *a b.*

AZ ORSZ. IPARMŰVÉSZETI MÚZEUM új palotájának alapkövét nagy ünnepélyességgel f. évi október 25-ikén rakták le a király ő Felsége és az érdekelt körök jelenlétében. Az új múzeumépület végleges befejezése s a gyűjtemények fölállítása csak ezután következik.

POZSONYI VÁROSI MÚZEUM. A mióta 1868-ban a város u. n. szépítő egyesületében Könyöki József tanár azt az indítványt tette, mely egyhangú helyeslésre talált, hogy a város multját föltüntető múzeum állítandó föl, az indítványozó igazgatása alatt jelentékeny gyűjtemény létesült, melynek leltári értéke hivatalos adatok szerint 50,000 forintra tehető. A múzeum állománya ez idő szerint 5612 dbból áll. Ez összegben az érmek száma 2342, a könyveké 102; régi okmány van 82, Pozsonyra vonatkozó kép 255; a város régi birtokából átvett emlékek száma 187; mint ajándék érkezett 1050, vétel utján szereztek 1231 drbot. A czéhek átadtak 54 czéhes ládát, 36 jelvényt és ugyanannyi serleget és kancsót. Szobor van a múzeumban 38 db, gróf Zichy József ajándéka áll 72 dbból és B. Röszler hagyatékából 127 dbból gyarapodott a gyűjtemény.

K. J.

DOMBORMŰVES DISZÍTMÉNY XVII. SZÁZADI KIRÁLYFÖLDI EZÜSTKANCSÓRÓL. A N. MUZEUMBAN. 2/3 n.

KÜLÖNFÉLÉK.

† BÖLÖNYI SÁNDOR, e folyóirat egykori derék munkatársa, legjobb férfikorában húnyt el folyó évi április 15-ikén Nagyváradon, a hol az utóbbi évtizedekben a biharmegyei rég. egyesületnek volt lelkes előmozdítója. Áldás emlékére!

AZ EZERÉVES KIÁLLÍTÁS történeti főcsoportjának juryje folyó évi október első napjaiban tekintélyes kül- és belföldi szakemberek közreműködésével ülésezett és ezúttal beható tanácskozmányok után méltó elismerését fejezte ki mindazoknak, kik ez emlékezetes nagy mű létesítésében közreműködtek. Dicsérete első sorban az épületek alkotóját, a csoport igazgatóját és az egyes osztályok előadóit illette és méltánylása a fölállított hivatalos fokozatok során érdem szerint mindazon egyházi és világi testületeket, múzeumokat és egyéneket is érte, kik a páratlan gazdag tárlathoz kincseikkel hozzájárultak. Egyúttal elhatározta a jury, hogy minden még oly szerény kiállító nyerjen elismerő okmányt, miáltal hazánkfiait a honi emlékeknek megőrzésére kivánta ösztönözni. A főbb kitüntetések lajstromát novemher első felében tette közzé a Budapesti Közlöny. *x y.*

A TÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁS emlékét gazdagon illustrált népszerű díszmű lesz hivatva megörökíteni, melyre nézve nagy bécsi kiadó czég f. évi november elején kötött szerződést az illetékes tényezőkkel. A mű terjedelme ötven quarto ívre van szabva két kötetben, ötven képes melléklettel és több százra menő kisebb ábrával a szövegben. A kormány állítólag 25000 frtnyi öszszeggel támogatja a munkát, mely magyar, német és franczia nyelven a legközelebbi két esztendő alatt fogna megjelenni. A szöveget hozzá a történeti kiállítás előadói írnák. *x. y.*

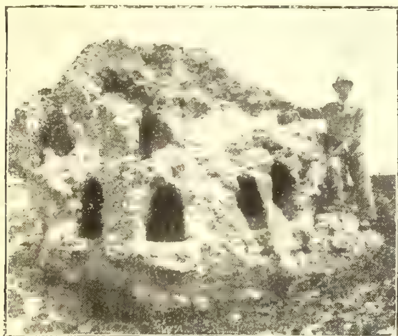
«KAPTÁR-KÖVEK» BUDAPEST KÖRNYÉKÉN. Az «Archæologiai Értesítő» XI. (1891.) kötete 136. lapján Bartalus Gyula az egervidéki »*Kaptár-kövek*»-et ismerteti. E czikknek az Orsz. Régészeti és Embertani Társulat 1891. évi januárius hó 27-én tartott ülésén való bemutatása alkalmával néhai dr. Fröhlich Róbert megjegyzi, «hogy a fővárostól nem messzire, Ercsi* határá-

* Helyesebben Érd határában.

ban a Kutyaváron szintén van egy ilyen határkő, oldalain hasonló bevágot fülkékkel.»*

Miután pedig nekem a folyó év tavaszán alkalom adódott Budapest környékét részletesen bejárni: megtaláltam nemcsak a Fröhlich említette kutyavári kaptárkövet, de azonkívül még két helyen fedeztem fel hasonló fülkés köveket.

Az egyik hely — a már Fröhlichtől említett — Érd határának északkeleti részében, a Kutyavár nevű major átellenében, a völgy ellenkező ereszén lévő ritkás erdőben van, hol nem egy, de több kaptár-kő létezik, melyek közül kettőt lefotografálva képét mellékelem. Itt a fülkék a lejtőn heverő mediterrán-korú lajtamészkő-tuskók oldalain vannak kivájva.

A másik hely ugyancsak Érd határa északkeleti részében, az előbbenitől nyugotra, a Fülöp-majortól az Ilka-majorhoz vivő út közelében, az egyik völgyületszerű mélyedés oldalán kiálló szarmata-korú mészkőpad oldalán létezik, hol egysorjában szintén számos fülke látható.

Míg a harmadik hely messze ezektől, Budakesz határának déli részében, a budakeszi völgy egyik, a Vogelwald átellenében torkoló oldalvölgye torkolatánál égnek meredő dolomit-szirt oldalán van, hol is különböző magasságban szintén számos fülke van kivájva.

Mind e helyeken a szilárd kőbe több fülke van belévájva, melyek átaljában felül félkörrel záródó vagy felfelé keskenyedő négyszög, befelé pedig négyszög- vagy félköridomúak; s mindegyik szájának egész kerületén bemélyedő rovátka tapasztalható, a fülkét elzárható deszka helye. A fülkék nem egyforma nagyok. Szélességük alúl 30—37 cm., magasságuk 45—55 cm., míg mélységük 12—16 cm.

Budapest, 1896 november 22. *Halaváts Gyula.*

KOLOZSVÁRI RÉGISÉGEK. Kolozsvártt, a már egy éve folyó csatornázási munkálatok alkalmával, ismét néhány érdekesebb régiség került felszinre. Sikerült ezek közül néhányat megszereznem gyűjteményem számára; így pl. egy durva, kőből faragott női fejet, mely a belközép-utczában, épen a minoriták

* Arch. Ért. XI. (1891.) köt., 88. l.

temploma előtt, úgy 2 méter mélyen találtatott. Római — de nem igen finom munka, és néhány törés is van rajta. Továbbá néhány patkót, sarkantyút és kengyelvasat, melyek a főtér észak-nyugati sarkában találtattak. Érdekesebb ezeknél egy (a víz-utczában), épületromok között talált római homlokzat-cserép, mely a szokásos álarcztypust képviseli. — A buza-utczában V. Károly császárt ábrázoló 10 cm. átméretű bronzmedaillont leltek, mely régi, de sajnos rossz föntartásu. Egy pár kard is találtatott. Egyéb apró-cseprő dolgon kivül pedig, a város különböző részeiben Hadrianus, Septimius Severus, Caracalla, Elagabalus, Severus Alexander, Philippus és más császárok többé-kevésbbé ép ezüst és réz pénzei kerültek elé. *Géber Antal.*

RÓMAI LELET PÉCSETT. Folyó év tavaszán a város déli fala mentén, a tornacsarnok irányában, hol a város régi falát magánház építése czéljából áttörték, e fal és az Országút közti részen, valamint a falon belül, körülbelül fél öl mélységben egy terjedelmes épület alapfalai jöttek napfényre ; és pedig egy 75 cm. széles főfal húzódott keletről nyugatra, mely két észak és délre elterülő helyiségnek volt középső főfala. Az éjszaki helyiség terjedelme 8·20 m. széles, 4·55 m. hosszú, a délié ellenben csak 2·75 m. négyzetben. Némi érdeket kölcsönöz e falazatnak az, hogy több részén freskók részletei maradtak fenn ; a legtöbb ilyen eleven szinű törmelék pedig nagy mennyiségben hevert a falak tövében. Egy római oszlopfő töredékén kívül egy láda fegyver jött elő, a melyet 1848 után rejthettek ide ; s mint ilyen csak a Bach-korszakbeli szomorú állapotok emlékeként említhető. Ellenben figyelmet érdemel egy római áldozati kő, melyen a következő felirás áll :

H E C V L I	He(r)culi
A V G v S A C	Aug(usto) sac(rum)
A V R · G R A T I	Aur(elius) Grati
M̸V S · Q · F E T S A	anus Q(uinti) f(ilius) et Sa
B I N I A N V S	binianus
V · S · L · M	v(otum) s(olvere) l(ibenter) m(erito).

E tárgyak Juhász László pécsi ügyvéd birtokába kerültek.

Dr. Gerecze Péter.

NAGYBECSKEREKI ÉREMLELET. A folyó év elején 81 dbból álló antik éremlelet került elé Nagybecskereken, melyet a n. múzeumban áttekinthettünk. A 81 db. közül 45 II. Constantiusé (335—361.), 36 Constantius Gallustól (351—354.) való. Valamennyi ugyanazon hátlapú: FEL·TEMP·REPARATIO körirattal. II. Constantius érmei közül 7 db. középnagyságú réz (Coh. VI. 223.), a többi apró (Coh. VI. 224.) s ezek közül 8 dbot Sisciában, 18 dbot pedig Sirmiumban vertek; a többinek verőhelye ki nem betűzhető. Constantius Gallus érmei közül 2 középnagyságú réz (Coh. VI. 38.), a többi apró (Coh. VI. 33.) s ezek közül 11 dbot Sisciában, 12 dbot Sirmiumban vertek; a többinek verőhelye ki nem betűzhető. *Kuzsinszky.*

